

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

12 EYLÜL SONRASI DEMOKRATİKLEŞME
SÜRECİNDE ÖNEMLİ BİR DÖNÜM NOKTASI: SİYASİ
YASAKLARIN KALDIRILMASI VE 1987 HALK
OYLAMASI

Anıl BIÇAK

Danışman
Prof. Dr. Hakkı UYAR

İZMİR - 2021

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “12 Eylül Sonrası Demokratikleşme Sürecinde Önemli Bir Dönüm Noktası: Siyasi Yasakların Kaldırılması ve 1987 Halk Oylaması” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../2021

Anıl BIÇAK

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

12 Eylül Sonrası Demokratikleşme Sürecinde Önemli Bir Dönüm Noktası:

Siyasi Yasakların Kaldırılması ve 1987 Halk Oylaması

Anıl BIÇAK

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Programı

12 Eylül 1980 darbesi, Türk demokrasi tarihi için önemli bir milat idi. Ülke genelinde hakimiyet kuran askeri yönetim, partiler ve siyasetçiler için radikal kararlar almaktan geri kalmadı. Siyasetçilere kesilen faturanın en önemlisi 1982 Anayasasının geçici 4. maddesi ile getirilen 5 ve 10’ar yıllık siyaset yasakları oldu. Ayrıca kabul edilen 2969 sayılı kanun da aynı siyasi kadroya birtakım sınırlamalar getiren ve siyasi yasakları pekiştiren bir diğer düzenleme idi.

Yasaklı siyasilerin siyaset sahnesinden ayrılmamaları, perde arkasında olmakla birlikte “partisiz kalmamaları” ve demokratikleşme sürecinin işlemesi söz konusu yasakların uygulama zeminini giderek yitirmesine neden oldu. 2969 sayılı kanunda bir revizyona gidilmesi siyasi yasakların ilk mağlubiyetiydi. Anayasanın geçici 4. maddesinin kaldırılması ise uzun süren “pazarlıklara” ve bir halk oylamasına konu olacaktı.

Bu bağlamda tez; askeri rejimin getirdiği siyasi yasakların kaldırılmasına giden süreci, tüm aşamaları ile birlikte ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: 12 Eylül, Siyasi Yasak, 1987 Halk Oylaması, Geçici 4. Madde, 2969.

ABSTRACT

Master's Thesis

An Important Turning Point in the Democratization Process After September 12: Repealing Political Bans and 1987 Referendum

Anıl BIÇAK

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of History

History of the Republic of Turkey Program

The coup d'état of September 12 1980 was an important milestone for the history of Turkish democracy. The military administration, which dominated the country, did not hesitate to take radical decisions for parties and politicians. The most important of the severe sanctions against politicians was the 5 and 10-year political bans imposed in line with provisional 4th article of 1982 Constitution. In addition, Law No. 2969 was another regulation that imposed some restrictions on the same politicians and reinforced the political bans.

The fact that the banned politicians do not leave the political scene, that they do not remain “without a political party” despite being behind the scenes, and that the democratization process functions; caused the said bans to gradually lose their execution area. Revision of Law No. 2969 was the first defeat of political bans. The repealing of the provisional 4th article of the constitution was to be the subject of “long bargainings” and a referendum.

In this context, the thesis; it includes the political bans brought by the military regime, together with all its stages.

Keywords: The Coup D'état of September 12 1980, Political Ban, 1987 Referendum, Provisional 4th Article, 2969.

**12 EYLÜL SONRASI DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNDE ÖNEMLİ BİR
DÖNÜM NOKTASI: SİYASİ YASAKLARIN KALDIRILMASI VE 1987
HALK OYLAMASI**

İÇİNDEKİLER

TEZ/PROJE ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	x
TABLolar LİSTESİ	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiii
EKLER LİSTESİ	xvi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

**ASKERİ REJİMDE SİYASİ DÜZENİN YENİDEN TESİSİ VE SİYASİ
YASAKLAR (1980-1983)**

1.1. BİR DÖNÜM NOKTASI: 12 EYLÜL 1980	5
1.2. ASKERİ REJİMİN PARTİLER VE LİDERLER ÜZERİNDEKİ TASARRUFLARI	10
1.3. SİYASETİN GELECEĞİNİ 12 EYLÜL ÖNCESİNİN NÜFUZLU SİYASİLERİNDEN ARINDIRMA TEDBİRİ: ANAYASANIN GEÇİCİ 4. MADDESİ	26
1.4. ASKERİ REJİMDEN GÖLGELİ DEMOKRASİYE: YENİ PARTİLERİN KURULMASI VE 1983 SEÇİMLERİ	35
1.5. SİVİL DÜZENE AKTARILAN BİR DİĞER TEDBİR: 2969 SAYILI KANUN	50

İKİNCİ BÖLÜM

İKTİDAR VE MUHALEFETE BAKIŞ (1983-1985)

2.1. ANAP HÜKÜMETİ VE İLK UYGULAMALAR	52
2.2. ANAP'IN İKTİDARINI PEKİŞTİRMESİ VE MECLİS DIŞI MUHALEFETİN GÜÇLENMESİ: 1984 YEREL SEÇİMLERİ	54
2.3. ANAP'A BAKIŞ: DÖRT EĞİLİM VE ANAP'LILIK	58
2.4. MUHALEFETE BAKIŞ VE SİYASİ YASAKLARIN ALAMETİFARİKASI: “DOĞAL BAŞKAN”-“EMANETÇİ BAŞKAN” İKİLİĞİ	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YASAKLI LİDERLERİN FAALİYETLERİ VE TEORİ-PRATİK ÇELİŞKİSİ

3.1. YASAKLI LİDERLERE BİR BAKIŞ: “BİR BİLEN” VE “BİR BÖLEN”	80
3.2. SİYASİ YASAKLARA DAİR İLK GELİŞMELER: ÇOK TARAFLI BİR ÇEKİŞME	87
3.3. CUMHURBAŞKANI EVREN'İN ÇIKIŞI VE TEPKİLER	103
3.4. YASAKLARIN MECLİSTEKİ İLK YANSIMALARI VE ANAP İÇERİSİNDEN ÇIKAN “AYKIRI” BİR SES	109
3.5. YASAKLI LİDERLERİN FAALİYETLERİ, YASAKLARIN TARTIŞILMASI VE BAZI DEĞİŞİKLİKLER	113
3.5.1. Yasaklı Liderlerin Faaliyetleri ve Siyasetin Gündemine Girmeleri	113
3.5.2. İşlemeyen Kanunun Revizyonu: 2969 Sayılı Kanundaki Değişiklikler	121
3.5.3. Demirel'in Yurt Gezileri ile Ecevit'in DSP Kürsüsüne Çıkması ve Etkileri	126
3.5.4. DYP'nin Meclise Girmesi ve Ara Seçim Sonrasına Bırakılan “Yasaklar” Planı	140
3.6. SİYASİ YASAKLARIN FİİLEN KALKMASI VE BİR GENEL SEÇİM PROVASI: 1986 ARA SEÇİMLERİ	144

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
SİYASİ YASAKLARIN KALDIRILMASINDAKİ “PAZARLIK”
SÜRECİ

4.1. CUMHURBAŞKANI EVREN’DEKİ DEĞİŞİM, HALK OYLAMASI FORMÜLÜ VE İKTİDARIN PLANI	165
4.2. ARA SEÇİM SONRASINA BIRAKILAN İŞ BİRLİĞİ DEVREDE: SHP VE DYP’NİN YASAKLARI KALDIRMA HAMLESİ	176
4.3. YASAKLARIN KALDIRILMASI PAZARLIĞINDA 1. EVRE: ÖZAL’IN İLK ÖNERİSİ VE TEPKİLER	180
4.4. YASAKLARIN KALDIRILMASI PAZARLIĞINDA 2. EVRE: ANAP TEKLİFİNİN İMZAYA AÇILMASI VE SON GÖRÜŞMELER	194
4.5. “PAZARLIĞIN” NİHAYETE ERMESİ VE TEKLİFİN MECLİSTE KANUNLAŞMASI	209

BEŞİNCİ BÖLÜM
YASAKLI SİYASİLERİN KADERİ HALKIN ELİNDE: 1987 HALK
OYLAMASI

5.1. MUHALEFETTEN BİR HAMLE: HALK OYLAMASI ANAYASA MAHKEMESİNDE	219
5.2. HALK OYLAMASINDA KAPSAM SORUNU: MHP VE MSP’LİLERİN DURUMU VE HALİHAZIRDAKİ DAVALARIN AKİBETİ	224
5.3. “HAYIR” PROPAGANDASI: ESKİ-YENİ AYRIMI VE ANARŞİ KORKUTMACASI	231
5.4. “EVET” PROPAGANDASI: DEMOKRASİ VE ADALET VURGUSUNDAN İKTİDAR SAVAŞIMINA	257
5.4.1. Demirel ve DYP	258
5.4.2. Ecevit ve DSP	277
5.4.3. İnönü ve SHP	286
5.4.4. Erbakan ve Türkeş	298

5.4.5. TRT Handikabından Basın Avantajına	304
5.5. HALK OYLAMASINDA CUMHURBAŞKANI EVREN'İN POZİSYONU VE TARAFLARIN 12 EYLÜL TARTIŞMASINI RAFA KALDIRMASI: SESSİZ MUTABAKAT MI ŞARTLARIN GETİRDİKLERİ Mİ?	310
5.6. HALK OYLAMASI ÖNCESİ ARTAN TANSİYON VE SON GELİŞMELER	314
5.7. 6 EYLÜL 1987 HALK OYLAMASI VE SONUÇLARI: KAZANAN KİM?	319
5.7.1. Sonuçlar ve Tarafların Tepkileri	330
5.8. HALK OYLAMASININ GETİRDİĞİ NORMALLEŞME: YASAKLI LİDERLİKTEN GENEL BAŞKANLIĞA	342
5.9. SİYASİ YASAKLAR SONRASI İLK SINAV: 1987 ERKEN GENEL SEÇİMLERİ	351
SONUÇ	371
KAYNAKÇA	377
EKLER	

KISALTMALAR

AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
ANAP	Anavatan Partisi
AP	Adalet Partisi
bkz.	Bakınız
BTP	Büyük Türkiye Partisi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
DM	Danışma Meclisi
DP	Demokrat Parti
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DSP	Demokratik Sol Parti
DYP	Doğru Yol Partisi
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi
HDP	Hür Demokrat Parti
HP	Halkçı Parti
IMF	Uluslararası Para Fonu
MÇP	Milliyetçi Çalışma Partisi
MDP	Milliyetçi Demokrasi Partisi
MGK	Milli Güvenlik Konseyi
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MKYK	Merkez Karar ve Yürütme Kurulu
MNP	Milli Nizam Partisi
MP	Muhafazakâr Parti
MSP	Milli Selamet Partisi
RP	Refah Partisi
s.	Sayfa Numarası
SHP	Sosyal Demokrat Halkçı Parti
SODEP	Sosyal Demokrat Parti
ss.	Sayfadan Sayfaya

TCK	Türk Ceza Kanunu
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TRT	Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu
TV	Televizyon
YSK	Yüksek Seçim Kurulu

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: 6 Eylül 1987 Halk Oylaması Sonuçları	s. 320
Tablo 2: 6 Eylül 1987 Halk Oylamasının İllere Göre Oy Dağılımı	s. 320

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Yasakların Getirdiği “Maske” ve Yasaklı Lider Demirel	s. 57
Şekil 2: 12 Eylül Sonrası İlk Siyasi Çarpıklık: Meclis Dışı Muhalefet	s. 57
Şekil 3: ANAP’a Kalan Siyasi Miras ve Dört Eğilimi Temsil Etme Çabasındaki Lider Figürü: Turgut Özal	s. 59
Şekil 4: Yasaklı Lider ve Emanetçi Lidere “Soldan Bakış”: Ecevitler	s. 71
Şekil 5: Yasaklı Lider ve Emanetçi Lidere “Sağdan Bakış”: Süleyman Demirel Ve Hüsamettin Cindoruk	s. 76
Şekil 6: “Bir Bilen”-1	s. 85
Şekil 7: “Bir Bilen”-2	s. 85
Şekil 8: “Bir Bölen” Damgası ve Ecevit	s. 86
Şekil 9: “Yeniden Sahneye Çıkmaya Çalışan” Yasaklı Liderlerin Kaderi Başbakan Özal’ın Elinde	s. 90
Şekil 10: ANAP Milletvekili Nejat Abdullah Resuloğlu’ndan “Yasaklar” Çıkışı	s. 112
Şekil 11: Demirel “İpleri Çözmeye” Başlıyor	s. 116
Şekil 12: 2969 Sayılı Kanunda Revizyon	s. 124
Şekil 13: Demirel İçin Hazırlanan “Yasaksız Türkiye” Posterı	s. 130
Şekil 14: Demirel’e Gönderme -1	s. 132
Şekil 15: Demirel’e Gönderme -2	s. 132
Şekil 16: Demirel İlk Kez TV’de	s. 135
Şekil 17: Yasaklı Liderler ve Partileri -1	s. 143
Şekil 18: Yasaklı Liderler ve Partileri -2	s. 144
Şekil 19: Ara Seçimlerde Demirel	s. 153
Şekil 20: Ara Seçimler Yasaklı Liderleri “Sahaya İten” Bir Fırsat Oldu	s. 156
Şekil 21: Yasaklı Liderler Yeniden Sahnede	s. 160
Şekil 22: Demirel’in “Tapulu Arazime Gecekondu Yaptırtmam” Sözü Ara Seçim Sonuçlarıyla Birleşince...	s. 162
Şekil 23: Birinci Parti ANAP Olsa da DYP Oyunun Azımsanacak Düzeyde Olmaması İktidar İçin Demirel Tehlikesine İşaret İdi...	s. 162
Şekil 24: Yasaklar Uygulamada Geçerliliğini Yitiriyor -1	s. 164

Şekil 25: Yasaklar Uygulamada Geçerliğini Yitiriyor -2	s. 164
Şekil 26: Başbakan Özal'ın "Konuyu Gündeme Almama" Tavrı	s. 167
Şekil 27: Başbakan Özal ve "Geçici 4. Madde Örgüsü"	s. 175
Şekil 28: Formül: Referandum	s. 183
Şekil 29: Önce 175. Madde!	s. 188
Şekil 30: Yasaklar ve AET -1	s. 197
Şekil 31: Yasaklar ve AET -2	s. 197
Şekil 32: Pazarlığın Geldiği Nokta: Arapsaçı -1	s. 203
Şekil 33: Pazarlığın Geldiği Nokta: Arapsaçı -2	s. 203
Şekil 34: Özal ve "Yeni Formülleri"	s. 205
Şekil 35: Başbakan Özal Anayasa Değişikliği Şartlarında İsteddiği Esnetmeyi Sağlamak Üzere	s. 209
Şekil 36: Fidyeye: 175. Madde, Rehineler: Yasaklı Liderler: Kavga: Referandum	s. 217
Şekil 37: Referandum Öncesi Vatandaş...	s. 218
Şekil 38: Ya Hepsi Ya Hiçbiri!	s. 229
Şekil 39: Özal ve "Hayır" -1	s. 233
Şekil 40: Özal ve "Hayır" -2	s. 233
Şekil 41: "Hayır"lı Bayramlar	s. 241
Şekil 42: ANAP'ın Halk Oylaması İçin Dağıttığı Bir El İlanı	s. 243
Şekil 43: "Açarım Kapıları... Sonra Bu Öcüler Sizi Yer!"	s. 244
Şekil 44: Özal ve Geçici 4. Madde	s. 248
Şekil 45: Referandum Kurbanları!	s. 257
Şekil 46: DYP'nin Halk Oylaması Afişi -1	s. 273
Şekil 47: DYP'nin Halk Oylaması Afişi -2	s. 273
Şekil 48: DYP'nin Halk Oylaması Afişi -3	s. 274
Şekil 49: DYP'nin Halk Oylaması Afişi -4	s. 274
Şekil 50: DYP'nin Halk Oylaması Afişi -5	s. 275
Şekil 51: DYP'nin Halk Oylaması Afişi -6	s. 275
Şekil 52: DYP'nin Halk Oylaması Afişi -7	s. 276
Şekil 53: Referandum ve Televizyon	s. 305
Şekil 54: Özal ve TRT	s. 307
Şekil 55: Özal'ın ve "Hayır"ın Güçlü Olduğu Taraf: TV	s. 309

Şekil 56: Demirel'in ve "Evet" in Güçlü Olduğu Taraf: Basın	s. 309
Şekil 57: 6 Eylül 1987 Halk Oylaması Sonuçlarına Harita Üzerinden Bakış	s. 322
Şekil 58: Fotofiniş!	s. 331
Şekil 59: Referandum Sonuçları ve Demirel	s. 337
Şekil 60: Ecevit'in Dönüşü	s. 343
Şekil 61: Demirel'in Dönüşü	s. 346
Şekil 62: Türkeş'in Dönüşü	s. 349
Şekil 63: 1987 Seçimleri ve Vaziyet	s. 355
Şekil 64: 1987 Seçimlerinin Alametifarikası: Seçim Yasası	s. 368

EKLER LİSTESİ

EK 1: ANAP’ın Halk Oylaması İlanı -1	ek s.1
EK 2: ANAP’ın Halk Oylaması İlanı -2	ek s.2
EK 3: ANAP’ın Halk Oylaması İlanı -3	ek s.3
EK 4: ANAP’ın Halk Oylaması İlanı -4	ek s.4
EK 5: Çeşitli Meslek Gruplarından “Evet” Çağrısı	ek s.5
EK 6: “Gurbetçiler” Başlıklı “Hayır” Çağrısı	ek s.6
EK 7: ANAP’ın Halk Oylaması İlanı -5	ek s.7
EK 8: DYP’nin Halk Oylaması İlanı	ek s.8

GİRİŞ

Türkiye'nin demokratikleşme sürecine baktığımızda intizamlı bir istikametten ziyade zikzaklarla ve bunalımlarla iç içe bir çizgi görülmektedir. Zira 1950'de yapılan özgür seçimlerle ve iktidar değişikliğiyle anlam kazanan demokrasi; siyasi gerginliklerin tavan yapmasıyla sorunlar yaşadı, kabaca 10 yılda bir çelme yedi, darbelerle askıya alındı. Darbeler birçok düzenlemeyi beraberinde getirirken bunların başında kuşkusuz siyaset mekanizması geldi ve bu mekanizmadaki hakim şahıslar da askeri rejimlerin sillesine maruz kaldılar. Bunu zaman zaman idamlar ifade eder ve toplum hafızasında derin yaralar açarken kimi zaman da hapis cezaları kendisini gösterdi. Darbe atmosferine ve sonrasına hakim olan temel tasarruf ise “yasaklar” oldu.

Türkiye'nin darbe dönemleri şu tanımı yapmamıza imkan tanıyor: Yasaklar darbelerin fabrika ayarlarıdır. Her darbe beraberinde kendi meşruiyetini ve hukuksal alanını yaratır ve bunu yaparken ağır tedbirler almaktan geri kalmaz. Suçlanan siyaset mekanizmasının başat unsuru olan siyasetçiler de bu tedbirlerin doğal muhatabı olmaktan kurtulamazlar. Çalışmamıza konu olan siyasi yasaklara Türk demokrasi tarihinde ilk defa 1980 sonrasında rastlanmadı. 27 Mayıs 1960 darbesi de birçok siyasetçiyi yasaklı kılmış idi. Öyle ki 27 Mayıs sonrasında, darbenin hedefinde olan siyasi iktidar ve kadroları Yassıada'da yargılandı; idam cezaları, müebbet hapis kararları ve çeşitli mahkumiyetlere maruz kaldı. İdamlar onarılmaz yaralar açarken, geride kalan kadroların “iade-i itibarı” da uzun ve meşakkatli bir süreçten geçti. Söz konusu kadrolar önce af vesilesiyle kademeli olarak cezaevlerinden çıktılar, yurttaşlık haklarını kazandılar, en nihayetinde de siyasi haklarına kavuştular. Tabii bu olaylar dizisinin gerçekleşmesi hiç de kolay olmadı ve siyasi hakların iadesi meselesi çoğu kez bir söylem olarak kaldı, yer yer sürüncemede bırakıldı, bazen de atılan somut adımlar netice vermedi. Farklı birçok kanun düzenlemesiyle ve çeşitli af yasalarıyla bu sürecin çözümlenmesinin 1960'tan 1974'e dek sürdüğünü belirtmek gerekir.¹

¹ Detaylı bilgi için bkz. Nedim Yalansız, “27 Mayıs Sonrası Celal Bayar ve Eski Demokrat Partililerin Türk Siyasi Hayatına Etkileri”, **Turkish Studies**, Cilt: 7, Sayı: 3, 2012, ss. 2585-2598.; Erdal Yılmaz, “Türk Siyasi Tarihinde Askeri Müdahalelere Bir Örnek: Demokrat Partililere Siyasi Haklarının İadesi Meselesi ve 14-21 Mayıs 1969 Buhranı”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Yıl: 2017/2, Cilt: 16, Sayı: 32, ss. 21-64.; Nurullah Kırkpınar ve Fevzi Çakmak, “27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi'nden 15

Öyleyse burada bir mukayese yapmakta fayda var. 12 Eylül 1980 darbesinin ardından getirilen siyasi yasaklar birçok açıdan önceki tecrübeden ayrılıyor. Birincisi, 1960'tan sonraki siyasi yasakların kapsam alanı yalnızca siyasi iktidara ve kadrolarına yönelik idi. 1980 sonrasında ise iktidar ve muhalefetteki etkin siyasi kadroların topyekûn cezalandırıldığı görülüyor. İkincisi, 1960'tan sonra meşruiyeti oldukça tartışmalı ve hukuki dayanağı zayıf olmakla birlikte mahkeme kararları ve çeşitli mahkumiyetler söz konusuydu. 1980 sonrasında ise siyasi kadroların bir bölümü davalara muhatap kalıyor, büyük bölümü ise kalmıyordu ki yasaklar da zaten bu davaların sonuçlarına göre dizayn edilmemiş idi. Bir üçüncüsü 27 Mayıs sonrasındaki siyasi yasaklar hadisesinin tam anlamıyla çözülmesi ve siyasi hak iadesi 1974'e kadar sürerken 12 Eylül sonrasında bu sürecin nispeten daha kısa bir dönemde çözüme ulaştığı görülüyor. Öte yandan iki tecrübe arasında farklar olduğu gibi benzerlikler de vardı. Temel benzerlik, meselelerin çözümü ile siyasi kaygıların iç içe geçmesi ve iki dönemde de epey meşakkatli aşamaların yaşanması idi. Bu meşakkatlerin içeriği, seviyeleri ve süresi farklı olabilirdi ancak konuların çözümlerinde görülen husus; basitlik ve kısa yol değil, karambol ve uzun yol oldu.

Askeri darbelerin kendisinden sonraki dönemin kurallarını ve ana hatlarını çizmekten geri kalmayan “adetleri” vardı ki “12 Eylül” de bu konuda fazlasıyla şevkli idi. Fakat askeri rejim sonrası dönem de doğal bir demokratikleşme evresi demektir. Demokratikleşme şüphesiz içerisinde liberal demokrasiye ait gerekliliklerin layıkıyla tesis edilmesini barındırıyordu ki siyasal hakların verilmesi de bu kapsama girerdi.² Dolayısıyla politik kadronun siyasal haklarını geçici bir süre yasaklayan düzenlemenin, askeri rejim sonrasında demokratikleşme sürecinin işlemesiyle birlikte göze batması doğal idi; hele ki söz konusu politik kadro, etkilerini yitirmeyen siyasal liderleri içerisinde barındırıyorsa bu etkenin daha bir belirgin olması kaçınılmazdı. Soru, yasakların kaldırılmasına dair talebin siyasetin tepesinde ve toplum nezdinde nasıl karşılanacağı, ne şiddette gündemde yer alacağı ve “normalleşmenin” nasıl olacağı ile ilgiliydi. Askeri rejimin öngördüğü ve zaman içinde “sırıtmaya başlayan”

Temmuz Darbe Girişimi'ne Türkiye'de Siyasi Yasak ve Mahkumiyetler”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 2020, Cilt: 20, Özel Sayı: 15 Temmuz, ss. 245-258.

² Andrew Heywood, **Siyaset**, 14. Baskı, İlgili bölümü çev. Bekir Berat Özipek, Adres Yayınları, Ankara, 2014, s. 59.

tedbir kendisini demokratikleşme rüzgârına mı bırakacaktı, yoksa rüzgâr tersten mi esecekti?

Kabaca iki yıllık bir mesainin ürünü olan çalışma 12 Eylül sonrasında askeri yönetimin getirdiği siyasi yasakların izini sürmeyi, 1980'den 1987'ye konunun gidişatını izlemeyi ve meselenin çözümünü aydınlatmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda tez beş bölümden oluşmaktadır.

Tezin ilk bölümünde 12 Eylül darbesiyle birlikte siyasi kişi ve kurumların maruz kaldığı temel problemler ele alınırken askeri yönetimin siyasiler üzerindeki tasarrufları ve başroldeki parti liderlerinin pozisyonları irdelenmektedir. Bu bölümde siyasi yasakları ifade eden temel düzenlemeler olan anayasanın geçici 4. maddesi ve 2969 sayılı kanun açıklanmakta, siyasi yasaklar eşliğinde yasaklı isimlerin hamleleri ve politikanın seyri hakkında bilgi verilmektedir.

Tezin ikinci bölümü, söz konusu siyasi yasakların uygulamada olduğu ilk evreyi ifade ederken, “yenilenen siyaset mekanizmasının” iktidar ve muhalefet partilerini tanıtmaktadır. Bu bölüm; ana özne olan yasaklı liderlerin perde arkasında olmakla birlikte siyasetin içinde kalma biçimlerini, konumlarını ve siyasi yasakların getirdiği bazı yapaylıkları odağına almaktadır.

Tezin üçüncü bölümü siyasi yasakların siyasetin gündemine nasıl girdiğini ve başlıca hangi merhalelerden geçtiğini incelemektedir. Bu bölümde yasaklı liderlerin açıktan faaliyete geçmeleri, yeniden görünür birer sima olmaları, iktidarın ve cumhurbaşkanının konuya yönelik ilk yaklaşımları ele alınırken her bir aşama ile birlikte siyasi yasakların bir kartopu misali büyümesinin ve konu üzerindeki ilk tartışmaların izahı yapılmaktadır.

Tezin dördüncü bölümü konunun çözümüne giden evrede tarafların meseleyi ele alış biçimlerini ve uzun süren müzakere sürecini konu edinmektedir. Bu bölüm siyasi yasakların akıbetine dair iktidar-muhalefet-cumhurbaşkanı üçgeninde süregelen tartışmaları, fikir teatisini, tarafların girişimlerini ve çözüme yönelik atılan adımları işlemektedir.

Tezin beşinci bölümünde ise konunun nihai aşamasını ifade eden 1987 Halk Oylaması ele alınmaktadır. Halk oylamasında iktidarın, muhalefetin, yasaklı liderlerin ve konuya dahil olan tüm tarafların pozisyonları etraflıca tetkik edilmekte, siyasi çekişme ortamı incelenmekte ve oylama sonuçları tartışılmaktadır. Öte yandan, kısa

bir süre sonra yapılan 1987 Genel Seçimlerine de konunun doğal bir uzantısı olarak, siyasi yasaklar meselesinden ve halk oylamasından bağımsız düşünölmeyecek kimi noktaları ile dikkat çekilmekte ve konuyu tamamlayıcı bir mahiyette yer verilmektedir.

“Siyasi yasakların konulmasından çözümlüne doğru çıkılan bu yolculukta” 12 Eylül 1980’den 1987’nin sonuna dek yapılan basın taramaları konunun aydınlatılması için kullanılan öncelikli kaynaklardır. İlgili gazete ve dergilerin konuyu tahlil etmede önemli bir vazife gördüğü düşünölmektedir. Bununla birlikte önemi haiz kimi Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) ve Milli Güvenlik Konseyi (MGK) tutanakları ile Resmi Gazete karar ve kanunlarının gözden geçirilmesine gayret gösterilmiştir. Öte yandan döneme ilişkin anı kitapları ve çokça araştırma eser, çalışmayı derinleştirdiği düşünölen ve tezde önemli bir ağırlık taşıyan diğeri mühim referanslardandır. Dönemin bazı siyasileri ve tanıklarıyla yapılan, çalışmanın ilgili bölümlerinde yer verilen sözlü görüşmelerin de konuyu zenginleştirdiği iddiasındayız. Ayrıca çalışma içerisinde bazı parti yayınları ve broşürlerin yer almasının, tarafların bakış açılarını doğrudan ve ilk elden yansıtmaları bakımından kayda değer olduğu düşünölmektedir. Yine tarafların yayımladığı kimi afişler, aynı anlamı ifade etmesi bakımından ve görsel malzeme olarak tezde yer almaktadır. Tüm bu evrede basında çıkan kimi karikatürlere ise belki birçok cümle ve paragraftaki noktaları daha çarpıcı izah edecek, anlamlandıracak ve konuyu renklendirecek unsurlar olması düşüncesiyle çalışmada yer verilmektedir.

Edward Hallet Carr tarih disiplinine, tarihçi ve olgularına dair şöyle söylüyor: *“Tarihçi olguları olmaksızın köksüz ve boş, olgular tarihçileri olmadan ölü ve anlamsızdır. Bundan ötürü ‘Tarih nedir?’ sorusuna ilk cevabım şu olacaktır: Tarihçi ile olguları arasında kesintisiz bir etkileşim süreci, bugün ile geçmiş arasında bitmez bir diyalog”*.³ Tezde bu etkileşimden anlamlı bir metin çıkarabilmeyi umar, 12 Eylül sonrasında getirilen siyasi yasakların kaldırılmasına uzanan tarihsel sürece akademik bir bakış açısıyla ışık tutabilmeyi dilerim.

³ Edward Hallet Carr, **Tarih Nedir?**, çev. Misket Gizem Gürtürk, 17. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 82.

BİRİNCİ BÖLÜM

ASKERİ REJİMDE SİYASİ DÜZENİN YENİDEN TESİSİ VE SİYASİ YASAKLAR (1980-1983)

1.1. BİR DÖNÜM NOKTASI: 12 EYLÜL 1980

Gerek dünya gerekse Türkiye tarihinde bazı günler vardır ki, sonrasındaki birçok değerlendirme o günü kıstas alacak bir biçimde yapılır. 12 Eylül 1980 de Türkiye'nin yakın tarihine yönelik çıkarım ve değerlendirmelerde bu tarz bir ölçüt kabul edilmekte, bir "kilometre taşı" özelliği görmektedir. Zira 12 Eylül 1980 tarihiyle birlikte birçok konuya, "12 Eylül'den önce" ya da "12 Eylül'den sonra" biçiminde açıklama getirildi. Nitekim bu çok normal ve anlaşılır idi. 12 Eylül 1980'de ordunun yönetime el koyması Türkiye'nin siyasal yaşamıyla birlikte sosyal, kültürel, ekonomik, hukuksal vb. birçok alanda radikal değişimler yaşamasını beraberinde getirdi. Askeri rejim 1980 sonrası siyasi düzenin taşlarını dizerken gücünü tüm yurt sathında hissettirdi ve ülkenin mevcut durumundan sorumlu olduğunu düşündüğü kişi ve kurumlara karşı tavizkâr olmadı. Hem 12 Eylül öncesinin partileri hem de başlıca siyasileri, oluşturulmaya çalışılan yeni siyaset nizamından ayıklanması gereken unsurlar olarak görüldü.

Türkiye'nin 1960'lardan 1980'lere uzanan siyasal yaşamında belirli ideolojik değerlere öncülük eden, kitleleri peşinden sürükleyebilen dört önemli lider vardı. Bu dörtlü sacayağından biri Demokrat Parti (DP) geleneğini sahiplenen, sağın en kuvvetli lideri, Adalet Partisi (AP) Genel Başkanı Süleyman Demirel idi. Onun amansız rakibi ise 1972'de İsmet İnönü'den Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Genel Başkanlığını devralan, özgürlük ve insanca-hakça bir düzen vaadiyle solun umudu olan Bülent Ecevit idi. Yapının bir diğer ayağında ülkücüler ve Türk milliyetçiliği ile sembolleşen Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) lideri Alparslan Türkeş; bir diğerinde de Milli Görüş düşüncesinin sahibi, muhafazakâr-dindar kesimin siyasi temsilcisi, 12 Mart darbesinin ardından kapatılan Milli Nizam Partisi'nden (MNP) sonra Milli Selamet Partisi'ni (MSP) kurup bu partinin genel başkanlığını yürüten Necmettin

Erbakan vardı.⁴ Bu dört lider ve partileri 12 Eylül'e kadar Türk siyasetinin seyrindeki ana belirleyiciler, 12 Eylül'den sonra ise tasfiye edilmesi öngörülen unsurlar idi.

Türkiye'yi 12 Eylül'e götüren birçok neden vardı. Bunlardan biri siyasal sistemin pek çok kez tıkanmasıydı. 1960'ların ikinci yarısıyla birlikte rüzgâr Demirel lehine eserken, 1970'li yıllarda rüzgârı tersine çeviren Ecevit oldu. Ancak CHP'nin birinci parti çıkmasına rağmen tek başına hükümeti oluşturacak yeterliliğe sahip olamayışı hükümetlerin kurulmasında sürekli bunalımlar yarattı.⁵ Bu devrede yükselen solun karşısında konsolide olmaya çalışan bir sağ vardı ve bu konsolidasyon Milliyetçi Cephe Hükümetleriyle somut bir iş birliğine dönüştü. Fakat partiler ve ideolojiler arası çekişmenin artması, siyasette ve toplumdaki cepheleşme halini gittikçe derinleştirdi. Toplumun zıt kutuplara ayrılışı temelde sağ-sol biçiminde kendisini gösteriyor; Alevi-Sünni, Türk-Kürt gibi kutuplaşmanın farklı boyutlarını gözler önüne seren ayrımlar da görülüyordu.⁶ Bu cepheleşme hali beraberinde anarşi, şiddet ve ardı arkası kesilmeyen ölümleri getirdi.⁷ Ülkedeki ölüm haberlerinin olağan bir hal almaya başlaması ise, bu

⁴ Liderlerin 1980 öncesindeki politika tarzları, amaçları ve söylemleri hakkında genel bir değerlendirme için bkz. Sadun Tanju, **Tepedeki 4 Adam: Genel Seçim Sonuçları Işığında 1969'dan 1981'e Türkiye'nin Siyasal Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma**, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1978, ss. 81-195.; Bazı biyografik değerlendirmeler için bkz. Metin Heper ve Sabri Sayarı (Ed.), **Türkiye'de Liderler ve Demokrasi**, çev. Zuhâl Bilgin, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, ss. 101-184.; Seyfi Öndiger (Der.), **Homopolitikus: Lider Biyografilerindeki Türkiye**, Aykırı Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 109-200, 223-283.

⁵ 70'lerde pek çok kez seçim sonraları ve hükümetlerin istifa ile ya da gensoru ile ayrılmasının ardından, "aylar" süren hükümet bunalımları yaşandı ve güvenoyu alabilen hükümetlerin kurulması hiç kolay olmadı. Burada yaşanan sıkıntılar ve belirsizlikler, istim üstü ve cılız güçteki hükümetleri meydana getirdi. Bu süreçteki koalisyon hükümetleri ve yaşanan hükümet bunalımları için bkz. Nedim Yalansız, **Türkiye'de Koalisyon Hükümetleri 1961-2002**, Buke Yayınları, İstanbul, 2006.; Davut Dursun, **12 Eylül Darbesi: Hatıralar, Gözlemler, Düşünceler**, Şehir Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 19-52.; Hikmet Özdemir, "Siyasal Tarih (1960-1980)", **Türkiye Tarihi, Cilt 4: Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, (Ed. Sina Akşin), Cem Yayınevi, İstanbul, 1997, ss. 236-247.

Hükümetlerin kurulması aşamasında sorunlar yaşanırken, 12 Eylül öncesi siyasetteki tıkanmayı simgeleyen asıl bunalım cumhurbaşkanlığı seçiminde yaşandı. 6 Nisan 1980'de Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün görev süresi doldu ve 12 Eylül 1980'e dek Meclis'te yeni bir cumhurbaşkanı bir türlü seçilemedi. Cumhurbaşkanlığına İhsan Sabri Çağlayangil vekalet ederken partiler bir türlü uzlaşma sağlayamadı ve oylama turları her seferinde sonuçsuz kaldı. Bu durum ordunun hoşuna gitmeyen meselelerden biriydi. Bkz. Kenan Evren, **Kenan Evren'in Anıları, Cilt 1**, 4. Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1990, (Anılar 1), s. 416.

⁶ Bu kutuplaşma toplumun büyük bölümüne tesir etmiş durumdaydı. Polis ve dernekler ikiye bölündü. Solcu polisler POL-DER'de, sağcılar POL-BİR'de örgütlendiler. Sol görüşlü öğretmenler TÖB-DER'de, sağ görüşlüler ÜLKÜ-BİR'de iken; memurların solcu olanları TÖM-DER'e, sağcılar ÜLKÜM'e kayıtlıydı. Kutuplaşmanın sendikalarındaki karşılığı solcu işçilerin DİSK'te, sağcıların MİSK'te örgütlenmeleri idi. Ayrıca öğrenciler arasında solcuların bulunduğu DEV-GENÇ ve sağcılarının olduğu Ülkü Ocakları arasında rekabet ve çatışma eksik olmuyordu. Mehmet Ali Birand, Hikmet Bila ve Rıdvan Akar, **12 Eylül: Türkiye'nin Miladı**, 2. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul, 1999, s. 93, 94.

⁷ 1 Mayıs 1977 İşçi Bayramı'nda yaşanan katliam, 16 Mart 1978'de İstanbul Beyazıt Meydanı'nda meydana gelen bombalı saldırı, 1978 Nisan'ında Ankara Emek Postanesi'nden farklı adreslere yollanan bombalı paketlerin yol açtığı ölümler, 19-26 Aralık 1978'de Kahramanmaraş'ta meydana gelen hem

vahametinin kanıksandığına işaret idi. Kamuoyunun aşına olduğu yazar, aydın, gazeteci, siyasetçi ve farklı kimlikte birçok isim de bu cepheleşme ve şiddet ikliminin kurbanı oldular.⁸ Dahası cinayetlerin köküne inilemiyor, bu da toplumda ayrı bir infiale yol açıyordu. Yurtta hâkim olmaya başlayan anarşi ve can güvenliği korkusu, kuşkusuz 12 Eylül'ü hazırlayan en önemli neden oldu. Bunun yanı sıra 1980'e doğru ülkede ciddi bir ekonomik kriz baş gösteriyor, birçok tüketim maddesinde kıtlık yaşanıyor ve enflasyon artıyordu. Devamında 24 Ocak Kararları ile devalüasyon kararı alınırken, ekonominin çehresi de esaslı bir değişim geçirdi. Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) istediği doğrultuda, dışa açılan bir ekonomik profil çiziliyor, serbest piyasa ekonomisine hızla geçiş yapılıyordu. Yine de anarşi ortamının önüne geçilememesi, ekonominin rayına oturmasını engellemeye yetiyordu. 12 Eylül'e gelirken ABD ve NATO'dan Türkiye'nin askeri kanadına gelen sinyaller de ordu için darbe yolundaki şartların tam anlamıyla oluşmasını sağlayan dış etkenler oldu.⁹

Ordu uzun bir süredir gidişattan memnun değildi ve gittikçe artan şiddet olayları üst rütbenin kemikleşmesini sağlıyor, yönetime el koyma fikri belirginleşiyordu. Bu süreçte ordunun kendi içerisinde hazırlıkları sürerken, kimi zaman da açıktan uyarıları oldu.¹⁰ Fakat anarşik ortamda kayda değer bir düzelmeyen yaşanmaması, planlanan darbenin hayata geçmesini beraberinde getirdi.

dini hem ideolojik sebeplerle çoğu Alevi, 120 kişinin öldüğü ve ciddi bir tahribata yol açan olaylar, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Apocular olarak tanınan bölücü terör örgütünün eylem ve cinayetleri, 1980'in Mayıs'ında Çorum'da başlayan siyasi-dini çatışmaların bölgeyi adeta iç savaşa çevirmesi toplum hafızasında derin izler bırakan olayların birkaçıydı. Bkz. Birand, Bila ve Akar, ss. 62-70, 86-91, 100-109, 125-217, 148-154.

⁸ Savcı Doğan Öz, Şair Ümit Kaftancıoğlu, Doçent Dr. Necdet Bulut, Prof. Dr. Bedri Karafakioğlu, MHP İstanbul İl Başkanı Recep Haşatlı, Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil, Milliyet Gazetesi Başyazarı Abdi İpekçi, MHP Genel Başkan Yardımcısı Gün Sazak, Nevşehir CHP İl Başkanı Zeki Tekiner, CHP Milletvekili Abdurrahman Köksaloğlu, eski başbakanlardan Nihat Erim, DİSK'in eski başkanı Kemal Türkler bu isimlerin birkaçıydı. Ayrıca CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit de suikast tehlikeleriyle karşı karşıya kaldı. Bkz. Birand, Bila ve Akar, s. 70, 92, 113, 148, 157.

⁹ Prof. Dr. Hakkı Uyar, cumhuriyet tarihindeki darbelere dair yaptığı analizde iç ve dış dinamikleri ele alıyor. Uyar, siyasal kamplaşmanın ve devalüasyonlu ekonomik krizin iç dinamikleri oluşturduğunu; bunun ardından gelen ABD ve NATO desteğinin ise dış dinamikleri meydana getirdiğini belirtiyor. Bu bağlamda 12 Eylül'e gelindiğinde bu dinamikler oldukça canlı bir şekilde kendisini göstermektedir. Bkz. Hakkı Uyar, "Türkiye'de Askeri Darbeler ve Nedenleri Üzerine Bir Analiz Denemesi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 2020, Cilt: 20, Özel Sayı: 15 Temmuz, s. 92.

12 Eylül'e giden yoldaki ekonomik çerçeve ve dış dinamikler için ayrıca bkz. Dursun, ss. 52-73.

¹⁰ Bu uyarıların en belirginini 27 Aralık 1979'da Genelkurmay Başkanı Kenan Evren ve Türk Silahlı Kuvvetleri imzalı bir uyarı mektubunun Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e verilmesiydi. Mektupta anarşi, terör ve bölücülüğün önlenmesi, devletin bekası ve milli birliğin sağlanması hususunda tüm anayasal kuruluşlar ve siyasi partiler uyarılıyor, gerekli önlemlerin bir an önce alınması isteniyordu. Bkz. Evren, Anılar 1, ss. 330-332.

12 Eylül 1980’de sabaha karşı 03.00’ten itibaren “Bayrak Harekâtı” başladı, askerler çok geçmeden belli başlı devlet kademelerinde emir-komuta zinciri doğrultusunda ve herhangi bir direnişle karşılaşmadan kontrolü ele geçirdi. Artık ülkenin yönetimi Milli Güvenlik Konseyi’nde idi (MGK). Konsey Başkanı, aynı zamanda Genelkurmay Başkanı olan Kenan Evren idi. Konsey üyelerini de kuvvet komutanları oluşturmaktaydı: Kara Kuvvetleri Komutanı Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Sedat Celasun. Konseyin Genel Sekreteri ise Haydar Saltık idi. Darbenin çehresi ve askeri rejimin gözeteceğini iddia ettiği ilkeler ilk olarak saat 04.00’te devlet radyosundan¹¹, sonra da saat 13.00’te Kenan Evren’in radyo ve televizyondan canlı olarak hitabıyla kamuoyuna duyurulmuş oldu. Evren konuşmasının bir bölümünde darbenin gerekçelerini detaylandırırken, diğer bölümünde alınacak tedbirlere ve yapılacak hamlelere yer verdi.¹²

MGK, ardı ardına yayınladığı bildiriler ve kararlarla ülke yönetimiyle ilgili yetki ve tedbirleri belirlerken¹³, kurulacak hükümet için de çalışmalarını hızlandırdı.

¹¹ Bildiride ülkenin son yıllarda içinde bulunduğu durum özetlenirken, devletin güçsüz bırakıldığı ve acze düşürüldüğü vurgulanıyor; bu ortam içerisinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin yönetime el koyduğu belirtiliyordu. Darbenin amacı “ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmak” şeklinde açıklandı. Bununla birlikte Meclis’in feshedildiği, Meclis üyelerinin dokunulmazlıklarının kaldırıldığı, bütün yurtdışı sıkıyönetimin ilan edildiği, yurtdışına çıkma ve ikinci bir emre kadar sokağa çıkma yasağının başladığı bildirildi. Bkz. “Ordu yönetime el koydu”, **Hürriyet**, 12.09.1980.; “Silahlı Kuvvetler yönetime el koydu”, **Cumhuriyet**, 12.09.1980.; Evren, Anılar 1, ss. 545-547.

Darbenin başlangıcındaki diğer bazı detaylar için bkz. Mehmet Ali Birand, **12 Eylül Saat: 04.00**, 12. Baskı, Karacan Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 284-292.; Birand, Bila ve Akar, ss. 171-185.

¹² Evren konuşmasının ilk bölümünü “durum tespitine”, ikinci bölümünü de “planladıklarını aktarmaya” ayırdı. Durum tespitinin temelinde anarşi ve terör ortamının her gün 20 kadar vatandaşın canına mal olacak kadar vahim boyutlara ulaştığı ve siyasi partiler ve Meclis’in buna çözüm bulamadığı yatıyordu. Devletin karşı karşıya kaldığı vaziyeti “Cumhuriyet tarihinin en ağır buhranı” olarak tanımlayan Evren, bundan sonrasına dair planladıklarını anlattı; önce hükümet ve bakanlar kurulunun oluşturulacağını, bu doğrultuda yeni Anayasa, Partiler Kanunu ve Seçim Kanununun hazırlanacağını ve ardından hür parlamenter demokratik rejime dönüleceğini belirtti. Evren ayrıca bu süre zarfında her türlü siyasi faaliyetlerin durdurulduğunu; AP, CHP, MHP ve MSP liderlerinin bir süre belirlenen yerlerde “zorunlu ikamette” olacaklarını vurguladı. Fakat bu ilk geniş çaplı duyuruda partiler ve siyasiler hakkında daha radikal yaptırımların bahsi geçmemiş idi. Bkz. “Evren: ‘Yeni Yönetime Herkes Yardımcı Olmalı’”, **Milliyet**, 13.09.1980.; “Orgeneral Evren’in Türk Ulusuna Mesajı”, **Hürriyet**, 13.09.1980.; “Org. Evren MGK’nın ilkelerini açıkladı”, **Cumhuriyet**, 13.09.1980.; Evren, Anılar 1, ss. 549-555.

¹³ Bu bildirimlerde yurt çapında durumun kontrol altına alındığı belirtiliyor, askeri rejimin sahadaki temsilcileri olan ve düzeni sağlamakla görevlendirilen sıkıyönetim komutanları açıklanıyor, karşılanması zorunlu görülen halk ihtiyaçlarına yönelik tedbirler belirleniyor, MGK’nın kuruluşu resmîyete dökülüyor, yurt dışına giriş-çıkışlara izahat getiriliyor, siyasi parti faaliyetlerinin yasaklandığı tekrarlanıyor, DİSK, MİSK ve bunlara bağlı olan sendikalar ile bazıları hariç tutulmak üzere dernek faaliyetlerinin durdurulduğu açıklanıyordu. Bkz. “İlk bildiriler:”, **Hürriyet**, 12.09.1980.

18 Eylül’de MGK Başkanı Kenan Evren ve MGK üyeleri TBMM Şeref Salonunda ant içtiler.¹⁴ Konseyin önünde duran en ciddi mesele hükümetin kimlerden oluşturulacağı, başbakanın kim olacağı ile ilgiliydi. Darbenin hemen ardından bir yol alınamasa da, bu mesele başbakanlığa Deniz Kuvvetleri eski komutanı Bülent Ulusu’nun uygun görülmesiyle aşıldı.¹⁵ Bakanlık verilecek isimler üzerinde de çeşitli görüşmeler yapıldı ve hükümet netleşti. Hükümette beş emekli general bulunurken, listede bürokrat ve teknokrat kökenliler ağırlıktaydı.¹⁶ Hatta bu isimlerin önemli bölümü 12 Mart döneminde kurulan hükümetlerde görev almışlardı.¹⁷ Hükümette en dikkat çeken isim ise geçmişte Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Müsteşar Vekilliği, Başbakanlık Müsteşarlığı yapmış; Demirel Hükümeti’nin uygulamaya koyduğu 24 Ocak Kararlarının arkasındaki isim olarak bilinen Turgut Özal’ın ekonomiden sorumlu olarak Başbakan Yardımcılığına getirilmesiydi. 24 Ocak Kararları Türk ekonomisinde ciddi bir değişim evresini ifade ediyordu ve askerler bu kararların uygulama imkanı bulması arzusundaydı. Özal’ın göreve getirilişindeki en önemli etkenler; askerlerin onu mevcut ekonomi politikasını yürütecek en doğru isim olarak görmesi, yurtdışı temaslarının güçlü olduğunun bilinmesi ve hassas ekonomik dengeleri bozmama amacıydı.¹⁸ Konsey, hükümetin işbaşı yapmasının ardından bir süredir üzerinde tartıştığı meselenin de çözülmesiyle rahatladı. Bundan sonra MGK’nın tasarrufları ülke idaresinin her katmanına tesir etmeye başladı; askeri rejimin etkileri yurt çapında girişilen tutuklamalar, yargılamalar, düzenlemeler ve tedbirlerle en yoğun şekilde devam etti.

¹⁴ “Milli Güvenlik Konseyi And İçti”, **Milliyet**, 19.09.1980.

¹⁵ “Emekli Amiral Bülent Ulusu Başbakan Oldu”, **Cumhuriyet**, 21.09.1980.; “Başbakan Bülent Ulusu”, **Hürriyet**, 21.09.1980.

Esasında ilk olarak üzerinde durulan isim Cumhuriyetçi Güven Partisi Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu oldu. Feyzioğlu’nun uygun görülmesindeki başlıca etkenler Atatürk ilkelerinden taviz vermeyen, tecrübeli ve uygar bir görüntüsünün olması idi. Ancak Feyzioğlu ismi konusunda aleyhte görüşler de çok geçmeden kendisini gösterdi. Bu görüşlerin başında Feyzioğlu’nu ne AP tabanının ne CHP tabanının benimsemeyeceği fikri, temsil ettiği partinin halktaki karşılığının düşük olması, geçmişte koalisyon hükümetlerindeki istikrarsız tavrı ve 24 Ocak Kararları bağlamında yürütülecek ekonomik modelle Feyzioğlu isminin uyumlaması geliyordu. Bkz. Kenan Evren, **Kenan Evren’in Anıları**, Cilt 2, 2. Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991, (Anılar 2), ss. 28-35, 62.; Birand, s. 307, 308.

Bir ara Kenan Evren’in aynı zamanda başbakan olması üzerinde durulsa da Evren bu fikre itiraz etti. Hem Genelkurmay Başkanı hem MGK Başkanı hem de Başbakan olması durumunda kalp krizi geçirmekten veya felç olmaktan endişe duyduğunu şu sözlerle dile getirdi: “(...) *rahmetli Gürsel gibi beni felç mi yapacaksınız!*” Bkz. Birand, Bila ve Akar, s. 189, 190.

¹⁶ “Hükümet açıklandı”, **Hürriyet**, 22.09.1980.

¹⁷ Birand, Bila ve Akar, s. 193.

¹⁸ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 258.

1.2. ASKERİ REJİMİN PARTİLER VE LİDERLER ÜZERİNDEKİ TASARRUFLARI

12 Eylül darbesi eski hükümeti ve parlamentoyu feshetti, her türlü siyasi faaliyeti durdurdu, siyasi parti liderlerini ordu gözetiminde “zorunlu ikamete” tabi tuttu. Bununla birlikte Evren 12 Eylül günkü konuşmasında “zorunlu olarak faaliyetleri durdurulan siyasi partilerin gerekli düzenlemelerin yapılmasıyla birlikte ve seçimlerden önce faaliyetine geçmelerine müsaade edileceğini” belirtti.¹⁹ Keza 16 Eylül’de yerli ve yabancı basın mensuplarının katılımıyla gerçekleşen basın toplantısında da bir soru üzerine bu görüşünü tekrarladı.²⁰ Yani başlangıçta darbenin birçok radikal önlemi arasında partilerin kapatılması yoktu. Anlaşılan o ki, askerlerin derdi partilerden ziyade partilerin liderleriyle idi. Fakat zaman geçtikçe partiler ve siyasetçiler birbirinden bağımsız düşünölmeyecekti.

MGK, bilhassa Kenan Evren bu süreçte dönemin önde gelen siyasetçilerine karşı öfke doluydu. Bu öfkesini gerek meydanlarda gerekse vereceği demeçlerde yansıtmaya hazırdu. Günden güne artan bir hiddetle eski siyasetçileri halka şikayet ediyor, 12 Eylül’ün en büyük faturasını siyasi liderlere kesiyordu. Bu serzenişlerin bir bölümü anayasanın hazırlanmasına kadar olan süreci kapsarken, daha ağırı anayasayı tanıtmaya konuşmalarında ve sonrasındaki partileşme sürecinde gerçekleşti. Bu bağlamda ilk bölümü ele alırsak ilk ciddi gözdağı 15 Ocak 1981’de Konya’da yaptığı konuşmada kendisini gösterdi. Evren, eski siyasetçileri “tencereyi pisletmekle” itham etti: *“Onlar tencereyi pisletmişlerdi, biz temizledik. Yeniden tencereyi verelim, yeniden pisletsinler, istedikleri bu...”*²¹ Kurucu Meclis’e partililerden kimseyi almayacaklarını ifade eden Evren şöyle devam etti: *“Kurucu Meclis’ten sonra normal düzene, parlamenter demokratik sisteme döndükten sonra da Türkiye’nin kaderi memleketi bu hale getirenlere tekrar teslim edilmeyecek.”*²² Bu konuşma eski

¹⁹ “Orgeneral Evren’in Türk Ulusuna Mesajı”, **Hürriyet**, 12.09.1980.

²⁰ “Orgeneral Evren’in basın toplantısından sorular ve cevaplar”, **Hürriyet**, 17.09.1980.; “Evren: ‘Bozulan demokrasiyi işletmeye geldik’”, **Cumhuriyet**, 17.09.1980.; “Evren: ‘Hükümet Bu Hafta Kurulacak’”, **Milliyet**, 17.09.1980.

²¹ Kenan Evren, **Seçme Konuşmalar (12 Eylül 1980-6 Kasım 1989)**, Doğan Kitap, İstanbul, 2000, (Seçme Konuşmalar), s. 58.

²² Evren, kamu görevlilerinin kulaklarını daima eski siyasilere çevirdiklerini söylüyor, bunun önüne geçmek istiyordu: *“Efendim, politikacı zor yetiştirilmiş, kolay yetiştirilmiş... Bu memlekette çok büyük*

siyasilere dair ilk gözdağı olurken ilerideki yaptırımlara dair de ilk “fragman” idi. 12 Eylül öncesinin siyasileri, dönemin muktediri tarafından topun ağzındaydı. Evren, söz konusu siyasilerle ilgili düşüncelerini belirli aralıklarla kendisiyle görüşmeye gelen yabancı temsilcilere de ifade ediyordu.²³

MGK’yı bu süreçte eski siyasetçilere karşı hiddetlendiren bazı hususlar vardı. Yalçın Doğan bu konuda askeri yönetimin üç kez şok geçirdiğini belirtmektedir. Bu hususlardan biri, hükümetin kurulma aşamasında AP’li ve CHP’li bazı kişilere görev teklif edilirken onların Demirel ve Ecevit’ten icazet alma yoluna gitmeleri; diğeri, bürokratların eski liderlerle iletişimlerini sürdürmeleri, bir diğeri ise Evren’in konuşmalarına, MGK’nın karar ve bildirilerine rağmen liderlerin yönetim aleyhine bir tavır takınmaları idi.²⁴ Askerlerin liderlerle ilgili hoşuna gitmeyen meseleleri çoğaltmak mümkündür. Örneğin Evren’in, yurtdışından gelen siyasi temsilcilerin

politikacılar daha yetişir. Bir kişiye iki kişiye teslim edilemez. Bu milletten çok büyükler çıkmıştır, merak etmeyin.” Bkz. Evren, Seçme Konuşmalar, s. 58.; Evren, Anılar 2, s. 200.

²³ Bunun birçok örneğini görmek mümkündür. Evren 30 Mart 1981’de Amerikan Newsweek Dergisi’ndeki mülakatında Demirel ve Ecevit’in siyasi gelecekleriyle ilgili bir soruya şöyle cevap vermektedir: *“Türkiye’nin felakete sürüklenmesinde politikacıların büyük sorumluluğu vardır. Eğer politikacılar birbirlerine saldırmaları Silahlı Kuvvetler yönetime el koymak mecburiyetinde kalmayacaklardı. Bu itibarla bunların ne Kurucu Meclis’te ne de onu takip edecek olan parlamentoda vazife almaları doğru olmayacaktır. Bu gibi hatalar yapmamış yeni unsurlara imkan tanınmalıdır.”* Bkz. “Evren: Yeni politikacılara şans tanımak gerekir”, **Hürriyet**, 31.03.1981.; “Evren: ‘Eski Siyasiler Meclislere Girmemeli’”, **Milliyet**, 31.03.1981.

Evren 22 Nisan 1981’de İngiliz Financial Times’a verdiği demecinde 12 Eylül öncesi görev yapan parlamenterlerin arasında çok değerli kimseler olsa da, parlamentonun içine sürüklendiği durum karşısında istifa etme gereği duymadıklarını söylüyor; bu durumda tümünü, oluşacak ilk parlamentonun dışında bırakmanın daha doğru olacağını belirtiyordu. Bkz. “Evren Batılılara seslendi: ‘Yardımcı olun demokrasiye dönüş hızlansın’”, **Hürriyet**, 23.04.1981.; “Orgeneral Evren’in demeci: ‘Avrupa yardımcı olursa demokrasiye dönüş hızlanır’”, **Cumhuriyet**, 23.04.1981.; “Evren: ‘Dostlar yardım ederse, demokrasiye dönüş çabuk olur’”, **Milliyet**, 23.04.1981.

Evren 22 Mayıs 1981’de bu kez BBC’nin Demirel ve Ecevit’e yönelik sorularına muhatap kaldı ve aynı düşüncelerini tekrarladı: *“(…) Türkiye’yi 12 Eylül öncesine getiren baş sorumlular herhalde bu partilerin liderleriydi. Eğer bu partilerin liderleri partilerine sahip olup da birbirleriyle iyi bir diyalog kurup bunlara bir çare bulsalar, Türkiye 12 Eylül’e gelmezdi. O halde Türkiye’yi 12 Eylül noktasına getirenlere, bundan sonra yapılacak bir seçimde ‘Tekrar buyurun, teslim alın, Türkiye’yi aynı noktaya bir daha getirin’ demek Türkiye halkının isteklerine aykırı düşer. Asgari bir dönem sonra, normal bir düzene geçildikten ve Türkiye demokrasiyi rayına oturtuktan sonra, belki o zaman bu liderler siyasal yaşamdaki yerlerini alabilirler. Daha önce almaları yarar sağlamaz.”*, Bkz. “Evren: ‘12 Eylül’ü Türk milleti tasvip etmiştir’”, **Hürriyet**, 23.05.1981.; “Evren: ‘Seçimlerde ordunun rolü olmayacak’”, **Milliyet**, 23.05.1981.; “Evren: ‘12 Eylül Türk milletinin isteği ile gerçekleştirildi’”, **Cumhuriyet**, 23.05.1981.

Evren 17 Ekim 1981’de Alman siyasi dergisi Der Spiegel’e verdiği mülakatta benzer soruya şöyle cevap verdi: *“(…) Hiç kimse yıkılan bir binanın yeniden inşası sırasında, yıkılmasına neden olan eski malzemeyi tekrar kullanmaz.”* Bkz. “Evren: Günde 20 kişi öldürülürken uluslararası kuruluşlar neredeydi?..”, **Hürriyet**, 18.10.1981.; “Evren: Sözü tutan insan olarak kalacağım”, **Milliyet**, 18.10.1981.

²⁴ Yalçın Doğan, **Dar Sokakta Siyaset (1980-1983)**, 3. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1985, s. 132.

Demirel ve Ecevit ile görüşmelerinden de hoşnut olmadığı görülüyor.²⁵ Öte yandan Demirel'in evine gelip giden ziyaretçiler çoğaldıkça askeri yönetimin hoşnutsuzluğu artacak, asıl rahatsızlık ise Ecevit'in parti genel başkanlığından ayrılıp "Arayış" dergisi ile kendilerine karşı tavır almasıyla yaşanacaktı. Zira getirilen yeni yasaklar daha çok Ecevit'in yoluna taş koyar cinstendi. Bu bağlamda askeri rejimin yasaklar konusunda bir seviye yukarı çıkması 2 Haziran 1981'deki 52 sayılı bildiri ile gerçekleşti. Buna göre özetle;

- Faaliyetleri yasaklanmış olan siyasi partiler ve mensupları arasındaki çekişmeler sürdürülmeyecek,

- 11 Eylül 1980'de parlamento üyesi olanlar ile, her kademedeki siyasiler ülkenin siyasi ve hukuki yapısıyla ilgili konuşamayacak, yazamayacak ve toplantı yapamayacak,

- Sıkıyönetim Komutanlıklarının koyduğu yasaklar tartışılmayacak,

- Haklarında soruşturma yapılan siyasi partiler ve siyasi kişiler, işçi teşekkülleri, meslek kuruluşları ve derneklerle ilgili olarak yazı yazılmayacak, beyanda bulunulmayacak ve yorum yapılmayacak,

- Açılan kamu davalarında ilgilileri suçlayıcı ya da savunucu olması fark etmeksizin yorum ve yayın yapılmayacak,

- Yasaklara uymayanlar hakkında 1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanununun 16. maddesi uyarınca (3 aydan 1 yıla kadar hapis cezası) yasal işlem yapılacaktır.²⁶

Evren'in bu kararın ardından 12 Haziran'da Amasya'da yaptığı konuşma da liderlere duyduğu hiddetin çarpıcı örneklerinden biri oldu:

12 Eylül'deki o noktaya gelinmesindeki büyük sorumluluk sahipleri şimdiki duruma bakarak memnun olacaklarına, şükredeceklerine, sanki milletin o noktaya gelmesinde hiç kusurları, hiç veballeri yokmuş gibi, her gün radyo ve televizyon karşısında dakikalarca, saatlerce birbirine saldıranlar onlar değilmiş,

²⁵ Evren notlarında şöyle yakınıyor: "(...) Maksatları her iki tarafı da dinleyerek Türkiye'de olup bitenleri anlamaya çalışacaklarmış. Sanki Türkiye'de olup bitenleri yalnız Ecevit ile Demirel biliyorlar! Başka kimse Türkiye'nin geçmişinden, halinden, geleceğinden habersiz!" Bkz. Evren, Anılar 2, s. 139, 159, 160.

²⁶ Tam metin için bkz. Karar No: 52, "Milli Güvenlik Konseyi Kararı", **Resmi Gazete**, 05.06.1981. 52 sayılı bildiri MGK'nın müdahale alanını genişleten, buna karşın MGK harici hareket alanlarının çoğunun önünü kapayan, ayrıca ucu açık maddelerle çeşitli çevreleri istim üstünde tutan bir karardı. Yalçın Doğan'a göre, "Gerçekte 52 sayılı bildiri 6 Kasım seçimlerine gelinceye dek, yani yaklaşık iki buçuk yıl süreyle ülkede uyulması gereken kurallar dizisini ve yasaklar zincirini oluşturan en önemli MGK kararı" idi. Bkz. Doğan, s. 120.

memleketi bu hale başkaları getirmiş de, onlar masum ve kusursuz kişilermiş gibi bir davranış ve tutum içerisinde görünmektedirler.²⁷

Evren, siyasilere birçok konuda yurt dışı kuruluşlara jurnalcilik yaptığını iddia etti²⁸ ve onların yeni siyaset dönemine dahil edilmeyeceği konusundaki kararlılıklarını vurguladı:

(...) Kurucu Meclise eski parlamenterleri, yani 11 Eylül'de parlamentoda olanları almamak kararımızı ve bunların ilk kurulacak Mecliste de bulunmamalarının uygun olacağı hakkındaki beyanatımızı da istismar etmeye kalktılar. Bunu da Avrupalı dostlarımız zaman zaman Türkiye'ye geldiklerinde bize soruyorlar, 'Onların katılmayacağı bir seçim demokratik olur mu?' diye. Sevgili vatandaşlarım, 45 milyonluk bir kitle içerisinde yalnız onlar mı bu memleketi idare edebilecek kabiliyettedir? Bu topluluğun içerisinde onlar gibi iş yapacak başka vatandaşımız kalmadı mı? Yüzlerce, binlerce vatan evladı en az onlar kadar bu vatani idare edebilir. (...) Ve yine burada kesinlikle ifade ediyorum ki özellikle 11 Eylül'deki parti lider ve yönetici kadroları ne Kurucu Meclise ve ne de kurulacak ilk Meclise gireceklerdir. Siyasi partileri birbirine düşman eden bu kadroların artık gitmeleri, yerlerine medeni ülkelerde olduğu gibi birbirini tenkit edebilen, fakat birbirlerine küfretmeyen, düşman olmayan, Mecliste seviyeli münakaşa yapan ve Meclis dışında da kol kola gezebilen kişilere bırakmaları gerekmektedir. Onlar bunu yapamadı, yapabilenler gelmelidir. (...) ²⁹

MGK'nın liderlere duyduğu hiddetin vardıgı nokta, onu en radikal kararlardan birini almaya kadar götürdü. Liderlere karşı duyduğu hoşnutsuzluğun faturasını sadece onlara çıkarmakla kalmadı, partileri de kapatma yoluna gitti. 16 Ekim 1981'de siyasi partilerin her türlü yardımcı kuruluş ve yan organları ile birlikte feshedildiği ve para dahil tanışır ve taşınmaz tüm mallarının Hazine'ye geçtiği bildirildi. Evren, siyasi parti liderleri ve mensuplarının siyasi amaçla faaliyetlerine devam etme eğiliminde olduklarını ve mevcut yönetim aleyhinde bir tutum içerisinde bulunduklarını yinelerken; yeni dönemin yeni partilerle sürdürüleceğini söyledi:

Türkiye'de siyasi partilere dayalı demokratik parlamenter sistem mutlaka kurulacaktır. Ama mevcut bu partilerle değil. Yıkılan bir binanın enkazını kullanarak yapılan bir bina nasıl çökerse, yurdu 12 Eylül öncesine getiren partilerle kurulacak bir demokrasi de yeniden yıkılmaya mahkum olacaktır. (...)

Yeni partilerin geçmişteki şiddet ortamından doğrudan sorumlu olmayan kişilerden oluşması gerektiği ve Danışma Meclisi'nin partilerin etkisinde kalmadan

²⁷ Evren, Anılar 2, s. 349.

²⁸ "Terörde sağlanan başarıyı gölgelemek için yurt içinde başlattıkları 'İşkence yapılıyor' yaygaralarını, yurt dışı kuruluşlara aktardılar. Bize o kanalla baskı yapmayı denediler. Netice vermeyince 90 günlük gözetim altında tutmanın insan haklarına aykırı olduğunu ileri sürerek, bunu da dış güçler vasıtasıyla üzerimize baskı aracı olarak kullanmaktan çekinmediler. Hatta yurt dışına kaçan vatan hainlerini, vatandaşlıktan çıkartmamızı da yine dışarıya jurnal ettiler." Bkz. Evren, Anılar 2, s. 350.

²⁹ Evren, Anılar 2, s. 350, 351.

çalışmasını sağlama isteği de Evren'in, kararın gerekçeleri ile ilgili sunduğu diğer bazı argümanlardı.³⁰ Bu karar özelde 12 Eylül rejiminin genelde de Türk siyasi tarihinin önemli dönüm noktalarından birini oluştuyordu. Zira partiler toplum üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu gibi, uzun yıllar yürüttüğü faaliyetler sonucu ülkenin her yerine kök salmış durumdaydı. Fakat MGK beyaz bir sayfa açmak ve bu sayfadaki tüm satırları kendi eliyle yazmak amacındaydı. Partilerin feshedilmesinin ve mensuplarının siyasi yasaklı olmasının temel nedeni buydu. Siyasi yaşamda partilerin kapatılmasının ardından oluşacak boşluğu da kendi düşünceleri doğrultusunda doldurmak isteyeceklerdi.

Peki MGK'nın takındığı tavır bu iken eski liderlerin bu süreçteki tavır ve tutumları ne oldu? Veya hangi tavır ve tutum içerisindeydiler de bu kararlar alındı? 11 Eylül gecesi darbenin ilk hedeflerinden biri siyasetçilerin tutuklanmasıydı. Gece yarısı AP lideri ve Başbakan Demirel, CHP lideri Ecevit, MSP lideri Erbakan ve MHP lideri Türkeş'i tutuklamak için harekete geçildi.³¹ Liderler çok geçmeden tutuklanırken, askerlerin evinde bulamadığı isim MHP lideri Alparslan Türkeş oldu. Türkeş askeri darbeyi önceden haber almış ve teslim olmadan önce "darbenin havasını koklamak" istemişti.³²

Liderlerin yanlarına eşlerini de alabilecekleri söylendi. Böylelikle Süleyman Demirel eşi Nazmiye Demirel ile, Bülent Ecevit de eşi Rahşan Ecevit ile kendilerini bekleyen uçağa götürüldü. Zorunlu ikamete mecbur bırakıldıkları yer Çanakkale Gelibolu'da bulunan Hamzakoy Askeri Tesisleri idi. Erbakan ise İzmir-Uzunada'daki

³⁰ "Partiler Feshedildi", **Hürriyet**, 17.10.1981.; "Eski Partiler Feshedildi", **Milliyet**, 17.10.1981.; "Siyasi partiler feshedildi", **Cumhuriyet**, 17.10.1981.; Evren, Anılar 2, ss. 417-422. Tam metin için bkz. Kanun No: 2533, "Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanun", **Resmi Gazete**, 16.10.1981 (Mükerrer Sayı).

³¹ Askeri birlikler liderlerin evine giderken, kararlaştırıldığı üzere onların yakınlarını da tutukladılar ve onlara darbe haberi bu yakınları aracılığıyla verildi. Bu bağlamda Demirel'e haberi AP Genel Sekreteri Nahit Menteşe verirken, Ecevit'in evine emekli orgeneral ve 2 yıl önceki Ecevit Hükümeti'nin İç İşleri Bakanı İrfan Özyaydın ile gidildi. Erbakan'ı bekleyen ise MSP Genel Sekreteri Oğuzhan Asiltürk idi. Bkz. Birand, Bila ve Akar, ss. 181-183.

³² Ordu içinden bir binbaşının eşi, 11 Eylül'ün akşamüzeri MHP yöneticisi Yaşar Okuyan'ı aradı ve önemli bir meselede görüşmek istediğini söyledi. "Önemli mesele" darbe haberi idi. Bir pastanede buluşuldu ve binbaşının eşi, eşinin isteğiyle darbe olacağını Okuyan'a ilettili. Bunun üzerine Okuyan, derhal Türkeş'i haberdar etti ve böylelikle Türkeş ve çevresi 12 Eylül'e karşı gardını alabilen ilk siyasiler oldu; gelişmeleri başka evlerde saklanarak takip etme yolunu seçtiler. Türkeş'in o gün yakalanamaması, 12 Eylül günü nakış gibi işleyen darbe harekâtının ilk ve tek defosu idi. Yaşar Okuyan, Kenan Evren'in içinde bu hususun yıllar sonra bile yer ettiğini söylüyor. Keza Okuyan'ın 1999-2002 arasındaki bakanlığı döneminde, Kenan Evren bir konuda Okuyan'ı ziyaret ediyor ve sohbet sırasında bu husus üzerinde bolca duruyor: "Yahu Okuyan, biz karılarımıza söylemedik, sen nasıl haber aldın? (...) O binbaşı kimdi?" **Yaşar Okuyan ile 4 Haziran 2021'de yapılan görüşme.**

askeri tesislere götürüldü.³³ Alparslan Türkeş'in akıbeti bir süre belirsizliğini korudu, zira henüz teslim olmamıştı.³⁴ Bunun üzerine MGK bir bildiri yayınlayarak Türkeş'in 14 Eylül saat 13.00'e kadar teslim olmaması durumunda emirlere uymadığı için suçlu durumuna düşeceğini belirtti.³⁵ Türkeş, 14 Eylül sabahı saat 07.00'de bulunduğu yeri bildirdi ve böylece teslim oldu. Onun da "zorunlu ikamet" durağı Erbakan'ın bulunduğu İzmir-Uzunada oldu.³⁶ Böylece liderlerin akıbeti artık 12 Eylül rejiminin inisiyatifindeydi.

Demirel ve Ecevit'in Hamzakoy günleri, askeri tesislerdeki motel tipi odalarda geçti. Telefonla konuşma, gazete-dergi ve kitap okuma imkanlarına sahiptiler. Sürekli bir biçimde hem partili yakınlarından hem de gazetecilerden telefon aldılar. Bu telefon görüşmeleri aracılığıyla gündemden haberdar oldular ve düşüncelerini aktardılar. Tabii konuşmalar kayıt altına alınıyordu ve liderler de bunun farkındaydı. Demirel ve Ecevit'i arayanlar arasında AP'li ve CHP'li olup, oluşturulacak yeni hükümette görev teklif edilenler de vardı. Bu bağlamda onlardan fikir ya da başka deyişle icazet istiyorlardı.³⁷ Eylül'ün 12'sinde "gözetimleri" başlayan liderlerin tutukluluk hali, Ekim'in 11'inde yani 30. günde son buldu. Demirel ailesi Güniz Sokak'taki, Ecevit'ler de Or-An Sitesi'ndeki evlerine geri döndüler.³⁸ Tabii siyasi faaliyette bulunma, siyasi nitelikli konuşma yapma yasakları devam ediyordu. Hatta bu doğrultuda MGK emriyle Haydar Saltık imzalı, çeşitli tedbir ve yasakların bulunduğu bir tebligatname hazırlanmış, Ecevit ve Demirel'e imzalatılmıştı.³⁹

Bundan sonraki süreçte her lider kendi hikayesini yazdı. Türkiye'nin son 15-20 yılında aktif siyaset yürüten, her geçen gün kitleler üzerinde olan etkilerini arttıran Demirel ve Ecevit, artık askerlerin göz hapsindeydi. Türkeş ve Erbakan'ı ise uzun sürecek yargılamalar bekliyordu. Askeri rejimin anayasayı hazırlamasıyla 10 yıl siyasi yasaklı olacak ve 1980'ler siyasetinde bu yasaklarla mücadele etmek zorunda kalacak

³³ Birand, Bila ve Akar, s. 186.

³⁴ "Türkeş kayıp", **Hürriyet**, 13.09.1980.

³⁵ "Milli Güvenlik Konseyi'nin 13 Numaralı Bildirisi", **Resmi Gazete**, 14.09.1980.

³⁶ "Türkeş 'Kader Sokak'taki evinde teslim oldu", **Hürriyet**, 15.09.1980.; "Türkeş Ankara'da teslim oldu", **Milliyet**, 15.09.1980.; "MHP Başkanı Türkeş de teslim oldu", **Cumhuriyet**, 15.09.1980.

³⁷ Doğan, ss. 46-52.

³⁸ "Evlerine döndüler", **Hürriyet**, 12.10.1980.; "Ecevit ve Demirel Ankara'da", **Cumhuriyet**, 12.10.1980.; "Demirel, Ecevit ve Eski Parlamento Üyeleri Evlerinde", **Milliyet**, 12.10.1980.

³⁹ Buna göre liderlere siyasi amaçlı veya yönlendirici faaliyette bulunamayacakları, bu yönde konuşma yapamayacakları, toplantı düzenleyemeyecekleri veya düzenlenen toplantılara katılamayacakları bildirildi. Hatta ziyaretçi kabullerinin makul ölçüde olması, yurt içi seyahatlerinin de sıkıyönetim komutanlarına bildirilmesi istendi. Bkz. Evren, Anılar 2, s. 114, 115.

olan Demirel, Ecevit, Türkeş ve Erbakan'ın askeri rejim sürecindeki vaziyetlerinde hem benzerlikler hem de farklılıklar vardı. İlk olarak askeri rejime karşı en açıktan tavır alan Ecevit'ten başlayalım. Öyle ki liderlerin politika yapmaları veya politik emare gösteren bir harekette bulunmaları “mayın tarlasında yürümek”le eş değerd ve Ecevit birkaç kez bu mayınlara basacak, kendini cezaevinde bulacaktı.

28 Ekim'de MGK Genel Sekreteri Haydar Saltık, yalnızca yabancı basın mensuplarının olacağı bir basın toplantısı yaptı. Burada Demirel ve Ecevit'in geleceğiyle ilgili yöneltlen bir soruya, “onların da herkes gibi sade birer vatandaş olduğunu ve gelecekteki yaşamlarında herhangi bir zorlukla karşılaşmayacaklarını” söylerken; “bugünün koşullarında siyasi konulara değinmeyeceklerini sandığını, siyasi faaliyete izin verildiğinde ise siyasi hayata devam edebileceklerini düşündüğünü” belirtti.⁴⁰ Bu hususun ulusal basında yankıları olunca, MGK bir bildiriyle duruma açıklık getirme ihtiyacı duydu:

*(...) Bu toplantıda siyasi faaliyetler serbest bırakıldığında bay Demirel ve bay Ecevit'in diğer vatandaşlar gibi siyasi faaliyetlerini sürdürebilecekleri açıklanmış, ancak herhangi bir partinin lideri olabileceklerine dair bir beyanda bulunulmamıştır. (...) Partiler Kanunu yeniden düzenlenirken, liderler sultasına yol açmayacak şekilde demokratik güvencelerin getirilmesi görüşünden hareketle siyasi parti liderlerinin belirli sürelerden daha fazla hizmet etmelerini önleyecek esasların konması düşünülmektedir.*⁴¹

Belli ki MGK liderlere ve partilere olan mesafelerini netleştirme ihtiyacı hissetti ve bu konuda müsamahakâr olmayacağını belli etti. Bu açıklamanın AP ve Demirel cephesinde ciddi bir yankısı olmazken, CHP tarafında ise Ecevit'in kararı büyük bir sarsıntıya yol açtı. Nitekim Ecevit CHP Genel Başkanlığı görevinden istifa etti. 30 Ekim 1980'de Ecevit'in yayın organlarına ilettiği istifa metni şöyleydi:

Bugün Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanlığından ayrılmış bulunuyorum.

Zorunlu olacağı anlaşılan bu ayrılışı şimdi gerçekleştirmekte yarar gördüm.

Bu dönemde, tüm parti çalışmaları yasaklandığı gibi, Genel Başkanlık görevinin gereklerini yerine getirebilmem de olanaksızdı. O nedenle, Genel Başkanlığı bırakmam, partide bir yönetim sorunu yaratmayacaktır. Parti çalışmalarına izin verilip Kurultay toplanıncaya kadar geçecek süreyi, üyelerimizin, yeni Genel Başkan seçimi üzerinde düşünerek değerlendirmeleri de böylece kolaylaşmış olacaktır.

Cumhuriyet Halk Partisi, gücünü, kişilerden değil, kurucusu yüce önder Atatürk'ün ilkelerinden, Cumhuriyetle ve demokrasiyle bütünleşmiş tarihinden ve

⁴⁰ “Org. Saltık: Demirel ve Ecevit siyasi hayata devam edebilecekler”, **Hürriyet**, 29.10.1980.; “Saltık: ‘AP ve CHP Liderleri Politikaya Döner’”, **Milliyet**, 29.10.1980.

⁴¹ “Liderler için bildiri yayımlandı”, **Hürriyet**, 30.10.1980.; “Ecevit ve Demirel'in lider kalacakları söylenmedi”, **Cumhuriyet**, 30.10.1980.

*kendini hizmetine adadığı halktan alır. Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanlığından ayrıldıktan sonra da, Atatürk ilkeleri ışığında, Cumhuriyetin sürekliliği ve demokrasinin kökleşmesi için, Türk halkının özgürlüğü ve mutluluğu için, ömrüm boyunca çalışmayı, görevlerin en değerlisi bileceğim. (...)*⁴²

Metnin yayın organlarınca duyurulması ise MGK engeline takıldı. MGK, “istifa metninin siyasi bir maksat taşıdığı ve ülkenin muhtaç olduğu huzur ortamı için uygun olmadığını” belirterek kamuoyunda yer bulmasını engelledi.⁴³

Ecevit’in istifası önceki gün Haydar Saltık’ın açıklamaları ve akabindeki MGK bildirisinin hemen ardından geldi. Ancak Ecevit’i istifaya götüren birden fazla sebep vardı. Ecevit, siyasi faaliyetlerin serbest bırakılmasından sonra da CHP Genel Başkanlığı için kendisine izin verilmeyeceğine kaniydi. Bu bildirinin haricinde, eski liderlerin elini kolunu bağlayan, MGK tarafından liderlere imzalatılan tebligat da malumdu. Ecevit genel başkanlık vasıflarının içinin boşaltıldığından hareketle, üzerindeki CHP Genel Başkanlığı hırkasıyla demokrasi mücadelesi yapamayacağı kanısına varıyor ve bu dönemde eylemsiz kalmamak şiarıyla gazeteciliğe dönme planı kuruyordu.⁴⁴ Görünürdeki bu gerekçelerin ardında kalan, CHP ve CHP’li kadrolarla olan kopukluk ise istifadaki zemini oluşturan en derin sebep idi. Ecevit uzun süredir parti içindeki vaziyetten memnun değildi; parti içi hakimiyeti ve uyumu sağlamaya yönelik umudunu da kaybetmiş durumdaydı. Dolayısıyla siyasi geleceğini CHP çatısı altında ve mevcut kadrolar eşliğinde şekillendirmekten vazgeçti. Ecevit’e göre 12 Eylül’ün çizdiği çerçeve bu kararı almasını “zorunlu” kılmıştı ancak CHP içerisindeki durum göz önüne alındığında da istifa aynı zamanda bir “fırsat” oldu, denilebilir. Hal böyle iken Ecevit, daha Hamzakoy’da yepyeni bir harekete girişme fikrini

⁴² Doğan, s. 73, 74.

⁴³ Doğan, s. 78.

⁴⁴ Doğan, ss. 75-77.; Birand, Bila ve Akar, s. 200, 201.; Cüneyt Arcayürek, **Hapishanedeki Ecevit**, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986, (Ecevit), s. 85.

besliyordu;⁴⁵ CHP'nin kadrosu ve tanınmış simalarını ise bu hareketin içerisinde yer alacak figürler olarak düşlemediği çok geçmeden anlaşılacaktı.⁴⁶

Ecevit'i istifa kararından döndürmek için girişilen ikna çabaları sonuç vermedi.⁴⁷ Bundan böyle Ecevit kendi yolunu çizecek, yasaklı CHP'liler ise bir süre "pusulalarını kaybeder bir hal içerisinde" olacaklardı. Bir yandan partiyi ve partilileri bir arada tutmak için çaba sarf edecek, diğer yandan hala doğal lider olarak gördükleri Ecevit ile olan ilişkilerini sürdürmenin yollarını arayacaklardı. Ancak bu ilişkiye yeniden ivme kazandırmaları mümkün olmayacaktı.⁴⁸ Bülent Ecevit'in yeni yol haritasında öncelikli olarak bir dergi çıkarmak, yazılarıyla fikirlerini aktarmak ve böylece "esaretten bir nebze de olsa kurtulmak" düşüncesi vardı. Askeri rejimin siyasilerin yolunu kapadığı bir evrede, bu yöntemle "arkadan dolanmayı"

⁴⁵ Birand, Bila ve Akar, s. 201.

Fikret Bila, Ecevit'in Hamzakoy'daki bazı notlarına yer veriyor ve Ecevit'in o zamanki durum değerlendirmelerinde de CHP Genel Başkanlığından istifa etmeyi düşündüğü görülüyor. Örneğin "Durumumun çözümlenmesi" başlığıyla yaptığı tespitlerin başına "Genel başkanlıktan istifaya hazırlık aşamasında..." biçiminde not düşüyor; "yazı konusu" olarak bazı hususları belirledikten sonra "Bunları şimdiye kadar kimseye anlatamadım. Yıllardır içten dıştan yıpratılmış bir genel başkan olarak anlatabilme olanağım da kalmadı. Ama genel başkanlık sıfatımdan, durumumdan sıyrılabilirsem belki daha kolay anlatabilirim." diye ekliyordu. Keza Rahşan Ecevit de "her şeye sıfırdan başlama" kararının Hamzakoy'da belirdiğini anlatıyor. Bkz. Fikret Bila, **Phoenix: Ecevit'in Yeniden Doğuşu**, Doğan Kitap, İstanbul, 2001, s. 11, 12, 18, 64.

⁴⁶ CHP'nin üst düzey yöneticilerinden Erol Tuncer, daha 12 Eylül öncesinde Ecevit'in kendileriyle olan ilişkilerini soğuttuğunu, 12 Eylül'ün ardından ise bu soğukluğu derinleştirdiğini belirtiyor. Ecevit henüz Hamzakoy'da iken dönüşümlü olarak yapılan telefon görüşmeleri bu soğukluğun ilk işaretleriydi: "Dört yardımcı, aramızda nöbetleşe, her gün telefonla arıyoruz. Ben kendi konuşmalarımın biliyorum, gayet soğuk konuşuyordu, hiçbir sıcaklığı yoktu." **Erol Tuncer ile 29 Mayıs 2021'de yapılan telefon görüşmesi.**

Hamzakoy sonrası da parti yöneticileri bu mesafenin somut tezahürlerini görmeye başladı: "Ecevit evinin telefonunu hiçbir zaman bizlere vermedi. Kendisine ulaşmak istediğimiz zaman evin kapısındaki polis noktasına telefon ediyor ve genel başkanla görüşmek istediğimizi söylüyorduk. Ondan sonrası Ecevit'in isteğine kalıyordu. O ne zaman isterse o zaman, bıraktığımız telefon numarasından bizi arıyordu. Genel başkanın bize dönüşü bazen üç günü de bulabiliyordu. Oysa evin telefonu, Ecevit'in yeni kadrosunda vardı. Ankara'ya gelen il ve ilçe başkanları Ecevit'ten randevu almamız için bize başvuruyorlar, ancak elimizden bir şey gelmiyordu. Oysa yeni kadroya başvuranlar hemen sonuç alıyorlardı." Bkz. Erol Tuncer, **Anılarım**, TESAV Yayınları, Ankara, 2021, (Anılarım), s. 473, 474.

⁴⁷ Doğan, ss. 73-82.

⁴⁸ Bu çabalarda başrolü oynayan kişi CHP Genel Sekreteri Mustafa Üstündağ idi. Üstündağ ve önde gelen parti yöneticileri parti tabanını ayakta tutmak için çaba harcarlarken Ecevit'in peşini de bırakmak istemiyorlardı. Bu niyetlerini Erol Tuncer'in şu cümlelerinde görmek mümkün: "Partilerin kapatıldığı 16 Ekim 1981 tarihine kadar CHP'li tabanı ayakta tutabilmek, o tarihten sonra da CHP'nin yerine tek bir parti kurdurabilmek amacıyla Ecevit'e ihtiyacımız olduğunu biliyorduk. Taşındığımız ağır sorumluluğun gereği olarak, 'Ecevit bizi kapıdan kovdu, biz bacadan girdik'" Bkz. Tuncer, **Anılarım**, s. 470.

Fakat partilerin kapatılması kararından sonra Ecevit'in, CHP çizgisinden farklı bir yol izleyeceği daha net idrak edildi. Keza parti yöneticilerinin bu evrede Ecevit'e yaptığı ziyarette duydukları bunun çarpıcı bir örneği oldu. Ecevit CHP misyonunun bittiğinden söz ediyor ve ekliyordu: "Binasıyla, otobüsüyle, parasıyla, hatta yüzde 41,4 oyuyla verseniz, almam." Bkz. Tuncer, **Anılarım**, s. 494, 495.

düşünüyordu. Bu bağlamda “Arayış” isimli bir dergi çıkardı.⁴⁹ Haftalık yayın yapan Arayış’ın ilk sayısı 21 Şubat 1981’de çıkarken, 6 Haziran 1981 tarihli 16. sayı Ecevit’e veda anlamını taşıdı. Zira bu süreçte Ecevit’in yazıları yavaş yavaş MGK’nın radarına takılmaya başlayınca 2 Haziran 1981’de 52 sayılı bildiri yayınlanmış, yukarıda da belirttiğimiz üzere yasaklar bir seviye daha arttırılmış idi.⁵⁰ Diğer maddelerle birlikte “11 Eylül 1980’de parlamento üyesi olanlar ile her kademedeki siyasetçilerin ülkenin siyasi ve hukuki yapısıyla ilgili konuşma, yazma, toplantı yapma yasağının” getirilmesi, pratikte en çok Ecevit’in yazılarına el koyma vazifesi görecekti.⁵¹

⁴⁹ Ecevit parti genel başkanlığından istifa ederek, Hamzakoy dönüşü kendilerine tebliğ edilen yasakların kapsamı dışında kalmayı amaçlıyor ve buradan hareketle yazı yazabilmesi için kendisine meşruiyet sağladığını düşünüyordu: “(...) bu kurallara rağmen sıkıyönetim yetkililerince ‘Nasıl böyle çalışmalar, konuşmalar yaparsınız?’ denildiğinde, ‘Ama ben liderliği bıraktım’ dedim. ‘Ama halk yine sizi lider olarak belliyor’ dedi bir kumandan. ‘O benim sorumluluğum değil’ dedim.” Bkz. Rıdvan Akar ve Can Dünder, **Ecevit ve Gizli Arşivi**, 2. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008, s. 324.

⁵⁰ Hasan Cemal, **12 Eylül Günlüğü: Tank Sesiyle Uyanmak**, Everest Yayınları, İstanbul, 2012, (Tank Sesiyle Uyanmak), s. 228.

⁵¹ Arayış 21 Şubat 1981-2 Mart 1982 arasında toplamda 54 sayı yayımlanabildi. Ecevit 15 sayı boyunca yazdığı yazılarda, çeşitli konuları işlerken, herhalde her yazısının ortak teması “demokrasinin faziletleri” oldu. “Atatürk’ün Emaneti ve Gençlik” başlığını verdiği ilk yazısındaki, “Politikacılar suçlanabilir. Haklı-haksız belki tümü suçlanabilir. Ama özgürlük suçlanamaz, özerklik suçlanamaz, demokrasi suçlanamaz.” cümleleri buna dair spesifik bir örnek idi.

Ancak burada Ecevit’in yayınlanma olanağı bulamayan son yazısı üzerinde durmak gerekir. Zira bu yazı, askeri rejimin politikacılara karşı suçlamalarına ve getirmeyi düşündüğü yasaklamalara karşı Ecevit’in ilk geniş bakış açısını yansıtmaya bakımından kayda değer gözüküyor. Arayış’ın 16. sayısında olan fakat 52 sayılı bildiri ile yayınlanması yasaklanan “Politikacıdan Önce Demokrasi” başlıklı yazıdaki kimi bölümler şu şekilde:

“Eğer Türkiye’nin ‘12 Eylül noktası’na getirilmesinden yalnızca bir avuç politikacı sorumluyorsa, neden o politikacıları parlamento dışında tutup cezalandırmakla yetinilmiyor da, demokrasinin temel kurumlarına ve kurallarına bir bir el atılıyor? Neden Anayasa budanıyor? Neden demokrasinin ve çoğulcu demokratik toplumun vazgeçilmez koşulu olan örgütlenme özgürlüğü kısıldıkça kısıyor? Neden yargı erkinin bağımsızlığı kaldırılıyor? Neden üniversite özerkliğiyle, neden işçi haklarıyla uğraşılıyor?

Yok eğer Türkiye’nin ‘12 Eylül noktası’na getirilmesinden bütün bu kurumlar da, bütün bu haklarla özgürlükler de sorumluyorsa, o zaman niye dünya önünde ve Türk kamuoyu önünde sürekli politikacılar suçlanıyor?

Politikacıların haklı veya haksız suçlanmaları, belli siyasal kadroların ilk seçimlerde veya ömürleri boyunca seçilme hakkından yoksun bırakılarak cezalandırılmaları, doğru ya da yanlış da olsa çok önemli değildir aslında... Belli liderler gider, başka liderler gelir; belli kadrolar siyasetten çekilir, yerlerini başka kadrolar alır. Bununla kıyamet kopmaz. Bununla demokrasinin önü tıkanmaz. Fakat demokrasinin temel kurumları ve kuralları zedelenirse, toplumun demokratik hakları ve özgürlükleri kısılrsa, o zaman demokrasinin önü tıkanır, yolu kapanır.

Onun için kimlerin Kurucu Meclise veya parlamentoya girebileceği kimlerin giremeyeceği gibi yapay, yüzeysel ve bir anlamda kişisel sorunlara takılıp kalmaktan kurtulmak gerekir; dikkatlerin bu konu üzerinde yoğunlaştırılmasını önlemek ve demokrasinin özüyle ilgilenmek gerekir. Kişilerin siyasal kaderinden önce, demokrasinin kurum ve kuralları üzerinde durmak gerekir. Demokrasinin kurumları yıkıldıktan, kuralları çiğnendikten sonra, demokratik haklar ve özgürlükler büyük ölçüde kısıldıktan ve ‘demokrasi’ adı altında güdümlü bir rejim kurulduktan sonra, parlamento kimler girmiş kimler girmemiş ne önemi var?” Bkz. Veli Özdemir, **12 Eylül Darbesi ve Özgürlüğün Bedeli: Arayış**, 3. Baskı, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 13, 161, 287-294.

Bundan sonraki süreçte Ecevit'i bekleyen, düzenli aralıklarla hakkında açılan davalar ve neticesinde “demir parmaklıklar” idi. Ecevit askeri rejim döneminde 3 kez hapse girmek durumunda kaldı. Bunların ilki, 19 Ekim 1981’de Kenan Evren’in konuşmalarına yanıt olarak TRT’ye bir “düzeltme metni” göndermesinden kaynaklandı. Ecevit hem siyasi partilerin kapatılmasına tepki göstermek hem de Kenan Evren’in suçlamalarına cevap vermek istedi.⁵² Buna yönelik bir metin hazırladı ancak bu metin yayınlanmadığı gibi 52 sayılı bildiriye ihlal ettiği iddiasıyla, suçlama olarak kendisine geri döndü. Bu bağlamda yargılanan Ecevit, 4 ay hapis cezasına mahkum oldu ve 3 Aralık 1981’de Ankara Ulucanlar Cezaevi’ne girdi.⁵³ Hapse girmeden önce söyledikleri anlamlıydı: “*Dışarıda bir mahpus gibi yaşamaktansa, içeride özgür bir insan olacağım.*”⁵⁴ Ecevit, cezaevi günlerini çoğunlukla yazarak geçirirken⁵⁵, İnfaz Yasasındaki iyi hal göz önünde tutularak 1 Şubat 1982’de cezasını tamamladı ve cezaevinden çıktı. Toplam 2 ay hapis yatmış oldu.⁵⁶

Ecevit daha sonra bir Norveç gazetesine demeç verdiği, bu demeçte “devletin dıştaki itibarını küçük düşürdüğü” ve 52 sayılı bildiriye de hareket etmiş olduğu iddiasıyla 10 Nisan 1982’de tutuklandı, Ankara Dil ve İstihbarat Okulu’na götürüldü.⁵⁷

⁵² Ecevit siyasi partilerin kapatılmasını öğrendiğinde İstanbul’daydı ve karara tepki göstermek için Ankara’ya döndü. Bir metin hazırladı ve metnin içeriği Kenan Evren’in sözlerine karşı argümanlardan oluşuyordu. Bu bağlamda partizanlık, gizli kapılar ardında toplantı düzenleme, yalan haber yayma, mevki ve menfaat dağıtma, siyasi partiler arası kin ve nefret, jurnalcılık, ideolojik dogmatik sapıklık gibi suçlamalara CHP çerçevesinden yanıtlar verdi ve partilerin kapatılmasına karşı bir tutum aldı. Ecevit’in o gün yayınlanmayan metninin tamamı için bkz. Doğan, ss. 141-146.; Cemal, Tank Sesiyle Uyanmak, ss. 290-294.; Arcayürek, Ecevit, ss. 64-69.

⁵³ “Ecevit cezaevinde”, **Hürriyet**, 04.12.1981.; “Ecevit cezaevine konuldu”, **Cumhuriyet**, 04.12.1981.; “Ecevit Ankara Cezaevi’ne konuldu”, **Milliyet**, 04.12.1981.

⁵⁴ Ecevit, bir görevi yerine getirmiş olduğunu düşünüyordu: “*Kendimi bir görevi yerine getirmiş sayıyorum. Özgürlüğümüz için bir bedel ödemeye alışmak zorundayız ve ben 4 aylık hapisliği, özgürlük için mütevazı bir bedel sayıyorum. Bir insan için en önemli şey beyniyle özgür olmasıdır. Ben özgürlüğü beynimde hapisliğe taşıyorum (...)*” Bkz. Akar ve Dünder, s. 336.; Arcayürek, Ecevit, s. 87, 88.; Cemal, Tank Sesiyle Uyanmak, s. 323, 324.

⁵⁵ Ecevit kendisine gelen mektuplara cevap veriyor, hakkındaki yeni davalara savunma hazırlıyor ve gündem hakkında yazılar yazıyordu. Dergide yazması yasak olsa da “Arayış”ı yönlendirmeye devam etti. Cezaevinden Arayış’a ülkenin gündemiyle ilgili çeşitli konuları içeren birçok not yazdı. Ecevit’in bu notları için bkz. Akar ve Dünder, ss. 509-616.

Ecevit’in en önemli mesaisi o dönemde yargılanan MHP’lilerin; Ecevit ve CHP’ye yönelttiği suç duyurusu ve bunun akabinde savcılar heyetinin kendisinden istediği savunma ile alakalı oldu. Suç duyurusu 103 maddelik idi ve 12 Eylül öncesine dair birçok farklı konuyu içeriyordu. Ecevit bu iddialara karşın daktilo ile 555 sayfa tutan bir savunma kaleme aldı ve savunmayı inceleyen savcılar suçlamaların geçerli olmadığına karar verdiler. Savunmanın ana hatları için bkz. Bila, ss. 29-62.; Bu savunmanın tamamı daha sonra ayrıca yayımlandı. Bkz. Bülent Ecevit, **Savunmam**, (Ed. Levent Cinemre), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

⁵⁶ “Ecevit, serbest bırakıldı”, **Hürriyet**, 02.02.1982.; “Ecevit hapisten çıktı”, **Cumhuriyet**, 02.02.1982.; “Ecevit Tahliye Edildi”, **Milliyet**, 02.02.1982.

⁵⁷ “Ecevit, gözetim altına alındı”, **Hürriyet**, 11.04.1982.

Bu davada Türk Ceza Kanunu'nun 140. maddesine göre yargılandı ve 5 yıldan az olmamak üzere hapis cezası istendi. Ecevit 3 Haziran 1982'deki savunmasının ardından tahliye oldu ve burada toplam 1 ay 24 gün tutuklu olarak kaldı.⁵⁸

Ecevit tahliyesinin ertesi gününde daha önce bir Hollanda televizyonuna demeç verdiği, Alman Der Spiegel dergisine yazı yazdığı ve 52 sayılı bildiriye aykırı hareket ettiği iddialarıyla yargılandı; 6 ay-2 yıl arasında hapsi istendi. 6 Temmuz 1982'de 2 ay 27 gün hapse mahkum edildi. Daha önceki mahkumiyetinde İnfaz Yasasındaki iyi halden yararlanıp erken çıktığı ve şimdi tekrar mahkum olduğu için ceza süresi 3 ay 27 güne yükseliyordu. Ecevit, cezası ertelenmeyince 20 Ağustos 1982'de Ankara Kapalı Cezaevi'ne girdi.⁵⁹ 12 Ekim 1982'de; daha önce tahliye olduğu, Norveç Gazetesi'ne demeç vermekten suçlandığı davadan beraat edince, cezaevinden çıkma ihtimali doğdu.⁶⁰ Çünkü aklandığı bu davadan dolayı 1 ay 24 gün tutukluluk geçirmişti. Halihazırda çekmekte olduğu 2 ay 27 günlük bir ceza vardı ve 1 ay 24 günün bu cezadan indirilmesi istendi. Böylece 15 Ekim 1982'de Ankara Kapalı Cezaevi'nden tahliye edildi. Ecevit burada da 1 ay 26 gün hapis yatmış oldu.⁶¹

Baktığımız zaman Ecevit, askeri rejim döneminde 5 ay 20 gün tutukluluk-hapis yaşadı. Cezaevlerindeki zamanının büyük bölümü okuyup yazmakla geçti. Kendisine gelen çeşitli mektuplara cevap verdi, savunmalarına hazırlandı ve bir yandan gündemi yakalamaya çalıştı.⁶² Ayrıca şüphe yok ki, gelecek için kafa yoruyordu ve planladığı yol haritasının bir bölümünü de “cezaevlerinde” şekillendirmiş oldu.

⁵⁸ “Ecevit ‘Kahramanlık yapmıyorum’”, **Hürriyet**, 04.06.1982.; “Mahkeme Ecevit’in tahliyesine karar verdi”, **Milliyet**, 04.06.1982.; “Bülent Ecevit tahliye oldu”, **Cumhuriyet**, 04.06.1982.; Arcayürek, Ecevit, s. 134.

Özellikle bu tutukluluğun öyküsü ilginç idi. Norveç'teki gazetede yer alan demecin özü, Danimarkalı bir gazetecinin Politiken adlı gazeteye yazdığı makale idi. O gazeteci makalesini Ecevit'ten demeç almış gibi yazınca, söz konusu haber de suç unsuru olarak Ecevit'in karşısına çıkmış oldu. Fakat Ecevit herhangi bir demeç vermemiş idi. Bu gözaltı sürerken Sıkıyönetim Mahkemesi Ecevit'in tutuklanmasına gerek olmadığına karar verse de hemen salıverilmemesi için başka iddialarla tutukluluğunun sürmesi sağlandı. Uğur Mumcu'nun kitabında yer verdiği, dönemin savcısı Nurettin Soyer'in sözlerine göre bunu talep eden ve gereğinin yapılmasını isteyen Genelkurmay İkinci Başkanı Necdet Öztörün idi. Böylece askeri rejim inisiyatifi, Ecevit'in tutukluluk süresinin uzamasını istiyor idi ancak mevcut gerekçelerin altı doldurulamadı. Ayrıca Ecevit'in avukatları Danimarkalı gazeteciye ulaştı ve gazeteci Jan Stage Ecevit'ten demeç almadığına yönelik görüş belirtti. Neticede Ecevit davadan beraat edecekti ancak buradan da 1 ay 24 günlük bir gözaltı sürecine maruz kaldığı gerçek idi. Bkz. Bila, s. 106.; Arcayürek, Ecevit, ss. 140-154.; Uğur Mumcu, **12 Eylül Adaleti**, 27. Baskı, UM:AG Yayınları, Ankara, 2010, ss. 44-50.

⁵⁹ “Ecevit cezaevine girdi”, **Hürriyet**, 21.08.1982.; “Ecevit cezaevine kondu”, **Cumhuriyet**, 21.08.1982.; Arcayürek, s. 134, 135.

⁶⁰ “Ecevit beraat etti”, **Hürriyet**, 13.10.1982.; “Ecevit bir davadan beraat etti”, **Milliyet**, 13.10.1982.

⁶¹ “Ecevit bugün salıveriliyor”, **Hürriyet**, 15.10.1982.; Arcayürek, Ecevit, s. 134, 135.

⁶² Ecevit'in cezaevi günlerine dair bir anlatımı için bkz. Arcayürek, Ecevit, ss. 122-124.

Süleyman Demirel'in Hamzakoy dönüşü faaliyetleri ve durum değerlendirmesi ise Ecevit'e göre daha farklıydı. Bu farklılıklardan biri parti kadrosuna ve örgütüne karşı takındığı tutumdan ileri geliyordu. Ecevit'in parti kadrosuna 12 Eylül öncesinden süregelen ve 12 Eylül sonrasında derinleştirdiği tavır ve mesafesine karşın Demirel, parti örgütünde en ufak bir kopma olmamasını istedi.⁶³ Öte yandan Ecevit askerlere karşı olan tavrını daha açık hamlelerle yaparken, Demirel zamanlamayı önemsendi. Herhalde Demirel'in 12 Eylül sonrası kutsadığı kelime "zamanlama" idi. Ecevit'in açıktan tavırlarına karşın Demirel daha temkinli davranmayı tercih etti. Bu dönemde bilhassa perde arkasında gazetecilerle olan konuşmalarında bu hususa dikkat çekerken, askerlerin radikal kararları karşısındaki tutumuyla da doğru zamanı önemsendiğini gösteriyordu. Örneğin 28 Ekim 1980'de Haydar Saltık'ın ve devamında MGK'nın açıklamasının ardından Ecevit'in istifası gelirken Demirel beklemeyi tercih etti.⁶⁴ Demirel'in "doğru zaman-doğru zemin" beklentisi çoğu yerde kendisini gösterecekti.

Öte yandan Demirel'in Hamzakoy sonrası günleri Güniz Sokak'taki evinde, mütemadiyen gelen ziyaretçilerini ağırlamakla geçti. Bu ziyaretçiler partili kişiler, örgütten kimseler ve diğer bazı vatandaşlardı.⁶⁵ Konuşulan konular ise Türkiye'nin

⁶³ Dönemin gazetecisi Fethi Akkoç'un, Kurtul Altuğ'un kitabında yer alan bir anlatımı Demirel'in bu çabasına dair yerinde bir örnek teşkil eder: "(...) Süleyman Bey Hamzakoy'a gittiğinden üç gün sonra 15 Eylül günüydü, ben Süleyman Bey'i aradım. Hemen telefona bağlandı. Süleyman Bey'in ilk sözü, 'Nasıl, arkadaşlar nasıl?' oldu. Teker teker Bursa İlçe Başkanlarından arayanları sırasıyla söyledi. Hiç unutmam İnegöl İlçe Başkanı Yusuf Fergena... 'Yusuf beni niye aramadı?', dedi. 'Niye aramadı işi mi bozuk? Yusuf'la bir ilgilenin, bakın bir problemi mi var?' Benim için bu olay Süleyman Bey'in hapisneden bile bir lider olarak arkadaşlarıyla nasıl ilgilendiğine dair verilecek en büyük örneklerden biridir."

Keza Demirel, bu dönemde fire verip vermediklerine dair sorulan soruyu şöyle cevaplandırmaktadır: "(...) Bizim firemiz yok denecek kadar azdır. Bu mücadeleyi bizimle beraber yürüten arkadaşlarımızdan yüz kişiden 98'i bizimle kalmıştır. Mübalağa etmiyorum. (...)" Bkz. Kurtul Altuğ, **Demokrasinin Yaralı Yılları**, Tekin Yayinevi, İstanbul, 1993, s. 59, 85.

İleride görüleceği üzere Demirel'in kadrosunu ve parti örgütünü bir arada tutma çabası, yasaklı dönemde siyasi gücünü korumasında önemli bir nokta olacak idi.

⁶⁴ Demirel değerlendirmesinde mevcut ortamda üç kriterin çok mühim olduğuna dikkat çekiyordu: hür, demokrat Türkiye hedefine sadakat, kendimize sadakat ve arkadaşlarımıza sadakat. Demirel bu üç kriteri daima canlı tutmak gerektiğini vurguluyordu. Bkz. Turgut Yılmaz Güven, **Demirel'li Yıllar: Hamzakoy'dan Demokrasi Mahzenine (12 Eylül 1980-24 Eylül 1987)**, (Basım bilgileri yok), s. 51.; Doğan, s. 79, 80.

Gazeteci Hasan Cemal günlüklerinde bu gelişmeden yaklaşık 10 gün sonra Demirel ile yaptıkları görüşmeye değiniyor. Demirel'in, böylesi dönemlerde zorlukların artması halinde, askerlerin iktidarının sürekli olmasının zararlı olacağı kanaatinde olduğunu belirtiyor; Demirel'in özellikle "işleri karıştırmamak, serinkanlı olmak" gereğine işaret ettiğini vurguluyor. Bkz. Cemal, Tank Sesiyle Uyanmak, s. 88.

⁶⁵ Kurtul Altuğ Hamzakoy sonrası Güniz Sokağı şöyle tasvir etmektedir: "Güniz Sokak bütün engellemelere karşın ana baba günüydü. (...) Demirel'in o zamanlardaki ziyaretçileri sadık dostlarıdır. Güniz Sokak'taki o odayı anımsarım. Oda, ziyaretçileri eski düzeniyle almadığı için şekli değişmişti.

tüm sorunlarıyla ilgili olabiliyordu.⁶⁶ Zamanla bu ziyaretçi trafiği askerlerin dikkatini çekti. Çünkü ev gözleniyor ve giren çıkanlar kontrol ediliyordu.⁶⁷ Kenan Evren, Güniz Sokak ziyaretlerini ve Demirel'in tutumunu notlarında şöyle değerlendiriyor:

*(...) en başta Adalet Partisi ve özellikle Süleyman Demirel olmak üzere öteki partiler saman altından su yürütüyorlar, gizliden gizliye faaliyetlerini mükemmelen icra ediyorlardı. Demirel'in Güniz Sokaktaki evi sabahtan akşama kadar parti merkezi gibi, taşradan gelen partililer tarafından dolup boşalıyordu (...)*⁶⁸

Demirel'in bu dönemdeki faaliyetlerine yönelik enteresan bir örnek de “nikah şahitlikleri” idi. Bu sosyal faaliyet, siyasi yasaklı olduğu dönemin askeri rejim evresinde hiç olmadığı kadar artmıştı. Demirel siyasi yasaklılığı nedeniyle yer bulamadığı basına, “sosyal faaliyetleri” ile konu olabiliyordu.⁶⁹

Demirel'in askeri yönetime olan tavrı 15 Ocak'ta Kenan Evren'in Konya konuşmasında politikacılara alenen tavır almasıyla ve “yeni dönemde memleketin geleceğini eskilere bırakmayacaklarını” söylemesiyle boyut değiştirdi.⁷⁰ Demirel'e göre Kenan Evren bu konuşmasında siyasi partilere ve siyasetçilere karşı “husumet”

Demirel'in oturduğu yer duvara çekilmiş, oda çepeçevre koltuk ve sandalyelerle adeta bir köy odası şekline dönüştürülmüştü.” Bkz. Altuğ, s. 81.

Hulusi Turgut da gelen ziyaretçilerin çokluğu ile Demirel'in evinin giriş katındaki misafir kabul salonunu “köy kahvesine” benzetiyor, Demirel'in eski temposuyla çalışmalarını sürdürdüğünü belirtiyordu. Bkz. Hulusi Turgut, **12 Eylül Partileri**, ABC Ajansı Yayınları, İstanbul, 1986, s. 22.

⁶⁶ Gazeteci Muammer Yaşar, Demirel'in bu toplantılara “Muhabbet toplantıları” dediğini ve konuşmaların ilgi duyan herkese ulaştırıldığını belirtmektedir. Bkz. Muammer Yaşar, **Paşalar Politikası**, 3. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 73, 74.

⁶⁷ Bu dönemde bir aralık Demirel de Ankara-Mamak Sıkıyönetim Komutanlığından çağırıldı ve Güniz Sokak'taki ziyaretçi hareketliliğinden dolayı ikaz edildi. Bkz. Yavuz Donat, **Demirel'in Yokluk Yılları**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993, (Yokluk Yılları), ss. 38-40.; Yaşar, s. 76.

⁶⁸ Evren, siyasi partilerin kapatılması arifesinde Yüksek Askeri Şura toplantısındaki açıklamasında da Ecevit ve Demirel'in siyasi faaliyetlere devam ettiklerini vurguluyor; Ecevit'in açıktan cephe aldığını, Demirel'in ise sinsice hareket ettiğini belirtiyordu: “*Adalet Partisi Başkanı Süleyman Demirel daha akıllı fakat sinsice faaliyetlerini sürdürüyor. Partililerle olan görüşmelerini evinde yapmak suretiyle teşkilatına gerekli direktifleri vermeye devam ediyor. Ancak gözle görülür suç işlemiyor. Kurnazca hareket ediyor (...)*” Bkz. Evren, Anılar 2, s. 373, 411.

⁶⁹ Demirel'in 1982-1983 arasında 100'den fazla nikah şahitliği yaptığı ve “nikah memuruyla yarıştığı” basında yer alan haberlerden biri oldu. Bkz. “Demirel, nikah memuru ile yarışıyor”, **Hürriyet**, 27.03.1983.; “101. nikah şahitliğinde ‘Dalya’ dedi – Demirel: ‘Saadete iştirake varız’”, **Hürriyet**, 28.04.1983.

Demirel'in Basın Müşaviri Turgut Yılmaz Güven anlatıyor: “*Demirel 12 Eylül döneminin siyasi yasaklıydı ama sosyal yasaklısı değildi. Belki de bu unutulmuştu. Zira 12 Eylül yönetimi ‘tencereyi pisletenler’, ‘eskiye rağbet olsaydı bit pazarına nur yağardı’ gibi yakıştırmalara tabi tuttuğu 11 Eylül siyasetçilerini tümünden hafızalardan silmek için her yola başvurmuştu. Ancak nikah törenleri, cenazeler herhalde akla gelmemişti ki yasaklar kapsamına alınmamıştı. O nedenle Demirel bol bol nikah şahitliği yapıyor, cenazelere gidiyordu. Böylece gazetelerde Demirel'in adı ve resimleri sıkça yer alıyordu.*” Bkz. Güven, s. 106.

⁷⁰ Cemal, Tank Sesiyle Uyanmak, s. 155, 156.

ilan ediyordu.⁷¹ Bir süre sonra Demirel'in kadrosunun en önemli isimlerinden İhsan Sabri Çağlayangil, Kenan Evren ile temas kurdu ve kendisine bir mektup ilettili. 2 Nisan 1981'de yapılan görüşmede Çağlayangil oldukça ılımlı ifadelerle, çeşitli konular üzerinde dururken; asıl amacı, politikacıları saha dışına itmenin yararlı olmayacağını vurgulamak oldu. Çağlayangil,

Liderleri tasfiye etmek şikayetçi olduğunuz durumları önleyecek mi? O liderler gider, başkaları gelir. Bu sefer onlar televizyonlarda her akşam tartışmalara başlar. (...) Demirel kendisini ziyaret edenlere hasbihal dışında hiçbir programlı çalışmaya girmez. Herhangi bir büroya gitmez. Konuşmaları da sabır ve intizar telkinleridir

diyor, Ecevit'in dergi vasıtasıyla askeri yönetime cephe almasından da yakınıyordu.⁷² Demirel-Çağlayangil cephesi bu görüşmeyle ordunun yıpratılmaması ve politikacılara karşı alenen cephe alınmaması görüşünü Evren'e aktardı ve buradan randıman almayı umdu. Fakat bu görüşme bir netice sağlamadı. Aksine askerler yasaklara dair seviye arttırdı. Bunun ilk tezahürü belirttiğimiz üzere 52 sayılı bildiri idi fakat Demirel buna dair durum değerlendirmesinde topu Ecevit'e atıyordu.⁷³

Askerlerin eski siyasetçilere olan tavrının partilere de sıçraması ve 16 Ekim 1981'de siyasi partilerin kapatılması AP ve Demirel cephesinde şok etkisi yarattı. Fakat yine de bu kararın ardından Demirel tarafına baktığımızda, Ecevit'e kıyasla itidalli bir yaklaşım dikkat çekmektedir. Elbette Demirel cephesi kararın karşısındaydı ancak bunu kamuoyunda dillendirme yoluna gitmedi.⁷⁴ Demirel çok partili yaşam devam ettikçe en güçlü parti kadrosunun kendilerinde olduğunu belirtiyor, yeni bir parti kurma hazırlığına dikkat çekiyor, parti örgütünü bir arada tutma fikrinden geri adım atmıyordu.⁷⁵ Bu açıdan askeri rejim dönemindeki temel refleksi, ihtiyat oldu.

⁷¹ Yaşar, s. 59.

⁷² Evren, Anılar 2, ss. 275-282.; İhsan Sabri Çağlayangil, **Anılarım**, 3. Baskı, (Ed. Tanju Cılızoğlu), Yılmaz Yayınları, İstanbul, 1990, ss. 199-213.

⁷³ "Süleyman Demirel bildiriyi okudu, şöyle bir düşündü, çevresine dönerek 'Bu bildirinin boyu bizi tutmaz' diyerek elinde tuttuğu Arayış dergisinin o günkü sayısını havaya kaldırdı: 'Bunun boyunu tutar!'" Bkz. Doğan, s. 120.

⁷⁴ Demirel askerlere bir mektup yazmıştı fakat çok geçmeden bunun bir fayda getirmeyeceğini düşündü. Bkz. Doğan, s. 148.

Demirel'in çekirdek kadrosundan Dr. Sadettin Bilgiç, o gün ayrıca bir metin hazırlığı yapılmasının kararlaştırıldığını, bu görevin Çağlayangil'e verildiğini, fakat bir hafta sonra deklarasyonu yayınlama fikrinden vazgeçildiğini belirtiyor. Bilgiç'e göre: "Meğer Demirel, Ecevit hakkında takibata geçildiğini öğrenmiş... Ecevit 3 Kasım 1981'de tevkif ve mahkum edildi. Böyle bir deklarasyonun kendisinin de tevkifine sebebiyet vereceği endişesi ile çekindiği anlaşıldı." Bkz. Sadettin Bilgiç, **Hatıralarım**, 3. Baskı, Akasya Kitap, Ankara, 2007, s. 297.

⁷⁵ Doğan, s. 149.

Hasan Cemal'in Demirel ile partilerin kapatılmasından yaklaşık bir ay sonra yaptığı görüşmesine baktığımızda Demirel'in yine kilit sözcüğünü, "zamanlama"nın önemini vurguladığını görüyoruz:

Alparslan Türkeş ve Necmettin Erbakan'ın askeri rejim dönemindeki vaziyetlerine bakıldığında ise ilk tutukluluk günlerini İzmir-Uzunada'daki askeri dinlenme tesislerinde geçirdikleri görülmektedir. Burada 1 aya yakın bir süre kaldılar. Sonrasında ise sorgulanmak üzere Ankara Dil ve İstihbarat Okulu'nun yolunu tuttular ve askeri mahkeme tarafından tutuklandılar. İlk olarak 11 Ekim 1980'de Alparslan Türkeş ve 28 MHP'li isim tutuklanırken 36 MHP'li yönetici hakkında da gıyabi tutuklama kararı verildi.⁷⁶ Ertesi gün ise sorgusunun ardından Erbakan ve bazı MSP'lilerin tutuksuz yargılanmasına karar verildi.⁷⁷ Fakat Askeri Savcılık'ın karara itirazıyla 15 Ekim 1980'de Erbakan ve 21 MSP'li yeniden tutuklandı.⁷⁸ Böylelikle hem Türkeş'i ve MHP'yi hem de Erbakan'ı ve MSP'yi sonu meçhul bir yargılama süreci bekliyordu. Haklarında kamu davalarının açılması onları diğer liderler ve partilerden ayırmaktaydı.

29 Nisan 1981'de Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı tarafından "MHP ve Ülkücü Kuruluşlar İddianamesi" hazırlandı.⁷⁹ Açılan davada toplam 587 sanık vardı. Türkeş dahil 64 sanık "anayasal düzeni zorla değiştirmek" suçuyla, 156 sanık da "katliam" suçuyla ilişkilendirilirken; bu sanıkların yani toplam 220 kişinin idamı istendi. Diğer sanıklar için 5-20 yıl arasında değişen cezalar talep edilirken, bazı sanıklar hakkında da kovuşturmayla yer olmadığı belirtildi.⁸⁰ 19 Ağustos'ta ise MHP Davası'nın defalarca sürecek olan duruşmalarının ilki yapıldı.⁸¹ Uzun süren dava sürecinde kimi MHP'liler zaman zaman parti ideolojisi ile 12 Eylül ideolojisi arasında

"Kimse bana korkaksın diyemez. Şu anda açık bir çıkış yapmıyorsam eğer askeri yönetimden korktuğum için değildir. Timing önemli. Zaman ve zemin önemli. Dikkatle seçmek gerek." Bkz. Cemal, Tank Sesiyle Uyanmak, s. 320.

⁷⁶ "Türkeş Tutuklandı", **Hürriyet**, 12.10.1980.; "MHP Lideri Türkeş Tutuklandı", **Cumhuriyet**, 12.10.1980.

⁷⁷ "Erbakan da Evinde Sayıldı", **Hürriyet**, 13.10.1980.; "Askeri Savcı, Erbakan ve öteki MSP'lilerin tutuklanması için en yakın mahkemeye başvuruyor", **Cumhuriyet**, 13.10.1980.; "Erbakan'ın serbest bırakılmasına savcılık itiraz edecek", **Milliyet**, 13.10.1980.

⁷⁸ "Erbakan ve 21 MSP yöneticisi tutuklandı", **Hürriyet**, 16.10.1980.; "Erbakan ve arkadaşları da tutuklandı", **Cumhuriyet**, 16.10.1980.; "Erbakan Tutuklandı", **Milliyet**, 16.10.1980.

⁷⁹ Hazırlanan 946 sayfalık iddianame için bkz. **İddianame (M.H.P ve Ülkücü Kuruluşlar)**, T.C. Ankara, Çankırı, Kastamonu İleri Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı (Evrak No: 1980/7040, Esas No: 1980/7040, Karar No: 1981/600), Ankara, 29 Nisan 1981.

⁸⁰ "Türkeş ve 219 sanığın idamı istendi", **Hürriyet**, 30.04.1981.; "Türkeş ve 219 sanık hakkında askeri savcı idam istedi", **Cumhuriyet**, 30.04.1981.; "Türkeş ve 219 MHP'li için ölüm cezası istendi", **Milliyet**, 30.04.1981.

⁸¹ "Duruşma başladı", **Hürriyet**, 20.08.1981.; "İlk gün sanıkların kimlik tespitiyle geçti", **Cumhuriyet**, 20.08.1981.; "İlk Celse Kimlik Tesbitiyle Geçti", **Milliyet**, 20.08.1981.

benzerlik kurdular. Ancak zamanla bu söylem terk edilecekti.⁸² Bu süreçte Türkeş'in günleri hapis yattığı Ankara Dil ve İstihbarat Okulu'nda, muhtelif tarihlerde duruşma salonlarında ve zaman zaman da hastalığından ötürü hastanede geçti.

Erbakan ve MSP cephesinde de ilk zamanlarda durum pek farklı sayılmazdı. Yine Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı tarafından MSP Davası'na yönelik iddianame hazırlandı. Bu bağlamda Erbakan için 14-36 yıl arasında, 33 MSP'li için ise 2-17 yıl arasında hapis cezası istendi. Sanıklar "laikliğe aykırı hareket etmek, Atatürk'e hakaret ve şeriat düzenine yönelik İslami bir devlet kurmaya çalışmak"la suçlanıyordu.⁸³ 24 Nisan 1981'de Erbakan ve 33 MSP'li hakkındaki yargılama başladı ve ilk duruşma yapıldı.⁸⁴ 25 Temmuz 1981'de yapılan duruşmada ise Erbakan ve 9 MSP'li için tahliye kararı çıktı, yargılanmalarına tutuksuz devam edilmesi kararlaştırıldı. Daha önce de bazı tahliyeler olduğundan tutuklu yargılanan MSP'li kalmadı.⁸⁵ Baktığımız zaman bu süreçte Erbakan'ın Ankara Dil ve İstihbarat Okulu'nda yaklaşık 9,5 aylık bir hapis süreci geçirdiği, sonrasında ise yargılamasına tutuksuz devam edildiği görülmektedir.

1.3. SİYASETİN GELECEĞİNİ 12 EYLÜL ÖNCESİNİN NÜFUZLU SİYASİLERİNDEN ARINDIRMA TEDBİRİ: ANAYASANIN GEÇİCİ 4. MADDESİ

Darbenin ardından bir hükümet oluşturulmuş ve MGK, çıkarmak istediği kanunlara işlerlik kazandırmaya başlamış idi. Askeri rejim süresince oldukça hızlı ve sonraki dönemi de tüm hatlarıyla şekillendirmeye devam edecek bir yasama faaliyeti

⁸² Tanıl Bora ve Kemal Can, askerlerin tavrı karşısında MHP'li yöneticilerin biraz telaşla biraz da parti örgütünü ayakta tutmak adına ülkücü ideoloji ile 12 Eylül ideolojisini özdeşleştirme çabasına girdiğini belirtmektedir. Bora ve Can'a göre MHP Genel Başkan Yardımcısı Agah Oktay Güner'in partisiyle ilgili söylediği "Fikri iktidarda, kendi zindanda" sözü de bu özdeşleştirme çabasını somutlaştıran bir ifade olmuştu. Fakat daha sonraki süreçte, 1980'lerin ortalarından itibaren bu özdeşleştirme görüntüsü yerini 12 Eylül karşıtlığına bırakacaktı. Bkz. Tanıl Bora ve Kemal Can, **Devlet, Ocak, Dergah: 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket**, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 101, 102.

⁸³ "MSP Davası Açıldı", **Hürriyet**, 25.02.1981.; "MSP davası açıldı, Erbakan için 36 yıl hapis isteniyor", **Cumhuriyet**, 25.02.1981.

⁸⁴ "Erbakan yargıç önüne çıktı", **Hürriyet**, 25.04.1981.; "MSP Yargılanıyor", **Cumhuriyet**, 25.04.1981.; "Savcı: MSP'liler şeriat devleti kuracaklardı", **Milliyet**, 25.04.1981.

⁸⁵ "Erbakan ve 9 arkadaşı için tahliye kararı verildi", **Hürriyet**, 25.07.1981.; "Erbakan ve 9 MSP'li için tahliye kararı verildi", **Cumhuriyet**, 25.07.1981.; "Erbakan ve 9 MSP'linin tahliyesine karar verildi", **Milliyet**, 25.07.1981.

gerçekleşti.⁸⁶ Siyasetin çarklarını döndürecek temel düzenlemelere girilirken, bunların en büyüğü ve kapsamlısı ise kuşkusuz Anayasa olacaktı.

MGK'nın demokrasiye geçiş süreci, 1 Kasım 1980'de Genel Sekreter Haydar Saltık tarafından basın toplantısı yoluyla kamuoyuna açıklandı. Burada net bir tarih verilmese de yapılması planlananlar sıralandı. Kurucu Meclis'in teşkili, Anayasanın hazırlanması, hazırlanan Anayasanın halkoyuna sunulması, yeni Seçim Kanunu ve Partiler Kanununun hazırlanması, partilerin kurulmasına ve faaliyetlerine izin verilmesi, genel seçimlerin yapılması ve seçim sonrası oluşacak hükümet ve parlamentoya görevin teslim edilmesi "geçiş döneminin" önde gelen merhaleleri idi.⁸⁷ Zaman da bu ve diğer yasa düzenlemelerini meydana getirecek takvim doğrultusunda işledi.⁸⁸

29 Haziran 1981'de MGK, Kurucu Meclis'in kurulmasına yönelik yasaı kabul etti. Buna göre Kurucu Meclis; MGK ve Danışma Meclisi'nden oluşacaktı. MGK yapısını aynen korurken Danışma Meclisi'nin 160 kişiden meydana gelmesi planlandı. Bu 160 kişinin 120'si illerden valiliğe yapılan başvuru, valiliğin seçilecek üye sayısının 3 katı adayı MGK'ya bildirmesi ve MGK'nın nihai değerlendirmesiyle belirlenecek; diğer 40 kişi doğrudan MGK tarafından seçilecekti.⁸⁹ Kurucu Meclis her ne kadar iki başlı bir yapıya sahip olsa da Danışma Meclisi'ni şekillendiren de askerlerdi ve bu meclisin rolü ve yetkileri sönüktü. Asıl belirleyici MGK idi ve gücünden taviz vermiyordu.⁹⁰

⁸⁶ Bülent Tanör, askerlerin geçmişte sivil hükümetler kanalıyla istedikleri değişiklikleri gerçekleştiremediklerini, şimdi ise hızlı ve köklü bir biçimde yasama faaliyetine girdiklerini belirtmektedir: "MGK ilk altı ayında 123, dokuzuncu ayında 175, 1981'in sonuna varıldığında da 51 tanesi yeni yasa olmak üzere toplam 268 yasa çıkarmış olacaktı." Detaylı bilgi için bkz. Bülent Tanör, "Siyasal Tarih (1980-1995)", **Türkiye Tarihi, Cilt 5: Bugünkü Türkiye (1980-1995)**, (Ed. Sina Akşin), 3. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000, (Siyasal Tarih), s. 33, 34.

Mehmet Semih Gemalmaz ekliyor: "(...) 25 Aralık 1981'den 6 Aralık 1983'e kadar olan evrede, bu 268 yasaya eklenmesi gereken 401 yasa daha çıkartılacaktı." Bu yasalara dair daha detaylı bilgi için bkz. Mehmet Semih Gemalmaz, "12 Eylül Rejimi", **Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 14**, (Ed. Fahri Aral), İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, ss. 984-986.

⁸⁷ "Kurucu Meclis mutlaka kurulacaktır", **Hürriyet**, 02.11.1980.; "Saltık, Demokratik Düzene Geçiş Programını Açıkladı", **Milliyet**, 02.11.1980.; "Şartlar sağlanınca Kurucu Meclis toplanacak", **Cumhuriyet**, 02.11.1980.

⁸⁸ "58 temel yasa yeniden düzenleniyor", **Hürriyet**, 07.11.1980.

⁸⁹ "Danışma Meclisi göreve başlıyor", **Hürriyet**, 01.07.1981.; "Partililere Kurucu Meclis kapalı", **Cumhuriyet**, 01.07.1981.; "Parti üyeleri Danışma Meclisi'ne giremeyecek", **Milliyet**, 01.07.1981.; Kanunun tam metni için bkz. Kanun No: 2485, "Kurucu Meclis Hakkında Kanun", **Resmi Gazete**, 30.06.1981 (Mükerrer Sayı).

⁹⁰ Tanör, Siyasal Tarih, s. 37, 38.

Danışma Meclisi 23 Ekim 1981’de açılırken⁹¹, bir ay sonra anayasayı hazırlayacak olan Anayasa Komisyonunun 15 üyesi belirlendi.⁹² Ertesi gün ise Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı Anayasa Komisyonunun başkanı seçildi.⁹³ Anayasa çalışmaları bu komisyon vasıtasıyla yürütüldü. Bu hazırlık sürecinde kısıtlı da olsa fikir alışverişine, kimi kurum ve kuruluşlardan öneri ve görüşlerin alınmasına imkan tanınarak yasaklarda bazı esnetmeler yapılsa da, 12 Eylül öncesinin “afrozlu” siyasileri bu esnetmeye dahil edilmiyor; çalışmalar, ülke atmosferinde askeri rejimin ağırlığını koruduğu gerçeğiyle sürüyordu.⁹⁴ Çalışmalar sonucunda Anayasa Komisyonunun hazırladığı taslak DM’de de müzakere edildi ve son şeklini alması için MGK’ya devredildi.⁹⁵ Esasında Konsey’in üzerinde durduğu tek taslak bu değildi, askerler aynı zamanda Genel Sekreterlik vasıtasıyla da bir anayasa çalışması yürütüyordu. Dolayısıyla Konsey anayasanın kaderini salt DM üzerine bırakmamakta, kendi bünyesinde de maddeler üzerindeki hazırlıklarını sürdürmekteydi. Bu senkronik çalışmalar neticesinde MGK anayasaya son şeklini verdi.⁹⁶

Siyaset mekanizmasının 12 Eylül öncesi karar verici kadroları, darbeyi yapanlar tarafından suçlanmış ve politikacılara yönelik yaptırımlar partilere de sıçramış idi. 12 Eylül’ün siyaset dizaynında mevcut partilere de mevcut siyasi kadrolara da yer yoktu. Kenan Evren 15 Ocak 1981’deki Konya konuşmasında “memleketin geleceğini söz konusu politikacılara bırakmayacaklarını” söyleyerek bunun ilk belirtisini vermiş idi ki sonrasındaki söylem ve eylemlerde de bu çizgiden bir sapmaya rastlanmadı. Şimdi ise sıra, buna meşru bir uygulama zemini kazandırmaya geldi. Esasında DM’nin, Konsey’e devrettiği anayasa taslağında 12 Eylül öncesinin siyasi aktörlerine yönelik bir siyaset yasağı yoktu. Bu yasaklar Konsey’in anayasaya eklediği tedbirlerden biri oldu. Kenan Evren’in ülkenin geleceğini yeniden “tencereyi pisletenlere” bırakmama kararı, anayasanın geçici 4.

⁹¹ “Artık Meclisimiz var”, **Hürriyet**, 24.10.1981.

⁹² “Anayasayı hazırlayacak komisyon belli oldu”, **Hürriyet**, 24.11.1981.

⁹³ “Anayasa Komisyonu Başkanlığı’na Prof. Aldıkaçtı seçildi”, **Hürriyet**, 25.11.1981.

⁹⁴ “Anayasaya ilişkin görüş açıklama hakkı genişletildi”, **Cumhuriyet**, 13.02.1982.

⁹⁵ DM 4 Ağustos’ta görüşmelere başlarken, 23 Eylül 1982’de taslak üzerindeki nihai oylamasını yaptı. 17 üyenin katılmadığı oylamada 12 çekimser, 7 ret ve 120 kabul oyu ile anayasa taslağı DM’den geçmiş oldu. Bkz. “Söz Sırası Konsey’de”, **Hürriyet**, 24.09.1982.; “Anayasa DM’den geçti”, **Cumhuriyet**, 24.09.1982.; “Meclis anayasa tasarısını kabul etti”, **Milliyet**, 24.09.1982.

⁹⁶ Evren birçok konuda danıştığı Emin Paksüt’ten anayasa üzerinde çalışmasını istiyor, MGK Genel Sekreterliğinde oluşturulan bir grup aracılığıyla da maddeler üzerinde tetkikler yaptırıyor idi. Bkz. Kenan Evren, **Kenan Evren’in Anıları**, Cilt 3, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991, (Anılar 3), s. 75, 231, 243, 262, 276.

maddesiyle yasal bir çerçeveye oturtuldu. Bu maddeyle 12 Eylül öncesinin siyasi liderlerine ve yönetici kadrolarına 10 yıl, milletvekili ve senatörlere de 5 yıl siyaset yasağı getirildi. İki grup arasında süre farkı olduğu gibi içerik farkı da vardı; 10 yıllık yasaklıların partilerde “onursal bir rol” almaları dahi yasaklanırken, 5 yıllık yasaklıların partilerin üst yönetiminde görev almaları engelleniyor ancak milletvekili seçilebilme ve partilere üye olma yolları kapatılmıyordu. İlgili madde şöyle düzenlendi:

1) 16 Ekim 1981 tarih ve 2533 sayılı Kanunla feshedilmiş bulunan siyasi partilerden;

11 Eylül 1980’den sonra gerek parti tüzel kişiliği, gerek bunların merkez yöneticilerinden veya Parlamento üyelerinden herhangi biri hakkında Türk Ceza Kanunu’nun ikinci kitabının birinci babında yer alan Devletin şahsiyetine karşı işlenmiş cürümlerden herhangi biri ile ilgili olarak kamu davası açılmış olanlarla, 11 Eylül 1980 tarihinde iktidar partisi ve ana muhalefet partisi durumunda bulunan siyasi partilerin;

a) 1 Ocak 1980 ve daha sonraki tarihlerde; genel başkan, genel başkan yardımcıları veya vekilleri, genel sekreterleri, bunların yardımcıları ve merkez yönetim kurulu veya benzeri organların üyeleri; Anayasanın halk oylaması sonucu kabulü tarihinden başlayarak on yıl süre ile siyasi parti kuramazlar; Anayasa hükümlerine dayalı olarak kurulacak siyasi partilere üye olamazlar, bu partiler tarafından veya bağımsız olarak milletvekili genel ve ara seçimlerinde, mahalli seçimlerde aday gösterilemezler ve aday olamazlar. Siyasi partilerle herhangi bir şekilde bağlantı kuramazlar ve siyasi partilerde fahri olarak bile herhangi bir görev alamazlar.

b) 1 Ocak 1980 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde üye bulunan milletvekilleri ile senatörler, Anayasanın halk oylaması sonucu kabulü tarihinden başlamak üzere beş yıl süre ile siyasi parti kuramazlar, kurulacak siyasi partilerin merkez yönetim kurullarında veya benzeri organlarda görev alamazlar.

2) 1 Ocak 1980 tarihinde kontenjan senatörü veya Cumhuriyet Senatosunun tabii üyesi olanlar ile Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin bağımsız üyelerinden; haklarında Türk Ceza Kanunu’nun ikinci kitabının birinci babında yer alan Devletin şahsiyetine karşı işlenmiş cürümlerden herhangi biri ile ilgili olarak kamu davası açılmış bulunanlar veya birinci fıkrada nitelendirilen siyasi partilerden birine girmiş olanlar birinci fıkranın (b) bendi hükümlerine tabii olurlar.⁹⁷

⁹⁷ Milli Güvenlik Konseyi yasama faaliyetlerine yönelik görüşmelerinde önemli düzenlemelere dair ilk tartışma ve müzakerelerini kayda geçirmemeye özen gösteriyor, ilgili konuda gerekli muhasebeler yapıp karar aşamasına gelindikten sonra söz konusu kanun görüşmesi birleşime dahil ediliyor ve tutanağa alınıyordu. Anayasa görüşmelerinde de aynı yöntem izlendi. Bkz. Evren, Anılar 3, s. 262. Böylelikle MGK tutanaklarındaki tartışmaların birçoğu yüzeysel idi. Anayasa görüşmelerinin tutanağa alındığı 18 Ekim 1982 günkü birleşimde, siyasi yasakları işaret eden geçici 4. maddenin de, üzerinde bir istişare yapılmadan kabul edildiği görülüyor. Bkz. **Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi**, Cilt: 7, 118. Birleşim, 18.10.1982, s. 411, 412.

Evren notlarında anayasanın geçici 4. maddesine dair şunları yazıyor: “(...) Esasen 1981 yılında Konya’da yaptığım konuşmada böyle yasaklama getireceğimizi açıklamıştım. Böyle bir yasaklama

Anayasanın kamuoyuna açıklanmasının ardından, anayasanın tartışılması sürecinde yasaklara dair yapılan kısmi esnetmeler de son buluyordu. Konsey bu süreçte işi daha sıkı tutmak istedi zira anayasaya dahil edilen geçici maddeleri ve Kenan Evren'in anayasaya yönelik konuşmalarını eleştirmek, 71 sayılı kararla yasaklandı. Bununla birlikte bir “anayasayı tanıtma” programı hazırlandı. Bu program televizyon konuşmasıyla başlayacak, 24 Ekim-5 Kasım arasında yurt gezilerini barındıracak ve yine bir televizyon konuşmasıyla son bulacaktı.⁹⁸ Evren bu süreçteki konuşmalarında anayasaya kefil olduğunu açıklarken, cansiperane bir biçimde anayasanın getirilerini savundu. Geçici 4. madde ile öngörülen siyaset yasaklarını, “milletin 10 sene rahat etmesi için” koyduklarını söylerken, siyasileri 12 Eylül öncesiyle ilgili itham etmeye devam etti. Evren'e göre söz konusu siyasilerin “ülkenin 12 Eylül'e gelmesindeki vicdani ve siyasi sorumlulukları” göz ardı edilemezdi ve bunu görmezden gelmek, “Haydi siz yine bildiğinizi okuyun” demek olurdu; şimdi buna mahal verilmiyordu. Yine Evren programında bu siyasetçi zümresinin “koltuklarını kaybetmemek uğruna” menfi propaganda yaptıklarını söyledi ve siyaset yasağının izahında bilhassa liderlere yüklenmeyi ihmal etmedi.⁹⁹ Yurt gezilerinde etraflıca

getirmemiş olsaydık, seçimlerden sonra teşekkül edecek Türkiye Büyük Millet Meclisinin, 12 Eylül 1980'den önceki Meclis'ten önemli bir değişikliği olmayacaktı. Böyle olunca da yeni teşekkül eden Meclis, 'Nerede kalmıştık' deyip 11 Eylül 1980 günkü oturumdan başlayarak aynı sen-ben kavgasına gireceklerdi. Bundan hiç şüphe etmiyorduk. Bazı eski parlamenterlerden tanıdığım birkaçı, 'Bu yasağı yalnız parti liderlerine getirin, diğerlerine dokunmayın, böylece o liderler yok olup giderler' diye teklifte bulundular. Eğer bu teklife uyarak yalnız liderlere yasak getirmiş olsaydık, yeni teşekkül edecek parlamentonun çoğunluğu eski parlamenterlerden oluşacağı için, mevcut anayasanın ilgili o yasak maddesini değiştirerek yine eski liderlerini başa geçirirlerdi. Bundan hiç şüphem yoktu. Onun içindir ki, böyle tekliflere itibar etmedik ve yasağı hem liderlere hem yönetici kadrosuna koyduk. Diğer parlamenterleri yasak dışında bıraktık.” Bkz. Evren, Anılar 3, s. 285.

Anayasa metni için bkz. Kanun No: 2709, “Türkiye Cumhuriyeti Anayasası”, **Resmi Gazete**, 20.10.1982.

⁹⁸ “Geçici maddeler ve Evren'in Anayasa'yı tanıtma konuşmaları eleştirilemeyecek”, **Hürriyet**, 21.10.1982.; “Evren'in Anayasa konuşmaları ile geçici maddeler eleştirilemeyecek”, **Cumhuriyet**, 21.10.1982.; “Evren'in Anayasayı Tanıtma Konuşmaları Eleştirilemeyecek”, **Milliyet**, 21.10.1982.

Tam metin için ayrıca bkz. Karar No: 71, “Milli Güvenlik Konseyi Kararı”, **Resmi Gazete**, 21.10.1982.

⁹⁹ Evren'in anayasayı tanıtma programında yaptığı konuşmalardan, bu yönde birçok örnek sunmak mümkün:

“Eski siyasi parti mensuplarına niye yasak getirdik? Biz 12 Eylül Harekâtını yaptıktan hemen sonra, yeni hükümet teşkiline başladık (...) Dedik ki 'Bu iki büyük parti bir araya gelemedi, birbirleriyle anlaşamadı. Memleketi bu hale getirdiler. Hiç olmazsa bunu biz yapalım. Bu kabineye iki bakan birisinden, iki bakan birisinden alalım. Böyle bir kabine teşkil edelim'. Ve bazılarını da bazı görevler vermek istedik. Aman efendim, liderlerden direktif almadan kimse bir şey yapamıyor. Liderler Hamzakoy'da hemen telefonla vesaire ile aranıyor. 'Bana bir görev verecekler, Kabul edeyim mi?' diye soruyorlar. Karşıdaki de 'Etme' diyor, adam etmiyor. Sanki memleketi onlardan başka idare edecek kimse yok. Avuçlarının içine almışlar. (...)

Düşündük, bunlar büyük bir kitle. Esas yöneticiler, başta olanlar bunları maşa gibi kullanıyor. Diğer milletvekilleri içinde çoğunlukla iyi arkadaşlar var. Vaktiyle de gelirler, bizimle dertleşirlerdi.

anayasanın “faziletlerini” anlatan Evren, programının son etabını simgeleyen televizyon konuşmasında yapılacak halk oylamasını özünde tek bir soruya indirgedi:

Memleketin gidişatını beğenmezler, bize deritlerini yanarlardı. O halde onlara da bu yasağı getirirsek, haksızlık yapacağız dedik. Onlara bu yasağı getirmedik. İçinden de ayıklayamayız ki cımbız gibi, bu haklıdır, şu haksızdır diye. Ben hakim de değilim. Mahkeme de değiliz biz. O halde dedik, onları serbest bırakalım, ama bir parti kuramasınlar. Yeni kurulacak bir partiye girsinler, adaylıklarını koysunlar, bir şey demem. Ama yeni bir parti kuramazlar.

*Diğerlerinden ise bu millet artık bir 10 sene rahat etmeli. Hiç olmazsa 10 sene rahat etsin! Bu memlekette, vaktiyle de söyledim, bu işlerin başına geçecek çok adam vardır. Bu millet çok büyük adamlar yetiştirmiştir. Yalnız kendilerini zannedenler, daima yanılgı içerisinde dirler. Bu millettten büyük adam çok çıkmıştır, hala da çıkar. Lütfen bir kenara çekilsinler, ‘Artık bizim devrimiz bitti, teşekkür ediyoruz, Allah razı olsun’ desinler.” Bkz. “Trabzon’da Halka Hitaben Yaptıkları Konuşma – 25 Ekim 1982”, **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren’in Yeni Anayasayı Devlet Adına Resmen Tanıtma Programı Gereğince Yaptıkları Konuşmalar (24 Ekim – 5 Kasım 1982)**, (Kenan Evren’in Yeni Anayasayı Tanıtma Konuşmaları), TBMM Basımevi, Ankara, 1982, s. 21, 22.*

“Hiç şüphe yoktur ki günü gelince millet ve tarih kendilerine şu kaçınılmaz sualleri soracak ve yakalarına yapışarak cevap isteyecektir: ‘Ne yapıyordunuz beyler?’ diyecektir. ‘Ne düşünüyordunuz? Memleketin halini görmüyor muydunuz? Basın ve vatandaş feryat etmekte idi, işitmiyor muydunuz? Silahlı Kuvvetler Milli Güvenlik Kurulunda en sert, en ciddi şekilde ikazlarda bulunuyorlardı, duymuyor muydunuz? Zamanın Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları sizlere muhtıra veriyorlardı, okumuyor muydunuz? (...)’

Bunlar kadar basireti bağlanmış insanları bu millet görmemiştir. Basiretleri dün bağlı idi, bugün de bağlıdır. Ve düşününüz ki bunlar, istikbalde de bu memleketi sadece ve sadece kendilerinin idare edebileceğine inanmaktadırlar. Zira Tanrı bu yeteneği sadece bu kişilere bahşetmiştir!

Salahiyetli ve mesuliyetli siyasi yöneticiler olarak yapmaları gereken pek çok görevi yerine getirmeyen, memleketin süratle felaket uçurumuna doğru gidişine karşı tamamen lakayt kalan, şahıslarının ve partilerinin siyasi menfaatlerini, devletin ve memleketin menfaatleri üstünde tutmuş olan eski siyasi liderlerin ve bunların yakın yardımcılarının, şimdilik cezai müeyyidelere bağlanmamış olsa bile ülkenin 12 Eylül 1980 öncesi duruma gelmesindeki siyasi ve vicdani sorumlulukları inkâr ve göz ardı edilemez. Bunların, açılacak yeni devirde de siyasete devam etmelerinin, yeni Anayasanın getirmeye çalıştığı siyasi bünye ve fonksiyonların kurulmasına ve yaşatılmasına imkan vermeyeceği aşikârdır. Yeni siyasi hayatta huzur ve sükunun sağlanabilmesi için bu eski siyasi yöneticilerin bir süre siyasi faaliyet dışında tutulmaları milli arzusunun bir ifadesi olarak yeni Anayasanın geçici maddeleri arasında yer almıştır.” Bkz. “Cumhuriyet Bayramı’nda Ankara Hipodromunda Yaptıkları Konuşma – 29 Ekim 1982”, Kenan Evren’in Yeni Anayasayı Tanıtma Konuşmaları, s. 49, 50.

“(...) memleketin 12 Eylül’e gelmesinde büyük sorumlulukları olanlar da boş durmuyorlar. Menfi propagandalarına ellerinden geldiğince devam ediyorlar. El altından eski teşkilatlarına haber gönderiyorlar. Zann ediyorlar ki, hala daha millet onların bir dediğini iki yapmayacaktır. Hazırladığımız bu Anayasayı beğeniyorlar ve hatta ‘Biz bunu çıkaramazdık, onlar çıkartsınlar, noksan taraflarını biz tamamlarız’ diyorlar. Ama vaktaki; eski partilerin üst kademelerinde görev alanlara on sene müddetle parti kurma, partiye girme ve seçilme hakkından mahrumiyet hükmü getirildi, işte o zaman evvelce mevcut menfi tavırlarını ve tutumlarını büsbütün açığa vurdular.

Bir kişi kendisinden başkasını sinek gibi görür, her şeyi kendisinin bildiğini zanneder, devleti kendisinden başka idare edecek kabiliyette bir kimse olmadığına inanırsa, o gibi kimselerden çekinmek lazım. Zira onlar için yalnızca kendileri vardır. Onlar, ‘Benden sonra tufan’ derler!” Bkz. “Antalya’da Halka Hitaben Yaptıkları Konuşma – 31 Ekim 1982”, Kenan Evren’in Yeni Anayasayı Tanıtma Konuşmaları, s. 75.

“Eski siyasilerin bir kısmının, -hepsinin değil- ve bilhassa lider kadrosunun aynen bu memleketi bölmek ve parçalamak isteyenler gibi bu Anayasaya ‘Hayır’ dedirtmek için sağa sola, eski teşkilat mensuplarına haber gönderdiklerini çok iyi biliyoruz. Görüyor musunuz, hırs insana neler yaptırıyor? Bu Anayasaya inanmadıklarından veya bu Anayasayı beğenmediklerinden değil, sadece ve sadece bir daha seçilemeyeceklerinden, o koltuklara bir daha oturamayacaklarından dolayı bu yol üzerindedirler.” Bkz. “İzmir’de Halka Hitaben Yaptıkları Konuşma – 2 Kasım 1982”, Kenan Evren’in Yeni Anayasayı Tanıtma Konuşmaları, s. 104.

*(...) Türk varlığının geleceğini, üzerinde yazılı bir tek kelimelik oylarınızla cevaplandıracağınız asıl soru şudur: Bu ülkenin 12 Eylül öncesine tekrar gelmesini istiyor muyuz? İstemiyor muyuz? Bütün sorular, bütün meseleler, işte bir tek soru içinde toparlanmakta. Bu bir soru içinde çözülmektedir. (...)*¹⁰⁰

12 Eylül öncesine dönüp dönmeme tercihiyle sunulan anayasada “garip bir tasarruf” da yapıldı. Anayasa ile aynı zamanda Evren’in cumhurbaşkanlığı da oylanırken, anayasaya “evet” demek Evren’in cumhurbaşkanlığına da “evet” demek anlamına gelecekti. Yüzde 91,27’lik yüksek bir katılımıla gerçekleşen halk oylaması, yine yüzde 91,37’lik çok yüksek bir kabul oyu ile sonuçlandı. Yalnızca yüzde 8,63’lük bir dilim anayasayı reddetti.¹⁰¹ Evren halk oylaması sathı mailinde yer yer eski siyasilerin menfi propagandaya giriştiklerini, anayasanın reddedilmesiyle siyasi yasakları işlevsiz kılmak için uğraştıklarını söylüyordu. Fakat böyle bir niyet ve uğraşın varlığının yüksek sesli ve görünür olma imkanı yoktu. Askeri rejimin muhafaza ettiği güç ve getirdiği yasaklar, bu tarz bir karşı propagandanın kitleselleşme olanağına engel idi. Anlaşılan o ki toplum nezdinde böyle bir eğilim de görülüyordu. Yüzde 92’lik bir kabul oyunu yalnızca “hayır” oylarının savunması için elverişli bir ortam olmadığı ile açıklamak sığ ve yanlış olur. 12 Eylül ile birlikte anarşi ortamının ve sokak şiddetinin durulması, can güvenliği hususunda kayda değer bir düzelmeye yaşanması halkı memnun etmiş idi. Siyaset yasaklarının, Evren’in cumhurbaşkanlığının ya da bazı diğer maddelerin ayrı oylanmasıyla, farklı senaryoların ortaya çıkıp çıkmayacağı bilinmez ancak bunu iddia etmenin çok iyimser olacağı muhakkaktır. Türkiye’nin mevcut askeri rejim şartları ne yazık ki birçok antidemokratik hükmün uygulanmasını beraberinde getiriyordu ancak sağlanan asayiş ortamı, 12 Eylül öncesinin hafızalardaki tazeliği ve yüzde 92’lik kabul oyu, toplumun “güvenliğe” açtığı krediye işaret ediyordu. Kaldı ki askerlerin programında, halk oylamasından çıkacak olası bir hayır çoğunluğu durumunda ne olacağı belirlenmiş

¹⁰⁰ Evren şöyle devam ediyor: “Eğer, 12 Eylül öncesine dönmeyi ve o felaketli günleri ve yılları tekrar ve bu sefer belki daha da feci bir şekilde ve kurtuluş ümitleri kaybedilmiş bir surette yaşamayı istemiyorsak, öbür gün sandık başında beyaz oy kullanarak Anayasaya kabul diyecek ve böylece Anayasayı kabul edeceğiz” Bkz. “Yeni Anayasayı Devlet Adına Resmen Tanıtmalarının Sona Ermesi Dolayısıyla Yaptıkları Radyo-Televizyon Konuşması – 5 Kasım 1982”, Kenan Evren’in Yeni Anayasayı Tanıtma Konuşmaları, s. 141, 142.; Evren, Anılar 3, s. 349.

¹⁰¹ “Millet ‘Kabul’ Dedi”, **Hürriyet**, 08.11.1982.; “1982 Anayasa’sı büyük bir çoğunlukla kabul edildi”, **Milliyet**, 08.11.1982.; “Evren cumhurbaşkanı”, **Cumhuriyet**, 08.11.1982. Sonuçlar için bkz. Karar No: 458, “Yüksek Seçim Kurulu Kararı”, **Resmî Gazete**, 20.11.1982, ss. 11-13.

değildi; en azından kamuoyu bundan habersizdi.¹⁰² 1 Kasım 1980’de Haydar Saltık’ın anayasaya dair halk oylamasının yapılacağını haber verdiği demokrasiye dönüş programından, 7 Kasım 1982 Halk Oylamasına kadar geçen süreçte, anayasanın reddedilmesi durumunda gözetilecek program planlanmamıştı veya bundan hiç bahsedilmedi. Böylece halk oylaması aynı zamanda demokrasiye geçişi hızlandıracak bir işlev de görüyordu. Bu şartlar doğrultusunda yapılan halk oylaması ve kabul edilen anayasa ile Türk siyasetinde yeni bir dönem başladı. 1961 Anayasası büyük oranda budanırken, 12 Eylül öncesinin tanınmış siyasileri için de geniş bir set çekilmiş oldu.

Anayasanın hazırlanmasında uygulanan yöntem ve kat edilen aşamalar, Siyasi Partiler Kanunu ve Seçim Kanununun inşasında da tekrarlandı. 12 Eylül öncesinin hakim siyasilerine yönelik siyaset yasaklarını tanımlayan geçici 4. madde, Siyasi Partiler Yasasının geçici 1. maddesinde de aynen yer buldu. Buradaki 10. geçici madde ise feshedilmiş olan siyasi partilerin 11 Eylül 1980 tarihindeki il ve ilçe başkanlarının yeni dönemde siyasi partilere üye olabilmesi için ek bazı şartlar getirmekteydi.¹⁰³ Ayrıca 3. geçici maddede öngörüldüğü üzere, siyaset yasağı kapsamına giren isimler 29 Nisan 1983’te Resmi Gazetede yayımlandı ve 242 siyasetçinin 10 yıl, 481 siyasetçinin de 5 yıl olmak üzere 723 ismin siyasi yasaklı olduğu açıklandı.¹⁰⁴

Böylece 12 Eylül öncesi görev yapan siyasilerin büyük çoğunluğu 5 ve 10 yıl süreyle ve anayasal çerçeveye birtakım siyasi yasakların muhatabı idiler. Büyük çoğunluğun nasıl tespit edildiği; kimlerin 5, kimlerin 10 yıl yasaklı olacağı gibi detaylar incelikli bir şekilde düşünülmüş idi. Zira dikkat edilirse yasaklar tanımlanırken açıkça parti isimleri belirtilmiyor, “16 Ekim 1981’de feshedilen partilerden; 11 Eylül 1980’den sonra gerek parti tüzel kişiliği, gerek bunların merkez

¹⁰² Tanör, Siyasal Tarih, s. 41.

¹⁰³ Kanun No: 2820, “Siyasi Partiler Kanunu”, **Resmi Gazete**, 24.04.1983.

¹⁰⁴ Siyasi yasaklıların tam listesi için bkz. “İçişleri Bakanlığından: Tebliğ”, **Resmi Gazete**, 29.04.1983 (2. Mükerrer Sayı).

Siyasi yasaklı isimlerin partilerdeki dağılımı şöyleydi: “Feshedilen AP’den 39, CHP’den 27, MHP’den 36, MSP’den 22 kişi 10 yıl süreyle siyaset yapamayacaklar. AP’nin 5 yıllık siyaset yasağı kapsamına giren 219 parlamenterinden 153’ünü milletvekilleri, 66’sını ise Cumhuriyet Senatosu üyeleri oluşturuyor. 231 parlamenterine siyaset yasağı getirilen CHP’de 176 milletvekili ile 55 senatör 5 yıl süre ile siyasetle uğraşamayacaklar. MSP’de 23 parlamenter ve parti yöneticisi 10 yıllık siyaset yasağı kapsamı içinde yer alırken, MHP’de aynı süreyle siyaset yapamayacakların sayısı 36 olarak belirlendi. Parlamentoda temsilcisi bulunmayan Nizam Partisi’nden 20, Vatan Partisi’nden 15, Türkiye İşçi Köylü Partisi’nden 21, Türkiye İşçi Partisi’nden 20, Türkiye Sosyalist İşçi Partisi’nden ise 41 parti yöneticisi ve üyesi olmak üzere toplam 117 kişi de 10 yıllık siyaset yasağı kapsamına alındılar. (...)” Bkz. “723 politikacı siyaset yasağı kapsamında”, **Cumhuriyet**, 30.04.1983.

yöneticilerinden veya Parlamento üyelerinden herhangi biri hakkında Türk Ceza Kanunu'nun ikinci kitabının birinci babında yer alan Devletin şahsiyetine karşı işlenmiş cürümlerden herhangi biri ile ilgili olarak kamu davası açılan siyasi partiler” tanımlamasıyla MHP ve MSP, ayrıca Türkiye İşçi Partisi, Türkiye İşçi Köylü Partisi, Türkiye Sosyalist İşçi Partisi, Vatan Partisi kast ediliyor; “16 Ekim 1981 'de feshedilen siyasi partilerden; 11 Eylül 1980 tarihinde iktidar partisi ve ana muhalefet partisi durumunda bulunan siyasi partiler” tabiriyle de AP ve CHP tarif ediliyordu. Parti isimlerinin açıkça verilmemesi ve belli bir sınıflandırmayla tanımlanması, bazı isimlerin yasakların dışında kalmasına olanak tanıdı. Örneğin 12 Eylül öncesi Meclis'te bulunan Cumhuriyetçi Güven Partisi lideri Turhan Feyzioğlu ve parti kadrosu hem iktidar ya da ana muhalefet olmadığından hem de 12 Eylül sonrası kamu davalarına muhatap kalmadıklarından yasakların kapsamına girmemiş oldular. Öte yandan 12 Eylül öncesinin nüfuzlu isimleri için daha uzun süreli ve tam bir siyaset yasağı öngörülürken, milletvekili ve senatörlerde hem bu süre yarı yarıya iniyor hem de bu isimlerin partilere üye olabilme ve milletvekili seçilebilme ihtimalleri açık bırakılıyordu.¹⁰⁵ Böylece 1980 öncesinin en etkin dört partisi olan AP, CHP, MHP ve MSP'nin liderleri ve yönetici kadroları siyaset yasağının esas muhatapları durumundaydılar.

Görünen o ki askeri rejim için anayasa, 12 Eylül öncesi tehlikelerin tekrar yaşanmamasını temin eden bir “güvenlik supabı”, mevcut siyasi liderler ve çevresindekiler de buna zeval getirmemeleri için siyasetten arındırılması gereken “zararlı figürler” olarak görüldü. Yeni dönemi bu figürlerden izole bir biçimde şekillendirmeyi düşünen MGK'nın dizginleri bırakmaya niyeti yoktu. Fakat siyaset arenasını istediği ölçüde şekillendirmesi kolay olmadı. Bu süreçte yasaklı siyasilerin perde arkasındaki planlarını Konsey'in hamleleri izleyecek, yasaklar eşliğinde demokrasiye “gölgeli” bir geçiş yapılacaktı.

¹⁰⁵ Oktay Ekşi köşe yazısında siyasi yasakların düzenlemesindeki bu hususlara dikkat çekiyor. İlgili kanunun “amacına hizmet edecek şekilde” düzenlendiğini belirtirken, demokrasiye ters bir görüntü sunduğunu vurgulamayı da ihmal etmiyor. Ayrıca yasak kapsamına girmeyenlerin de ilk seçim öncesinde, getirilen veto mekanizması ile Konsey'in onayından geçmek zorunda olduğunu vurguluyor. Yani zaten anayasal hüküm doğrultusunda siyasi yasaklar, ilgili kişiler için geçerlilik kazanırken; “gözden kaçmış veya yasakları ıskala geçen ya da Konsey'in hoşuna gitmeyen” kişiler için de, Konsey'in kendisine tanıdığı kurucu adayları veto yetkisi önemli bir başka eleyici güç olmaktaydı. Bkz. Oktay Ekşi, “Siyaset Kısıtlaması”, **Hürriyet**, 20.10.1982.; Oktay Ekşi, “Kimlere yasak, kimlere değil”, **Hürriyet**, 02.05.1983.

1.4. ASKERİ REJİMDEN GÖLGELİ DEMOKRASIYE: YENİ PARTİLERİN KURULMASI VE 1983 SEÇİMLERİ

MGK sivil düzene geçmeden önce, bu geçişi yapacak kişi ve kurumları yani siyasiler ve partileri kontrol altında tutmak istiyordu. Anayasanın geçici 4. maddesi doğrultusunda düzenlenen siyasi yasaklar ile “sil baştan” bir nizam hedefleniyordu ancak taca çıkarılmak istenen siyasi kadrolar aynı zamanda sağ ve sol ideolojilerin temsilindeki baskın gruplardı. Dolayısıyla bu pozisyonlarını korumak ve “perde arkasından” devam ettirecekleri siyasi faaliyetler ve yönlendirmeler ile partileşme sürecine dahil olmak isteyeceklerdi. Bu süreçte MGK’nın kurduğu darbe otoritesi ile yasaklı kadroların sahip olduğu siyasi otorite çarpıştı.

Anayasanın kabul edilmesiyle siyasi hareketlenmeler su yüzüne çıkmaktaydı ve ana tema, kurulacak yeni partiler idi. Bu partileşme çalışmalarına resmîyet kazandıran karar MGK’nın 24 Nisan 1983’te Siyasi Partiler Kanunu’nu yürürlüğe koyması ve yayınladığı 76 sayılı bildiri oldu. Bu bildiriyle siyasi parti faaliyetlerine dair yasak ortadan kalktı ve parti kurma çalışmalarına izin verildi.¹⁰⁶ Dolayısıyla bu dönemdeki yeni parti faaliyetlerinin 76 sayılı bildiri öncesi gayri resmî faaliyetler ve 76 sayılı bildiri sonrası resmî faaliyetler olduğunu söyleyebiliriz.

Parti faaliyetlerinin resmîyet kazanması, partileşme hareketlerinin birden su yüzüne çıkmasını sağladı. Sağ ve solda başlayan hareketlenmeler çok geçmeden somut hamlelere dönüştü. Fakat olağanüstü rejimin siyaset üzerindeki hegemonyası, “yazılı olmayan bazı kuralların” var olması demekti. O da partilerin ve kadroların, 12 Eylül’ün filtresinden geçme zorunluluğuna işaret idi. Zira askeri idarenin zihninde öncelikle bir “devlet partisi” kurdurmak, sivil düzene geçerken iktidarı “12 Eylül felsefesine haiz bir partiye bırakmak” fikri yatıyordu. Ayrıca seçimlere çok fazla partinin girmesini engellemek ve koalisyon olasılığının önüne geçmek de bir diğer cazip fikirdi. Bu bağlamda 16 Mayıs 1983’te kurulan Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP); doğrudan doğruya MGK’nın telkinleriyle başlayan, önce mevcut başbakan Bülent Ulusu’nun çalışmalarıyla¹⁰⁷, sonra ise Ulusu’nun çekilmesiyle sahaya sürülen emekli orgeneral

¹⁰⁶ Karar No: 76, “Milli Güvenlik Konseyi Kararı”, **Resmî Gazete**, 24.04.1983.

¹⁰⁷ Evren kurulacak partiler üzerindeki kontrolleri ve Bülent Ulusu’yla ilgili emellerini şöyle açıklıyor: “Beni en çok düşündüren husus; siyasi partilerin kurulmasına müsaade edildikten sonra kurulacak

Turgut Sunalp'ın temaslarıyla¹⁰⁸ sürdürülen hareketin sonucuydu.¹⁰⁹ Öte yandan bu dönemde hem Konsey inisiyatifine ters düşmeyecek hem de yasaklı kadrolardan bağımsız hareket eden tanınmış bir siyasi figür vardı ki, o isim 12 Eylül döneminde Başbakan Yardımcılığı yapan Turgut Özal idi. 14 Temmuz 1982'de bu görevinden istifa ettiğinde¹¹⁰ soluğu Antalya Side'deki yazlığında alan Özal, siyasetçi-bürokrat yakınlarının da katılımıyla yeni bir parti kurma fikrini beslemiş idi.¹¹¹ Birtakım yurtdışı temaslarının ardından¹¹² daha radikal adımları atmadan önce Evren ile

partilere nasıl hakim olabileceğimiz hususudur. Başbakan Bülend Ulusu, halkımız tarafından sevilen ve sayılan bir kişi olarak görülüyor. Bizim felsefemiz istikametinde iş görebilecek kişi olarak Ulusu'yu görüyoruz. Onun için de arzuladığımız partiyi onun kurmasını istiyoruz. İstekli olmamasına rağmen, 'hayır' da demedi. Yapılacak seçimler sonunda hiç arzu etmediğimiz bir parti liderinin seçimi kazanması halinde, bu kadar emek vererek gerçekleştirdiklerimizin kısa sürede ortadan kaldırılacağından ve yine eski günlere döneceğimizden endişe ederim." Bkz. Kenan Evren, **Kenan Evren'in Anıları, Cilt 4**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991, (Anılar 4), s. 68.

Yalçın Doğan, Evren'in 1982 Kasım'ının ortalarında partiyi Ulusu'ya kurdurma fikrini benimsediğini ve Ulusu'nun parti kurma faaliyetlerine çekincelerini de koruyarak başladığını belirtiyor. Bkz. Doğan, s. 203, 204.

¹⁰⁸ Evren, Anılar 4, s. 137.

Turgut Sunalp, 5 Mayıs 1983'te Evren ile 2 saati aşkın bir görüşme sonrası basına yaptığı açıklamada 'Sayın Cumhurbaşkanı kendilerine arz ettiğim bütün hususlarda isabet olduğunu ve tam bir mutabakat içerisinde olduklarını belirttiler, çalışmalarımızda başarılar dilediler.' diye konuşurken, teşebbüslerini 12 Eylül ruh ve felsefesi doğrultusunda sürdüreceklerini belirtmeyi ihmal etmedi. Bkz. "Çankaya Devrede", **Hürriyet**, 06.05.1983.; "Partileşme Çalışmaları Hızlandı", **Milliyet**, 06.05.1983.

¹⁰⁹ "Huzurlarımızda ilk parti", **Hürriyet**, 17.05.1983.; "Milliyetçi Demokrasi Partisi kuruldu", **Milliyet**, 17.05.1983.; "Siyasal partiler kurulmaya başladı", **Cumhuriyet**, 17.05.1983.

¹¹⁰ "Özal Gitti", **Hürriyet**, 15.07.1982.; "Özal, Erdem ve Tüten istifa ettiler", **Cumhuriyet**, 15.07.1982.; "31 ay süren Özal dönemi bitti", **Milliyet**, 15.07.1982.

¹¹¹ Gazeteci Yavuz Gökmen, Özal'ın Side günlerindeki ilk ziyaretçilerindendi ve o günlere dair şunları paylaşıyordu: "Siyaset konusunda düşüncelerini Side'deki ilk günlerde berraklaştırmış; çevresindeki insanlar da açıkça olmasa bile ona bu konuda destek vermişlerdir. Özal karanlık bir kuyuya kendini atacak adam değildi. Aksine oldukça ihtiyatlıydı. Şartların nasıl oluştuğunu görüyordu. Semra Hanım bu konuda Özal'dan daha ataktı ve ona telkinlerde bulunuyordu. Bu arada yakın çevre Özal'ı desteklemek için akın akın Side'ye geliyordu. Herkesin kafasındaki ortak nokta, bir siyasi parti kurulması ve Özal'ın politikaya atılması idi." Bkz. Yavuz Gökmen, **Özal Sendromu**, Verso Yayıncılık, Ankara, 1992, s. 70.

Kaya Erdem de bir-iki gün sonra Özal'ın yanına gittiğini ve Side günlerinde diğer bazı yakınlarının oraya uğradığını, siyasi parti konusunda kuruluş, isim, amblem ihtimalleri üzerinde konuşmalar yapıldığını belirtmektedir. Keza daha sonra parti içinde önemli bir ağırlığa sahip olacak olan Mehmet Keçeciler, orada partinin fikri hazırlığıyla ilgili görüşmeler yaptıklarını ve Özal'ı siyasete girme konusunda teşvik ettiğini anlatmaktadır. Semra Özal ise Turgut Özal'ın siyasete girme isteğinin farkındaydı ve başka bir partide görev alarak politikaya atılmasındansa kendi partisini kurarak devam etmesini tercih ediyordu. Bkz. Mehmet Ali Birand ve Soner Yalçın (Ed.), **The Özal: Bir Davanın Öyküsü**, 12. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul, 2012, ss. 139-143.

¹¹² Side dönüşü siyasete girme ve parti kurma isteğini açıkça belli eden Özal daha sonra Suudi Arabistan, Kuveyt, Londra ve Amerika'yı kapsayan dış seyahatler yaptı, bazı siyasi temaslarda da bulundu. Ayrıca Özal'ın parti kurma süreci zihinsel olduğu kadar fiziksel bir anlam da taşıdı zira Amerika'da 1,5-2 ay kadar kalırken yaklaşık 113 kilodan 90 kiloya düştü ve gözle görünür bir biçimde zayıfladı. Bkz. "Özal: 'İkinci adam olmayacağım'", **Hürriyet**, 21.11.1982.; Turgut, s. 134, 135.; Gökmen, s. 75.; Doğan, s. 226, 227.; Birand, Bila ve Akar, s. 258.; "Özal, politika için zayıflıyor", **Hürriyet**, 31.01.1983.; "1,5 Ayda 21,5 Kilo Verdi", **Milliyet**, 07.02.1983.; "Özal 2 beden küçüldü", **Hürriyet**, 08.02.1983.; Mehmet Barlas, **Turgut Özal'ın Anıları**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1994, s. 27, 28.

görüşmeyi ihmal etmedi¹¹³ ve partiye girebilecek isimler konusunda uyarılmakla birlikte önünün kapatılmayacağını gördü.¹¹⁴ Bu izin, Evren'in perde arkasındaki yasaklı liderlere ve öne çıkan yakınlarına yönelik uyarılarıyla ve yakında onlara ket vuracak yeni radikal adımlarıyla birleşmesi Özal'ın yolunu berraklaştırıyordu. Özal ve arkadaşlarının parti kurma çalışmaları 20 Mayıs 1983'te nihayete erdi ve Anavatan Partisi (ANAP) kuruldu.¹¹⁵ Parti kurması ve seçimlere katılması için Konsey'in engel çıkarmadığı diğer isim Necdet Calp oldu. Solda CHP mirasını üstlenmeye çalışan birçok ekip vardı ve o ekiplerden CHP'nin yasaklı üst yönetiminden nispeten izole bir kitle, yürütecekleri parti çalışmalarında Necdet Calp'i hem asker engeline takılmayacak hem de CHP tabanına hitap edebilecek bir isim olabileceğinden hareketle genel başkanlık için uygun gördü. Calp, İsmet İnönü'nün başbakanlığı döneminde Özel Kalem Müdürü, Ecevit'in başbakanlığında da İzmir Valisi idi; şimdi ise Bülent Ulusu Hükümetinde Başbakanlık Müsteşarlığı yapıyordu. Bu titrlerden hareketle “filtreden” geçeceği düşünülen Calp isminde karar kılındı¹¹⁶, nitekim Calp-Evren görüşmesinden bir aksilik çıkmadı.¹¹⁷ Buradan ivme kazanan grup 20 Mayıs 1983'te Halkçı Parti'yi (HP) kurdu.¹¹⁸

Böylelikle kurulan bu üç parti, 1983 seçimlerine iştirak açısından Konsey tarafından kâfi görülüyordu. Sağda düşünülen iki parti MDP ve ANAP ile soldaki HP'nin, ilerideki 5 yıllık dönem için Meclis'i oluşturacak “makbul partiler” olması planlanmaktaydı.¹¹⁹ Fakat 12 Eylül öncesinin yasaklı liderleri ve kadroları da yeni

¹¹³ Özal askeri rejimin şartlarının farkındaydı ve bu izni almadan hareket etmek istemiyordu: “Önce bu sorunun cevabını almam şart... Çünkü kolay iş değil parti kurmak... Gireceksin, bir sürü insanı konuşturacaksın... Bir sürü mali külfet yükleneceksin. Ondan sonra müsaade etmeyecekler. Onun için, peşin peşin izin almak en doğrusu.” Bkz. Barlas, s. 28.

¹¹⁴ Evren, Anılar 4, s. 151.; Barlas, s. 28, 29.

¹¹⁵ “Özal, kurban kesti tabela astı...”, **Hürriyet**, 21.05.1983.; “Partiler 4’e Çıktı”, **Milliyet**, 21.05.1983.; “Siyasal yaşama üç parti daha katıldı”, **Cumhuriyet**, 21.05.1983.

¹¹⁶ Bu grubun Calp'e götürdükleri ilk teklif ise Ecevit çizgisinde kurulacak bir partinin “İzmir İl Başkanlığı” idi. Calp bu teklife olumlu geri dönüş yaparken akabinde gelen genel başkanlık teklifiyle afalladı. Kuşkusuz askeri dönem şartları ve siyasi yasaklar, genel başkan seçiminde önemli bir filtreleme yapmayı gerektiriyordu ve Calp de genel başkanlık teklifiyle karşı karşıya kalınca şaşırılmış idi. Bkz. Doğan, s. 233, 234.; Turgut, ss. 189-192.

Bu çekirdek grup içerisinde Turhan Temuçin ve Günseli Özkaya'nın anlattıkları da Calp'in başlangıçta siyasi mevki olarak İzmir İl Başkanlığını kâfi gördüğünü doğruluyor. Bkz. Turhan Temuçin, **Parti mi Marti mi?**, 2. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 19-22.; Günseli Özkaya, **Zirvedeki Siyaset ve Yamaçtaki Kadınlar**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 230.

¹¹⁷ Evren'in Calp hakkındaki düşünceleri olumlu idi ve partisine “aşırı uç” denilebilecek kişileri almaması yönünde uyarmakla birlikte parti kurmasına izin verdi. Bkz. Evren, Anılar 4, s. 151.

¹¹⁸ “Calp, partiyi kurdu genel başkan oldu”, **Hürriyet**, 21.05.1983.; “Partiler 4’e Çıktı”, **Milliyet**, 21.05.1983.; “Siyasal yaşama üç parti daha katıldı”, **Cumhuriyet**, 21.05.1983.

¹¹⁹ Evren, Anılar 4, s. 151.

partiler kurdurmanın peşindeydi. Bu süreçte yasaklı iki lider Demirel ve Ecevit'in sağ ve sol cenahtaki otoritelerinin, Konsey'den icazet alan liderler tarafından bile yadsınmadığının altını çizmek gerekiyor. Zira yeni parti faaliyetlerine başlayan ilk isim Bülent Ulusu, merkez sağda konuşlandıracağı partisi için Demirel ile “gizli temas” kurmayı elzem görmüş idi.¹²⁰ Keza Necdet Calp'ın yeni parti atağı öncesi ilk işi Ecevit'in kapısını çalmak oldu.¹²¹ Ancak Demirel ve Ecevit'in siyaset sahnesinden çekilmeye ve başka birtakım hareketleri desteklemeye niyetleri yoktu. İkisinin de gelecek için kendi planları vardı fakat izleyecekleri yol ve yöntem yine farklıydı.

CHP'li kadrolar anayasanın geçici 4. maddesiyle konulan yasakların yanı sıra liderleri Ecevit tarafından inşa edilen bir duvarla karşı karşıyaydılar. Ecevit 12 Eylül öncesinde parti kadrosuyla epey zayıflamış olan bağı tamir etmeyi değil, koparmayı seçmiş idi. Partiler henüz kapanmadan CHP Genel Başkanlığından ayrılarak yürüttüğü mücadele yönteminde “Arayış” dergisiyle nispeten dar ve yeni bir çevre oluşturdu. Ayrıca partileşme yolunda bir adım atmaması da CHP'liler için büyük bir boşluk doğurdu ve bu boşluktan çok başlılık çıktı.¹²² Solda Calp ismi altında birleşen bir grup partileşme sürecine girse de yasaklı CHP'lilerin birçoğu boşluğun bu şekilde doldurulamayacağını düşünüyorlardı. Onlar da yasağa takılmayacak ancak bu boşluğu daha iyi doldurabilecek ve CHP mirasına sahip çıkacak “güvenli bir liman” aradılar. Partinin son genel sekreteri olan, Ecevit'in ayrılmasıyla CHP'li kadroların

¹²⁰ Kurulacak partinin merkez ve sağ odaklı oluşu göz önüne alındığında, adımların Demirel'i hesaba katmadan atılmasını istemeyen Ulusu ve ekibi temaslarını çeşitli çevrelerle sürdürürken Demirel ile de görüşmek ve uzlaşmak istedi. Fakat Demirel'in bu çağrıya yönelik şartı, görüşmenin önüne geçecek cinstendi. Demirel görüşmenin gizli kapılar ardında değil, Başbakanlıkta resmi bir şekilde yapılmasını istiyor, basın mensuplarına da davet üzerine geldiğine ve memleket meseleleri üzerinde konuştuklarına yönelik açıklama yapacağını belirtiyordu. Bu husus Ulusu'nun zaten çekingen ilerlettiği süreci baltalayan bir gelişme oldu. Detaylı bilgi için bkz. Doğan, s. 225.; Turgut, ss. 68-70.

Yavuz Donat Ulusu'nun Demirel'in yakınları ile yaptığı görüşmeleri paylaşıyor. 1983'ün Ocak ve Şubat aylarında birkaç kez yapılan görüşmelerde Ulusu; Demirel ve ekibinden destek görme çabasında iken Demirel'in bu konuda katı ve talepkâr olduğu görülüyor. Bu haberleşmeler bir sürenin ardından kesiliyor. Bkz. Donat, Yokluk Yılları, ss. 55-58.

¹²¹ Calp Ecevit'i hitap edeceği kitlenin doğal lideri ve solda kurulacak bir parti için izin mercii olarak görüyordu. Bu nedenle önce onunla görüşmek istedi. Ecevit, mevcut şartlarda kurulacak partilerin sosyal demokrasinin gerektirdiği ilkeleri gözetemeyeceğini belirtirken, kendisini yeni bir partinin kurulup kurulmamasındaki yetkili bir onay mercii olarak görmediğini, bu yüzden “kurun” ya da “kurmayın” gibi bir telkinde bulunamayacağını söyledi. Calp, bu telkini dolu tarafından görmeyi tercih etti ve Ecevit'in “kurmayın” demeyişinden cesaret aldı. Bkz. Doğan, ss. 266-270.; Akar ve Dündar, s. 363, 364.

¹²² CHP mirasına hitap etmek için harekete geçen birçok kişi ve grup vardı. Bu dönemdeki arayış ve temaslara dair ayrıntılı bilgi için bkz. Doğan, ss. 237-273.; Teoman Ergül, **Sosyal Demokraside Ayrışma Yılları (Sosyaldemokratların On Yılı)**, Cilt: 1, 2. Baskı, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2000, (Ayrışma Yılları), ss. 149-190.

dağılmaması için uğraş veren Mustafa Üstündağ ile partinin önde gelen birçok yasaklı ismi bu arayış içindeydi ve bu arayışlar Erdal İnönü isminde sonuç verdi. Soldaki bu keşmekeşte “İnönü” isminin ağırlığı değer gördü.¹²³ İnönü önce bu konuya sıcak bakmadı ve kendisine yönelik beklentiler artınca bir açıklama yapma gereği duyarak siyasete girmeyeceğini kamuoyuna duyurdu.¹²⁴ Ancak ilerleyen günlerde mevcut karışıklığın çözülmeşi Erdal İnönü’nün sorumluluk hissini arttırdı. Nitekim 18 Mayıs 1983’te bu kez “görevden kaçınamayacağını” gördüğünü, üniversite ve TÜBİTAK’taki görevlerinden ayrılacağını ve parti kurma hazırlıklarına başlayacağını ilan etti.¹²⁵ Akabinde partileşme sürecine dahil olan İnönü sıfırdan bir harekete girişmiyordu zira CHP’nin yasaklı kadrosu partileşmede görev alacak birçok ismi tespit etmiş idi. Dolayısıyla oluşan çekirdek kadro ve bu kadronun genişlemesiyle kurucu listenin oluşması için çalışmalar arttı.¹²⁶ Öte yandan diğer parti liderlerinin yaptığı gibi İnönü de Cumhurbaşkanı Evren’le görüşmek istedi ve 25 Mayıs 1983’te yapılan görüşmede Evren, İnönü’nün parti kurmasına müsaade etse de bu gelişmeden

¹²³ Erdal İnönü’ye ilk çağrışı aslında parti kadroları değil, siyasete meraklı ve CHP’yi destekleyen bir iş insanı olan İbrahim Cevahir yaptı. Cevahir’in bu fikri CHP yöneticileri tarafından da benimsenecek, İnönü’yle partinin son genel sekreteri Mustafa Üstündağ ve diğer bazı isimler de temas kuracaktı. İnönü’ye yapılan telkinler; Ecevit’in partiden kendisini soyutladığı, Calp’ın doğru isim olmadığı ve yeni sosyal demokrat partinin kuruluş çalışmalarına liderlik etmesi yönündeydi. Üstündağ, İsmet İnönü’nün Türkiye’de demokrasinin kuruluşundaki rolüne dikkat çekiyor ve Erdal İnönü’ye “görev çağrısı” yapıyordu. Fakat hem Erdal İnönü hem de eşi Sevinç İnönü, siyasete girme konusuna sıcak bakmıyorlardı. Bu nedenle Erdal İnönü çağrılara olumlu bir cevap vermedi ancak bir durum değerlendirmesi yapmayı da ihmal etmedi. Erdal İnönü’ye yapılan çağrılar ve İnönü’nün bakış açısı hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Erdal İnönü, **Anılar ve Düşünceler**, Cilt: 1, Boyut Kitap, İstanbul, 2007, (Anılar 1), ss. 188-212.

¹²⁴ İnönü’nün ilk açıklaması şöyleydi: “Siyasete girmeyeceğim. Kararım kesindir. Yapmakta olduğum işleri kendi kendime bırakamayacağımı, bilim çevresinden kendi isteğim ile kopamayacağımı anladım. (...) Kararımın şaşırtacağı insanlardan, beni büyük iyi niyetle siyasal göreve çağıranlardan özür diliyorum. (...) Ben aradan çekilince siyasette benden beklenen birleştiricilik görevini yapacak başkaları muhakkak bulunacaktır.” Bkz. “Erdal İnönü ‘Hayır’ dedi”, **Hürriyet**, 30.04.1983.; “Erdal İnönü çekildi”, **Cumhuriyet**, 30.04.1983.; “Erdal İnönü Vazgeçti”, **Milliyet**, 30.04.1983.

¹²⁵ “İnönü, parti bayrağını ‘Pembe Köşk’te açtı”, **Hürriyet**, 19.05.1983.; “Prof. Erdal İnönü sosyal demokrat kanatta parti kuruluşuna katıldı”, **Cumhuriyet**, 19.05.1983.; “‘Erdal İnönü: ‘Görevden kaçamayacağımı gördüm’”, **Milliyet**, 19.05.1983.

Erdal İnönü kendisini siyasete iten bazı etkenlerden bahsetmektedir. Bu etkenlerin ilki babasının büyük emek sarf ederek inşa edebildiği çok partili demokratik düzeni girdiği tehlikeden çıkarabilmek için çalışmaktı. İnönü için bir başka etken, o dönemde fikirlerinden dolayı üniversitelerden çıkarılan birçok öğretim üyesinin düştüğü bu durum karşısında bir şeyler yapabilme olanağı bulmaktı. Öte yandan İnönü, 1970-71 yıllarında ODTÜ’deki rektörlüğü döneminde silahlı öğrenci olaylarının üniversiteye bulaşmasında kendisinin de suçlandığını, ancak bu suçlamaların haksız olduğunu düşünüyordu. Üzerindeki bu algıyı kırmak isteyişini de siyasete girişindeki bir etken olarak değerlendirmekteydi. Bkz. İnönü, **Anılar 1**, s. 203, 204.; Can Dündar, **Anka Kuşu: Erdal İnönü Anlatıyor**, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2009, s. 369, 370.

¹²⁶ İnönü, **Anılar 1**, ss. 204-207.; Bu çalışmalara dair detaylı bilgi için bkz. Erdal İnönü, **Anılar ve Düşünceler**, Cilt: 2, Boyut Kitap, İstanbul, 2007, (Anılar 2), ss. 268-304.

çok da memnun olmadı. İnönü'nün siyasete uygun bir yapısı olduğunu düşünmüyordu ancak "aşırı sol fraksiyonlara" dikkat etmesi şartıyla birlikte şimdilik önüne bir ket vurmadı.¹²⁷ Bunun ardından hızlanan parti kuruluş çalışmaları 6 Haziran 1983'te sonuç verdi ve Sosyal Demokrat Parti (SODEP) kuruldu.¹²⁸ Böylece "başsız kalan" CHP'nin yasaklı kadroları CHP mirasını İnönü ismiyle taşıma niyetlerinde somut bir adım atmış oldular.

Yasaklı lider Ecevit partileşmeye izin verilmesiyle oluşan eğilimlerden farklı düşüncelere sahipti. Or-An Sitesi çok rağbet görse de Ecevit soldaki bu hareketlenmeleri çok fazla önemsemedi. Ona göre dönemin şartlarında gerçek anlamda sosyal demokrat nitelikleri taşıyabilecek bir parti kurulamazdı ve şimdi bu iddiayla kurulan partiler söz konusu işlevden yoksun olacaktı.¹²⁹ Dolayısıyla Ecevit halihazırdaki partileşme sürecine katılmadı, bunun için ülkenin askeri rejim şartlarından sıyrılmasını beklemek gerektiğini düşündü. Ancak seçimden sonrası için bazı planları vardı. Kendi oluşturduğu çizgiyi benimseyen yeni çevresine bu planından bahsetti ve Türk-İş'in eski başkanı Halil Tunç, CHP'nin eski İzmir İl Başkanı Dr. Sedat Akman ve iş insanı Murtaza Çelikel Ecevit'in kamuoyuna mesajlarını ileteceği ilk isimler oldu.¹³⁰ Bizzat Ecevit ise; HP ve SODEP haricinde bir hareketi

¹²⁷ Evren İnönü'yü çok nazik ve efendi bulsa da "politikaya yatkın olmadığını" düşünüyor, bu görevi yürütebileceğine karşı endişe taşıyordu. Bkz. Evren, Anılar 4, s. 207.; Birand, Bila ve Akar, s.261. İnönü bu görüşmeyi şöyle değerlendiriyor: "Adımdan yararlanmak isteyenler çıkabileceğini söyledi. 'Bu ismin değerini, onurunu düşünmelisiniz' dedi. Ben de kısaca partinin amacını anlattım. Pek ciddiye almadı söylediklerimi... Memnun olmadı. Bende uyandırdığı izlenim şuydu: 'Ben bu işi yapamayacağım. Başkaları beni kandırarak, benim aracılığımla başka çıkarılara yönelecekler. Ben de partiye hakim olamayacağım.' (...) O beni caydırmak isteyen bir havada konuştu ama tam tersi bir sonuç verdi; görüşmeden sonra arkadaşlara 'Bir an evvel bu işi bitirelim ve ortaya çıkalım' demiştim." Bkz. Dünder, s. 386.

¹²⁸ "SODEP, İnönü'nün yaş gününde doğdu", **Hürriyet**, 07.06.1983.; "SODEP Dün Resmen Kuruldu", **Milliyet**, 07.06.1983.; "Erdal İnönü: Sağlıklı demokrasiye geçişte üzerimize düşeni yapacağız", **Cumhuriyet**, 07.06.1983.

¹²⁹ Necdet Calp'ın HP'yi kurmadan önce Ecevit'ten icazet alma isteğinden bahsetmiştik. Ayrıca CHP kadrolarından birçokları o dönemde Ecevit'in evine gitmekten geri kalmadılar. İstekleri Ecevit'in parti kurma işini perde arkasından yönetmesi ve yönlendirmesi idi. Rahşan Ecevit evlerindeki yoğunluğu şöyle anlatıyor: "İddia ederler ki biz kapıları onlara açmamışız. Halbuki o kadar çok kimse geliyordu ki ben artık evin kapısını kapatmazdım; açık tutardım, herkes dilediği gibi girip çıkardı." Bülent Ecevit'in değerlendirmesi ise şöyleydi: "(...) 'Siz bize mühür verin' derlerdi. 'Mühür bende yok. Ben siyasi yasaklıyım, siz benim mühürümle gidip parti kurmak istediniz mi başınız zaten derde girer. Ayrıca ben, 12 Eylül koşulları altında beş generalin buyruklarına boyun eğerek bir parti kurmaya öncülük edemem, katkıda bulunamam' demiştim. Bizim ilk seçimi beklememiz, o seçimden sonra partileşme sürecine girmemiz uygun olur diye düşünüyordum." Bkz. Dünder, s. 359, 360.

¹³⁰ Örneğin Halil Tunç, birkaç koldan yürütülen parti faaliyetlerinin hiçbirine katılmadığını söylerken, 3 Mayıs 1983'te şu değerlendirmeyi yaptı: "Sosyal demokrat parti kurma çabaları yoğun ama böyle bir parti çatıda kurulmaz. Bütün dünyada böyle bir partinin patenti işçilerin, emekçilerin elindedir. Aksi

başlatacağının ilk işaretlerini 6 Mayıs 1983'te Halil Tunç'a yaptığı ev ziyaretinde verdi: "(...) Halil Tunç'un çok güzel bir bahçesi var. Bahçeyi gezdik. Dört duvar arasında saksıda yetişen çiçek bir ölçüde gelişiyor; tarlada, bahçede çilesi çekilerek yetiştirilen, gelişen çiçekler daha güzel oluyor".¹³¹ Ecevit tabana bir mesaj verme ihtiyacını hissetmiş, bir anlamda kendisini hatırlatmıştı. Bu mesajın daha somutu, 27 Ekim 1983'te yani seçime 10 gün kala verildi ve "seçimlerden sonra demokratik bir sol parti kurulacağı" kamuoyuna duyuruldu. Ecevit'in yasaklı olması nedeniyle bu açıklamayı yapmak, yine hareketin görünen yüzlerine düştü.¹³² Ecevit mevcut konjonktürde sahaya inmedi; bu dönemde kurulan partileri tasvip etmedi ve yeni partinin kurulmasının ilk seçimden sonra olmasını daha sağlıklı buldu. Tabana 1983 seçimlerinden sonra bir tercihlerinin daha olacağını belirtiyor ve perde arkasında yeni partisi için kafa yoruyordu. Ecevit'in bu kararı kuşkusuz solun ve CHP mirasının geleceğinin şekillenmesindeki en kritik noktalardan biri olacaktı. Zira Ecevit parti kurma fikrini canlı tutuyor ancak bunun için acele etmiyor ve CHP kadrolarından özenle ayırık hareket ediyordu. Bu; Ecevit haricindeki partililerin Ecevitsiz sahaya ineceğinin bir işareti olmakla birlikte bir süre sonra Ecevit ile rekabet edeceklerinin de belirtisiydi.

Diğer yasaklı lider Süleyman Demirel tarafında partileşmeye izin verilmesiyle birlikte ön plana çıkan husus ise bir süredir yürütülen "ihtiyatlı adım" politikasının ve Güniz Sokak'ta sürdürülen parti örgütünü bir arada tutma çabalarının meyvelerini alma isteği oldu. Demirel askeri rejime karşı açıktan ve radikal bir tavır almamış ve

halde kurulan gecekondu partisi olur. Bugünkü gelişmeleri sağlıklı buluyorum." Bkz. "Yol belli ışık belli", **Hürriyet**, 04.05.1983.;

Yine aynı günlerde Dr. Sedat Akman Ecevit'i ziyaret ettikten sonra basına, "Halkı ve demokratik sol düşüncüyü yansıtacak bir partinin kadrosu izinle değil, ancak halkın onayı ve desteği ile oluşabilir. (...) Gerçek lider kadroları yazıhanelerden çıkmaz" şeklinde açıklama yaptı. Bkz. "Yazıhaneden lider çıkmaz", **Hürriyet**, 06.05.1983.

¹³¹ "Ecevit: Çileli çiçek daha güzel oluyor", **Hürriyet**, 07.05.1983.

¹³² Halil Tunç, Sedat Akman ve Murtaza Çelikel ayrı ayrı açıklamalar yaptılar. Burada mevcut döneme dair bir değerlendirme yaparlarken, sosyal demokrat görüntüyle ortaya çıkanların çalışan halk kesimlerinin hak ve özgürlükleriyle ilgilenmediklerini, siyasi tablonun bu haliyle bir yozlaşmaya yol açacağını, halkın bugünkü seçeneklerle yetinmek zorunda olmayacağını söylediler ve demokratik sol bir partinin kurulması için ön hazırlıklara başladıklarını belirttiler. Bkz. "Solda yeni bir parti kuruluyor", **Hürriyet**, 28.10.1983.; "Tunç, Akman ve Çelikel demokratik sol bir parti kurulacağını açıkladılar", **Cumhuriyet**, 28.10.1983.; "Seçimlerden sonra demokratik sol bir parti kurulacak", **Milliyet**, 28.10.1983.

Bu hazırlıklarda partinin ilk sözcüleri konumunda Tunç, Murtaza ve Çelikel varken; çalışmaları yürüten bir diğer isim Rahşan Ecevit idi. Ecevit'ler ilk çalışmalarında siyasete bulaşmamış kişileri içerisinde barındıran bir örgütlenme modeli üzerinde durdular ve hazırlıklarını bu doğrultuda sürdürdüler. İlk hazırlıklar ve Ecevitlerin düşünceleri hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Bila, ss. 123-128.

partililerle olan ilişkilerini sürdürmede hassasiyet göstermiş idi. Madem partiler kurulacak ve siyaset kaldığı yerden devam edecekti; o da “perde arkasından da olsa” kaldığı yerden devam etmeliydi. Bu niyeti simgeleyen sözü de “*Tapulu arazime gecekondulu yaptırtmam*” idi.¹³³ Yeni parti için çalışmaları fiilen yürütenler Hüsamettin Cindoruk ve Mehmet Gölhan oldu.¹³⁴ Partinin başına geçirilecek ismin ise emekli Orgeneral Ali Fethi Esener olması kararlaştırıldı. Demirel ve ekibi, 27 Mayıs 1960 darbesinin ardından başlayan yeniden demokrasiye geçiş sürecinde Adalet Partisi’nde uygulanan emekli Orgeneral Ragıp Gümüşpala’nın liderliği ile “askerleri tedirgin etmeme” politikasının bir benzerini şimdi gerçekleştiriyordu.¹³⁵ 60’lardaki “Gümüşpala modeli”nin 80’lerdeki muadili “Esener modeli” oluverdi. Cindoruk ve Gölhan kurucu üyeler üzerinde çalışırken, Ali Fethi Esener “adet olduğu üzere” Kenan Evren ile görüştü. Fakat bu kez talep Evren’den geliyordu. Zira Evren 8 Mayıs 1983’teki görüşmede Esener’i parti kurmaması yönünde ikaz etti.¹³⁶ Ancak bu ikaz karşılık bulmayacaktı. Esener bu arada basına “12 Eylül ruh ve felsefesine olan bağlılıklarını” vurgulamayı ihmal etmiyordu¹³⁷ ancak MGK cephesi Esener’in

¹³³ Doğan, s. 259.

Hüsamettin Cindoruk da halihazırda süren sağdaki partileşme sürecini “tenzilatlı (indirimli) satışlarda ortaya çıkan mal furysı”na benzetiyor ve bunun durması gerektiğini söylüyordu. Görüldüğü üzere Demirel ve ekibinin merkez sağ oyları kimseye bırakmaya niyetleri yoktu. Bkz. “Sağ 5 parça”, **Hürriyet**, 28.04.1983.

¹³⁴ “Cindoruk ve Gölhan grupları birleşti”, **Cumhuriyet**, 15.05.1983.;

Mehmet Gölhan sonraları, yapılan hazırlıkları şöyle değerlendirmektedir: “*Nitekim, arkadaşlar ya bana geliyorlardı ya da sayın Cindoruk’a gidiyorlardı. Biz de getirilen konuları yönetime iletiyorduk. (..) Ankara’da bir, İstanbul’da iki ayrı grup vardı. Ankara’daki çalışmaları ben yürütüyordum. İstanbul’da da sayın Cindoruk ile Hayrettin Erkmen’in başkanlığında oluşan gruplar yoğun bir faaliyet içindeydiler.*” Bkz. Güven, s. 165, 166.

¹³⁵ Süleyman Demirel Ali Fethi Esener tercihini değerlendirirken “Gümüşpala modeli” ile benzerlik gösterdiğini şöyle vurgulamaktadır: “*Esener’in başkanlığında Gümüşpala olayındaki gibi halka bir miktar cesaret verme, asker karşısında asker gibi... bir hava vardır.*” Bkz. Yavuz Donat, **Yavuz Donat’ın Vitrininden 2: Buyruklu Demokrasi (1980-1983)**, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, (Buyruklu Demokrasi), s. 319, 320.

¹³⁶ Evren, Esener’i Demirel ve ekibi konusunda uyardığını belirtmektedir: “*Bunlar ileride seni ilk genel kongrede başkanlıktan alaşağı ederler, tatlı vaatlerine kanma (...) bu iş bir tümen veya kolordu kurmaya benzemez, seninle çalışacak olanlar subay değil, sen orduda olduğu gibi hazır ol çekerek hizaya getiremezsin, onlar öyle politika kururları ki, kendini bir gün parti kapısı önünde buluverirsin.*” Esener’in ısrarı karşısında ise daha net konuştuğunu söylemektedir: “*Ali Fethi Paşa sana böyle bir parti kurman için müsaade edemeyiz, gerekirse kapatırız.*” Bkz. Evren, Anılar 4, s. 176.

¹³⁷ Esener 12 Mayıs’ta basına yaptığı yazılı açıklamada şöyle diyordu: “*Yakında milletin huzuruna çıkacağız. Parti hazırlıklarını bitirdik. 12 Eylül Harekâtının ilke ve felsefesi, Anayasa ve diğer kanunlar çerçevesi içinde hemen hemen bütün hazırlıklarımızı bitirmiş bulunuyoruz. (...) Partimiz 12 Eylül ilke ve felsefesini benimseyen kitle vasfına hazır olacaktır. Bunun dışında kimse de olamaz.*” Bkz. “Birleşme çabaları umutsuz”, **Hürriyet**, 13.05.1983.;

Parti kurulduğu zaman sorulan birleşme sorularına karşı verdiği cevapta da 12 Eylül vurgusu vardı: “*Yalnız, birleşmede bizim için önemli olan 12 Eylül prensiplerine inananların birleşmesidir. Biz, 12*

arkasındaki gücün farkındaydı. Demirel'in telkinleri ile Cindoruk, Gölhan ve Esener'in sahadaki çalışmaları sonucunda, 20 Mayıs 1983 tarihinde kurulan bir diğer parti, Demokrat Parti'nin "Yeter söz milletindir" afişinden hareketle tasarlanan bir "el" amblemine sahip¹³⁸ Büyük Türkiye Partisi (BTP) oldu.¹³⁹ Asıl can alıcı gelişme ise hemen ertesi gün 130'u aşkın eski Adalet Partili'nin yeni partiye kaydolmasıyla yaşandı.¹⁴⁰ Bu gelişme parti tabanı için görkemli bir hava yaratıyor olabilirdi ama dönemin şartları göz önüne alındığında Konsey'e karşı bir gövde gösterisi olduğu da gerçektir. Partinin başına asker kökenli birinin, Ali Fethi Esener'in geçmesiyle kendisini gösteren "Demirel pragmatizmi", ertesi günkü coşkulu AP katılımının gözlere sokulmasıyla devreden çıkıyor gibiydi. Kaldı ki Demirel'in 12 Eylül sonrasındaki "doğru zaman ve doğru zeminde eylem" politikasıyla da çelişmiş idi. BTP kadrosu şimdilik kurulmanın motivasyonunu yaşarken, ilerleyen günler hayırlı haberlere gebe olmayacaktı.

Diğer yasaklı lider Alparslan Türkeş'in çizgisinin bir siyasi parti halinde devam etmesi ise kolay olmadı. Yukarıda da belirttiğimiz üzere Alparslan Türkeş hapisteydi ve uzun sürecek bir yargılama sürecinin içerisindeydi. Parti kadrosunun önemli isimleri de bu süreci yaşamaktaydılar. Bu bağlamda Tanıl Bora ve Kemal Can, 12 Eylül sonrası milliyetçi hareketin partileşmesiyle ilgili değerlendirmesinde hem partililerin bir süreliğine kimlik bunalımı içerisinde olduğunu, hem de partileşme sürecinde ülkücü kadroların önemli bölümünün merkez sağdaki MDP, ANAP ve BTP

Eylül'ün en ücra köşelere kadar yerleşmesini istiyoruz." Bkz. "Millet birleşme istiyor", **Hürriyet**, 22.05.1983.;

Bir gün sonra gazetecilerin sorularını yanıtlayan Esener 12 Eylül'ü methetmeyi ihmal etmedi: "*12 Eylül Türk milletinin haysiyet ve şerefini kurtardı. Devletin bekasını sağladı. Ordu tarihi vazifesini bir daha yaptı. (...)*" Bkz. "12 Eylül felsefesinin dışına çıkamaz atarız", **Hürriyet**, 23.05.1983.

Bakıldığında Evren'den beklediği icazeti alamayan Ali Fethi Esener'in, söylemleriyle Konsey'i ikna edecek bir tutumda bulunduğunu söylemek yerinde olacaktır. Bu yolla partinin kapatılmamasını umuyor olsa gerektir.

¹³⁸ "BTP amblemini seçti: 'El'", **Hürriyet**, 28.05.1983.;

Mehmet Dülger, Tercüman Gazetesi'nde birlikte çalıştığı karikatürist Semih Balcıoğlu'nun, Demokrat Parti'nin "Yeter söz milletindir" sloganından esinlenerek "el" amblemi hazırladığını belirtmektedir. Bkz. Güven, s. 158.

¹³⁹ "Esener, başvuruyu yaparken Cindoruk yoktu", **Hürriyet**, 21.05.1983.; "Partiler 4'e Çıktı", **Milliyet**, 21.05.1983.; "Siyasal yaşama üç parti daha katıldı", **Cumhuriyet**, 21.05.1983.

¹⁴⁰ "Çağlayangil ve 138 eski parlamenter BTP'de...", **Hürriyet**, 22.05.1983.; "BTP'ye 134 eski parlamenter girdi", **Milliyet**, 22.05.1983.; "Çağlayangil ve 143 eski parlamenter BTP'ye katıldı", **Cumhuriyet**, 22.05.1983.

Bu sayının, haber kaynağına göre 134, 138, 143 olarak değiştiği görülmektedir. Zaten burada ufak farklılıkları barındıran "nicelik" değil de, haberin "niteliği" öne çıkmaktadır. Zira kapatılan bir partinin üyelerinin yeni partiye toplu kayıtları Konsey'in hoşuna gitmeyecektir. Bkz. Evren, Anılar 4, s. 200, 201.

içerisine yöneldiklerini belirtmektedir.¹⁴¹ Bununla birlikte ileride milliyetçi çizgisini belirginleştirecek olan bir parti girişimi de yok değildir. Danışma Meclisi üyesi olan, hem İslamcı hem de milliyetçi tandanslı bir isim olarak öne çıkan Mehmet Pamak, ileri sürüldüğüne göre partileşme döneminde ANAP ve BTP'den teklif alsa da kendi partisini kurma yolunda hareket etti. Hem Erbakan'la hem de bazı MHP'lilerle görüşme fırsatı buldu.¹⁴² Devamında ise ülkücü-milliyetçi ağırlıklı bir kurucu kadroyla¹⁴³ Cumhuriyetçi Muhafazakâr Parti'yi kurdu.¹⁴⁴ Parti, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'nın isim üzerine olan itirazı neticesinde Muhafazakâr Parti (MP) halini aldı.¹⁴⁵

Erbakan ve milli görüş tarafına baktığımızda ise 12 Eylül sonrasındaki MHP çizgisiyle temel olarak bir benzerlikten bir de farktan söz etmek mümkündür. Benzerlik, liderlerinin ve parti kadrolarının yargılama sürecinden geçiyor olmasından kaynaklanırken; fark ise Erbakan çizgisini devam ettirecek kadroların daha kemikleşmiş bir şekilde hareket etmesinden ileri gelmektedir. Bu kadroların partileşme yolunda hamle yaptığını görmekteyiz. Bu hamle bir ölçüde kök salmış bir geleneğin, "milli görüş" düşüncesinin devamını ifade etmekteydi. Esasında Turgut Özal'ın 1977 seçimlerinde İzmir'den MSP adayı olması, kardeşi Korkut Özal'ın MSP'de bir siyasi geçmişinin bulunması ve şimdi Turgut Özal'ın bir parti kurmasıyla,

¹⁴¹ Bu değerlendirmeye göre milliyetçi-ülkücü kadrolar içerisinde başlangıçta 12 Eylül'e karşı tavır takınıp takınmama konusunda net bir fikir birliğinin olmaması, sağda kurulan partilerin ayrı birer seçenekler olarak öne çıkmasının neticesinde, MHP kadrolarının hatırı sayılır bölümü diğer partilere dağıldı. Detaylı bilgi için bkz. Bora ve Can, ss. 191-206.; Yalçın Doğan da benzer düşüncüyü şöyle örneklendiriyor: "*MHP'lilerin bir bölümü 'Muhafazakâr Parti'ye duydukları inancı vurgularken, bir başka bölümü onların bu düşüncesini paylaşmayacak, aynen şöyle söyleyeceklerdi: 'Başka bir partiye ne gerek var? İşte ANAP var ya...'*" Bkz. Doğan, s. 154.

¹⁴² Doğan, ss. 382-385.

Pamak'ın ayrıca Alparslan Türkeş'i, tutukluluğunun devam ettiği günlerde rahatsızlığı nedeniyle hastaneye sevk edilmesiyle birlikte ziyaret ettiği ve parti için onay aldığı ileri sürülmektedir. Bkz. Turgut, s. 395.;

Tanıl Bora ve Kemal Can da bu ziyareti belirtmekle birlikte, parti kuruluşunu Türkeş ve MHP'nin bilinçli-planlı hareketi olarak görmekten kaçınmaktadırlar. Bkz. Bora ve Can, ss. 253-255.

¹⁴³ Bu kadronun önemli isimlerinden biri, parti içerisinde sonraları da ağırlığını koruyacak olan Muharrem Şemsek idi. Bkz. s. Bora ve Can, s. 252.

¹⁴⁴ Pamak parti felsefelerini şöyle açıkladı: "*Partimiz 12 Eylül ruh ve felsefesine bağlı olarak 12 Eylül yönetiminin başarılı olmasına yardımcı olmayı bir vatan borcu saymaktadır. (...) Ordu, millet, devlet, bayrak, İstiklal Marşı ve milleti millet yapan milli ve manevi değerlere hiçbir leke sürdürmemek ve onlara sahip çıkmak en şerefli görevimiz olmalıdır. Son olarak belirtmek isteriz ki: Büyük Türk milletinin birlik ve beraberliği ile son bağımsız Türk devletinin bekasını teminden daha önemli hiçbir meselemiz yoktur*" Bkz. "Mehmet Pamak parti kurdu", **Cumhuriyet**, 08.07.1983.

¹⁴⁵ Detaylı bilgi için bkz. Mete Kaan Kaynar (Der.), **Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri (1923-2006)**, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s. 198.

bu gelenekten de ANAP'a bazı geçişler olmaktadır.¹⁴⁶ Ancak MNP-MSP çizgisini devam ettirecek bir girişimden geri kalınmadı.¹⁴⁷ Bu doğrultuda 19 Temmuz 1983'te Avukat Ali Türkmen'in başkanlığında Refah Partisi (RP) kuruldu.¹⁴⁸

Bu dönemde görüldüğü üzere hem yasaklı siyasetçilerin yeniden partileşme yönünde yönlendirmeleri vardı, hem de yasaklılardan doğacak olan boşluğu doldurma çabası içerisinde olan yeni yüzler ortaya çıkmıştı. Konsey'in tasarladığı siyasi düzene göre ise eski partiler "tarih", liderleri ve siyasi kadroları da "tasfiye" olmuş idi. Dolayısıyla Evren belirli aralıklarla bu hususu hatırlatmakta ve buna uymayanları paylamaktaydı. Evren'in bu uyarıları parti faaliyetlerinin resmiyet kazandığı 24 Nisan 1983'ten öncesini de sonrasını da kapsamaktaydı. Örneğin 21 Şubat 1983'te yayınlanan MGK'nın 30 sayılı bildirisi "eski liderlerin ve eski siyasi kadroların başlattığı parti faaliyet ve propagandalarının önüne geçmek" amacını taşıyordu.¹⁴⁹ Evren'in yurt gezilerindeki uyarıları ise çok çeşitliydi.¹⁵⁰ Ancak parti faaliyetlerini istediği "kalıba" sokamayan, bilhassa Demirel tarafındaki faaliyetleri önleyemeyen Evren, en sert uyarısını 7 Mayıs'ta Çankırı'da yaptı. Konuşmanın tamamı eski partililere, bilhassa Demirel'e yönelikti. Evren, isim vermeden Demirel'i "makam ve

¹⁴⁶ Ruşen Çakır, **Ne Şeriat Ne Demokrasi: Refah Partisi'ni Anlamak**, 2. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 1994, s. 27.

Bu geçişin önemli bir siması, eski MSP'li Mehmet Keçeciler idi. MSP kökenli Keçeciler Özal'ın yanında yer alırken, sonrasında ANAP içerisinde de ciddi bir ağırlığa sahip oldu. Bkz. Turgut, s. 412.

¹⁴⁷ Ahmet Tekdal, Ali Türkmen, Abdülkerim Şebik ve Rıza Ulucak parti kurma çalışmalarını yürüten isimlerden bazıları idi. Bkz. Doğan, s. 380.

¹⁴⁸ Ali Türkmen'in partinin kuruluşuyla birlikte ilk açıklaması, "*Memlekete hizmet için çıkılan fazilet yarışına biz de bir parti kurarak katıldık*" şeklindeydi. Bkz. "Refah Partisi Kuruldu", **Cumhuriyet**, 20.07.1983.

¹⁴⁹ "Konsey, siyaset yasağını hatırlattı", **Hürriyet**, 22.02.1983.; "Siyaset yasağı sürüyor", **Cumhuriyet**, 22.02.1983.; "MGK, Siyasi Faaliyet Yasağının Sürdüğünü Hatırlattı", **Milliyet**, 22.02.1983.

¹⁵⁰ Evren'in uyarıları yasaklıların tümüne olsa da asıl hedef Demirel'di. Çünkü Ecevit'in CHP kadrosuyla arasına mesafe koyması, Türkeş ve Erbakan'ın hali hazırdaki yargılama süreçleri söz konusuysa Demirel ve ekibinin parti kurma çalışmaları Konsey'in dikkatini çeken asıl husustu. Evren 11 Mart'ta Malatya'da şöyle konuştu: "*Önümüzde bir seçim devresi gelecektir. Bu seçim devresinde yeni temsilcilerinizi seçeceksiniz. Bu yeni temsilcilerinizi seçerken çok dikkatli olmanızı size tavsiye ederim. Eskiler yine el altından çalışma yapmaktadırlar. Bunu bilirsiniz. (...) Eğer eski çok rağbette olsaydı bit pazarına nur yağardı. Sizler yeni kişiler bulun, yeni temsilciler bulun.*" Bkz. Evren, Anılar 4, s. 108, 109.

Evren iki gün sonra Mersin'de yaptığı açıklamada, "*Şuna emin olunuz ki, ne siz ne de biz, eski partilerin hemen hemen aynı kişilerle, yalnız iki isim değiştirerek yeniden hortlamalarına müsaade edemeyiz.*" dedi. Bkz. Evren, Anılar 4, s. 117.

Evren 10 Nisan'da ise eski partililerin "birtakım Bizans oyunlarına başvuracaklarını" söylerken, onların "kendilerine menfaat bağlarıyla bağlı kişilerden ve eski partilerin bir devamı şeklinde sözde bir yeni parti meydana getireceklerini, bu partinin kukla adaylarına oy isteyeceklerini" belirtti ve defalarca dillendirdiği uyarıyı yapmayı ihmal etmedi: "*Eğer onların oy vermenizi istediği kişilere oy verirsiniz ne olur biliyor musunuz? Tekrar 12 Eylül öncesine döneriz.*" Bkz. Evren, Anılar 4, ss. 130-132.

intikam hırsıyla hareket etmekle” itham etti ve gereken her türlü tedbiri alacaklarını söyledi.¹⁵¹

Nitekim Evren’in bu uyarılarının en büyük neticesi, 31 Mayıs 1983’te kendisini gösterdi. MGK’nın 79 sayılı kararı ile Büyük Türkiye Partisi kapatıldı, Demirel ve ekibindeki bazı siyasiler ile bazı eski CHP’lilerin Çanakkale-Zincirbozan’daki askeri tesislerde zorunlu ikamete tabi tutulması kararlaştırıldı. Ayrıca siyaset yasağı; kapatılan partilerin il ve ilçe başkanları, il yönetim kurulu üyeleri ve 12 Eylül’den sonra görevinden ayrılan belediye başkanlarını da içerisine alacak şekilde genişletildi.¹⁵² Zincirbozan, askeri rejimin getirdiği geniş yasaklar listesine atılan en dikkat çekici çentiklerden biri oldu. 12 Eylül öncesinin öne çıkan siyasetçileri, şimdi siyasi faaliyetleri dolayısıyla 4 ay boyunca askeri rejimin belirlediği şartlar altında Zincirbozan’da bulunmak zorunda kaldılar.¹⁵³

¹⁵¹ Evren’in uyarı, itham ve açıklamalarının bir bölümü şöyleydi: “*Politik istikrara, basiret ve aklı selime en çok muhtaç olduğumuz bir devirde siyasi parti kurma çabasına girmiş bazı gözlerini hırs bürümüş kişilerin, 12 Eylül öncesi dönemdeki partilerin mensupları arasındaki çekişmelere benzer şekilde çekişmelere başladıkları görülmektedir. Bu gibilerin daha şimdiden karalama faaliyetlerine, çelme takma, engelleme oyunlarına ve asılsız haber çıkarma ve yayma gayretlerine yer verme istidadı taşıyan hareketlerini yakından ibretle takip etmekteyiz. (...) Bu zevat, yani bu kişiler henüz parti kurma çalışmalarında bunları yaparlarsa, acaba parti kurulduktan sonra daha ne gibi marifetler ortaya koyacaklardır? (...) Türkiye’yi makam ve intikam hırsı ile tekrar 12 Eylül öncesine döndürmeye çalışanlara asla müsaade etmeyeceğiz. (...) Eğer o zamanın bazı sorumlularını özel olarak kurulacak mahkemelere tevdi etmemiş isek, bu bizim hoşgörümüzden olmuştur. (...) Şuna inanınız ki bu milletin tekrar o günlere dönmemesi için her türlü tedbiri almakta kararlıyız.*” Bkz. Evren, Anılar 4, ss. 167-171.; “Son İhtar”, **Hürriyet**, 08.05.1983.

¹⁵² MGK’nın 79 sayılı kararı, askeri rejimin getirdiği yasaklamaların bir başka boyutunu ifade etmekteydi. Buna göre 1983 seçimlerinin sonuna dek; BTP kurucuları, kapatılan siyasi partilerin 11 Eylül’deki il ve ilçe başkanları, il yönetim kurulu üyeleri, 12 Eylül sonrasında görevinden alınan belediye başkanları yeni bir partinin kurucusu ve yöneticisi olamayacak, parti listesinden veya bağımsız olarak milletvekili adayı gösterilemeyecekti. Öte yandan 5 yıllık siyasi kısıtlaması olan milletvekili ve senatörlerin bu süre içinde parti kuramama yasağına ek olarak yeni kurulan partilere üye olamaması kararlaştırıldı. Zorunlu ikamete tabi tutulmasına karar verilen siyasetçilerin isimleri şöyleydi: Süleyman Demirel, Hüsamet Cindoruk, Mehmet Gölhan, Ali Naili Erdem, Ekrem Ceyhan, Sadettin Bilgiç, Nahit Menteşe, Yiğit Köker, İhsan Sabri Çağlayangil, Sırrı Atalay, Metin Tüzün, Celal Doğan, Deniz Baykal, Ferhat Aslantaş, Süleyman Genç ve Yüksel Çakmur. Görüldüğü üzere 9 AP, 7 CHP kökenli siyasetçi vardı. Bununla birlikte Konsey, basın dahil hiçbir yerde kararın tartışılmayacağını karara bağladı. Bkz. “BTP Kapatıldı”, **Milliyet**, 01.06.1983.; “Büyük Türkiye Partisi kapatıldı”, **Cumhuriyet**, 01.06.1983.; “Konsey ‘Dur’ Dedi”, **Hürriyet**, 01.06.1983.

¹⁵³ Zincirbozan Türk demokrasi tarihi açısından da önemli bir evre idi. Neticesinde 12 Eylül öncesinin en köklü iki partisi CHP ve AP’nin mensupları, şimdi askeri idare eliyle bir yere hapsedilmekteydiler. 4 ay kadar da burada tutulacaklardı. Kararın anayasa ihlali olduğu konusunda hemfikir idiler ve her biri Konsey’e kararın hukuki sakıncalarını belirten mektuplar yazdılar. Öte yandan Zincirbozan günlerinde aralarında seminerler düzenlediler ve Türk tarihi, siyaseti, sosyo-ekonomisi gibi muhtelif konularda konuşmalar yaptılar; pozitif bir iletişim kurdular. CHP-AP rekabetinin gerginliği burada yerini diyaloga ve demokrasi-hukuk dayanışmasına bırakmıştı. Türk demokrasi tarihinin “Zincirbozan” evresinde yaşanan anılar, MGK’ya gönderilen bazı mektuplar ve daha detaylı bilgiler için bkz. Doğan, ss. 345-363.; Turgut, ss. 250-273.; ss. Mehmet Erdül, **Generallerin Gecesi Zincirbozan Kırılma Noktası**, B Yayın, İstanbul, 2010, ss. 242-302.

BTP'nin kapatılması Demirel ve ekibi için sürpriz oldu. Esasında Evren'in uyarıları göz önüne alındığında meselenin sürpriz olarak değerlendirilmesi zor olsa da Demirel ve ekibi, askerlerin partiyi kapatmak gibi radikal bir kararı almalarını beklemiyorlardı.¹⁵⁴ Yeni partinin kurulması ise Zincirbozan yolunda kararlaştırıldı. Zincirbozan'a giderken hem yeni kurulacak partiyi hem de bu partinin başına bir şey gelmesi durumunda devreye girecek "yedek parti"yi belirlediler. Bu çift aşamalı plan Demirel ve çekirdek kadrosunun "partisiz kalmaya" niyetleri olmadığının güçlü işaretleriydi.¹⁵⁵ Görünen o ki bu konuşmalar yeni kurulacak partinin "ilk fikir tartışmaları" idi. Bu tartışmalar Zincirbozan'da da devam ederken, geride kalanların temaslariyla¹⁵⁶ kısa zamanda yasaklı olmayan kişilerden oluşan bir liste belirlendi. Bu liste doğrultusunda, Ahmet Nusret Tuna başkanlığında 23 Haziran 1983'te Doğru Yol Partisi (DYP) kuruldu.¹⁵⁷

Yeni dönemin yeni partileri askeri rejimin gölgesi altında kurulmuş idi. Fakat Konsey planladığı siyasi düzeni hayata geçirmek amacıyla sadece siyasi yasaklara bel bağlamadı. Kendisine Siyasi Partiler Kanunu'nun geçici 4. maddesiyle partilerin kurucu üyelerini veto etme hakkı tanıdı. Asıl kritik nokta da 26 Temmuz 1983'te aldığı kararla 30 kurucu üyeyi tamamlayamayan partilerin seçime giremeyeceğini açıklaması

¹⁵⁴ Demirel, BTP'nin kapatılacağını ve Zincirbozan'a gideceğini Yavuz Donat'ın istihbaratıyla haber almıştı. O günlere dair anlattıkları kararla ilgili ilk duygu ve düşüncelerini ortaya koymaktaydı: *"BTP'nin kapatılacağını tahmin etmiyorduk. Anayasa parti kurmak serbest diyor. Kapatılması kendi yaptıkları Anayasanın ihlalidir. 31 Mayıs günü evimin salonunda otuyordum. Sizin telefonunuzla BTP'nin kapatıldığından ve Zincirbozan'a yollanacağımızdan haberdar oldum. Denizler sıcak su, kaynar su oldu başımdan aşağı döküldü."* Bkz. Donat, Buyruklu Demokrasi, s. 320.

¹⁵⁵ Demirel bu aşamayı şöyle anlatıyor: *"Haziran'ın ikisinde sabah saat sekizde Necmettin Cevheri'nin kırmızı Mercedes'ine bindik. Ben, Cevheri, (Sadettin) Bilgiç, İsmet Sezgin ve Nahit Menteşe... Tekerlek döndü ve başladık konuşmaya. Ben dedim ki: 'Biz gidiyoruz. Necmettin ile İsmet burada kalacaklar. Görev sizindir. Şu, şu arkadaşlar size yardımcı olacaklar. Pilavdan dönenin kaşığı kırılın. Bin sene de sürse bu iş, mücadele edeceğiz demedik mi? BTP'yi kapattılsa yeni bir parti kurulsun. Onu da kapatabilirler, bir de gölgesi kurulsun. Siz parti çalışmalarına girdiğiniz için tecrit edebilirler. Öyle olunca falanca arkadaşlar göreve devam etsin.' Dokuz saat sürdü bu konuşmalar, Zincirbozan'ın kapısına varana kadar."* Demirel bu yolda aynı zamanda partinin isminin de tartışıldığını; İrade Partisi, Milli İrade Partisi, İstikamet Partisi gibi isimlerin geçtiğini ancak Doğru Yol ismi üzerinde durulduğunu belirtmektedir. Ayrıca görünen o ki bu kez yeni kurulacak partinin kapatılma ihtimali de göz önünde bulundurularak yedek bir parti için de bir çalışma yapılmıştı. Demirel o partinin hikayesini de şöyle anlatıyor: *"DYP kapatılırsa yerine kurulacak olan yenisi için de bir kurucu heyet yazdırdık. O ilan edilmeyecekti, gölgeydi. Fakat Ankara'da aceleyle gelmiş ilan etmişler. Başında Korgeneral Mithat Ceylan'ın bulunduğu Bizim Parti. O hatta bir miktar kargaşaya sebep oldu. Acaba hizip hareketi midir şeklinde. Değildi halbuki..."* Bkz. Donat, Buyruklu Demokrasi, s. 320, 321.

¹⁵⁶ Altuğ, s. 99.

¹⁵⁷ "Doğru Yol Partisi sağda 4. parti oldu.", **Cumhuriyet**, 24.06.1983.; "Doğru Yol' 7. parti oldu", **Milliyet**, 24.06.1983.; "Bu da 'Doğru Yol' Partisi", **Hürriyet**, 24.06.1983.

oldu.¹⁵⁸ Bu doğrultuda “vetolar” mekanizmasını en acımasız şekilde uyguladı ve üç parti dışındakileri seçime sokmadı. Kafalarındaki plan sağda MDP ve ANAP’a, solda da HP’ye izin vermektir ve bu bağlamda hareket edildi.¹⁵⁹ Vetolar her parti için işlese de seçimden önce 30 kurucu üyeyi sağlayabilen bu üç parti oldu; diğer partiler bu şartı yerine getiremedi. Veto yiyen partiler sürekli yeni kurucu üye listesini Konsey’e sundu ancak bir süre sonra bu listeler de 30’u bulmayacak şekilde geri döndü.¹⁶⁰ Teşbih yerindeyse, vetolar mekanizması bir “bumerang oyununa” dönmüştü. Partiler defaatle kurucu üye listelerini gönderiyorlar, fakat bu listeler Konsey’in vetolarıyla 30 kişinin altına düşerek geri dönüyordu. Vetoların tek mantığı Konsey’in idealize ettiği siyasal sistemin gerçekleşme arzusu idi. Nitekim bir süre sonra Evren de vetoların “şahsiyet meselesi” yapılmamasını istedi.¹⁶¹ Kurucu üye listeleri de ancak müracaat tarihinin geçmesinin ardından onay gördü. Tüm partiler kuruluyordu ancak seçime yalnızca üç parti girebiliyordu: MDP, ANAP, HP.

Üç parti de 400’er kişilik milletvekili listesini Konsey’e sundu.¹⁶² MGK bu kez milletvekili listeleri üzerinde veto haklarını kullandı¹⁶³ ve devamında milletvekili listesine netlik kazandırdı.¹⁶⁴ Zaman ise ANAP ve Özal lehine işledi. Aslında üç parti

¹⁵⁸ “30 kurucusu olmayan parti, seçime giremeyecek”, **Hürriyet**, 27.07.1983.; “30 kurucusu onaylanmayan parti seçime giremeyecek”, **Milliyet**, 27.07.1983.; “30 kurucusu onaylanmayan parti seçime katılamayacak”, **Cumhuriyet**, 27.07.1983.

¹⁵⁹ Evren, Anılar 4, s. 51.

¹⁶⁰ Vetolar, Konsey’in istemediği partiler için acımasız bir şekilde işledi. MDP, HP ve ANAP dışındaki partiler vetolar yoluyla bir “kısır döngüye” girdiler ve seçime katılamadılar. Bkz. “SODEP ve Doğru Yol seçimde yok”, **Cumhuriyet**, 25.08.1983.; “Pamak ve 24 Muhafazakâr Parti kurucusu veto edildi”, **Cumhuriyet**, 27.07.1983.; “Üç partiye 57 veto”, **Cumhuriyet**, 17.08.1983.; “Refah Partisi’ne 29 veto geldi”, **Cumhuriyet**, 09.08.1983.

¹⁶¹ Evren iki-üç partiyle oluşan Meclis’in daha yararlı ve istikrarlı olacağını belirtirken vetoların da temelde bu gerekçeyle yapıldığını vurguladı: “Bu vetolar hiç kimseyi töhmet altına sokmak için yapılmamıştır. Demokrasiye geçiş döneminin özelliği dikkate alınarak yapılan vetolar bir namus, şeref ve haysiyet meselesi yapılmamalıdır. Şunu açıklıkla ifade edeyim ki veto edilen kişilerin bu durumdan alınmaları ve üzülmeleri için hiçbir neden yoktur.” Bkz. “Evren: İstikrar 2-3 parti ile oluyor”, **Cumhuriyet**, 15.08.1983.; “Veto kimseyi üzmesin”, **Hürriyet**, 15.08.1983.

Evren vetoların 30 kişiyi bulmaması için kullanıldığını daha sonra da belirtti: “(...) Veto ediyoruz ama iyi, kötü. İşte 30’u doldurmasın diye. Öyle 28’de, 27’de, 29’da falan bırakıyoruz.” Bkz. Birand, Bila ve Akar, s. 268.

¹⁶² “Listeler Verildi”, **Milliyet**, 03.09.1983.; “Yeni Meclis’in 1200 adayı hazır”, **Cumhuriyet**, 03.09.1983.; “Sandığa bu isimler için gideceğiz”, **Hürriyet**, 03.09.1983.

¹⁶³ MGK; MDP’den 74, ANAP’tan 81, HP’den 89 milletvekili adayını veto etti. 482 bağımsız adaydan ise 428’i reddedildi. Bkz. “Bağımsızlara Veto Yağdı”, **Hürriyet**, 22.09.1983.; “Üç partiye eşit veto”, **Milliyet**, 22.09.1983.; “Partiler yüzde 20 fire ile veto engelini aştı”, **Cumhuriyet**, 22.09.1983.

¹⁶⁴ Veto edilen milletvekili adaylarının yerine yenilerini bildiren partiler için aday listeleri son şeklini aldı. Buna göre MDP 396, ANAP 389, HP 384 adayla seçime girecek iken, bağımsız olarak seçime gireceklerin sayısı 50 oldu. Bu durumda MDP 4, ANAP 11, HP 16 eksik adayla seçime girmiş oldu. Bkz. “3 parti 31 eksikle seçimlere giriyor”, **Hürriyet**, 05.10.1983.

de Konsey'in icazetine "mazhar olmuştu" ancak içlerinden HP, daha çok "muvazaa" sıfatıyla anılır oldu. Öte yandan MDP'nin de Konsey partisi olduğu açıktı. ANAP lideri Özal ise diğerlerinin yanında sivil bir görüntüye sahipti. Öte yandan tecrübe ve tanınırlık anlamında da Özal'ın avantajı vardı. Zira Sunalp asker kökenliydi, Calp'ın tanınırlığı da ulusal bazda değildi. Özal ise daha yeni görevden ayrılmıştı. Bir başka önemli nokta ekonomi idi. Özal'ın ekonomik meselelerle ilgili deneyim ve söylemleri diğer iki lidere göre daha çok öne çıktı. Ayrıca Özal, partisiyle ilgili bir ideolojik söylemden kaçınırken, dört ideolojik eğilimin de partisinde barınacağını iddia ediyor, mümkün olduğu kadar kapsayıcı konuşuyordu. 22 Ekim'de liderlerin ortak katılımıyla yapılan açık oturumda Özal diğer iki lidere göre daha rahat bir görüntü verdi.¹⁶⁵ Seçime yaklaşırken bu tip avantajlar gözükmeye başlayınca, seçime 2 gün kala Kenan Evren yaptığı televizyon konuşmasında isim vermeden Özal'a çıkıştı, gerçek dışı beyanlarda bulunduğunu söyledi. Konsey icraatlarını en iyi şekilde devam ettirecek olan partiye oy istedi.¹⁶⁶ Fakat açılan sandıklar ANAP'ın zaferini işaret ediyordu.

6 Kasım 1983'te yapılan seçimler %92,27 gibi yüksek bir katılım oranıyla yapılırken; ANAP %45,15 ile birinci parti, HP %30,46 ile ikinci parti, MDP ise %23,27 ile üçüncü parti oldu. Bu dağılımın karşılığı olarak ANAP 211, HP 117, MDP 71 milletvekili çıkardı.¹⁶⁷ ANAP yüksek bir oyla hükümet kurma hakkını elde ederken, HP ana muhalefet partisi oldu. MDP ise "iktidar düşerken" iki partinin de gerisinde kaldı. Hükümetin kurulup Meclis'in açılması ve milletvekillerinin ant içmesi Milli Güvenlik Konseyi'nin varlığının da hukuken sona ermesi demekti. Anayasada

¹⁶⁵ İlgi büyük, vaat çok, tartışma az – Sunalp: Tutuk, Calp: Atak, Özal: Rahat", **Cumhuriyet**, 23.10.1983.; "Hürriyet açıkoturumu izledi liderlere yıldız verdi: Sunalp (2), Calp (4,5), Özal (4,5)", **Hürriyet**, 23.10.1983.; "Açık oturum bekleneni vermedi – Sunalp: Çekingen, Calp: Sinirli, Özal: Politik", **Milliyet**, 23.10.1983.

¹⁶⁶ Evren konuşmasında Özal'ın bütün iyi hizmetleri kendisine mal ettiğini, 12 Eylül'ün ardından yönetimde görev alırken tüm kararların MGK eliyle yürürlüğe konduğunu görmezden geldiğini ve şimdiden gerçek dışı konuşmalar yaptığını vurguladı. Konuşmanın sonunda ise halkın Konsey'in icraatlarını devam ettirecek ve bir daha memleketi kargaşaya sürüklemeyecek bir yönetimi iş başına getireceğine inandığını belirtti. Bkz. "Evren: MGK icraatını sürdürecektir bir yönetimi seçeceğinize inanıyorum", **Cumhuriyet**, 05.11.1983.; "Evren'in mesajı", **Hürriyet**, 05.11.1983.;

Evren bu konuşmayı yapma nedenini şöyle açıklamaktadır: "Özal 12 Eylül döneminde yapılanlardan birçoklarını kendisine mal ediyordu. Bunlardan sinirlenmeye başlamıştım. Bu arada, bazı kişiler tarafından benim, Konsey'in MDP'yi desteklediğini ima eden bir konuşma yapmam isteniyordu. Aslında böyle bir şey son anda doğru olmazdı. Ama ısrarlara veya telkinlere dayanamayarak uzun bir konuşma hazırladım." Bkz. Evren, Anılar 4, s. 393.

¹⁶⁷ "Ana. P. kazandı", **Milliyet**, 07.11.1983.; "Seçmen 'Özal' dedi", **Hürriyet**, 07.11.1983.; "ANAP kazandı", **Cumhuriyet**, 07.11.1983.;

"Yüksek Seçim Kurulu Kararı", **Resmi Gazete**, 14.11.1983.

belirtildiği üzere Konsey üyeleri için, Cumhurbaşkanlığı Konseyi oluştu ve onlar da Cumhurbaşkanlığı Konsey üyesi oldular.¹⁶⁸ Böylece darbeci kadronun yeni mevkileri Cumhurbaşkanlığı idi. Sivil düzene geçiliyordu ancak MGK'nın siyasal yasakları pekiştirecek son bir hamlesi vardı.

1.5. SİVİL DÜZENE AKTARILAN BİR DİĞER TEDBİR: 2969 SAYILI KANUN

6 Aralık 1983 tarihi, MGK'nın hukuki varlığının sona erdiği gün idi. Konsey, sivil yönetime devir teslim yapmadan hemen önce hem kendilerini ve 12 Eylül'ü sağlama almak hem de anayasanın geçici 4. maddesiyle getirilmiş olan siyasi yasaklara bir başka yasal dayanak daha sağlamak istedi. Dolayısıyla sivil döneme sarkan ve dışlanan siyasilerin elini kolunu bağlayan bir diğer kanuni düzenleme, “son dakikada” kabul edilen 2969 sayılı “12 Eylül 1980 Öncesi Siyasi Çekişme ve Çatışma Ortamına Benzer Bir Durumun Önlenmesi Hakkında Kanun” idi:

Madde 1. a) 12 Eylül 1980 tarihinden sonra kanunla, Milli Güvenlik Konseyi veya Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatılan siyasi partilerin mensuplarından; partilerini veya kendilerini savunma amacıyla da olsa 12 Eylül 1980 öncesindeki siyasi çekişme ve çatışma ortamına benzer bir durumun yeniden doğmasına yol açacak sözlü veya yazılı beyanda bulunanlarla siyasi parti mensubu olmasalar bile böyle bir ortamın oluşmasını sözlü veya yazılı olarak teşvik veya tahrik edenler,

b) Kurulmuş veya kurulacak siyasi partilerin mensuplarından yukarıdaki bentte sözü edilen kapatılmış siyasi partilerin kapatılma tarihlerindeki merkez karar ve yönetim kurullarında bulunanları suçlayıcı, övücü veya savunucu nitelikte yazılı veya sözlü beyanda bulunanlar,

c) Milli Güvenlik Konseyi'nin karar, bildiri ve icraatı ile 12 Eylül 1980 tarihinden bu kanunun yürürlüğe girdiği tarihe kadar geçen süre içerisinde Devlet Başkanı, Cumhurbaşkanı ve Milli Güvenlik Konseyi Başkan ve Üyelerinin beyanlarını sözlü veya yazılı olarak kötüleyici veya küçük düşürücü şekilde tartışma veya eleştirme konusu yapanlar,

d) Anayasanın geçici 4. maddesinin (a) bendinde belirtilen kişilerden, Türkiye'nin iç ve dış politikasını menfi yönde etkileyecek sözlü veya yazılı beyanda bulunanlar,

*Fiilleri başka bir suç oluştursa bile ayrıca üç aydan bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılırlar. Bu suçların yayın vasıtaları ile işlenmesi halinde verilecek ceza bir misli arttırılır. (...)*¹⁶⁹

¹⁶⁸ “Anayasa tümüyle yürürlüğe girdi”, **Milliyet**, 07.12.1983.

¹⁶⁹ “MGK'nın son yasası: 12 Eylül öncesine benzer ortama yol açacak beyanda bulunmak yasak”, **Cumhuriyet**, 07.12.1983.; “MGK'nın son yasası”, **Hürriyet**, 07.12.1983.

Görüldüğü üzere MGK, sivil yönetime devir teslim yapmadan hemen önce kendisini sağlama almak istedi ve sonraki sürece “bazı yasakları” içeren bir başka miras daha bıraktı. Buna göre (a) bendinde belirtilen hususun sınırları net olarak çizilmiyor, ucu açık bir şekilde “12 Eylül kutsanıyordu”. (c) bendi de aynı kutsiyeti 12 Eylül’ün uygulayıcılarına yani MGK’ya atfetmekteydi. (b) ve (d) bendi ise, siyasi yasaklara dair kritik noktaları belirtmekteydi ki ilkiyle mevcut partilerin, yasaklı liderlere ve kadrolara dair bir tartışma ya da gündem oluşturmalarının önüne geçilmek istenirken; ikincisiyle aynı isimlerin yani 10 yıl siyaset yasağına çarptırılmış lider ve yönetici kadroların siyasete bir şekilde dahil olma ihtimallerinin iyice önlenmesi amaçlanıyordu.

Anayasanın geçici 4. maddesi ve 2969 sayılı kanun, 12 Eylül öncesi siyasileri Konsey tarafından aforozlu hale getiren başat düzenlemeler idi. Peki bu düzenlemeler demokratikleşme süreciyle iç içe ilerleyebilecek, varlığını koruyabilecek miydi? Bundan sonraki süreç, bu sorunun cevabını gösterecek gelişmelere gebe olacaktı.

Kanun No: 2969, “12 Eylül 1980 Öncesi Siyasi Çekişme ve Tartışma Ortamına Benzer Bir Durumun Önlenmesi Hakkında Kanun”, **Resmî Gazete**, 06.12.1983 (Mükerrer Sayı).

Tutanaklardan anlaşıldığı kadarıyla kanun üzerinde yapılan görüşmede, özellikle 1. maddenin (d) bendi üzerinde durulduğu görülüyor. Taslağın ilk halinde 10 yıl yasaklı bulunan siyasilerin iç ve dış politikayla ilgili yalnızca olumsuz anlamda değil, olumlu-olumsuz olması fark etmeksizin beyan veremeyecekleri öngörülüyor. Tümgeneral M. Suat Eren’in söyledikleri dikkat çekici: “(...) *Şimdiye kadar konuştular, memleketi bu hale getirdiler; ne iyi ne kötü hiç konuşmasınlar.*” Ancak sonra bu tabir yalnızca “olumsuz anlamda konuşamayacakları” biçiminde değiştiriliyor. Bkz. **Millî Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi**, Cilt: 11, 189. Birleşim, 06.12.1983, ss. 608-615.

İKİNCİ BÖLÜM

İKTİDAR VE MUHALEFETE BAKIŞ (1983-1985)

2.1. ANAP HÜKÜMETİ VE İLK UYGULAMALAR

Özal başbakanlığında kurulan I. ANAP Hükümeti, “yeni yüzlerden” oluşan bir birleşimi ifade ediyordu. Bakanlar siyasi geçmişlerine ve görev aldıkları alanlara bakıldığında tecrübeli sayılmazlardı.¹⁷⁰ Bu toy görüntüyü kapatan kuşkusuz siyasi ve bürokratik tecrübesiyle yeni dönemi şekillendirmeye hazırlanan Turgut Özal oldu. Ayrıca bu deneyimsizlik; hazırlıksızlığa işaret etmiyordu. Aksine görev devralındığı an atılacak “köklü” adımlar için hazırlıklar yapılmıştı ve bu adımlar zamana yayılmadan derhal uygulamaya kondu. Özal’ın ilk uygulamaları bürokratik ve ekonomik birtakım düzenlemeleri içermekteydi ki bu düzenlemeler dönem itibarıyla önemli değişimleri ifade etmekteydi. Zira daha hükümetin oluşturulması sürecinde bazı bakanlıkların birleştirilmesi ve bakanlıklarla ilgili yeni düzenlemelerin yapılması üzerinde duruldu ve uygulamaya geçildi.¹⁷¹ Sonrasında Özal aldıkları ekonomik

¹⁷⁰ Türkiye’nin 45. Hükümeti Özal’ın bakanlık sayısını azaltmak ve bazı bakanları birleştirmek gibi inisiyatifleriyle 1 başbakan, 1 başbakan yardımcısı ve devlet bakanı, 6 devlet bakanı ve 14 bakandan oluştu: Başbakan Turgut Özal, Başbakan Yardımcısı İsmet Kaya Erdem, Devlet Bakanları Kazım Oksay, Ahmet Mesut Yılmaz, Sudi Neşe Türel, Abdullah Tenekeci, İsmail Özdağlar, Ahmet Kurtcebe Alptemoçin, Adalet Bakanı Mehmet Necat Eldem, Milli Savunma Bakanı Zeki Yavuztürk, İçişleri Bakanı Ali Tanrıyar, Dışişleri Bakanı Vahit Melih Halefoğlu, Maliye ve Gümrük Bakanı Vural Arıkan, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanı Mehmet Vehbi Dinçerler, Bayındırlık ve İskan Bakanı İsmail Safa Giray, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Mehmet Aydın, Ulaştırma Bakanı Veysel Atasoy, Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanı Hüsnü Doğan, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Mustafa Kalemli, Sanayi ve Ticaret Bakanı Hüseyin Cahit Aral, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Cemal Büyükbay, Kültür ve Turizm Bakanı Mükerrrem Taşcıoğlu. Bkz. Nuran Dağlı ve Belma Aktürk (Haz.), **Hükümetler ve Programları**, 3. Cilt: 1980-1987, TBMM Basımevi, Ankara, 1988, s. 24, 25.; “Mühendisler Hükümeti”, **Milliyet**, 14.12.1983.

Hükümet üyeleri de sonraları bu yönde değerlendirmeler yapmışlardı. Örneğin Mesut Yılmaz’ın hükümete dair düşünceleri şöyledir: “İlk hükümet bir acemiler hükümetiydi. Bizim içimizde sanıyorum daha önce siyasi sorumluluk taşımış kimse yoktu. Rahmetli Özal dışında hiçbirimizin bırakınız bakanlık tecrübesini, milletvekilliği tecrübemiz dahi yoktu. Ama rahmetli Özal ne yapacağını, nasıl yapacağını, aşağı yukarı hepsini daha önce kafasında tasarlamıştı. Diyebilirim ki hükümet tipik bir Özal hükümetiydi.” Bkz. Birand ve Yalçın, s. 208.

Özal, sonraları hükümet üzerine yaptığı değerlendirmesinde bakanların çoğunu tanıdığını belirtirken, dönemin şartları gereği “insan bulma sıkıntısından” söz etmekte; bazılarıyla ilgili tanımadan, tavsiye ve özgeçmiş analiziyle de hareket ettiğini söylemektedir. Hükümetin kuruluşundaki bu hususlara dikkat çeken Özal, kabinenin işleyiş olarak “en kuvvetli kabinelerden biri” olduğunu savunmaktadır. Bkz. Barlas, s. 58, 61.

¹⁷¹ Bu hususta tam 17 adet kanun hükmünde kararname çıkarıldı. Bkz. “Kanun Hükmünde Kararnameler”, **Resmi Gazete**, 14.12.1983 (Mükerrer Sayı).; “Bürokraside yeni düzenleme”, **Milliyet**, 16.12.1983.; “Bürokrasi Özal’ın modeline uyduruldu”, **Cumhuriyet**, 16.12.1983.

kararlara işlev kazandırmaya başladı. İleride Özal'ın ve partililerin ANAP için çizdiği “reformist parti” imajının nüveleri de bu ilk uygulamalarda yatıyordu. Özal ardı ardına açıkladığı “ekonomik paketlerini” 28 Aralık'ta Evren'e sundu ve akabinde düzenlemeler resmiyet kazandı. Buna göre “Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 28 Sayılı Karar” yürürlüğe sokuldu ki bu yolla döviz işlemleri ile ilgili yasaklar büyük oranda hafifletildi, dövizin serbest dolaşımı için önemli bir adım atıldı. Öte yandan ithalat ve ihracat rejimi baştan düzenlendi. Malların ithaline konulan yasaklar önemli oranda gevşetilirken ihracatta da kolaylaştırıcı kararlar alındı, birtakım formaliteler kaldırıldı. Ayrıca ihracatta vergi iadesi aşağıya çekildi. Sonra, reel kur politikasına geçildi ve kurun serbest piyasada kendi değerini bulması esas alındı.¹⁷²

Bu ilk düzenlemeler, zaman içerisinde eklemlenen diğer hamlelerle “serbest piyasa ekonomisini” daha güçlü biçimde işler kılan; devletin payını küçülten, özel sektörün hakim figür olmasını amaçlayan bir ekonomik modeli ifade etmekteydi. Bu model ile ANAP'ın enflasyonla mücadele, devleti bürokratik engellerden arındırma, orta direğin refahını gözetme gibi kimi başka iddiaları da vardı. Bu modelin geri dönüşümü zamanla görülecek; artısı ve eksileriyle tartışılacaktı ancak ANAP'ın kısa sürede aldığı ekonomik temelli kararlar “ekonomide devrim” başlıklarıyla karşılanıyor, Özal da bunu kamuoyuna olumlu imgelerle sunmayı başarıyordu.¹⁷³

¹⁷² “Bakanlar Kurulu Kararları”, **Resmî Gazete**, 29.12.1983.; “4'lü ekonomik operasyon”, **Hürriyet**, 29.12.1983.; “Ekonomik ihtilal”, **Hürriyet**, 30.12.1983.; “Özal: Ekonomik operasyon tamamlandı”, **Milliyet**, 29.12.1983.; “Her şey daha serbest”, **Milliyet**, 30.12.1983.

Başbakan Özal bu hızlı karar ve kanunlarla yapılan değişim sürecinin “önceden hazırlandığına” vurgu yapmaktadır. Bkz. Barlas, s. 62, 63.

Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı Kaya Erdem de bu hazırlıkları vurguluyor: “Biz 13 Aralık 1983'te kabinenin ilanına kadar geçen dönemde ekonomik reformla alakalı, yapısal değişikliklerle alakalı kanun gücündeki kararnameleri, Bakanlar Kurulu kararlarını, bakanlık tebliğlerini ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sevk edilecek kanun tasarılarını büyük ölçüde hazırlamıştık. (...) Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sevk ettiğimiz kanunlar için de bir takvim yaptık. Bunları süratle kanunlaştırmak suretiyle ekonomide düşündüğümüz yapısal değişikliklerin yüzde 70'ini ilk dört ayda gerçekleştirmiş olduk.” Birand ve Yalçın, s. 205, 206.

Erdem, bu ilk yapısal değişikliklerin bir dökümünü de veriyor. Bkz. Kaya Erdem, **Demokrasinin İlk 50 Yılı: 12 Seçim, 37 Hükümet, 4 Darbe**, Doğan Kitap, İstanbul, 2016, ss. 176-183.

¹⁷³ Hasan Cemal, alınan ekonomik kararları incelerken, bu kararların kamuoyuna sunuluşunda Özal'ın yeni bir ekonomik modelin yaratıcısı olarak gösterildiğini, böylece Özal'ın “çok iyi bir satıcı ya da usta bir siyasal pazarlamacı” olduğunun anlaşıldığını belirtmektedir. Bununla birlikte sözü edilen ekonomik modelin 1970'li yıllarla birlikte Batı'daki akademik-iktisadi çevrelerce çizildiğini, IMF ve Dünya Bankası yoluyla uygulandığını vurgulamaktadır. Bkz. Hasan Cemal, **Özal Hikayesi**, 5. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1989, (Özal Hikayesi), ss. 296-300.

2.2. ANAP'IN İKTİDARINI PEKİŞTİRMESİ VE MECLİS DIŞI MUHALEFETİN GÜÇLENMESİ: 1984 YEREL SEÇİMLERİ

ANAP'ta genel seçimlerdeki başarının ardından yerel seçimleri bir an önce gerçekleştirme eğilimi ağır bastı. Buradaki temel gerekçe mevcut seçmen desteğini korumak, bu destekle mahalli idarelerde sivil temsilcilerin bir an önce görev almasını sağlamak ve iktidarı pekiştirmek idi. Öte yandan muhalefette vetolara maruz kalan ve seçimlere giremeyen partilerin varlığı söz konusuydu, şimdi tüm partilerin katılımıyla yapılacak olan yerel seçimlerin genel seçimlerde oluşan aritmetiği ve askeri rejimin güttüğü mantığı ne ölçüde değiştireceği merak konusuydu.

Esasında askeri rejimin yerel seçimlere de üç partiyle gidilmesine yönelik bir girişiminin olduğu söylenebilir. Nitekim MGK üyesi Nejat Tümer 5 Eylül 1983'te, "6 Kasım 1983 seçimlerine katılamayan partilerin, ilk mahalli seçime de katılmamalarına yönelik" bir yasa teklifini DM Başkanlığına sundu.¹⁷⁴ Teklifin yasalaşması demek Konsey inisiyatifinin sivil düzende yapılacak yerel seçim sandığını da kısıtlaması demekti. Fakat yasa teklifi DM Anayasa Komisyonunca, anayasaya aykırı bulunarak reddedildi.¹⁷⁵ Yasa önerisi yeniden DM'ye gelse de,¹⁷⁶ Nejat Tümer genel seçimlerin yapılmasından sonra bu önerisini geri çekti.¹⁷⁷

¹⁷⁴ "“Bu seçime giremeyen parti ilk yerel seçime girmesin”", **Cumhuriyet**, 06.09.1983.; "Nejat Tümer'in, DM'ye verdiği teklif yasalaşırsa...SODEP ve Doğru Yol mahalli seçimlere de katılamayacak", **Hürriyet**, 06.09.1983.; "İlk mahalli seçimlerin de 3 partiyle yapılması önerildi", **Milliyet**, 06.09.1983.

¹⁷⁵ Tümer'in teklifi önce Anayasa Alt Komisyonu'nda reddedildi, sonra da Anayasa Komisyonu bu kararı benimseyerek teklifi reddetti. Bkz. "2. Ret", **Hürriyet**, 30.09.1983.; "Anayasa Komisyonu da 3 partili yerel seçimi reddetti", **Cumhuriyet**, 30.09.1983.

¹⁷⁶ "Tümer'in önerisi yeniden basıldı", **Hürriyet**, 12.10.1983.; "Tümer'in önerisi yeniden DM'de", **Cumhuriyet**, 12.10.1983.

¹⁷⁷ "Tümer mahalli seçimle ilgili yasa önerisini geri çekti", **Hürriyet**, 10.11.1983.; "Yerel seçimlere tüm partiler katılabilecek", **Cumhuriyet**, 11.11.1983.; "SODEP ve DYP de yerel seçimlere katılabilecek", **Milliyet**, 11.11.1983.

Burada bir durum değerlendirmesi yapılabilir. Görünen o ki Konsey bir an için genel seçimlere dair kurduğu planı yerel seçimlerde de uygulamak istedi. Fakat bu konuda ne kadar ısrarcı olduğu bir soru işareti olarak gözüküyor. Önerinin DM Anayasa Komisyonunca reddi söz konusu olsa da, bunun ardından önerinin yeniden hazırlanması sırasında Konsey pekâlâ kanunu çıkartabilirdi. Öyle sanıyoruz ki genel seçimin sonuçları ve ANAP'ın galibiyeti ile meseleyi hükümete bırakma kararı ağır bastı. Evren'in notlarında bu konuya değindiği görülmese de yerel seçimlerle ilgili şöyle hayıflandığını okumak mümkün: "(...) bu seçimler yapılırken aynı zamanda belediye ve mahalli idareler seçimlerini yapmamakla hata ettik. Şimdi yeni iktidar hemen bu seçimleri yapıp aynı başarıyı devam ettirmek isteyecek. Nitekim de öyle karar vermiş. Ayrıca seçime katılamayan SODEP ile DYP'nin de mahalli seçimlere katılmasını sağlayacak kanun hazırlıyor. Böylece sağdaki ve soldaki partileri birbirine kırdırarak. (...) Eğer iki seçimi birlikte yaptırmış olsaydık, bu çalkalanma olmayacak ve ülke beş sene rahat edecekti." Bkz. Evren, Anılar 4, s. 432.

Bununla birlikte Konsey'in sillesiyle Meclis dışında kalan muhalefetin yerel seçime katılımıyla ilgili, seçim kanunundaki "illerin en az yarısında teşkilatlanma ve büyük kongre yapmış olma" şartlarının uygulanıp uygulanmayacağı meselesi de bir süre için tartışma konusu oldu. Hatta Özal başlangıçta, "*Biz siyasi rakibiz. Bir siyasi partinin siyasi rakibine yardım ettiği nerede görülmüştür?*" dese de¹⁷⁸ sonrasında "*Herkes bizi çekiniyor zannetti, biz bu kararı 10 gün önce almıştık. Hodri meydan!*" diyerek tüm partilerin yerel seçime girmesine imkan tanıyan ve seçim tarihini 25 Mart olarak belirleyen yasa tasarısını hazırladıklarını söyledi.¹⁷⁹

Yerel seçimin kararlaştırılmasıyla birlikte partiler de buna yönelik hazırlıklara başladılar. ANAP, siyasete hızlı bir giriş yapmıştı. Genel seçimin sonuçları ortadaydı ve devamında ardı ardına yaptıkları düzenlemelerle Özal, "hızlı olmak" ve "iş bitirmek" argümanları üzerinde durmaktaydı.¹⁸⁰ Yerel seçim sürecindeki "imar affı" ve "gecekondu tapu tahsisi" vaadi ANAP'ın elini güçlendiren başlıca konular oldu. Gecekondu tapu ve tapusuz yapıların arttığı dönemde, bir nevi af anlamına gelen bir düzenleme ile gecekondu tapu vaat eden Özal yerel seçim öncesi kayda değer bir puan topladı.¹⁸¹ Bu bağlamda ANAP'ın ilk dönemdeki değişim ve yenilik temalı düzenlemelerinin cazibesi öne çıkmaktaydı. Özal bu hızla "*5 yıl alternatifimiz yok*" diyerek, ANAP iktidarının ve politikasının seçenezsiz olduğunu vurguladı.¹⁸²

¹⁷⁸ "SODEP ve Doğru Yol için yerel seçim de tehlikede", **Hürriyet**, 04.01.1984.

¹⁷⁹ "Özal meydan okudu", **Hürriyet**, 06.01.1984.; "Hesaplaşma 25 Mart'ta", **Cumhuriyet**, 06.01.1984.; "Özal sürpriz yaptı", **Milliyet**, 06.01.1984.

Tam metin için bkz. Kanun No: 2972, "Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun", **Resmî Gazete**, 18.04.1984 (Mükerrer Sayı).

¹⁸⁰ ANAP'ın yerel seçimde bu söylemleri sıklıkla kullandığını söylemek mümkündür. Örneğin Özal, çıktığı ilk yurt gezisindeki basın toplantısında bu vurguyu yapmayı ihmal etmedi, henüz 15 günlük hükümet olmalarına rağmen şimdiden 1 yıla sığabilecek bir icraat yaptıklarını söyledi: "*Herhalde bu kadar önemli işlerin bu kadar kısa zamanda yapıldığının ne Türkiye'de ne de Türkiye dışında görüldüğünü zannetmiyorum.*" Bkz. "15 günde 1 yıllık iş yaptık", **Hürriyet**, 09.01.1984.;

Özal'ın hız vurgusu ve bunun için kullandığı tanımlama olan "iş bitirmek", ANAP'ın seçim öncesi kullandığı ilanlarda da görülmekteydi. Kullanılan "Ancak yıllara sığabileceği taahhüt edilen bir icraat, üç aya sığdırılmıştır", "Türkiye'nin bütün belediyelerine iş bitirici başkan Anavatan'dan" gibi söylemler bu vurgunun tezahürleriydi. Bkz. **Milliyet**, 23-24 Mart 1984.

¹⁸¹ "Bütün gecekondu tapu verilecek", **Hürriyet**, 04.02.1984.;

Bahse konu düzenleme 24 Şubat'ta Meclis'te kanunlaşırken, 8 Mart'ta Resmi Gazete'de yayınlandı. Tam metin için bkz. Kanun No: 2981, "İmar ve Gecekondu Mevzuatına Aykırı Yapılara Uygulanacak Bazı İşlemler ve 6785 Sayılı İmar Kanununun Bir Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun", **Resmî Gazete**, 08.03.1984.

Erdal İnönü anılarında yaptığı değerlendirmede bu vaadin etkilerinden söz ederken, geniş kesimde büyük umutlar uyandırdığını ve "Özal'ın seçimi kazanmasındaki en büyük etken" olduğunu söylemektedir. Bkz. İnönü, Anılar 2, s. 375, 402, 405, 412.

¹⁸² "Özal: Öteki liderlerin gücü yok", **Hürriyet**, 05.03.1984.

Yerel seçimler HP ve SODEP için, hangi partinin solu daha güçlü temsil ettiği konusunda ciddi bir sınav olarak ortada dururken, DYP için de esas olarak “siyasi gelenek vurgusu” yöntemiyle ANAP’ın kendi seçmeni üzerinde kurduğunu düşündüğü iktidarını sekteye uğratma ve MDP’nin genel seçimlerdeki mağlup görüntüsünü derinleştirme amacı söz konusuydu. Bilhassa “1946 ruhu” üzerinde duruldu; “demokratız, adaletçiyiz” söylemleriyle partinin, “uzun boylu merkez sağ geleneğin” asıl temsilcisi olduğunu anlatma gayreti görüldü. Bu süreçte ilk büyük miting yeri olarak Demirel’in memleketi olan Isparta’nın seçilmesi tesadüf değildi. Demirel figürü “üstü kapalı biçimde” seçmene hatırlatıyordu.¹⁸³ 1984 yerel seçimlerinde siyasi yasaklı liderlerden anımsatılmaya çalışılan isim, DYP kanadının çabalarıyla kısıtlı da olsa Demirel olmuş idi.

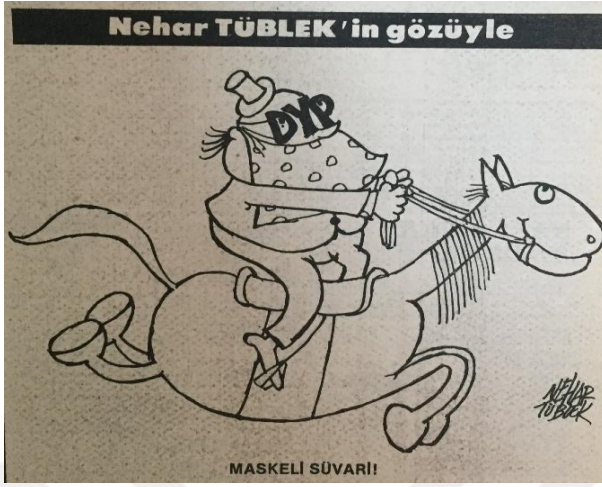
¹⁸³ Bu politikayı sürdüren, Ahmet Nusret Tuna’nın veto yemesinin ardından DYP Genel Başkanlığı’nı üstlenen Yıldırım Avcı oldu. DYP’nin geçmişe yaptığı vurguya yerel seçim sürecinde sıkça rastlanmaktaydı. Örneğin, Yıldırım Avcı merkez sağ geleneğin simge ismi olan Celal Bayar’ı ziyaret etmeyi ihmal etmedi. Bkz. “Avcı, Bayar’ı ziyaret etti”, **Hürriyet**, 02.03.1984.;

Yurt gezisinde yaptığı açıklamada “*Sağın yegane temsilcisi biziz. Haksız yere başkasının yerine oturan mutlaka kalkacaktır*” derken, bu söz 12 Eylül rejimi sürecinde Demirel’in “Tapulu arazime gecekondur yaptırılmam” söyleminde verdiği mesajı hatırlatır cinstendi. Bkz. “Avcı: ‘Özal’ın Menderes’le ilgili beyanı üzücüdür”, **Hürriyet**, 04.03.1984.;

Yıldırım Avcı Ege gezisinde Adnan Menderes’in çiftliğini ziyaret ederken, “Menderes” ve “46 ruhu”ndan söz etmeyi ihmal etmedi. Bkz. “Avcı: Son geçiş dönemi olmalı”, **Cumhuriyet**, 09.03.1984.; DYP; ilk büyük mitingi için Demirel’in memleketi Isparta’yı seçerken, gazeteye verilen tam sayfa ilanda parti; “*Milletimizi demokrat, adaletçi, güçlü ve kudretli Büyük Türkiye hedefine mutlaka ulaştırmak için yola çıkan Doğru Yol Partisi*” şeklinde tanımlanmaktaydı. Bkz. **Milliyet**, 11.03.1984.; Partinin Isparta İl Başkanı İbrahim Güldal, “*Mitingin Isparta’da olmasının önemli bir noktası da bir fikrin taşıyıcılarının ta kendisi olduğumuz ispatıdır*” derken; miting günü İhsan Sabri Çağlayangil, Özal’ın “mühür bizde” diyerek sağın temsilcisi olduğunu söylediğini hatırlattı ve şöyle dedi: “*Mühür bizde demek, ‘Mühür kimdeyse Süleyman odur’ demekse; burası Isparta, Süleyman’ın kim olduğunu siz Özal’dan daha iyi bilirsiniz.*” Bkz. “‘Hakimiyet milletindir’ mitingi bugün”, **Cumhuriyet**, 13.03.1984., “‘Silkele Avcı, düşecekler’”, **Hürriyet**, 14.03.1984.

Görüldüğü üzere DYP, yerel seçim sürecinde seçmene “gelenek” vurgusu yapmak ve yasaklı liderini unutturmamak amacındaydı.

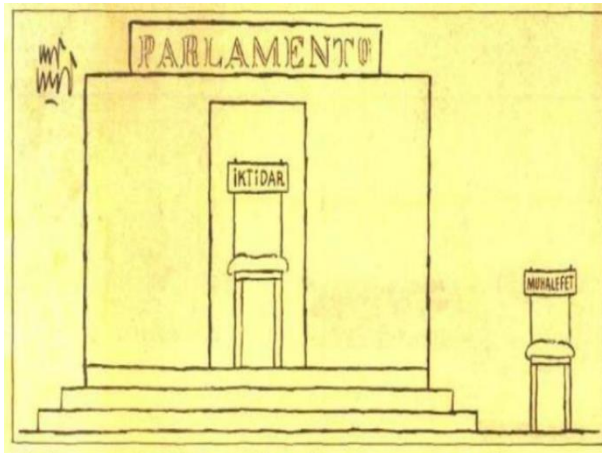
Şekil 1: Yasakların Getirdiği “Maske” ve Yasaklı Lider Demirel

Kaynak: Nihar Tüblek, Hürriyet, 23.04.1984, s. 9.

25 Mart 1984'te yapılan yerel seçimlerde, partilerin tüm yurt nezdinde aldıkları oy oranlarının görüldüğü il genel meclisi üye seçim sonuçlarında, ANAP %41,48, SODEP %23,40, DYP %13,25, HP %8,75, MDP %7,09, RP %4,40 oy aldı. Belediye başkanlığı sayılarına baktığımızda ANAP 883, SODEP 284, DYP 238, MDP 106, HP 94, RP 16 belediye başkanlığı kazandı. ANAP 67 ilin 54'ünü -üç büyükşehir de dahil olmak üzere- kazandı ve seçimin net galibi oldu.¹⁸⁴

Şekil 2: 12 Eylül Sonrası İlk Siyasi Çarpıklık: Meclis Dışı Muhalefet

Kaynak: Ali Ulvi Ersoy, Cumhuriyet, 01.04.1984, s. 1.

¹⁸⁴ Karar No: 1623, “Yüksek Seçim Kurulu Kararı”, **Resmi Gazete**, 26.05.1984.

Genel seçimlerden 4,5 ay sonra yapılan yerel seçimler temelde iki önemli sonuç verdi: Birincisi ANAP'ın iktidarını pekiştirmesi, ikincisi Meclis dışı muhalefetin; Meclis'te bulunan partilere ve askeri rejimin tasarladığı düzene karşı galip gelmesi idi. ANAP genel seçimlerde kazandığı orana yakın bir oy alırken, diğer partilerin seçime girmesinden henüz etkilenmediğini gösterdi. Öte yandan sonuçlar muhalefet tarafı için değerlendirildiğinde Konsey tarafından kurgulanan siyasi nizamın yara aldığı ortaya çıktı. Veto yiyen partiler belki ANAP'a henüz "dışlerini gösteremedi" ancak Meclis'teki muhalefeti sarstıkları açıktı. HP+MDP=%15,84 iken SODEP+DYP+RP'nin %41,05'lik oy oranı seçmen iradesinin meclisteki yansımalarının sorgulanmasına neden olmaktaydı.¹⁸⁵

Yerel seçimlerin, HP ve MDP için sonun başlangıcı olduğunu söylemek yanlış olmaz. Yerel seçim mağlubiyeti ile çalkalanan iki partide bir süre sonra genel başkan değişimleri yaşanacak; ileriki süreçte ise HP'nin yekpare bir biçimde varlığını koruması mümkün olmazken MDP'nin akıbeti kendi kendisini feshetmeye kadar varacaktı. Bu tablo 12 Eylül'ün iznine tabi olan 3 partiden ikisinin kısa sürede siyaseten iflas etmesi anlamına geliyordu. Pekâlâ denilebilir ki 6 Kasım 1983'te iktidarı düşleyen MDP'nin iktidarı bırakın, ana muhalefet bile olamayışı 12 Eylül rejiminin birinci yenilgisi olurken; yerel seçimlerde HP ve MDP'nin, genel seçimlere sokulmayan SODEP ve DYP'ye mağlup oluşu Konsey'in ikinci önemli yenilgisi oldu. Hal böyle olunca "yasaklı liderler ve partileri", yasakları kırmak ve siyasette yer alabilmek için "ellerini ovuşturmaya" başlayabilirdi.

2.3. ANAP'A BAKIŞ: DÖRT EĞİLİM VE ANAP'LILIK

Özal ve ANAP için kuşkusuz 1983 seçimlerinin "olağandışı" siyasi konjonktürü ve askeri rejimin çizdiği sınır, iktidarı getiren en belirleyici etkenlerden biriydi. Böyle bakıldığında 1984 yerel seçimleri, tüm partilerin katılımından dolayı

¹⁸⁵ "ANAP 52 ilde belediyeyi aldı - Özal'a güvenoyu - Muhalefet Meclis dışında", **Cumhuriyet**, 26.03.1984.; "Özal: 'Üç büyük kenti biz aldık'", "İnönü ve Avcı: Bu siyasi tablo parlamentoya aksetmeli", **Hürriyet**, 26.03.1984.; "ANAP'ın zaferi", **Milliyet**, 26.03.1984.

Tüm partilerin katılımıyla yapılan yerel seçimler, genel seçimler gibi değerlendirilirse eğer Konsey'in izin verdiği HP ve MDP yüzde 10 barajı nedeniyle Meclis dışında kalırken; SODEP'in HP, DYP'nin de MDP yerine Meclis'te yer alacağı görülüyor. Bkz. Tanör, *Siyasal Tarih*, s. 63.;

Bu konudaki bir inceleme için bkz. "Yerel seçim genel seçim olsaydı", **Cumhuriyet**, 02.04.1984.

ANAP'ın rüştünü daha net ispat etmesini sağladı. 1980'lerin siyaset zeminine hakim olmaya başlayan bir Özal ve ANAP gerçeği vardı.

Turgut Özal figürü, içerisinde hem bir sürekliliği hem de bir kopuşu simgeliyordu. Sürekliliği simgeliyordu zira 12 Eylül öncesinde Demirel'in en yetkin bürokratlarından olup 12 Eylül sonrasında da, 24 Ocak Kararları ile girişilen ekonomik gidişatı yürütebilecek isim olarak başbakan yardımcısı olarak görev almış; böylece devlet içerisinde hem demokratik rejim hem de askeri rejim dönemlerinde önemli mevkilerde bulunarak aktif ve tanınır bir sima olmuş idi. Özal aynı zamanda bir kopuşu simgeliyordu ki partileşmeye izin verildiğinde faaliyet gösteren Demirel'in ekibine eklenmedi, diğer partilerle birleşmedi ve direksiyonun başına geçerek yeni bir parti kurma yoluna gitti.¹⁸⁶

Şekil 3: ANAP'a kalan siyasi miras ve dört eğilimi temsil etme çabasındaki lider figürü: Turgut Özal

Kaynak: “ANAP şapka: Fötr, eski AP eğilimlerden kalma.
ANAP gömlek: Açık mavi, eski CHP eğilimlerden kalma.
ANAP kemer: Bozkurt tokalı, eski MHP eğilimlerden kalma.
ANAP takunya: Eski MSP eğilimlerden kalma. ANAP
kravat: Bijan'dan.” Bkz. Salih Memecan, Nokta, Yıl: 4,
Sayı: 45, 16.11.1986.

¹⁸⁶ Turgut Özal hakkındaki kimi değerlendirmeler için bkz. Feride Acar, “Turgut Özal”, **Türkiye’de Liderler ve Demokrasi**, Metin Heper ve Sabri Sayarı (Ed.), çev. Zuhale Bilgin, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, ss. 185-205.; Rıdvan Akar, “Özal’a 488 Yıl Geriden Bakmak”, **Homopolitikus: Lider Biyografilerindeki Türkiye**, Seyfi Öndiger (Der.), Aykırı Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 201-221.

Dönemin getirdiği siyasal yasaklar ve “sil baştan” siyaset nizamı ANAP için elverişli bir zemin oluşturunuyordu ancak bunun yanı sıra Özal, dönemin havasını da iyi kokladı. Kendisini ve partisini tarif ederken keskin ideolojik duvarlar yerine kapsayıcılığı tercih etti. Zira ANAP, “dört eğilim”i içerisinde barındırdığı söylemiyle hareket etmekteydi. Bu dört eğilim pratikte, 80 öncesinde egemen olan dört partinin (AP, CHP, MHP, MSP) tabanına seslenebilme ve parti kadrosunda da oralara hitap edebilecek temsil isimleri toplayabilme planıydı. Partinin hanesine kazandırmak istediği öncelikli oylar ise, yakın geçmişte önemli bir blok halinde AP’ye kayan merkez sağa yönelikti.¹⁸⁷ ANAP hem seçim beyannamesinde hem de hükümet programında, “*milliyetçi, muhafazakâr, sosyal adaletçi, rekabete dayalı serbest pazar ekonomisini esas alan*” bir parti ve hükümet olduğunu belirtmekteydi.¹⁸⁸ 12 Eylül öncesinin kargaşasından sonra mevcut siyasi iklimde mümkün olduğu kadar bütünleştirici-uzlaşmacı bir siyasi tavrın güç getireceği kanısı vardı. Bunu temsil eden figür ise Özal’ın gittiği her mitingde ellerini havada birleştirmesi ve tek bir yumruk yapması oldu.¹⁸⁹ ANAP böylece ideolojik vurgulardan kaçınıyor, dönemin ruhunu iyi yakalıyor ve pragmatik hareket ediyordu.¹⁹⁰

Öte yandan darbe sonrası normalleşme hızlandıkça ve taşlar yerine oturmaya başladıkça “dört eğilimin uyumu” da çatırdamaya ve sorgulanmaya başladı. Parti içerisindeki dört eğilimde fiili olarak ağır basan “sağın renkleri” idi. Parti içi mücadele

¹⁸⁷ Levent Köker, “Anavatan Partisi”, **Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 15, (Ed. Fahri Aral), İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 1253.

¹⁸⁸ **Anavatan Partisi Programı - Anavatan Partisi 6 Kasım 1983 Seçim Beyannamesi - Hükümet Programı**, Tisa Matbaası, Ankara, 1983.

¹⁸⁹ Bu selam 12 Eylül öncesindeki “kavgaya” karşın “barışı ve huzuru” simgeliyor; ANAP’ın dört eğilimi bir potada eritme arzusunu ifade ediyordu. Bkz. Süleyman Aşık, **Türk Siyasi Tarihinde ANAP ve Turgut Özal**, Kopernik Kitap, İstanbul, 2019, ss. 48-50.

¹⁹⁰ ANAP bu yönüyle Alman siyaset bilimci Otto Kirchheimer’in ortaya attığı siyasi parti modeli olan “Catch-all party (Hepsini yakala partisi)” modeliyle ilişkilendirilmektedir. Bu bağlamda yapılan bir çalışma için bkz. Atıl Cem Çiçek, “Türk Siyasal Hayatında ‘Toplayıcı’ Bir Parti Olarak Anavatan Partisi (1983-1989)”, **Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 4, Aralık 2018, ss. 73-98.

Prof. Dr. Münici Kapani; modelin Türkçe karşılığını “toplayıcı partiler” olarak verirken, ANAP ile de bir bağdaştırma yapmaktadır: “*Toplayıcı parti sınıf çizgilerini aşarak mümkün olduğu kadar geniş bir seçmen kitlesine hitap etmeye çalışan, ideolojik eğilimi oldukça yumuşak, pragmatik yönü ağır basan bir parti görünümündedir. Bu tür partilerin amaçları toplumsal yapıdaki değişiklikler sonucu sayıları giderek artan marjinal seçmenleri ılımlı bir programla kendi yanlarına çekmek ve böylece kitlesel tabanlarını olabildiğince genişleterek iktidar yarışını kazanabilmektir. (...) Türkiye’deki siyasal partilerin de genellikle bu kategoriye girdiğini söyleyebiliriz. (...) kanımızca belli başlı Türk partileri - bu arada özellikle Anavatan Partisi- genel nitelikleri bakımından en çok ‘toplayıcı parti’ tipine uygun düşmektedir.*” Bkz. Münici Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, 19. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007, ss. 184-193.

başladığında hakim figür olma çabasıyla sağın renklerinin giderek artan çapta bir mücadelesi söz konusu oldu. Bu mücadelenin bir köşesinde liberal kanat, birinde milliyetçi-hareketçi kanat, diğerinde ise muhafazakârlar-selametçiler vardı. Bu çekişmelerin belirginleşmeye başlamasıyla Özal, Meclis'teki parti grubu toplantısında “Dört eğilim değil ANAP vardır. Bunu hafızalarınıza yerleştirin” deme ihtiyacı hissetti.¹⁹¹ Ancak eğilimlerin mücadelesi Ekim 1984'ten Nisan 1985'e kadar, ANAP'ın sırasıyla ilçe, il kongrelerinde ve nihayetinde büyük kongresinde daha da belirginleşecekti. Nisan 1985'teki I. ANAP Büyük Kongresi'ne giden süreç epey çalkantılı geçti.¹⁹² Muhafazakâr grubun öncüsü konumundaki isim Mehmet Keçeciler iken hareketçiler kanadında öne çıkan isimler Halil Şıvgın ve Mustafa Taşar oldu. Özellikle hareketçiler ve muhafazakârların kongrelerde çoğunluğu sağlamaya yönelik çabaları vardı. Ilımlılar-liberaller ise bu iki grubu aşırı uç olarak görmeye başlamışlardı ve Özal'dan bu durumu önlemesini talep etmekteydiler.¹⁹³ ANAP'ın bu gerilimli kongre dönemi Özal'ın kendince bir denge gütmesi, kutuplaşan hareketçi kanat ile muhafazakâr kanadı belli bir ölçüde tutup, liberal ağırlıklı bir Merkez Karar ve Yönetim Kurulu oluşturmasıyla sona ermişti. Ancak eğilimler arası mücadele hemen biteceğe benzemiyordu.¹⁹⁴ Esasında parti kongrelerinde yaşanan bu tip durumlar ne ilk

¹⁹¹ “Özal, 4 eğilim lafını yasakladı”, **Hürriyet**, 24.10.1984.

¹⁹² Örneğin 6 Ocak 1985'teki Konya İl Kongresi'nde liberal eğilimli adaylar ile muhafazakâr-selametçi grup arasındaki liste kavgası; atışma ve gerginliğe dönüştü. Bkz. “ANAP Konya İl Kongresi'nde kavgı”, **Cumhuriyet**, 07.01.1985.;

Yine partinin Çankaya İlçe Kongresi de olaylı geçti. Eğilimler arası yaşanan liste mücadelesi, gruplar arası kavgaya dönüştü. Bkz. “ANAP kongresinde kavgı”, **Cumhuriyet**, 10.02.1985.;

3 Mart 1985'te gerçekleşen İzmir İl Kongresi'nde Özal'ın işaret ettiği aday yerine karşı aday seçilince Özal Kongre'yi iptal etme yoluna gitti, dolayısıyla burada hem gerilimli hem de antidemokratik bir süreç yaşandı. Bkz. “ANAP İzmir İl Örgütü karıştı”, **Milliyet**, 03.03.1985.;

Yine bir diğer büyük kongre olan Ankara İl Kongresi'nde Özal'ın listesinin haricinde listeler dağıtılmaya başlayınca kavgı ve gürültü eksik olmadı. Genel başkan yardımcılar Halil Şıvgın ve Mehmet Keçeciler arasında yaşanan tartışma; hareketçiler ve muhafazakârlar arasındaki çekişmeyi gözler önüne seriyordu. Bkz. “ANAP'ta gerilim”, **Hürriyet**, 04.03.1985.

ANAP'ın kongreler süreci birçok yerde “eğilimler arası çekişmenin” ilk örneklerini verdi.

¹⁹³ “ANAP'ta ‘eğilim yoklaması’ndan 3 grup çıktı”, **Hürriyet**, 08.03.1985.; Altan Öymen, “ANAP'ta 3 cephe savaşı: Hareket...Selamet...Adalet”, **Milliyet**, 10.04.1985.; “Liberaller canlanıyor”, **Cumhuriyet**, 21.03.1985.; “Özal'ı 47 imzalı mektup bekliyor”, **Cumhuriyet**, 02.04.1985.; “ANAP'lı liberallerin gizli toplantısı”, **Hürriyet**, 05.04.1985.

¹⁹⁴ “Özal'ın ‘Denge’si”, **Hürriyet**, 15.04.1985.; “Ne Hareket Ne Selamet”, **Milliyet**, 15.04.1985.; “Özal kazandı”, **Cumhuriyet**, 15.04.1985.

Genel kanı; Kongre'de Özal'ın planının, parti içinde sivrilmeye başlayan eğilimlerden eski MHP ve MSP tabanından ziyade, daha geniş bir kesimi içine alan AP tabanına sırtını dayama politikası olduğu biçimindeydi. Özal ufuktaki DYP tehlikesini göz ardı etmezken, parti içinde hareketçi ve selametçi temsilcileri yok saymıyor ama partinin dar bir ideolojiden ziyade daha geniş ölçekte ilerlemesini sağlamak istiyordu. Bkz. Haluk Ülman, “Özal'ın saptadığı denge”, **Hürriyet**, 16.04.1985.; Hasan Cemal, “ANAP'lılık”, **Cumhuriyet**, 16.04.1985.

ne de sondu ancak ANAP'taki bu görüntü “dört eğilimi bir potada eritip ANAP'lı olma” olgusunu savunan partide işlerin pek öyle olmadığını göstermekteydi. Kuşkusuz Özal'ın ideali bu tandansların hizipleşmesine imkan tanımadan partiyi yönetmek ve sağın renklerinden yararlanarak “toplayıcı parti” özellikleriyle ANAP tabanını giderek kemikleştirmekti. Ancak ilk 6 aylık pozitif görüntü değişmeye başlıyordu.¹⁹⁵

Öte yandan parti içi eğilimlerin amacının, partideki kadrolarda çoğunluğu sağlamak ve ön almak üzere ilerlediği görülürken, Özal aleyhine herhangi bir harekette bulunduklarını söylemek mümkün değildi. Parti Özal'ın şahsiyetinde kimlik kazanmıştı ve ANAP için bir “lider partisi” demek, bu görünümünü Özal'ın ayrılışına dek sürdürdüğünü söylemek yanlış olmaz. Bunun birçok göstergesi vardı. Örneğin çok kez bakanlardan boş kağıda imza alınıp kararnamelerin bu yolla çıktığı oluyordu.¹⁹⁶ İzmir İl Kongresi'nde Özal'ın istediği adayın seçilememesi sonucu Kongre iptal olabilmış idi.¹⁹⁷ Özal Bakanlar Kurulu'nda kolayca oynama yapabiliyor, bazı bakanlar

¹⁹⁵ Hasan Cemal, Özal'ın ANAP'ı kaynaşmış bir parti yapma çabasının hep bir özlem olarak kaldığı, pratikte partinin kuruluş sürecindeki “alt gruplaşmaların ve eğilimlerin” sürüp gittiği kanısındadır. Bkz. Cemal, Özal Hikayesi, ss. 186-189.

Süleyman Aşık çalışmasında ANAP'ın dört eğilim görüşünü incelerken, ideolojilerin parti programındaki görünümüne, parti üyelerinden bazılarının “dört eğilim” hakkındaki değerlendirmelerine ve ANAP'ın bu söyleminin akıbetine yer veriyor. Örneğin Mehmet Keçeciler'e göre dört eğilim söylemi dönem konjonktürünün getirdiği bir sonuç, bir zorunluluk idi. Halil Şıvgın ise partinin sağda veya solda olmasıyla ilgili bir söylemi kullanmadıklarını ancak ana eğilimin milliyetçi-muhafazakâr olduğunu vurgulamaktaydı. Netice itibarıyla zamanla parti içi mücadelenin ve farklı tandansların varlığının partiyi yıpratmaya başladığı görülecektir. Detaylı bilgi için bkz. Aşık, ss. 382-408.

¹⁹⁶ Örneğin Kültür ve Turizm Bakanı Mükerrrem Taşcıoğlu, hükümetin ilk kabine toplantısını şöyle anlatmaktadır: “İlk kabine toplantısında bize beş on tane klasörle geldi. Bunlar hep Bakanlar Kurulu kararlarıydı, imzalamamız gereken kararlardı. Biz dedik ki efendim, daha bakanlığa gitmedik, müsaade edin sonra imzalayalım; yok dedi, siz oraya giderseniz bürokratlar ağlar, sizin aklınızı çeler, benim işim bozulur, burada imzalayın sonra gidin. Hiç mübalağa yok burada. 30'a yakın kararnameyi biz o gün imzaladık.” Bkz. Birand ve Yalçın, s. 208.; Bu durum belki planlanan ilk icraatları hemen uygulama arzusunun bir tezahürüydü ancak bu alışkanlığın sonra da devam ettiği görülmekteydi.

Gazeteci Betül Uncular ve Hasan Cemal boş kağıda atılan imzaların daha sonra kararnamelere dönüştüğünü, çoğu bakanın da kararları Resmi Gazete'den öğrendiklerini belirtmektedir. Bkz. Betül Uncular, **İşte Böyle Bir Meclis (1983-1991)**, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992, s. 58, 59, 74.; Cemal, Özal Hikayesi, s. 124, 125.

Bir başka gazeteci Yavuz Gökmen'e göre: “ANAP iktidarının ilk yıllarında ANAP grubu evlere şenlikti. ANAP'lı milletvekillerinin çoğu düşünme zahmetine bile girmezlerdi. Zaten onlardan düşüncelerini de isteyen yoktu.” Bkz. Gökmen, s. 129.

Feroz Ahmad ise, partideki politikacıların kariyerlerini Özal'a borçlu olduklarına dikkat çekerken, seçilecek bakan için en önemli niteliğin “Özal'a sadakat” olduğunu vurgulamaktadır. Bkz. Ahmad, s. 270, 271.

¹⁹⁷ Özal'ın aday Atilla Yurtçu 216 oy alırken, rakibi Şükrü Okurer 234 oyla İzmir İl Başkanlığına seçildi. Ancak çok geçmeden kongre iptal edildi, bazı il ve ilçe yönetim kurulları görevden alındı. Özal'a göre “kendisine verilen sözler tutulmalı, parti içi disiplin ve bütünlük korunmalıydı.” Bkz. “ANAP İzmir İl Örgütü karıştı”, **Milliyet**, 03.03.1985.; Mehmet Barlas, “ANAP-İçi Demokrasi”, **Milliyet**, 04.04.1985.; “Özal'ın gazabı”, **Hürriyet**, 03.03.1985.

bunu son anda öğreniyordu.¹⁹⁸ ANAP'ta parti içi demokrasi ve parti içi disiplin ayırımında, pek çok partide olduğu gibi ikincisi ağır basıyordu. Eğilimler arası dengeyi kurma uğraşında ve partinin “reformist” imajındaki belirleyici-tartışılmaz figür lider Özal idi.

ANAP 12 Eylül'ün çizdiği sınırlar ve siyasi yasaklar çerçevesinde boşalan siyaset zeminini en kapsamlı bir şekilde dolduran, dönemin şartlarından en kârlı çıkan parti oldu. Çizilen reformist ekonomik çerçeve ve pragmatik siyasi yapılanma ile ANAP ve Özal'ın rüzgârı arkasına aldığı gerçektir. Fakat ileriki dönem hem ekonomik çerçevede hem de siyasi yapılanmada birtakım defoların ortaya çıkmaya başladığını gösterecekti. ANAP'ı bekleyen esas mesele ise yasaklı liderlerin seslerinin çıkmaya başlamasıyla birlikte giderek gündem olmaya başlayan “siyasi yasaklar” olacaktı. ANAP siyasal yasaklara nasıl yaklaşacaktı? Ekonomik serbestlik savunusu siyasal serbestlikte de kendisini gösterecek miydi? Yoksa “eskilerin”, daha da önemlisi hitap edilen siyasal eğilimin bayrak ismi Demirel'in dönmesinin önüne taş mı dönecekti?

2.4. MUHALEFETE BAKIŞ VE SİYASİ YASAKLARIN ALAMETİFARİKASI “DOĞAL BAŞKAN”-“EMANETÇİ BAŞKAN” İKİLİĞİ

Yerel seçim sonrası ortaya çıkan tablo, muhalefette köklü değişimlerin habercisi oldu. Zira tüm partilerin katılımıyla gerçekleşen yerel seçim sonuçlarının, Konsey tarafından öngörülen Meclis düzeni ile seçmen iradesi arasındaki çelişkiyi ortaya çıkarması görmezden gelinemezdi. Bu açıdan askeri rejimin makbul partileri yerine veto yiyen partiler muhalefette ön almaya başlayacaktı.

Askeri rejimin sona ermesi yasaklı liderler için kısmi bir rahatlama demektir. Fakat yeniden görünür yüz olmaları ve “açıkça” siyasi faaliyet göstermeleri henüz mümkün değildi. Yasaklı liderler, bilhassa Demirel ve Ecevit, perde arkasında olmakla birlikte partilerinin hüviyetini ve kadrolarını şekillendirmekten geri kalmadılar. Sahne önünde olanlar ise o partinin fiili yöneticileri ve genel başkanları idi. Bu açıdan siyasi hayata ve ilgili muhalefet partilerine egemen olan iki tabir vardı: “doğal lider” ve “emanetçi lider”. Kuşkusuz bu ikiliği yaratan siyasi yasaklar idi.

¹⁹⁸ 1983'te ANAP'ın Gümüşhane milletvekili olarak meclise giren Oltan Sungurlu, 1986'daki kabine değişikliği sonrası Adalet Bakanı olmayı hiç beklemediğini, hatta gazeteci arkadaşlarından gelen telefonla durumdan haberdar olduğunu ifade etmektedir. Birand ve Yalçın, s. 241.

Bu süreçte Demirel, partisinin kapatılma tehlikesiyle karşı karşıya kalırken, Ecevit yeni hareketini partileştirmek için çabalıyor ancak çabuk davranma kaygısı gözetmiyordu. Erbakan ve Türkeş'in ise yargı süreci devam etmekteydi. Erbakan ve yasaklı MSP kadrosunu bekleyen haber "beraat" olacak iken Türkeş'i de "tahliye" haberi karşılayacak idi.

Önce daha yoğun bir hareketlenmenin yaşandığı muhalefetin "sol"una baktığımızda; bir yanda 1983 seçimlerine solu temsilen giren, %30'luk bir oyla ana muhalefet partisi olan ve sonrasında yerel seçimlerde SODEP'in karşısında büyük bir oy kaybı yaşayan HP, diğer yanda 1983 seçimleri öncesi "vetoların gazabına uğrayan" ancak sonrasında seçmen nezdinde HP'ye göre daha fazla karşılık bulan SODEP, bir diğer yanda ise Ecevitlerin kuruluş çalışmalarını sürdürdüğü DSP hareketi vardı. Kamuoyuna hakim olan ana gündem maddesi ise "birleşme" idi. Birleşme meselesi partilerin kuruluşundan itibaren konuşulmaya başlarken dinamizmini hiç yitirmedi. Öyle ki bir süre sonra konunun bir kargaşa halini aldığı bile söylenebilir. Zira kimileri meseleye daha ilkesel ve teorik, kimileri de pratik fayda açısından bakmaktaydı. Öte yandan konunun muhatapları fazlaca idi ve bir söylem birliğinden söz etmek zordu. Ve yine önemliydi ki bir yanda birleşme konuşulurken bir yanda da siyasi bir rekabet söz konusuydu; bu da birleşme sürecini yer yer baltalamaktaydı. Dolayısıyla solda partiler nezdinde bir birleşmenin gerçekleşmesi de zaman aldı. Baktığımızda SODEP CHP'nin tabanına talip olmakla birlikte kadrolarına da kapıları kapatmadığını gösteren partiydi. Bu açıdan CHP'nin eski parlamenterleri partiye dahil oluyor, tanınmış bazı belediye başkanları yerel seçimlerde aday gösteriliyordu.¹⁹⁹ Dolayısıyla soldaki hangi partinin CHP'yi temsil ettiği meselesine bu açıdan bakıldığında SODEP'in rolü daha etkindi. Yerel seçimler sonrasında elini güçlendiren SODEP birleşme meselesine kayıtsız kalmadı. Erdal İnönü partisinin Büyük Kurultay'ında bu yönde çağrı yaptı.²⁰⁰

¹⁹⁹ SODEP'in kuruluşuna giden adımları zaten CHP'nin ağır topları atmış, Erdal İnönü'nün siyaset sahnesine girmesine onların telkinleri ön ayak olmuştu. İlk genel seçimlerin yapılmasının ardından da eski CHP'liler toplu halde SODEP'e üye olmaya başladılar. Örneğin bkz. "77 eski parlamenter partiye katıldı – SODEP'te kabul günü", **Hürriyet**, 14.01.1984.;

Erdal İnönü de partinin kurulmasından sonra eski CHP'lilerin partiye katılımına sıcak baktı. Hatta yerel seçimlerde CHP'nin yerel yönetimlerinde başarılı hizmetler yapmış bazı belediyecilerin aday gösterilmesi bilinçli bir tercihti. Bkz. İnönü, Anılar 2, ss. 359-364.

²⁰⁰ "Halkçı Parti ile SODEP arasında birleşme olması seçmenlerimizin ortak arzusudur. Bu birleşmenin gecikmesi sadece iktidara yaramakta, iktidarın halkımızın çıkarlarını göz ardı eden politikasını insafsızca uygulamasına fırsat vermektedir. (...) ben, Halkçı Parti ile SODEP'in birleşmesini sağlamak için kişi olarak her türlü özveriye göstermeye hazırım. Çünkü bu birleşmenin uzun vadede ve her türlü kişisel hesapların dışında demokrasimizin gelişmesine büyük katkı yapacağına inanıyorum. Şimdiki

İnönü “sosyal demokratların tek partide vücut bulmasına” sıcak bakıyordu. Ona göre tabanda bu yönde her geçen gün artan bir istek vardı ve bu görmezden gelinemezdi. Öte yandan birazdan görüleceği üzere “Ecevit çizgisinde” böyle bir tasarruf olmadığı gibi, tam aksi yönde bir düşünce kendisini göstermekteydi. Bu hareket çizgilerini daha kesin çiziyor ve birleşme çağrılarına kulak asmıyordu. Bu açıdan baş başa kalan HP ve SODEP’in liderler nezdinde olan görüşmesi olumlu sonuç verdi.²⁰¹ Erdal İnönü’nün konuya getirdiği somut öneri, Necdet Calp’i Kongrede devirerek genel başkan olan Aydın Güven Gürkan ve HP cephesi tarafından benimsendi, yasal engelleri bertaraf edecek en pratik çözüm olarak görüldü ve iki partiyi birleştirecek güzergah bu öneriyle çizildi.²⁰² Zaman bu çerçevede yapılan birleşme protokolü doğrultusunda işledi ve onun getirdiği merhalelerle geçildi.²⁰³ 2 Kasım 1985’te HP, ismini SHP olarak değiştirirken geçici tüzük ve program değişikliğini yapıyor, MKYK sayısını 80’e

*dağınıklık seçmenleri anlamsız ve zararlı olarak şaşırtmakta, muhalefet kanatlarından çelişkili davranışlar doğmasına neden olmakta, iktidara seçenек olarak tutarlı politikaların meydana çıkmasını güçleştirmektedir.” Bkz. Erdal İnönü, **Kurultay Konuşmaları**, (Der. Birol Ertan), Boyut Yayınları, İstanbul, 1998, (Kurultay Konuşmaları), s. 49, 50.*

²⁰¹ “Solda umutlu başlangıç”, **Milliyet**, 25.07.1985.; “Nişan tamam, sıra nikahta”, **Hürriyet**, 25.07.1985.; “İlk adım olumlu”, **Cumhuriyet**, 25.07.1985.

²⁰² İnönü birleşmenin önündeki yasal engellerin farkındaydı. Anayasanın 84. maddesi milletvekillerinin başka partiye geçmelerinin önünde duruyordu ve bu maddenin nasıl uygulanacağı konusunda bir karmaşa vardı. HP’nin feshi durumunda ise hazine yardımının kesilmesi söz konusuydu. Ayrıca birleşme aşamasına geçilse dahi parti organlarının nasıl şekilleneceği de başka bir muammaydı. İnönü’nün bu konuya getirdiği somut öneriye göre HP, ortak kanaatle belirlenecek şartlarda adını, tüzüğünü, programını ve amblemini değiştirecek, böylece milletvekillerinin düşmesi ya da hazine yardımının kesilmesi söz konusu olmayacaktı. Sonra ise SODEP kendisini feshedecek ve üyelerinin tamamı bu “yeni partiye” katılacaktı. Devamında partinin yerel organları il ve ilçe kongreleri ile oluşacak, olağanüstü kurultay ile seçilecek genel başkan ve yönetim kadrosunun meydana gelmesiyle partinin birleşme serüveni hem kurumsal hem kadro anlamında tamamlanacaktı. Bu zamana kadar geçen evrede ise parti genel başkanı Aydın Güven Gürkan olacaktı, neticede birleşme HP tüzel kişiliği altında gerçekleşiyordu. Bu somut öneriyi SODEP MKYK’de Erdal İnönü’nün fazla özverili oluşu, bir başka deyişle “güç ve konumlarından taviz vermesi” şeklinde yorumlayanlar olsa da İnönü bu modele inanıyordu ve kararın benimsenmesinde bir sorun çıkmadı. Bkz. İnönü, Anılar 1, ss. 280-282.

Ayrıca Erdal İnönü anılarında, bu önerisiyle satrançtaki gambit hamlesi arasında benzerlik kuruyor: “(...) Bilindiği gibi satrançta gambit denilen açılış şeklinde bir taş savunmasız olarak karşı tarafa bırakılır ama sonra bu kayıp, açılışın genel yapısında üstünlük kazanılarak fazlasıyla geri alınır. Önerdiğimiz şekilde birleşme Halkçı Parti’nin tüzel kişiliğinde gerçekleşeceği için başlangıçta HP daha avantajlı bir duruma gelmiş gibi görünecekti. Ancak sonradan yerel yönetimler demokratik yoldan belirlenince SODEP’in tabandaki gücü kendisini gösterecekti. Fakat bu iki gelişmenin de olması eğer birleşme isteniyorsa kaçınılmazdı. HP’nin tüzel kişiliğinde bir araya gelmek yasal açıdan zorunluydu. SODEP’in tabandaki üstünlüğü ise ister istemez birleşik partiye yansıyacaktı. Dolayısıyla bu şekilde birleşmeyi önermek ya da kabul etmek hiçbir parti için ötekini kandırmak ya da ötekine haksızlık yapmak şeklinde değerlendirilemezdi. Birleşme modelinin demokratik yapısı bütün itirazlara en iyi yanıtı verebilecekti (...)”, Bkz. İnönü, Anılar 1, s. 284, 285.

²⁰³ “SHP: İmzalar atıldı”, **Cumhuriyet**, 27.09.1985.; “Ve politikada SHP doğdu”, **Milliyet**, 27.09.1985.; “‘Nikah’ tamam”, **Hürriyet**, 27.09.1985.

çıkarıyor ve SODEP'in 40 MKYK üyesi buraya dahil oluyordu.²⁰⁴ Ertesi gün ise SODEP kendisini feshetti ve topyekûn SHP'ye katıldı.²⁰⁵ SHP'nin amblemi de birleşmeyi simgeleyen cinstendi: kırmızı bir zeminde güneş ışınları şeklinde 6 ok ve onu çevreleyen iki zeytin dalı.²⁰⁶ Devamındaki süreçte parti genel başkanlığını Aydın Güven Gürkan devam ettirirken, 7 aylık bir zaman diliminden sonra, 30-31 Mayıs 1986'da gerçekleşen SHP Kurultayı'nda tek aday Erdal İnönü oldu ve SHP Genel Başkanı seçildi.²⁰⁷ Sosyal Demokrat Halkçı Parti kuşkusuz matematiksel olarak güçlenmişti; şimdi bu güce işlevsellik kazandırmak ve yaklaşan seçimlerde ANAP'ı ekarte etmek için güçlü bir muhalefet görevi üstlenmeye çalışacaktı. Bununla birlikte solda DSP ile olan ilişkisi, siyaset yasaklarının günden güne sorgulanmaya başlamasıyla konuya olan yaklaşımı, ana muhalefet konumuyla SHP ve Erdal İnönü'nün alacağı vaziyet oldukça önem taşıyacaktı.

Yasaklı lider Ecevit'in yeni siyasi hareketinin partiye dönüşmesi ise uzun bir zaman aldı. Öncesinde belirttiğimiz gibi Bülent Ecevit'in planıyla; Halil Tunç, Sedat Akman ve Murtaza Çelikel 27 Ekim 1983'te "demokratik sol bir partinin kurulacağını" kamuoyuna duyurmuşlardı. Bu duyurunun ardından partinin kurulması için ise 2 yılı aşkın bir süre geçecekti. Bunun nedeni partinin öne sürdüğü örgütlenme iddiasından kaynaklanmaktaydı. Bu iddiaya göre partinin geniş bir halk hareketiyle kurulması planlandığı gibi, kurucu üye seçimlerinde de titizlik gösteriliyordu. Böylece DSP'nin yerel seçimlere katılmak gibi bir hedefi olmazken, seçimlerde hiçbir partinin desteklenmediği de açıklandı.²⁰⁸ 1984 Nisan'ına gelindiğinde çalışmalarındaki aşama kurucu adaylarla temsilciler toplantısı yapmaya imkan tanıyacak düzeydeydi. Bülent Ecevit bu toplantıda hukuki ve resmi genel başkan olarak değil ama fiili ve doğal lider olarak görüşlerini aktardı. DSP'nin yeni ve özgün bir hareket olduğunu vurgularken

²⁰⁴ "SHP doğdu", **Cumhuriyet**, 03.11.1985.; "Hoş geldin SHP", **Milliyet**, 03.11.1985.

²⁰⁵ "Birleştiler", **Cumhuriyet**, 04.11.1985.; "İnönü: 'Görevimiz, SHP'yi iktidara getirmek'", **Milliyet**, 04.11.1984.

²⁰⁶ "SHP'nin amblemi: 6 oklu iki zeytin dalı", **Cumhuriyet**, 08.11.1985.

²⁰⁷ "İnönü başkan", **Cumhuriyet**, 01.06.1986.; "İnönü dönemi başladı", **Milliyet**, 01.06.1986.; "SHP'de sancılı seçim", **Hürriyet**, 01.06.1986.

²⁰⁸ "Demokratik Sol Hareket: Hiçbir partiye destek olmayacağız", **Cumhuriyet**, 21.03.1984.;

Bülent Ecevit International Herald Tribune'a yaptığı seçim değerlendirmesinde "sosyal demokrat denen" partilerin eskiden demokratik solun kalesi olan yerlerin tümünde yenilgiye uğradıklarına değiniyor, o partilerin henüz kuruluş aşamasında "beş komutanın onayına sunulduklarını" ve bu koşulların çerçevesinde şekillendiklerini söylüyordu. Vardığı sonuç ise Türkiye'nin sağlıklı biçimde kurulacak bir sosyal demokrat partiye ihtiyacı olduğu idi. Bkz. Bila, ss. 128-132.

bazı temel ilkeleri de belirtti.²⁰⁹ Partinin ilk sözcüleri de değişmişti, artık İsmail Hakkı Aydınoglu ve Cahit Ülkü kamuoyuna yapılan açıklamaları üstleneceklerdi.²¹⁰ Partinin tüzüğü, programı, örgütlenme süreci devam ederken, 1984'ün sonunda Rahşan Ecevit'in, "1 yılı aşkın süredir DSP için çalıştığını" açıklamasıyla²¹¹, esasında DSP'nin "emanetçi lideri" de belli oldu. Bu aynı zamanda Bülent Ecevit'in siyasetin içinde olduğunun "örtülü" biçimde ilanıydı. Rahşan Ecevit, siyasette eşiyile isminin bir arada geçmesini doğal buluyor, anayasanın geçici maddelerinde buna dair bir yasak olmadığını vurguluyordu: *"Adlarımızın bir arada konu edilmesi çok doğal. Eşimle hiçbir zaman ayrı düşünmedik ve ayrı olmadık. Düşüncelerimizi hep birlikte oluşturduk. Anayasanın geçici maddelerinde de buna bir engel yok."*²¹² Rahşan Ecevit, parti çalışmalarını ve örgütlenme sürecini yürütürken, DSP'nin ilkelerini açıklamayı ve partiyi tanıtmayı sürdürdü.

Ecevitlerin yeni siyaset hareketinde, kadro bazında CHP mirası büyük ölçüde reddedilirken mevcut iki parti pek önemsenmedi, başka deyişle hakir görüldü. DSP kendisini konumlandırırken soldaki diğer partilerden birçok konuda ayrı olduğu savunusuyla hareket etti. Partinin "tavandan değil tabandan kurulduğu", sosyo-ekonomik anlamda geniş bir katılımın önemsendiği, aydın-sade vatandaş ikilemine karşı çıkıldığı Ecevitlerin sürekli üzerinde durduğu noktalar.²¹³ Sosyo-ekonomik

²⁰⁹ Fikret Bila çalışmasında Bülent Ecevit'in, örgütlenen ilk DSP'lilere yapacağı konuşması için hazırladığı notlarını paylaşıyor. Ecevit'in bu ilk konuşmasına yönelik notları, oluşturmak istediği parti şeklini de açıklaması bakımından kayda değerdi ve bazıları şöyleydi: *"Eski partilerin çoğunluğu oluşturmaması kararına tam uyuldu"*, *"Toplumsal bileşim oldukça iyi"*, *"Titiz, özenli bir çalışma"*, *"Uzman ithal etmeyeceğiz, program ve politika ihale etmeyeceğiz. Uzmanlar da kendi kuruluş felsefemiz içinde yetiyecek. Demokratik solun bilincine varmış..."*, *"Geçmişin devamı izlenimini vermekten kaçınmak gerek. Bu yepyeni bir şey"*, *"Ben yönetimle hiç ilgilenmeyeceğim. Ama gözüm kulağım üzerinizde olacak: sapmaya, sızmaya, demokratik yapı ve ilkelerinden ayrılmaya karşı..."*, *"Köşeme çekilmeyeceğim. Demokratik sol kültürün gelişip yayılmasına katkıda bulunacağım."* Bkz. Bila, ss. 132-136.

²¹⁰ Bila, s. 134.

²¹¹ Rahşan Ecevit DSP için çalışmasında başlıca iki neden sundu. Birincisinin demokratik solun sağa ve sola çekştirilmesi ve yozlaştırılmasının önüne geçme çabası; ikincisinin ise köylüleri, işçileri, kadınları ve toplumun geniş kesimini parti ve ülke yönetimine dahil etme ideali olduğunu söyledi. Bkz. "Rahşan Ecevit: 'DSP için çalışıyorum'", **Hürriyet**, 29.12.1984.

²¹² "'Solda boşluk dolmadı'", **Hürriyet**, 01.04.1985.

²¹³ Rahşan Ecevit; mevcut partilerin, kurucularını ve adaylarını askeri yönetime sunarak ve onay alarak kurulduklarını, kendilerinin bunu demokrasiyle bağdaştırmadıklarını belirtmekteydi. Yine bu partilerin bir-iki ay gibi bir sürede kurulduğunu ve bu sürede halkın dahil olduğu bir örgütün oluşturulamayacağını savunuyordu. Ecevit'e göre böylece partiler çatıdan ve tavandan meydana geliyordu. Bir sosyal demokrat veya demokratik sol parti ise halkın damgasını taşımalıydı. Rahşan Ecevit aydın-sade vatandaş ikileminin zararlı olduğunu şöyle vurguladı: *"Türk toplumu tarih boyunca ne çektiyse seçkinlerin egemenliğinden çekmiştir. Türk toplumunda aristokrasi geleneği olmadığı, soylular sınıfı bulunmadığı halde halka yabancılaşmış bazı seçkinler, o arada aydın adı altında*

açından kapılarını herkese açan DSP, ideolojik anlamda ise bu kadar geniş yürekli olmadı. Zira Marksist ideolojiye ve solun aşırı uçlarına partide yer verilmeyeceğinin altı özenle çizildi.²¹⁴ Rahşan Ecevit'in yaptığı benzetme de buna yönelikti: "Demokrasinin gönlü Mevlana'nın gönlü kadar genişti ancak bir partinin kendi kimliğini bulması için kapısı, Mevlana'nın gönlü gibi herkese açık tutulamazdı."²¹⁵ Ecevitler mevcut birleşme gündemine kayıtsız kalmaları nedeniyle solu böldüklerine yönelik ithamları da karşılamak durumundaydılar. Rahşan Ecevit bu hususta yakın tarihten referans alıyordu. CHP'de 1960'larda başlayan Ortanın Solu hareketiyle de bir bölünme kaygısının yaşandığını ancak sonucun bölünmeden ziyade büyüme olduğunu söyledi. Ona göre DSP "eskinin bir noktada donup kalmış mirasını tüm uyumsuzluklarıyla bölüşmek isteyenlere katılmak üzere kurulmuyor", toplumda var olan birikimi harekete geçirmek şiarıyla oluşuyordu.²¹⁶

Solda birleşmenin etraflıca konuşulduğu günlerde Aydın Güven Gürkan'ın "Demokratik solda birleşme, bütünleşme çabaları sürerken DSP'nin kurulması yanlış olur, hata olur. (...)" şeklindeki beyanatına karşın²¹⁷, ertesi gün Rahşan Ecevit'in ilettiği cevap metni, birleşmeye karşı takındıkları aleyhte tutumu yansıttığı gibi, Ecevitlerin yeni siyasi argümanlarına dair de bir derleme sunuyordu.²¹⁸ Metnin sonunda yer alan "DSP hareketi içerisinde olmasa da sosyal demokrasiyi benimseyenlerin, diğer partilerin günlük telkinlerine kapılmamalarına yönelik istek"

kendilerini halktan ayrı bir üstün zümre gibi görenler halka güdülüp yönlendirilmesi gereken bir kitle gözüyle bakmışlardır. (...)" Bkz. "Solda boşluk dolmadı", **Hürriyet**, 01.04.1985.

²¹⁴ Partinin kurucu adaylarında aranan nitelikler açıklanırken, "demokratik sol anlayışı bilinçli olarak benimsemiş olmak ve başka sol akımlarla ilişkisi bulunmamak" aranan şartlardan biriydi. Bkz. "DSP: Kurucu adayların sayısı 14 bine ulaştı", **Cumhuriyet**, 26.04.1984.;

Parti sözcülerinden Cahit Ülkü, "DSP'nin halkla yabancılaşması kaçınılmaz olan dışımızdaki sol, Marksist kökenli sol akımlarla bütünleşmesi söz konusu olamaz" diyordu. Bkz. "Solda 3. parti ses verdi", **Hürriyet**, 24.04.1984.

²¹⁵ "Solda birleşme havası yok", **Cumhuriyet**, 17.03.1985.

²¹⁶ Rahşan Ecevit, CHP'nin önce Ortanın Solu hareketiyle sonra da 70'lerin başındaki parti içi demokrasi mücadelesiyle bölünmeler yaşadığını ancak bu bölünmelerin ideolojik çelişkiler ve tutarsızlıkları ortadan kaldırdığını ve devamında büyümeyi getirdiğini düşünüyor, "soldaki bölünme" kaygılarını anlamsız buluyordu. Buna dair benzetmesi ilginçti: "Bir benzetme yapmak gerekirse, bugün bazı çevreler içi kıpır kıpır olan bir yumurta çatlayıp bölünecek diye kaygılanıyorlar. Yumurta çatlayacak ki yeni bir can ve soluk çıksın ortaya." Bkz. "Erken birleşmeye hayır", **Milliyet**, 01.07.1985.

²¹⁷ "Gürkan: DSP için vakit erken", **Cumhuriyet**, 11.07.1985.

²¹⁸ Açıklama; içerisinde aydın kesime ve yazar çevrelere yönelik bir serzeniş, "öncü kadrolar döneminin kapandığı" söylemiyle eski CHP'lilere yönelik gönderme, "şimdiye kadar denenmemiş bir halk hareketi" vurgusuyla geçmişten soyutlanma, "ilkesizlik, acelecilik, telaş, derme çatma bir birlik görüntüsü" gibi tanımlamalarla birleşmeye ve diğer sosyal demokrat partilere yönelik itiraz içeriyor; Ecevitlerin çizmeyi iddia ettiği yeni siyasi çerçeve için mini bir özet sunuyordu. Bkz. "DSP'den kesin 'hayır'", **Cumhuriyet**, 12.07.1985.

de HP'lilere bir mesaj gibiydi. Zira HP içerisinde SODEP ile birleşmeyi benimsemeyen ve Ecevit çizgisine yakın olan bir kesim vardı²¹⁹ ve Ecevitler bunu göz ardı etmedi. Dört HP'li milletvekilinin istifa etmesi ve DSP'ye katılacaklarını açıklaması, kurulmak üzere olan DSP'ye Meclis'te temsil olanağı sağlıyordu.²²⁰ Rahşan Ecevit de partiye katılımı demokratik sol harekete bağlılık kapsamındaki ölçütlerinin geçerliliğini koruduğunu ve buna uyum sağlandıkça diğer partilere kapılarını kapatmayacaklarını söyledi.²²¹ Ancak yine de bu gelişme DSP'nin, kuruluş süreci boyunca HP ve SODEP'e yönelttikleri göz önüne alındığında eleştiri konusu olacaktı.²²²

“Doğal fakat yasaklı lider” Bülent Ecevit'in arka planda, Rahşan Ecevit'in de ön planda sürdürdüğü parti faaliyetlerinde, Ecevit ile hareket eden kadrolara çoğu kez umutsuzluk ve kırgınlığın da sirayet ettiğini söylemek mümkündür. Zira partinin ilk duyurularını yapan isimler bir süre sonra hareketin dışına çıktılar.²²³ Yine Ecevit

²¹⁹ “Birleşmeden hır çıktı”, **Milliyet**, 09.10.1985.; “HP’de gerginlik dorukta”, **Cumhuriyet**, 09.10.1985.

²²⁰ “Sağlıklı sol için DSP son şans”, **Milliyet**, 05.10.1985.;

DSP’ye katılan HP’li vekiller Adana milletvekili Nuri Korkmaz, İzmir milletvekili Fikri Ertan, Tekirdağ milletvekili Süleyman Soyuncu, Diyarbakır milletvekili Şehmuz Bahçeci iken, bir de bağımsız ve Sakarya milletvekili Turgut Sözer vardı. Bkz. “Ecevit partisine 5 transfer”, **Milliyet**, 10.10.1985.

²²¹ “DSP göz kırpmıyor”, **Hürriyet**, 19.10.1985.

²²² Örneğin Uğur Mumcu bu eleştiriye köşesine şöyle taşıdı: “*Sosyal demokrat partilerin ‘tabandan kurulmaları’ gerektiği söyleniyor. HP ile SODEP arasındaki birleştirme ve bütünleştirme çabaları da ‘çatı örgütlerin birleşmesi’ olarak niteleniyor. Ancak bunlar yazılıp söylenirken ‘çatı’ dedikleri yerden dört kişi indirilip Or-an mahallesindeki ‘taban’a’ yerleştiriliyor. Hani çatı örgütlerine karşı olunuyordu? (...)*” Bkz. Uğur Mumcu, “Taban ve Çatı”, **Cumhuriyet**, 23.10.1985.

²²³ Partinin duyurusu Ecevit’in inisiyatifıyla Murtaza Çelikel, Sedat Akman ve Halil Tunç tarafından yapılmış, ancak parti sözcüsü olan bu üçlü bir süre sonra bu görevlerinden ayrılmışlardı. Bununla birlikte özellikle Sedat Akman ve Halil Tunç’un Ecevit’e yönelik büyük hayal kırıklıkları vardı. Gazeteci Atilla Akar çalışmasında bu isimlerin görüşlerine yer veriyor. Ortak tepki Ecevit’in iddia edilen ilkelerin tam aksine hareket ettiği, tabandan kurulma iddiasının gerçeği yansıtmadığı, aksine Ecevitlerin keyfi bir iktidar kurdukları, çevrelerini sürekli değiştirdikleri ve kişisel iktidarları için birçok kişiyi kullandıklarına yönelik idi. Örneğin Sedat Akman Bülent Ecevit’e ve onun partiye yönelik bakışına dair şunları söylüyor: “*Ecevit’in kafasındaki düşünce CHP’den kopmak ve yeni bir parti oluşturmaktır. Sonraki olaylar gösterdi ki bunlar dikensiz gül bahçesi istiyor, örgüt istemiyor. (...) Bunlar kendi başlarına karıkoca kursunlar, yapsınlar istiyorlar. Onlar zannediyorlardı ki bütün herkes onların etrafında dolaşacak, arkasından gelecek. (...) Biz o zamanlar bu yönetimin içindeydik. Kurucu olarak gözlemledik. Örgütün yazıhanelerde değil de fabrikalarda, tarlalarda kurulduğu iddiaları gerçek değil. Bu bir mizansendir. (...) İzmir’de 20-25 kere yönetim değişti. Her defasında yeni insanlar getiriyorlar ama itimat edemiyorlar. Çok şüpheler. Bunlarda öyle hukuk mukuk yok. Her defasında yeni çevreyle karşılaşıyorlar, onları atıyorlar. Yıllardır böyle. DSP politikacı mezarlığı halindedir.*”

Halil Tunç’un o yıllardaki gözlemleri de oldukça benzerdi: “*Ecevit’in partisinde demokrasi diye bir kavram yoktur. Hukuk da yok. Bunların hepsi söylemlerde kalan şeylerdir. Uygulamaya baktığınız zaman kurulduğu günden bu yana değişmemiş bir belde, bir ilçe ve bir il göremezsiniz. Kurulduğundan beri bir defa değil beş defa değişmiştir. Sebebi şu: Devamlı olarak bir kişinin kalması onların işine gelmez. Yenileyecektir ki o Ecevit tutkusu devam etsin. (...) DSP’nin kuruluş yıllarında hizmet*

çizgisini benimseyen ve hareketin başından itibaren çalışmalara katılan bazı diğer isimlere de aynı duygular hakim oluyordu. Bu süreçte Ecevit'te genel bir güvensizlik halinin olduğu, ince eleyip sık dokuma refleksinin aşırılığa vardığı, yakın çevresini sürekli değiştirdiğine yönelik intiba; Rahşan Ecevit'in yürüttüğü örgüt çalışmalarında aldığı radikal kararlar ve buna duyulan tepki, partinin kurulmasının çok uzun vadeye yayılışı memnuniyetsizliklere yol açan temel itiraz konularıydı.²²⁴

Tüm bu faktörleri de içerisinde barındırmakla birlikte DSP, 2 yılı aşkın süren kurulma telaşını 14 Kasım 1985'te sonuçlandırdı ve kuruluşuna resmîyet kazandırdı. Partinin 37 ilden 612 kurucu üyesi vardı. Esasında bu sayı kuruluş süreci boyunca binlerle ifade edilmekteydi ama pratikte böyle olmadı. Buna karşın sosyo-ekonomik dağılımın çok çeşitli olduğu gerçektir. Kurucuların %42'sinin işçi ve köylü, yüzde 28'inin esnaf ve sanatkârlar, %17'sinin iş ve meslek insanı, %6'sının da emekli kamu görevlileri olduğu bildirildi. Kurucuların önemli bir bölümünün daha önce herhangi bir partiye katılmadıkları, yalnızca %18'lik bir bölümün CHP üyeliğinin bulunduğu, bir miktar da başka partilerden gelenlerin olduğu açıklandı. Partinin amblemi Bülent

edenlerden bugün bir kişi kalmamıştır." Bkz. Atilla Akar, **Öteki DSP: Ecevitlerin Gayri Resmi Öyküsü**, Metis Yayınları, İstanbul, 2002, (Öteki DSP), ss. 94-111.

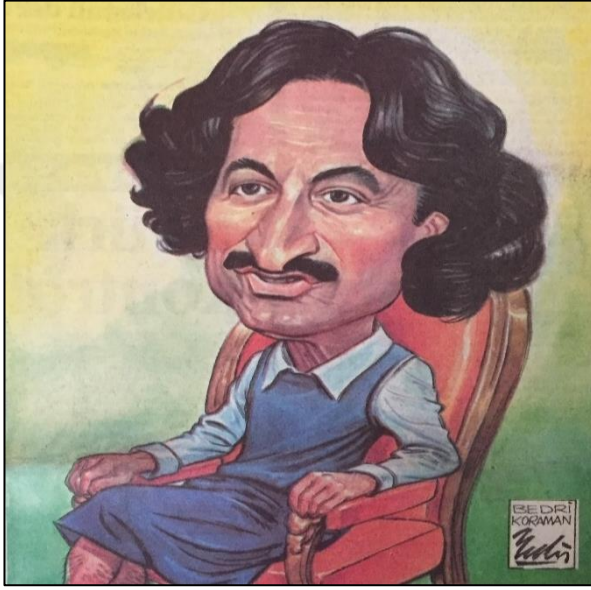
²²⁴ Örneğin partinin ilk çalışmalarından beri aktif bir isim olan ve sonra parti içerisinde önemli görevler üstlenen Haluk Özdalga'nın da geçmişi yad ettiğinde geriye dönük düşüncelerinin oldukça eleştirel olduğu anlaşılıyor: "DSP daha kurulmadan önce başladım çalışmaya. Kuruluş hazırlıklarında yer aldım. İşin içine girdikten sonra gördüm ki Bülent Ecevit'in ben ve benim gibi birçok kişiye çekici gelen o söylemi tamamen bir maskeleyen ibaretmiş. Bülent Bey'in gerçek amacı kendi kişisel iktidarının aracı olan bir siyasi parti kurmakmış. Bu çıktı ortaya." Özdalga'nın yakındığı diğer husus parti üyeliklerinin gizli tutulduğu ve Rahşan Ecevit'in üyeliklere son vermede çoğu kez acımasız ve radikal davrandığına yönelik idi. Bkz. Akar, **Öteki DSP**, ss. 168-173.

Ecevit'in henüz Hamzakoy'dan döndüğü zamanlarda yanında olan ve oluşturduğu yeni kadro içerisinde yer alan isimlerden biri de Avukat Engin Ünsal idi. Ünsal'ın günlükleri gösteriyor ki o da Ecevit'in yakın çevresinde yer alan fakat günden güne hayal kırıklığına uğrayanlardandı. Ünsal günlüklerinde DSP hareketinin partileşme evrelerinden notlar sunarken, zamanla hem Ünsal nezdinde hem de parti içinde Ecevit'e yönelik şikayetlerin arttığını görüyoruz. Ünsal da Ecevit'in sürekli çevresindeki insanları değiştirmesinden, çevresinde etkili olabilecek kimselere yer vermek istememesinden, "kuşku bataklığına saplandığından" ve etrafındakilere güven veremediğinden yakınıyor. Diğer eleştiriler de göz önüne alınırsa Ünsal'ın şu cümleleri manalı gözüküyor: "Ecevit'i yakından tanıma olanağı bulmuş, onunla birlikte çalışmış hiç kimse Ecevit'in dostu değil. Ecevit'i tanıma ve birlikte çalışma olanağı bulmamış kesimler ise Ecevit'e hayran. Bu çelişkiyi anlamak ve anlatmak kolay değil." Bkz. Engin Ünsal, **Ecevit'ten Ecevit'e (1977-1987 Yılları Arasında Sosyal Demokratların Çöküşünü Belgeleyen Anılar)**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1994, s. 199.

Elbette bunlar kişisel birtakım eleştiriler idi ancak hepsi birleştğinde kayıtsız kalmak mümkün değildi. Doğruluk paylarının olduğu hesabıyla, Ecevit'in 80 öncesi CHP'de hakim olduğunu düşündüğü hizipleşmelere fırsat vermemek ve parti içi hakimiyet alanına zeval getirmemek gibi önceliklerinin ağır bastığı anlaşılıyor. Bununla birlikte "eski" kadrosunun üzerini çizerek şekillendirdiği yeni siyaset macerasında, sahip olduğu ilgiyi yeniden canlandırmak için önünde çetin bir yol olduğu da aşikâr gözüküyor.

Ecevit ile özdeşleşen, mavi zemin üzerindeki “ak güvercin” olurken,²²⁵ Rahşan Ecevit de 23 Kasım’da partinin genel başkanı seçildi.²²⁶ Bülent Ecevit siyasi yasaklar nedeniyle meşru siyaset zemini bulamayacağı ortamda, oluşturduğu yeni siyasi hareketin başı için en yakınıni, hayat arkadaşını uygun görmüş idi; bu açıdan “emanet” güvende gözüküyordu.

Şekil 4: Yasaklı lider ve Emanetçi Lidere “Soldan Bakış”: Ecevitler

Kaynak: Bedri Koraman, Milliyet, 24.11.1985.

Muhalefetin sağına ve buradaki yasaklı liderlerin partilerine baktığımızda, belirgin sağ muhalefet Meclis dışında olan, Demirel’in Doğru Yol Partisi olmuştu. Nitekim Meclis’teki MDP, yerel seçimlerdeki başarısızlığın ardından gitgide erimeye başlamış, sağ muhalefetin eksenini Meclis dışına kaymıştı. DYP’de “emanetçi liderin” kim olacağı partinin ilk büyük kongresinde belli olacaktı ancak partinin bu heyecandan önce epey bir süre kaygı yaşadığını belirtmek gerekir. Zira demokrasiye geçişin ilk evresinde DYP, Cumhuriyet Başsavcılığının açtığı dava neticesinde bir kapatılma tehlikesi geçirdi. Yerel seçimlerde DYP’nin sık sık DP, AP, BTP hatırlatmaları ve

²²⁵ “DSP kuruldu”, **Cumhuriyet**, 15.11.1985.; “DSP Meclis’te”, **Hürriyet**, 15.11.1985.;

²²⁶ Rahşan Ecevit konuşmasında, eşi Bülent Ecevit’in selamını getiriyor ve salonda onun için atılan sloganlar eksik olmuyordu. Bkz. “Politikada 2. Ecevit”, **Milliyet**, 24.11.1985.; “Ecevit’lerin günü”, **Hürriyet**, 24.11.1985.; “Rahşan Ecevit DSP Başkanı”, **Cumhuriyet**, 24.11.1985.

“Demirel imaları” başına iç açmıştı.²²⁷ Ne var ki 6 aylık bir savunma evresinin ardından Anayasa Mahkemesi bu istemi reddetti.²²⁸ Bu kararın 12 Eylül’ün ardından içinde bulunulan demokratikleşme süreci için de olumlu bir aşama olduğu kuşkusuzdu ki bu husus Anayasa Mahkemesinin kararında etkili olmalıydı.²²⁹

²²⁷ “DYP’nin kapatılması için Başsavcılık dava açtı”, **Cumhuriyet**, 07.04.1984.; “Başsavcı: DYP kapatılmalı”, **Cumhuriyet**, 12.06.1984.

Partinin kapatılma istemindeki gerekçe, “DYP’nin kapatılan partilerin devamı olduğuna yönelik beyanlarda bulunduğu, 12 Eylül Harekâtına ve MGK icraatlarına karşı bir tutum izlediği ve Siyasi Partiler Kanununun ilgili maddelerine aykırı davrandığı” biçimindeydi. DYP’nin parti otobüsüne “Süvari” ismini vermesinden, mitinglerde yer bulan “İslamköy’den esen yeller Doğru Yol’a selam söyler”, “Muhteşem Süleyman” gibi sloganlara; parti sözcülerinin “Doğru Yol demokrattır, adaletçidir, Büyük Türkiyecidir” şeklindeki sözlerinden Celal Bayar, Süleyman Demirel ve Yıldırım Avcı’nın bir araya gelmesiyle yaratılmak istenen imaja kadar, DYP’nin kendisini kapatılan partiler ve Demirel ile ilişkilendirdiği birçok husus partinin kapatılmasına gerekçe gösterilerek iddianamede yer alıyordu. Doğru Yol Partisi Cumhuriyet Başsavcılığının iddianamesini ve parti savunmasını kitaplaştırmıştır. Detaylı bilgi için bkz. **Doğru Yol Partisi Anayasa Mahkemesinde**, Doğru Yol Partisi Yayınları No: 5, Ankara, 1985.

²²⁸ “DYP için beraat”, **Cumhuriyet**, 29.09.1984.; “DYP için karar: Devam”, **Hürriyet**, 29.09.1984.; Anayasa Mahkemesi, kararında isnat edilen suçların sübuta ermediği yani şüpheye yer kalmayacak şekilde ispatlanmadığı ve bununla birlikte partinin söylem ve iddialarının muhatabının 12 Eylül ya da MGK değil, Yüksek Seçim Kurulu olduğu kanaatiyle DYP’nin kapatılması istemini reddetmektedir. Anayasa Mahkemesi’nin kararı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. “Anayasa Mahkemesi Kararı”, **Resmi Gazete**, 14.02.1985.; Doğru Yol Partisi Anayasa Mahkemesinde, ss. 237-303.

²²⁹ Prof. Dr. Bülent Daver’in davanın sonucu ile ilgili değerlendirmesi bu yöndedir: “*Fikrimizce Yüksek Mahkeme’nin bu kararı, Türkiye’de demokrasinin gelişmesi ve çok partili siyasal hayatın sağlıklı evrimi yönünden uygun olarak mütalaa edilebilir. Ancak Yüksek Mahkeme’nin sözlü ve yazılı beyanların sübuta ermediği ve yapılan beyan ve konuşmaların 12 Eylül Harekâtına, Milli Güvenlik Konseyi’nin icraatına karşı olmayıp Yüksek Seçim Kurulu’na yönelik bulunduğunu kabul etmesi, kanımızca, Yüksek Mahkeme’nin; olağanüstü bir dönemin izlerini taşıyan ve bir ölçüde ihtilal hukukuna dayandığı bazı çevrelerce öne sürülen Siyasi Partiler Kanunu’nun (...) çok ayrıntılı, karmaşık ve katı denilebilecek hükümleri ile normal siyasal yaşamın icap ve gereklerini bağdaştırmaya çalışmış olmasından kaynaklanmaktadır. (...) Yüksek Mahkeme kanımızca Türk demokrasisinin geleceği bakımından verdiği kararda pozitif hukuk metinleri yani başında, kararın yarar ve zararını da düşünmüş ve ‘yarar’ unsurunu kararının önemli bir parçası haline getirmiş bulunmaktadır.*” Ayrıntılı bilgi için bkz. Bülent Daver, “Anayasa Mahkemesi Kararları Açısından Siyasi Partiler: Birkaç Örnek Olay”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, Cilt: 2, Yıl: 1985, ss. 130-138.

DYP burada önemli bir virajı dönerken, sonrasında askeri rejim döneminde ket vurulan hamleleri gerçekleştirme yoluna gitti; kapatılan BTP’nin 32 kurucusu partiye katıldı ve parti yönetimine dahil oldu. “DYP hem güçlendi, hem karıştı”, **Milliyet**, 27.11.1984.

Ancak askeri rejimin yasalar yoluyla aldığı birtakım önlemler bu hamleleri de takip etti ve DYP’ye olan bu katılım da 19 Aralık 1984’te Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından partiye ihtar verilmesi kapsamında dava konusu oldu. Ancak Anayasa Mahkemesi bu konudaki istemi de reddetti. 12 Eylül’ün gölgesi ve tasarrufları siyasetin üzerinde dolaşmaya devam etse de, karar organları demokratik nizamın işlediği gerçeğiyle hareket ediyordu. Bu durum partiye derin bir nefes aldırdı. Bkz. “DYP’ye katılmalar hukuki sorun oldu”, **Cumhuriyet**, 02.12.1984.; “DYP için yine mahkemeye gidiliyor”, **Cumhuriyet**, 04.12.1984.; “DYP’ye ihtar davası”, **Hürriyet**, 20.12.1984.; “DYP’ye ihtar reddedildi”, **Hürriyet**, 22.03.1985.

Kenan Evren’in notlarındaki bir anekdotu da eklemekte fayda var. Evren 28 Mart 1985’e kayıtlı notlarında, Cumhuriyet Başsavcısı Firuz Çilingiroğlu ile görüşüğünü ve siyasi partiler üzerindeki denetlemeler hakkında bilgi aldığını aktarırken; Firuz Çilingiroğlu’nun, DYP’ye ihtar davasının reddinden sonra yeni bir parti kapatma davasını açıp açmamayı kendisine sorduğunu söylüyor. Evren’e göre BTP 79 sayılı MGK kararıyla kapatıldığı için anayasadaki “kapatılan partiler” tabiriyle uyuşmuyordu ve bu açıdan açılacak davanın yine Anayasa Mahkemesinde reddedilmesi muhtemeldi. Evren’in bununla birlikte anılarına yaptığı eklemeye dikkat çekicidir: “*Kaldı ki farz edelim dava açıldı ve*

DYP’de bundan sonra gözler yapılacak Büyük Kongre’ye çevrildi. Merak edilen ise genel başkanın kim olacağı ve parti yönetiminin nasıl şekilleneceği idi. Zira dönemin önemli figürlerinden Odalar Birliği Başkanı Mehmet Yazar’ın ismi 1983’ten beri siyasetle anılırken, Yazar şimdi mevcut görevini bırakıp siyasete atılmaya hazırlanıyordu.²³⁰ Amacı ise DYP genel başkanı olmaktı ve DYP’ye üye olarak çalışmalarını hızlandırdı.²³¹ İlginç olan ise Yazar’ın Demirel ve çekirdek kadrosuyla sıkı fıkı olmayan bir isim olmasıydı ve bu adaylık DYP Kongresinde bir rekabetin yaşanacağını belirtisiydi. Öte yandan partinin mevcut genel başkanı Yıldırım Avcı da başkanlığını devam ettirme niyetindeydi ve bu niyetini son ana kadar dile getirdi.²³² Burada asıl belirleyici ise partinin doğal lideri Süleyman Demirel’in yol haritasıydı. Demirel yasaklı idi ve partide hem siyasi geleneğe sadakatinden hem de kendi liderliğine olan bağlılığından şüphe etmeyeceği bir genel başkan ve siyasi kadroyu gözetiyordu. Hüsamettin Cindoruk isminin genel başkanlık sürecine dahil olması, Demirel’in bu önceliklerinin bir tezahürüydü. Zira Cindoruk DP döneminden beri süregelen siyasi gelenekte her kademedede görev almıştı ve birçok partili için “davaya bağlı bir parti neferi” olarak görülmekteydi.²³³ Cindoruk bu sürece dahil olmaya başlarken sahip olduğu bu titri öne çıkarıyor ve konuşmalarında lidere selam yolluyordu: “*Bu partinin genel başkanı kim olacak diye merak etmeyin. Bu partinin bir bileni, bir soranı vardır. O ne derse o olacaktır.*”²³⁴, “*Bizim ‘bir bilen’imiz var.*

Anayasa Mahkemesi de kapatma kararı verdi. Ne olacak? Bu sefer başka bir isim altında parti kurulacak. DYP de öyle olmadı mı? Büyük Türkiye Partisi kapandı, Doğru Yol Partisi kuruldu. DYP kapatılsa üç veya iki harfli başka bir parti kurulacak. Bu düşüncelerle dava açılmasına taraftar değilim.” Bkz. Kenan Evren, **Kenan Evren’in Anıları**, Cilt 5, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991, (Anılar 5), s. 194, 195.

Bu yönüyle bakıldığında sadece Anayasa Mahkemesi’nin aldığı kararın değil aynı zamanda Demirel ve ekibinin partileşme yönündeki ısrarının da Evren tarafından kabullenildiği görülmektedir.

²³⁰ “Yazar: Siyasete gireceğim”, **Cumhuriyet**, 10.03.1985.

²³¹ “Yazar sahnede”, **Cumhuriyet**, 06.04.1985.

²³² Mevcut genel başkan Yıldırım Avcı, Yazar’ın parti üyesi dahi olmadan faaliyetlere başlamasına tepkiliydi ve parti genel başkanlığında kararlı olduğunu söyledi: “*Yazar önce partiye üye olsun, genel başkanlığa adaylığını açıklasın, ondan sonra benim de söyleyeceklerim var. Buraya kadar getirdiğim partiyi ellerimle kimseye teslim etmem. Bunu benden kimse beklemesin*” Bkz. “*Partiyi ellerimle başkasına teslim etmem*”, **Milliyet**, 01.04.1985.;

Avcı, daha sonraki süreçte Hüsamettin Cindoruk’un adaylığı üzerine, adaylıktan feragat edeceğine dair söylentileri de yalanladı: “*Daha önce başkanlığa aday olduğumu açıklamıştım. Benden fedakârlık yapmamı istiyorlar. Hep fedakârlığı biz mi yapacağız? Neden başkalarından fedakârlık beklemiyorlar? Kesin olarak çekilmeyeceğim. Eğer kongre günü bir kalp krizi geçirmezsem adaylığımı geri almayacağım. (...)*” Bkz. “Avcı: Çekilmeyeceğim”, **Cumhuriyet**, 06.05.1985.

²³³ Kaan Gaytancıoğlu, **Türk Siyasal Yaşamında Hüsamettin Cindoruk**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2020, s. 121.;

Hüsamettin Cindoruk’un siyasi yolculuğuna dair bir kronoloji için bkz. Gaytancıoğlu, ss. 487-489.

²³⁴ “Cindoruk: DYP’nin bir bileni vardır, onun dediği olur”, **Cumhuriyet**, 11.03.1985.

Onun kararlarına her DYP'linin olduğu gibi benim de saygım sonsuzdur. O ne derse o olur. Ben okeyimi aldım, yoluma devam edeceğim."²³⁵ DYP içerisindeki ağırlık ve bilhassa Demirel çizgisinde olan partinin ağır topları Yazar'ın genel başkanlığına karşıydı. Yazar'ın genel başkan olma ihtimali, partinin Demirel ağırlığından ve yürüncesinden çıkma ihtimaliyle eş değer tutuluyor; Yazar "dava adamı" olmamakla itham ediliyordu. Bununla birlikte Yıldırım Avcı'nın son ana kadar aday olacağını yinelemesi, Cindoruk'un adaylığı, başka aday ihtimallerinin konuşulmasıyla birlikte DP/AP geleneğini devam ettirecek ve Demirel'in perde arkasındaki ağırlığını yadsımayacak isim ise son ana kadar netlik kazanmadı denilebilir. Yani partidekilerin çoğunluğuna göre kaybeden belliydi (Yazar) fakat kazananın kim olacağı net değildi.²³⁶ Fakat Kongreye birkaç gün kala Cindoruk ismi daha net ve bir ağızdan telaffuz edilmeye başladı, partinin 60 il başkanı Cindoruk'a destek kararlarını açıkladı ve Demirel ile görüşen Avcı da adaylıktan çekilme konusunda ikna oldu.²³⁷ 14 Mayıs 1985'te -ki 14 Mayıs tarihi partinin DP geleneğini devam ettirdiğini belli etmesi bakımından anlamlıydı- yapılan DYP Kongresinde, yasaklar nedeniyle orada bulunmamasına rağmen atılan sloganlar Demirel'e yönelik bir coşkuyu gösteriyordu: *"Demirel nerede biz oradayız", "Muhteşem Süleyman"*... Aynı coşkunun sonuçlara da yansımasıyla Hüsamettin Cindoruk 626 delegenin oyunu alırken Yazar 262 oyda

²³⁵ "DYP'de karar haftası", **Milliyet**, 06.05.1985.

²³⁶ Örneğin DYP Genel Başkan Yardımcılarından Nazif Kocayusufpaşaoğlu, *"Yeşil ışık Türkiye'de bu partinin her üyesine yanar, ancak Mehmet Yazar'a hiçbir vakit yanmamıştır ve yanmayacaktır da."* diyerek görüşünü belli etti. Bkz. *"Yazar'a yeşil ışık hiç yanmadı"*, **Cumhuriyet**, 02.04.1985.; Mehmet Yazar partinin yasaklı ama simge isimlerinden İhsan Sabri Çağlayangil ile görüşmüş ve *"destek olmasa bile köstek olunmamasını"* istemişti. Bu görüşmenin ardından Çağlayangil'in açıklaması dikkat çekiciydi: *"Parti genel başkanlığında aradığımız vasıflar nedir? Bir, davaya sadakat. İki, ehliyet. Üç, göz ve vitrin doldurmak. Üçüncü vasıf Yazar'da var. İkincisi için bir şey diyemem. Birinci vasfı ispat etmemiş. Son dört yılda tahterevalli gibi oynamış, her imkanda deneme yapmış. (...)"* Bkz. *"Davaya sadakatı yok"*, **Cumhuriyet**, 04.04.1985.;

DYP'nin genel başkan yardımcılarında Mehmet Gölhan ise şöyle diyordu: *"DYP demokrat mirasın tek sahibidir. Biz lider arayışı içinde değiliz. Bizim misyonumuzun sahibi de vardır, lideri de."* Bkz. *"Yazar'a Erzurum'da alkış yağmuru"*, **Hürriyet**, 15.04.1985.;

DYP'nin bir diğer genel başkan yardımcısı ve aynı zamanda propaganda başkanı Gökberk Ergenekon seçime iki hafta kala mevcut durumu şöyle anlatıyordu: *"Şu anda kaybedecek belli, kazanacak belli değil. Kaybedenin kim olduğunu söylememe gerek yok. Kazananın kim olduğunu Büyük Kongre'ye bir gün kala öğrenmek mümkün olacak. (...)"* Bkz. *"DYP'den 'yasaklılara' Kongre daveti"*, **Hürriyet**, 30.04.1985.

Hüsamettin Cindoruk da çok kez Mehmet Yazar'ı *"Biz holdinglerin, sermayenin politikaya soktuğu gecekondu parti değiliz"*, *"DYP, Odalar Birliği'nin şubesi olmayacak"*, *"Ben 33 yıldır politikanın içindeyim siyasi muhitimizde bile göremedim. Çıkıp partimize geldi, buyursun ama ille de lider olacaktı. Bu partide lider mi yok?"*, *"Yazar aileden değildir, içgüveyidir... Eğer başkan olursa DYP özel sektörün denetimine girer"* gibi sözlerle eleştirdi. Bkz. Gaytancıoğlu, s. 121, 122, 124, 125.

²³⁷ *"Avcı, adaylıktan çekildi"*, **Milliyet**, 13.05.1985.

kaldı ve Cindoruk DYP'nin yeni genel başkanı seçildi.²³⁸ Sonuçlar Yazar'a da bir ölçüde teveccüh olduğunu gösterirken, Demirel'in ve dolayısıyla Cindoruk'un ağırlığı ise bariz bir şekilde ortadaydı.²³⁹

Bu Kongre süreci yasaklı olan Demirel'in siyasi ağırlığını koruduğunun, siyasi faaliyet yasağının da fiiliyatta gereğince işlemediğinin somut bir örneği olurken, nihai sonuç göstermekteydi ki DYP kendisine bir genel başkandan öte “emanetçi başkan” bulmuş idi. Zira Cindoruk konuşmasında bu unvanı açıkça üstlenmekte bir beis görmediğini belli etti:

*Bana bir emanet verdiniz. Bu emaneti kimseye teslim etmem. Canım pahasına korurum. Sadece sahibine teslim ederim. Kazanan ben değilim. Ailemiz kazandı. Demokrasinin tam manasıyla gerçekleşmesi için çalışacağım. (...) Memleketimizde eşitsizlik içinde siyasi haklardan mahrum insanların bulunması demokrasiye zarar vermektedir. Bu hakların verilmesi için çalışacağız. Doğru Yolcuların sesi daha güçlü çıkacaktır.*²⁴⁰

Anlaşılan o ki DYP, ANAP'ı yıpratmak için uğraşmakla birlikte siyaset yasaklarını gündeme taşımaya ve yasakların tartışılması için zemin hazırlamaya çalışacaktı. Bu zeminin hazırlanmasında Cindoruk önemli bir vazife görecek, Demirel de tekrar sahneye çıkmak için uygun zamanı kollayacak idi.

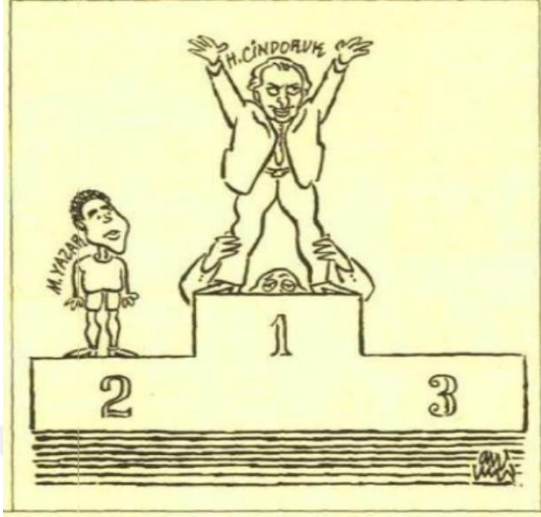
²³⁸ “Gövde Gösterisi”, **Hürriyet**, 15.05.1985.; “‘Bir bilen’in dediği oldu”, **Cumhuriyet**, 15.05.1985.; “Antrenör ‘Toto’yu kurtardı”, **Milliyet**, 15.05.1985.; “Delegeler ‘Antrenör’ dedi”, **Milliyet**, 15.05.1985.

²³⁹ Demirel sonraları Kurtul Altuğ'a; Yazar ve Cindoruk hakkındaki görüşlerini şöyle aktardı: “*Mehmet Yazar bir muvazaa adamıydı. Evren’le belki başka yerlerle muvazaa içindeydi. Yalnız hem beni idare etmeye çalışıyordu, hem de başka yerleri... Binaenaleyh bizden protestoyu yemiştir. (...) Benden korkuyor, beni incitmeyecek, başka yerleri de incitmeyecek. Olmaz; ya karnı ya sırtı... O zaman sayın Cindoruk’tan rica ettik (...) Davanın çok sağlam bir rüknüdür. ‘Bu senin işindir sen yapacaksın’ dedik. O kongrede 1. turda 600 küsur oyla genel başkan seçildi.*” Bkz. Altuğ, s. 104, 105.

Yine ileri sürüldüğüne göre Demirel Kongre öncesinde ziyaretine gelen bir arkadaşına şöyle söylemişti: “*Mehmet bana meydan okuyormuş. Bana rağmen seçilecekmiş. Hodri meydan!*” Bkz. Turgut, s. 365. Yavuz Donat kongre sürecini değerlendirirken Mehmet Yazar’ın birkaç kez Demirel ile görüşme imkanı aradığını fakat Demirel’in buna yanaşmadığını belirtmekte, Demirel ile yaptığı bir görüşmesinde Demirel’in şu görüşlerine yer vermektedir: “*Davaya talip olunur. Makama değil. Eğer Mehmet davaya talipse dava zaten onu belirli bir makama götürür. Fakat görüyoruz ki Mehmet davaya talip olmuyor. Çünkü dava çetrefilli. (...) Hem benim için bitti diyorlar hem de benim terekemi istiyorlar. Böyle şey olmaz. Eğer ben öldüysem, Mehmet bana niye gelecek? Ölmediysem varlığımı kabul etsinler. (...)*” Bkz. Yavuz Donat, **Yavuz Donat’ın Vitrininden 3: Özal’lı Yıllar (1983-1987)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, (Özal’lı Yıllar), ss. 211-215.

²⁴⁰ “Gövde Gösterisi”, **Hürriyet**, 15.05.1985.

Şekil 5: Yasaklı Lider ve Emanetçi Lidere
“Sağdan Bakış”: Hüsamet Cindoruk ve
Süleyman Demirel

Kaynak: Ali Ulvi Ersoy, Cumhuriyet, 15.05.1985, s. 1.

Muhalefetin sağındaki diğer yasaklı liderler Erbakan ve Türkeş, partiler de Refah Partisi ve Muhafazakâr Parti idi. Bu dönemdeki en dikkat çekici gelişmelerden biri Erbakan kanadında yaşandı. Yasaklı lider Erbakan ve yargılanan diğer MSP’liler, birkaç merhalenin ardından MSP davasından beraat ettiler. İlk bölümde belirtildiği üzere Erbakan ve parti kadrosunun yargılanmasına 25 Temmuz 1981’den itibaren tutuksuz olarak devam edilmekteydi. 24 Şubat 1983’te ise MSP davası sonuçlandı ve Erbakan ile 22 MSP’li isim Askeri Mahkeme tarafından “laikliğe aykırı davranarak devletin temel nizamlarını dini esaslara göre değiştirmek amacıyla MSP’yi paravan olarak kullanmak ve partiyi illegal bir cemiyet haline dönüştürmek” suçlarından 2-4 yıl aralığında hapis cezasına çarptırıldılar.²⁴¹ Fakat Askeri Yargıtay, 8 Mayıs 1984’te “eksik soruşturma ve delil yetersizliği” nedenleriyle MSP’lilerin mahkumiyet kararını bozdu.²⁴² 26 Eylül 1984’te MSP’lilerin yeniden yargılanmasına başlanırken,²⁴³ 13 Şubat 1985’te Askeri Mahkeme, Yargıtay’ın bozma kararına uydu ve tüm sanıklar

²⁴¹ “MSP Davası Sona Erdi – Erbakan Dört Yıla Mahkum Oldu”, **Milliyet**, 25.02.1983.; “MSP mahkum oldu”, **Hürriyet**, 25.02.1983.; “MSP davası bitti, Erbakan’a dört yıl hapis”, **Cumhuriyet**, 25.02.1983.

²⁴² “Askeri Yargıtay, MSP’nin mahkumiyet kararını bozdu”, **Cumhuriyet**, 09.05.1984.; “Askeri Yargıtay MSP davasını esastan bozdu”, **Milliyet**, 09.05.1984.; “MSP kararı bozuldu”, **Hürriyet**, 09.05.1984.

²⁴³ “MSP yöneticileri ikinci kez yargı önünde”, **Hürriyet**, 27.09.1984.

beraat etti.²⁴⁴ Başta Erbakan olmak üzere Milli Görüş hareketindeki simge isimlerin beraatı ve uzun süren yargı süreciyle oluşan sırtlarındaki kamburdan kurtulmaları Refah Partisi kitlesi için bir moral ve kazanım oluyordu. Bunun ötesinde ileride görüleceği üzere beraat kararı, siyasi yasaklarla ilgili üzerinde tartışılacak bir çarpıklığı da meydana getirecekti.

Öte yandan RP’de partinin ilk genel başkanı Ali Türkmen’in veto yemesiyle genel başkanlığı üstlenen isim Ahmet Tekdal olmuş, RP yerel seçimlerden %4,40 oy ve 16 belediye başkanlığı ile çıkmıştı. 1985’te ise partinin Büyük Kongre’si yapıldı. Erbakan’ın da mesajının okunduğu kongre oldukça coşkulu geçerken, Tekdal yeniden genel başkan seçiliyor, aynı zamanda “emanetçi başkan” misyonunun RP’deki temsilcisi olmaya devam etmiş oluyordu.²⁴⁵ RP’de en azından görünürde parti içi bir problem ya da genel başkanlık sorunu görülmezken, amaç ANAP’a kaymış muhafazakâr-İslamcı tabanı yeniden kazanmak olacak; yeni dönemde geleneğin doğal ve yasaklı lideri Erbakan, “beraat kararından aldığı güç ile” yeniden kendisini göstermeye başlayacaktı.

Alparslan Türkeş ise daha uzun bir hapis ve yargılama süreciyle karşı karşıyaydı ve dolayısıyla siyasi parti ile ilişkisi diğer yasaklı liderlerin partileriyle olan bağlarındaki gibi net ve görünür değildi. 11 Ekim 1980’den beri tutuklu olan Türkeş, Mayıs 1983’ten itibaren sağlık sorunları nedeniyle hastanede kalmaktaydı. 4,5 yıllık bir tutukluluk süresinin ardından 9 Nisan 1985’te tahliye olabildi ve tutuksuz yargılanmasına karar verildi.²⁴⁶

Milliyetçi kanadın partileşmesini simgeleyen Muhafazakâr Parti’de durum daha karmaşık gözükmekteydi. Parti ilk olarak henüz 1983 genel seçimleri sürecinde bir kapatılma tehlikesi atlattı.²⁴⁷ Öte yandan RP’de olduğu gibi MP kadrolarında ve tabanında da ANAP’a geçişler olmuştu. Bunun telafisi de hızla sağlanacağı

²⁴⁴ “Erbakan ve arkadaşları için karar: Beraat”, **Hürriyet**, 14.02.1985.; “MSP’ye beraat”, **Cumhuriyet**, 14.02.1985.; “Erbakan ve 22 arkadaşı, beraat etti”, **Milliyet**, 14.02.1985.

²⁴⁵ “Coşkulu kongre”, **Cumhuriyet**, 01.07.1985.; “Birinci Büyük Kongre tıklımdı – RP’de namaz molası”, **Milliyet**, 01.07.1985.; “RP’de tek ses, Tekdal”, **Hürriyet**, 01.07.1985.

²⁴⁶ “Türkeş serbest”, **Hürriyet**, 10.04.1985.; “Türkeş’e tahliye”, **Cumhuriyet**, 10.04.1985.

²⁴⁷ Cumhuriyet Başsavcılığı, veto edilen bazı isimlerin partinin MKYK’da yer aldığı ve Siyasi Partiler Kanunu’na aykırı hareket ettiğini gerekçe göstererek 5 Ağustos 1983’te MP’nin kapatılması istemiyle dava açarken, Anayasa Mahkemesi 3 Kasım 1983’te bu istemi reddetti. Bkz. “Muhafazakâr Parti için kapatma davası açıldı”, **Cumhuriyet**, 06.08.1983.; “Anayasa Mahkemesi Muhafazakâr Parti’nin kapatılması davasını reddetti”, **Cumhuriyet**, 04.11.1983.; Anayasa Mahkemesi’nin kararı hakkında detaylı bilgi için bkz. “Anayasa Mahkemesi Kararları”, **Resmi Gazete**, 21.10.1984.

benzemiyordu zira MP, 1984 yılında sadece 28 ilde örgütlenebilirken²⁴⁸, yerel seçimleri de ıskalamış oldu. Ayrıca partide genel başkanlık birkaç kez el değiştirdi.²⁴⁹ Parti için en radikal gelişme 30 Kasım 1985'te yapılan Büyük Kongre'de parti adının Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) olarak değiştirilmesi, amblemin “dokuz yıldızla çevrili hilal” şeklini alması ve son genel başkan Ali Koç'un yeniden seçilmesi oldu. Türkeş'in mesajının okunması ve “Başbuğ Türkeş” sloganları da milliyetçi cenahta “yasaklı ve doğal liderin” izlerini göstermiş idi.²⁵⁰ Bundan sonraki süreçte tutuksuz yargılanmakta olan ve “siyasi yasaklı” durumdaki Türkeş'in siyaset ile ilişkisi bir diğer merak konusu olacaktı.

²⁴⁸ Bora ve Can, s. 256.

²⁴⁹ Partinin ilk genel başkanı Mehmet Pamak'ın veto yemesi sonucu Ahmet Özsoy genel başkan seçilmişti ancak 6 ay kadar sonra onun yerine İsmail Hakkı Yılanlıoğlu geldi. MP 1984 yılını Yılanlıoğlu genel başkanlığında geçirirken, 1984 Aralık'ında Ali Koç genel başkan seçildi. Tüm bu süreçte parti içerisinde etkin ve hakim figür ise ülkücü hareketteki geçmişiyle belirli bir ağırlığa sahip olan Muharrem Şemsek idi. Kaynar, s. 197; Bora ve Can, ss. 252-258.; Turgut, ss. 398-405.

²⁵⁰ “Muhafazakâr Parti Kongresi”, **Hürriyet**, 01.12.1985.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YASAKLI LİDERLERİN FAALİYETLERİ VE TEORİ-PRATİK ÇELİŞKİSİ

Askeri rejim 12 Eylül'ün en büyük faturasını siyasetçilere ve partilere kesmiş idi. İlk bölümde görüldüğü üzere hem Kenan Evren'in konuşmaları hem de MGK uygulamaları bunun ispatıydı. Partilerin kapatılması askeri yönetimin siyasete kestiği faturanın şüphesiz en ağırıydı. Siyasetçilerin suçluluğuna kani olan yönetim, partileri de onlardan bağımsız ele almamış oldu. Bununla birlikte siyasi kadrolar için de “demokratik nizamın selameti gerekçesiyle” alınacak tedbirler hazırды. 12 Eylül öncesinin nüfuzlu siyasilerine getirilen yasaklar anayasanın geçici 4. maddesi ve 2969 sayılı kanun ile sağlandı. Anayasanın geçici 4. maddesiyle 12 Eylül öncesinin liderleri ve yönetici kadroları 10 yıl süreyle, Meclis'te ve Senato'da bulunan ve ilgili şartları taşıyan diğerleri de 5 yıl süreyle siyasi yasaklı oldular. Fakat ikincilerin partilere üye olması ve milletvekili seçilme ihtimalleri açık bırakılmıştı. 2969 sayılı kanun ise 12 Eylül'ü ve MGK üyelerini güvenlik çemberine alma kaygısının yanında, “ucu açık maddelerle” yasaklı siyasilerin konuşmalarının önüne geçmek ve diğerlerinin onlar için oluşturabileceği muhtemel bir siyasi gündemi önlemek için düzenlenmiş idi.²⁵¹ Söz konusu yasakların yanında 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanununu da anmak gerekir. Zira 12 Eylül sonrası tüm yurttan ilan edilen sıkıyönetim kademeli olarak kaldırılacaktı ancak henüz birçok ilde sürmekteydi. Bilhassa basın ve yayın organlarının başlıca merkezlerinin bulunduğu İstanbul ve Ankara'da da sürüyordu. Ankara'da 19 Temmuz 1985'te, İstanbul'da da 19 Kasım 1985'te kaldırılan sıkıyönetim bu süre zarfındaki yasaklı siyasilerle ilgili yayın denetiminde kuralların sıkılığına işaret idi; bu süreden sonra en azından basın nezdinde bir rahatlama yaşanacaktı.²⁵²

²⁵¹ Düzenlemelerin tam hali ve detayları için ilgili bölüme bakılabilir. Bkz. “1.3. Siyasetin Geleceğini 12 Eylül Öncesinin Nüfuzlu Siyasilerinden Arındırma Tedbiri: Anayasaya Taşınan Siyasi Yasaklar” ve “1.5. Sivil Düzene Aktarılan Bir Diğer Tedbir: 2969 Sayılı Kanun”.

²⁵² Cemal, Özal Hikayesi, s. 196, 208.

Türkiye'nin 12 Eylül sonrasında sıkıyönetim uygulamasından tamamen arındığı tarih; Diyarbakır, Mardin, Siirt ve Van'daki son uygulamaların da kaldırıldığı 19 Temmuz 1987 idi. Zafer Üskül, bu

Öyleyse kabaca şöyle denilebilir: Anayasanın geçici 4. maddesiyle getirilen “siyaset yasağı”, 2969 sayılı kanundaki “konuşma yasağı” ile pekiştirilirken; 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu da bir süre “yayın yasağının” denetiminde önemli bir vazife gördü.

Öte yandan görüldüğü üzere, 12 Eylül’ün öngördüğü siyasi düzen henüz ilk yasama yılında sarsılmaya başladı. Bunun en çarpıcı örneği Meclis’te bulunan üç partiden ikisinin kısa zamanda kayda değer bir oy kaybı yaşamaları ve muhalefetin, askeri rejimin seçime sokmadığı tarafa kaymasıydı. Mamafih, Demirel’in siyasetin dışında kalmama niyeti ve parti kadrosunun da bununla uyumlu hareket etmesi, Ecevit’in yeni partisini inşa sürecindeki ağırlığı, Erbakan’ın beraat etmesi gibi faktörler yakın gelecekteki kıpırdanmaların habercisiydi. Aslında hiçbiri “partisiz” değildi ancak siyasi yasaklar açık faaliyetlerini ve görünürde olmalarını engelliyordu.

Anayasanın geçici 4. maddesi kapsamına giren yasaklı siyasetçi sayısı 723 idi fakat bu yasaklar 1980 öncesinin en etkin dört liderini zihinlere getiriyordu. Yasakların onlarla anılmasının diğer nedeni, siyasetteki normalleşme sürecinde bu isimlerin kendilerini göstermeye başlaması ve deyim yerindeyse “yasakların altını oymaları” olacaktı. Bunu başlatan isim ise Süleyman Demirel idi. Demirel tarafında başlayan hareketlenmeler “siyasi yasakları” siyasetin gündem maddelerinden biri haline getirecek, iktidarın ve cumhurbaşkanının tepkileri de meseleye yön verecek idi.

3.1. YASAKLI LİDERLERE BİR BAKIŞ: “BİR BİLEN” VE “BİR BÖLEN”

“Siyasi yasaklara karşı açılacak bayrak” öncesinde, geline nokta itibarıyla yasaklı liderlere dair bir durum değerlendirmesi ve karşılaştırma yapmak faydalı olacaktır. Burada bilhassa 12 Eylül öncesinin en önde gelen isimleri ve iki büyük partinin bayraktarları olan Demirel ve Ecevit figürlerinin üzerinde durmak; yasaklı iki liderin “yaptıkları tercihler” ve “karşı karşıya kaldığı sonuçları” toplamak gerekebilir. Zira ilginç olan; 12 Eylül öncesindeki ilişkileri ve diyalog-uzlaşıdan uzak olmaları itibarıyla “iki inatçı keçi” kıvamında anılan iki liderin, yasaklı evrede gördükleri muamelenin aynı ancak yol ve yöntemlerinin yine apayrı olmasıydı.

dönemin sıkıyönetim uygulamalarını ayrıntılarıyla inceliyor. Bkz. M. Zafer Üskül, **Bildirileriyle 12 Eylül 1980 Dönemi Sıkıyönetimi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 1-10.

Bu farklılıkların ilki mevcut partilerine olan bakışlarından ileri geliyordu. Ecevit'te hasıl olan düşünce mevcut CHP kadrosuyla arasına bir mesafe koymaktı. Kuşkusuz burada 1980 öncesinde CHP içerisinde yaşanan anlaşmazlık ve hizipler belirleyiciydi ancak yine de Ecevit'in mücadeleyi CHP çatısında yapmaktan vazgeçmesi oldukça radikal bir karardı. Demirel ise aksine partilileri ve parti örgütünü bir arada tutma çabasıındaydı; sergilediği tüm efor bu hedef uğruna idi.

İki lider arasındaki farklılıklardan ikincisi askeri rejime karşı olan tavırlarını gösterme biçimleriydi. Demirel açıktan ve radikal bir hamleden kaçınırken, doğru zaman ve doğru zeminde hareket etmeyi şiar edindi. Ecevit ise bu tepkiyi özellikle göstermeyi, sonuçları ortada olsa da tercih etti. Hatta aynı tepkiyi partililerden de bekledi. 52 sayılı bildiriden, partilerin kapatılmasına; askerlerin aldığı kararlarda Ecevit'in açıktan ve hızlı çıkışları oldu. CHP Genel Başkanlığı'ndan istifa kararını herhangi bir partiliyle istişare etmeden alabildi, Arayış dergisiyle düşünce ve eleştirilerini farklı bir güzergahta sundu, partilerin kapatılması kararına karşı bir bildiri kaleme aldı, zaman zaman da bazı demeçler verdi. Karşılığı ise bir dizi tutuklama ve hapis oldu. Dolayısıyla denilebilir ki, Ecevit için bu dönemde hapse girmek bir sonuç değil, tercih idi. Demirel ise böyle bir tercih yapmayı o an için uygun görmedi; ihtiyatlı idi, darbeyle ve darbecilerle olan hesaplaşma için zamanın biraz daha geçmesini bekleyecekti.

Ecevit ve Demirel için bu süreçteki farklılıklardan bir üçüncüsü, partileşme sürecinin başlamasıyla bu kez başka şekilde kendisini gösterdi. Askeri rejime açıktan tavır almada beklemeyi doğru bulmayan ve daha acil hareket eden Ecevit, aynı tavrı partileşme konusunda göstermiyor; “asker gölgesinin siyasetin üzerinden kalkmasını” ve parti kuruluşunu o zamana bırakmayı tercih ediyordu. Yani bu kez şartların olgunlaşmasını bekleyecek olan Ecevit idi. Askeri rejime karşı açıktan ve radikal hamlelerden kaçınan, doğru zaman ve zemini kollayan Demirel için partilerin kurulması ve seçimlerin yapılması ufukta belirlediğinde ise beklemek doğru değildi. Demirel'in, ona atfedilen sözüyle “tapulu arazisine gecekondur yaptırmaya” niyeti yoktu ve parti kurma meselesinin üzerinde önemle durdu. Büyük Türkiye Partisi'ni kurdururken asker kökenli Ali Fethi Esener'i partinin başına getirmekte imtina etmedi, siyasette savunduğu ana ilkelerden pragmatizmi bu geçiş sürecinde de uygulayarak partileşmeyi ertelemeyecek ve seçimleri ıskalamayı aklından geçirmeyecekti. Zira bu

süreçte parti kadrosunu ve örgütünü bir arada tutmaya özel ihtimam göstermişti. Ancak neticesinde işler iyi gitmedi, askerler bu aşamada da “kendi kuralları” neticesinde belirleyici olmaktan çekinmediler. BTP kapatılırken, Demirel’i de Zincirbozan’da 4 aylık bir sürgün bekliyordu. Dolayısıyla burada da denilebilir ki, Zincirbozan Demirel için bir tercih değil, sonuç oldu.²⁵³

Sonraki süreçte Demirel’in yeni siyasi durağı Doğru Yol Partisi olurken, farklı olan sadece parti ismiydi. DYP’nin misyonu bir geleneğin devamı olmak, DP/AP çizgisini devam ettirmek üzerineydi. Ecevit’in durağı ise Demokratik Sol Parti’ydi. Ecevit bir parti geleneğini devam ettirme misyonunu benimsemedi. CHP mirasını üstlenen yeni bir parti (SHP) belirmişti ve zaten Ecevit “parti yapısı bakımından” böyle bir mirasla ilgilenmiyordu. Ona göre parti yepyeni isimlerle, toplumun her kesiminden geniş ve katılımcı bir kurucu kadroyla kurulmalıydı. Ecevit, solun daimi gündem maddesi “partilerin birleşmesi ve tek kulvarda ilerlemesi” konusuna da pek kulak asmadı. DYP ve DSP, farklılıklarıyla birlikte iki liderin yeni partileriydi ancak iki isim için de ortak engel siyasi yasaklardı. İki lider de partilerinin sahne arkasındaki akıl hocaları ve sürdürülecek politikaların belirleyicileriydi ancak yeni dönemde sahne arkasında kalmaya niyetleri yoktu.

Siyasi yasakların, demokrasiye geçişten sonra uygulamada olduğu ilk evrede, uzunca bir süre yasaklı liderler açıkça basında yer bulamadılar ve sansüre uğradılar. Örneğin 20 Temmuz 1984, Kıbrıs Barış Harekâtının 10. yılını simgelemekteydi ve günün önemine binaen yapılan TRT yayınında dönemin başbakanı Bülent Ecevit’ten hiç söz edilmedi; Ecevit açıkça sansüre uğradı.²⁵⁴ Hatta konu Meclis’e de taşındı ve

²⁵³ Burada yapılan karşılaştırmanın zemini ve daha detaylı içerik için ilgili bölümlere bkz. “1.2. Askeri Rejimin Partiler ve Liderler Üzerindeki Tasarrufları”, “1.4. Askeri Rejimden Gölgele Demokrasiye: Yeni Partilerin Kurulması ve 1983 Seçimleri”.

²⁵⁴ Hasan Cemal, **12 Eylül Günlüğü 2: Demokrasi Korkusu**, Everest Yayınları, İstanbul, 2012, (Demokrasi Korkusu), s. 358.

Bu sansür türlü tepkileri de beraberinde getirmişti. Örneğin Uğur Mumcu köşesinde bu konuyu eleştirel bir şekilde ele aldı: “1974 Kıbrıs Barış Harekâtı, CHP-MSP ortak hükümetince kararlaştırılmış ve silahlı kuvvetlerimizce gerçekleştirilmiştir. O günden bugüne köprülerin altından çok sular geçmiş, o günkü hükümetin başbakanı ve başbakan yardımcısı çeşitli siyasal suçlamalar nedeniyle sıkıyönetim mahkemelerinde yargılanmışlar ve bir süre de tutuklu kalmışlardır. Siyaset yapmaları da olağanüstü dönemin yasalarına engellenmiştir. Böyle olmuştur ama bu olaylarla Kıbrıs Barış Harekâtı arasında ne gibi bir ilgi vardır ki, bugün bu hükümetten ve bu hükümetin başbakanından söz etmek suç sayılmaktadır? Bugün Kıbrıs Barış Harekâtının 10. yıldönümünü kutlarken o gün çıkartma kararını bir hükümetin aldığı, bu hükümetin bir başbakanı bulunduğunu, bu başbakanın adının Bülent Ecevit olduğunu belleklerden ve tarihlerden kazımak hiç olası mıdır? Öyleyse niçin bu sansür, öyleyse niçin, evet niçin bu yasaklar? (...)” Bkz. Uğur Mumcu, “Geçmişe Saygı...”, **Cumhuriyet**, 22.07.1984.

HP milletvekili M. Turan Bayazıt sansürün nedenine dair bir soru önergesi verdi.²⁵⁵ Soruyu yanıtlayan Devlet Bakanı Mesut Yılmaz, TRT'den aldığı izahatı aktardı. TRT'nin verdiği cevap 2969 sayılı kanunun, Anayasanın ve bununla birlikte 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nun, devlet televizyonunun yayın ilkelerinde de göz önünde bulundurulduğu şeklindeydi.²⁵⁶ Bu arada Cumhuriyet Gazetesi'nde, aynı konuyla ilgili bir yazı dizisi hazırlanmaktaydı. Bu yazı dizisi Yalçın Doğan'ın Bülent Ecevit ile Kıbrıs konusunda yaptığı söyleşiyi içeriyordu ve başlığı "10. Yıldönümünde Kıbrıs Barış Harekâtını Ecevit Anlatıyor" idi. Bu yazı dizisi 20-31 Temmuz 1984 arasında yayımlanırken içerik, Ecevit perspektifinden Türkiye, Yunanistan, İngiltere ve Amerika'nın politikaları ve dönemin gelişmelerine dair değerlendirmeler taşıyordu. Fakat yazı dizisi 12. günde yasaklandı, sıkıyönetim bu yayını durdurma kararı aldı. Cumhuriyet bu durumu "(...) yazı dizimizi 12. gününde elimizde olmayan nedenlerle kesmek durumundayız" şeklinde açıklarken²⁵⁷, sonraları gazetenin Genel Yayın Yönetmeni Hasan Cemal olayın perde arkasını açıklıyor, dönemin Birinci Ordu ve Sıkıyönetim Komutanı Necdet Öztörün'un müdahalesini anlatıyordu:

Cumhuriyet'te Ecevit çıkıyor, Kıbrıs'ı anlatıyor. Başlangıçta 'Ecevit Kıbrıs'ı anlatıyor' dedik, ses çıkarmadık. Nihayet sekiz-on gün sürer, biter diye düşünmüştük. Oysa devam ediyor. (...) Cumhuriyet'te Ecevit çıkıyor diye bir başka büyük gazetemiz Tercüman da Demirel'e başlıyor. Ne yararı var bunların demokrasiye geçişe? (...) Kanunları zorluyorsunuz. 2969 sayılı yasayı zorluyorsunuz. Bir de 1402 sayılı kanun var, Sıkıyönetim Kanunu. Sıkıyönetimin

²⁵⁵ Bayazıt soru önergesinde "Menderes'ten, Erim'den İnönü'ye kadar Kıbrıs olayının çeşitli dönemlerinde rol oynayan kişiler, Johnson'dan Grivas'a ve Makarios'a kadar tüm yabancı ilgililerin görüntülerinin yansıtıldığı TV'deki Belgesel Kıbrıs programında Sayın Ecevit'e ve hükûmetine yer verilmemesi sağduyulu her vatandaşın vicdanında tepki yaratmış ve kınanmıştır" derken; bu kararın TRT kurumunun hangi yetkilisi tarafından verildiği, bu kişiler hakkında soruşturma yapıp yapılmadığı, bu davranışın düzeltilmesi için hükûmetin ne gibi önlemler almayı düşündüğü hususunda sorular yöneltti. Bkz. "HP milletvekili önerge verdi: 'TV'deki Kıbrıs programında Ecevit niçin yoktu?'" **Hürriyet**, 21.07.1984.

²⁵⁶ Mesut Yılmaz TRT Genel Müdürü'ne bahse konu belgeselin niçin eksik yayınlandığını sorduklarını belirtirken aldığı cevabı aynen aktardı: "(...) 2969 sayılı Kanunun, Anayasanın ve 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nun hükümleri bir bütün olarak nazara alındığında 20 Temmuz 1974 günü gerçekleştirilen Kıbrıs Barış Harekâtının ileri sürüldüğü biçimde yapılacak bir televizyon programında verilmesiyle 20 Temmuz'dan önce, 20 Temmuz'da ve 20 Temmuz sonrasında gerek iç ve gerek dış politikada ve kamuoyunda olayın çok yönlü mahiyeti ve tarafları bilindiğine göre, hiç arzu edilmese bile böyle bir yayının iç ve dış politikada ve kamuoyunda yaratabileceği yeni ve değişik değerlendirmelerin müspet veya menfi yönlerden ulaşabileceği boyutlar önceden tam olarak kestirilemediği içindir ki, ileri sürüldüğü biçimde bir yayın yapma imkanı bulunamamıştır." Bkz. **T.B.M.M Tutanak Dergisi**, Dönem: 17, Yasama Yılı: 2, Cilt: 7, 4. Birleşim, 16.09.1984, s. 15, 16.

²⁵⁷ Yalçın Doğan, "10. Yıldönümünde Kıbrıs Barış Harekâtını Ecevit Anlatıyor", **Cumhuriyet**, 31.07.1984.

*bize vermiş olduğu yetkiler var. (...) Gazete kapatmak zorunda bırakmayın bizi lütfen. (...) Sıkıyönetim kalkınca yazarsınız. (...)*²⁵⁸

Hakikaten aynı tarihlerde Tercüman da yakında yayımlayacakları Demirel röportajının duyurusunu yaptı fakat aynı sıkıyönetim onun da yayınına izin vermedi.²⁵⁹

Ne var ki bu sansür türlü yollardan delinmekteydi. Demirel ve Ecevit'in görüşleri bazen siyaset dışı içeriklerle, bazen de üstü kapalı bir biçimde basında yer buluyordu. Süleyman Demirel'in geçmişten süregelen, bazıları kendi destekçileri bazıları da muhalifleri tarafından kendisine takılan lakapları vardı. "Barajlar Kralı", "Su Müdürü", "Morrison Süleyman", "Çoban Sülü" bunlardan bazılarıydı.²⁶⁰ 80'lerde ise bunlara bir yenisi eklendi ki bu siyasi yasakların bir getirisiydi: "Bir Bilen". Demirel'in konu olacağı bir yazı veya başlıkta onun için "Bir Bilen" tabiri kullanılıyor, kimi zaman da "Antrenör" yakıştırmaları yapıyordu.²⁶¹

²⁵⁸ Ecevit'in konuya tepkisi şöyle oldu: "Eğer utanıyorlarsa yaptıklarından o zaman ne diye yasaklıyorlar. Eğer yasaklıyorlarsa o zaman 'Yasakladık' desinler, bunun yazılmasına da karışmasınlar. Sizden rica ediyorum, lütfen en azından Sıkıyönetim'in emriyle yayına son verdiğinizizi yazın." Ecevit bu hususun özellikle duyurulmasını istese de Hasan Cemal bu isteği gerçekleştirmedi. Yasaklar henüz geçerliliğini ve yaptırım gücünü koruyordu. Bkz. Cemal, Demokrasi Korkusu, ss. 391-395.

²⁵⁹ Cemal, Demokrasi Korkusu, ss. 391-395.

Tercüman'ın 30 Temmuz 1984'te duyurusunu yaptığı Demirel röportajı şöyleydi: "Nazlı Ilıcak ve Rauf Tamer Süleyman Demirel ile konuştular – Büyük Türkiye Sevdası – 'Gündemine sahip, geleceğini gündem yapmış, O'nu önüne katmış bir Türkiye', 'Gündeminde bozulma ve fukaralaşma olmayan bir Türkiye' – Yakında" Bkz. **Tercüman**, 30.07.1984.

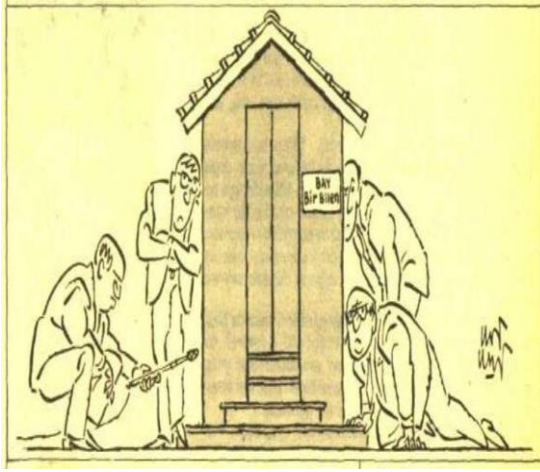
Ecevit ile ilgili yazı dizisi kesildiği gibi Demirel'in röportajı da herhangi bir duyuru yapılmaksızın yayınlanmadı. Devamındaki günlerde Nazlı Ilıcak'ın köşe yazıları ise "Büyük Türkiye" vurguluydu. Ilıcak; 10 gün sonra, TRT Denetim Kurulundan "Büyük Türkiye Sevdası" başlığının kaldırılması yönünde uyarı aldıklarını devamında ise 2969 sayılı kanun gereği söz konusu mülakatın yayımlanmasının imkansız hale geldiğini yazdı. Burada kullandığı başlık "Korkunun ecele faydası yok" idi; 2969 sayılı kanuna ve hükümete dair eleştiri içeriyordu. Ne var ki "Korkunun ecele faydası yok" cümlesi 12 Eylül'ü yapanlara karşı kullanıldığı biçiminde değerlendirilecek ve bu yazı nedeniyle Tercüman 20-25 gün kadar kapatılacak idi. Bkz. Nazlı Ilıcak, "Büyük Türkiye Sevdası", **Tercüman**, 02.08.1984.; Nazlı Ilıcak, "Büyük Türkiye'yi inançla, ısrarla, sabırla aramalıyız", **Tercüman**, 03.08.1984.; "Korkunun ecele faydası yoktur", **Tercüman**, 10.08.1984.; Nazlı Ilıcak, **12 Eylül Kazanında Bir Gazeteci**, Doğan Kitap, İstanbul, 2012, (12 Eylül Kazanında), ss. 179-181.

²⁶⁰ Bu lakaplara dair bkz. Aslandaş ve Bıçakçı, s. 40, 65, 160, 202.

²⁶¹ Aslandaş ve Bıçakçı, s. 47.

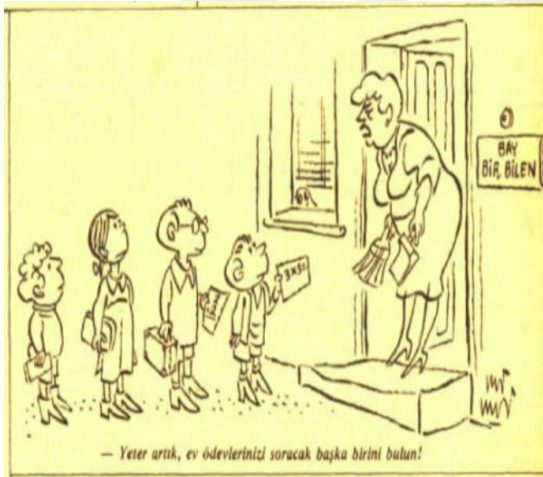
Nazlı Ilıcak, "Bir Bilen" başlığını kullanarak yazdığı kimi köşe yazılarında isim vermeden Demirel ile yaptığı sohbeti aktarıyordu. Örneğin bkz. Nazlı Ilıcak, "Bir bilene sorduk", **Tercüman**, 19.08.1984. Demirel, yasaklı döneminde kullanılan bu "bilge lakaptan" memnun olmalıydı. O dönemde Demirel'in en yakınlarından, DYP Genel Başkan Yardımcısı Mehmet Dülger, bunu şöyle doğruluyor: "Ondan çok memnundum. Siz olmaz mısınız? Otomatik olarak sizin yanınıza geldiği zaman bu mesele konusunda isabetli bir analiz yapacağınız farz ediliyor..." Dülger'e göre Demirel'in sözlerinin örtülü de olsa yer bulmaya başlaması, yasakların anlamsız hale gelmesindeki önemli bir faktördü: "Siyasi mahiyetteki olaylar konusunda normal olarak tabii Demirel'in düşüncesi olacak ama onu ifade edeceği yer yok. O zaman Nazlı (Ilıcak), 'Bir Bilen'e bu meseleyi danıştık' şeklinde yer verdi. Sonra artık 'Bilen' yazılmaya başlandı, onu da herkes anlıyordu. Mesela yasakların anlamsız hale gelmesindeki önemli faktörlerden bir tanesi odur." **Mehmet Dülger ile 9 Haziran 2021'de yapılan video konferans görüşmesi.**

Sekil 6: “Bir Bilen”-1

Kaynak: Ali Ulvi Ersoy, Cumhuriyet,
10.04.1985, s. 1

Şekil 7: “Bir Bilen”-2

Kaynak: Ali Ulvi Ersoy, Cumhuriyet,
10.05.1985, s. 1.

Gazeteci Yavuz Donat 25 Mart 1984’te yapılacak yerel seçimlerin siyasetin temel gündemi olduğu dönemde, seçimlere üç hafta kala Tercüman’daki köşesinde Demirel ile yaptığı konuşmayı yayımlarken, başlığı da şöyle seçmişti: “Doğru Yolun Antrenörü Ne Diyor?” Yerel seçimlerin ardından DYP’ye açılacak kapatma davasının

Demirel’e bir röportajda, “Size kimi ‘Bir Bilen’, kimi ‘Antrenör’ diyor. Hangisi hoşunuza gidiyor?” diye soruluyor. Verdiği cevap şöyle: “Bütün bunlar benim dışımda. Beğensem beğenmesem ne olacak? Mutlaka cevap istiyorsanız ‘Yiğit lakabı ile anılır’ derim. Başka ne diyeyim?” Bkz. “‘Bir Bilen’ mi ‘Antrenör’ mü?”, **Milliyet**, 18.06.1985.

arifesinde Donat, Cumhuriyet Başsavcısı Firuz Çilingiroğlu tarafından çağırılacak, Antrenör'ün kim olduğu sorusuna maruz kalacak ve uyarılacaktı.²⁶² Bu örneklerden anlaşılacağı üzere dönem yasaklar-sıkıyönetim-basın üçgeninde bir köşe kapmaca dönemi idi. Donat yasakların ve sıkıyönetimin gölgesinde basının durumunu şöyle aktarıyor: “(...) Sıkıyönetim vardı ve Demirel’le yaptığımız konuşmaları adını vererek yazmak imkansızdı. Hemen ikaz ediliyorduk. Ama yine de kendimize göre formüller buluyor, söylediklerini yazıyorduk. Okuyucu da o sözlerin kime ait olduğunu biliyordu.”²⁶³

Aynı dönemde Ecevit için de, Demirel’inkinden esinlenerek yapılan bir benzetmeyle zaman zaman “Bir Bölen” tabiri kullanılmaktaydı. “Karaoğlan”, “Kıbrıs Fatih”, “Halkçı Ecevit”in bulunduğu terminolojiye bir yenisi bu kez olumsuz bir atıfla ekleniyordu. Nedeni Ecevit’in soldaki birleşme gündemine kayıtsız kalması idi.²⁶⁴ İki liderin yasaklı yıllarında ortaya çıkan bu yakıştırmalar, Ecevit’in yolunun daha çetin olduğunun ispatıydı. Anlaşılan o ki Ecevit’in önce “kendi mahallesinde” oluşan ve üzerine yapışan bu olumsuz algıyı kırması gerekiyordu.

Şekil 8: “Bir Bölen” Damgası ve Ecevit

Kaynak: Bedri Koraman, Milliyet, 05.11.1985, s. 1.

²⁶² Donat, Özal’lı Yıllar, s. 81, 96.

²⁶³ Donat, Özal’lı Yıllar, s. 91.

²⁶⁴ Aslandaş ve Bıçakçı, s. 48.; “SODEP’in DSP’ye karşı sloganı: ‘Bize ‘bir bilen’ lazım, ‘bölen’ değil’”, **Milliyet**, 30.04.1985.; “Test: Kim Kimdir Ansiklopedisi”, **Milliyet**, 04.05.1985.

Öte yandan görüldüğü gibi siyasi yasaklar basın için de belli bir sansürü zorunlu kılıyordu ancak bu sansür liderlerin ve fikirlerinin örtülü kullanımıyla deliniyordu. Bir zaman sonra ise rüzgâra dağ dayanmayacak, liderler açıkça basında yer bulmaya başlayacaktı.

3.2. SİYASİ YASAKLARA DAİR İLK GELİŞMELER: ÇOK TARAFLI BİR ÇEKİŞME

Yasaklı liderler basında lakaplar, benzetmeler ve örtülü ifadelerle yer bulurlarken, bağlı bulundukları partilerin kadroları ve “emanetçi” liderleri dönemin görünür yüzleri idi. Dolayısıyla parti politikalarını fiili olarak yürütenler de onlardı. Bu bağlamda emanetçi isimlerle yürütülen politik faaliyetler salt siyasal yasakların kaldırılması söylemiyle yürümedi. Aynı zamanda doğal olarak mevcut iktidarı yıpratmak ve alternatif oluşturabilmek için bir çaba söz konusuydu. Böylece bir yanda yasaklardan arındırılmış bir ortam, rejimin demokratikleştirilmesi, daha özgürlükçü bir anayasa talepleri dillendiriliyor; bir yandan da ANAP’ın politika ve icraatları eleştiriliyordu. İki temel üzerine oturan parti faaliyetlerinde siyasal yasaklara dikkat çekmeye başlayan ise DYP Genel Başkanı Hüsamettin Cindoruk oldu.

Fakat konu başlığında da belirtildiği üzere mesele “çok taraflı” idi. Bir tarafta anayasanın hazırlanması ve kabulü aşamasında onun şiddetli savunucusu ve söz konusu yasakların mimarı Cumhurbaşkanı Evren vardı. Konuya nasıl yaklaşacağı, konunun akıbeti açısından belirleyici idi. Diğer yanda hitap ettiği taban göz önüne alındığında, yasakların kalkması durumunda en sıkı rakibi olması muhtemel olan Demirel’e çok sıcak bakmayan, ancak bunu henüz belli etmeyen Başbakan Özal vardı. Partisi tek başına iktidardı ve böylece yasaklı liderlerin kaderi de onun elindeydi. Öte yandan soldaki rekabet açısından baş başa kalan iki parti SHP ve DSP idi. Demokrasi ve özgürlükler söylemini sıkça kullanan ve bu açıdan ANAP’ı eleştiren, ana muhalefet konumundaki SHP’nin de konuya yaklaşımı önemliydi. Özal’ın Demirel’e bakışıyla, Erdal İnönü’nün Ecevit’e bakışı nasıl olacaktı ya da konu şahıslardan çok demokrasinin kendisi miydi? Bu çok taraflı çekişmede, konunun ve tarafların nasıl şekilleneceğinin anlaşılması için önce yasaklar ve yasaklı isimler siyasetin ana gündemine girmeliydi.

1984'ün sonlarıyla birlikte Başbakan Özal, yasaklı siyasilerin durumlarıyla ilgili sorularla karşı karşıya kalmaya başlıyordu. Özal'ın bu soruları karşılama biçimi ve verdiği cevaplar, henüz yasaklı isimleri tekrar siyasete dahil etmek gibi bir gündeminin olmadığını göstermekteydi. Bu zaman zarfında kendisine sorulan, “eski siyasilere dair 1988 seçimlerinden önce bir affın olma ihtimaliyle” ilgili bir soruya şöyle cevap verdi: *“O bir af değil, o anayasa meselesi. Yani onu af manasına da almamak lazım. Anayasada vardır. Belli bir geçici devre konulmuş. Bilemiyorum, o konu çok erken. Üzerinde bir fikir vermek için çok erken, çünkü anayasamız daha yeni. Bir tatbikat başlamış, biraz sabırlı olalım.”*²⁶⁵ Özal daha sonra konunun bir anayasa meselesi olduğu tespitine, bir de “ANAP'ın anayasayı değiştirecek yeterli çoğunluğa sahip olmadığı” vurgusunu ekleyecekti.²⁶⁶ Özal'ın 1984 sonunda, Yavuz Donat ile yaptığı sohbette söyledikleri ise, konuya olan yaklaşımı için daha iyi fikir vermekteydi:

Hangi şartlar altında seçim kazandığımı biliyorsun. İyice güçlenmem lazım. Bunun için de zamana ihtiyacım var. Ekonomik durumun iyileşmesi şart. İşte bu söylediklerimi yapınca bazı engelleri, zorlukları aşabilirim. Yasaklar konusunu da gündeme getiririm ve itiraz eden pek çıkmaz. Konuyu yeterince güçlenmeden gündeme getirirsem yarı yolda kalabilirim. Olacak iş düğümlenir, kalır.

Donat'ın belirttiğine göre Özal, Cumhurbaşkanı Evren'in konuya sıcak bakmadığını da söylemişti.²⁶⁷ Özal 1985'in Nisan'ında Almanya'nın yüksek tirajlı dergisi Stern'e röportaj verirken, “iki eski başbakan Demirel ve Ecevit'in 10'ar yıllık siyasi yasaklarını doğru bulup bulmadığı” sorusuna muhatap kaldı. Soruya cevabı, *“Anayasaya göre 10 yıl süreyle politika yapamazlar. Demirel ve Ecevit'in Türkiye'de 70'li yıllardaki anarşik ortamdan sorumlu olduğu görüşü var.”* biçimindeydi. Bu görüşü paylaşıp paylaşmadığına ise *“Hayır. Ben ikisinin de politikaya geri dönmesinden korkmazdım.”* şeklinde cevap verdi.²⁶⁸ Benzer sözleri Meclis resepsiyonunda karşı karşıya geldiği HP milletvekili Cüneyt Canver ile olan

²⁶⁵ “Özal: ‘Diktatör olmaya niyetim yok’”, **Hürriyet**, 11.11.1984.

²⁶⁶ Yavuz Gökmen, “Özal ile A'dan Z'ye siyaset sohbeti – Başbakan iç ve dış güncel konuları değerlendirdi: ‘Vergide kararlıyız’”, **Hürriyet**, 29.04.1985.; “Özal: ‘Yasaklı siyasilerin affı için yetkimiz yok’”, **Milliyet**, 31.07.1985.

²⁶⁷ Süleyman Demirel ise Yavuz Donat'a, Özal'ın yasaklara dair söylediklerine karşılık şu sözleri söylüyordu: *“(…) Ne demek yeterince güçlenmekten bahsetmek... Topu Çankaya'ya atıyor, askere atıyor. Ben politika bilmiyor muyum? Yarın Çankaya çıkar, ‘Ben yasağın kalkmasına karşı değilim’ derse ne yapacak? Göreceksin bir süre sonra Çankaya bunu söyler. Turgut Bey samimi değil, bunu bilmeni isterim.”* Bkz. Donat, Özal'lı Yıllar, s. 165, 166.

²⁶⁸ “Başbakan'dan Stern'e ilginç açıklamalar – Özal: ‘Halk kuklaları sevmez’”, **Hürriyet**, 11.04.1985.

sohbetinde de kullanan Özal, yasaklı siyasilerin kendilerini “zaman tüneli”nde sandığını belirtti:

Özal: Dışardakilerle ilginiz nasıl, Bülent Ecevit niye HP'ye girmiyor?

Canver: Keşke girseler, ama biliyorsunuz siyaset yasağı halen devam ediyor. (...)

Özal: Yeni anayasanın geçici maddesini kastediyorsun değil mi? Biliyorsun 300 imza lazım değiştirmek için. Ayrıca başka zorluklar var. Ancak yasaklılık süresi kısaltılabilir. 1988'de kaldırılabilir.

Canver: Daha önceden gerekli girişimlerde bulunsak, 88'de seçimlere girmelerini sağlasak, ancak belki de siyasi rakipleriniz olacakları gerekçesiyle bunu istemiyor olabilirsiniz.

Özal: Yanlıyorsun, onlardan hiç çekinmiyorum. Onlar kendilerini halen zaman tüneline sanıyorlar. Ancak sana tamamen katılıyorum.²⁶⁹

Özal'ın, partisinin I. Büyük Kongresi'nde yaptığı açış konuşmasında söyledikleri de kendilerinden önceki döneme dair bir taşlamaydı:

Hala sağ-sol meselesini ortaya atanlar 12 Eylül öncesini yaşamaya devam ediyorlar. Bırakalım orada yaşamaya devam etsinler. Biz işimize bakalım. Anavatan Partisi daha ikinci yılında memleketimizde önemli bir siyasal güç olmuştur. Bizi çekemeyenlerin hepsi de mazide kalmış insanlardır.²⁷⁰

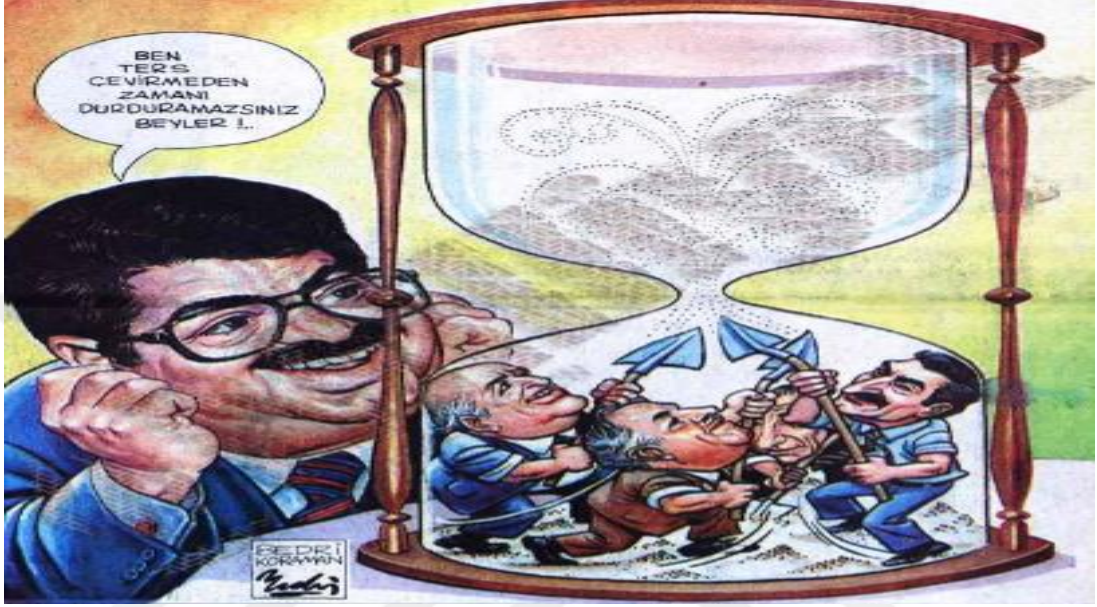
Bakıldığında Başbakan Özal'ın ilk saptamaları ve söylemleri, onun konuyu nasıl karşıladığı hakkında yeterince fikir vermekteydi. Özal yasakları tasarlayan veya anayasaya koyan kişi değildi. Bu durum, konuyu idare etmek için ona doğal bir hareket alanı sağlıyordu. ANAP'ın tek başına anayasada değişikliği sağlayacak çoğunluğa sahip olmaması da cabasıydı. Ne var ki değişiklik için yeterli çoğunluk meclisteki diğer partilerin katılımıyla sağlanabilirdi, buna uygun bir zemin vardı fakat Özal pek oralı gözükmüyordu. Yasakların kaldırılmasına dair Özal'ın sunduğu bir diğer perspektif konunun ele alınması için erken olduğu, Evren'in ve askerlerin yasakların kaldırılmasına sıcak bakmadığı idi. Bu da Özal için siyasi yasakları gündeme almamak adına güçlü bir argüman olarak gözükmekteydi. Özal, siyaset yasağını ötelirken, yasaklı siyasetçilerden çekinmediğini de eklemek mecburiyeti hissediyordu. Kamuoyuna verdiği mesaj, “onların geri dönüp siyasete girmelerinde bir sorun yok, ama şartlar olgunlaşmış değil” biçimindeydi. Özal'ın ayrıca yaptığı benzetme eski-yeni vurgusunu içeriyordu ve ileriki dönem için bir ipucu veriyordu. Özal'a göre ANAP ile Türkiye yeni bir değişim ve dönüşüm yaşıyordu, bu değişim-dönüşüm muhalif olanlar ise çağı yakalayamayanlar idi. Özal'ın yukarıdaki sözlerinde görülen

²⁶⁹ “Özal: Siyasi yasaklar 1988'de kaldırılabilir”, **Cumhuriyet**, 25.04.1985.

²⁷⁰ “Özal ANAP'lıları ‘eskilere’ karşı uyardı: ‘İşimize bakalım’”, **Cumhuriyet**, 14.04.1985.

“mazide kalanlar”, “zaman tüneline yaşıyanlar” gibi kalıplar da kendilerinden önceki döneme, dolayısıyla yasaklı liderlere yöneltilen bir gönderme idi.

Şekil 9: “Yeniden Sahneye Çıkmaya Çalışan” Yasaklı Liderlerin Kaderi Başbakan Özal’ın Elinde

Kaynak: Bedri Koraman, Milliyet, 14.12.1985, s. 1.

Hal böyle iken, yani yasakların kaldırılması için belirleyici güç olan iktidarın oyalayıcı tutumuyla birlikte, yasaklı liderler, onların partileri ve “emanetçi” genel başkanları bu konuya daha fazla eğilmeye başladılar ki burada başı çeken de DYP oldu. Zaten yukarıda değinildiği gibi, DYP Kongresi’nde Cindoruk’un genel başkanlığa gelmesinde “Bir Bilen”’in etkisi malumdu. Öyle ki bu tercihin, Cindoruk’un yasakların kaldırılması sürecinde sergilediği efor göz önüne alındığında, bu açıdan da anlamlı olduğu anlaşılacaktı. Genel başkanlığı sonrasında, rejim meselesine ve rejimin tam demokratik bir hal almasına öncelik verdiğini belirten Cindoruk, “*Biz yasaklar Türkiye’si yerine hür ve demokrat Türkiye; güdümlü, himayeli, kontrollü bir rejim yerine millet hakimiyeti istiyoruz*” diyerek DYP’nin bu dönemde yasakların üzerine gideceğini belli ediyordu.²⁷¹

²⁷¹ Cüneyt Arcayürek, “DYP’nin yeni Genel Başkan’ı, izleyeceği stratejiyi anlattı - Cindoruk: Önce gerçek demokrasi”, **Cumhuriyet**, 19.05.1985.; “Cindoruk: Hedef demokrasi inkılabıdır”, **Cumhuriyet**, 24.05.1985.;

DYP Merkez Yönetim Kurulu’nun ilk toplantısı sonrası yayınlanan bildiride “Türkiye’nin adeta bir yasaklar ülkesi olduğu” vurgusu vardı. Bkz. “DYP: Türkiye yasaklar ülkesi”, **Cumhuriyet**, 27.05.1985.

Bu dönemdeki kritik noktalardan biri Cindoruk'un Cumhurbaşkanı Evren ile yapacağı görüşmeydi. Henüz yasaklar siyasette ve kamuoyunda toplu bir talep haline gelmese de DYP Genel Başkanı Cindoruk ilk yoklamaları yapmaya başlamıştı. Bu görüşme ise spesifik bir konu üzerine yapılmıyordu, bir nevi nezaket görüşmesiydi. Ancak tarafların birinin 12 Eylül lideri, bir diğerrinin 12 Eylül'ün cezalandırdığı isimlerden biri olması, durumu ilgi çekici kılıyordu. Yarım saat kadar süren görüşme sonrası Cindoruk; yapıcı bir görüşmede bulunduklarını, cumhuriyetin ve demokrasinin temel prensipleri üzerinde durduklarını ve ülkenin ana meselelerinde cumhurbaşkanı ile tam bir mutabakat içerisinde olmaktan memnun olduğunu söyledi.²⁷² Görüşmenin bazı detayları ise çok geçmeden basında yer almaya başladı. Buna göre Evren, Cindoruk'a parti kongresinde söylediği "Emaneti ancak sahibine teslim ederim" sözünü ne kastettiğini sordu. Cindoruk ise bu sözleriyle herhangi bir şahsı kastetmediğini, görevi bir sonraki kongreye kadar en iyi şekilde yürütüp seçilecek adaya devredeceğini ifade etti. Anayasada bulunan siyasi yasakların tartışılmasıyla ilgili ise Evren'in tavrı olumsuzdu. Anayasaya kefil olduğunu ve anayasayı savunduğunu, siyasal hakların iade edilmesinde zamanın erken olduğunu, meselenin gözden geçirilmesi için şartların müsait olmadığını söyledi.²⁷³

Siyasi yasakların kaldırılması ve Demirel vurgusu, DYP Genel Başkanı Hüsamettin Cindoruk'un ilerleyen süreçteki söylemlerinin dikkat çeken unsurları

²⁷² "Evren, Cindoruk'u kabul etti", **Hürriyet**, 06.06.1985.

²⁷³ Mehmet Ali Kışlalı, "'Emanetin sahibi kim?...'", **Hürriyet**, 07.06.1985.

Kenan Evren o günkü notlarında görüşmeyi ve ilgili bölümleri şöyle aktarmaktadır: "*Doğru Yol Partisi Genel Başkanı Hüsamettin Cindoruk'u bugün kabul ettim. 25 dakika konuştuk. Genel Başkan seçilmeden evvelki konuşmasında 'Emaneti sahibine teslim edeceğim' demiş ve basında da adı emanetçiye çıkmıştı. Bu beyanatından maksadının ne olduğunu sordum. 'Sahibine' tabirinden kongreyi kastettiğini, fakat ikinci aday Mehmet Yazar'a karşı Demirel ve taraftarlarını kullanması gerektiğini, Demirel'in ağırlığının inkâr edilemeyeceğini, bu maksatla tabiri kullandığını, yoksa partiyi şimdi kurulan teşkilatla yöneteceğini, Demirel'le çok eski tanışıklığı ve arkadaşlığı olduğunu, Turgut Özal'ın yaptığı gibi vefasızlık yapamayacağını söyledi. (...) Basında ve bazı çevrelerde yasaklılar için siyasi hakların geri verilmesi konusunda arada sırada ortaya bazı fikirlerin atıldığını, buna müsaade etmeyeceğimi, Anayasaya kefil olduğumu, Anayasanın korunması görevinin bana verildiğini, zamanı geldiğinde bunların düşünüleceğini, şimdi erken olduğunu söylediğimde; Cindoruk, Demirel'in de bu konuda bir şey söylemediğini, zamanın müsait olmadığını onun da bildiğini cevaben söyledi. Ben de 'Anayasa ile oynamam' diye vurguladım. (...)*" Bkz. Evren, Anılar 5, s. 221, 222.

Hüsamettin Cindoruk, bu görüşmeye ve Evren'in telkinlerine dair şunları söylüyor: "*(...) İlk görüşmemizde bana şöyle dedi: 'Niye emanetçiyim diyorsun? Araştırdım, yetenekli bir adamsınız. Alın götürün bu işi.' dedi. 'Demirel de Ecevit de benim başkanlığı yapmıştır, onlara saygım vardır. Ama onların dönemi bitmiştir. Siyasete dönmeleri mümkün değildir. Boşuna uğraşmamak lazım. O nedenle siz alıp götürün. Tecrübeniz var, siyaset biliyorsunuz, bunu böyle yapın' dedi. Ben gerektiği biçimde, bir cumhurbaşkanına sarf edilecek biçimde durumu anlattım. Geçmişte yasakların kalktığını gördüğümü, günün birinde yine kalkacağını umut ettiğimi belirttim. Her ay görüştüğçe de bu telkini sürdürdü. (...)*" Bkz. Dursun, s. 158.

olmaya devam ederken, bir taraftan da Özal ve ANAP iktidarı birçok noktada Cindoruk tarafından tenkit ediliyordu. Bu iki husus sık sık iç içe geçti. Cindoruk'un, genel başkanlığı sonrası 1985'in Temmuz ayı başlarında Karadeniz'e yaptığı yurt gezisindeki söylemleri bunu açıkça örneklendiren cinstendi:

Bizim modelimiz Menderes-Demirel modelidir. Ülkeyi bu hale getiren bugünkü ehliyetsiz ve beceriksiz hükümetin metodu ise Özalizm'dir²⁷⁴, Özal'ın Demirel'in çırağı olduğu söyleniyor. İnanmayın. Bizim ustamızın böyle beceriksiz çırağı yoktur ve olamaz. (...) Biz Süleyman Demirel'i sevdiğimizden değil, millete lazım olduğundan siyasi haklarının geri verilmesini istiyoruz. Partileri millet kurar, millet kapatır. Menderes asıldı, yerine Demirel geldi. Aldı davayı götürdü. (...) Seçimle gelen iktidarlar ihtilal ile gitmesin, seçimle gitsin. Kimse asılmasın, siyasal haklarından mahrum olmasın. Var mı bunun başka izah tarzı?²⁷⁵, Bugün Türkiye'yi bir başbakan idare etmiyor, bir 'Türedi ailesi' idare ediyor.²⁷⁶

DYP'nin 5 Ağustos 1985'te yaptığı MKYK toplantısı sonrası hazırlanan bildiri dikkat çekiciydi. Burada DYP, amaçlarının bir an önce demokratik rejimin normalleşmesini sağlamak ve kalıcılığını sağlamlaştırmak olduğunu belirtirken, siyasal yasakların kaldırılması gerektiği de vurgulandı: "Ağırlığı, geçmişi ve itibarı olan siyaset adamları ve siyasi birikimler, örtülü politika yapmaktan kurtulmalıdır."²⁷⁷ Cindoruk yurt gezilerindeki söylemlerinde, Süleyman Demirel'in siyasal hakları üzerinde durmaya devam etti. Siyaset yasağına dair bir mahkeme kararı olmadığına dikkat çekiyor, anayasanın geçici 4. maddesinin kaldırılmasıyla meselenin kendiliğinden biteceğini, böylece siyasal özgürlüğün oluşacağını vurguluyordu.²⁷⁸ Yine bu dönemde "demokrasi arama" adını verdiği bir yurt gezisi yapan Cindoruk, vatandaşın Demirel'i sorduğunu ve Demirel'in "millet tarafından yasaklı olmadığı" iddia ederken, siyasal yasakların şahsına getirdiği "emanetçi" tabiriyle de onur duyduğunu söyledi:

Demirel'in benim savunmama ihtiyacı yok. Basın bir anket yapsa da öğrensek, millet Demirel'e siyaset yasağı koymuş mudur, koymamış mıdır? Anayasa Demirel'e siyaset yasağı koymuştur ama millet koymamıştır. Demirel hiçbir kırgınlık, küskünlük içinde olmadan meseleleri devlet adamlığını da aşan bir düşünür tavrıyla doğru teşhis ediyor. (...) Milletin Demirel'den faydalanamaması bir talihsizliktir. Sayın Demirel benim liderimdir. Bunun için bana 'emanetçi' dediler. Emanetçi olmaktan da şeref duyarım.²⁷⁹

²⁷⁴ "“Özalizm'in boyası 8 ayda döküldü”", **Hürriyet**, 06.07.1985.

²⁷⁵ "Cindoruk: Özal bohçacı kadın gibi", **Cumhuriyet**, 08.07.1985.

²⁷⁶ "“Hükümet ekmeğimize göz dikti”", **Tercüman**, 10.07.1985.

²⁷⁷ "“DYP'den sert ‘tebliğ’", **Hürriyet**, 07.08.1985.

²⁷⁸ "Cindoruk, veryansın...", **Hürriyet**, 09.08.1985.

²⁷⁹ "Cindoruk taşlamaları", **Hürriyet**, 12.08.1985.

Bunun yanında, siyaset yasaklarının kalkmasının Özal'ın işine gelmeyeceğini, bu ihtimal karşısında Özal'ın siyasi hayatının biteceğini iddia etti: *“Demirel'in, Ecevit'in yasakları kalkarsa ki emirle verilen yasaktır, Özal'ın siyasi hayatı biter. Tecrübesi ve bilgisi olmayan bu insan elbette ki siyasi yasakları kaldırma girişiminde bulunamaz.”*²⁸⁰ Görüldüğü üzere DYP Genel Başkanı Cindoruk'un siyaset yasağı aleyhine sözleri, Özal eleştirileriyle iç içe geçmişti ve Cindoruk'un Özal eleştirileri teşbih, kinaye ve kimi zaman da ağır ifadelerle kendisini göstermekteydi. Özal ise bunlara karşılık, “hiciv yapmanın belki alkış getireceğini ama oy getirmeyeceğini” söylüyor, kavgadan yana olmayan bir siyaset anlayışı güttüklerini belirtiyordu.²⁸¹ Özal'ın bu kanattan gelen eleştirilere karşı sergilediği ilk tavrında, DYP'yi açıktan ve resmen muhatap almamayı tercih ettiği görülmekteydi.

“Çok taraflı çekişme”nin en dikkat çeken tarafları tabii ki bizzat siyasi yasaklı liderler idi. Önce örtülü şekilde basında yer bulabilen, yukarıda görüleceği gibi kimi zaman yer bulması sıkıyönetim tarafından önlenen Demirel, zaman içerisinde başta “tatil sohbeti” temalı, siyasetin tam anlamıyla içinde olmasa da çevresinde dolaşan içerikteki röportajlarıyla basında yer almaya başladı.²⁸² 1985 yazında ise Demirel'in siyasi içerikli konuşmaları görülmeye başlayacaktı. Bu açıdan “tabunun yıkılmasını” ifade eden gelişmelerden biri, gazeteci Kurtul Altuğ'un Demirel'in Tuzla'daki

²⁸⁰ “Yasak kalkınca, Özal yok olacak”, **Milliyet**, 10.08.1985.

²⁸¹ “(...) Kavgacılar güzel söz söyleyip hiciv yaparak belki alkış alırlar ama emin olun ki onun söylediği halkın bir kulağından girer öbür kulağından çıkar. O şekilde konuşanlar da halkımızdan rey alamazlar. Geçtiğimiz devre bunu açık bir şekilde göstermiştir” Bkz. “Üstü kapalı, Özal Demirel kavgası”, **Milliyet**, 10.08.1985.

²⁸² Bu açıdan Demirel'in basında yer aldığı ilk söyleşilerinden biri, Emin Çölaşan'ın 1984'ün Temmuz'unda Demirel ile gerçekleştirdiği, “tatil sohbeti” temalı görüşmeydi. Ne var ki röportajın satır araları Demirel'in gündeme dair bazı mesajlarını içermekteydi. Demirel günlük yaşamını aktarırken bir yığın belgeyle görüntü veriyor ve “Türkiye'nin meselelerinden kopmadık. Her olup biteni izliyoruz” diyordu. “Eski dostu Özal'a” dair fikri sorulduğunda ise verdiği cevap manidardı: “Benim şahıslarla meselem yoktur. (...) Ben Turgut Özal'ın nesini değerlendireyim? O benim siyaset arkadaşım değil ki... O zaman nihayet bir memurdu. Bunu kimseyi küçümsemek için söylemiyorum. Memurluk da şerefli bir görevdir ancak şunu demek istiyorum: Devlet hizmetinde kararları siyasetçiler verir, memurlar uygular. O zaman aramızdaki ilişki siyaset adamı-memur ilişkisiydi.” Demirel'in, Özal'ın 24 Ocak Kararlarının mimarı olarak tanımlanmasına verdiği cevap ise ilginçti: “O zaman bugünün mimarı da Ekrem Pakdemirli (Dönemin Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarı) mı oluyor yani?” Bkz. Emin Çölaşan, “Süleyman Bey'le 'kravatlı' tatil sohbeti – ‘Hiçbir şey beni Türkiye'nin meselelerinden koparamaz’”, **Milliyet**, 22.07.1984.

Asker gölgesi altındaki partileşme döneminde Türk siyasetinin sağdaki çizgisinin Özal'ın faaliyetleriyle ayrı, Demirel'in kadrosunun faaliyetleriyle ayrı kulvarlarda yürüyeceğinin belli olması, Demirel'in deyimiyle eski “siyaset adamı-memur” ilişkisinin artık “ayrı partilerdeki iki siyaset insanının rekabeti” çizgisine evrileceğinin ilk belirtisiydi. Nitekim ANAP-DYP arasındaki rekabet ve söylem farkları ilk günden bu yana devam etti ve Demirel de artık bu rekabette varlığını belli etme konusunda kararlıydı. Buradaki “tatil sohbeti” temalı röportajın alt metni de bu kararın küçük bir tezahürü gibiydi.

yazlığında yaptığı ve Tercüman ile Yankı’da yayınlanan söyleşi oldu.²⁸³ Zira Demirel bu söyleşide ilk kez üzerlerinde bulunan sınırlamaları; anayasanın geçici 4. maddesi ve 2969 sayılı kanunun içeriklerini değerlendiriyordu. Anayasanın geçici 4. maddesindeki hükümleri sıraladıktan sonra “*Bu arada ‘konuşamazlar, memleket meseleleri hakkında fikirlerini beyan edemezler, bir yerden bir yere gidemezler’ gibi kayıtlar yoktur*” derken, 2969 sayılı kanunda yer alan maddelerin ise “belirsizlik” içerdiğini, “12 Eylül öncesindeki çatışma ve tartışma durumuna sevk edici söylemlerin” ya da “kapatılmış olan partilerin genel başkan ve merkez yöneticilerine yönelik övücü-yerici açıklamaların yasaklanmasını içeren maddelerin” nasıl anlaşılacağı ve neyin övücü neyin yerici olacağına dair tatbikin nasıl yapılacağına dair belirsizliğe dikkat çekti, ucu açık bu gibi hükümlerin uygulamada sorunlar doğurabileceğine işaret etti. Demirel uzun süredir bu gibi yasakların hem kendilerini hem de basını itinalı davranmaya sevk ettiğini belirtiyor fakat ekliyordu:

*Bütün bunlara, bu yasaklara, anayasanın geçici maddelerine, 2969 sayılı kanuna rağmen Türkiye’nin meselelerini düşünmekten, Türkiye’nin geleceğine kafa yormaktan kendimi varestesaymadım. (...) Şu anda bütün yasaklara rağmen gönlümden Türkiye’nin meselelerinin çıkarılabileceğine inanmıyorum. Binaenaleyh bana soracağınız her suali bu çerçeve içerisinde cevaplandırırım...*²⁸⁴

Demirel ilk adımı, konuşmalarının veya faaliyetlerinin yasakları ihlal edecek mahiyette olamayacağı değerlendirmesiyle atıyordu. Doğrudan doğruya yasakların üzerine gitmeyerek ve yasakları yorumlayarak onların içerisinden özgürlük alanları çıkartma yoluna gitti; “memleket meselelerine dair düşünmek ve konuşmak mevcut yasakların sınırlama alanına girmez” idi.

1985’in yaz aylarıyla birlikte ise Demirel’e dair içerikler sıklaştıkça, Demirel’in konuştuğu konular da çeşitlendi. Demokrasinin faziletleri ve hür-serbest bir ortamın tesis edilmesinin gerekliliğine yönelik vurgular, bu çeşitlilikte esas itibarıyla öne çıkan konular oldu. Bu konuşmalarında Demirel’in bazı tespitleri kayda değerdi:

Türkiye’nin sıkıntısı çok önemli. Türkiye’de en yaşlı parti şimdi iki yaşında. Esas sıkıntı odur. (...) Halk bugün depolitizedir. Bir şokun içinden çıkıyor daha. Yani Türkiye’de siyaset çok kayıtlara bağlandı. Biraz biraz konuşabildikçe bu

²⁸³ Altuğ, ss. 105-107.

²⁸⁴ Kurtul Altuğ, “Demirel: Hükümetler, vaatlerini yerine getirmek zorundadır”, **Yankı**, Sayı: 746, 15-21 Temmuz 1985, ss. 6-11.; Kurtul Altuğ, “Vatandaş Demirel’le sohbet: ‘İyi idare ediyoruz demek yetmez’”, **Tercüman**, 12.07.1985.

*depolitize olma keyfiyeti politize olmaya döner ve halkın şuuru memlekete, demokrasiye istikamet verecek seviyededir, rüşti vardır, erginliği vardır. (...)*²⁸⁵

Süleyman Demirel'in, bir başka röportajında, demokrasi için kullanılan "geçiş dönemi" kavramına itirazı vardı:

*(...) Ben bir 'geçiş dönemini' kabul etmiyorum. Esasen Türkiye Cumhuriyeti'nin 1982 Anayasası'nda da bir geçiş dönemi derpiş edilmemiştir. (...) Geçiş dönemi diye bir şey olmaz, ya demokrasi olur ya da olmaz. Fevkalade hal bir rejimdir, demokrasi bir rejimdir. İkisinin arasında bir rejim tarif etmemişseniz orası balçıktır, karanlıktır.*²⁸⁶

Demirel bir itirazı da siyasetteki "eski-yeni" tabirlerine yapmaktaydı:

*Düşüncelerine itibar edilen kişilerin 'eski' ve 'yeni' diye ayrılması sunidir. Çünkü eski de yeni de bir unvan, bir rütbe değildir. (...) Eski veya yeni olmak kişiye bir imtiyaz sağlamaz, kişileri eski ve yeni diye sınıflandırmak bir talihsizliktir, söylediklerine bakmak lazım.*²⁸⁷

Demirel geniş siyasi kadronun üzerindeki sınırlamaların getirdiği problemi kahtı rical (devlet insanı kıtlığı) olarak tanımlarken, bunu yine eski-yeni ikiliği üzerinden yaptı:

*Bugünkü siyasetçiler yarın eski siyasetçi olmayacak mı? Olacak... Bugünkü siyasetçiler dünkü siyasetçilere bakarak acaba önlerinde ne çeşit güvenlik görüyorlar? Bugünkü siyasetçinin üzerinde dünkü siyasetçilerin başına gelenlerin korkusu varsa, bunların hizmet imkanları fevkalade daralır. Hem siyasetçiyi kötüleyeceksiniz hem siyasetçisiz yapamayacaksınız. (...) Bir memlekette sadece iktisadiyatı fukaralaştırmak söz konusu olmaz. Bir memleketin idare kadrolarını, siyaset kadrolarını biçmek suretiyle de o memleketi fukaralaştırmış olursunuz. Bunun adına 'kahtı rical' derler.*²⁸⁸

Demirel bir başka röportajında anayasaların kendi içerisinde ikilik taşımaması ve üstün iradeye dayanan üstün kitap niteliğinde olması gerektiğini söylerken, yasaklardan arındırılmış bir rejimin önemine "hürriyet" kavramıyla dikkat çekmekteydi:

(...) Bir anayasal hukuk devleti aslında demokrasinin temel şartıdır. Bana göre Fransız İhtilali'nin üç umdesi veya üç sloganı veya üç ilkesi Fransız İmparatorluğu'nun silinmesine sebep olmuştur. Birinci umde liberte, yani hürriyettir. İkinci umde egalite, yani eşitliktir. Üçüncü umde fraternite, yani kardeşliktir. Eğer bir ülkede hürriyet yoksa eşitlik mümkün değildir. Çünkü eşitsizlikler karşısında kişinin veya kişilerin bir tavır takınıp ona 'bu yanlıştır ne

²⁸⁵ Leyla Tavşanoğlu, "Süleyman Demirel Tuzla'da 'dinleniyor' – Demirel: Hükmetmek sanattır", **Cumhuriyet**, 15.07.1985.;

Özal'ın birkaç gün sonraki açıklaması, açıkça belirtmese de Demirel'in sözlerine cevap niteliğindeydi: "İki yaşındaki Anavatan'ın rakibi yoktur. Bazılarının çocuk dediği parti atı almış Üsküdar'ı geçmiştir, milletin sevgilisi olmuştur." Bkz. "Özal: Atı aldık, Üsküdar'ı geçtik", **Cumhuriyet**, 23.07.1985.

²⁸⁶ "Demokrasi ya vardır, ya yoktur", **Cumhuriyet**, 27.07.1985.

²⁸⁷ "Demirel: 'Demokrasiyi 25 yıldır savunuyorum'", **Tercüman**, 27.07.1985.

²⁸⁸ Aycan Giritlioğlu, "Söyleşi / Süleyman Demirel – 'Konuşan bir Türkiye'", **Nokta**, Yıl: 3, Sayı: 29, 28 Temmuz 1985, ss. 18-20.

*hakkin var' diyebilmeleri mümkün değildir. O zaman keyfilik olur. Keyfilik saridir, birisi yapmaya kalktiğinde başkaları da yapar. (...) Hür ve serbest kavramları kişilere göre değişen kavramlar değildir. Yine söylüyorum. Hür ve serbest olmayı tehlike saymayı en büyük yanilgi sayarım.*²⁸⁹

Demirel “siyaset ve siyasetçi kötülemesiyle” demokrasi şuurunun oluşmasında bir yol alınamayacağını söylüyordu:

*62 yıllık cumhuriyet, 39 yıllık çok partili hayat bu ülke için çok önemli. Yalnız çok partili hayatta kesintiler var, üç defa askeri müdahaleler var. Bu kesintiler her defasında siyaseti ve siyasetçiyi kötüleme yolunu seçmiştir. Siyasetin ve siyasetçinin kötülendiği bir yerde halkın kafi derecede politize olması, demokrasi şuuruna sahip olması, onu muhafaza etmesi fevkalade zordur. Türkiye'nin bugün içinde bulunduğu şartlarda kafi derecede politize olduğu, yani demokrasiyi tam işletebilmek için ortamın müsait olduğunu söylemek fevkalade güçtür. Ama eninde sonunda Türkiye hür ve demokrat bir Türkiye olacaktır. Hür ve demokrat Türkiye olacaksa, bir an evvel bütün yan tesirlerden kurtulup gerçek demokrasinin icaplarını yapmak lazımdır.*²⁹⁰

Demirel'in tekrar basında yer alması ve bu vesileyle kamuoyunda yeniden dikkat çeken bir sima olması henüz yasakların kaldırılmasını doğrudan tartışmaya açmıyordu ancak “demokrasi” temalı söylemler ve bazı itirazlar bu yöndeki ilk kıpırdanmaların başladığını gösteriyordu. Zira hem Cindoruk'un yurt gezilerinde siyasi yasaklara ve Demirel'e dair bir gündem yaratma isteği görülüyor hem de Demirel, kamuoyuna yansıyan ilk röportajlarında ana vurguyu “rejimin demokratikleştirilmesine” yapıyordu. Öte yandan Demirel'in yaklaşımlarını ve söylemlerini olumlu karşılamakla birlikte manidar bulanlar da vardı. Uğur Mumcu bunlardan biriydi ki köşe yazısında; Demirel'in, 1974 yılında Ecevit Hükümeti'nin düşünce suçlularını af kapsamına almak için getirdiği yasa tasarısında, Türkiye İşçi Partili yöneticilerin bulunduğu düşünce suçlularının aflarına karşı çıktığını hatırlatıyor, Demirel'in şimdilerde “düşüncesinden dolayı kimsenin suçlanamayacağına” yönelik söylemlerini bir gelişme saymakla birlikte bunun ispata muhtaç olduğunu belirtiyor ve ekliyordu:

Sayın Demirel'in 'düşünce suçu olmaz' noktasına varmış olmasını kendisi için ve alaturka demokrasimiz için büyük bir gelişme sayıyoruz ve Demirel'i bu sözlerinden dolayı alkışlamak istiyoruz. Alkışlarken üstat Selahattin Pınar'ın 'Daha önceleri nerelerdediniz?' şarkısını mırıldanarak soruyoruz: 'Bu gelişmeyi acaba neye borçluyuz?'.²⁹¹

²⁸⁹ “Demirel: Demokrasi bence herkese lazım”, **Cumhuriyet**, 16.08.1985.

²⁹⁰ “Söyleşi / Süleyman Demirel: ‘Zihinler yasaklarla baskı altında’”, **Nokta**, Yıl: 3, Sayı: 34, 01.09.1985, s. 18, 19.

²⁹¹ Uğur Mumcu, “Neye Borçluyuz?”, **Cumhuriyet**, 24.08.1985.

Mumcu Demirel'in çizgisinin ilkesel değil de pragmatik tarafının unutulmaması gerektiğini ima ediyordu ve bu tavır, Demirel'in bu dönemdeki samimiyetini sorgulayan kitlenin düşüncelerine dair örneklerden biriydi denilebilir.

Demirel ve partisi yasaklara karşı ilk adımları atmaya başlamışken, Bülent Ecevit de bir yandan yeni partisinin fikri çerçevesi üzerine çalışıyor diğer yandan da üzerinde bulunan kısıtlamalara karşı fikir beyan etmeye başlıyordu. Şunu belirtmek gerekir ki Ecevitler, 1985'in başında 2 ay kadar Almanya'da bulundular zira Bülent Ecevit Hamburg Üniversitesi'nden davet almış idi ve bu daveti değerlendirerek 2 ay süreyle üniversite bünyesinde "Türkiye'de çağdaşlaşma ve demokratikleşme süreci, Atatürk devrimleri, Türk dili" gibi konularda dersler verdi.²⁹² Dolayısıyla Ecevit'in yasaklı döneminin bir evresi Almanya'daki "konuk öğretim üyeliği" ile geçti. Ayrıca devamında da yurt dışında kimi konferanslara katıldı ve bazı temaslarda bulundu.²⁹³ Ecevit'in yurt dışında bazı mülakatlarda kendisine yöneltilen, yasaklılık durumuyla ilgili sorulara verdiği cevaplarda "politika yasağından yakınmadığı ancak görüşlerinin sansüre uğramasından şikayetçi olduğu" görülüyordu:

*Ülkenin politik gelişimine ve demokratikleşmesine katkıda bulunmak için insanın aktif politikacı olması gerekmez. Bana getirilen yasaklamaların da beni, vatandaşlık sorumluluklarımı yerine getirmekten alıkoyabileceğini veya alıkoymayı amaçladığını sanmıyorum. Ülkemde sosyal demokrat değerleri ve kültürü yaygınlaştırmak için çabalamaya devam ediyorum. Aktif politikanın yasaklanmış olmasından çok, görüşlerimi özgürce açıklamamın yasaklanmış olmasından rahatsız oluyorum.*²⁹⁴

Ecevitlerin bu konudaki ilk söylemlerinden edinilen izlenim, konuya "yasakların kaldırılması" özelinde yaklaşmama hassasiyetleriydi. Keza Rahşan Ecevit, partinin kuruluş aşamasında yasakların kaldırılmasına yönelik bir söylemle hareket etmedi.²⁹⁵ Bunun ötesinde salt yasaklar üzerine değil, anayasanın geneline yönelik

²⁹² "Ecevit, Almanya'ya gitti", **Milliyet**, 03.01.1985.; "Ecevit, Hamburg Üniversitesi'nde ders verecek", **Milliyet**, 04.01.1985.; "Bir demokrasi dersi", **Nokta**, Yıl: 3, Sayı: 2, 20.01.1985, s. 36, 37.; Zeki Sözer, "Bülent ve Rahşan Ecevit'le Hamburg'ta Tatil Sohbeti", **Milliyet**, 20.01.1985.; "Bülent Ecevit yurda döndü", **Cumhuriyet**, 11.03.1985.

²⁹³ "Ecevit, Denizaşırı Kulüp'te konferans verdi: 'Türkiye'nin iç ve dış politikası bir bütündür'", **Milliyet**, 13.04.1985.; "Ecevit: 'Türkiye'deki sendikalar etkisiz'", **Milliyet**, 28.04.1985.; "Stuttgart'da 'dil' üzerine konuştu – Ecevit: 'Türkçe yaşayacak'", **Milliyet**, 30.04.1985.; "Avrupa'dan dönen Ecevit'ler şimdi de İsveç'e gidecek", **Milliyet**, 08.05.1985.

²⁹⁴ "Söyleşi / Bülent Ecevit ve Rahşan Ecevit", **Nokta**, Yıl: 3, Sayı: 5, 10.02.1985, s. 18.

Ecevit İsveçli bir gazetecinin sorusuna da benzer cevabı verdi: "Siyasi bir rol peşinde değilim. Fakat görüşlerimi dile getirme olanağından yoksunum. Söz söyleme hakkımın geri verilmesini istiyorum." Bkz. "Ecevit: Siyasi bir rol peşinde değilim", **Yankı**, Sayı: 740, 3-9 Haziran 1985, s. 6

²⁹⁵ Örneğin Rahşan Ecevit'in 1985'in Mart ayında söylediği, "Kendimden söz etmeksizin söyleyeyim. Bazen koşullar öyle oluşabilir ki, bir insanın bir harekete etkili biçimde katkıda bulunabilmesi için,

eleştirel bir tavır belirlemiş idiler.²⁹⁶ Bu açıdan Ecevitler, esas ve gerçek demokrasi mücadelesini kendilerinin yaptığını söyleme çabasındaydılar. Örneğin Rahşan Ecevit, 1985'in Mart ayı sonunda kendisine yöneltilen “*DYP'nin yürüttüğü tarzda mevcut rejim ve demokrasi anlayışına karşı bir muhalefet yürütecek misiniz? Anayasanın geçici 4. maddesi ve Sıkıyönetim Yasasındaki bazı uygulamalara karşı herhangi bir girişiminiz olacak mı? Bu girişim ne olabilir?*” şeklindeki soruya şöyle cevap verdi:

*Ben kurulu partilerden herhangi birinin mevcut rejime ve demokrasi anlayışına göre muhalefetini kendi demokrasi anlayışımız açısından pek geçerli bulamıyorum. Bu konuda en açık davranan partinin bile muhalefeti daha çok rejimin sivilleşmesini ve anayasadaki bazı geçici maddelerin kaldırılmasını sağlamaya yönelik görünüyor. Rejimin sivilleşmesi demokrasi açısından elbette zorunludur ama yeterli değildir. Nitekim dünyada askerlerin yönetime hiç karışmadığı bazı sivil dikta rejimleri de vardır. Anayasadaki geçici maddelerle belirli kişilerin haklarına konan sınırlar ve yasaklar da kuşkusuz demokrasiyle bağdaşmaz. Ancak yalnızca bu sınırların, yasakların kaldırılmasıyla da ülkeye demokrasi gelmiş olmaz. Gerçek bir demokraside asıl öncelik halkın haklarına ve özgürlüklerine, geniş halk kesimlerinin örgütlü olarak yönetime katılabilmesine verilmelidir. Kişilerle ve rejimin sivilleşmesiyle ilgili sorunlar zaten öyle bir mücadelenin sonucunda kendiliğinden çözülür ve bunların çözülmüş olması ancak o zaman bir anlam taşır. Bu anlayışladır ki eşim de kendi siyasal haklarına konan sınırların, yasakların kaldırılmasına öncelik verilmesini istemiyor. Ancak bütün bunlara rağmen sağdaki herhangi bir partinin demokrasi anlayışında acı deneyimler sonucunda da olsa ve yetersiz de olsa bazı gelişmelerin yer alması sevindiricidir ve umut vericidir. (...)*²⁹⁷

Rahşan Ecevit'in sözleri şüphesiz DYP'ye yapılan bir iğnelemeydi. Rahşan Ecevit, DYP'nin Cindoruk'la ve zaman zaman da Demirel'le yasaklara karşı bayrak

birakınız belli bir mevkide bulunmayı, siyasal haklara sahip bulunması bile gerekemeyebilir” sözünün arkasında, “esas meselenin yasaklardan öte olduğu” fikrini işleme çabasını görmek mümkündür. Bkz. “Rahşan Ecevit DSP'de son durumu anlattı: ‘Katkımın etkili olmasını gözetirim’”, **Cumhuriyet**, 18.03.1985.

²⁹⁶ Rahşan Ecevit 1985'in Haziran ayı ortasındaki sözlerinde, kurulu partilerin tümünün rejimin çerçevesini ister istemez içlerine sindirdiğini, olsa olsa anayasanın kenarına köşesine değinebildiklerini söyledi. Hemen tüm partilerin daha geniş hak ve özgürlükler istediklerini ancak somut anayasa hükümleri söz konusu olduğunda yeterince cesur olmadıklarını vurguladı ve şu teşhisi ortaya koydu: “(...) Sorun rejime yeni anayasayla biçilen kaftandan ve anayasanın arkasındaki devlet ve toplum anlayışından kaynaklanıyor. Bu devlet ve toplum anlayışının demokrasiyle ilgisi yoktur. Anayasa bir günde, bir yılda değişemeyebilir. Ama gerçek demokrasinin ülkemizde tüm unsurlarıyla kurulup işleyebilmesi için gerekli ortam ve kamuoyu şimdiden hazırlanmaya başlamazsa Türk ulusu o daracık kaftanın içinde daha çok uzun süre bunalıp ezilir ve demokrasiye geçiş zaman içinde kolaylaşacak yerde büsbütün güçleşebilir. (...) Anayasayı değiştirmek istemek, anayasanın tanıdığı bir haktır. Demokratik Sol Parti halktan alacağı güçle bu hakkı kullanacaktır. (...)” Bkz. Yalçın Doğan, “Rahşan Ecevit DSP'yi anlatıyor – ‘DSP, ilk sosyal demokrat parti olacak’”, **Cumhuriyet**, 11.06.1985.

²⁹⁷ Bila, s. 147, 148.

açtığı bu ilk evrede, “merkez sağın demokrasi söylemine” mesafeli yaklaşma taraftarıydı.²⁹⁸

Bülent Ecevit de bilhassa 1985’in ortalarından itibaren “sansürü kırmaya”, siyasi içerikli değerlendirmeleriyle basında daha sık yer almaya başlıyordu. Örneğin Türkiye’de belirli aralıklarla gündem olan “af” tartışmalarının yeniden konuşulmaya başladığı sıralarda Ecevit de görüşlerini bildirdi. Cüneyt Arcayürek’in 6 Ağustos 1985’te kendisiyle yaptığı söyleşide; anayasanın geçici 4. maddesiyle üzerlerinde bulunan geçici siyaset yasağı ve 2969 sayılı kanun ile getirilen konuşma sınırlaması gibi konuların da konuşulması, Ecevit’in fikirlerini yansıtmaları bakımından önemliydi. Ecevit geçici siyaset yasaklarının kaldırılması meselesinin, yasaklı siyasetçilerin “affi” olarak lanse edilmesini doğru bulmuyordu ve kişisel bir hak isteminin olmadığını ifade etti:

Eski siyaset adamlarının siyaset haklarına konan yasakları af konusuyla karıştırmak çok yanlış ve yersizdir. Bu kimseler mahkemelerce yargılanıp mahkum edilerek siyasal haklarından yoksun bırakılmış değillerdir. Bu durumdaki kimselere uygulanan siyaset yasağı, anayasaya konmuş bir siyasal karardır. Ben de yasaklılar arasında bulunduğum için bu konunun doğruluğu yanlışlığı konusunda bir şey söylemek istemiyorum. Ama bu konuda af deyiminin kullanılması beni siyasal haklarımın kaldırılmış olmasından daha çok rahatsız ediyor. Benim bu konuda hak istemim olabilir ama af istemim olamaz. Kaldı ki ben bir hak isteminde de bulunmuyorum.

Ecevit bunun nedenini şöyle izah etti:

*Çünkü Türkiye’de milyonlarca insanı ilgilendiren siyaset yasakları veya kısıntıları var. Öncelik o yasakların, kısıntıların kaldırılmasına verilmelidir. Onlar kaldırılırsa zaten Türkiye’ye demokrasi daha etkili biçimde gelmiş olur ve benim durumumdakilerin sorunu da sorun olmaktan çıkar.*²⁹⁹

²⁹⁸ Rahşan Ecevit, sağ partilerin demokratik söylemlerinin ispata muhtaç olduğu kanısındaydı: “(...) Türk saği demokraside şiddet eylemi ya da vatan ihaneti dışında ‘siyasal suç’ veya ‘düşünce suçu’ kavramına yer olmadığını içine ne kadar sindirebilecek? Aftartışmaları sırasında bunu göreceğiz. Eğer Türk sağının hiç değilse bazı kesimleri bunu içlerine sindirebilecek aşamaya gelmişlerse bu, sağda demokratik ölçütlerle bir yenileşme başladığı umudunu verebilir. Ama henüz bunun işareti görülmedi.” Bkz. Hilmi Bengi, “Rahşan Ecevit: ‘Sol’da değil, Demokratik Sol’da bütünleşmeyi amaçladık”, **Yankı**, Sayı: 751, 19-25 Ağustos 1985, s. 17.

²⁹⁹ Ecevit bahse konu yasaklara; sendikaların ve meslek kuruluşların siyasetle bağlarının kesilmiş olmasını, üniversite öğretim üyelerinin siyasetle ilgilenmelerinin yasak olmasını, okuyan gençler için siyasete dahil olmalarında getirilen yaş sınırlamasını, milletvekili seçilmede getirilen kısıtlamaları örnek göstererek “Bunca yasağın, kısıntının yanında, kapatılan partilerin üst düzey yöneticilerine konulan siyaset yasağı küçük bir sorun olarak kalır, sorun daha temeldedir ve çok geniş kapsamdadır. (...)” diyordu. Ecevit, 2969 sayılı kanunla getirilen konuşma sınırlaması için de “O yasa aslında yalnız eski siyaset adamlarına değil, genel olarak yurttaşlara da sınırlamalar getiriyor. Bu anayasadan kaynaklanan bir yasa değildir. İsterse parlamento bu yasayı bir günde kaldırabilir veya değiştirebilir. Ancak iktidar herhalde ona da kendini ‘yetkili’ saymıyor. Ancak kaçakçılığı suç olmaktan çıkarmaya kendini yetkili sayıyor.” diyerek bir yandan yine geniş bir perspektif çiziyor diğer yandan da ANAP

Anlaşılan o ki Ecevitler, siyaset yasaklarının konuşulmaya başladığı bu ilk evrede konuyu, demokrasinin sorunlarının kişisel yasaklardan öte olduğu tespitiyle karşılıyorlardı. Bu durum, söylemlerinde anayasanın geçici 4. maddesine öncelik vermeyeceklerinin ilk işaretleriydi. Ancak bu konunun sahipsiz kalmayacağını da farkında olmalıydılar. Böylece Ecevitler bu konuyu incelemeyecekler ancak başlayacak tartışmaların dışında kalmayacak ve ona göre konum alacaklardı.

Yasakların kaldırılması için önemi haiz makamlardan biri elbette cumhurbaşkanlığıydı ki bu makamdaki Kenan Evren'in, yasakların anayasaya koyulmasındaki belirleyici figür olduğu düşünüldüğünde durum daha dikkat çekici idi. Ayrıca Kenan Evren'in bu dönemde, anayasanın bütünlüğünün korunması gerektiğine dair vurgular yaptığını söylemek mümkündür. Henüz geçici siyaset yasakları özelinde bir anayasa tartışması olmasa da kimi çevrelerden gelen, anayasadaki bazı noktalara dair değişiklik istekleri Kenan Evren tarafından olumlu karşılanmıyor; Evren bu isteklerden yola çıkarak anayasanın değiştirilmesi hususunda katı bir tavır güdüyordu. Örneğin 28 Mayıs 1984'te Manisa'da halka yönelik yaptığı konuşmada; dernek, vakıf, kooperatif, meslek odaları ve sendikaların siyasetle olan bağlarının 1982 Anayasası ile koparılmış olmasına gelen itirazlar, idam cezasının kaldırılması söylemleri, TRT'nin hareket alanının genişlemesine dair istekler, üniversitelere yeniden idari özerklik verilmesi talepleri Kenan Evren tarafından pek hoş karşılanmıyordu ve Evren buradan hareketle, 1982'de olduğu gibi, sivil dönemde de anayasanın savunuculuğunu yapmaya devam etti. Elindeki ve söylemlerindeki güç ise halkın anayasayı %91,5 oyla kabul ettiği gerçeğiydi. Evren tüm bu isteklere karşı çıkıp anayasayı savunurken, anayasa değişikliği ihtimaliyle ilgili şöyle konuştu:

*(...) Ben anayasa konuşmalarımda vatandaşlarıma 'Bu anayasaya kefil oluyorum' dedim. Kefil olduğum bir anayasanın değiştirilmesine sonuna kadar karşı çıkarım. Bu anayasa halkoyuna sunulmuştur. Yüzde 91,5 gibi bir oyla kabul edilmiştir. Halkın böyle yüzde 91,5 oyuyla kabul edilmiş bir anayasayı kolay kolay değiştirtmem. Eğer böyle bir şey yapılacak olursa, bana yetki verilmiştir, tekrar o değişikliği sizlerin oyuna sunarım. Eğer sizin oyunuzda sunduğum zaman sizler tasvip ederseniz, o zaman bir şey diyemem. Fakat kolay kolay öyle anayasanın orasından burasından delik açtırtmam.*³⁰⁰

iktidarını eleştiriyordu. Bkz. Cüneyt Arcayürek, "Ecevit ile af üzerine konuştuk – Ecevit: Demokraside düşünce suçu kavramı yoktur", **Cumhuriyet**, 06.08.1985.

³⁰⁰ Evren, Seçme Konuşmalar, ss. 427-433.; Evren, Anılar 5, ss. 94-97.; "Anayasaya Delik Açtırtmam", **Milliyet**, 29.05.1984.

Evren bundan yaklaşık bir ay önce Anayasa Mahkemesi'nin 22. yıldönümünde yaptığı konuşmada da "Şimdiden anayasanın kıyısından köşesinden çekştirildiğini, anayasanın sık sık değiştirilmesinin

Evren sonraları mevcut demokrasinin işleyişine getirilen eleştiriler ve anayasa değişikliği ihtimalleri üzerine konuşmaya devam etti. 17 Temmuz 1985'te Adapazarı'nda yaptığı konuşma bu minvaldeydi:

*(...) Seçimler yapıldı, TBMM teşekkül etti, hükümet kuruldu. Ama gelin görün ki bu meclisi kötülemek isteyenler, meclisin itibarını zedelemek isteyenler çıktı. (...) 'Bu meclis gitmelidir, erken seçim yapılmalıdır' teraneleri başladı. Bir müddet bunu seyrettik, arkasından 'Demokrasinin bütün kaidelerinin işlemediği' teranesi başladı. Zira onların anladığı demokrasinin ne olduğunu biliyorsunuz. 12 Eylül öncesini yaşamış bir milletin öyle bir demokrasiyi istemediğini muhtelif vesilelerle gördük. (...) Daha sonra 'Bu anayasa demokratik değildir, değiştirilmeli' dediler. Bu anayasayı Türk milleti kabul etti. (...) Elbette anayasa oylamaları sırasında 'Bu anayasaya kefil oluyorum, anayasayı deldirtmem' demiştim. Şimdi takılmalar başladı. (...)*³⁰¹

Evren burada anayasanın değiştirilmesi için gerekli olan şartların, yine anayasal hükümlerle belirlendiğini, mecliste 300 milletvekilinin oyunun gerekli olduğunu ve bununla birlikte cumhurbaşkanı olarak kendisinin de değişikliği veto ederek yeniden görüşülmesini sağlama ve halk oylamasına sunma yetkilerinin olduğunu aktararak anayasanın değiştirilmesi için belirlenen yöntemi hatırlatıyordu. Evren ayrıca sözlerinde 2969 sayılı "12 Eylül 1980 Öncesi Siyasi Çekişme ve Çatışma Ortamına Benzer Bir Durumun Önlenmesi Hakkında Kanun"a yer veriyor, bu kanunun tartışmaya açılmasına da itiraz ediyordu:

*(...) 12 Eylül döneminde görev alanlara çamur atmaya, kötülemeye başladılar. 2969 sayılı bir yasa çıkardık. Maksadımız eski dönemi bir daha yaşatmamak, yeniden hortlatmamaktı. 'Sen bunu yaptın, sen şunu yaptın' dedikodularını ortadan kaldırmak ve vatandaşları huzura kavuşturmaktı. Bu kanunun değiştirilmesini isteyenler de çıktı. Ayrıca anayasanın geçici maddelerinin de değiştirilmesini isteyenler çıktı. (...)*³⁰²

yararlı olmayacağını, gelecek yıllarda ortaya çıkacak mecburiyetlerin belki anayasa değişikliğini gerekli kılacağını ancak şimdi buna gerek olmadığını" vurgulamaktaydı. Bkz. "Evren: 'Anayasayı kıyısından, köşesinden çekiştirenler var'", **Hürriyet**, 26.04.1984.

³⁰¹ Evren, Anılar 5, s. 242.

³⁰² Evren, Anılar 5, s. 241, 242.; "Evren: 'Çamur sıçratanlar var'", **Hürriyet**, 18.07.1985.

Evren 1985'in Nisan ayı sonunda Antalya'da yaptığı konuşmanın bir bölümünde de benzer sözleri kullanmıştı: "(...) Eski günlere, eski döneme tekrar dönmek için 2969 sayılı bir kanun çıkardık. Bu kanunu ortadan kaldırmak için çalışıyorlar. Sebebi 'Sen onu söyledin, sen bunu söyledin... Hayır ben bunu söyledim, söylemedim' diye kavga ortamı yaratmak... Bunlar bize hiçbir zaman fayda getirmedi. (...)" Bkz. "Evren: 'Türkiye'de işkence yok!..'", **Milliyet**, 29.04.1985.

Evren'in 2969 sayılı kanun üzerinden eski dönemi tartışmaya açmama kaygısı, mevcut partilerin tümünün hemfikir olduğu bir husus değildi. Evren'in Antalya'daki konuşmasının ardından konuşan ANAP Genel Başkan Yardımcısı Mehmet Keçeciler, anayasa değişikliğine gerek olmadığını ve eskileri tartışma zamanının henüz gelmediğini söylerken, MDP kanadı da benzer fikri savunmaktaydı. Ancak "meclis dışı muhalefeti" temsil eden SODEP ve DYP, bu fikre muhalif idiler. Örneğin Erdal İnönü, "yakın geçmişteki siyasetçilerin eleştirilmelerini veya övülmelerini yasaklayan 2969 sayılı yasanın değişmesi; geçmiş ve gelecek hakkındaki fikirlerin rahatça ortaya konulması gerektiğini" söyledi. Bkz. "5 partiden 5 görüş", **Hürriyet**, 02.05.1985.

Görüldüğü gibi Cumhurbaşkanı Evren, -henüz “yasaklı siyasiler” üzerinden yüksek sesli bir tartışma olmasa da- olası anayasa değişikliği konusunda, anayasanın değiştirilmesinden ziyade benimsenmesinden yana tavır aldı. Sonrasında ise siyasi yasaklı liderlerle ilgili gelişmeler ve yasakların kaldırılması meselesi de ufukta görünmüştü ki liderlerin basında yeniden yer almaya başlamaları Evren’i hoşnut etmiyordu. 5 Ağustos 1985’te yurt içindeki gazetelerin sahipleri, yöneticileri ve temsilcileriyle bir sohbet toplantısı yapan Evren, burada siyasi yasaklıların affi konusuna da değindi:

(...) Bir de siyasi kısıtlıların affi meselesi var. Bu konuda gün geçmiyor ki çeşitli haber ve yorumlara rastlanmasın. Biz bir harekât gerçekleştirdik. Bir dönemde kusuru bulunanları belli bir süre politika dışı tuttuk. Bundan tabii ne olabilir? Şimdi kalkıp da Ecevit, Demirel, Türkeş ve Erbakan’ı çağırıp ‘Kusura bakmayın, bir hata işledik. Aslında memleketi çok iyi idare ediyordunuz’ mu diyelim? Olmaz böyle şey. Bakıyorum bu kişiler son zamanlarda basında sık sık boy göstermeye başladılar. İşin garibi Ecevit’e, Demirel’e ve diğerlerine daha önce onların görüşlerini paylaşmayan gazeteler kucak açıyor. Bu durum anlaşılır gibi değil.³⁰³

Görünen o ki Evren’deki ilk intiba, “anayasanın delinmesiyle” 12 Eylül’ün yara almasını eşleştirme refleksi idi. Bu refleks anayasanın türlü noktalarda tartışmaya açılmasının akabinde kendisini gösteriyor ve Evren’de yeniden bir “anayasaya yönelik savunma hali” belirliyordu. Buna anayasanın geçici 4. maddesi de dahildi ki bununla ilgili olası bir tasarrufun, Evren’in nezdinde gündem maddesi olacak bir ağırlık taşımadığı anlaşılıyordu. Bunun ötesinde yasaklı liderlerin kamuoyunda görünmeye başlamalarının da Evren’i hoşnut etmediği açıktı. Gazetecilerle yaptığı sohbet toplantısındaki -basında yer almayacak- sözleri bu hoşnutsuzluğun belirtisiydi. Bunun açık yansıması ise birkaç hafta sonra kendisini gösterdi. Cumhurbaşkanı Evren’in Meclis’in yeni yasama yılı açılışında yaptığı konuşma, yasaklar konusuna ve yasaklı liderlere dair gündeme yeni bir yön verecekti.

³⁰³ Evren, Anılar 5, s. 255, 256.;

Aynı toplantıda bulunan Cumhuriyet Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Hasan Cemal’in o günkü notları da Evren’in eski siyasilere yönelik söylediklerini doğrulamaktadır. Bkz. Cemal, Demokrasi Korkusu, s. 459.

3.3. CUMHURBAŞKANI EVREN'İN ÇIKIŞI VE TEPKİLER

1 Eylül 1985 tarihi, TBMM'nin yeni yasama yılının başlangıcını ifade ediyordu. Meclis'in iki yasama yılı geride kalırken üçüncü yasama yılı başlamak üzereydi. İşte bu aşamada Cumhurbaşkanı Evren'in Meclis açılışında yaptığı konuşma, son dönemde filizlenmeye başlayan tartışmalara karşı sert bir tavır alışı idi. Zira Evren'in konuşmalarının bir kısmı bu istikamette oldu:

(...) Geçmiş dönemlerde bu ulvi çatı altında millet çoğunluğunun hiçbir zaman tasvip etmediği çirkin olayların cereyan ettiğini ve hatta silahların çekildiğini, 6 ay gibi uzun bir süre hiçbir görevin yapılmadığını daima hatırlayalım. Tarihin tekerrür etmemesi için geçmiş olayları iyi değerlendirelim ve ondan ders almasını bilelim ve yine bilelim ki, bizi aynı durumlara getirmek isteyen güçler her zaman olduğu gibi bugün de faaliyetlerini sürdürmektedirler. Demokrasi adını her gün ağızlarından eksik etmeyenlerin, 'Türkiye'de demokrasi var mıdır, yok mudur?' münakaşası yapanların, kendilerini demokrasi kahramanı gösterme çabası içinde bulunanların arzuladıkları sistemin bugüne kadar nelere mâl olduğunu ve bundan sonra nelere mâl olacağını, neyi getirip neyi götüreceğini akılcı bir yaklaşımla iyi değerlendirelim. (...)

Kişi ve kuruluşlar bulundukları konuma, parlamento içinde olup olmadıklarına ya da Türkiye'de komünist bir partinin bulunup bulunmadığına göre demokratik parlamenter sistemi var veya yok saymaya kalkışarlarsa bu yaklaşım inandırıcılıktan uzak olur.

'Susan Türkiye' yerine 'Konuşan Türkiye' mantığının bu ülkeye nelere mâl olduğunu hepimiz biliyoruz. Kaldı ki bugün susması gerekenler bile her gün konuşmaktadırlar.

Kendilerinin susmalarına veya konuşmalarına göre rejimi değerlendirenleri, sokaklarda oluk gibi kan akıtılır ve demokrasi göz göre göre adeta katledilirken iktidar ve muhalefet olarak sistemi esenliğe kavuşturma yerine akıl almaz bir tutumla her gün birbirlerini karalayıp inatlaşanları ve dolayısıyla şer güçlere cesaret verenleri aziz milletimiz de herhalde o eşsiz sağduyusu ile mutlaka gerektiği şekilde değerlendirmektedir. (...)

Bugün Türkiye'de, birçok demokratik ülkede kağıt üzerinde kalan özgürlükler rahatlıkla kullanılmaktadır. Basın sıkıyönetime rağmen hiçbir kısıtlamaya tabi olmadan sesini rahatça duyurabilmektedir. Kişi ve kuruluşlar düşüncelerini mevcut kanunlar çerçevesinde serbestçe ifade edebilmekte ve meydanlarda toplanabilmektedirler. Durum böyleyken, 'Türkiye'de demokrasi var mıdır, yok mudur?' tartışmasına girenlerin neyi hedef olarak aldıklarını, o hedefe ulaşırlarsa memlekete ne gibi fayda ve zararlar getireceğini çok iyi değerlendirelim; değerlendirelim ki aynı hatalara tekrar düşmeyelim.³⁰⁴

³⁰⁴ Konuşmanın tam metni için bkz. **T.B.M.M Tutanak Dergisi**, Dönem: 17, Yasama Yılı: 3, Cilt: 19, 1. Birleşim, 01.09.1985, ss. 4-7.; Evren, Anılar 5, ss. 262-268.; “‘Susması gerekenler konuşuyor’”, **Milliyet**, 02.09.1985.; “Evren'den uyarılar”, **Cumhuriyet**, 02.09.1985.; “Evren'den mesajlar”, **Hürriyet**, 02.09.1985.

Evren'in konuşmasının bu bölümleri son dönemde başlayan, rejime ve yasaklara yönelik eleştirilere bir cevap niteliğindeydi. "Mecliste bulunup bulunmama durumlarına göre demokrasi tanımı yapanlar", "kendilerinin susma ya da konuşma durumlarına göre rejimi değerlendirenler", "susan Türkiye yerine konuşan Türkiye mantığını savunanlar", "bugün susması gerektiği halde her gün konuşanlar" gibi tabirler "yasaklı liderlere"; bilhassa son zamanlarda demeçleriyle öne çıkan Demirel'e bir taşlama idi. Demirel ise bu konuşmadan üç gün sonra basına sunduğu yazılı açıklama ile Evren'in sözlerinden hareketle kamuoyunu bir "demokrasi tartışması"na hazırlıyor gibiydi. 5 Eylül'de basında yer alan Demirel'in metni; Evren'in yaptığı konuşmanın ve basındaki değerlendirmelerin aydınlatılması gerektiği ve kendi niyetinin polemik yaratmak olmadığı tespitiyle başlarken, metnin genel içeriği Evren'in sunduğu tezleri çürütme gayesi taşıyordu. Bu yazılı açıklamanın bazı bölümleri şöyleydi:

(...) Sayın Evren'in 'susan Türkiye yerine konuşan Türkiye' istenmesine adeta karşı çıkmış olmasını ve bunun neticesi olarak 'Bugün susması gerekenler bile her gün konuşmaktadır' şeklindeki ifadesini basın, şahsımın hedef alındığı şeklinde değerlendirmiştir. Bu ifadeden anlaşıldığına göre Türkiye'de 'susması lazım gelenler' vardır, 'konuşması lazım gelenler' vardır. Halbuki Türkiye Cumhuriyeti'nin kanunları Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarını 'susması lazım gelenler' ve 'konuşması lazım gelenler' diye bir bölmeye tabi tutmuyor, yani Türkiye Cumhuriyeti'nin kanunlarına göre bazı kişiler her şeyi söylemek ve yapmakta serbest, bazı kişiler ise hiçbir şey yapamaz veya söyleyemez durumda değildir. (...)

Bugünkü rejimde yasaklar vardır. Herkes için vardır. Bazı kişiler için vardır. Ama herkese her şey serbest, bazı kişilere her şey yasak değildir. Basın, Sayın Evren'in beyanından 'bazı kişilere her şey serbest, bazı kişilere her şey yasak' mış gibi bir mana çıkarmıştır.

Gerek anayasanın geçici 4. maddesinden, gerekse 2969 sayılı kanundan böyle bir mana çıkarmak mümkün değildir.

Kimlere nelerin yasak olduğu sayılmış ve sınırlandırılmıştır. Bunun dışında kalan hususlar serbesttir. Kaldı ki bunlar da tartışmaya açıktır.

İşte aydınlatılması gereken husus budur.

Esasen Türkiye'de her şeyin bazı kimselere serbest, her şeyin bazı kimselere yasak olması gibi bir durum mevcut olsa, böyle bir durumun Türkiye'ye şan ve şeref sağlayacağını sanmak yanlıştır. Kaldı ki bugünkü mevcut olan durum da Türkiye'ye bir şey kazandırmadığı gibi, rejimi devamlı tartışılır hale getirmektedir. (...)

Öfke ve hiddetin yakışmadığı yerler vardır. Sayın Evren'in makamı o yerlerin başında gelir.

Hem 'Susan Türkiye yerine konuşan Türkiye istiyoruz' sözünün öfke ve hiddete sebep olmasına anlam vermek de mümkün değildir. Bu sözün rahatsızlık

yaratması ‘konuşan Türkiye’ye karşı çıkmak, ‘susan Türkiye’ye sahip çıkmak anlamına gelir. (...)

Bin senelik insanlık tarihinde, medeni alemde kişi kendisini savunmadan suçlanmamakta, cezaya çarptırılmamakta, suçlu olduğunu kabule mecbur tutulmamaktadır.

Şayet ülkeyi idare edenler, bugün bazı konuların tartışılması taraftarı iseler tek taraflı beyan ve ithamlar yerine yasakları kaldırarak, serbest zeminlerde ve milletin gözü önünde ve milletin hakemliğinde bunun yapılmasını içlerine sindirmelidirler. Gerçek ancak o zaman meydana çıkar.

*Devlet gücünü elinde tutanların öfke ve hiddete kapılarak bu gücü adaletsiz kullanmalarından ve taraflı davranmalarından milletin ve memleketin kazanacağı hiçbir şey yoktur. Zira devlet haksızlık üzerinde değil, adalet üzerinde oturur.*³⁰⁵

Demirel’in cevabı, içerisinde doğal olarak bir savunma barındırıyordu. Bununla birlikte Demirel, her ne kadar “polemik açmak niyetinde olmadığını” belirtse de özellikle bir tartışma konusunu ortaya attı. Daha doğrusu, Evren’in kullandığı “susan Türkiye ve konuşan Türkiye” ikileminin üzerine gitti ve buradan, sonrasında daha net görüleceği üzere yasakların kaldırılmasına yönelik mücadele için bir slogan çıkarttı: “Konuşan Türkiye”.³⁰⁶

Demirel bu arada Yavuz Donat’a da konuştu ve yaptığı yazılı açıklamanın bir tahlili de 6 Eylül’de basında yer alan o konuşmaydı. Demirel niçin açıklama yaptığı sorusuna, “*Ben diri diri mezara mı gömüleceğim? Yaptığım şey, ‘Beni diri diri gömemezsiniz’ diye bağırmaktan ibaret. (...)*” diyordu. Demirel’in bazı konularda itirazları da vardı: “*(...) Ben kimlerle aynı kefiye konulmadım ki? Hepsini hazmetmeye çalıştım. Dört duvar arasındayım. Ne yaptım ben? Memleketi savaşa sokup da muharebe mi kaybettim? Sevr’e imza mı attım? Ben 150’liklerin durumuna düşecek insan mıyım? Şimdi bütün bunlara bir şey söylememem benden nasıl beklenir? (...)*”

³⁰⁵ Demirel metnine, anayasanın bazı maddeleriyle dayanak sağlamaktaydı. Örneğin, anayasa ve hukuk devletinde suç ve suçluyu nutuklarla tayin etmenin mümkün olmadığını, suç ve suçluyu tayin edecek kanun mercilerinin olduğunu belirtirken, Evren’in konuşmasında suç ve suçluyu tek başına tayin etmek durumuna düştüğünü ve bunu yaparken 2969 sayılı kanunun (a) bendini ihlal ettiğini ifade etti. Bu bendin 12 Eylül 1980 öncesinin tartışılmasını “herkese” kapattığını vurguladı. Ayrıca 12 Eylül 1980 öncesindeki anarşi ve terörün sebebi olarak gösterilmelerini de kabul etmediğini belirtti. Demirel bu konuda şunları ifade etti: “*(...) Anarşi ve terörü yapanlar ve yaptırımlar belli ve bu hususta ne yapılması gerektiği ortada iken, adeta suç işleyenlere hak verir gibi kusuru demokrasinin üstüne ve birtakım yerlere atmanın büyük zararı vardır. Hep beraber yaşanılmış, hep beraber görev yapılmış bir dönemin şartları herkesçe malumken, suç ve suçluları bir kenara bırakıp, tartışılmasını kendilerinin yasakladığı bir konuyu ortaya atmanın anlamını bulmakta güçlük çekiyorum.*” Bkz. ““Cevap hakkım doğdu””, **Milliyet**, 05.09.1985.; “Demirel’den ‘açıklama’”, **Hürriyet**, 05.09.1985.; “Demirel’den Evren’e yanıt”, **Cumhuriyet**, 05.09.1985.

³⁰⁶ Bu argüman, yasakların kaldırılmasına yönelik kullanılan güçlü ifadelerden biri haline gelecekti. Bkz. Aslandaş ve Bıçakçı, s. 230-232.

Ayrıca konunun şahsi bir talepten öte, bir hizmet meselesi olduğu iddiasındaydı ve verdiği örnek dikkat çekiciydi:

(...) Türkiye 1961 yılında 78 yaşındaki İsmet İnönü'yü göreve çağırmıştır. Ben ise 56 yaşındayken Türkiye'den koparılamam. Allah şahittir, ömrümü bu memlekete hizmet için harcadım. (...) Benim bir şey talep etmemden öte siz benim şu soruma cevap veriniz: Bu ülkenin benim tecrübeme ihtiyacı var mı? Benden alacağınız bir şey kalmadı mı? Konu benim göreve talip olmam hadisesi olarak düşünülemez.

Demirel kanunlar ve yasaklar karşısındaki konumuna dair ise şunları söyledi:

(...) günümüzde bazı yasaklar vardır. Bunların sınırı ve boyutu bellidir. Sayılmıştır, tarif edilmiştir. Parti kurmam yasaktır. Ben parti kurdum mu? Bir partiye üye olmam yasaktır. Üye oldum mu? Bir partiye fahri başkanlık etmem yasaktır. Ettim mi? (...) Ben 12 Eylül öncesini tartışmıyorum. Ama bunun tartışılması isteniyorsa, kanun değiştirilsin, millet önünde tartışalım diyorum. (...)³⁰⁷

Görüldüğü üzere Demirel için birçok şeye itiraz etmek adına uzunca süredir kolladığı “doğru zaman ve doğru zemin” oluşmuşa benziyordu. Evren'in konuşmasına ayrıca parti kimliğiyle yani DYP tebliğiyle de tepki gösterildi. 6 Eylül'de yayınlanan tebliğdeki vurgu Cumhurbaşkanı Evren'in görev ve yetkilerinin dışına çıktığı ve tarafsız olması gerektiği üzerineydi.³⁰⁸

7 Eylül'de ise bu kez Bülent Ecevit'in Evren'in konuşmasına karşı söyleyecekleri vardı. Ecevit'in sunduğu yazılı açıklamanın bazı bölümleri şu şekildeydi:

Demokratik bir ülkede ancak üstlerindeki görev nedeniyle siyasal konularda susması gerekenler bulunabilir. Onlar dışında kimsenin susması gerekmez. Demokratik toplum, özgürce konuşan toplumdur, üstelik çok sesli olarak konuşan toplumdur. (...)

Kendi haklarım ve özgürlüklerim konusunda da ben, Cumhurbaşkanlığını değil, Millet Meclisi'ni yetkili ve sorumlu sayarım. Ancak bu konuda Millet Meclisi'nden de herhangi bir hak ve özgürlük isteminde bulunuyor değilim. Bir insan, bedelini ödemeyi göze almak koşuluyla en azından konuşup yazma

³⁰⁷ Donat, Özal'lı Yıllar, s. 231, 232.

Demirel'in sözlerine itirazı olanlar da vardı. Örneğin Metin Toker; Evren'in konuşmalarındaki “susan Türkiye ve konuşan Türkiye” sözlerinin talihsiz bir formül oluşturduğunu ve iyi ifade edilmemiş bir sözden Evren'in susan Türkiye'yi konuşan Türkiye'ye tercih ettiği anlamını çıkarmayı “zorlama” buluyordu. Evren'in, devamındaki sözleriyle “belli isimleri” hedef aldığı açıktı. Toker köşe yazısında, Demirel'in “Bu ülkenin benim tecrübeme ihtiyacı var mı? Benden alacağınız bir şey kalmadı mı?” sorunu şöyle yanıtladı: “Sorunun cevabı çok basittir: Hayır. Sayın Demirel sizin, yönetiminizi ikide bir askere devretme engin tecrübenize ihtiyacımız yoktur ve sizden alacağımız, esirgemezseniz artık sadece bir selam kalmıştır. Ülke de millet de ordu da bu askeri müdahaleler mecburiyetinden bıktı. Askeri müdahaleler bazılarının zannettirmek istedikleri gibi kaderimiz değil, basiretsiz yöneticilerimizin sebep oldukları ortamların sonucudur. Konuşması değil, susması gerekenler bu basiretsiz yöneticilerimizdir. (...)” Bkz. Metin Toker, “Susan Türkiye mi Konuşan Türkiye mi?”, **Milliyet**, 08.09.1985.

³⁰⁸ “Evren yetkisini aştı”, **Cumhuriyet**, 06.09.1985.

konusunda kendi özgürlüğünü kendisi belirler. Ben de kesin yasakların uygulandığı dönemde bedelini ödeyerek özgürlüğümü olabildiğince kullandım.

*Benim durumumdaki kimselerin haklarına ve özgürlüklerine gelinceye kadar, geniş toplum kesimlerinin hakları ve özgürlükleri üzerinde ağır sınırlamalar vardır. Öncelikle o sınırlamaların kaldırılması veya demokrasi ile bağdaşabilir ölçülere indirilmesi gerekir. Fakat öyle anlaşıyor ki Meclis çoğunluğu bu konuda ya isteksizdir ya da Cumhurbaşkanı'ndan yeşil ışık beklemektedir. Eğer Sayın Cumhurbaşkanı'nın yakındığı gibi kamuoyunda Millet Meclisi ile ilgili bazı olumsuz izlenimler varsa bunun başlıca nedeni Meclisin kendi yetkilerini kullanmadaki ve demokratik haklarla özgürlükleri genişletmekteki isteksizliği veya çekingenliğidir. (...)*³⁰⁹

Bülent Ecevit'in cevabında, Evren'in söylediklerinden daha çok Meclis'e ve ANAP milletvekillerine yönelik bir dokundurma görüldü. Ecevit ayrıca yasaklara yönelik söyleminde yine önceliği topluma konulmuş kısıtlamaların kaldırılmasına ayırıyor, bu vurguyu yapmayı buradaki açıklamasında da ihmal etmiyordu. Rahşan Ecevit de yaptığı açıklamada birçok açıdan anayasanın defolarının ortaya çıktığını, anayasada değişikliklerin istenmesinin “bazı kimselerin gafletiyle ya da 12 Eylül öncesine dönüş özlemiyle” bir tutulmamasını vurguladı.³¹⁰

Öte yandan diğer partiler de Evren'in konuşmasını yorumladılar. ANAP Genel Başkan Yardımcısı Mehmet Keçeciler, “*Memleketin pek çok meselelerine vuzuh ve açıklıkla temas ettiler. Bizim de savunduğumuz görüşler bu istikamettir*” derken³¹¹ Özal'ın, Evren'in konuşmasına yorumu “*Son derece güzel buldum. Benim bu konuda söyleyecek başka bir şeyim yok*” şeklindeydi.³¹² Demirel'in yanıtı sonrası görüşleri sorulduğunda ise “*Yorum yok*” demekle yetindi.³¹³ Ayrıca o hafta içerisinde yapılan ANAP'ın Başkanlık Divanı toplantısında Özal, Meclis dışındaki partilerin gündem yaratma çabası içinde olduğunu ifade ederken, parti yönetimine de bu yöndeki tartışmalara katılmamaları konusunda uyarılarda bulundu.³¹⁴ İktidar kanadı Evren'in

³⁰⁹ Bkz. ““Susmak gerekmez”, **Milliyet**, 07.09.1985.; “Ecevit de Evren'e yanıt verdi”, **Cumhuriyet**, 07.09.1985.; “Ecevit'ten görüşler”, **Hürriyet**, 07.09.1985.

³¹⁰ ““Toplum dondurulamaz”, **Cumhuriyet**, 08.09.1985.

³¹¹ “Partilerden görüşler”, **Hürriyet**, 02.09.1985.

³¹² “Özal: Evren'in konuşması son derece güzel”, **Cumhuriyet**, 03.09.1985.

³¹³ “Demirel'den ‘açıklama’”, **Hürriyet**, 05.09.1985.

³¹⁴ “ANAP'ta sessizlik”, **Milliyet**, 07.09.1985.

Yalçın Doğan, o günlerde siyasetin geldiği noktayı ve ANAP'ın tavrını şöyle aktarmaktaydı: “(...) *Son beş yıldan bu yana, 6 Kasım genel ve 25 Mart yerel seçimleri dahil, Türkiye bugünkü gibi bir siyasal havaya bürünmedi. Görüşmeler, konuşmalar, açıklamalar, mektuplar siyasetin ağırlığını arka arkaya gündeme getiriyor. Türkiye seçimlerde dahi yaşamadığı bir siyasi ortamı şimdi genişletmeyi deniyor. Demokrasinin tüm kurallarıyla işletilmesine çalışılıyor. Buna hemen hemen var olan tüm siyasi kurumlar canla başla katılmaktan yana tavır alırken işin ilginç yönü, iktidardaki Anavatan Partisi ortada yok. Başbakan Özal'ın yardımcılara tek bir talimatı var: ‘Ağzınızı sıkı tutun, tartışmaya girmeyin.’*” Bkz. Yalçın Doğan, “Bütün Partiler Var, ANAP Yok”, **Cumhuriyet**, 06.09.1985.

karşısına geçmemenin yanında, “konuya kayıtsız kalma, konunun yasaklı muhataplarını yeterince kâle almama” tavrına devam etti. Şimdilik iktidar, mevcut durumdan memnun gözüküyordu. Meclisteki diğer partilerden MDP de açıkça topa girmezken;³¹⁵ HP’den gelen açıklamada, konuşmanın “Evren’in kişisel takdiri” olarak görüldüğü belirtiliyor, birçok açıdan konuşmanın tasvip edilmediği görülüyordu.³¹⁶ O sırada SODEP ve HP birleşmesi için yönetim bazında ikili görüşmeler devam ediyordu ve Evren’in konuşmasına yönelik SODEP’ten yapılan açıklamada da demokrasi vurgusu vardı. Partinin mevcut sistemdeki sorunları iyileştirme çabasında olduğu belirtilirken, “(...) Demokratik haklara ve özgürlüklere, geçirdiğimiz ara dönemde konulmuş sınırlamaların kaldırılması için yasalarda gerekli değişikliğin yapılmasını istemeye devam edeceğiz” denildi.³¹⁷ Demirel’in yanıtı sonrasında sorulan soru üzerine görüşlerini belirten Erdal İnönü ise yasaklamalar ve kısıtlamaların kalkmasından yana olduğunu söylerken, mevcut tartışmaların ardından Türk siyasi hayatının yeni boyutlar kazanabileceğini belirterek esasında siyasetin istikametini de değerlendirmiş oldu.³¹⁸ Evren’in Meclis konuşması ve akabindeki tartışma ortamı, yasaklara yönelik çekişmede siyasi hayatın “ısınmaya” başladığını göstermekteydi.

Kenan Evren’in konuşması, 12 Eylül öncesine ve 12 Eylül’ün aforoz ettiği yasaklı siyasetçilere yönelik bir paylamanın ötesinde bir anlam taşımaktaydı. Bu konuşmayı, son dönemdeki gelişmeler karşısında Evren’in açık ve sert bir tavır alışı olarak görmek doğal olmakla birlikte, konuşma kendi içerisinde yasaklı isimler için

Doğan, Özal’ın bu tavrını eleştirirken, mevcut meselelerin görmezden gelinemeyecek boyutta olduğunu vurgulamaktaydı: “Özal ülkenin gündemine politika geldiğinde tek bir tepki gösteriyor: Susuyor. Ama susmakla puan kazanmıyor. Hatta tersine puan kaybediyor. 1983 seçimleri askeri yönetimin sona erdiği, sivilleşmeye doğru adım atıldığı bir dönemdi. Bir anlamda kapalı rejimin son günleriydi. Şimdi Özal susarak ve ‘politikanın zamanı şimdi değil’ diyerek, kapalı rejimin sanki hala devam etmekte olduğunu söylemek ister gibi davranıyor ve bunu başbakan kimliğiyle yapıyor. (...) Ülke Özal iktidarından siyasal çözümler bekliyor. Susmak ve geride kalmış gerekçeleri öne sürmek, ekonomide olduğu gibi siyasette de Özal’ı her geçen gün yıpratıyor. Bu tarafta geniş bir demokratik ittifak oluşurken, herkes siyasal konuları tartışmak isterken, Özal susarak başlangıçta kendisine verilen avansları cömertçe harcıyor.” Bkz. Yalçın Doğan, “‘Politikacı’ Özal Nerede?..”, **Cumhuriyet**, 09.09.1985.

³¹⁵ “MDP: ‘Siyasi polemikler doğru değil’”, **Hürriyet**, 07.09.1985.

³¹⁶ Açıklamada susan bir Türkiye’nin konuşan bir Türkiye’ye tercih edilmesiyle demokrasinin bağdaşmayacağı vurgulanırken, “(...) Kişi ve kuruluşların düşüncelerini özgürce ifade edebildiklerinden söz açabilmek için yalnız mevcut yasalar çerçevesinde mümkün olanı yapmak yetmez, mevcut yasaların ve anayasanın da hak ve özgürlüklerin özüne ters düşmemesi zorunludur” denildi. Bkz. “HP’nin demokrasi değerlendirmesi: ‘Demokrasi, susan Türkiye mantığı ile savunulamaz’”, **Cumhuriyet**, 04.09.1985.

³¹⁷ “SODEP: Anayasa değişikliği için ısrarlıyız”, **Cumhuriyet**, 03.09.1985.

³¹⁸ “Demirel’den açıklama”, **Hürriyet**, 05.09.1985.

bir kazanımı da barındırıyordu. O kazanım şuydu ki yasaklı isimler, özellikle Demirel, kendisini göstermeye başlamakla ve rejimle ilgili tenkitleriyle “suya yazı yazmamış”, karşısında muhatap bulabilmişti. Yasaklara bayrak açılan bu ilk evrede DYP kanadından gelen ve Cindoruk’un dillendirdiği iktidar eleştirileri, ANAP ve Özal tarafında aynı şiddette karşılanmamıştı. Oysa şimdi Cumhurbaşkanı Evren’in Meclis’i açış konuşmasında, konuya kayda değer ölçüde ağırlık vermesi ve uyarılarda bulunması, aynı zamanda Demirel’in belli bir yol aldığını da gösteriyor; Demirel, üstü kapalı ve öfke içerikli de olsa Meclis’e ve cumhurbaşkanının söylemlerine konu olmakla ismini yeniden siyasetin tepesinde fark edilir kılıyordu. Üzeri türlü yasaklarla çevrili bir siyasetçinin, kamuoyunda yer bulma, yasaklarla ve rejimle ilgili farkındalık yaratabilme çabasına giriştiği bu dönemde, güçlü bir gündem maddesi olması, bu çabasını ilerletebildiğini ortaya koymaktaydı. Şimdi bir yere kadar getirilen bu kıvılcım, gittikçe büyümeli ve büyük bir talep haline getirilmeliydi. O kıvılcım “yasakların kaldırılması” idi. Fakat ondan önce ANAP içerisinde yasaklarla ilgili parti politikası aleyhinde çıkan bir ses, bir an için dikkatleri üzerine çekti.

3.4. YASAKLARIN MECLİSTEKİ İLK YANSIMALARI VE ANAP İÇERİSİNDEN ÇIKAN “AYKIRI” BİR SES

Yasakların ve yasaklı liderlerin gündeme girmeye başladığı bu ilk evrede, konuyu bir şekilde meclise taşıyanlar da oldu. Burada ilk dikkat çeken isimlerden biri ana muhalefet partisi olan HP’nin Meclis’teki sivri dilli simalarından, Adana Milletvekili Cüneyt Canver idi. Canver’in, 26 Şubat 1985’te gündem dışı konuşma isteğiyle çıktığı kürsüde, yasaklı siyasilerle ilgili sözleri dikkat çekiciydi:

*(...) nasıl ki mesleğinde suç işleyen bir doktorun yüzünden tüm meslek camiasının doktorluktan menî düşünülüyorsa, eski politikacıların da tümünün yasakta olması aynı derecede doğru olmamaktadır. Bırakalım ve onlardan istifade edelim. Doğru veya yanlış demokrasi mücadelesi vermiş tüm eski politikacılar için yapabileceğimiz tek şey, Türkiye Büyük Millet Meclisi önünde onlara cenaze töreni düzenlemek olmasın. Bu ülkede politikacı, lider öyle kolay yetişmiyor, bunu hepimiz birlikte yaşıyoruz; bırakınız politikacıları halk cezalandırsın.*³¹⁹

³¹⁹ “HP’li Canver: TBMM, eski siyasiler için tüm anayasal yetkilerini kullanmalı”, **Cumhuriyet**, 27.02.1985.

Konuşmanın tam metni için bkz. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem: 17, Yasama Yılı: 2, Cilt: 13, 65. Birleşim, 26.02.1985, ss. 147-149.

Fakat konunun Meclis’e yansımada şaşırtıcı olan Canver’in konuşması değil; yasaklara ve yasaklılara karşı oluşmaya başlayan gündeme kayıtsız kalma eğilimindeki ANAP içerisinde aykırı bir sesin çıkması oldu. ANAP Ankara Milletvekili Abdullah Nejat Resuloğlu, 21 Mayıs 1985’te Meclis’te yaptığı gündem dışı konuşmasıyla milletvekillerine çağrıda bulundu, yasaklı siyasilere hak iadesi yapılması gerektiğini vurguladı:

*(...) Şahsi kanaatime göre ömürlerini büyük Türk milletinin refah ve saadeti, muasır medeniyet seviyesine erişmesi, milli iradenin bütün iradelerin üzerinde tutulması uğrunda harcamış ve birlikte politika yapmanın şerefini birçoklarımızın ömürlerimizin sonuna kadar gururla taşıyacağımıza inandığımız bazı eski politikacılar hakkında, anayasamıza milletin hür iradesi ile konulan siyaset yasağının konuşularak nihai bir karara bağlanması zamanının geldiği inancındayım. (...) Yüce Meclis’te temsil olunan siyasi partilerimizin temsilcileri ile bağımsız arkadaşlarımızın temsilcilerinin derhal bir araya gelerek polemik ve dedikodulara sebep olmayacak ve hiç kimseyi incitip rencide etmeden bu konuya kesin ve net bir hal tarzı bulması ve 1982 Anayasamızla getirilen yasaklamalar 3 yıl tatbik olduğuna göre, Anayasamızın geçici 4. maddesinin toptan kaldırılması hususunda bir mutabakata varılması gerektiğine inanıyorum. (...)*³²⁰

Resuloğlu, bundan önce de Meclis’te söz alıp hükümetin KDV uygulamasını eleştirmiş, parti içerisindeki muhalif bir figür olarak ANAP’lıların gözüne batmaya başlamıştı.³²¹ Şimdi de partiden bağımsız ve aykırı bir açıklama yaparak dikkat çekti. Bu konudaki asıl hamlesi ise, yasakların Evren’in konuşmasıyla yeni bir boyut kazanmasının ardından, partisinden habersiz bir şekilde 26 Eylül 1985’te Meclis’e bir yasa önerisi vermesi oldu. Bu öneri 12 Eylül’ün “kutsandığı” ve 12 Eylül öncesi politikacılara yönelik bir konuşma sınırlamasının getirildiği 2969 sayılı kanunun yürürlükten kaldırılmasını içermekteydi.³²² ANAP yönetmeliği, milletvekillerinin yasa önerilerini önce parti grubuna getirmesini öngörüyordu fakat teklif direkt olarak TBMM Başkanlığına sunulunca, ANAP’ta bir “Resuloğlu sorunu” yaşandı. Önce parti yöneticileri Abdullah Nejat Resuloğlu’na ikazlarda bulunurken,³²³ sonrasında da Özal, Resuloğlu’nun uzun süredir parti tüzüğüne aykırı davrandığını, son hareketinde de

³²⁰ “Resuloğlu: ‘Eskilere af zamanı geldi’”, **Hürriyet**, 22.05.1985.

Konuşmanın tam metni için bkz. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem: 17, Yasama Yılı: 2, Cilt: 16, 101. Birleşim, 21.05.1985, s. 382, 383.

³²¹ Betül Uncular, **İşte Böyle Bir Meclis (1983-1991)**, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992, s. 56, 57.

³²² “Özal’a ANAP içinden acı sürpriz”, **Milliyet**, 27.09.1985.

³²³ Partinin Genel Sekreteri Mustafa Taşar, partinin Grup Başkan Vekillerinden Pertev Aşçıoğlu ve Haydar Özalp, Resuloğlu’nun parti disiplinine uymadığını, teklifi geri almaması durumunda parti program ve tüzüğü uyarınca ihraça kadar gidecek cezaların uygulanabileceğini söylediler. Bkz. “ANAP’ta 2969 kavgası”, **Cumhuriyet**, 28.09.1985.; “‘Sürpriz teklif’ sahibi ANAP’lı Resuloğlu’na sert uyarı: ‘Teklifi geri al’”, **Hürriyet** 28.09.1985.

bunun görüldüğünü, akabinde ise parti yöneticileriyle münakaşaya girdiğini belirterek partiden ihraç talebiyle disiplin kuruluna verildiğini açıkladı.³²⁴

Resuloğlu'nun söylem ve demeçleri, Demirel'e yakınlık duyduğunun bir işaretiydi. İlerleyen süreç, bu durumu daha da görünür kıldı. Zira Resuloğlu basında Özal'ı eleştirmeye ve siyasi yasakların kaldırılmasını vurgulamaya devam ederken, “Demirel” vurgulu cümleleri bu işareti belli eden cinstendi. Demirel'den direktif aldığına dair iddiaları ise reddediyordu.³²⁵ Sonraları Yavuz Donat'ın DYP-Resuloğlu ilişkisine dair verdiği bir anekdot kayda değer gözüküyor. Buna göre Resuloğlu milletvekili seçildiği günden beri DYP ile yakın bir ilişki içerisindeydi. Hatta Demirel'in ekibinden olan ve yasaklı durumdaki Yiğit Köker'in bizzat kaleme aldığı eleştirel bir metin Resuloğlu tarafından ANAP Grubunda okunuyor ve bu eleştiriler de Özal'ın gözüne batıyordu.³²⁶ Yine aynı kaynakta Resuloğlu'nun verdiği bilgiler de Demirel ile o dönemki güçlü bağının ispatıydı:

Milletvekili seçildiğim günün sabahı daha mazbatamı almadan Sayın Demirel'in evine gittim. 'Saygımda, bağlılığımda hiçbir değişikliğin bulunmadığını, ANAP'a kayıtlı olmadığımı, emrederlerse milletvekilliğinden derhal istifaya hazır olduğumu' söyledim. Kendileri 'göreve başlamamı' istediler. ANAP'a kaydolmam milletvekili seçilmemden daha sonra, partinin grup toplantısında olmuştur. Ve bizzat merhum Turgut Özal beni ANAP'a kaydetmiştir. ANAP'ta

³²⁴ “Özal'dan gözdağı”, **Cumhuriyet**, 01.10.1985.; “Resuloğlu Haysiyet Divanı'nda”, **Hürriyet**, 01.10.1985.

³²⁵ Örneğin Resuloğlu, 4 Ekim'de gazetecilere yaptığı yazılı açıklamada bazı ANAP'lıların Demirel isminden faydalandıklarını, şimdi de yasakların arkasına saklandıklarını iddia etti: “(...) Bir süreden beri gazetelerde yayımlanan 1982-1983 dönemini anlatan tefrikalarda, kimlerin kimlerden parti kurmak için icazet ve yardım beklediklerini, kimlerin ağabeyleri ile 10 dakika görüşebilmek için aylarca inat ve sabırla ne çeşit teşebbüslerde bulunduklarını, kimlerin milletvekili genel seçimleri dolayısıyla yurt dışında çıkan propaganda gezilerinde vatandaşların kulağına, 'Ağabeyinin eski müsteşarıdır, ona oy verirsiniz Türkiye'de değişen hiçbir şey olmayacaktır, bize rey veriniz ki onları Zincirbozan'dan çıkaralım, iktidar olalım ki onlara siyaset yasağı getiren kanuni manileri kaldıralım da aramıza dönsünler' diye fısıldadıklarını ve bu sayede TBMM'nin çatısı altında kendilerine de bir yer bulduklarını Türk milleti çok iyi tanımaktadır. (...) Yasakların hele geçici yasakların arkasına saklanmak korkunun neticesidir. Eğer iddia ettiğiniz gibi Türkiye güllük gülistanlık ise neden korkuyorsunuz? Yoksa hükümet olmanıza rağmen iktidar değil misiniz? Bunu millete izaha mecbursunuz.” Bkz. “Geçici yasakların arkasına saklanmayın”, **Cumhuriyet**, 05.10.1985.

Resuloğlu 6 Ekim'de yayınlanan bir röportajında Özal'a; büyüklük kompleksine girmek, kararları yalnızca yanındaki isimlerle almak ve milletvekillerini sadece sayı hesabı olarak görmekle itham ederken, Demirel ile ilgili şöyle konuştu: “Valla kendisine gidip görüşebilmeyi, hele o ikbal günlerinden ayrılıp normal vatandaş olarak yaşayan Sayın Demirel'le temas kurmayı çok istedim. Çünkü insanlar düştüğü zaman dost kalabilmek önemlidir.” Resuloğlu Demirel'den direktif aldığı iddialarını yalanlarken, “(...) Keşke görüşebilseydim. Görüşmemiş olmanın sıkıntısını çekiyorum. Çünkü bizim eskiden beri tanıdığımız ve değer verdiğimiz bir büyüğümüzdür. Ama dedikodulardan korktuğumuz için hem ona zarar gelmesin hem de bize zarar gelmesin diye mümkün değil konuşmıyoruz.” Bkz. Emin Çölaşan, “Pazar Sohbeti – Tehdit ediliyorum”, **Hürriyet**, 06.10.1985.

³²⁶ Donat, Yokluk Yılları, s. 113.

*iken DYP'den ve Sayın Demirel'den hiç kopmadım. Hiçbir karşılık beklemezsiniz Sayın Demirel'in yasağının kalkması mücadelesini verdim. (...)*³²⁷

Şekil 10: ANAP Milletvekili Nejat Abdullah Resuloğlu'ndan “Yasaklar” Çıkışı

Kaynak: Nihat Tüblek, Hürriyet, 29.09.1985, s. 11.

Resuloğlu'nun partiden aykırı aksiyonlarının sonucu ise malumun ilamı oldu ve Resuloğlu bir yıl süreyle parti faaliyetlerine katılmaktan men edildi.³²⁸ 2969 sayılı kanunu tümüyle kaldırma önerisi ise Meclis komisyon raporlarının ardından yapılan oylamada reddedildi³²⁹ ki öncesinde, ileride görüleceği üzere bu kanun hakkında hükümetin bir düzenlemesi söz konusu olacaktı. Bu süre içerisinde parti faaliyetlerine katılmaktan men edilen Resuloğlu hala ANAP'lı idi ta ki Doğru Yol Partisi'nin Meclis'te grup kurma çabalarının belli bir noktaya gelmesine kadar. Bu aşamada Resuloğlu, ANAP'tan istifa edecek ve DYP'ye katılacaktı.³³⁰

Resuloğlu'nun söylemlerinin iktidara veya genel anlamda siyasete bir istikamet kazandıracak etkide olduğunu söylemek güç olsa da asıl dikkat çekici olan

³²⁷ Donat, Yokluk Yılları, s. 202.

³²⁸ “Resuloğlu, 1 yıl ihraç”, **Milliyet**, 17.10.1985.; “Resuloğlu ANAP'ı mahkemeye verdi”, **Hürriyet**, 28.11.1985.

³²⁹ “Siyasi yasaklar tasarısı reddedildi”, **Milliyet**, 02.05.1986.; Detaylı bilgi için bkz. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem: 17, Yasama Yılı: 3, Cilt: 28, 100. Birleşim, 01.05.1986.

³³⁰ Uncular, s. 75.;

Resuloğlu rozetinin takıldığı sırada “gerçek yuvasına katılmanın mutluluğunu yaşadığını” belirtirken, DYP'lilerin “İdealist Resul” diye tempo tuttuğu görülüyordu. Bkz. “DYP, ucu ucuna”, **Hürriyet**, 16.05.1986.

siyasi yasaklar hakkında süregelen iktidar politikasına, yine iktidar içerisinde aksi bir sesin çıkması idi. Bu dikkat çekici görüntü, Resuloğlu'nun sürdürmekte ısrarcı olduğu eleştirileriyle de devam edecekti. Netice itibarıyla “Resuloğlu sorunu”, yasaklı siyasetçilerin gündem yaratma çabalarının ANAP içerisinde de bir “çatlak ses” çıkarttığını ortaya koyarken, bir ANAP'lı vekilin Meclis'e getirdiği teklifin yine ANAP oylarıyla reddedildiği bir görüntü de sunmuş oldu.

3.5. YASAKLI LİDERLERİN FAALİYETLERİ, YASAKLARIN TARTIŞILMASI VE BAZI DEĞİŞİKLİKLER

Yasalara dair bir tartışma zemini oluşmaya başlasa da iktidar politikasında kayda değer bir değişiklik görülüyor idi. Özal, DYP'den gelen söylem ve eleştirilere aynı tondan cevap vermeme eğilimini bir süre daha sürdürürken, yasaklar konusunu ANAP'ın Meclis'te anayasada tek başına değişiklik yapabilecek çoğunluğa sahip olmadığı söylemiyle geçiştirmiş; meseleyi 1988 sonrasına ötelemiş idi. Fakat aynı eleştiriler Cumhurbaşkanı Evren nezdinde sert bir şekilde karşılık buldu. Meclisi açış konuşması Evren'in siyasi yasaklılara karşı yeniden tavır aldığına işaretliydi. Böylece siyasi yasaklara ve rejimin mevcut şekline gelen eleştirileri Evren'in göğüslemesi, Özal'a da müttefik ve bir ölçüde de zaman kazandırmış oldu.

Fakat şu gerçek günden güne daha fazla görünür olmaya başladı: yasaklı liderler artık açıkça “siyasetin kadrajına” girmektedirler ve buna karşı tepkisiz kalmak güç idi.

3.5.1. Yasaklı Liderlerin Faaliyetleri ve Siyasetin Gündemine Girmeleri

Cumhurbaşkanı Evren, anayasaya getirilen eleştirilere ve muhtemel bir anayasa değişikliği ihtimallerine karşılık verirken sert söylemlerde bulunmaya devam etti. 18 Ekim'de Kastamonu'da yaptığı konuşma buna iyi bir örnek teşkil etti. Evren yine “Anayasayı deldirtmem” sözüne açıklık getirirken uzun uzadıya anayasa değişikliği için belirlenmiş yöntemi açıkladı ve değişikliğin Meclis'ten geçme ihtimalinden sonra alabileceği tavrı iddialı bir çıkış yaparak anlattı:

(...) Ben yine bunu kabul etmiyorsam millete giderim. Oylama yaptırırım. Çünkü bu anayasayı millet kabul etti. Yüzde 92,5'la kabul etti. Millet kabul ederse

*amenna, eğer bu değişiklik bu milletin hayrına değil ve benim prensiplerime uymuyorsa ve değişiklik ile bu devletin idaresi mümkün değil ise çeker giderim. (...)*³³¹

Evren “kendisine rağmen” gerçekleşecek bir anayasa değişikliğinin aynı zamanda cumhurbaşkanlığı görevini devam ettirmesini de anlamsız kılacağını sert bir ifadeyle belirtmişti. Buradaki asıl mesele, Evren için değişmesi bu denli önem ifade edecek maddelerin hangisi olacağı, siyasi yasakların bulunduğu geçici 4. maddenin bunlardan biri olup olmayacağı idi. Evren daha sonra yapılan bir sohbet toplantısında anayasanın bazı temel prensipleri olduğunu söylerken, örnek olarak devlete karşı işlenmiş suçların affını yasaklayan 14. maddeyi gösteriyor, değiştirilmesine karşı çıkacağını belirtiyordu. Diğer maddeler ve geçici maddeler üzerinde ise bir görüş beyan etmedi.³³² Dolayısıyla şimdilik burada dikkat çeken husus, Evren’in olası bir anayasa değişikliğinde halk oylaması kartını oynayabileceği ve değişikliklerin karşısında yer alabileceğini vurgulaması oldu.

Siyasetin tepesinde kendisini yeniden fark ettiren Demirel’in ise yeni planı “yurt gezileri” idi. Tabii bu yurt gezilerinin dikkat çekici yanı peşi sıra gelen uzun konvoylar, yapılan karşılama törenleri ve halk kalabalıkları olacaktı. Zaten amaçlanan da buydu. “Yasakları halk koymadı” söylemi, ancak liderlerin halkta coşku uyandırabildiği gerçeğiyle örtüşürse anlamlı olurdu. Demirel’in planı yurt gezileriyle bu coşkuyu yaratmak olacaktı.

Bu açıdan 1985’in ekim ayı sonunda Demirel’in, memleketi Isparta’ya yaptığı seyahat anlamlı bir başlangıç oldu. Yüzlerce araç konvoyuyla şehre giriş yapan Demirel, Isparta’da bulunduğu üç günlük süre zarfında önemli mesajlar verdi. Demirel, “Bizim arkamızda bir damla gözyaşı, bir damla kan, bir tek kirli iş yoktur. 25 yıldır sizi utandıracak hiçbir işin içinde olmadım. Alnımız açık, başımız bulutlara değecek kadar diktir” derken³³³, üzerinde bulunan yasaklarla ilgili şunları söyledi:

Anayasanın geçici 4. maddesi siyaset yapma yasağı getirmez. Siyaset yapmayı yasaklayan hiçbir kanun yok. (...) Geçici 4. madde 1980 öncesindeki bir kısım parti yöneticilerinin (...) bir partiye üye olamayacaklarını, parti

³³¹ ““Ben, sandalyeye yapışmadım””, **Milliyet**, 19.10.1985.; Evren, Anılar 5, s. 300, 301.

³³² “Evren’den açıklamalar”, **Cumhuriyet**, 27.10.1985.

³³³ “Büyük gösteri”, **Cumhuriyet**, 25.10.1985.;

Demirel’in kendisi için verilen yemekte yaptığı futbol benzetmesi de manidardı: “(...) *Kazanınca seviniyorsunuz, kaybedince üzüliyorsunuz. Ama üzülmemek gerekir, çünkü bunun rövanşı da var. Tabii bu arada rövanşa kadar kendine çeki düzen vermek lazım. Bir de her şeyi kaidesine göre oynamak lazım. Kaleciyi kaleye bağlayıp gol atmak olmaz.*” Bkz. ““Kaleciyi bağlayıp gol atmak olmaz””, **Hürriyet**, 25.10.1985.

kuramayacaklarını, seçilemeyeceklerini getirir. Yasak budur, bunun adına siyaset yasağı demek mümkün değildir.

Demirel bunun dışında 2969 sayılı kanunun da getirdiği kısıtlamaları izah ederken şöyle devam etti:

*(...) Benim ne Türkiye meselelerini düşünmem yasaktır ne de konuşmam yasaktır. Zaten böyle bir yasak da konulamaz. Akla sığmaz. Ama sadece parti kurmam ve seçilmem yasak. Ne nefes almam ne de gezmem yasaktır, ne de arkadaşlarımla muhabbet içinde olmam. Ne halkın beni sevmesi yasaktır ne de benim halkı sevmem yasaktır. Zaten yasaklanamaz da. Olsa da o çeşit yasaklar yürümez. Ne kadar çok yasak koyarsanız, ülke idaresini o kadar zorlaştırırsınız. (...) Siyasetçilere koyduğunuz yasak geride kalmış siyasetçiler için çok mana taşımaz. Fakat bundan sonra siyaset yapacaklar için güvenceyi ortadan kaldırır.*³³⁴

Demirel görüldüğü üzere üzerindeki mevcut yasakları tanımlarken vurguyu yasaklara değil, yasaklar dışındaki özgürlük alanına yapıyor; şu anki tutumunu da bu özgürlük alanı içerisinde değerlendiriyordu. Bununla birlikte Isparta'da bulunduğu süre zarfındaki konuşmalarında yasakları tartışmaya devam etti:

*Türk siyasetinde inişler çıkışlar olabilir. Şu olabilir, bu olabilir ama bunlar bizim dışımızdadır. Kişi ülkeye kayıtsız şartsız bağlıysa zaman, zemin ne olursa olsun ne düşünüyorsa onu düşünmeye devam eder. (...) Yalnız bir ülkede yasaklar varsa veya yasak korkusu ile yasak olmayan şeyler de yasak haline getirilmişse, hakkı olan şeyleri de kişi kendi kendine yasaklamışsa, o zaman tabii hoş bir durum ortada yoktur. Ben Türkiye meselelerini düşünmeye ve düşündüklerimi söylemeye devam ederim ama kimi bulup söyleyeceğim? Vatandaş topluluklarına söylemek için meydanların açık olması lazım. Düşüncelerimi ulaştırmak için basın, radyo ve televizyonun açık olması lazım.*³³⁵

Demirel istediği yere gitmesini önleyen bir kanun olmadığını vurgularken, yurdun çeşitli bölgelerini gezeceğini söyledi:

(...) Benim Türkiye dahilinde istediğim yere gitmeme mani bir kanun hükmü yoktur. 2969 sayılı kanunun getirdiği tahditler dışında istediğim şeyi söylemeye mani hiçbir kanun hükmü yoktur. (...) Ben kendi ülkemde menfâda (sürgün yeri) değilim, sürgün de değilim. Kendi ülkemde menkûb da (gözden düşmüş) değilim. Şu anda kendimi savunma ihtiyacı içinde de değilim. (...) Türkiye Cumhuriyeti Anayasasına göre herkes istediği yere gider. Başka birisi giderse serbesttir, ben gidersem bir mana taşır, böyle bir şey olmaz. Ülkenin çeşitli bölgelerine

³³⁴ "Demirel yurt gezisine çıkıyor", **Milliyet**, 26.10.1985.

³³⁵ Demirel ayrıca vatandaşların üzerinde çekince olduğunu, "dağa taş korku sindiğini" ve zihinlerin hür olmadığını söylüyordu. Bununla birlikte "konuşan Türkiye ile Türkiye'nin 12 Eylül öncesine götürülmek istendiği" algı ve suçlamasına da cevap verdi: "Meseleye öyle bakmak yanlıştır. Bence tartışmayı daha tutarlı yapmak lazım. Deveye sormuşlar engini mi seversin, yokuşu mu? Bunun düzü yok mu demiş. Vatandaş 'işim yok, aşım yok' derken 'sen 12 Eylül öncesine mi dönmek istiyorsun?' diye sorarsanız bu vatandaşın sorusuna cevap teşkil etmez. Meseleyi de çözmez. (...) kimsenin kan istemesi mümkün değildir. Ama hak, hukuk, adalet, ekmek, hürriyet, güvenlik, hepsini beraber istiyoruz denmesi tabiidir. (...) " Bkz. "Demirel: Dağa taş korku sinmiş", **Cumhuriyet**, 27.10.1985.

*gideceğim, arkadaşlarım dostlarım var. Ülkenin çeşitli bölgelerini özledim, (...) ömür Allah'ın bileceği iştir ama benim ömrüm bugün 10 yıl uzamıştır.*³³⁶

Şekil 11: Demirel “İpleri Çözmeye” Başlıyor

Kaynak: Bedri Koraman, Milliyet, 30.10.1985, s. 1.

Demirel'in Isparta seyahati birkaç anlamı birlikte barındırmaktaydı. Birincisi Demirel, kalabalıklar eşliğinde yaptığı bu seyahatin devamının geleceğini de söyleyerek yasakların altını oymadaki önemli faktörün “yurt gezileri” olacağını mesajını vermişti. Öte yandan uzun sürenin ardından memleketine yaptığı bu gezideki açıklamalarında hem birçok açıdan yasakları tartışmaktaydı hem de yasakların “elini kolunu bağlayacak cinsten olmadığını” söyleyerek konuşmalarının ve gezilerinin hukuken bir sakıncası olmayacağı kanısındaydı. Tüm bunlarla birlikte Demirel'in asıl mesajı “artık sahada olacağı” idi.³³⁷

Bu sırada uzun bir aradan sonra kendisini gösteren yasaklı liderlerden bir diğeri de Necmettin Erbakan oldu. İkinci bölümde belirtildiği gibi başlangıçta Erbakan ve MSP yöneticilerine verilen mahkumiyet kararı Askeri Yargıtay tarafından “eksik

³³⁶ ““Sürgün değilim, gezeceğim”, **Cumhuriyet**, 28.10.1985.; Demirel: ““Ülkemde sürgün değilim”, **Hürriyet**, 28.10.1985.

³³⁷ Cüneyt Arcayürek, Demirel'in Isparta'daki konuşmalarıyla yasakları kaldırmayı amaçlayan kampanyasını ağır ağır başlattığı fikrindeydi. Bkz. Cüneyt Arcayürek, **Büyüklerle Masallar Küçüklerle Gerçekler 1: Demokrasi Dönemecinde Üç Adam**, 3. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000, (Demokrasi Dönemecinde Üç Adam), s. 251.

soruşturma ve delil yetersizliği” gerekçeleriyle bozulmuş, yeniden yargılanan MSP’liler bu kez davadan beraat etmişlerdi. Mahkemenin beraat kararı 19 Eylül 1985’te Askeri Yargıtay tarafından onandı.³³⁸ Böylelikle uzun süren ve farklı aşamalardan geçen yargı sürecinin lehlerine sonuçlanması yasaklı durumdaki Erbakan ve diğer MSP’liler için önemli bir kazanım olduğu gibi, siyasi yasaklılık durumlarıyla ilgili de bir itiraz söylemini beraberinde getirecekti. 9 Kasım 1985’te Erbakan, beraberindeki uzun bir araç konvoyuyla Konya’ya geldi. Bu seyahat, 12 Eylül’den sonra Erbakan’ın taraftarlarıyla birlikte yaptığı ilk yurt gezisi anlamını taşıyordu. Demirel’in ardından Erbakan da “kendisini hatırlatma” yoluna gidiyordu.³³⁹ Burada bir basın toplantısı yapan Erbakan mevcut yasaklarla ilgili şunları söyledi:

*Getirilen kısıtlama mevcut siyasi partilerin yönetiminde görev almama, memleketin iç ve dış politikasına menfi etki yapmak kastıyla beyanatta bulunmama kısıtlamasıdır. Memleketini, milletini seven insanların ülkelerinin yükselmesi ve güçlenmesi için ellerinden gelen gayretle çalışması, görevlerini ortadan kaldırmaz.*³⁴⁰

Ayrıca beraat kararı ile Milli Görüş hareketinin ve MSP faaliyetlerinin meşru olduğunun kanıtlandığını söylerken, “*Milli görüş ne zaman tıraş edilmek istense arkasından çok daha güür olarak çıkmaktadır*” diye konuştu.³⁴¹ Erbakan böylece ilk mesajlarını yaptığı yurt gezisiyle Konya’dan vermiş oldu.

Üzerinde durulması gereken önemli noktalardan biri de yargılama sürecinden beraat ile ayrılan Erbakan ve diğer MSP’lilerin, anayasanın geçici 4. maddesiyle getirilmiş olan siyasi yasakların artık kendileri için geçerli olamayacağı iddiasını ortaya atmaları oldu. Daha önce belirtildiği gibi geçici 4. maddede siyasi yasaklı olacak partiler ve siyasetçiler tespit edilirken, özellikle MSP ve MHP’yi hedef alan tabir “16 Ekim 1981’de feshedilen partilerden; 11 Eylül 1980 itibarıyla gerek parti tüzel kişiliği, gerek bunların merkez yöneticileri gerekse parlamento üyeleri hakkında TCK’da yer alan devletin şahsiyetine karşı işlenmiş cürümlerden herhangi biri ile ilgili olarak haklarında kamu davası açılan siyasi partiler” şeklinde belirtilmişti. Yani bu

³³⁸ “Erbakan’a beraat”, **Milliyet**, 20.09.1985.; “MSP’nin beraati kesinleşti”, **Cumhuriyet**, 20.09.1985.

³³⁹ Kenan Evren 9 Kasım’a ilişkin notlarında şöyle yakınıyor: “*Süleyman Demirel siyaset sahnesinde görünür de 12 Eylül’den önceki diğer parti liderleri durur mu? Necmettin Erbakan da yarın Konya gezisine çıkacakmış. Gazetelere o da beyanat vermeye başlamış. (...) Yakında Alparslan Türkeş de sahnede görülmezse şaşarım doğrusu... Yine dörtlü ekip arz-ı endam edeceklerdir. Yarın aynı zamanda Atatürk’ün ölümünün yıldönümü. Erbakan böyle bir günde Ankara’da bulunur mu? Onun başkenti Konya. Elbette oraya gidecek.*” Bkz. Evren, Anılar 5, s. 322.

³⁴⁰ ““Siyaset yasaklısının da görevi var””, **Milliyet**, 10.11.1985.

³⁴¹ “Erbakan 5 yıl sonra sahnede”, **Cumhuriyet**, 10.11.1985.

partiler ve partililer için tanımlanan yasaklara getirilen açıklama, “haklarında dava açılmış olması” idi. Fakat şimdi MSP’liler haklarında açılan davanın beraat ile sonuçlanmasıyla birlikte kendilerinin mevcut yasak hükmü içerisinde kalma durumlarının ortadan kalktığını söylüyor, isimlerinin siyasi yasaklılar listesinden çıkarılmasını istiyor ve bu yönde bir çalışma başlatacaklarını duyuruyorlardı.³⁴² MSP’lilerin mevcut durumu siyasi yasakların uygulanmasında yeni bir açmazı ifade etmekteydi. Siyasi yasaklı partililer tanımlanırken AP ve CHP için “dönemin iktidarı ve ana muhalefet partisi” diye yapılan tanımlama gayet netti ancak diğer partiler için yapılan “haklarında kamu davası açılmış olmak” tabiri, davanın MSP örneğinde görüldüğü gibi beraat ile sonuçlanmasıyla, siyasi yasakların uygulanmasında yeni bir belirsizliği ortaya çıkarmıştı. “Haklarında dava açılmış olmak” izahıyla getirilen yasaklar, davaların beraat ile sonuçlanmasıyla otomatik olarak geçerliliğini yitirir miydi? Yoksa “haklarında dava açılmış olması”; zaten bahse konu isimlerin bu davalara muhatap kalmaları siyasi yasaklı olmaları için yeterli mi görülmüştü? Kanun hazırlanırken belli ki bu yeterli görülmüş idi ancak şimdi davaların beraat ile sonuçlanması, söz konusu MSP’li siyasetçilerin ilkinin iddia etmelerine neden olacak ve Erbakan önderliğindeki yasaklı MSP’li siyasiler bu konuyu deşmeye hazırlanacaklardı.

Erbakan Konya’ya yaptığı yurt gezisinden 20 gün sonra bu kez aynı hareketlilikle ve uzun bir araç konvoyuyla İstanbul’a “çıkarma” yaptı. Kendi taraftarlarınca coşkuyla karşılanan Erbakan o günü “tarihi bir gün” olarak tanımladı. *“Bizi beş sene mumyalamışlardı. Bizim için zaman işlememişti. Şimdi tekrar başlıyor.”* diyen Erbakan, yasaklarla ilgili mağduriyet yaşadıklarını savunmayı ihmal etmedi:

Geçici dördüncü madde bazı parti yöneticilerine tahditler getirmiştir. Ama yöneticileri hakkında dava açılmış partiler var. Şimdi bunlar sonuçlandı.

³⁴² “MSP’liler kendilerini yasaklı saymıyor”, **Cumhuriyet**, 25.11.1985.; “Siyaset yasağını kaldırma girişimleri”, **Milliyet**, 26.11.1985.

Erbakan bu konudaki iddialarını şöyle anlatıyordu: *“Anayasal beraat demek, dava açılmadan önceki durumda mevcut bütün hakların elde edilmesi, hatta daha fazlasının elde edilmesi demektir. (...) Bu durumda yöneticileri hakkında dava açılmış partiler sözü, ancak dava devam ettiği sürece bir mana taşır. Dava neticelendiği anda ve hele bu dava beraatla neticelenmişse o takdirde bu sözün herhangi bir tahdit edici manası kalmaz, anayasanın diğer temel prensiplerinden dolayı. Yani anayasanın içindeki herhangi bir maddeyi anayasanın bütünü içinde değerlendirmek ve tefsir etmek lazım gelir. Bundan dolayıdır ki bizim kanaatimizce hukuken bugün, Milli Selamet Partisi yöneticileri için bu 4. maddedeki tahditler, söz konusu olmamak lazım gelir.”* Bkz. “Erbakan: 4. maddedeki tahditler bugün bizim için söz konusu değil”, **Yankı**, Sayı: 764, 18-24 Kasım 1985, s. 8.

*Mahkeme yok. Kaldı ki yöneticileri beraat ettiler. İşte bu sebepten dolayı bu yasaklar MSP yöneticileri için söz konusu değil. Anayasanın temel esası T.C.'nin bir hukuk devleti olduğudur. Hukuk devletinde de beraat kararının manası, dava açılmamış durumdaki bütün hakların tekrar geri verilmesidir. Şayet bu maddede 'beraat etseler dahi' diye bir kayıt koysalardı, o zaman MSP yöneticileri hakkında da tahdit söz konusu olabilirdi.*³⁴³

Erbakan'ın attığı bir başka adım da “yasaklı siyasiler arası görüşmeleri” başlatmak oldu. Öyle ki Erbakan aralık ayının ikinci haftasında önce Demirel'i ziyaret etti³⁴⁴, daha sonra da Ecevit ile görüştü. Bu görüşmeler 5 yıllık sürenin ardından ilk kez yasaklı liderlerin “nezaket ziyaretleriyle” bir araya gelip memleket meseleleri üzerinde diyalog kurması ve bunun basın aracılığıyla iletilmesi açısından anlamlı idi. Ayrıca Ecevit görüşme sonrası basın mensuplarının sorularını cevaplandırırken MSP'lilerin siyasi yasaklarının kalkması gerektiği konusunda onlarla hemfikir olduğunu vurguladı ve “hukukun evrensel kuralının” işlemesi gerektiğini belirtti.³⁴⁵ Görüldüğü üzere Erbakan'ın yeniden siyaset sahnesinde yer alması, Demirel'de olduğu gibi şaşaalı yurt gezileriyle birlikte başlamış, ikili görüşmelerle devam etmiş, ayrıca kendilerine uygulanan yasaklara karşı bir itiraz söylemini içermişti.

Bülent Ecevit'in bu evredeki pozisyonuna baktığımızda, henüz yeni kurulan DSP'nin arkasındaki belirleyici figür olduğu şüphesizdi ve DSP'nin de iktidarı eleştirmekle birlikte SHP ile girdiği “kavga” dikkat çekiciydi. Ecevit'in, “perde arkasından ve sıfırdan” başlattığı yeni siyasi hareketinde aşması gereken engeller çeşitliydi. Solda birleşmenin de etkisiyle kitlesini genişletmeye başlayan SHP ile

³⁴³ “Erbakan'ın gövde gösterisi”, **Milliyet**, 01.12.1985.; “Erbakan ‘Allah Allah’ sesleriyle karşılandı”, **Hürriyet**, 01.12.1985.; “Erbakan: Yeni devir başlıyor”, **Cumhuriyet**, 01.12.1985.; “İstanbul'dan Erbakan geçti...”, **Yankı**, Sayı: 767, 9-15 Aralık 1985, s. 19, 20.

³⁴⁴ “Demirel'le Erbakan buluştu”, **Milliyet**, 10.12.1985.

Nokta, ikili arasında geçen diyaloglara da yer veriyor. Demirel, şu serzenişte bulunuyor: “Sanki burası babalarının çiftliği. Birtakım insanlara hak ver, birtakım insanlara verme, olur mu öyle şey? Biz Türkiye’de kan dökülmesinin, memleketin kargaşaya gitmesinin sebebi değiliz ki. Öyle olsa ispatlardı. Size isnat ettikleri nedir? Askeri mahkemede beraat etmişsiniz. Beraat ettikten sonra sizi niye suçlu görüyorlar?” Bkz. “Görüşmenin hiçbir yerde yayınlanmamış tam metni: Erbakan Demirel’e erken seçim için ittifak önerdi”, **Nokta**, Yıl: 3, Sayı: 51, 29.12.1985, s. 12.

³⁴⁵ Ecevit bu konudaki fikirlerini şöyle özetledi: “(...) Benim hukuk anlayışına göre kovuşturma aklanma ile sonuçlanınca siyasal hak sınırlaması da kendiliğinden sona erer. Anayasa, kovuşturma aklanma ile sınırlanmasa bile bu sınırlamaların süreceğini belirtmiş olsaydı o zaman durum başka olurdu. Ama anayasada böyle kayıt olmadığı için hukukun evrensel kuralı işler. Yani hak sınırlamaları ortadan kalkar. Eğer kalkmazsa o zaman görüşüme göre Türkiye’de demokrasiden söz etmeyi bırakın, hukuk devletinden bile söz edilemez. Eğer anayasayı hazırlayanların amacı bir yandan iktidar ve ana muhalefet partileri dışındaki bazı partilerin de merkez yöneticilerini 10 yıllık kesin hak sınırlaması içine alıp bazı küçük partilerin yöneticilerini kayırmak olsaydı, o takdirde anayasanın geçici maddesinde ‘TBMM’de grubu bulunan partiler’ tanımını getirirdi. Öyle bir ifade kullanmamışlardır.” Bkz. “Ecevit: Erbakan ve MSP’lilerin siyaset yasağı kalkmalı”, **Cumhuriyet**, 13.12.1985.; “Ecevit, Erbakan’a destek verdi”, **Yankı**, Sayı: 768, 16-22 Aralık 1985, s. 16, 17.

“sosyal demokrasinin gerçek temsilini sağlama” konusunda çekişme yaşayacak³⁴⁶, Özal’a çeşitli eleştiriler getirecek³⁴⁷ ve tabii üzerindeki yasakları da aşması gerekecekti. Bu tabloda Ecevit yukarıda belirtildiği gibi siyasi yasaklara dair ilk vurgusunu anayasanın geçici 4. maddesi üzerine değil, genel olarak anayasanın, halkın siyasete katılımını kısıtlayıcı hükümlerine yapmıştı. 1985’in sonlarındaki bu evrede aktif siyasete dönmekle ilgili sorulan soruya verdiği cevap aynı noktada olduğunu göstermekteydi:

Önümüzdeki yedi yıl için benim aktif siyasete dönüşüm olanaksız görünüyor. Bunu da fazla umursamıyorum. Benim umursadığım, benim anlatım özgürlüğüm üzerindeki sınırlamalardır. Onlar da hukuken kalkmış olmasa bile, fiilen büyük ölçüde kalkmış sayılır. (...) Benim için önemli olan kişi olarak belli görev ve mevkilere yeniden gelmek değil, uğruna ömrümü adadığım birtakım gelişmelerin yeniden canlanmasına katkıda bulunmaktır. Örneğin Çalışma Bakanı olarak ülkemize demokratik işçi haklarının gelmesine katkıda bulunmuştum. O haklar yok artık. Demokrasi için sürekli uğraş vermiştim. Demokrasi kısıp yozlaştırıldı. Demokratik sol harekete katkıda bulunmuştum; bu hareket engellendi. Türkiye’nin Ege’deki ulusal hakları için uğraş vermiştim; o hakların sözü edilmez oldu. Bunlardan hiçbirinin ardını bırakmak niyetinde değilim. Ancak bundan yedi yıl sonra üzerimdeki yasaklar kalktığı zaman demokratik sol hareketin hala

³⁴⁶ DSP zaten kuruluşunu, SHP ile sosyal demokrasinin sahici ve sağlıklı bir yapıyla mevcut olmadığı iddiasına dayandırmış; ortak bir noktada buluşma telkinlerine kulak asılmamıştı. Bülent Ecevit kamuoyuna bu ayrımı anlatabilme çabasıdaydı. Bunun iyi örneklerinden biri, SHP Genel Başkanı Aydın Güven Gürkan’ın 1986’nın Şubat ayında eski CHP parlamenterleri için düzenlenen kokteyle Bülent Ecevit’i de çağırması ve Ecevit’in bu çağırışı reddetmekle birlikte yazılı açıklamasında DSP ve SHP ile ilgili yaptığı ayrım idi: “(...) Gerek 12 Mart, gerek 12 Eylül demokratik sol hareketi toplumsal gelişmenin kaçınılmaz kıldığı yol ayrımlarına getirmiştir. 12 Eylül’e varılan yol ayrımında;

-Koşullara uyum sağlamayı siyasal ‘gerçekçilik’ sayanlar, seçkinci gelenekçilikten ve dar kadroculuktan kopamayanlar, demokratik solu veya sosyal demokrasiyi değişik yönlerle çekiştiren bağdaşmaz unsurları bir arada toplayarak ‘solda birlik’ sağlanabileceğini sananlar, bir yolu seçmişlerdir. Bu SHP’nin seçtiği yoldur.

-Gerçek demokrasiye ve hakça bir düzene geçiş için koşulları zorlamak gerektiğine inananlar ve bunun çilesini göze alanlar, seçkinci gelenekleri ve dar kadroculuk eğilimlerini kırarak halk öncülüğünde topluma açılmak isteyenler, birliği ve güçlenmeyi yapı ve doğrultu tutarlılığında arayanlar ise bir başka yolu seçmişlerdir. Bu da Demokratik Sol Parti’nin seçtiği yoldur. (...)” Bkz. “Ecevit’ten SHP’ye ağır suçlama”, **Cumhuriyet**, 14.02.1986.

SHP Genel Başkanı Gürkan’ın verdiği cevap ise SHP’nin tutumunu açıklıyordu: “(...) Bugün DSP adeta varlık nedenini ne pahasına olursa olsun SHP’nin iktidar olamamasına oturtmuş ve bu nedenle ANAP ve DYP’den çok bizim tavırlarımızı izliyorlar. Bize karşı haksız ve yoğun bir eleştiri kampanyası yürütüyorlar. Bence bir siyasal partinin görevi önce kendini anlatmak, sonra iktidar partisini eleştirmek, sonra da çok zorunlu olursa öteki muhalefet partilerini değerlendirmektir. Oysa bu sıralama DSP’nin bize olan tavrında tam tersinedir. (...) Bunlar gösteriyor ki DSP’nin asıl hedefi SHP’yi küçültmek ve iktidara yaklaşmış olan SHP’yi ne pahasına olursa olsun iktidardan uzak tutmak. Bize karşı gösterilen duyarlılık aynı yoğunlukta ANAP ve DYP’ye gösterilmiş olsaydı, sanıyorum sosyal demokratların işi biraz daha kolaylaşmış olurdu. (...) Biz DSP hakkında çok az konuşuyor ve konuşmamak gereğini duyuyoruz. Bizim temel hedefimiz ANAP’ı hızla iktidardan uzaklaştırmaktır. (...)” Bkz. “Gürkan: DSP’nin boy hedefiyiz”, **Cumhuriyet**, 21.02.1985.

³⁴⁷ Ecevit Özal’ın Türk-İş mitingine, sendika-parti ilişkilerine dair eleştiriler getirmesine tepki gösteriyor ve devamında Özal’ı “demokrasinin d’sinden bile bihaber olmakla” itham ediyordu. Bkz. “Ecevit: ‘Özal demokrasinin d’sinden habersiz’”, **Hürriyet**, 27.02.1986.

*bana ve benim liderliğime gereksinmesi varsa, bu durum beni sevindirmez, tam tersine üzer.*³⁴⁸

Yasaklı liderlerin hem yurt içerisinde gezilere başlaması hem de iktidar ve anayasaya yönelik eleştirileriyle yankı uyandırmasının ardından iktidarın konuya yaklaşımı daha da önem kazanıyordu. Özal'ın ilk tepkisi, bu gezilerin kendilerini rahatsız etmediğini söylemek oldu. Ayrıca Özal ANAP öncesi siyasi iklimdeki kargaşa ortamını hatırlatıyor, bir ölçüde tekrar sahne alan siyasilerle kavga ortamını özdeşleştiriyor ve ANAP'ın istikrarı temin eden parti olduğunu vurguluyordu.³⁴⁹ Bununla birlikte yasaklı isimler sahne aldıkça yasakların daha da çok tartışılacağı aşikârdı, hele hele 2969 sayılı kanunun artık gereğince işlemediği barizdi. Bunu gören iktidar konuya el atmaya hazırlandı.

3.5.2. İşlemeyen Kanunun Revizyonu: 2969 Sayılı Kanunda Değişiklikler

2969 sayılı kanun daha önce belirtildiği gibi MGK'nın, hukuki faaliyetinin son bulmasından hemen önce kabul ettiği, 4 maddeyi içeren ve bazı yasaklamaları öngören bir düzenlemeydi. 1. maddeye ait 4 bent ise kanunun genel kapsamını oluşturuyordu.³⁵⁰ Bu bağlamda kanun hem 12 Eylül dönemine dair MGK karar ve icraatlarının kötülenmesinin önüne geçmek istiyor hem de anayasanın geçici 4. maddesiyle siyasi yasaklı olan politikacıların konuşmalarına kısıtlama getiriyor; bir anlamda onların yeniden gündem olmalarının önüne geçmek istiyordu.

6 Aralık 1983'te kabul edilen ve bir dizi yasağı içeren kanunun artık birçok açıdan geçerliliğini yitirdiği aşikârdı. Görüldüğü üzere yasaklı siyasetçiler hakkında konuşulduğu gibi, yasaklı siyasetçilerin kendileri de birçok açıdan fikir beyan etmeye başlamışlardı. Ayrıca 12 Eylül'ün kurguladığı siyasi yapı giderek değişiyor, yasaklı

³⁴⁸ Emin Çölaşan, Pazar Sohbeti: Haftanın Konuğu Bülent Ecevit – “Tabii, hepimizin hatası vardı...”, **Hürriyet**, 15.12.1985.

³⁴⁹ “Erken seçim olabilir de, olmayabilir de...”, **Hürriyet**, 05.11.1985.; “Özal: Geri dönüş engel ANAP'tır”, **Cumhuriyet**, 03.12.1985.; “ANAP, ‘Tabanda eskiye dönme havası yok’”, **Milliyet**, 03.12.1985.

³⁵⁰ Tekrar gözden geçirmek gerekirse (a) bendi herkese “12 Eylül öncesindeki kaotik ortama dönülmesine yol açabilecek tarzda konuşmayı” yasaklarken, (c) bendi de MGK üyelerine ve faaliyetlerine dair bir tartışma başlatacak biçimde konuşulmasını önlüyordu. İki bent de ucu açık maddelerden oluşuyordu ve bir “12 Eylül kutsiyeti” mevcut idi. Öte yandan (b) bendi yasaklı siyasetçiler hakkında övgü ya da yergi içerikli olması fark etmeksizin konuşulmasını yasaklarken, (d) bendi de yine yasaklı siyasilerin iç ve dış politikayı olumsuz etkileyebilecek beyanat vermelerini engelliyordu. Bu iki madde de bahse konu isimlerin “siyaset yasağını”, “konuşma yasağı” ile pekiştirmeyi amaçlıyordu. Fakat söz konusu maddelerin uygulama olanağını kaybettiği açıktı.

siyasilerin perde arkasından dahil olabildiği partileriyle ilişkileri de belirginleşiyordu. Dolayısıyla gelineen noktada kanunun yapılma amacı ile kanunun işleyişinin uyuşmadığı görülmektedir. Sadece 2969 sayılı kanun değil, anayasanın geçici 4. maddesindeki siyasi kısıtlama da siyasiler tarafından zorlanmaya başlamıştı. Prof. Dr. Rıdvan Akın bu duruma hukuk diliyle “‘*de facto*’ durumun ‘*de jure*’ durumla çatışma halinde olduğu” yorumunu getiriyor.³⁵¹ Yani fiili gerçeklik ile kanunun öngördüğü çelişmekteydi.

ANAP Ankara Milletvekili Nejat Abdullah Resuloğlu Meclis’te yasakların kaldırılmasına yönelik konuşmuş ve devamında parti disiplininin sıyrılarak 2969 sayılı kanunun tümüyle kaldırılmasına yönelik önerge vermişti. Bu önerge bir süredir ilgili komisyonlarda incelenirken³⁵², siyasetteki mevcut gidişat yasakların sorgulanmasına neden oluyor, iktidar da bu konuyla ilgili sorulara maruz kalmaya başlıyordu. Bu bağlamda Özal 2969 sayılı yasanın, anayasanın geçici 4. maddesinde olduğu gibi bir süre sınırlamasına tabi tutulması ve 1992 yılında yürürlükten kaldırılması fikrini savundu. Bununla birlikte yasaklı siyasilere iç ve dış politikayla ilgili konuşma kısıtlaması getiren 1. maddenin (d) bendinin kaldırılmasından yana olduğunu ifade etti:

*(...) Kanunun önemli ve değişmemesi icap eden tarafları var. Ama belki değişmesi, belki kaldırılması icap eden maddesi veya maddeleri de var. (...) O arada benim şahsi görüşüm, grubumuz ne görüş beyan eder bilmem ama (d) bendini kaldırmanın lehindeyim. (...) Bütün kanun için ise bir tarih konması lazım. Bu tarih 1992’dir. Yani anayasadaki geçici maddelerin bittiği tarihtir. Geçici maddelerin süresinin dolması ile birlikte bu kanunun da bütünüyle kalkmasından yanayım.*³⁵³

Özal aslında burada anayasanın geçici 4. maddesini sabit kabul edip, 2969 sayılı kanunu da aynı süreye tabi tutarak ona uyarlamayı öneriyordu. (d) bendinin kaldırılması ise esasında çok fazla anlam teşkil etmiyordu zira zaten fiiliyatta işlemiyordu.

Cumhurbaşkanı Evren de notlarında, Resuloğlu’nun kanunu kaldırma teklifinden sonra şöyle yakınıyor: “*Yavaş yavaş orasından burasından yoklamaya başladılar. İleride bunu kaldıracakları muhakkak. Zaten kanun işlemiyor. Bu kanuna aykırı kaç olay oldu, hiçbirisi ceza almadı. Ben de üzerinde fazla durmuyorum.*”³⁵⁴

³⁵¹ Rıdvan Akın, **Türk Siyasal Tarihi (1908-2000)**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 428.

³⁵² “Anayasa Komisyonu’nda ele alınacak: Siyasi yasak gündemde”, **Milliyet**, 05.12.1985.

³⁵³ “Özal: ABD ile problem var”, **Cumhuriyet**, 02.10.1985.

³⁵⁴ Evren, Anılar 5, s. 289.;

Hal böyle iken Özal'ın kanun üzerindeki önerileri hükümet görüşü olarak resmiyete döküldü ve Resuloğlu'nun önerisini inceleyen TBMM Anayasa Komisyonu'na iletilti.³⁵⁵ Bu hükümet görüşü daha sonra Bakanlar Kurulu'nda görüşüldü ve kanundaki 1. maddenin (b) ve (d) bentlerinin birlikte kaldırılması fikri benimsendi. 12 Mart 1986'da Devlet Bakanı ve Hükümet Sözcüsü Mesut Yılmaz, 2969 sayılı kanunun 1. maddesinin (b) ve (d) bentlerinin kaldırılması ve yasanın tümünün 7 Kasım 1992'ye dek yürürlükte kalmasını öngören bir yasa değişikliğini kabul ettiklerini açıkladı.³⁵⁶ Böylelikle eski siyasilerin konuşmasını ve onlar hakkında konuşulmasını kısıtlayan kısımlar kaldırılırken, "12 Eylül'ü kutsayan" (a) ve (c) bentleri ise bir değişikliğe uğramıyordu. Bu yasa değişikliği 1 Nisan 1986'da Meclis'e geldi ve ilgili değişiklikler 2 Nisan'da kabul edildi.³⁵⁷

Cumhurbaşkanı Evren 1 Eylül'de Meclis'i açış konuşmasıyla başlayan münakaşalardan sonra da notlarında konuya şöyle eğilmekteydi: *"Bu kanunla eski siyasilerin lehinde veya aleyhinde bulunmayı yasaklamıştık. Zannediyorum bu kanunu çıkarmakla hata ettik. Zira şimdi 2969 sayılı kanun yürürlükte oldukça ben de eski liderler aleyhinde bir konuşma yapamayacağım. Başkası da konuşamayacak ve yazamayacak. Yani kendi elimizle onları koruma çemberine almış olduk"* Bkz. Evren Anılar 5, s. 274.

³⁵⁵ "Özal imzalı görüş: 'Eski siyasiler konuşabilmeli'", **Milliyet**, 15.01.1986.

³⁵⁶ "Eski siyasetçilere sınırlı serbestlik", **Milliyet**, 13.03.1986.; "Demirel ve Ecevit'e özel protokol", **Hürriyet**, 13.03.1986.; "2969 sayılı yasada iki değişiklik: Eski siyasiler artık 'resmen' konuşacak", **Cumhuriyet**, 13.03.1986.; "Susan Türkiye'den konuşan Türkiye'ye", **Yankı**, Sayı: 781, 17-23 Mart 1986, s. 6, 7.

³⁵⁷ "Konuşma yasağı kalktı", **Milliyet**, 03.04.1986.; "Eski siyasilere konuşma özgürlüğü", **Cumhuriyet**, 03.04.1986.

Mecliste kanundaki değişiklikler üzerine yapılan görüşmelere bakıldığında ilk olarak söz alan vekil MDP grubunun fikirlerini belirtmek üzere Rıfat Bayazıt oldu. Bayazıt kanun değişikliklerinin aleyhinde olmadığını söylerken bazı endişelerini de belirtti. Muhalefet partilerinin meclisin meşruiyetini sorgulamalarını tasvip etmediklerini, bu değişikliklerle birlikte bu konuyu önleyici imkanların da sağlanması gerektiğini söyledi. Bayazıt'ın ve MDP'nin endişeleri şu cümlelerde kendisini göstermekteydi: *"(...) Mesela yurt dışına gitmiş, 'Bu memlekette demokrasi yoktur, bugünkü meclis meşru değildir, bunların yaptıkları tasarrufları hiçe sayıp istediklerini kabul etmeyin' diye menfi propagandalar yapan eski yöneticilere, deneticilere pasaportları mükemmelen veriliyor. (...) Getirilen tasarı hiç değilse bunu önleseydi. Şimdi bilmiyorum ne yapacaklar? Bu hususlar komisyonlarda enine boyuna incelenseydi herhalde buna da bir çare bulunurdu."*

SHP Grubu adına fikir belirten Hasan Altay oldu. Altay, parti olarak kanun üzerindeki değişikliklere karşı olmadıklarını ancak bunları yetersiz bulduklarını belirtirken; MDP'nin aksine bir endişeye yer vermiyor, kanunun tümünün yürürlükten kalkmasını istediklerini ifade ediyordu. Şahsi olarak söz isteyen SHP milletvekili İbrahim Ural ise geçmişte Demirel ile türlü anlaşmazlık yaşayan bir vekil idi ve ona birtakım eleştiriler getirmekle birlikte hem siyasi yasaklı isimlerin söz ve ifade hakkını kısıtlaması açısından hem de esas itibarıyla diğer herkesin onlar hakkında konuşabilmelerini önlediği için yasanın tümüyle kaldırılması gerektiğini vurguladı.

Değişiklik hakkında ANAP grubu adına Alpaslan Pehlivanlı konuştu ve değişikliğe uğramayacak olan (a) ve (c) bentlerinin 12 Eylül'ün getirdiği huzur ve güven ortamının bozulmamasını ve geçmişteki siyasi çekişme zemininin oluşmamasını sağlayıcı nitelikleri nedeniyle kaldırılmasında bir yarar görmediklerini açıkladı. Sonra ise mevcut değişiklikleri siyasi yasaklı liderlere "dokundurma" yaparak sundu: *"(...) geçmişte siyasi affı yıllarca millete ve millet vicdanına rağmen çıkartmayan ve fakat şimdi demokrasi havarisi kesilenlere konulan beyanat yasağını günümüzün şartlarına göre kısmen de olsa kaldırmakla demokrasiye hizmet ettiğimiz kanaatindeyiz. (...) bu tasarı ile yasağı kaldırmanın yanında ayrıca o kişilere bir başka iyilik de yapıldığı inancındayız. Bu tasarıyı getirmekle zaten konuşan*

Şekil 12: 1969 Sayılı Kanundaki Revizyon

Kaynak: Nihar Tüblek, Hürriyet, 15.03.1986, s. 11.

Peki bu değişiklikleri yasaklı isimler nasıl karşıladı? Bu konuda özellikle Ecevit'in serzenişleri vardı. Ecevit söylemlerinde anayasanın geçici 4. maddesindeki kısıtlamaların üzerine gitmezken, 1969 sayılı yasayla konulan ifade kısıtlamasını özellikle hedef almaktaydı. Bu yasanın bir süredir uygulanamayacağını görüldüğünü ancak rejim ve hukuk düzeninin üzerinde “bir leke ve Demokles’in kılıcı” gibi durduğunu ifade etti. Ecevit’e göre bu yasada değişiklik yapmanın anlamı yoktu ve yasanın tümü kaldırılmalıydı. Yasa üzerindeki değişiklik ihtimalleri konuşulduğunda maddeler üzerine eleştiriler getiren Ecevit, sonrasında düşüncelerini şöyle belirtmiş idi:

1969 sayılı yasanın rejimde, hukuk düzeninde ve bazı kimselerin insanlık onurunda açmış olduğu yara böylesine anlamsız ve yakışıksız bir değişiklikle değil, ancak yasanın tümünü yürürlükten kaldırmakla yapılabilir. Kaldı ki

yasaklıları kanuna karşı gelmekten de kurtarmış olacağız; bu suretle onlar da kanuna saygılı davranmış olacaklar.”

DSP’nin 5 vekilinden biri olan Nuri Korkmaz ise tüm maddelerin kaldırılması gerektiğini, en azından (a) fıkrası kaldırılmadığı müddetçe DSP olarak değişikliklere ret oyu vereceklerini belirtti.

1969 sayılı kanunda değişiklik yapılmasına dair hazırlanan kanun tasarısıyla ilgili, yukarıda özeti verilen konuşmaların tümü için bkz. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem: 17, Yasama Yılı: 3, Cilt: 27, 86. Birleşim, 01.04.1986, ss. 152-156.; **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem: 17, Yasama Yılı: 3, Cilt: 27, 87. Birleşim, 02.04.1986, ss. 217-221.

Kanun değişiklikleri 9 Nisan 1986’da Resmi Gazetede yayımlandı. Bkz. Kanun No: 3271, “6.12.1983 Tarihli ve 1969 sayılı Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”, **Resmî Gazete**, 09.04.1986.

*dediğim gibi ve herkesin de bildiği gibi yürürlükte kalsa bile bu yasanın yürütemeyecek, uygulanamayacak kadar tutarsız ve geçersiz olduğu ortaya çıkmıştır. Eğer bu yasanın uygulanabilirliği olsaydı 1984'ten bu yana 12 Eylül dönemiyle ve öncesiyle ilgili olarak yayımlanan kitaplardan, röportajlardan ve mülakatlardan, araştırma ve inceleme dizilerinden hiçbirini yayınlanamazdı. Oysa bütün bu yayınların geçmişten alınacak dersler bakımından da ne kadar yararlı olduğu sanırım görülmüştür. Onun için değişiklik önergesi önlerine geldiğinde, yasama organının sayın üyelerinin yalnızca (d) bendini yürürlükten kaldırmakla iyi bir iş yapmış, demokrasi yolunda bir adım atmış olacaklarını sanarak kendi kendilerini aldatmayacaklarını umarım. 1969 sayılı yasa eğer değiştirilecekse - belki (c) bendi dışında- tümü yürürlükten kaldırılmalıdır. Buna cesaret edilemeyecekse zaten uygulanamayan ve uyuyan bu yasanın uyandırılacak yerde uykuda bırakılması daha uygun olur.*³⁵⁸

Görüldüğü gibi Ecevit yasanın tümüyle kaldırılması gerektiğini savunurken; yasanın uygulama imkanı görmeden bırakılmasını, yasa üzerinde yapılacak kısmi değişikliğe yeğlediğini söylüyordu. Nitekim yasanın mecliste kabulünün ardından yaptığı yazılı açıklamada da değişikliklerin bir aldatmaca olduğu görüşünü korudu:

*(...) Bu yasanın onarımlarla düzeltilecek ve hukuka uygunlaştırılacak yanı yoktur. Bu yasa tümüyle kaldırılmadıkça demokratikleşme yolu üzerindeki gölgesi devam edecektir. Bunlar göz önünde tutulursa yasada yapılacak değişikliği 'eski siyasiler üzerindeki konuşma yasağı kalktı' diye sunmanın bir yanılgı veya aldatmaca olduğu ortaya çıkar. Kapatılan partilerin üye ve yöneticilerinden isteyenler bir süredir serbestçe konuşup yazabiliyorlarsa bunu sağlayan halktır. (...)*³⁵⁹

Netice itibarıyla siyasi yasakları ifade eden asıl düzenleme anayasanın geçici 4. maddesiyle getirilen 5 ve 10 yıllık kısıtlamalar olsa da, MGK'nın kabul ettiği son kanun olan 1969 sayılı yasa da "konuşma yasağı" içeriğiyle, siyaset yasağını tamamlayıcı bir rol oynuyordu. Ancak görüldüğü üzere kanun geçerli bir uygulama imkanı bulamadı. Yasaklı isimlerin kademe kademe basında yer almaya ve konuşmaya başlamaları, türlü konularda eleştiriler getirmeleri siyasi yasakları zorlamaya başlarken 1969 sayılı kanunu ise git gide anlamsız kıldı. Kaldı ki askeri rejimin sona erdiği ve demokratikleşme sürecinin işlediği bir evrede, bu derecede bir kısıtlamanın sürmesi de epey güç idi. ANAP içerisinden bir vekilin, parti politikası aleyhinde hareket ederek kanunun kaldırılmasına yönelik bir yasa önerisi vermesi ise işin cabası oldu. Tüm bunların ardından siyasi yasakları kanun bazında temsil eden 1969 sayılı yasa revizyona uğradı ve esasında bu revizyon "uygulamada çalışmayan kanunun ortaya çıkardığı çelişkiyi gidermekten" ibaretti. Dolayısıyla bu düzenleme fiili olarak

³⁵⁸ "“Cesaretleri yoksa uyuyan yasayı uyandırmasınlar”", **Milliyet**, 24.12.1985.

³⁵⁹ "Bülent Ecevit: '1969, daha dengesiz ve adaletsiz duruma getirildi'", **Cumhuriyet**, 04.04.1986.

çok bir anlam ifade etmiyordu. Yasaklı liderlere asıl duvarı ören geçici 4. madde idi ve sıradaki hedef bu duvarı yıkmaktı. Demirel'in sözleri de bunu gösteriyordu: “*Ne yasaktı da kalktı? Alfabenin 29 harfi var. 1969'un b ve d bentleri kalktı ama daha 27 harf var arkada!*”³⁶⁰

3.5.3. Demirel'in Yurt Gezileri ile Ecevit'in DSP Kürsüsüne Çıkması ve Etkileri

Süleyman Demirel'in 1985'in Ekim ayı sonlarında memleketi Isparta'ya olan seyahati ve oradan verdiği mesajlar esasında bir şeyin başlangıcını ifade etmekteydi. O da yurt gezilerinin devam edeceği gerçeğiydi. Zira yurt gezileri DYP'nin de çabalarıyla önemli birer siyasal organizasyon haline dönüşüyor, Demirel'i destekleyen halk topluluklarını kitleleştirilen bir hava oluşturmuyordu. Böylece bu organizasyonlar, ortaya çıkan coşkuyla gövde gösterisi haline dönüşerek yasaklı Demirel'in hala “canlı” olduğunu ispatlayan, şaşıklı görüntüler sunmuş olacaktı. Yine DYP Genel Başkanı Hüsamettin Cindoruk'un sözlerinde Demirel vurgusu ve siyasal yasaklara yönelik eleştirilerin eksik olmaması, yasakların gündemde kalmasında önemli rol oynamaktaydı.³⁶¹ Böylelikle DYP hem söylem hem de eylem bakımından

³⁶⁰ ““Devir değişir””, **Cumhuriyet**, 06.04.1986.

³⁶¹ “*Güney Afrika'da ırk ayrımı var diye bu devleti takbih ediyoruz (ayıplıyoruz). Kendi anayasamızın geçici maddesinde siyasetçi ayrımı var. (...) Böyle bir ayrım var oldukça yapılacak her seçimin üzerine gölge düşer.*” Bkz. “DYP'nin isteği: ‘Ekimde seçim’”, **Hürriyet**, 03.11.1985.;

“*Partileri kapata kapata, devlet adamlarını asa asa, yasak koya koya işte geldik Turgut Özal'ın eline düştük! Süleyman Demirel'in bu millete hizmetten başka ne suçu vardı ki yasak konuldu?*” Bkz. “Cindoruk: AP'den doğan boşluğu DYP doldurdu”, **Cumhuriyet**, 17.11.1985.;

“*6 aydır vatan sathına Menderes-Demirel tohumları saçıyoruz. Türkiye'nin neyi aradığını ve beklediğini doğru olarak tespit ettik. (...) Sorumluluğumun idraki içinde ifade ediyorum, millet yeniden bir Demirel istiyor ve bekliyor.*” Bkz. “Cindoruk ‘açıkça ilan’ etti, **Hürriyet**, 21.12.1985;

“*Demirel'e niye yasak konmuş, Demirel anarşist mi, terörist mi, vatan haini mi? Hayır. Baraj yapmış, fabrika kurmuş, Boğaz Köprüsünü gerçekleştirmiş, sadece millete hizmet etmiş. Yasakları millet koyar, yasakları kendileri koyanlar şimdi söyleyecek söz bulamıyorlar. (...)*” Bkz. “Cindoruk: Bize de Çankaya hükümeti olmayı teklif ettiler”, **Cumhuriyet**, 20.04.1986.

Bu sözleri Cindoruk'un çeşitli yurt gezilerinde ya da toplantılarda sarf ettiği Demirel vurgularına bazı örneklerdi. DYP'nin “emanetçi lideri”, yasakların kaldırılmasına yönelik söylemlerinde yeniden güçlü bir Demirel figürü oluşturmaya ya da var olan Demirel figürünü güçlendirmeye gayret etmekteydi. Cindoruk, Demirel'in adını söylemekten çekinir hale gelen, sinmiş durumda olan tabanlarını canlandırmak adına sert ve hırçın konuştuğunu söylüyordu. Yavuz Donat, Cindoruk'un bu çabasındaki karşılığı şöyle aktarıyor: “*6 ay önce kahvelerde veya meydanlarda Hüsam'ın kulağına eğilip ‘Bir Bilen'e selamımızı götür’ diyenler şimdi aynı kahvelerde, aynı meydanlarda ‘Demirel nerede, biz orada’ veya ‘Babaya selam’ gibi pankartları getirmeye başlamışlardır.*” Bkz. Donat, Özal'lı Yıllar, s. 273, 274.

siyasal yasakların üstüne gidiyordu. Mehmet Dülger'in deyimiyle parti, "*tarlanın içerisinde patika açmak için*" tam konsantre idi.³⁶²

11 Şubat 1986 tarihi, kapatılan Adalet Partisi'nin 25. kuruluş yıldönümünü ifade ediyordu. Demirel ve arkadaşları bunu görkemli bir şekilde kutladı. Düzenlenen resepsiyon, binlerce kişinin katılımı ile bir izdihama dönüştü. Demirel; "Yasaklar kalsın", "Demirel gelecek dertler bitecek", "Başbakan Demirel" sloganları eşliğinde ilgi odağı oluyor, kapatılan AP'nin kuruluş yıldönümü partililerin yasaklı liderleri Demirel'e olan coşkulu çağrılarıyla kutlanıyordu.³⁶³ Verilen mesaj; coşkulu kalabalıklarla birlikte lidere olan bağlılığı kamuoyuna yansıtmak idi. Kuşkusuz, bu amaca ulaşılmıştı. Lidere olan bağlılığa dair ilginç ve çarpıcı mesajlardan biri de DYP'nin 8 Mayıs'ta İzmir'de düzenlediği organizasyonda verildi. Demirel'in katılmadığı gecenin misafiri "Demirel'in şapkası" oldu. Cam bir fanus içerisine konularak getirilen şapka, gecenin piyango ikramiyesi idi ve şapkaya sahip olabilmek için partililer ve misafirler dönemin parasıyla 2,5 milyon lira toplamışlardı.³⁶⁴

Demirel'in mart ayı başında bir cenazeye katılma amacı ile İzmir'e yaptığı yolculuk da yine coşkulu bir halk kalabalığı oluşturdu. Bu yolculuğunda Türkiye'nin mevcut durumuna izahat getirirken, ülkenin henüz güdümlü rejimden kurtulamadığını ve bunun kökeninde "yığınak hatası" olarak betimlediği 1983 seçimlerinin yattığını söyledi. Demirel'e göre 3 partinin seçime sokulup 3 partinin sokulmadığı 1983 seçimlerinin gerçek demokrasiyi temsil ettiği söylenemez idi. "*Türkiye'de bu kadar yasağın bulunduğu bir devir hiç olmamıştır*" diyen Demirel, Türkiye'nin rahatlatma ihtiyacı içinde olduğunu söylüyor, "*Ama o kadar çok kelepçe vurursanız, o kadar çok zincire bağlarsanız işin içinden çıkmanız zor olur*" diye yakınıyordu.³⁶⁵ Anayasanın geçici 4. maddesine karşı yaklaşımıyla ilgili de görüşlerini şöyle yineledi:

³⁶² **Mehmet Dülger ile 9 Haziran 2021'de yapılan video konferans görüşmesi.**

³⁶³ Buradaki coşku basına ayrıntılarıyla yansıdı. Katılım, davetli sayısını çokça aşınca birkaç bin kişi resepsiyona geliyor, Demirel 2 saat 40 dakika gibi bir süreyi yalnızca katılanların elini sıkmaya ayırıyordu. Bkz. "Demirel'den büyük gösteri", **Milliyet**, 12.02.1986.; "Demirel'in gecesi", **Hürriyet**, 12.02.1986.; "Demirel'den 25. yıl gösterisi", **Cumhuriyet**, 12.02.1986.; Deniz Som, "Şanssız Başbakan", **Cumhuriyet**, 12.02.1986.; "Türkiye'ye Sığmadı Ki...", **Yankı**, Sayı: 777, 17-23 Şubat 1986, s. 6, 7.

Demirel'in çekirdek kadrosundan olan Ekrem Ceyhun, "11 Şubat 1986 ve Düşündürdükleri" başlığıyla kaleme aldığı mektupta o günkü coşkuyu anlatıyor ve ekliyor: "*Olağan olmayan şartlar içerisinde olması gerekeni meydana getiren ilk adım, 11 Şubat 1986 hayırlı olsun.*" Bkz. Ekrem Ceyhun, **Erzurum'dan Ankara'ya, Cilt: 2**, İtek İletişim, Ankara, 2004, ss. 335-338.

³⁶⁴ "Demirel'in şapkasına tezahürat", **Cumhuriyet**, 08.05.1986.; "Bir Fotoğraf", **Nokta**, Yıl: 4, Sayı: 19, 18.05.1986, s. 35.

³⁶⁵ "Cenazede siyaset", **Cumhuriyet**, 07.03.1986.

*Adamı koymuşsunuz kafesin içine. O kafesten çıkmaya çalışırsa acaba kusur mu olur? Bize yasak konmasını memnuniyetle mi karşılayalım? Kaldı ki 1982 Anayasasının yapılış tarzından tutunuz da birçok yerine itirazım var. (...) 1982 Anayasası yasak maddesi ile içinde ikilik taşır. Aslına bakarsanız yasak maddesine itiraz edilmesi sadece beni alakadar eden bir konu değildir. Çünkü ortada suçsuz ceza vardır. Suçsuz, mahkemesiz ceza vardır. Buna itiraz etmek benim değil, herkesin görevidir. Bugün beni hedef alır, yarın başkalarını hedef alır. Hukukun temel prensiplerine aykırıdır. (...)*³⁶⁶

Demirel “kafesten” çıkmaya kararlıydı. Nisan ayıyla birlikte ardı ardına sürecek olan yurt gezileri programını devreye soktu. İlk durağı Bursa idi ve burada yüzlerce, kimilerine göre binlerce araç konvoyunun eşlik ettiği, kurbanların kesildiği, sloganlar ve pankartların eksik olmadığı heyecanlı bir karşılama yapıldı.³⁶⁷ Yaklaşık 5 saatlik bir süreye tekabül eden Ankara-Bursa yolu, bu izdihamla 10 saatlik bir yolculuğa sahne olacaktı.³⁶⁸ 4 ve 5 Nisan’da Bursa’da yoğun bir gün geçiren Demirel, 12 Eylül sonrasında tam teşekküllü denilebilecek ilk basın toplantısını da Bursa’da yapmış oldu. “Ülkeyi idare edenlerle idare edilenlerin arasında iki farklı dünyanın oluştuğunu” söylerken, “‘12 Eylül öncesine dönülür’ endişesiyle uzun bir süre suskun kalan bir Türkiye’yi muhafaza etmenin mümkün olmadığını” vurguladı. Demirel gezilerinin meşruiyetine dikkat çekiyor, “*Anayasanın geçici 4. maddesinde benim memleket meselelerini söylememe bir mani yoktur. Geçmiş yok varsayamazsınız. Beni parti kurmaktan menedebilir ama düşünmekten menedemezsiniz.*” söylemi ve savıyla hareket ediyordu.³⁶⁹ 30 Nisan-5 Mayıs arasında ise “kitlesel yurt gezileri” bu kez İstanbul’a hareketle başlayıp, Güneydoğu Anadolu’nun çeşitli il ve ilçelerini kapsayan bir program doğrultusunda devam etti. Bir haftalık programda Demirel birçok temasta bulunuyor, adeta ismi üzerinde birleşen kitlesine cesaret veriyordu. İstanbul’daki

³⁶⁶ “Demirel: Cumhurbaşkanı seçilmedi, tasdiklendi”, **Cumhuriyet**, 08.03.1986.;

“Acaba hangi demokratik ülkenin anayasasında geçici 4’üncü madde gibi bir madde var? Bir Sevr maddesini mi imzaladık? Yoksa Türkiye’nin bir parçasını birilerine mi verdik? ‘Ayıptır bu’ diye kişinin avazının çıktığı kadar bağırmasının yadırganacak nesi var? Geçici 4’üncü madde Türkiye’nin hangi meselesini çözüyor veya Türkiye’ye hangi şan ve şerefi getiriyor? (...)”, Bkz. “Cumhurbaşkanı seçimi tartışması”, **Milliyet**, 08.03.1986.

³⁶⁷ “Bursa’ya büyük gösteriyle girdi: Demirel’i ağıtlattılar”, **Milliyet**, 05.04.1986.; “Demirel: ‘Beni unutmamışlar’”, **Hürriyet**, 05.04.1986.

³⁶⁸ Ceyhan, s. 338.

³⁶⁹ Demirel mevcut ilgiyi şu sözlerle karşıladı: “*Bu bizim itibar sahibi olmamızdan dolayıdır. Haksızlık, adaletsizlik ve eşitlik üzerine devlet olmaz. Anayasada, kanunlarda eşitsizlik varsa belli bir süre ülke idare edilebilir, uzun bir süre değil. Türk milletinin vicdanına sığdıramadığınız şeyi Türkiye’ye sığdırmanız mümkün değildir.*” İleriki günlerin olumlu hadiselerle gebe olacağını anlatmak içinse şu atasözüne başvuruyordu: “*Yanık yerde ot tez biter. Eğer yanık bir yer varsa hiç merak etmeyin orada ot tez bitecektir.*” Bkz. “‘Devir değişir’”, **Cumhuriyet**, 06.04.1986.; “Demirel ‘ısınıyor’”, **Hürriyet**, 06.04.1986.; “Demirel: ‘Konuşulan ülkede kavga olmaz’”, **Milliyet**, 06.04.1986.

temaslarında 100 yaşını devirmiş, sağ cenahın simge ismi Celal Bayar'ı ziyaret etmeyi ihmal etmezken, sonraki durağı olan Güneydoğu Anadolu turunda gündem maddelerinden Güneydoğu Anadolu Projesi'ni (GAP) özellikle sahipleniyor, hatta projeye ilgili yetkililerden brifing alıyor, Şanlıurfa Tünelinde incelemeler yapıyor, Karakaya Barajını geziyordu. Kısacası sahada olduğunun mesajını vermeye devam eden Demirel, açıklamalarıyla da birçok konuda iktidara cephe aldı, bu arada yasakları eleştirdi.³⁷⁰ Demirel'in açıklamalarında kendini belli eden nokta, yasakları eleştirdiği gibi, bu yasakların meşruiyetini yani anayasanın kabulünü simgeleyen halk oylamasını da eleştirilerine konu etmesiydi:

*(...) Geçici 4. madde Türkiye'ye fayda sağlıyorsa, Türk siyasetinin güvenliğini sağlıyorsa sonsuza kadar dursun. Hatta 10 sene bile az. Fayda sağlamayan şeyleri Türkiye'ye fayda sağlayacak hale getirelim. Geçici 4. maddenin en büyük kusuru ceza getirmiş olmasıdır. Suçsuz cezaya benim vatandaşım razı olacak mı? Onun başına da suç işlemediği halde bir gün ceza gelir. Batı suçsuz cezayı kabul etmiyor. Referandum ceza müessesesi değildir. Referandumla bu ülkenin vatandaşı geçici 4. maddeyi mi, dibaceyi mi, yoksa anayasanın içindeki diğer hükümleri mi kabul etti, hangisini? Hepsini birden kabul etti diye işin içinden çıkamazsınız. Referandumun yapılış şartları da zaten Türk vatandaşının hür iradesini beyan etmesine manidir. (...)*³⁷¹

Demirel ekonomik açıdan verdiği rakamlarda hükümetin icraatlarını eleştirirken, eşit şartlarda bir yarışın olmadığından yakınlıkla bir anlamda meydan okudu:

*Bizim gayet masum hareketlerimiz bir yarış sebebi olmaz. Yarış hizmettir. Benim elimde para, kazma, kürek, banka, bütçe, fon yok. Devletin elinde her şey var. Yarış nasıl olacak? Şartları yok ki. 'Meydan mı okuyorsunuz' dediler, 'nerede meydan' dedim. Meydanı bulun bakalım da ondan sonra ne yaparız!*³⁷²

Gezinin başlarında Necip Fazıl'ın Nakarat şiirinin, “*Vur kazmayı Ferhat dağa, çoğu gitti azı kaldı, kışne kır at kışne kır at, çoğu gitti azı kaldı*”³⁷³ dizelerini okuyan Demirel, gezinin sonlarında Urfa Tünelindeki incelemelerinde bu kez dizelere dair şu atfı yaptı: “*Ferhat kazmayı dağa vuruyor, vur kazmayı Ferhat bu tünel delinecektir. Çoğu gitti azı kaldı. Urfa Tüneli de delinecektir, Ferhat'ın tüneli de, bizim tünel*

³⁷⁰ “Demirel'in ‘muhabbet ve özlem’ gezisi”, **Milliyet**, 01.05.1986.; “‘Bundan iyisi can sağlığı’”, **Hürriyet**, 02.05.1986.; “‘GAP benimdir’”, **Hürriyet**, 03.05.1986.; “Görkemli karşılama: Demirel Çukurova’da”, **Milliyet**, 04.05.1986.; “‘Geçmiş kapatıp geleceğe bakalım’”, **Milliyet**, 06.05.1986.

³⁷¹ “Demirel iyice açıldı”, **Cumhuriyet**, 05.05.1986.

³⁷² “Demirel iyice açıldı”, **Cumhuriyet**, 05.05.1986.

³⁷³ “‘Çoğu gitti, azı kaldı’”, **Cumhuriyet**, 02.05.1986.

de... ”³⁷⁴ Demirel tünelin sonundaki ışığı yasakları kaldırarak görmek istiyor, bu ışığı “hür ve demokrat Türkiye” söylemiyle vurguluyordu.

Şekil 13: Demirel İçin Hazırlanan “Yasaksız Türkiye” Poster

Kaynak: 100 bin adet bastırılan poster, Demirel’in kitlesel hale getirilen yurt gezileri için hazırlanan materyallerden biriydi. Bkz. *Nokta*, Yıl: 4, Sayı: 17, 04.05.1986, s. 27.

Burada belirtmek gerekir ki Demirel’i ve bu söylemini inandırıcı bulmayan ciddi bir kesim de vardı. Demirel kendisini yeniden göstermeye başladığı ve siyasi yasaklara da bayrak açtığı siyaset sahnesinde mücadelesini “şahsı için” vermediğini vurgulama ihtiyacı hissediyordu ve bu bağlamda söylediği söz oldukça çarpıcı idi: “*Kendim için bir şey arıyorsam namerdim!*” Fakat Demirel’in demokrasi ve hürriyet vurgularını “rejim kavgası” olarak görmeyen, şahsi çıkar kaygısının ön planda olduğunu ve Demirel’in demokrasi mücadelesinin “geçici 4. maddeden” ibaret olduğunu düşünenler için bu cümle başlı başına bir tartışma sorusunu oluşturacak idi. Yasakların kaldırılmasına yönelik söylemlerdeki ana gaye rejimin demokratikleşmesi miydi yoksa siyasilerin, ayaklarındaki zincirden kurtulma önceliğinden mi ibaretti? Demirel, birçokları için inandırıcı olmayan bu sözünü şöyle açıyor:

³⁷⁴ “Demirel: Gün ola, harman ola”, *Cumhuriyet*, 06.05.1986.

*Benim mevki makam diye bir meselem yok. Ben sadece hür ve demokrat bir Türkiye arıyorum. Kendim için bir şey arıyorsam namerdim. Yani beni muayyen makamlarda gözü olan bir insan olarak göstermek ve görmek haksızlık ve insafsızlıktır. Bizim peşinde koştuğumuz milletin hukukunu savunmaktır. Bunu savunurken birtakım yan yollara sapıp kendim için bir şey arıyormuşum gibi durumlara düşmem.*³⁷⁵

Birçok kalem, yazılarında siyasi yasakların kaldırılması lehinde tutum almakla birlikte, Demirel'in kavgasının şahsi siyaset yasağıyla sınırlı olduğunu, demokratikleşme lehine söylemlerinin ise geçmiş profiliyle çelişkiler içerdiğini ve inandırıcılıktan uzak gözüktüğünü belirtmeyi ihmal etmiyordu.³⁷⁶ Dolayısıyla

³⁷⁵ Emin Çölaşan, Demirel'le Sohbet 2: “‘Kendim için bir şey arıyorsam namerdim’, ‘Yarım yamalak vatandaşım’”, **Hürriyet**, 28.04.1986.

³⁷⁶ Uğur Mumcu buna “amnezi lakuner (hafıza kaybı)” tabiriyle açıklık getiriyor: “Bir hekim dostuma sordum: Geçmişini unutmak bir çeşit hastalık değil midir? ‘Öyledir’ dedi. ‘Geçmişteki olayları unutmak tıp dilinde amnezi lakuner olarak adlandırılır.’ (...) Demirel'in ‘Yasaksız Türkiye’ sloganını duyunca aklıma bunlar geldi. Ne çabuk unuttuk Demirel’i? ‘Yasaksız Türkiye’ herkese düşünce ve örgütlenme özgürlüğü tanımakla gerçekleşir. Bunun koşulu da Ceza Yasasından 141-142 ve 163. maddelerin çıkarılmasıdır. ‘Yasaksız Türkiye’nin koşulu açıktır. Komünist partilerle dinsel partilerin kurulabildikleri bir Türkiye’dir, ‘Yasaksız Türkiye’. Demirel ve yandaşları özgürlüğün böylesine ‘evet’ demiyorlar. Ya ne diyorlar? ‘Anayasa yasaklıyor bu düşünceleri’ diyorlar. Peki sizleri yasaklayan ne? Belediye gıda tüzüğü mü? Hayır, aynı anayasa. Beylerimizin demokrasi anlayışı anayasanın geçici 4. maddesi ile sınırlıdır. (...) Demirel için bir çeşit ‘siyasal rehabilitasyon kampanyası’ açıldı. (...) Hekim dostum haklı... Birçoğumuzda ‘amnezi lakuner’ hastalığı var. İktidarında günde ortalama 20 kişinin öldürüldüğü bir eski başbakan ‘Arkamda kan ve gözyaşı bırakmadım’ diyor; bir kısım solcumuz başta olmak üzere birçoğumuz geçmişini unutup bu eski başbakana ‘bravo, yaşa’ diye alkış tutuyoruz. ‘Yasaksız Türkiye’ siyasal düşüncelerin suç sayılmadığı, hiçbir kişi, siyasal parti, işçi sendikası ve derneğin siyasal nedenlerle yargılanmadığı ve yargılanmayacağı bir Türkiye demektir. Demirel böyle bir Türkiye mi istiyor?” Bkz. Uğur Mumcu, “‘Amnezi lakuner...’”, **Cumhuriyet**, 07.05.1986.

Hasan Pulur da Demirel'in söylemlerini inandırıcı bulmayanlardandı. Köşesinde, “Siyaset Rasim” adını verdiği hayali karakteriyle birçok kez eleştiriler getiriyordu. Demirel'in de konuşma yapacağı bir organizasyonun iptal olmasının akabinde, Demirel'in orada söyleyebileceklerini Siyaset Rasim'in ağzından şöyle anlattı: “Bir kere devr-i iktidarında Danıştay kararlarının uygulanmayışının hukuka uygunluğunu bir güzel anlatırdı... Sonra, şimdi neredeyse baş tacı edeceği sola karşı nasıl cephe kurduğunu, bu cephelerin ulusal barışı nasıl sağladığını anlatırdı... ‘Bana sağcılar suç işliyor dedirtemezsiniz’ derken ulusal barışa da hukuka da nasıl katkıda bulunduğunu tekrarlardı... Günde ortalama 20 kişi öldürülürken kendisinin başbakan olarak bunda hiçbir sorumluluğu olmadığını belirtir, ‘Benim arkamda bir damla kan ve gözyaşı yoktur’ der ve sonra da elini kürsüye vurur, ‘Eğer kendim için bir şey istiyorsam namerdim’ der, lafı keserdi!” Bkz. Hasan Pulur, “Ah şu Siyaset Rasim ah!”, **Hürriyet**, 05.04.1986.

Oktay Ekşi'nin benzer görüşlerine de yer verelim: “Aslında Demirel'in özlediği demokratik Türkiye, daha önce de yazdığımız gibi ‘Anayasadaki geçici dördüncü madde yürürlükten kaldırılmış olan Türkiye’dir. Onun dışındaki her hüküm (belki birkaç istisna çıkabilir) Demirel'in önceki yıllardan bilinen isteklerine uygundur.” Bkz. Oktay Ekşi, “İlk günkü gibi...”, **Hürriyet**, 02.05.1986.

Demirel'in iddiası, demokrat çizgisini siyasi yaşamı boyunca koruduğu ve bu çizgiden bir sapma görülemeyeceği idi. Rakipleri için ise yasaklı yıllarındaki demokrasi vurguları Demirel'in siyasi kariyeriyle örtüşmezdi. ANAP'lılar bu dönemde Demirel'in “demokrasi havarisi kesildiğinden” dem vuruyor, yelpazenin solunda olan bazı kitleler de yine geçmiş referanslarıyla Demirel'in pragmatizmi de aşan oportünist bir çizgide olduğunu ima eden dokundurmalar yapıyordu. Demirel'in yasaklı dönemindeki söylemlerine yönelik herhalde en meşhur ve biraz da ironik olan söz ise Aziz Nesin'e aitti: “Demirel bir ihtilal daha geçirirse komünist olur!” Bkz. Uğur Mumcu, “Noktalar...”, **Cumhuriyet**, 08.05.1988.

“Kendim için bir şey istiyorsam namerdim” meselesi başlı başına bir problematik-sorunsal olarak varlığını koruyacaktı.

Şekil 14: Demirel’e Gönderme -1

Kaynak: Nehar Tüblek, Hürriyet, 06.05.1986, s. 13.

Şekil 15: Demirel’e Gönderme -2

Kaynak: Tan Oral, Cumhuriyet, 30.04.1986, s. 14.

Demirel'in yurt gezileriyle ortaya çıkan, bizzat kendisinin depolitize halde tanımladığı halk kitlelerini yeniden politize etme çabası ve yıpranmış-yasaklı lider figürünün yeniden güçlü bir şekilde var olduğunu ilan etme hali idi. Demirel'in 12 Eylül'den sonraki temel çabasının parti örgütünü ve mevcut siyasi kadrosunu korumak, olağanüstü dönemi bu açıdan en az hasarla atlattırmak olduğunu belirtmiş idik. Buradan az hasarla çıkan Demirel şimdi hem bu gücü kullanıyor hem de kendi taraftarlarını, iktidardan memnuniyetsiz olan diğerleriyle birlikte kendi ismi ve partisi etrafında toplamaya çalışıyordu. Böylelikle 1986'nın ilk yarısında yurt gezileri ile meydana çıkan hareketlilik, yasakların içini boşaltmadaki temel faktör oldu ve epey ses getirdi. Demirel sonraları yasaklı dönemdeki bu hareketliliği ve “gezi sağanağını” şöyle anlatıyordu:

1986'nın Mart'ından itibaren ben Türkiye'yi gezmeye başladım. Daha önce de gezmişim ama münferitti. (...) Bursa bizi çok büyük karşıladı. 75 kilometreyi altı buçuk saatte gittik. Bu hareket, koşan Türkiye'ye atılan bir adımdı. (...) Aynı yıl 29 Nisan'da İstanbul'a gittik. İstanbul'da Taksim toplantılarında benim konuşmamı istediler. Dört saatte Yeşilköy'den Taksim'deki otele gidebildik. Bu ikinci büyük harekettir. Fakat her ikisinde de konuşma yoktur, sadece hareket vardır... Üçüncüsü 3 Mayıs'ta Adana'dan Urfa'ya gittik. 380 kilometrelik bir mesafedir. Yaklaşık 15 saatte alabildik bu yolu. Yol bir insan tüneliydi. Buradaki hitabımız da bir selamlamadan ibaretti. Her geçtiğimiz yerde büyük kalabalıklar ve büyük tezahüratlar vardır. Ovanın ortasında 8-10 bin kişiye konuşma yaptık. (...) Biz onlara dedik ki 'Yollar bizindir!' Hani ferman padişahınsa yollar bizindir!³⁷⁷

Demirel bu hareketliliğe yasaklar üzerinden bir de isim taktı: “Geçici 4. madde hükümeti”. Bunu şöyle izah ediyordu: “*Ne demekti o? Eh işte biz bir Anayasa müessesesiyiz. Yasaklıya göre bir müessese bu!*”³⁷⁸

Bu çabalar ve olaylar dizisi, yasakları ve yasaklıları giderek daha fazla siyasetin gündeminde tutmayı, oluşan coşku ortamıyla yasakların çarpıklığını giderek daha fazla göstermeyi amaçlıyor ve kuşkusuz bu konuda bir yol alınıyordu.³⁷⁹ Yol alındığını

³⁷⁷ Demirel yasakların, bu hareketliliği teşvik edici olduğu kanısındaydı: “*Bizim altı sene boyunca Türkiye sathında pek fazla orta yerde görülmeyişimiz ya da gösterilmeyişimiz, gazetelerde resmimizin bastırılmayışı, televizyona hiç çıkartılmayışımız böyle hareketlere sebep olmuştur*” Bkz. Tanju Cılızoğlu, **Zincirbozan'dan Bugüne Demokrasi Mücadelesinde Demirel**, Matay Basım, (Basım Yeri Belirtilmemiş), 1988, s. 113.

³⁷⁸ Altuğ, s. 135.

³⁷⁹ Bu konuda mesafenin kat edildiği ve Demirel figürünün güçlendiği konusunda birleşen birçok köşe yazarı vardı. Bu açıdan gezilerin yankılarına bakacak olursak, örneğin Örsan Öymen; Devlet Su İşleri yetkililerin Demirel'e adeta başbakan gibi brifing verdiklerinden, gezi boyunca Demirel'e gösterilen hürmetten bahsediyor ve tüm bunların ardından yasaklar hakkında şunları söylüyor: “*Geçici 4'üncü madde mi? Eh bu da adı üstünde geçici... 'Delici' Süleyman Bey şimdi bu 4'üncü madde tünelinin*

gösteren emarelerden biri de Demirel'in 6 yıl aradan sonra TRT'de yer bulabilmesi oldu. İnşaat Mühendisleri Odası tarafından düzenlenen konferanslardan biri Süleyman Demirel'in GAP ile ilgili anlatımına ayrılırken, Demirel'in verdiği konferans aynı zamanda 14 Haziran'da radyo ve televizyonun haber bülteninde yer aldı. Böylece Demirel yasaklı dönemde ilk kez televizyonda yer bulabildi. Bu dönemdeki yayın olanaklarının yalnızca TRT odaklı ve haliyle tek kanallı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, liderlere uygulanan yasaklarla ilgili bir eşik daha geçilmişti. TRT; Demirel yasaklı olmasına rağmen konunun haber değeri taşıdığı kanaatiyle hareket ettiğini söylüyor, iktidar kanadı ise bunu manidar buluyordu. Dolayısıyla devlet televizyonunun siyasi yasakları aşma noktasındaki tasarrufu da bir siyasi çekişme konusu haline geliverdi.³⁸⁰

*eşiğinde. Tünelin ucunda acaba bir ışık mı vaa?" Bkz. Örsan Öymen, "Fırat'ın Suyu, Kırat'ın huyu", **Milliyet**, 06.05.1986.;*

Öymen geziye dair notlarında yine Demirel ve yasaklar ilişkisinde gelinek noktayı aktarıyor: *"Demirel 'Barajlar Seferi' ile çağı değil, asıl bir başka barajı deliyor bugün. Halka uzanan şapkalı posterleri altındaki 'Yasaksız Türkiye' sloganıyla başlayan bu siyasal rallide 'yasaklar'ı deliyor. Büyük Türkiye üzerindeki yasakları olmasa bile, Büyük Süleyman üzerindeki yasakları."* Bkz. Örsan Öymen, "Dağı, çağı, yaşağı delmek", **Milliyet**, 04.05.1986.;

Cüneyt Arcayürek siyasi yasaklardaki delinmeyi şöyle vurgulamaktaydı: *"Yasaklı bir siyasetçinin önünde bir partinin flamaları olmayacaktı, görüldü. Hatta kapatılan AP'nin kıratlı bayrakları sık sık dalgalandı. Bir ölçüde vatandaş, yasakları eylemleri ile doğrudan deliyordu. Kağıt üzerindeki gerçek, hala Demirel gibi yasaklı siyasetçilerin bir parti ile organik bağlantı içinde olmaması kuralını içeriyordu fakat vatandaşların yer yer yaşağın bu biçimine pek aldırış etmediği ortaya çıktı. Hep biliyoruz, birkaç ay öncesine dek yasaklı siyasetçilerin konuşması yasaktı ama konuşuyorlardı. Şimdi de bu aşamaya gelindi. Kısacası yasaklar halk dilinde yavaşça erozyona girmiş. Görüntü bu."* Bkz. Cüneyt Arcayürek, "Delinmenin Öncesi", **Cumhuriyet**, 05.05.1986.

³⁸⁰ Başbakan Özal bu gelişmenin kendileri için de sürpriz olduğunu söylüyor ve konuyu zamanlama açısından garipsiyordu. Gereğesi ise TRT'nin, bu kararı Güneydoğu Anadolu'ya yapacağı gezinin hemen arifesinde vermesi idi. Zira Özal ve Demirel arasında GAP projesini sahiplenme üzerinden bir siyasi rekabet söz konusuydu ve Özal, Demirel'in bu vesileyle TV'de yer almasını düşündürücü buluyor ve TRT'ye telefon ediyordu: *"Telefon ettiğim doğrudur. Neden telefon ettim? Çünkü hadise siyasidir. TRT'nin tarafsız olması ilkesine biz de inanıyoruz. Ama hiç değilse bize haber verilmesi lazım. Ortaya konuluş tarzı GAP gezisine başlayacağımız günün gecesidir. Kendilerini durup dururken bir çıkmaza atmışlardır. Ama bize yararlı olmuştur. Bir büyük program mesele haline getirilmiştir. Buyursunlar yapsınlar. Bundan sonra ne yapacaklar, biz karışmayız. Bakalım aynı cesareti gösterecekler mi?"* TRT yetkilileri konunun haber değeri taşıdığı kanaatiyle hareket ettiklerini söylerken, iktidar olayın bu masumiyette olduğunu düşünmüyor, "Neden daha önce değil de şimdi?" sorusunu soruyor ve gelişmenin temelinde Demirel sempatisi olduğunu ima ediyordu. Burada ortaya çıkan temel husus şuydu ki siyasi yasaklar üzerinde devlet televizyonunun küçük bir delik açması bile bir siyasi çekişme konusu olabiliyordu. Bkz. "Demirel, 6 yıl sonra TRT'de", **Cumhuriyet**, 15.06.1986.; "Televizyon demokrasisi", **Cumhuriyet**, 16.06.1986.; Ertuğrul Özkök, "Ekrandaki 'Acaba'lar", **Hürriyet**, 16.06.1986.; "Özal Demirel ve TV'ye çıkışı hakkında konuştu: 'Kimseden korkum yok'", **Cumhuriyet**, 22.06.1987.; Altan Öymen, "TRT'ye gözdağı...", **Milliyet**, 23.06.1986.; "Özal TRT'ye öfkelenildi...", **Nokta**, Yıl: 4, Sayı: 25, 29.06.1986, s. 32, 33.; "TRT'de bir DYP'li", **Yankı**, Sayı: 796, 30 Haziran-6 Temmuz 1986, ss. 24-26.

Şekil 16: Demirel ilk kez TV’de

Kaynak: Cafer Zorlu, Yankı, Sayı: 795, 23-29 Haziran 1986, s. 18.

Demirel’in “kitlesel yurt gezileri” ile yasakların üzerine gittiği bu evrede Bülent Ecevit de Demokratik Sol Parti’nin 2. Kurucular Kurulu toplantısında bizzat kürsüye çıkma ve ülke meselelerine dair geniş çapta değerlendirmeler yapma hazırlığındaydı. Şimdiye kadar yasaklı bir lider mevcut partilerin kürsüsünde bir konuşma yapmamış idi ve Ecevit bunun ilk emsaline hazırlanıyordu.³⁸¹ Bu doğrultuda partililer ve misafirlerle birlikte binlerce kişi DSP ve yasaklı lider Bülent Ecevit için toplandı. Ecevit’in toplantıdaki resmi sıfatı ise “DSP’nin konuk konuşmacısı” idi.³⁸² 18 Mayıs 1986’da yapılan toplantıda, Raşan Ecevit ve Bülent Ecevit’in ardı ardına yaptığı konuşmalarda verdikleri mesajların birçok adresi vardı. Bu mesajların bir bölümü SHP’ye, bir bölümü iktidara, bir bölümü “demokratik sağ”a, bir bölümü 12 Eylülcülere idi. Bülent Ecevit’in 52 sayfalık metni, bu yanılla geçmişin muhasebesi ve geleceğin planını içermeydi. Bu yüzden konuşmanın birçok satır başı vardı. Yaklaşık 6 yıl sonra ilk defa bir siyasi partinin “resmi” toplantısında konuşması ve bir yandan da yasakların varlığı, konuşmanın kendisini ve tüm bu satır başlarını daha da

³⁸¹ Ecevit, bunun DSP ile “açık bir bağlantı” taşıyacağı ve yasakları zorlayacağı hususuna itiraz etti: “Bir partiyi desteklemek veya ona oy vermek, o partiyle yasadaki anlamda ‘bağlantı’ kurmak anlamına gelmez. Nitekim pek çok yurttaşın destekleyip oy verdiği partiyle arasında yasal anlamda bir bağlantı yoktur. Bazı parti toplantılarında o partiyle ‘bağlantı’sı olmayan kimselerin konuk olarak bulunup konuşması da doğaldır.” Bkz. Esen Ünür, “Ecevit’ten DSP’ye tam destek”, **Hürriyet**, 08.05.1986.

³⁸² “Bülent Ecevit, yarın ilk kez DSP kürsüsünde”, **Cumhuriyet**, 17.05.1986.

anlamalı kılmaktaydı. Ecevit konuşmak için siyasette olmanın şart olmadığını, konuşup yazmasının yasak olduğu 12 Eylül döneminde de bedel ödemeyi göze alarak konuşup yazdığını vurguladı. Bunu devam ettireceğinin mesajını, sosyal demokratlar için simge bir isim olan ve o dönem suikast sonucu hayatını yitiren İsveç Başbakanı Olof Palme'nin cenazesinde, bir genç kızın okuduğu şiirin dizeleriyle verdi: *“Konuş dudakların varken daha, konuşmuş olanlara borcundur konuşmak. (...)”*³⁸³ Ecevit, *“Elim kalem tuttukça, dilim dudağım oldukça konuşup yazmak benim için borçtur. Benim de ‘dudaklarım varken daha’ konuşmak, tarih boyunca doğru ve gerçek bildiklerini en ağır baskılar altında açıklayıp yayabilmek için konuşmuş olanlara borcumdur (...)”* diyordu. Bu dönemdeki savını, yani “üzerinde bulunan yasakları kaldırmak adına mücadele etmediğini, toplum üzerinde bulunan kısıtlamaları hedef aldığını” tekrar ederken, *“toplumun çok geniş kesimini etkileyen siyasal yasaklar gölünde, kendisine uygulanan yasakların ancak bir damla olduğunu”* söyledi ve bu yasakları,

okuyan gençliğin partilere üye olması, öğretim üyelerinin siyaset yapması, ufak tefek suçlardan bir yıla mahkum olanların yaşam boyu seçilme hakkından yoksun bırakılması, çalışan halkın örgüt temsilcilerine milletvekilliğinin yasaklanması, partilerin köy ve mahallelerde örgütlenmesi, meslek kuruluşlarının görüş açıklamasının yasak olduğu

şeklinde sıraladı. Öte yandan Ecevit askeri rejim eliyle oluşturulan siyasi düzenin şimdiden çöktüğünü şu cümlelerle vurguladı:

*12 Eylül öncesinin partileri beğenilmedi, kapatıldı. 12 Eylül partileri ise kendi kendilerini bile beğenmiyorlar. Çözülüp dağılıp yeniden oluşmaya uğraşıyor, 12 Eylül’de döküldükleri kalıptan kurtulabilmek için çırpınıyorlar. Belli ki tutmadı bu siyasal düzen. Daha dört yılı dolmadan tüm kurumlarıyla, partileriyle dökülüyor. Askeri nizam anlayışıyla siyasal düzen kurulmaya çalışılırsa, sonucun böyle olması kaçınılmazdır. Ben başbakanken piyade nizamnamesi hazırlamaya kalksaydım nasıl bir talimname ortaya çıkar idi ise 12 Eylül’den sonra da işte öyle bir siyasal düzen ve yapı ortaya çıkmıştı. (...)”*³⁸⁴

Konuşmasındaki ağırlıklı konulardan biri 1982 Anayasasının tasarı ve kabul aşamasındaki sorunlar ve içeriğindeki problemler olurken, demokratik sağ ve demokratik solun farklılıklarına rağmen demokraside uzlaşması gerektiğinin altını çizdi, kamuoyunda anayasa aleyhinde oluşan uzlaşma olanağından yararlanmak

³⁸³ ““Konuşmak borcumdur””, **Hürriyet**, 19.05.1986.

³⁸⁴ “Anayasa için sağla uzlaşma”, **Cumhuriyet**, 19.05.1986.

gerektiğini vurguladı ve bu yönde bir çağrı yaptı. Ecevit'in çağrısı anayasayı değiştirmek değil, bu uzlaşi ortamını değerlendirerek yeni bir anayasa yapmak idi.³⁸⁵

Ecevit'in DSP kürsüsündeki konuşması “parti ile resmi bir bağ” olarak görüldü, yasaklar engeline takıldı ve savcılık tarafından soruşturma açıldı.³⁸⁶ Açılan soruşturma, Ecevit'in ifadesinin de alınmasıyla davaya dönüştü.³⁸⁷ Böylelikle Ecevit'i yeniden “mahkeme salonu” bekliyordu. 17 Temmuz'da yapılan duruşmada Bülent Ecevit yasaklara karşı kendisini savunmak durumunda kaldı ve bunu yaparken yasakların yarattığı çelişkileri vurguladı. Türkiye'nin siyasal yaşamını düzenleyen yasaların, demokrasiyi yeterince dikkate almaksızın oluşturulduğunu, böylece şimdiki demokratikleşme evresinde rejimin yasal çerçevesi ile yaşamın gerçekleri arasında bir uçurumun meydana geldiğini belirtti. Ecevit'in siyasi yasaklara dair geçmişe atıf yaparak vurguladığı çelişki kayda değerdi:

Milli Güvenlik Konseyi ile yakınlığı bilinen zamanın başbakanı (Bülent Ulusu), 1983 başlarında bir parti kurmayı tasarlıyordu. Bunun için benim gibi 'özel yasaklı'lar arasında bulunan bir kimseye, kapatılmış AP'nin Genel Başkanı Süleyman Demirel'e başvurarak, kurmayı tasarladığı parti için destek istemiştir. Sayın Demirel destek vermeyi kabul etmeyince de parti kurmaktan vazgeçmiştir. (...) Zamanın Sayın Başbakanlık Müsteşarı da (Necdet Calp) ortanın solunda bir parti kurma hazırlığı içindeydi. O da güpegündüz gelip benden destek istedi. (...) Yasa koyucunun o sırada yürürlüğe girmiş bulunan anayasadaki geçici 4. maddeden muradı, bizlerin parti desteklememizi yasaklamak olsaydı, herhalde

³⁸⁵ “Anayasa için sağla uzlaşma”, **Cumhuriyet**, 19.05.1986.; “Ecevit: ‘Yeni bir anayasa gerekli’”, **Milliyet**, 19.05.1986.; Bila, ss. 179-182.

Toplantının atmosferine dair detaylar için bkz. Cüneyt Arcayürek, “Doğal Genel Başkan”, **Cumhuriyet**, 19.05.1986.; Yalçın Doğan, “Sağa Uzaniş...”, **Cumhuriyet**, 19.05.1986.

Ecevit'in DSP kürsüsünde konuşması, yasakların getirdiği çarpık duruma önemli bir örnek daha sunmuş oluyordu. Basın da bu çarpıklığı işlemekteydi. Örneğin Hasan Cemal bunu köşesine taşıdı ve bir çağrı yaptı: “(...) 12 Eylül'le birlikte kurulan siyasi düzenin tutmadığını yaşadığımız her gün göstermektedir. (...) Bülent Ecevit'in bir siyasal partinin resmi toplantısında 'misafir konuşmacı' sıfatıyla da olsa konuşabilmesi de 12 Eylül siyasi düzeninin bir bakıma tutmadığına işaret eden bir olgu değil midir? Sayın Ecevit dün DSP'nin kapalı salon toplantısında konuşmuştur, yarın da gene misafir konuşmacı sıfatıyla açık hava mitinglerinde, meydanlarda boy gösterebilecektir. Bu durum önümüzdeki günlerde yalnız Ecevit için değil, on yıllık siyaset yasağı kapsamındaki öteki siyaset adamları için de geçerli olabilecektir. (...) Yasakları el birliğiyle kaldıralım, demokrasiyi tıkayan kanalları açalım artık; bırakalım herkes sandık başında boyunun ölçüsünü alsın! Gerçek istikrar, huzur ve toplumsal barış ancak bu yolla kurulabilir.” Bkz. Hasan Cemal, “Ecevit'in Konuşması...”, **Cumhuriyet**, 19.05.1986. “12 Eylül'ün getirdiği siyasi düzenin tüm kurullarıyla iflas ettiği” tespitine katılmayanlar da vardı. **Milliyet**'in başyazarı Mehmet Barlas'ın yazısı Ecevit'in 12 Eylül yorumuna bir itiraz içerirken, aynı zamanda Hasan Cemal'in yazısının da antitezi gibiydi. Barlas, 12 Eylül'ün kalıcı bir rejim olmadığı, yangını söndürmek amacıyla yapıldığı, amacına ulaşmasının ve demokrasiye geçilmesinin ardından bittiğini söylerken, asıl iflasın 1980 öncesinde olduğunu vurguluyordu: “(...) Şimdi amacımız bir daha 12 Eylül'lere yol açmamak olmalıdır. Eğer geçmişte kimin iflas ettiğini ve neyin çöktüğünü aramaya kalkarsak bu işin altından pek azımız kârlı çıkarız!” Bkz. Mehmet Barlas, “Hala Orada Mıyız?”, **Milliyet**, 20.05.1986.

³⁸⁶ “Ecevit'e soruşturma”, **Cumhuriyet**, 21.05.1986.

³⁸⁷ “Ecevit'in hapsi istendi”, **Cumhuriyet**, 05.06.1986.; “Ecevit yargılanacak”, **Hürriyet**, 05.06.1986.

*zamanın başbakanı ve başbakanlık müsteşarı bu tür girişimlerde bulunmazlardı.*³⁸⁸

Ecevit DSP toplantısında söylediği sözlerin benzerini geçen yıl yurtdışında söylediğini belirtti ve ekledi:

*Öyleyse benim kendi yurtdışında yabancılardan daha az, yabancı ülkelerde ise kendi yurtdışındakinden daha çok mu siyasal haklarım, özgürlüklerim var? Böyle bir olasılığı ne ben içime sindirebilirim ne de herhalde mahkemeniz içine sindirebilir.*³⁸⁹

Ecevit savunmasında yasaklara olan bakışını şöyle ifade etti:

*Çiğnemediğim yasaklardan dolayı, çiğnemek şöyle dursun yakınmadığım ve kaldırılması için uğraş vermeye bile gerek görmediğim yasaklardan dolayı mahkumiyetimin istenmesini çok yersiz buluyorum. (...) Bana uygulanan siyasi yasaklar beni demokrasi açısından rahatsız etse bile, şu aşamada üstlendiğim işlev açısından rahatsız etmiyor. Beni rahatsız eden konuştuklarımı, yazdıklarımı yayınlatabilmek, duyuramamaktır. Çok şükür şimdi o güçlük geride kaldı. (...)*³⁹⁰

Ayrıca DSP ile olan bağının bir gönül bağı olduğunu ve buna hiçbir yasanın karışamayacağını söylerken, bahse konu konuşmasındaki desteğin bir kurucudan, görevliden ya da resmi bir bağdan gelen destek olmadığını; bu açıdan bağısız ve bağlantısız bir insanın oy, düşün ve fikir desteği olduğunu belirtti.³⁹¹

Ecevit'in savunması doğal olarak yasaklara karşı bir savunma içerirken, bu yasakların bir eleştirisini ve çelişkilerini de içerisinde barındırdı. Ayrıca bu savunma Ecevit için de TRT sansürünün kırılması demekti. Zira bu kez 6 yılın ardından TRT'nin haber bülteninde yer alma sırası Ecevit'e geldi. Demirel'in GAP ile ilgili konferans konuşmasıyla birkaç dakika yer bulabildiği haber bülteni, bu kez aynı süreyi Ecevit'in mahkeme haberine ayırmış, böylece Ecevit de uzun bir sürenin ardından ülke televizyonuna "misafir" olabilmış idi.³⁹²

Ecevit DSP Kurucular Kurulunda yaptığı konuşma nedeniyle açılan davadan, savunmasından iki ay sonra yapılan bir başka duruşmada beraat etti.³⁹³ Bu beraat şu açıdan anlamlıydı ki, kendisine karşı açılan bu davayı yenileri takip edecekti ve mevcut beraat kararı yasaklı liderleri cesaretlendirici bir etki yapmış olmalıydı. Aynı davalara Demirel de muhatap kalmaya başlayacaktı. Zira mevcut siyasi atmosfer hem

³⁸⁸ "Bülent Ecevit yargılandı: DSP ile gönül bağım var", **Cumhuriyet**, 18.07.1986.

³⁸⁹ "Bülent Ecevit yargılandı: DSP ile gönül bağım var", **Cumhuriyet**, 18.07.1986.

³⁹⁰ "Bülent Ecevit'in savunmasının tam metni", **Hürriyet**, 18.07.1986.

³⁹¹ "Bülent Ecevit yargılandı: DSP ile gönül bağım var", **Cumhuriyet**, 18.07.1986.; Ecevit'in savunmasının tam metni için bkz. "Bülent Ecevit'in savunmasının tam metni", **Hürriyet**, 18.07.1986.

³⁹² "TRT, Ecevit'in duruşmasını haber yaptı", **Cumhuriyet**, 18.07.1986.

³⁹³ "Ecevit'e beraat", **Milliyet**, 24.09.1986.

yasakları zorlamaya başlayan liderleri içerisinde barındırıyor hem de bir “ara seçim” gündemi tüm siyasi aktörleri meydanlara itiyordu.

Cumhurbaşkanı Evren’in yasaklı liderlerin bu hareketliliğinden memnun olduğu söylenemezdi ancak 1 Eylül 1985’teki Meclis konuşmasında olduğu gibi açıktan bir çıkışı olmadı.³⁹⁴ Bu gündeme yönelik hükümetin yaklaşımı daha bir merak konusuydu. Demirel’in Bursa gezisi Özal’a sorulduğunda verdiği cevap şöyleydi:

*Biz Sayın Demirel’le şu anda bir siyasi rakip değiliz. Onun için ben şu veya bu şekilde onun söylediklerine cevap vermem. Kesin olarak da ifade edeyim; siyasi rakibim olsa belki cevap veririm. Onda bile dikkat ederseniz memleketteki ortamı gerginleştirmemek için cevap vermiyorum. Hele birisi var ki (Cindoruk’u kastettiği şeklinde yorumlandı), hiç cevap vermiyorum. Çünkü cevap vermem onların şiddetini artırır, lüzumsuz konuşmalar yapılır. Halkın takdirine bırakmak çok daha iyidir.*³⁹⁵

Özal ayrıca eski liderlerin hukuki olarak siyasetin içinde olmadıklarını hatırlatıyor ve onlardan çekinmediğini söylüyordu:

*Sayın Demirel veya sayın Ecevit, Erbakan, Türkeş yani eski parti liderlerinin hiçbirinin siyaset sahnesinde olduğu kanaatinde değilim. Yani bugün pratik olarak veya hukuki olarak siyaset sahnesinde değildirlir. İlerde şöyle olur, böyle olur, herkes bir şeyler söyleyebilir. Ben bunu münakaşa etmek istemiyorum, açıkça onu da size söyleyeyim. Kimseden de bir korkum yok, eğer o korkum olsaydı ANAP’ı kurarken ne yapar yapar muhakkak icazet alırdık birinden veyahut da açıkça ortaya çıkıp ‘biz hiçbir partinin devamı değiliz’ lafını söylemezdik. (...)*³⁹⁶

Özal diğer taraftan da gezilerinde yaptığı konuşmalarda geçmişteki güvenlik ve ekonomi problemlerini hatırlatmakta, ülkenin ANAP iktidarında bu problemleri aştığını vurgulamaktaydı. Dolayısıyla açıktan karşısına almadığı eski liderleri, isim vermeden geçmişe yaptığı olumsuz atıflarla anmış oluyordu.³⁹⁷

³⁹⁴ Evren’in hoşnutsuzluğunu notlarında görmek mümkün: “Binlerce kişinin öldürüldüğü, her gün 20 vatandaşın katledildiği, arkalarından birçok yakınlarının gözyaşı döktüğü günler ne çabuk unutuldu? (...) Demirel’in evvela memleketi olan Isparta’ya, arkasından İzmir’e, bilahare İstanbul’a, Adana’ya, Kahramanmaraş’a yaptığı gezilerde toplama halkın gösterileri ve kesilen kurbanlar, otomobil konvoylarıyla yollarda karşılamalar canımı sıkıyor. Bir şey olacağından değil fakat bu haris politikacının hırsını bir türlü tatmin etmemesine, memleket anarşiye ve felakete sürüklense de illa da kendisinin tekrar koltuğa oturma hevesine bir türlü akıl erdiremiyorum. Buna canım sıkılıyor. Bu memleketin kaderi böyle galiba. Her dönemde bu gibi insanlar politikaya atılarak milleti arkasından sürükledi, sonunda da müdahalelere zemin hazırladılar.” Bkz. Evren, Anılar 5, s. 310, 404.

³⁹⁵ “Demirel rakibim değil”, **Hürriyet**, 07.06.1986.

³⁹⁶ “Kimseden korkum yok”, **Cumhuriyet**, 22.06.1986.

³⁹⁷ Özal yasaklı liderleri açıktan ve isim nezdinde muhatap almamaya devam etse de, yaptığı gezilerdeki konuşmalarında özellikle yakın geçmişle mukayeseler yapıyor; Demirel ve Ecevit başkanlığındaki dönemlerin ekonomik ve güvenlik sıkıntılarına değiniyordu: “Vaktiyle 1978-79’da zamanın başbakanı İskandinav ülkelerine gider, Norveç’e ve İsveç’e kredi ister. Ülke zor durumdadır. 50-60 milyon dolar bir kredi verirler. Bugün İsveç’ten hükümet değil, İstanbul Belediyesi hızlı tramvay için 300 milyon dolar kredi aldı. (...)” Bkz. “Özal Gürledi”, **Milliyet**, 26.04.1986.

Öte yandan siyasi yasaklar konusunda Özal'ın yeni söylemi, konunun 1988'de, yani bir sonraki genel seçimlerden sonra oluşacak Meclis'te ele alınabileceği idi. Kendisine yasakların kaldırılmasıyla ilgili sorulan sorulara verdiği cevapta "1988'de yapılacak genel seçimlerden sonrasını" işaret ediyordu.³⁹⁸ Yani Özal bu evrede de meseleyi bugünün meselesi olarak görmemekte ve gündeme taşımamakta ısrarlıydı. Fakat ok yaydan çıkmış durumdaydı ve siyasetteki yakın gelecek, iktidarı konuyu ele almaya zorlayacaktı. Zira artık yasaklı liderler siyasetin görünür yüzleri olmaya başlamışlardı. Bunu daha da belirgin kılacak en önemli gelişmelerden biri ülkenin bir ara seçim gündemine girmesi ve devamında getirdikleri olacaktı ancak ondan önce "12 Eylül'ün siyasi tasarısını" darmaduman edecek şekilde meclis aritmetiğinin değişmesi ve DYP'nin de meclise intikali söz konusuydu. Bu, muhalefetin siyasi yasakların kaldırılması meselesine daha sıkı eğileceğinin bir işaretiydi.

3.5.4. DYP'nin Meclise Girmesi ve Ara Seçim Sonrasına Bırakılan "Yasaklar" Planı

1986'nın Nisan ayı ortalarına gelindiğinde sağda konuşlanmış olan meclisin üçüncü partisi konumundaki Milliyetçi Demokrasi Partisi'nin gücü gittikçe cılızlaştı. Bir süreden beri bu durumun farkında olan parti yönetimi çareyi DYP ile birleşmede görüyordu. Bu noktada birleşme açısından iki parti arasında görüşmeler de oldu fakat bu temaslar sonuçsuz kaldı.³⁹⁹ MDP'nin sonraki diyalogu, DYP'de umduğu genel

"Herkes hatırlıyor, sene 1979. Çiftçi, esnaf, kamyoncu benzin kuyruklarını bilir. Şu memlekette büyük sıkıntılara düşüldü. Sıkıntılar çabuk unutuldu. Çiftçi mazot kuyruğunda, şoför benzin kuyruğundaydı. Ev kadınları margarin, tüp gaz peşindeydi. Şimdi bunların hiçbiri yok. (...) Bugün Türkiye'ye turist akıyor. Turist niye gelir? Huzura, güvene, can emniyetine gelir. Çünkü korku yok. Gece istediğin zaman çık, gez. 1980 başlarını düşünün. 5 bin kişi sokaklarda hayatlarını kaybetti. Hem anarşi vardı, hem ekonomik sıkıntı vardı. Türkiye batıyor durumuna düşmüştü. Bugün huzur var, güven var. Ekonomik sıkıntı yok. (...) " Bkz. "Özal, Niğde'de 'eskiler'e çattı: 'Çabuk unutuyoruz'", **Cumhuriyet**, 05.05.1986. *"Yılların hayali barajı Atatürk Barajı'nı biz gerçekleştiriyoruz. Böyle bir barajı eskiden yabancılar yapıyordu. Türkün yapacağına kimse inanmazdı. Keban'ı yabancılar yaptı, bunun altı kat büyük olan Atatürk Barajını Türk müteahhit yapıyor. (...) Hiç bu kadar devlet adamı Türkiye'ye geliyor muydu? Gittiğimiz zaman hiç bize kolaylıkla randevu verirler miydi? (...) "* Bkz. "Hayalleri bile yetiştiremez", **Cumhuriyet**, 10.05.1986.

³⁹⁸ Örneğin bkz. "Söyleşi / Başbakan Turgut Özal – "HP, SHP'den daha etkindi", **Nokta**, Yıl: 4, Sayı: 21, 01.06.1986, s. 23.; "Özal'dan yumuşama", **Milliyet**, 11.07.1986.; "Ve Özal kendi ailesini anlattı", **Cumhuriyet**, 09.08.1986.

³⁹⁹ İki parti yöneticilerinin bazı görüşmeleri sonrası 8 Kasım 1985'te ortak çalışma yönünde bir karar alınmış ve bu yönde bir protokol yapılmıştı. Bkz. "Sağda hava yumuşadı", **Cumhuriyet**, 09.11.1985.; Fakat oluşturulan bu ortaklık fazla uzun sürmedi. DYP'nin yasakları kaldırma çabasıyla rejimin mevcut

başkanlığı elde edemedikten sonra parti kurma çalışmalarına girişen Mehmet Yazar ile oldu.⁴⁰⁰ Fakat bu temaslar da MDP'nin tüzel kişiliğini ayakta tutacak bir sonuç vermedi. 4 Mayıs 1986'da yapılan olağanüstü kongrede MDP resmen "dama" dedi ve fesih kararı aldı. Böylece mevcut 52 MDP'li milletvekili bağımsız olurken, meclisin toplam bağımsız vekil sayısı 93'e çıkmış oldu.⁴⁰¹ Bu gelişmenin, 12 Eylül'ün kurguladığı siyasi düzenin tutmadığının güçlü kanıtlardan biri olduğu şüphesizdi. "İktidar" olarak tasarlanan partinin siyasi ömrü sadece 3 yıl sürebilmiş, mevcut demokratikleşme süreci 12 Eylül'ün gözde partisinin aleyhine işlemişti.

MDP milletvekilleri, 6 Kasım 1983 seçimlerinden parti feshine kadar olan sürede görmedikleri ilgiyi, partinin feshinden hemen sonraki süreçte gördü. Zira artık bağımsız konumunda olan vekiller diğer partiler için birer cazibe noktası oldular. Özellikle ANAP, DYP ve kurulmak üzere olan Mehmet Yazar'ın Hür Demokrat Partisi (HDP), bağımsız vekillerin uğrak noktası olacaktı. İlk olarak ANAP, 18 bağımsız vekili transfer ettiğini açıklarken⁴⁰², Yazar'ın Hür Demokratik Partisi de 21 bağımsız vekilin katılımıyla kurulmuş oldu.⁴⁰³ 15 Mayıs'ta ise DYP, mecliste grup kurabilmek için gerekli olan 20 bağımsız vekili bünyesine katarak bu imkanı elde etti.⁴⁰⁴ Tüm bu atmosfer, 1980 öncesinde yer yer milletvekillerinin parti değiştirmeleri sürecinde kullanılan "mebus pazarı" tabirini yeniden canlı kılıyordu.⁴⁰⁵ MDP'nin bağımsız vekilleri bu üç parti arasında paylaşılrken, hem meclis aritmetiği esaslı bir değişim geçiriyor, hem de anayasanın 84. maddesi ile öngörülen "milletvekilinin bir partiden diğerine geçmesinin önüne konulan set" yerle bir oluyordu.

Burada kritik olan nokta, Doğru Yol Partisi'nin uzun süredir 1983 seçimleriyle oluşan meclisin meşruluğunu sorguladığı ve vekillere yönelik de eleştirel bir tavır

haline, anayasaya ve meclisin şekline yönelik eleştirilerini devam ettirmesi, iki partinin diyalogunu zayıflattı. Bkz. "Sağda kapışma", **Hürriyet**, 09.01.1986.

⁴⁰⁰ "Sağda tokalaşma", **Hürriyet**, 13.04.1986.

⁴⁰¹ "...Ve, MDP de tarihe karıştı", **Milliyet**, 05.05.1986.; "MDP bitti", **Cumhuriyet**, 05.05.1986.

⁴⁰² "18 bağımsız ANAP'lı oldu", **Milliyet**, 09.05.1986.

⁴⁰³ "Hoş geldin HDP", **Hürriyet**, 10.05.1986.

⁴⁰⁴ "...Ve DYP grubu Mecliste", **Cumhuriyet**, 16.05.1986.

MDP'nin feshinin konuşulmaya başlanmasından itibaren, diğer partilerle temas kuran MDP vekillerinin uğrak yerlerinden biri de bizzat Demirel oldu. Demirel, bu vekillere kapıyı kapatmazken, özellikle merkez sağdaki "milletvekili kapma yarışında" onlara gerekli güveni verdi ve böylelikle DYP'nin grup kurmasına imkan tanıyacak bir sayıya ulaşıldı. Bkz. "Doğru Yol'un Meclis grubu hazır!", **Nokta**, Yıl: 4, Sayı: 16, 27.04.1986, s. 24, 25.

⁴⁰⁵ Aslandaş ve Bıçakçı, s. 149, 150.

"Mebus pazarı"na ve milletvekillerinin "transfer" süreçlerine dair bazı detaylar için bkz. Uncular, ss. 85-91.; Donat, Özal'lı Yıllar, ss. 299-305.

takındığı tutumuydu. Kuruluşuyla birlikte HP'den dört milletvekilini bünyesine katan ve dolayısıyla mecliste az vekille de olsa temsil imkanı bulan DSP nasıl bu yönüyle eleştirilmişse, şimdi de DYP daha yüksek tonda bir eleştiriyle karşı karşıya kaldı. Nitekim Hüsamettin Cindoruk'un, meclisteki partilerin meşruiyetine yönelik eleştirel söylemleri karşısına çıkarılıyordu.⁴⁰⁶ Fakat DYP, meclise girerken en az 20 vekile ulaşip grup kurma, bu vesileyle hem meclis yoluyla sesini duyurma hem de TV'yi kullanabilme imkanına erişmek istiyordu. Demirel grup kurmanın gerekliliğini şu gerekçeye dayandırmıştı: *"Olay TV ile ilgili. TV önemli. Ama bu gerekçeyi yüksek sesle söyleyemeyiz. DYP'ye girenleri rencide edemeyiz. Grup kurmak zaruret oldu."*⁴⁰⁷ Dolayısıyla DYP'nin meclise ve milletvekillerine bakışı itibarıyla durduğu iki uç noktadan ikincisi ağır bastı. Özal, DYP'nin bu ikilemini kullanmaktan kaçınmazken, Cindoruk "demokrasi mücadelesinde meclisi yaşatmak amacıyla olduklarını" söylüyordu.⁴⁰⁸

Burada yasaklar adına öne çıkan husus, "yasaklı lider" Demirel'in partisini meclise sokması, grup kurma imkanını kullanması, geçmişteki eleştirilerine rağmen günün şartlarını değerlendirmesi oldu. İkincisi de artık mecliste 20 küsur kişilik bir ağırlığa sahip DYP ile yasaklara karşı olan tutumlarını her fırsatta söyleyen SHP'nin bir fikir birliğine varmasıydı. Cindoruk-İnönü görüşmesiyle süregelen temaslardan, kimi meselelerde ortak hareket etme kararı çıktı.⁴⁰⁹ Bu bağlamda yasakları kaldırmaya

⁴⁰⁶ Örneğin Nazlı Ilıcak yazısında Cindoruk'un yakın geçmişteki bazı sözlerini hatırlattı: *"Bu partiler izinle, emirle, el öpmeyle kuruldu."*, *"6 Kasım seçimlerine katılan partiler oyuncak partilerdir. Bunlardan oyuncak bir iktidar çıkmıştır."*, *"6 Kasım seçimleriyle Türkiye'de majestelerinin iktidarı ve majestelerinin muhalefeti kurulmuştur."*, *"Muhalefet de iktidar da aynı kazanda kaynadılar. 6 Kasım şartlarını kabul ederek parti oldular. Milletvekili oldular, velinimetleri 6 Kasım düzenidir."*, *"6 Kasım seçimleri kılıç hakkının izlerini taşımaktadır. Fonksiyonunu yitirmiş 'devrim muhafızları' siyaset müzesinde yerlerini alacaktır."* Ilıcak; DYP'nin, dolayısıyla Demirel'in, şimdi öteden beri yürüttüğü siyasete ters düştüğünü belirtirken, *"12 Eylül şartnamesine göre kurulan icazetli bir partinin milletvekillerine sahip çıkmakla"* inandırıcılığını tartışılır hale getirdiği yorumunu yapmaktaydı. Bkz. Nazlı Ilıcak, *"Bir Bilen'in bildikleri ve bizim bilemediklerimiz!"*, **Makaleler 86**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1987, s. 130-131.

Cindoruk'un geçmişteki ve şimdiki sözlerini karşılaştırıp çelişkileri ortaya koyanlardan biri de Yalçın Doğan idi. Bkz. Yalçın Doğan, *"DYP 12 Eylül'le Barıştı..."*, **Cumhuriyet**, 17.05.1986.

⁴⁰⁷ Donat, Özal'lı Yıllar, s. 304.

Hüsamettin Cindoruk ayrıca partinin yerleşmesi, moral kazanması ve devletin hazine yardımından yararlanması faktörlerini de göz önünde bulundurdıklarını belirtmekteydi. Bkz. Hüseyin Çavuşoğlu, **Türk Siyasal Yaşamında Doğru Yol Partisi**, (Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2009, s. 64.

⁴⁰⁸ Cindoruk meclis grubunun ilk toplantısında, *"Biz hiçbir zaman rejim dışı bir siyaset gütmedik. Biz rejimin ve sistemin vazgeçilmez savunucusuyuz. Bugün demokrasi için verdiğimiz siyasi mücadelenin en önemli amacı bu meclisi korumak ve şerefle yaşatmaktır. (...)"* diye konuştu. Bkz. *"Meclisi hep savunduk"*, **Cumhuriyet**, 22.05.1986.

⁴⁰⁹ *"Muhalefet dayanışması"*, **Milliyet**, 07.06.1986.

yönelik bir önerge verilecek ve gerekli olan imzayı toplamak için birlikte hareket edilecekti.⁴¹⁰ Böylece yasakların kaldırılması çalışmalarında; yurt gezileri, röportajlar ve basın açıklamalarıyla yürütülen çaba artık meclise taşınacaktı. Fakat öncelik ufukta görünen ara seçimde idi ve bu konu seçim sonrasına bırakıldı.

Bu arada askeri rejimin sona erip sivil hükümetin kurulmasıyla birlikte işleyen demokratikleşme sürecinin bu aşamasında, meclisin yapısının nasıl bambaşka bir hal aldığını göstermek yerinde olacaktır. 1983 seçimleri sonrası oluşan mecliste ANAP 211 milletvekili, HP 117 milletvekili, MDP 71 milletvekili çıkarmış ve meclisin 1. yasama yılı bu şekilde başlamıştı. 1 Eylül 1985'te meclisin 3. yasama yılı başlangıcında tablo şöyleydi: ANAP: 208, HP: 114, MDP: 55, Bağımsızlar: 18, Boş: 5. Meclisin 3. yasama yılı sonunda, 5 Haziran 1986 itibarıyla oluşan meclis aritmetiği ise 12 Eylül sonrası demokratikleşme sürecinin getirdiği sonuçlardan biri olmakla birlikte; meclisin ilk haline oranla yaşadığı anormalleşmeyi ve siyasetteki normalleşmeyi gösteriyordu: ANAP: 227, SHP: 79, HDP: 22, DYP: 21, DSP: 6, VAP: 2, Bağımsızlar: 32, Boş: 11.⁴¹¹

Şekil 17: Yasaklı Liderler ve Partileri -1

Kaynak: Nehar Tüblek, Hürriyet, 22.05.1986, s. 11.

⁴¹⁰ "Siyasi yasakları kaldıracaklar: SHP'nin DYP ile işbirliği", *Cumhuriyet*, 17.06.1986.

⁴¹¹ "Meclis tatile çıktı", *Cumhuriyet*, 08.06.1986.

Şekil 18: Yasaklı Liderler ve Partileri -2

Kaynak: Nehar Tüblek, Hürriyet, 30.12.1986, s. 13.

3.6. SİYASİ YASAKLARIN FİİLEN KALKMASI VE BİR GENEL SEÇİM PROVASI: 1986 ARA SEÇİMLERİ

Bir süredir TBMM içerisinde boş durumda olan 11 milletvekili sandalyesi vardı. Bu durum dokuz milletvekilinin ölümü, birinin istifası ve bir de 1983'teki genel seçim sonucunun bir kişilik boşluk yaratmasından kaynaklanmaktaydı. Bu sandalyeler 10 farklı ille aitti. Söz konusu iller Ankara, İstanbul, İzmir, Manisa, Niğde, Gaziantep, Burdur, Bingöl, Samsun ve Zonguldak idi. Manisa'da iki farklı seçim çevresinde oluşan boşluk nedeniyle iki milletvekilliği temsili boş kalmıştı. Dolayısıyla toplamda 11'e ulaşan milletvekilliği sandalyesinin dolması için bir ara seçim gündemi oluştu.⁴¹² Ayrıca bu seçim çevreleri ülke genelindeki seçmen toplamının yaklaşık %15'ini oluşturuyordu.⁴¹³ Anayasanın ve Milletvekili Seçimi Kanunu'nun ilgili maddeleri, genel seçimlerden otuz ay geçmedikçe ve genel seçimlere bir yıl kala ara seçime gidilemeyeceğini öngörüyordu. Böylelikle yasal anlamda 1986 Haziranından itibaren bir ara seçim zemini mevcuttu. Burada belirleyici güç ise iktidar idi. Özal ara seçimin

⁴¹² "Ara seçim için tarih: 26 Ekim", *Cumhuriyet*, 06.07.1986.

⁴¹³ Tanör, *Siyasal Tarih*, s. 65.

yasaların imkan tanıdığı, 1986 Haziranından 1987 Kasımına kadar olan süre zarfında yapılabileceğini söylerken, net bir tarih vermekten kaçınıyor ve belirleyici konumda olduklarını hatırlatmakla yetiniyordu.⁴¹⁴ Ana muhalefet partisi SHP ise ara seçime gidilmesinin bir keyfiyet değil zorunluluk içerdiğini, dolayısıyla bir an önce ara seçimin yapılması gerektiğini söylüyordu.⁴¹⁵ ANAP içerisinde 1986 yılında yapılmak üzere bir ara seçim kararı alınmasına tereddütle yaklaşanlar ve bundan ziyade 1987’de direkt olarak erken genel seçim kararı alınmasını isteyenler de vardı.⁴¹⁶ Hatta MKYK’da yakın zamanda yapılacak bir ara seçime karşı çıkanlar çoğunluktaydı fakat karar, Özal’ın ağırlığıyla ekim ayında ara seçime gidilmesi yönünde çıktı.⁴¹⁷ Başbakan Özal 4 Temmuz’da bu kararı duyururken⁴¹⁸, 10 Temmuz’da da TBMM ara seçimle ilgili ANAP’ın yasa önerisini görüştü. Olağanüstü toplanan Meclis’teki görüşmeler muhalefet ve iktidar arasındaki tartışmalar neticesinde 10 saati aşkın bir süreyle sabahın ilk saatlerine kadar sürerken, nihayetinde ara seçim kanunu kabul edildi ve bir dizi değişiklikle birlikte seçimlerin 28 Eylül 1986’da yapılmasına karar verildi.⁴¹⁹

⁴¹⁴ Özal ara seçim ihtimalinin belirmeye başlamasından itibaren bu konuda net konuşmamakla birlikte bazen farklı seçenekleri de öne sürdü. Ara seçimlerin yapılabileceği geniş zaman aralığını hatırlatırken kimi zaman da, “*Ara seçim için hala karar vermiş değiliz. Hem ara seçim önemini kaybetti. Belki erken genel seçim yaparız. Belki meclis çağrılır ondan sonra karar verilir. (...)*” diyordu. Bu durum muhalefeti istim üzerinde tutmaktaydı. Bkz. ““Belki, erken genel seçim yaparız””, **Milliyet**, 04.06.1986.

⁴¹⁵ Altan Öymen, “SHP lideri Erdal İnönü TV’de söyleyemediklerini Milliyet’e anlattı: ‘Kendine güvenen ara seçime gelsin’”, **Milliyet**, 28.06.1986.; İnönü, Anılar 2, s. 47, 48.

⁴¹⁶ “ANAP, seçim hazırlığında”, **Hürriyet**, 05.06.1986.; “ANAP yönetimi ara seçim için toplanıyor”, **Cumhuriyet**, 04.07.1986.

⁴¹⁷ Aşık, s. 144.; Cemal, Özal Hikayesi, s. 199, 200.

Yavuz Gökmen, Özal’ın ara seçim kararı almasındaki amacının “Demirel’in gücünü ölçmek” ve ona göre strateji belirlemek olduğu kanısındaydı. Yasakların giderek ön plana çıktığı aşamada, mecliste ANAP için çok büyük bir değişiklik ifade etmeyecek seçimlerle ilgili Özal’ın böyle bir düşünceyle hareket etmesi olanaklı gözükmektedir. Bkz. Gökmen, s. 130.

⁴¹⁸ Özal MKYK toplantısı sonrası bu kararı, yerel seçimlerde olduğu gibi “hodri meydan” diyerek duyurdu: “*Müsait görebildiğimiz her an seçim yapabiliriz demiştik. Şimdi de hodri meydan diyoruz. Buyursunlar hodri meydan.*” Seçimlerdeki beklentilerinin iyi olduğunu belirtirken, seçimlerin önemine dair şunları söyledi: “*(...) ara seçim parlamento aritmetiğini değiştirecek bir ara seçim değil. Ama memleketin nabzını tutmakta fayda vardır. Önümüzdeki iki seneyi o nabza göre de idare etmek lazım. Kanaatim şudur: Bizim memleketimizde bize rey verenler, rey verecekler, herhalde yaptığımız icraatı görmektedirler.*” Bkz. **Başbakan Turgut Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (13.12.1985 – 12.12.1986)**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1986, (Başbakan Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1985-1986), s. 767.

⁴¹⁹ “Gün ışıken gelen yasa”, **Cumhuriyet**, 12.07.1986.

DYP ve SHP’li bazı vekiller birçok noktaya itiraz ederken, siyasi yasakları da es geçmiyorlardı. Örneğin DYP’li Ahmet Memduh Yaşa’nın, “*Yapılacak seçimlerin demokratik şartlar içinde cereyanına engel olan ilk ve halen mevcut unsur, anayasamızın geçici 4’üncü maddesindeki yasaklamalardır ve 1983 genel seçimleri de bu şartlar içinde yapılmıştır; ama fevkalade şartlar artık geçmiştir ve 12 Eylül harekâtından altı sene sonra bu yasakların ne siyasi bakımdan, ne de temel hukuk prensipleri bakımından müdafaaasına imkan yoktur. Şu anda yapılacak şey herhangi bir seçime gitmeden anayasanın geçici 4’üncü maddesini, yine anayasada öngörülen prosedürler içerisinde kaldırmaktır. (...)*” şeklinde konuşarak; SHP’den de Halit Barış Can’ın, “*(...) Biz Türkiye’de bu seçimlere diliyorduk*

Bir süredir ufukta gözüken ancak netlik kazanması için iktidarın tutumunu bekleyen ara seçim, “kanunlaştırılarak alınan kararlar” artık dört başı mamur bir süreci ifade ediyordu. Konu başlığıyla da tanımlandığı üzere ara seçimlere dair temel olarak iki çıkarımdan bahsedilebilir. İlk olarak İstanbul, Ankara, İzmir gibi üç büyük şehri de kapsayan 10 farklı ilin belirli seçim çevrelerinde yapılacak ara seçimler, büyük genellemeler yapmaya müsait şartları barındırmasa da 1983 ve 84’e oranla partiler nezdindeki köklü değişim ve yasaklı siyasilerin faaliyetleri ile “ısınan” siyasette, izlenen politikaların ne ölçüde karşılık gördüğünün anlaşılması bakımından kayda değer bir ipucu sunacak; bu yönüyle genel seçim için bir “prova” niteliğinde olacaktı. İkincisi ise ara seçim süreciyle birlikte siyasi yasakların çarpıklığının daha somut ve daha canlı bir biçimde belireceği gerçeği idi. Bu gerçeklik anayasanın geçici 4. maddesiyle ortada bulunan siyasi yasakların, öngörüldüğü uygulama imkanını kaybettiğini daha sarıh bir halde ortaya koydu. Seçim sürecinde yasaklı siyasi liderler açıkça partilerinin mitinglerine katılacaklar, mevcut partileriyle olan bağlarını saklama gereği duymayacaklar, yasal çerçeveden yoksun olsalar da fiili olarak siyaset yürüteceklerdi. Bu iki temel çıkarım, siyasette tempoyu arttıran ve yasaklara bir başka boyut kazandıran 2-2,5 aylık bir ara seçim sürecinin başat getirileriydi.

Özal’ın ara seçim sürecinde kullandığı en temel argüman “eski-yeni ayrımı” ve “istikrar” vurgusu oldu. Sürekli olarak ülkede artık eski ile yeninin mücadelesi olduğunu belirtiyor, hem ara seçimleri hem de sıradaki genel seçimleri “yeni”nin temsilcisi ANAP ile “eski”nin devamı partiler arasındaki mücadele olarak tanımlıyordu:

*(...) 6 Kasım 1983 seçimlerinden bu yana taa 1988 seçimlerine kadar bizim gördüğümüz, bir mücadelenin devamıdır. Bir nevi eski ile yeninin mücadelesi, geriye dönüşle ileriye gidişin mücadelesi olarak görüyorum. Bu mücadele devam edecektir. Biz bir safhasını, bir galibiyeti mahalli seçimlerde aldık. Şimdi 28 Eylül seçimleri bir ara noktadır, bu ara noktada da almamız gerekir diye düşünüyorum. Ondan sonra 88’de nihai oyun oynanacak. Ama belki bu ara noktada nihai oyunun işaretleri de ortaya çıkacak.*⁴²⁰

ki 1969’ların da kalktığı, geçici 4’üncü maddelerin de kalktığı özgür bir ortamda gidelim. Hodri meydan diyoruz o konuda da, hadi varsanız bütün koşullarla!” diyerek bu konuya temas ettikleri görülmektedir. Bkz. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem: 17, Yasama Yılı: 3, Cilt: 30, 117. Birleşim (Olağanüstü), 10.07.1986, s. 464, 551.

Ara seçim hakkında kanun için bkz. Kanun No: 3309, “Türkiye Büyük Millet Meclisi XVII nci Dönem Milletvekili Ara Seçimi Hakkında Kanun”, **Resmî Gazete**, 12.07.1986.

⁴²⁰ Yalçın Doğan, “Özal: DYP ile uzlaşmam”, **Cumhuriyet**, 13.08.1986.

“Hepsi bize hücum edecek. (...) Hepsinin mücadelesi ANAP ile olacak. Bunun da bizim iktidar olmamızdan daha farklı bir sebebi var, eskiden böyle değildi, eskiden bu mücadeleler sadece iktidara

Tabii Özal'ın "eski-yeni" mücadelesiyle formüle ettiği seçim sürecinde, 80 öncesinin güvenlik ve ekonomik problemleri ile yasaklı liderler özdeşleştiriliyordu. Özal, 1980 öncesi anarşi döneminde eskilerin rolünün inkâr edilemeyeceğini savundu.⁴²¹ Ayrıca ANAP'ın ara seçime yönelik hazırlattığı propaganda kasetlerinde de eski-yeni mücadelesine yönelik vurgu yapılırken;⁴²² "eski", anarşi ortamı ve yokluklar temasıyla işlenmişti. Özal burada seçmene temel bir soru sorduklarını ifade etti:

*Bizim orada söylediğimiz çok kesin bir şey var; Türkiye kavga dönemine mi dönecek yoksa modern, ileri bir ülke olmaya mı devam edecek? Bunu seçmene soruyoruz. Kasetimiz bunu gösteriyor. Bu bir vakadır. Türkiye o günleri yaşamıştır. Koalisyon iktidarları sonunda vardığımız nokta odur. Acaba tekrar koalisyon iktidarlarına mı götüreceksiniz yoksa siyasi istikrara gölge düşürmeden devam edecek misiniz? Soru budur.*⁴²³

Özal eskiye dönüşü yalnızca siyasi partilerin eskiyi takip etmesi olarak görmediğini vurguluyordu:

*Eskiye dönüş denildiği zaman karaborsa, haksız kazanç, yokluklar, kuyruklar, bunun ötesinde türlü havadan para kazanmaları kastediyorum. Güçsüz hükümetlerin yanında güç odakları var. Onu özleyenler var. Bütün bunların hepsine söylüyorum. Türkiye artık güçsüz hükümetler dönemini kapatmıştır, güçlü iktidarlar devrine girmiştir. (...) Bu seçim de onun kapandığını bir kere daha gösterecektir.*⁴²⁴

Özal propaganda döneminin "resmen başladığı" evreden seçim gününe kadar, seçim çevrelerine yaptığı gezilerde ve açıklamalarda yasaklı liderlere ve onların desteklediği partilere yönelik eleştirilerini, dozunu giderek arttırdığı "eski-yeni" vurgusuyla ve eskiye yönelik taşlamalarla devam ettirdi.⁴²⁵

hücum şeklinde değil, sağdakilerin ve soldakilerin mücadelesi şeklindeydi. Bugün o manzara yok. Bugün manzara Anavatan ile yani eski oluşumlarla yeni oluşum arasındaki mücadeledir. Biz 80 sonrasında yeni partisiyiz, onlar eski partilerin, 80 öncesi partilerin devamı olduklarını iddia ediyorlar." Bkz. "Söyleşi / Turgut Özal – 'Özal: %40-50 oy alırız'", **Nokta**, Yıl: 4, Sayı: 34, 31.08.1986, s. 22.

⁴²¹ "Özal'dan suçlama", **Cumhuriyet**, 20.08.1986.

⁴²² "Slogan belirlendi: 'Bu seçim eski ile yeninin mücadelesi...' – ANAP Grubu'nda video-show", **Hürriyet**, 03.09.1986.

⁴²³ Başbakan Özal'ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1985-1986), s. 920.

⁴²⁴ Başbakan Özal'ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1985-1986), s. 920.

⁴²⁵ Bu vurgu neredeyse Özal'ın seçim sürecinde yaptığı konuşmaların tümünde vardı. Bazılarını örneklendirecek olursak;

"Memlekette 80 öncesinde dört tane siyasi parti vardı. Parlamentoda kavga ediyorlardı. Memleketin meseleleri bir tarafa kalmıştı. O kavga öyle bir hale geldi ki, sonunda sokağa düştü. Anarşi oldu, ekonomik sıkıntılar meydana geldi. Ben size diyorum ki eğer o eski döneme dönmek istemiyorsanız, bugünün partisi yepyeni kurulmuş Anavatan Partisi'nden başka bir yere rey veremezsiniz. (...) " Bkz. Başbakan Özal'ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1985-1986), s. 944.

"(...) İleride istikbal var. Geride ne var? Dikkat edin kavga var, kavga. Eski günlere dönmek isteyenler yine sahneye çıktılar. 12 Eylül'ü unuttuk mu? Bir daha o günlere dönmek isteyen var mı aranızda? (...)

Özal yasaklı siyasileri, seçim sürecinde mitinglere katılmaya başlamaları ve seçime az bir süre kala rekabetin yükselmesiyle birlikte daha sert ve daha açık hedef almaya başladı. 22 Eylül’de Ankara’nın bazı ilçelerinde konuşurken, yasaklı liderlerin “koltuk hırsı” içerisinde olduklarını ima etti:

*Eski liderlerde bir telaş, bir heyecan var. Niye var, hiç düşündünüz mü? Memleketin kötü idare edildiğini söyleyenler eski günleri hatırlasınlar. Başka meseleler, başka hevesler var. Eskiye dönüş yok. Biz o eski kan ve anarşi devri ile alakamızı kestik. Türkiye artık ileriye gidiyor. İlla eskiler mi bu işi iyi biliyor? Acaba bu memleketi hep aynı insanlar mı idare edecek? Hadi bakalım sen de... Analar neler doğurur.*⁴²⁶

23 Eylül’de İzmir’in ilçelerinde yaptığı konuşmada ise yasaklı liderleri kanunlara uymamakla ve “anarşiye çanak tutmakla” suçladı:

*(...) eski dört lider, hepsi cümbüşe katıldı. Onlara ne oluyor? Niçin katılıyorlar? (...) Anayasanın geçici 4. maddesine göre bu eski dört lider 10 sene siyaset yasağına tabidirler. Tabii biz onlara ceza verecek değiliz. Sadece adli makamlar usul neyse ona göre hareket ederler. Şimdi bir sual var burada. Memleketimiz anarşiden çok şikayet etti değil mi? Anarşi nedir? Bir memleketin koyduğu nizamla uymamak demektir. Gidip birini döverseniz, dövmenin bir suçu vardır. O da anarşidir. Kanuna aykırı hareket ederseniz, anarşinin başı olursunuz. Sizler vaktiyle devlet idaresinde bulunmuş insanlarsınız, başkalarına niye kötü örnek oluyorsunuz?*⁴²⁷

Özal anayasanın geçici 4. maddesiyle ilgili ise şöyle konuştu:

*Geçici dördüncü maddenin haklı olup olmadığı tartışılır. Millet tasdik etmiş, o günkü şartlarda haklıdır. Günün gelir kaldırılabilir. Kanun değiştikten sonra yap sen bunları, kanun mevcutken kanuna karşı gelersen, bal gibi anarşiye çanak tutmuş olursun. Hadise bundan ibaret. Bir de bunlar, şahsi meselelerini milletinkileriyle karıştırıyorlar. Aslı odur.*⁴²⁸

25 Eylül’de ise bu kez Manisa ve ilçelerinde konuşan Özal yasaklı isimlerin fırsat bulduklarında yine kavgaya devam edeceklerini söyledi:

Şimdi karşımızda 11 tane parti var. Bir kısmını ben tabela partisi olarak tabir ediyorum. Bu seçim bitince onlar da bitecek. Fakat dikkat edin, bu 11 partiden 4-5 tanesi daha evvelki siyasi partilerin devamı olduklarını iddia ediyorlar. Etsinler bakalım, ne yapmak istiyorlar? Geriye götürmek istiyorlar. O devirler geride kaldı. Köprülerin altından çok su geçti, atı alan da Üsküdar’ı geçti. Onun için bırakalım hayal görmeye devam etsinler, 29 Eylül sabah hayallerinden uyanacaklar.” Bkz. Başbakan Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1985-1986), s. 966.

“Memleketi tekrar eski dönemlere döndürmek isteyenler var, hani 1980 öncesi kavgalı dönemlere. O dönemlerde bir reisi cumhur bile seçemedik. Öyle değil mi? O günlere dönmek istemiyorsanız, ANAP’ta kararlı olun. Aslında bu seçimde bir şey değişmiyor. 11 tane milletvekili seçilecek. Ama eski dönemlere döndürmek isteyenlere, onlara kaptıyı sımsıkı kapayın ki bir daha ümitleri kalmassın.” Bkz. Başbakan Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1985-1986), s. 999.

⁴²⁶ ““Eskilerdeki bu telaş niye?””, **Hürriyet**, 23.09.1986.

⁴²⁷ Başbakan Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1985-1986), s. 1027.; “Özal’dan yasaklı 4 lidere ağır suçlama: ‘Anarşistler’”, **Cumhuriyet**, 24.09.1986.

⁴²⁸ Başbakan Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1985-1986), s. 1027, 1028.; “Özal’dan yasaklı 4 lidere ağır suçlama: ‘Anarşistler’”, **Cumhuriyet**, 24.09.1986.

*Bunlar ellerine bir koltuk geçirseler birbirleriyle de hemen kavgaya başlarlar. Ama şimdi koltuk yok, hedefleri biziz. (...) İlle de ben demeyin, başkalarına da imkan tanıyın. Memleketi seviyorsanız, bırakın koltuğu, memleketi daha fazla düşünün. (...) Eski siyasilerin çabaları boş çabalar. Atı alan Üsküdar'ı çoktan geçti. Geçti Bor'un pazarı, sür eşeğini Niğde'ye. Memleketini seviyorsan biraz köşende otur kardeşim. Millet kararını verdi geriye dönüş istemiyor.*⁴²⁹

Özal'ın seçim gezisinin son gününde yaptığı konuşmalardaki ağırlık da aynı şekildeydi:

*Bu memleketi kendi ağzınızla siz 70 sente muhtaç etmediniz mi? Ortada demokrasi havası var. Her lafı rahatça söylüyorsunuz, hatta kanunları çiğneyerek. Ne yaparlarsa yapsınlar, bu iş burada bitmiştir. Bize çamur atmak isteyenlerin yüzüne vurulacaktır o karalar.”, “Dört eski lider meydanda at oynatıyor. Hepsi can ciğer kuzu sarması. Bize karşı birleştiler, hücum ediyorlar. Beraber çalıştığım, bu programı beraber yaptığım bir kişi de hücum ediyor. Sebep, koltuk meselesi. Şu iğneli koltuğun ne çok heveslisi varmış yahu! (...)*⁴³⁰

Özal'ın son günde açıkça Demirel'in ismini telaffuz etmesi ve DP geleneğini sahiplenici sözleri de kayda değerdi:

*(...) Beni en büyük düşman ilan eden emanetçiler, ağızlarından baklayı çıkardılar. Meğer ANAP'ı benim yerime onlar kuracakmış. Özellikle Demirel'e sesleniyorum: Tek korkum Allah'tır. Kıratı kimseye vermem, atı da bizim, nalı da bizim.*⁴³¹

Bakıldığında iktidar kanadının ara seçime dair en önemli hesaplarından birinin, yasaklı isimlere bir ders vermeye, onların artmaya başlayan etkilerini azaltmaya yönelik olduğu görülmektedir. ANAP'ın meclisteki çoğunluğu ve bu konuda rakip partilere oranla bariz güçlü olduğu su götürmez bir gerçektir. Sonuç ne olursa olsun 11 milletvekilliğinin dağılımı bu açıdan kayda değer bir farklılık yaratmayacaktı. Ara seçimin asıl anlamı, partileriyle olan bağlarını açık seçik gösteren; iktidarı, anayasal yasakları uygulamada bertaraf ederek hedef alan yasaklı liderlerin ve partilerinin ne ölçüde karşılık bulacağı idi. Zira artık yasaklar meselesi iktidarın göz ardı edemeyeceği boyutlara gelmişti. Ara seçim sonuçları ANAP'ın bariz galibiyetiyle sonuçlanırsa Özal yeniden bu konuda nefes alabilir, önünü daha iyi görebilirdi. Dolayısıyla siyasi yasaklar meselesinin ve yasaklı isimlerin geldiği konumun, iktidarın ara seçim sürecindeki söylem ve stratejilerini şekillendirdiği aşikâr idi.

Siyasi yasaklar meselesinde iktidarı düşündüren ana figür tabii ki Demirel idi. Özal için, ana muhalefet olan SHP'yi Ecevit'le dengelemek fena olmazdı. Türkeş'in

⁴²⁹ “Bir koltuk olsa kavgaya başlarlar”, **Milliyet**, 26.09.1986.

⁴³⁰ “Seçimden sonra zam değil, ayarlama yapacağım”, **Milliyet**, 27.09.1986.

⁴³¹ “Seçimden sonra zam değil, ayarlama yapacağım”, **Milliyet**, 27.09.1986.

bağının daha sık belirmeye başladığı MÇP ile Erbakan'ın Refah Partisi ise Özal'ın “tabela partisi” dediği partilerdendi. Seçmeni, barajlı seçim sisteminden dolayı oraya gidecek oyların bir anlamı olmayacağı söylemiyle ikna etmek istiyordu. Demirel ve yeniden konsolide etmeye başladığı kitlesi ise iktidar için ana tehdit idi. “Yasaklı Demirel”in ara seçim süreci; yaptığı mitingler, açıklamalar, eleştiriler ve beraberindeki coşkulu kalabalıklarla birlikte Doğru Yol Partisi ile olan ilişkisinin çok daha ayan beyan bir hal aldığı, dolayısıyla siyasi yasakların uygulama imkanının bir kez daha darbeye uğradığı bir dönem oldu. 11 Eylül 1986, Demirel'in 6 yıl aradan sonra ilk defa bir açık hava mitingine çıkışını ifade ediyordu. Samsun'un Bafra ilçesinde yapılan mitingde Demirel, seçmenden DYP için oy istedi: *“AP ve DP kadrolarından arkadaşlarımızın yüzde 80'i bugün Doğru Yol'dadır. Niye Doğru Yol varken başka yollara gideceksiniz? Doğru Yol sizin avukatınız. İşte kırat çıkmış meydana! Kıratın böğrüne damgayı basın.”*⁴³²

Demirel'in bu ilk mitingini seçim sürecinin sonuna kadar diğerleri izledi. Bu aşamada asıl dikkat çeken, DYP'nin yasakların kaldırılmasına yönelik söyleminin güçlü bir “talep” olarak kendisini tekrarlamasının yanında bir de “vaat” şekline dönüşmesi oldu. Seçmene, bu seçimlerde “ANAP'a bir ders vermesinin” sonucunda yasakların da kaldırılacağı vurgulanıyordu. 14 Eylül günü Burdur'daki mitingde konuşan Hüsamettin Cindoruk, *“Biz emanetçiyiz ama hıyanetçi değiliz”* derken, seçmene şöyle çağrı yaptı:

*29 Eylül günü bu hükümet kalmayacak, gidecektir. Türk milleti 11 milletvekilini bu iktidardan alırsa ne başbakan ne hükümet kalır. (...) Kırata, DYP'ye oyunuzu verin, size Demirelli bir hükümet getireyim. Demirel'i başbakan olarak getireyim. (...) Yasaklar kalsın, Demirel gelsin, bizi bu karanlıktan çıkarsın. Bu işlerin engeli yalnız Özal kalmıştır.*⁴³³

Böylece bu süreçte DYP'nin temel politikalarından biri öncelikle ara seçime olduğundan daha fazla mana yüklemek oldu. Demirel ara seçimi muhalefetin değil, iktidarın sınavı olarak tanımlarken yüzde 35'lik bir oy oranı belirliyor ve iktidarın bu

⁴³² “Demirel'in Samsun keyfi”, **Cumhuriyet**, 12.09.1986.

⁴³³ “Emanetçiyiz, ama hıyanetçi değil”, **Cumhuriyet**, 15.09.1986.

Cindoruk mitinglerinde seçmene Demirel'i “vaat etmeye” devam ediyordu: *“Demirel ortaya çıkmıştır. İşte aslı çıktı. Aslı ortaya çıkınca zaten suretine ne lüzum var? Fotokopisine ne lüzum var, onu çöpe atın.”* Bkz. “ANAP'lılar Titanic yolcuları gibi”, **Cumhuriyet**, 16.09.1986.;

“(…) Bize oy verirsiniz Demirel 6 ay sonra bu partinin genel başkanı olur.” Bkz. “Bize oy verin Demirel genel başkan olsun...”, **Hürriyet**, 03.09.1986.

oy oranını yakalayamaması durumunda güven oyunu yitireceğini söylüyordu.⁴³⁴ Seçmene de bu yönde çağrı yaptı: *“Bu kötü idareden kurtulmak milletin elindedir. 28 Eylül günü bunların oylarını yüzde 35’in altına indiriniz, bunlar ayakta duramazlar. (...)”*⁴³⁵ DYP, kendi belirlediği oy oranıyla ara seçimi ANAP için bir güven oylamasına dönüştürmek istiyordu.

Yine en ısrarlı çabalardan biri ANAP’ı “tesadüflerin partisi, mecburiyetlerin partisi” olarak lanse etmek üzerineydi. ANAP şartların zorlamasıyla vücut bulan yapay bir parti olarak tanımlanırken, DYP’nin bir ekolün devamı şeklinde olduğu belirtiliyor ve seçmene artık seçeneksiz olmadığı vurgulanıyordu. Demirel’in seçim konuşmalarının neredeyse tümünde bu vurgu vardı:

*6 Kasım’da evinin önünde duran otobüse binmek zorundaydın, şimdi öyle değil”*⁴³⁶, *“Şimdi zelzele bitti, çadırdan çıkın, evinize dönün”*⁴³⁷, *“Bunlara günün şartları içerisinde vermek zorunda kaldığınız oyları geri alınız.”*⁴³⁸, *“Zannettiler ki yeni partiler kurulunca vatandaş kırk yıllık fikirlerini unutacak. Yeni fikir yoktur. Yalpaze dolu, herkes yerini aldı. Eskiden her şey yanlış yapıldı da 1983’ten sonra mı doğrusu yapıldı? 6 Kasım’da sizin önünüze o otobüs kondu, ama şimdi Süvari geliyor!”*⁴³⁹

Öte yandan Demirel Özal’ı ara seçim politikasının temeline oturttuğu geçmişe yönelik taşlamaları nedeniyle 12 Eylül’e sığınmakla suçlarken, geçmişe dair olumsuz algıyı da kırmak istiyordu:

*12 Eylül 1980 öncesine mi dönmek istiyorsunuz gibi tehditlere başvuranların yaptıkları iş yalnızca mugalatadır (yanıltmaca). Şayet bundan kasıt kan dökülmesi ise bu abestir. Kan dökülmesi istendiğinden dolayı dökülüyor değildi ki. Devlet bütün organları ile işleyip kan dökülmesini halledemedi ise bunu hür olmanın, demokrat olmanın kusuru imiş gibi saymak hadiseyi saptırmaktan başka bir şey değildir.”*⁴⁴⁰

⁴³⁴ “Önemli olan iktidar partisinin alacağı oy olacaktır. Diğer partilerin hepsi fevkalade zor şartlar altında seçime girmektedir. Eğer siyasi iktidar yüzde 35’in altına düşerse bence temsili vasfını yitirmiştir.” Bkz. “Söyleşi / Süleyman Demirel – “Ben liberal falan değilim”, **Nokta**, Yıl: 4, Sayı: 28, 20.07.1986, s. 16, 17.

⁴³⁵ “Demirel: ‘Kim olsa bunlardan iyidir’”, **Hürriyet**, 16.09.1986.

⁴³⁶ “Demirel: Kolları sıvayın”, **Cumhuriyet**, 13.09.1986.

⁴³⁷ “6 Kasım depremi bitti, eve dönün”, **Cumhuriyet**, 19.09.1986.

⁴³⁸ “Hükümet olma nitelikleri kalmadı”, **Milliyet**, 26.09.1986.

⁴³⁹ “Siyasi yelpazede ANAP’a yer yok”, **Cumhuriyet**, 24.09.1986.

Hüsamettin Cindoruk da sıklıkla seçmene bu vurguyu yapıyordu: “6 Kasım seçimlerine biz sokulmadık. Size asker karavanasından bir seçim yapın dendi. Siz de seçe seçe bir hoşaf seçtiniz!” Bkz. “Cindoruk, ANAP’ı hoşafa benzettii”, **Milliyet**, 19.09.1986.

⁴⁴⁰ “12 Eylül bile, bu iktidarı istemedi”, **Milliyet**, 16.09.1986.

Demirel henüz ilk ara seçim mitingi olan 11 Eylül 1986’daki Bafra konuşmasında bu konuya özellikle değinmiş ve iktidarın geçmişten puan toplamasını önlemek istemişti: “Ülkeyi idare edenler, kendilerini kendi icraatları ile ibra edecekleri yerde, eskiyi kötüyerek ibra etmeye çalışıyorlar. 12 Eylül 1980 öncesini bir ‘öcü’ gibi gösterip, anarşi ve terörün durdurulmuş olmasını dahi kendi hesaplarına yazıyorlar. Bir ülkede kanun, nizam hakimiyetini devletin güvenlik kuvvetleri, mahkemeleri, yöneticileri

Özal'ın seçim sürecinde 12 Eylül öncesi hatırlatmalarıyla güncel sorunlardan sıyrılmaya çalıştığı kanısındaydı ve bu nedenle meydanlarda güncel meseleleri işliyor, ekonomik sorunlara dikkat çekiyordu.⁴⁴¹ Yine bu süreçte Demirel ve DYP kanadının seçmene verdiği mesajlardan biri de “ANAP’a desteğe devam ederseniz kazanan sol olur” biçimindeydi.⁴⁴² ANAP’ın sağ güçlü bir şekilde temsil etmediği ve bunun devam etmesiyle oluşabilecek “solun iktidar olma ihtimali” üzerinden sağ seçmene sopa gösterilmekteydi. Propaganda sürecinin son gününde “*Bunlardan kurtulunuz. Rahatı yasakçılıkta bulmuş olan bunları da kurtarıveriniz. Tesadüflerin kendilerine yüklediği yük, bunların gücü ve takatini aşıyor. Hem kendileri eziliyor, hem memleket eziliyor. Bu duruma son veriniz. Büyük ve hür demokrat Türkiye’nin yolunu açınız*”⁴⁴³ diyerek seçmene seslenen Demirel, ara seçim aşamasını 11 vekilin seçiminden çok daha fazlası olarak tespit etmiş gözüküyordu. Anlaşılan o ki ara seçimin propaganda evresiyle birlikte meydanlara inen Demirel, fiiliyatta darbe vurduğu yasakları tamamen ortadan kaldırmak için bu süreci önemli bir basamak olarak görmüş ve burada iktidarın yaşayacağı olası bir oy kaybıyla hem mevcut siyasi rekabette DYP’nin yeni bir ivme kazanacağını hem de siyasi yasakların kaldırılması için daha uygun bir zemin oluşacağını farkında olmuştu.

yani kanunları uygulayanlar sağlar. ‘Biz gidersek istikrar bozulur ha!’ demek, bütün bu güçlerin, bugünkü iktidarın emrinde hizmet yapacağı, başka iktidarların emrinde hizmet yapamayacağı anlamına gelir (...)” Bkz. Tanju Cılızoğlu, **Zincirbozan’dan Bugüne Demokrasi Mücadelesinde Demirel**, Matay Basım, (Basım Yeri Belirtilmemiş), 1988, s. 38.

⁴⁴¹ “Biz 12 Eylül’ü değil, ülkenin bugünkü halini eleştiriyoruz. 12 Eylül’ün eleştirisi zamanı gelince yapılır. Biz askeri müdahalelere hiç inanmıyoruz. Ayrıca bugünkü iktidarın 12 Eylül’le hiçbir ilgisi yoktur. Sadece 12 Eylül’ü istismar ediyorlar. Bugün toplum huzur içinde yaşamak istiyor, hayat pahalılığından şikayet ediyor, mutfak, file yangınından şikayet ediyor. Halk aradan 6 yıl geçtikten sonra darbeyi tartışmak istemiyor. Bugünkü meselelerin altından kalkamayacağını bilen iktidar, konuyu o tarafa çekmek istiyor. Çekmek istediği istikamette de yasaklar ve eşitsizlikler var!” Bkz. “Uğur Dündar Demirel’le uçakta sohbet etti – ‘29 Eylül sabahı erken seçim konuşulacak’”, **Hürriyet**, 21.09.1986.

⁴⁴² “Demirel sağ seçmeni uyardı: ‘Ülke solun eline geçer’”, **Cumhuriyet**, 21.09.1986.

⁴⁴³ “Özal milleti esir gibi görüyor”, **Milliyet**, 27.09.1986.

Şekil 19: Ara Seçimlerde Demirel

Kaynak: Nehar Tüblek, Hürriyet, 01.10.1986, s. 13.

Diğer yasaklı lider Bülent Ecevit'in ara seçim miting ve toplantıları ise daha erken başladı ve daha uzun sürdü. Ecevit'e Mayıs ayındaki DSP Kurucular Kurulunda yaptığı konuşmasından dolayı açılan dava 23 Eylül'de beraat ile sonuçlanacaktı ancak onun için ara seçim süreci, o süre zarfında sürmekte olan bu dava ile eş zamanlı ilerleyecekti. Ne var ki Ecevit'in ara seçim sürecine aktif katılımıyla birlikte bu davayı yeni soruşturmalar takip edecekti. Zira Ecevit 27 Temmuz'dan ara seçimin gerçekleşeceği 28 Eylül'e dek DSP için meydanlarda idi. Sıklıkla bulunduğu yer ise İzmir oldu. Bunun nedeni DSP Genel Başkanı Rahşan Ecevit'in ara seçimlerde İzmir'den milletvekili adayı olması ve Erdal İnönü'nün de aynı yerdeki adaylığının getirdiği rekabet idi.⁴⁴⁴

27 Temmuz 1986'da Ecevit, 6 yıl aradan sonra ilk kez bir açık hava mitingine çıktı. Karabük'te konuşan Ecevit'in hedefinde ANAP ve SHP vardı. Özal'ı devrik Haiti diktatörü Duvalier'e ve bazı Osmanlı padişahlarına benzetti:

Bu ülke onu kendi mülkü sayan Osmanlı padişahlarına kalmamış da, size mi kalacak? Devlet ona kendi soyadını veren Osmanlı sülalesine kalmamış da, size mi kalacak? Bu halk Allah'ın yeryüzündeki gölgesi geçinen padişaha kulluktan kendisini kurtarabilmiş de, size mi köle olacak?

⁴⁴⁴ "Ecevit-İnönü İzmir'de", **Cumhuriyet**, 07.08.1986.

Ecevit'in eleştiri oklarının diğer adresi olan ana muhalefet partisi SHP ise “her tarafa şirin gözükme için TÜSİAD’a göz kırpan, kapılarını sosyal demokrat olmayanlara açan ve eski hastalıklı yapıyı ayakta tutan parti” olarak nitelendirilmekteydi.⁴⁴⁵ Ecevit'in ara seçim sürecinde, kitleler önünde yaptığı bu ilk konuşmanın içeriği, esas itibarıyla diğer konuşmalarının ve seçim stratejisinin ilk işaretlerini vermişti. Zira bu süreçte Ecevit tarafından, iktidara olan muhalefet ve SHP'ye olan muhalefet olarak iki eksenle yürütülen bir siyasetten bahsedilebilir. Ecevit seçmene, “Bu iktidara bir tokat atmanız gerek, kendine gelmesi için. Ana muhalefete de bir tokat atmanız gerek, uykudan uyanabilmesi için. (...) Bizi soyanları ve bizi soyarken uyuyanları bir deprem gibi uyandıracaksınız”⁴⁴⁶ diyordu. Burada asıl dikkat çekici olan ise SHP'ye olan muhalefetin, daha doğrusu SHP ile birlikte sosyal demokrat kanatta konumlanan DSP'yi bu kanadın en güçlü temsilcisi yapabilmek adına SHP'yi zayıflatma çabalarının, iktidara olan muhalif söylemler kadar, hatta daha da fazla boyutlarda kendisini göstermesi oldu. Ecevit'e gittiği yerlerde bazı seçmenlerden gelen birleşme talepleri ve basındaki sosyal demokrat eğilimli yazarların iki partinin birleşmesi lehine tutumları gibi faktörler de bu durumu tetikleyen gelişmelerdi. Bu durum karşısında Ecevit her geçen gün daha yüksek sesle iki partinin neden birleşemeyeceğini, SHP'nin neden sosyal demokrasiyi temsil edemeyeceğini anlatma gereği duyuyordu. Böylelikle 2 ay boyunca bilfiil olarak meydanlarda yaptığı konuşmaların önemli bölümleri SHP ile olan çekişmeye ayrılmış durumdaydı.

Temelde iki eksenli olarak belirttiğimiz stratejinin yukarıda vurgulandığı gibi daha ağır basan “SHP'ye olan muhalefet” kısmında Ecevit'in hareket ettiği birçok dayanak noktası vardı. Bu dayanak noktaları Ecevit'in seçim sürecinde kullandığı şu cümlelerde kendisini göstermekteydi:

*SHP ilk başlamış parti, nasıl? Askerlerin koştuğu şartlara boyun eğerek. Milletvekili adaylarını, kurucularını 5 generalin onayına sunmayı kabul ettiği için kurulmuş. Ben o sırada CHP'nin kapatılmasına itiraz ettiğim, demokrasinin yıkılmasına itiraz ettiğim için hapislere girerken, onlar CHP'yi kapatanların onayına kendilerini sunmuşlar. O sayede kurulmuşlar, buna razı mısınız?*⁴⁴⁷

Atatürk neden Kurtuluş Savaşı'nda ordudan istifa ettiyse ben de onun için CHP Genel Başkanlığından istifa ettim. CHP'liyim diyebiliyorum. Çünkü ben CHP

⁴⁴⁵ “Ecevit'ten hem ANAP'a hem SHP'ye”, **Cumhuriyet**, 28.07.1986.

⁴⁴⁶ “Ecevit: Hani ben ‘bir bölen’dim?” **Cumhuriyet**, 10.08.1986.

⁴⁴⁷ “DSP, kimsenin tarikatına karışmaz”, **Hürriyet**, 11.08.1986.

*için hapse girdim. Ama CHP kapatıldıktan sonra sesini çıkarmayanlar SHP'yi kurdular.*⁴⁴⁸

*Ben demokrasi için birleşelim, gerekirse hapse girmeyi göze alalım dediğimde kimse gelmedi. SHP'liler kaçacak delik aradılar. Birleşin sloganı attıranlar, o zaman benim birleşelim çağrıma niçin yanıt vermediler? (...) Türkiye'de demokrat denilen devrimci aydın geçinenler var. Bunlar özgürlük ucuzken bağırlar, ama kırmızı ışık yanınca susarlar, köşelerine çekilirler.*⁴⁴⁹

*Şimdi bana 'DSP'yi bırak, gel birleşelim' diyorlar. Vaktiyle sokağı, ortalığı toza dumana boğanlar şimdi SHP'de. Bunlar Bülent Ecevit'i ve Rağsan Ecevit'i boşuna beklemesinler. Şimdi aralarında birlik varmış gibi bizi de orada birleşmeye çağırıyorlar. Ben demokrasiyi hor görenlerle, sosyal demokrasiyi daha soldakilerle bir zamanda kaynatmaya kalkışanlar ile bir araya gelmem, onlara destek olamam.*⁴⁵⁰

Görüldüğü gibi Ecevit SHP'ye; solun her türlüüne kapıyı açmak, demokrasi mücadelesi vermekten kaçınmak, bedel ödemeyi göze alamamak, CHP'nin kapatılmasına tepkisiz kalmak gibi suçlamalar yöneltirken, bu doğrultuda seçmeni ikna etmeye çalışıyordu. Tüm bunların yanında sıklıkla karşı karşıya kaldığı, yaptığı seçim toplantılarında da sürekli karşılaştığı “birleşme” çağrılarına kapıyı sert bir şekilde kapıyordu. Hatta, “Durumu basit bir matematik hesabı olarak görüyorlar. DSP ve SHP birleşse bile birçok insan, en başta ben ve eşim o partiden çeker gideriz!”⁴⁵¹ diyecek kadar rest çekmeyi göze almıştı. Yine ara seçim döneminde SHP Genel Başkanı Erdal İnönü ile aynı uçakta karşılaşması ve birkaç dakika sohbet etmesi ertesi gün gazetelere yansınınca Ecevit derhal bir yazılı açıklama yapma gereği duymuş ve birleşme zeminine yönelik çıkabilecek yorumların önüne geçmek istemişti.⁴⁵² Bu refleks dahi Ecevit'in “birleşme sinyaline işaret eden her tutumun” karşısında olduğunu örneklendiriyordu.

Eksenin bir diğer boyutunu oluşturan ANAP muhalefetine ise Ecevit, Özal'ın yasaklı isimlerle özdeşleştirdiği anarşiyi Özal'a iade ediyordu. Anarşist kavramının devletin eritilip yok edilmesi anlamına geldiğini, bazı kişilerin devleti eritme niyetlerini liberallik kılıfı altına girip saklamaya çalıştıklarını, çağın gerçek anarşistlerinin ve devlet tahripçilerinin böyleleri arasında görüldüğünü ve Özal'ın da bunun tipik bir örneği olduğunu vurguladı.⁴⁵³ Toplum kesimlerinin hem siyasi haktan

⁴⁴⁸ “Ecevit'ten SHP'ye ağır eleştiri”, **Cumhuriyet**, 13.08.1986.

⁴⁴⁹ “Birleşmeden söz edenler, birleşelim dediğimde neredeydiler”, **Cumhuriyet**, 06.09.1986.

⁴⁵⁰ “Yeşil ışıkla kurulanlar sapır dökülüyor”, **Cumhuriyet**, 07.09.1986.

⁴⁵¹ “Ecevit: Çeker gideriz”, **Cumhuriyet**, 15.09.1986.

⁴⁵² “Ecevit'in açıklaması: ‘İnönü ile siyasal konudan söz etmedik’”, **Cumhuriyet**, 19.09.1986.

⁴⁵³ Ecevit Özal'ın yasaklı liderlere yönelttiği anarşi suçlamasına cevap verirken sıkıyönetim döneminden aklanarak çıktıklarını belirtti ve Özal'a şu eleştirileri yöneltti: “Sayın Özal terörün,

yoksunluklarını hem de ekonomik problemlerini ele alan Ecevit, ayrıca Özal'ı ideolojik tutumu nedeniyle futbolcuya benzetti: “Yeri yurdu belli değil. Sağa sola gidiyor. Futbolcu sanki, top nereden gelirse oraya gidiyor.”⁴⁵⁴

Şekil 20: Ara Seçimler Yasaklı Liderleri “Sahaya İten” Bir Fırsat Oldu

Kaynak: Altan Erbulak, Milliyet, 23.09.1986, s. 9.

Ecevit işte bu çerçevede sürdürdüğü ara seçim faaliyetleriyle üzerinde bulunan siyasi yasakları uygulamada bir kez daha geçersiz kıldı. Burada dikkat çekici olan nokta; anayasanın geçici 4. maddesi ile mevcut olan siyasi yasaklara yönelik bir taleple ortaya çıkmadığı, anayasanın halkın haklarını budadığından ötürü halka konulan yasakları kaldırmanın yollarını aradığı söylemiyle hareket eden Ecevit'in, bu söylemini destekleyen bir dayanak noktası oluşturması oldu. O da 12 Eylül döneminden itibaren üzerinde birikmiş olan dava yükünün getirdiği bir gerçeklikti. Anayasanın 76. maddesindeki “(...) taksirli suçlar hariç toplam bir yıl veya daha fazla hapis ile ağır hapis cezasına hüküm giymiş olanlar, (...) affa uğramış olsalar bile

anarşinin bazı sorumlularını işçi kuruluşlarında değil, CHP'de değil, içinden geldiği ve hala hizmetinde olduğu o çevrelerde aramalıdır. Çağımızın gerçek anarşistleri, yani devlet tahripçileri, liberallik kılıfı altında saklanmaktadır. Özal, en olumsuz anlamdaki anarşistliğin tipik bir örneğidir. Kafasında devlet kavramı bulunmadığı her davranışından bellidir. Yetkileri keyfi kullanıp, yasaları çarpıtıp, devleti adeta yok etmeye uğraşmaktadır. Fonlar yoluyla kimseye hesap vermeksizin, bütçenin yarısı kadar bir parayı dilediği gibi harcayarak kural tanımayan Özal anarşistliğini kanıtlamaktadır. (...)” Bkz. “Başbakan'ın çamur atması çirkin”, **Milliyet**, 22.08.1986.

⁴⁵⁴ “Ecevit: ‘Demokrasi hem var hem yok’”, **Hürriyet**, 17.09.1986.; “Özal'ın yeri yurdu belli değil, inancı yok. Futbolcu sanki, santrafor. Oynak merkez diye bir şey çıkarmış, sola kayacakmış. Solculukla yolculuğu karıştırıyor. Özal yolcudur.” Bkz. “Ecevit: Özal yolcu”, **Cumhuriyet**, 17.09.1986.

milletvekili seçilemezler”⁴⁵⁵ cümlesinden hareket eden Ecevit, hakkında açılan davalardan 3 aylık bir mahkumiyet alması durumunda, yasaklar kalksa dahi milletvekili bile seçilemeyeceğini belirtiyor, dolayısıyla “kendisiyle ilgili yasakları önemsemediğine” yönelik bir kanıt söylem geliştiriyordu. Ecevit tüm ara seçim sürecinde sıklıkla bu noktaya vurgu yaptı:

*Son zamanlarda her konuşmam sonrasında hakkımda soruşturma, dava açılmaktadır. Eğer bunlardan birinde birkaç ay hüküm giyecek olursam, anayasanın geçici 4. maddesindeki yasaklar kalksa bile ben ömrüm boyunca seçilme hakkımdan yoksun kalacağım. Ben bunu göze alıyorum. (...)*⁴⁵⁶

*(...) Ben askeri yönetim döneminde demokrasi mücadelesi yaptığım için, CHP’nin kapatılmasına isyan ettiğim için 9 aya mahkum oldum. Hakkımda açılan davalardan 3 ay ceza alsam değil başbakan, milletvekili bile seçilemem. Benimle ilgili siyasi yasakların kalkması için mücadele etmenizi istemiyorum. Halka uygulanan yasakların kalkması için mücadele etmenizi istiyorum.*⁴⁵⁷

*O çok demokratik anayasada ve yasalarda bir madde var. Buna göre herhangi bir kimse değişik suçlardan toplam 1 yıl hapse girerse ömür boyu seçilme hakkını yitiriyor. Affa uğramış olsa bile... Şimdi bazı kimseler, politikacılar, gazeteciler, eski dostlar siyasi haklarım iade edilsin diye mücadele ettiğimi sanıyorlar. Oysa ben üç ay daha mahkum olsam, geride dokuz aylık mahkumiyetim daha var, etti mi bir yıl. Ömrüm boyunca, anayasanın geçici 4. maddesi kalksa da benim seçilme hakkım olmayacak. Fakat bu benim umurumda değil, yaşıam 60. Milletvekilliğinde, başbakanlıkta gözüm yok.*⁴⁵⁸

Bu süreçte ana muhalefet SHP’nin konumuna ve yasaklara karşı tutumuna baktığımızda ise, öncelikle DSP ile herhangi bir tartışmaya girmekten özellikle kaçınıldığını söylemek gerekir. İzmir’den milletvekili adayı olan SHP Genel Başkanı Erdal İnönü, Ecevit cephesinden gelen salvolara karşı ihtiyatlı yaklaşımı temel bir düstur olarak belirlemiş gözüküyordu. Zira ara seçim süreci boyunca DSP ile polemige girmemek bilinçli bir tercih idi. Erdal İnönü ara seçimleri “ANAP’ın üç yıllık icraatının oylanması” olarak görüyor ve diğer muhalefet partilerini eleştirmeyi gereksiz buluyordu:

*Tartışmaya girmememin nedeni açık. SHP de DSP de sosyal demokrat partiler. İkisi de muhalefette. Bu seçimlerde önemli olan iktidarın kaybetmesi. Amaç bu olunca muhalefet partilerinin birbirlerini suçlaması, hele iki sosyal demokrat partinin birbirini suçlaması iktidarın işine yarar. İki kardeşin kavgası herkesin dikkatini çeker ama yaralayıcı olur. (...) Onun için öteki sosyal demokrat partiyle hatta öteki muhalefet partileriyle birbirimizi suçlamayacağız, onları hedef almayacağız. Bu onları ciddiye almamak değildir, bu seçim gereği budur.*⁴⁵⁹

⁴⁵⁵ Bkz. Kanun No: 2709, “Türkiye Cumhuriyeti Anayasası”, **Resmî Gazete**, 20.10.1982, s. 19.

⁴⁵⁶ “Ecevit: Bu bir savaş”, **Cumhuriyet**, 08.08.1986.

⁴⁵⁷ “Ecevit: Halk iktidara yürüyor”, **Cumhuriyet**, 09.08.1986.

⁴⁵⁸ “Ecevitlerin gece mitingi”, **Cumhuriyet**, 21.08.1986.

⁴⁵⁹ “SHP ile DSP’nin birbirini suçlaması iktidara yarar”, **Cumhuriyet**, 13.08.1986.

DSP kanadından yoğun eleştiriler ve birleşme aleyhine açıklamalar gelmesine rağmen, İnönü iki partinin birleşmesine yönelik inancını canlı tuttuğunu yineliyor, DSP için “kardeş parti” ifadesini kullanıyordu.⁴⁶⁰ Erdal İnönü’nün temel hedeflerinden biri ara seçimleri iktidar ile ana muhalefet arasındaki rekabete dönüştürmek idi. DSP’ye gidebilecek oylara karşın sol seçmene yönelik “oyları bölmeyin, oylar bölünürse ANAP’a yarar” tezini işliyordu.⁴⁶¹ ANAP’tan memnun olmayanların, oylarını ana muhalefet dışında pay etmesi durumunda yine ANAP milletvekillerinin kazanacağı varsayımını ve pragmatist perspektifi seçmene empoze etme çabasıydı.⁴⁶²

SHP bu süreçte siyasi yasakların aleyhine takınmış oldukları tutumlarında tutarlı davrandı. Öteden beri gerek İnönü, gerek Aydın Güven Gürkan gerekse meclisteki kimi vekiller yeri geldikçe siyasi yasakların kaldırılması lehine görüş belirtmekteydiler. Ara seçim süreci bu görüşün daha yüksek sesle dillendirilmesine aracı oldu. Erdal İnönü, yasaklı liderlerin ara seçim çevrelerini dört bucak gezmeleri, mitingler yapmaları ve partileriyle birlikte hareket etmeleriyle birlikte Özal’a yasakların kaldırılması hususunda açık bir çağrı yaparken, Özal’ın yasakları siyasi

⁴⁶⁰ İnönü ara seçim sürecinde DSP ile ilgili bir tartışmaya girmekten kaçınırken, iki partinin birleşmesine ilişkin sorulara pozitif yanıtlar vermeyi tercih etti:

“Ben DSP konusunda bir şey söylemiyorum. O da sosyal demokrat bir parti. Programı bizimkine çok benziyor. Fazla fark yok. Elbette eninde sonunda birleşme olacaktır. Nasıl olur bilmem, ama olacaktır. (...)” Bkz. “İnönü: ‘DSP ile er geç birleşeceğiz’”, **Hürriyet**, 21.08.1986.

“DSP de sosyal demokrat bir parti. Onunla tartışmaya girmiyoruz. Onu sevenler de var. Biz sosyal demokratların birleşmesini istiyoruz. SODEP genel başkanırken de söyledim, SHP genel başkanım yine söylüyor. Biz birleşmeye hazırız. Birleşme olsaydı ANAP’a daha iyi tokat atılırdı. (...)” Bkz. “‘Birleşsek ANAP’a iyi tokat atardık’”, **Cumhuriyet**, 08.09.1986.

Ecevit’in yoğun eleştirilerine, İzmir’deki kahve toplantılarında bir-iki defa aynı sertlikte karşılık veren SHP’li Kemal Anadol, parti içinden derhal bu şekilde konuşmaması yönünde uyarı aldı. Bu örnek dahi, Ecevit’in eleştirilerine cevap vermeme kararının, parti yönetiminin üzerinde titizlikle durduğu bir “ara seçim prensibi” olduğunu gösteriyor. **Kemal Anadol ile 30 Mayıs 2021’de yapılan telefon görüşmesi.**

⁴⁶¹ “Kardeş partiye saygılı olun, dinleyin, alkışlayın. Ama oylarınızı bölmeyin. En güçlü muhalefet partisi SHP’ye oy verin.” Bkz. “İnönü: ‘Bu ne biçim Başbakan?’”, **Hürriyet**, 24.09.1986.

⁴⁶² “Meseleyi basitleştirmeye çalışıyorum. (...) Ben aslında daha çok kararsız vatandaşlara hitap ediyorum. Onlar ANAP’tan memnun değilse bize versinler diyorum. O bakımdan öteki muhalefet partilerine karşı bir şey söylemiş olmuyorum. ANAP’ın politikasının devam etmesini istemiyorsak, yapılacak şey ana muhalefet partisine oy vermektir diyorum ve bu, kararsız oyları etkileyecek diye yorumluyorum. Diğer muhalefet partilerine çatarak bir yere varamam. Birbirimizle tartışsak kararsız oyların bir kısmı onlara, bir kısmı bize gelir ve sonuçta ANAP’a yarar. (...)” Bkz. “Ben yoğurdu böyle yerim”, **Cumhuriyet**, 25.08.1986.

“(...) ben iktidar olan ANAP’ın karşısına ana muhalefet partisi SHP’yi koyarak bir değerlendirme yapıyorum. Vatandaş bu seçimlerde ANAP’tan oylarını memnuniyetsizliğini göstermek amacıyla çekecek. Ben sürekli olarak bu motifi işliyor ve çekilen oyların dağılması halinde sonuçtan yine iktidarın kârlı çıkabileceğini söylüyorum. (...)”, “İnönü’de erken seçim umudu”, **Hürriyet**, 15.09.1986.

çıkarları doğrultusunda kullandığını da sık sık vurguladı.⁴⁶³ İnönü ülkenin siyasi yasaklı bir görünüme layık olmadığını belirtmekteydi:

*Bugünkü durum onur kırıcı. Çünkü Türkiye demokrasisi böyle bir görünüme layık değil. Yasaklar sürüyor, liderler konuşuyor. Onun için hemen düzeltilmesi gerekir. Bir anlamda yasal çerçeve dışında cereyan ediyor. Biz de her şeyi yasal çerçeve içinde yapacağız diyoruz. Yanlış anlaşılmasın amacım kimseyi ihbar etmek değil, fiilen olan durumun yasalarla da düzeltilmesi gerekir. Yasakların anlamı kalmadı, demokratik açıdan da kabul edilebilir değil.*⁴⁶⁴

SHP'nin ara seçim bildirgesinde de anayasanın geçici 4. maddesi ve 2969 sayılı kanunun kaldırılmasından yana oldukları belirtilmekteydi.⁴⁶⁵

Bir süre önce yaptığı yurt gezileriyle, Demirel ve Ecevit ile görüşmeleriyle ve yasaklara MSP'liler perspektifinden bakarak getirdiği eleştirilerle kamuoyunda görünür olmaya başlayan diğer yasaklı lider Necmettin Erbakan da ara seçim sürecindeki aktif yüzlerdendi. Refah Partisi'nin toplantı ve mitinglerine katılırken, geçmişte olduğu gibi "Milli Görüş" formülünü ülke siyasetinin kurtuluş reçetesi olarak sunuyordu. Erbakan ANAP içerisinde Milli Görüş anlayışını benimseyenlere çağrı yaptı ve onları yeniden aynı saflarda toplanmaya çağırdı.⁴⁶⁶ 19 Eylül'de bu kez Erbakan 6 yıl aranın ardından ilk kez bir açık hava mitingine çıktı. Burada Özal'ın 1977 seçimlerinde MSP'den milletvekili adayı olup seçilememesine vurgu yaparken, şimdi Özal'ı koyu faizci bir anlayışla hareket etmekle suçladı.⁴⁶⁷ Erbakan sonraki süreçte de Özal'ı "köylüye efe, holdinglere uşak" olmakla itham etti⁴⁶⁸ ve muhalefet partilerine de çattı: "AP kapatıldı iki yavrusu çıktı (ANAP-DYP). CHP kapatıldı onun da iki yavrusu ortaya çıktı (SHP-DSP). Bu dört partinin hangisi gelirse gelsin, sonuç değişmez, solcu zihniyet ve faizci zihniyet bu işi götüremez."⁴⁶⁹ Ara seçim sürecine aktif olarak, seçime yaklaşık iki hafta kala katılan Erbakan, 8 il ve 17 ilçeyi gezdi.⁴⁷⁰

⁴⁶³ "Özal açık konuşsun", **Milliyet**, 25.08.1986.

⁴⁶⁴ "İnönü: Özal ikiyüzlü davranıyor", **Cumhuriyet**, 15.09.1986.

⁴⁶⁵ İnönü, SHP'nin seçim bildirgesini açıkladı: 'Özgürlük için kesintisiz sivil yönetim', **Milliyet**, 01.09.1986.

⁴⁶⁶ Erbakan 18 Eylül'de gazetecilere verdiği demeçte şöyle konuştu: "ANAP içerisinde milli görüş yolunda uzun yıllar hizmet etmiş arkadaşlarımız mevcuttur. O parti içerisinde bugün yapabildikleri sadece yüksek dozajlı, faizci, kapitalist zihniyete alet olmaktan ibarettir. Kendilerinin yeniden gerçekleri görmelerini, Türkiye'yi güçlendirecek yola dönmelerini temenni ediyoruz. Bu temennimiz, tamamı içindir" Bkz. "Erbakan'dan ANAP'a çengel", **Milliyet**, 19.09.1986.

⁴⁶⁷ "“Milli görüşçü Özal en koyu faizci oldu”", **Milliyet**, 20.09.1986.

⁴⁶⁸ "Özal köylüye efe holdinge uşak", **Cumhuriyet**, 24.09.1986.

⁴⁶⁹ "Erbakan: Solcu ve faizci zihniyet bu işi götüremez", **Hürriyet**, 27.09.1986.

⁴⁷⁰ "Meclis feshedilip seçime gidilmeli", **Milliyet**, 20.10.1986.

Böylelikle onun da RP ile olan ilişkisi daha çok belirginleşiyor ve bu durum yasakların getirdiği çarpıklığa verilebilecek örneklerden birini daha ortaya koyuyordu.

Ara seçim sürecine dahil olarak bu görüntüyü tamamlayan diğer yasaklı figür de Alparslan Türkeş oldu. Milliyetçi Çalışma Partisi ile olan bağının, diğer yasaklı liderlerin partileriyle olan ilişkisi kadar içli dışlı görünmediği bir evrenin ardından, ara seçim sürecinde mevcut “örtülü bağın” daha açık bir şekilde ortaya koyulduğu görüldü. Bunun en açık örneği, onun da 6 yılın ardından ilk defa bir açık hava mitinginde kitlesine seslenmesi idi. 22 Eylül’de İstanbul’da yapılan MÇP mitinginde kürsüye çıkan Türkeş, 12 Eylül sonrası sağ partiler arasında dağılan ülkücü cenahı birleştirmek, oyları da yeniden MÇP’de toplamak amacındaydı. Parti ismini telaffuz etmese de milliyetçilere “birleşme” çağrısında bulundu.⁴⁷¹ MÇP’nin faaliyetleri de milliyetçi-muhafazakâr oyların kendi partilerinde temsil edilmesini sağlamak üzerinedir. Bu doğrultuda bakıldığında MHP davasında tutuksuz olarak yargılamasına devam edilen ve hatta temmuz ayında açıklanan savcı mütalaasında idam istemiyle karşı karşıya kalan yasaklı lider Alparslan Türkeş’in⁴⁷², siyasette yasaklılar lehine artan tempoya dahil olmaya başladığı ve MÇP lehine bir ağırlık koyduğu görülmektedir.

Şekil 21: Yasaklı Liderler Yeniden Sahnede

Kaynak: Nehar Tüblek, Hürriyet, 24.09.1986, s.13.

⁴⁷¹ “Türkeş: ‘Milliyetçiler birleşiniz’”, **Hürriyet**, 23.09.1986.

Türkeş 24 Eylül’de Karabük’teki MÇP mitinginde de aynı çağrısı yineledi: “Ayrılıklardan kaçınınız, birleşiniz. Bazı kimselerin aldatmalarına kanmayınız, bölünmeyiniz. Ayrı kamplarda yürümeyiniz.” Bkz. “Türkeş: ‘Ayrı kamplarda yürümeyin’”, **Hürriyet**, 25.09.1986.

⁴⁷² “Türkeş ve 40 MHP’liye idam istemi”, **Cumhuriyet**, 12.07.1986.

Yasaklı liderlerin faaliyetleri karşısında elbette harekete geçilmiyor değildi. İlgili savcılıklar faaliyetleri gözlüyor ve incelemeler yapıyordu. Yasaklı liderlerin neredeyse her konuşması, birer soruşturmaya dönüştü. Örneğin, seçimlerin ardından Ecevit 2 Ekim’de hakkındaki 33 soruşturma için⁴⁷³, Demirel de 16 Ekim’de hakkında 31 ayrı yerde açılmış olan soruşturma ile ilgili ifade verdi.⁴⁷⁴ Bunları yenileri de izleyecekti.

Siyasi yasaklı liderlerle epeyce harmanlanan bu süreç sonunda, 28 Eylül 1986’da 11 seçim çevresinde sandık başına gidildi. Yapılan ara seçimler sonucunda ANAP %32.12, DYP %23.53, SHP %22.74, DSP %8.5, RP %5.48, MÇP %2.20 oy aldı. Bu bağlamda ANAP 6, DYP 4, SHP 1 milletvekili çıkardı. ANAP Ankara, İstanbul, Gaziantep, Bingöl, Burdur ve Niğde’de; DYP Samsun, Zonguldak ve Manisa’nın iki seçim çevresinde; SHP ise İzmir’de birinci parti olarak milletvekili adaylarını meclise gönderme hakkını elde etti. DYP Genel Başkanı Hüsamettin Cindoruk Samsun’daki seçimi kazanarak, SHP Genel Başkanı Erdal İnönü de İzmir’de galip gelerek meclise girmiş oldular.⁴⁷⁵

Ara seçim sonuçlarında ortaya çıkan ilk olgu, iktidar ve ana muhalefetin beklediğini bulamaması idi. Seçimin kazananı ise iktidara oy kaybını yaşatan ve “ensesinde” olduğunu hissettiren DYP oldu. İktidar oy kaybederken solun toplam oyunda bir değişme olmaması ise elbette SHP ve DSP için seçimi olumsuz kılıyordu. DSP baraj altı kalırken, geç örgütlenmesi ve ilk kez bir seçime katılması, bu gerçeğin üstünü belki biraz örtüyordu ancak ana muhalefet pozisyonundaki SHP’nin etkili olamaması parti için düşündürücüydü. Sağın diğer figürlerinden RP ve MÇP ise, henüz 12 Eylül öncesi potansiyellerine ulaşmaktan uzaktılar. Seçim sonuçlarına yasaklar perspektifinden bakıldığında ortaya daha büyük anlamlar çıkmaktaydı. Siyasi yasaklar söylemini partinin temel meselesi haline getiren DYP’nin topladığı oy ve yasaklı siyasileri bir süre görmezden gelen, bir süre sonra ise karşısına alan iktidarın kaybı göz önünde bulundurulduğunda, siyasi yasakların kaldırılmasına yönelik söylemin daha kuvvetli bir şekilde kendisini göstereceğini öngörmek zor değildi. Kaldı ki ara seçim süreci yasaklı liderlerin faaliyetleri doğrultusunda, zaten siyasi yasakların

⁴⁷³ “Ecevit 33 soruşturma için 2,5 saat ifade verdi”, **Milliyet**, 08.10.1986.

⁴⁷⁴ “Demirel de ifade verdi”, **Milliyet**, 17.10.1986.

⁴⁷⁵ “Demirel silkeledi”, **Cumhuriyet**, 29.09.1986.; “Özal aldı, Demirel parladı”, **Hürriyet**, 29.09.1986. Oyların seçim çevrelerindeki dağılımı için bkz. “Yüksek Seçim Kurulu Kararı”, **Resmi Gazete**, 10.10.1986.

uygulamadaki acizliğini ortaya koymuş ve bu açıdan çarpık bir görüntü sunmuştu. Seçim sonuçları da bu görüntüyü netleştiren ve yasaklara en önde bayrak açan Demirel'in elini kuvvetlendiren cinsten oldu.⁴⁷⁶

Şekil 22: Demirel'in "Tapulu Arazime Gecekondu Yaptırtmam" Sözü Ara Seçim Sonuçlarıyla Birleşince...

Kaynak: Bedri Koraman, Milliyet, 30.09.1986, s. 1.

Şekil 23: Birinci parti ANAP olsa da DYP oyunun azımsanacak düzeyde olmaması iktidar için Demirel tehlikesine işaret idi...

Kaynak: Bedri Koraman, Milliyet, 22.10.1986, s. 1.

⁴⁷⁶ Seçim sonrası yapılan değerlendirmelerin çoğunda, yakın bir zamanda siyasi yasakların kaldırılmasına yönelik oluşacak gündem, olağan görülüyordu. Mevcut sonuçların bu gündemin oluşmasına yardımcı olacağı açık idi. Örneğin bkz. Hasan Cemal, "Özal'ın işi artık zor...", **Cumhuriyet**, 29.09.1986.; Mehmet Barlas, "Türkiye Sağa Kaydı", **Milliyet**, 29.09.1986.; Haluk Ülman, "Seçmenin verdiği ders", **Hürriyet**, 30.09.1986.; Uğur Mumcu, "Kim kazandı?", **Cumhuriyet**, 30.09.1986.; Ertuğrul Özkök, "Siyasi yasaklar gündemde", **Hürriyet**, 30.09.1986.

Demirel ve Cindoruk seçim sonu mesajlarında da bu olguyu hissettirdi. Cindoruk, ilk yorumunda *“Bu oylar DYP’ye olduğu kadar aslında Demirel’e verilmiştir”* derken⁴⁷⁷; Demirel, *“Bu seçimin kökünde demokratikleşme hadisesi var, alınan neticeler demokrat ve yasağı bir Türkiye içindir. Bu işin kökünde demokratik sayılmayan bir seçimle gelen iktidar var. Ona karşıdır bu neticeler”* diye konuştu.⁴⁷⁸ Seçim sonuçlarına, *“İktidarın sivilleşme ve demokrasi yönünde adım atmadığı ve bunun cezasını yediğı”* biçiminde yorum getiren Demirel, bu açıdan yasakların kaldırılması gerektiğine temas etmeyi ihmal etmedi: *“2969 sayılı kanun kaldırılmalıdır. Anayasanın 15. ve geçici 4. maddesi de kaldırılmalıdır. Yanlış anlaşılmasın ben bunları kendim için istemiyorum. Bu olmazsa Türkiye kan kaybetmeye devam eder. (...)”*⁴⁷⁹ Görüldüğü gibi Demirel ara seçimleri öncelikle, yasakların kaldırılmasına ve rejimin demokratikleştirilmesine giden yolda, kendi tezlerini güçlendiren bir aşama olarak değerlendirmekteydi.

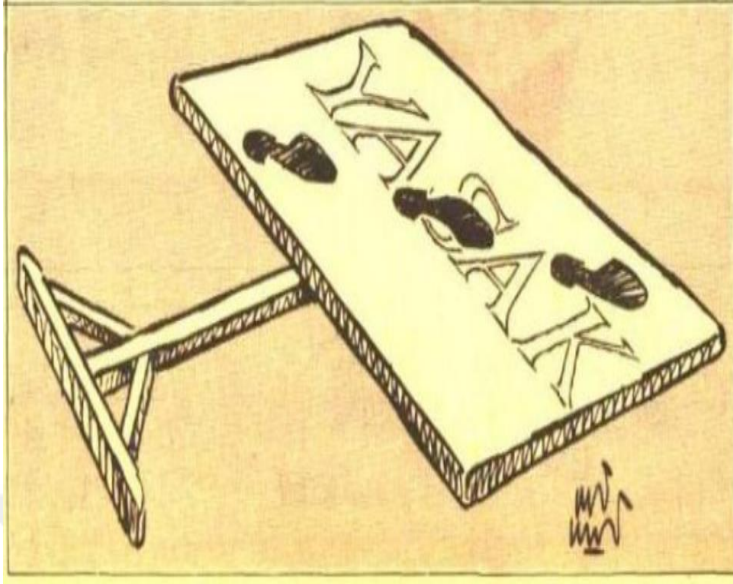
11 milletvekilinin seçileceğı ara seçimler, öncesi ve sonuçlarıyla birlikte 2,5 aylık süreç göz önüne alındığında yasaklar özelindeki *“teori-pratik çelişisini”* gösteren en bariz viraj oldu. Her bir yasaklı lider tarafından uygulamada geçersizliğini yitiren kısıtlamalar, artık tüm çıplaklığıyla ortadaydı. Oy oranıyla kan kaybeden iktidar, *“siyasi yasaklar”* gerçeğıyle, en başta da eski gücünün emarelerini göstermeye başlayan yasaklı Demirel figürüyle baş başaydı. Manevra alanı daralmıştı ve konuya karşı yaklaşımı, siyasi yasaklı liderlerin de akıbetini belirleyecekti. Manevra alanının daralmasındaki en önemli etken ise biraz sonra görüleceğı üzere Cumhurbaşkanı Evren’in *“yasaklar karşısındaki konumunu güncellemesi”* olmuş idi. Şimdi siyaset, doğrudan siyasi yasakların kaldırılmasına yönelik bir tartışmaya hazırlanıyordu.

⁴⁷⁷ “Demirel: ‘Erken seçim konuşulacaktır’”, **Hürriyet**, 29.09.1986.

⁴⁷⁸ “Demirel: ‘Alınan netice demokrat Türkiye için’”, **Milliyet**, 29.09.1986.

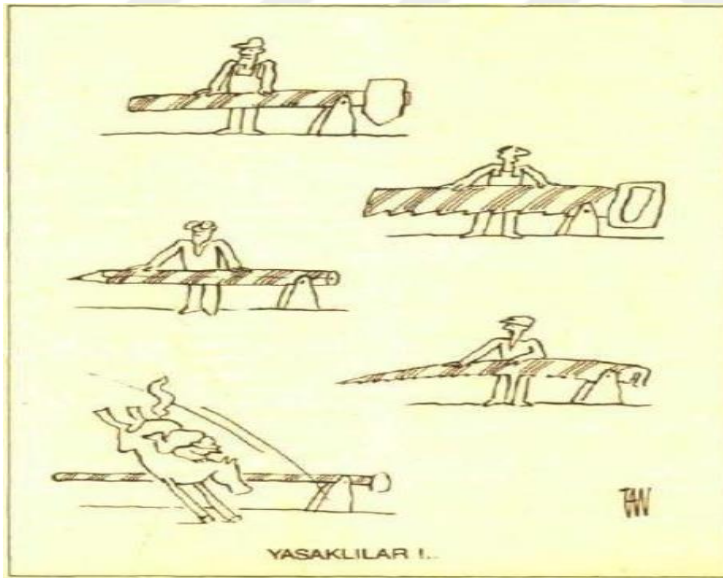
⁴⁷⁹ “Demirel: Hükümet şamarı yedi”, **Cumhuriyet**, 30.09.1986.

Şekil 24: Yasaklar Uygulamada Geçerliğini Yitiriyor-1

Kaynak: Ali Uvi Ersoy, Cumhuriyet, 02.10.1986, s. 1.

Şekil 25: Yasaklar Uygulamada Geçerliğini Yitiriyor-2

Kaynak: Tan Oral, Cumhuriyet, 08.10.1986, s. 14.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SİYASİ YASAKLARIN KALDIRILMASINDAKİ “PAZARLIK” SÜRECİ

“Bir alışverişte tarafların kendileri için en elverişli fiyatı karşısındakine kabul ettirmek amacıyla yaptıkları görüşme.”⁴⁸⁰

Tahmin edileceği üzere mevcut tanım, “pazarlık” kelimesini açıklıyor. Türkiye’nin siyaset sahnesi de siyasi yasaklara dair ara seçim süreciyle palazlanıp, 1987’nin Mayıs ayında iyice ayyuka çıkan bir pazarlığa sahne oldu. Bu pazarlığın başat aktörü ise Başbakan Özal idi.

Siyasi yasaklar, ara seçim döneminde epey anlam yitirirken Kenan Evren’in meseleye getirdiği bakış açısıyla yeni bir boyut kazanacaktı. Cumhurbaşkanı Evren yasaklar karşısındaki tutumunu güncelliyor, -en azından kamuoyuna verdiği mesajla- konuya daha ılımlı yaklaşıyordu. Öne sürdüğü ise anayasanın geçici 4. maddesine dair bir halk oylamasının yapılabilme ihtimali oldu. Yasakların kaldırılmasına ya da devamına halk karar verebilirdi. Bu, öncelikle yasaklar ve halk oylaması üzerinden dönecek bir beyin fırtınasına sahne oldu. Bu beyin fırtınası, devamında Özal’ın konuya dair getirdiği yeni önerilerle tartışmaya dönüşürken, gündem günden güne siyasi yasakların akıbeti üzerine şekillendi. Başbakan Özal ve Cumhurbaşkanı Evren’in karşılıklı görüşmeleri Özal’ın planını netleştirmesi bakımından önem arz ederken, muhalefet de elbette konuya yön vermeye çalışacak, yasaklara dair kendi argümanlarını sunacaktı. Fakat bir süre sonra geline nokta konunun adeta dallanıp budaklandığı ortadaydı. 1992’de sona ermesi öngörülen siyaset yasağının akıbetini; siyasetin tarafları arasında süren bu tartışmanın ve “pazarlığın” sonucu belirleyecekti.

4.1. CUMHURBAŞKANI EVREN’DEKİ DEĞİŞİM, HALK OYLAMASI FORMÜLÜ VE İKTİDARIN PLANI

Kenan Evren’in ara seçim sürecinin ortasında siyasi yasaklarla ilgili yaptığı açıklama, konunun yeni bir yön almasını sağlayacaktı. Ancak bundan önce Başbakan

⁴⁸⁰ <https://www.sozluk.gov.tr>, (Son Erişim Tarihi: 05.01.2021).

Özal'ın anayasanın geçici 4. maddesiyle ilgili artan soruları nasıl karşıladığına bakalım. Özal yasakların daha çok sorgulandığı bu evrede anayasanın yüzde 92 ile kabul edilmesine dikkat çekerek siyasi yasakların meşruiyetine vurgu yaptı ve konunun ancak 1988'den sonra ele alınabileceğini söyledi. Kendisine siyasi yasakların kaldırılma ihtimali üzerinden yöneltilen sorulara mütemadiyen bu doğrultuda cevaplar verdi:

*(...) İnsan bazen şöyle düşünüyor. Yüzde 20-30 gibi hayır oyları olsa bir şey düşüneneceğiz. Ama yüzde 92 evet oyu çıkmıştır. Ben bunlar bir cezadır diye söylemek istemiyorum. Ama 1988 senesinden önce anayasada böyle bir değişiklik bizim tarafımızdan düşünülmüyor. Şartlar buna müsait değildir. Bu da Türkiye'de bir siyasal istikrarsızlık getirmez.*⁴⁸¹

*(...) Her şeyin bir zamanı var. '88 seçimlerinden sonra' dedik. Bakalım ekseriyetimiz varsa anayasayı değiştirecek o zaman hallederiz. Her şeyin bir programı var. Herhalde yasaklar 10 yıl sürmez. Yasakları getiren anayasa yüzde 92 ile kabul edildi. Kabul oyu verenler bu yasakları da biliyordu.*⁴⁸²

*Geçici 4. madde inşallah 88 seçimlerinden sonra ele alınacaktır. Söyleyeceğim budur. Daha evvel alınması mümkün değildir. Meseleyi şöyle görmek lazım: Bu anayasa yapılırken bu konu açık seçik ortaya konulmuştur. Hiç kimsenin malumu olmayan bir husus değildir. Hatta o derece malumdur ki eski dostlarımızdan bazıları bu anayasanın yüzde 55 hayır alacağını söyledi. Bize gelen budur. Demek ki önüne gelen herkes beş aşağı beş yukarı bu maddenin orada olduğunu biliyordu Şimdi yüzde 92 oy alındı. Bir seçim devresinin geçmesi lazım. Sebebi şudur, budur demeye lüzum yok ama bir seçim devresinin geçmesi lazım. (...) Türkiye'de her şeyi yerli yerine oturtabilmemiz için acele etmemeliyiz. (...) Yüzde 92 oyla çıkmış anayasanın müdafaasını yapmış bir cumhurbaşkanı, o anayasanın daha 4. senede değiştirilmesine razı olmaz. Hele bu madde için. Hiç olmazsa referanduma gider ve ben de referanduma gitme mecburiyeti olduğu için müsaade ederim. Onun için 88'den evvel bizim ele almamız mümkün değil. Bu kadar açık söylüyorum. Cumhurbaşkanını veya bir başka birini sıkıntıya sokmamak için.*⁴⁸³

⁴⁸¹ “Başbakan Sayın Turgut Özal'ın Bursa'da Gazetecilerle Yaptığı Sohbet Toplantısı”, Başbakan Özal'ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1985-1986), s. 781.

⁴⁸² “Ve Özal kendi ailesini anlattı”, **Cumhuriyet**, 09.08.1986.;

Bundan dört gün sonra bir başka röportajında Özal, meseleyi yine benzer biçimde karşılamaktaydı. Bkz. Yalçın Doğan, “Özal: DYP ile uzlaşmam”, **Cumhuriyet**, 13.08.1986.

⁴⁸³ “Başbakan Sayın Turgut Özal'ın Güneş Gazetesi Genel Yayın Sorumlusu Güneri Cıvaoglu'nun Sorularına Verdiği Cevaplar”, Başbakan Özal'ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1985-1986), s. 841.

Şekil 26: Başbakan Özal’ın “Konuyu Gündeme Almama” Tavrı

Kaynak: Semih Balcıoğlu, Yankı, Sayı: 820, 15-21
Aralık 1986, s. 18.

Görüldüğü üzere Özal, ilk genel seçimlerde de rakiplerini yasaklı konumda tutmak ve konuyu ötelemek istiyordu. Cumhurbaşkanı Evren’in o zamana dek yansıttığı görüntü de kuşkusuz Özal’ın yasaklara yönelik politikasında elini güçlendiren bir faktör olmuştu. Fakat bu görüntüde bazı değişikliklerin yaşanması ve bizzat Evren’in ara seçim sürecinin tam ortasında kamuoyuna verdiği demeç hem Özal’ın “yasakları 1988 sonrasına öteleyen” politikasını gözden geçirmesine ve yeni bir plan kurmasına neden olacak hem de muhalefet blokunun konuya daha sıkı sarılmasını beraberinde getirecekti.

Daha önce belirtildiği üzere Cumhurbaşkanı Evren 1985’in ortalarından itibaren anayasa üzerinde türlü konulardaki değişiklik söylentilerine karşı çıkmış, anayasanın kabulü aşamasında olduğu gibi yaptığı gezilerde yine anayasayı savunmuştu. Konunun giderek yasaklar özelinde bir tartışmaya evrilmesi ve özellikle Demirel’in mevcut rejimin demokratik olmadığı eleştirileri sonucunda da Evren tepki

göstermekten geri kalmadı. 1985 Eylül’ünde yaptığı Meclis’i açış konuşması bu tepkinin coşkulu bir örneği idi. 1985’in sonlarında da yer yer DYP kanadından gelen benzer eleştiriler, cumhurbaşkanının tepki göstermesine neden oldu. Bu hal tarzı, Evren’in 12 Eylül sonrası mevcut düzene ve rejimin mevcut haline yönelik gösterdiği savunma refleksleriydi. Yasakların kaldırılmasına sıcak bakmadığını da basınla yaptığı sohbet toplantısında ve parti liderleriyle olan görüşmelerinde ifade etmişti.⁴⁸⁴ Ancak zaman anayasanın geçici 4. maddesinin uygulama zeminine her geçen gün bir darbe daha vuruyor, 1986 yılının yasaklı liderlerin faaliyetlerine sahne olması siyasi yasakları tartışmaya açıyordu. Böylelikle yasaklar her geçen gün yürütme erkleri üzerinde bir baskı halini almaktaydı. İktidarın, işte bu baskı halini idare ederken en büyük güvencelerinden biri Cumhurbaşkanı Evren’in “yasaklarla ilgili tutumu” idi. Fakat yasakların kaldırılmasına yönelik oluşan kamuoyu ve baskı haliyle birlikte “cumhurbaşkanının yasakların kaldırılmasına engel olduğu” algısı, artık Evren’i rahatsız etmekteydi. Bu aşamada Evren, yasaklar karşısındaki duruşunu yenileme ihtiyacı hissedecekti.

Evren’in siyasi yasaklara dair tutumunun belirli aşamalardan geçtiğini yine Evren’in notlarında görmek mümkündür. Burada dikkat çekici noktalardan biri 28 Nisan 1986’da emekli Tuğgeneral Orhan Kilercioğlu’nun Kenan Evren ile görüşmesi idi. Çünkü Kilercioğlu’nun hem asker geçmişi nedeniyle Evren ile tanışıklığı vardı hem de Süleyman Demirel ile yakın olduğu biliniyordu. Evren’in anlatımıyla Kilercioğlu, kendisine Demirel ile dört defa görüştüğünü ve Demirel’in orduya karşı olmadığını vurguladı. Kilercioğlu buradan hareketle Evren’e, geçici siyaset yasağının kendisinin cumhurbaşkanlığı döneminde kaldırılmasının çok daha iyi olacağını ve böylelikle halk tarafından da takdir göreceğini söyledi. Evren’in cevabı ise şöyleydi:

Demirel belki askere karşı değildir. Ama halka ve basına söyledikleri var. Hele kendisinin kurdurduğu DYP’nin genel başkanlığına getirdiği Hüsamettin Cindoruk’un şimdiye kadar söyledikleri ortada. (...) Kaldı ki anayasada değişiklik yapmak benim yetkim dahilinde değildir. Bunu Meclis yapabilir. Ama ben inanıyorum ki eğer bugün bir referandum yapılsa ve ‘eski siyasi parti liderlerinin affedilerek tekrar partilerinin başlarına geçmesine razı mısınız’ diye millete sorsak belki yüzde 91,5 olmaz ama yine büyük bir çoğunlukla ‘razı değiliz’ diyeceklerdir. Yalnız Demirel için bir af çıkarılamaz ki. Bütün yasakları

⁴⁸⁴ Daha önce 5 Mayıs 1985’te Hüsamettin Cindoruk ile olan görüşmesinde Evren’in yasaklara karşı olduğunu belirttiği görüşlerine yer vermiştik. Evren, 5 Şubat 1986’da dönemin SHP Genel Başkanı Aydın Güven Gürkan ile yaptığı görüşmede de aynı düşüncesini koruduğunu ve Gürkan’dan gelen yasakların kaldırılmasına yönelik fikre itibar etmediğini belirtmekteydi. Bkz. Evren, Anılar 5, s. 353, 354.

kapsaması lazım. Ecevit, Erbakan, Türkeş yeniden sahneye çıkıp aynı oyun tekrar mı edilsin? Millet bunu kabul eder mi? Bana ne derler? Bunun zamanı gelecektir ama zamanı şimdi değil. Benim kimseye karşı küskünlüğüm yoktur.

Evren, Kilercioğlu ile görüşmesini böyle özetlerken şunu da ekliyor:

Gönderilen bu mesajdan anlaşılıyor ki ben rıza göstermeden geçici 4'üncü maddenin kalkamayacağına inanmışlar, beni yumuşatmaya çalışıyorlar. Mamañih, ben rahmetli babama çekmişim. Şimdilik böyle söyledim ama, içimden 'acaba 4'üncü maddeyi kaldırsak iyi olur mu' diye düşündüğüm oluyor.⁴⁸⁵

Kilercioğlu'nun bireysel bir inisiyatifle hareket etme ihtimalinden ziyade Demirel ile yaptığı istişarelerin ardından Evren'den görüşme talep etmesi akla daha yatkın olanıydı. Gazeteci Cüneyt Arcayürek de buradan hareketle Demirel'in o dönemde bir "yumuşak geçiş" planladığı ve Evren ile gizli bir köprü kurmaya çalıştığı kanısındaydı.⁴⁸⁶ Fakat Demirel'in bu taktiğini kimseyle paylaşmadığını ifade ediyordu:

(...) Demirel direnerek sormama karşın Evren'e 'mutemet kimileri' ile kimi 'telkinlerde bulunduğunu' neden sakladı benden, bizlerden? Yanıt çok basitti: O sırada Evren'le 'vasıtalı da olsa ilişki kurduğunun' duyulması Demirel'in işine gelmezdi. Çık meydanlara, Evren'e ve 12 Eylül'e ağır eleştirilerde bulun. Meydanlarda konuşmazsan özel söyleşilerde ağzına geleni söyle. Ama beri yandan da Orhan Kilercioğlu gibi Evren'e yakın olduğu sanılan emekli eski askerlerle saygılar sun ve siyasal yasakların önündeki büyük bir engeli, Çankaya'yı pasifize etmeye çalış, çabala.⁴⁸⁷

Demirel'in siyasal yasaklarla ilgili Evren'le ittifak kurması olanaksızdı belki ama Evren'i bir ölçüde yumuşatmayı ve yasaklara dair baskı mekanizmasını sadece iktidarın omuzlarına bırakmayı istemiş olmalıydı. Kilercioğlu-Evren görüşmesi, belki de bu ihtimali yoklamak içindi. Zira Demirel'in 28 Nisan'dan sonra 12 Eylül'le ilgili eleştirileri belki bıçak gibi kestiği söylenemez ancak Evren'i karşısına almayı bir süre de olsa ötelediğini söylemek mümkün olabilir.

⁴⁸⁵ Evren, Anılar 5, s. 398, 399.

⁴⁸⁶ Arcayürek, Demokrasi Dönemecinde Üç Adam, ss. 258-262.

⁴⁸⁷ Arcayürek, Demokrasi Dönemecinde Üç Adam, s. 278.

Yavuz Donat, 1986 yılı içerisinde Demirel ile yaptığı ikili görüşmelerde, Demirel'in beyanlarının özet bir dökümünü vermektedir. Burada Demirel'in, Kilercioğlu-Evren görüşmesinden yaklaşık 2 ay sonra, 20 Haziran'daki demeci şu şekilde: "Çankaya'ya, 'yasaklar sizin döneminizde kalsın' diyenler var. Katı değil. Top Özal'a kalır." Bkz. Donat, Özal'lı Yıllar, s. 366.

Keza ilerleyen süreçte de Kilercioğlu, yasaklar konusunda Evren'i yumuşatmak için görüşmeler yapacaktı. Evren bu konuda engel olmadığını söylüyor ancak hükümetle karşı karşıya gelmeyeceğini de belirtiyordu. Kilercioğlu Nisan 1987'de yaptığı görüşmenin detaylarını yazılı biçimde Demirel'e ilettili. Yavuz Donat, buradaki diyaloglara yer veriyor. Bkz. Donat, Yokluk Yılları, ss. 190-192.

Kilercioğlu Evren'e bu tavsiyeyi verenlerden biri ve Demirel'in amacı da Özal'ı yasaklarla baş başa bırakmak olarak gözüktüyor. Bu açıdan Kilercioğlu ile yaptığı yoklamanın sonucunu da bu istikamette gördüğü anlaşılıyor.

Evren'in bu görüşmede "referandumu" anması, bu ihtimali zihninde canlı tuttuğunun bir işaretiydi. 6 Mayıs 1986'daki notlarında bu kez hem Demirel'in tavrını gözlüyor hem de yasaklı liderler için açılan soruşturmaların sonuçsuz kaldığından dem vuruyor ve yasakları kaldırma meselesini sorguluyordu:

(...) Süleyman Demirel yurt sathındaki gezilerini sürdürüyor. İlk zamanlar 12 Eylül'e ve bize dolaylı dolaysız sataşıyordu. Herhalde bu tür konuşmaların kendisine puan kazandırmadığını anlamış olsa gerek ki, Güneydoğu yöresinde GAP bölgesinde yaptığı son geziler sırasında 'eski ile uğraşmadığını, geleceğe baktığını, kimse ile bir hesabı olmadığını' söylemeye başladı. Savcılıklardan bazıları konuşmalarında görülen suç unsurlarından dolayı hakkında soruşturma yapıyor, dava açıyorlarsa da şimdiye kadar hiçbirisinden sonuç çıkmadı. Kendi kendime, 'Acaba yasaklıların bu yasaklarını kaldırsak mı?' diye düşünmeye başladım. Zira eski siyasi partilerin liderlerinin hepsi konuşmaya, beyanat vermeye başladılar. Demirel, Ecevit, Erbakan, Türkeş hepsi rahat rahat konuşuyorlar. Bir şey olduğu da yok. Zaman zaman vatandaşlardan aldığım mektuplarda bunlara müsaade etmemem öneriliyor ama yapabileceğim bir şey olmadığını bilmiyorlar. Beni yine 12 Eylül dönemindeki Kenan Paşa olarak görüyorlar.⁴⁸⁸

Evren aynı gün içinde yasakları kaldırma meselesini Konsey üyelerine açtığını belirtirken, onlardan "oyuna gelinmemesi ve geçici 4. maddenin kaldırılması girişimlerine müsaade edilmemesi" yönünde geri dönüş aldığını belirtiyor. Evren 8 Mayıs'ta bu kez Genelkurmay Başkanı Necdet Üruğ ile yaptığı olağan görüşmede aynı konuyu açtığını fakat Üruğ'un da Konsey üyelerinin fikrine katıldığını söylüyor.⁴⁸⁹ Evren'in, sonuçsuz kalsa da siyasi yasaklara dair bir yoklama yapması, değişim sürecindeki ilk belirtileri sunmaktaydı.

Bu süreçteki asıl belirleyici nokta, yasaklara dair yapılan tartışmalarda ve bilhassa perde arkasındaki "Evren'in yasaklara karşı olduğu" algısı ve iktidarın bu algıyı kullanmasıydı. Zira Evren bundan rahatsız idi. 4 Haziran 1986'da SHP Genel Başkanı Erdal İnönü ile olan görüşmesinde anayasanın geçici 4. maddesi üzerine açılan konuda daha önce yaptığı gibi peşinen aleyhte görüş belirtmemiş, topu meclise atmakla yetinmişti. Evren bunun gerekçesini şöyle aktarıyor:

Bugüne kadar verdiğim cevaplarda bu maddenin kaldırılmasına veya değiştirilmesine katıyetle karşı olduğumu söylemiştim. Bunu söylemekle hata ettiğimi anladım. Nitekim aynı soruyu bundan bir süre önce Turgut Özal da bana sormuş, ben de karşı olduğumu söylemiş ve 'Eğer böyle bir şey yaparsanız halka giderim' demiştim. Özal bu cevabımdan memnun olmuş göründü ve 'Halka giderseniz kazanırsınız' demişti. Benim nasıl olsa bu maddenin değiştirilmesine karşı çıkacağımı bilen Özal, sağda ve solda kendisine 4'üncü maddenin

⁴⁸⁸ Evren, Anılar 5, s. 401.

⁴⁸⁹ Evren, Anılar 5, s. 401, 402.

*kaldırılması üzerinde yapılan sondajlara ‘Aslında ben değiştirilmesine karşı değilim ama yukarı makamlar buna karşılar. Onun için ele alamıyoruz’ şeklinde cevaplar veriyormuş. Bunu duyunca hata yaptığının farkına vardım. Sanki bütün partiler razı imiş de, yalnız ben ve Konsey üyeleri karşıymış durumuna düştük. Bunu düşünerek İnönü’ye ‘Bu iş evvela meclisin işi’ demek suretiyle topu onlara attım.*⁴⁹⁰

Evren’in bahsettiği konuyu alenileştiren örneklerden biri 20 Temmuz 1986’da basına yansıdı. Devlet Bakanı Mesut Yılmaz, ara seçimlere dair Trabzon’da partililerle ve basınla yaptığı sohbet toplantısında siyasi yasakları da kapsayan bir değerlendirme yaptı. Buradaki, “kendilerine kalsa yasakları kaldıracaklarına” dair sözleri dikkat çekiciydi:

*DYP dış politika ve ekonomi alanında hiçbir şey demiyor, bütün işleri eskiye dayanmak, ancak eski liderlere bu millet itibar etmeyecektir. Yasaklar kalksın, diyorlar. Biz ANAP olarak yasakları bir bir kaldırıyoruz. Bize kalsa eski liderlerin partilerine girmelerine de müsaade edeceğiz, hatta geçişler partilerinin başlarına ve girsinler seçimlere, yine seçimleri biz kazanırız. Kimisi amblem değiştiriyor, kimisi de karısını başkan yapıyor. Bunlara bir süre katlanacağız.*⁴⁹¹

Evren bu haberden rahatsız oldu ve 25 Temmuz’daki Bakanlar Kurulu toplantısında bu rahatsızlığını belirtti. Notlarında şöyle diyordu:

*Başbakan Özal’ın da Mesut Yılmaz’ın söylediği şekilde fakat daha üstü kapalı olarak sağda solda konuştuğunu duyuyordum. Öyle anlaşıyor ki bunların aslında yasakların kalkmasına gönülleri razı değil. Ancak yaranmak için affa taraftarmış gibi görünüp bütün yükü benim üzerime atmaya çalışıyorlardı. Ben de onlara bir oyun düşünüyorum. İleride zamanı geldiğinde bu fikrimi açıklayacağım.*⁴⁹²

Hem “ihalenin tamamıyla üzerinde kalma ihtimalinin getirdiği rahatsızlık”, hem de siyasi yasakların uygulama zeminini yitirmesi, Evren’in konuya eğilmesine neden olmuş idi. Evren bu aşamada kendisinin yasakların kaldırılmasının önünde bir engel olmadığını yansıtmayı düşündü. Bunun ilk belirtisini gazeteci Mehmet Barlas ile yaptığı görüşmede verdi. Zira Barlas 30 Temmuz’daki köşe yazısında Evren ile Florya Köşkünde yaptığı sohbeti konu alırken, siyasi yasaklara dair edindiği izlenimi şöyle aktardı:

(...) Yasaklı ve yasaksız bütün siyasi kadrolar, hırçınlığa düşmeden sorunlara çözüm ararlarsa Türkiye’nin yarınında eski yaraların izine rastlanmayabilir. İnancımız o ki, TBMM içinde çözüm bulunduğu takdirde, anayasanın geçici

⁴⁹⁰ Evren, Anılar 5, s. 424.

⁴⁹¹ “Yılmaz: Bize kalsa, yasakları kaldırırız”, **Cumhuriyet**, 20.07.1986.

⁴⁹² Evren, Anılar 5, s. 442.

*maddeleri de çok beklenmeden gerçekten ‘geçici’ olabilir ve geçmişte kalabilir.*⁴⁹³

Evren’in siyasi yasakların akıbetine karşı düşündüğü hal tarzı “referandum” idi. Böylece hem kamuoyuna “yasakların önünde duran setin kendisi olmadığını” ilan etmiş olacak, hem de yasakların kaldırılması baskısı bu yolla karşılanacaktı. Ayrıca Evren halk çoğunluğunun yasakları onayacağı kanısındaydı. Böyle olursa bir taşla iki kuş vurulurdu. Bu yöndeki kulis bilgileri daha önce Mart ayında Hürriyet’e yansısı da⁴⁹⁴, Evren referandum fikrini kendi ağzından ve “tarafsız bir eda” ile, 14 Ağustos 1986’da gazeteci Güneri Cıvaoglu ile yaptığı görüşme vesilesiyle kamuoyuna açıkladı ve tartışmaya açtı:

*Anayasanın geçici 4’üncü maddenin kaldırılmasına halkımız evet diyor mu demiyor mu, bunu öğrenmek için bir referandum kanunu çıkarılsın. Herhangi bir konuda da böyle bir referandum yapmak ihtiyacı doğabilir. Bu referandum kanununa göre evvela halka soralım. Halk evet derse mesele kalmaz, değişikliğe gidilir. Hayır derse değişikliğe gerek kalmaz.*⁴⁹⁵

Cıvaoglu Evren’in formülünü köşesine taşıdı, “*Bu referandum sanıyorum en geç 1987 ilkbaharında yapılır*” derken, şunu eklemeyi ihmal etmedi:

*Bir önemli not daha koyayım: Sayın Evren Anayasanın sadece geçici maddeleri için referandum yapıldığında tarafsız kalacak... Ağırılık koymayacak. Ama eski siyasilerin hakları da Anayasanın geçici maddesi olduğuna göre Evren, tarafsız olacak.*⁴⁹⁶

Konunun 15 Ağustos’ta basında yer almasının ardından, 16 Ağustos’ta bu kez Yalçın Doğan, Evren ile 7 Mayıs 1986’da yaptığı görüşmeyi kaleme aldı. Doğan; Evren’in, referandum konusunu o gün kendisine -yazılmaması kaydıyla- açtığını belirtiyor, konunun kamuoyuna mâl olmasının ardından o da bu görüşmeyi köşesine taşıyordu. Evren burada da “türlü konularda çözüm noktası olarak halka başvurabilmek adına bir referandum yasası” çıkarılabileceğine yönelik formülünü paylaşmıştı. Fakat Evren’in bu görüşmedeki sözleri, referandum önerisinin de ötesinde idi:

⁴⁹³ Mehmet Barlas, “Evren’le Görüşürken...”, **Milliyet**, 30.07.1986.; Evren, Anılar 5, s. 442, 443.

⁴⁹⁴ “Cumhurbaşkanlığına yakın çevreler, eski siyasilere siyaset yapma yasağı getiren Anayasanın geçici 4. maddesinin kaldırılması için son günlerde başlayan girişimlere, Evren’in şiddetle karşı olduğunu bildiriyorlar. Aynı çevreler Cumhurbaşkanının bu yolda bir Anayasa değişikliğinin Meclis’ten geçmesi halinde halkoyuna gideceğinin kesin olduğunu belirterek ‘Referandumda kararlıyım’ dediğini naklediyorlar.” Bkz. “Evren Geçici 4. Madde değişikliğine ‘Hayır’ diyor: ‘Referandumda kararlıyım’”, **Hürriyet**, 17.03.1986.

⁴⁹⁵ Evren, Anılar 5, s. 458, 459.

⁴⁹⁶ Güneri Cıvaoglu, “Evren’i dinlerken”, **Güneş**, 15.08.1986.; “Demokrasinin güvenlik sübabı için Evren’in formülü: ‘Referandum Kanunu’”, **Güneş**, 15.08.1986.; Evren, Anılar 5, s. 460, 461.

*Bence siyaset yasakları kalkmalı. Siyaset yasağı sürdükçe eski liderler hep mağdur durumda kalmış olduklarını söyleyecek ve bundan bir yandan şimdiki politikacılar zarar görecek, öte yandan da eski politikacılar belki de yasaklı olmanın propagandasını alabildiğine sürdürecektir, toplum da sanki başka konuşulacak bir şey yokmuş gibi hep bunu gündeme getirecekler. Bu nedenle ben siyaset yasaklarının kalkmasından yanayım.*⁴⁹⁷

Evren'in bu çıkışı ve önerisi, "siyasi yasaklar" meselesinin akıbetine giden yoldaki kilometre taşlarından biri idi. Baktığımızda Eylül 1985'te "Bugün susması gerekenler bile her gün konuşmaktadır" diyerek yasaklı liderlere çatan cumhurbaşkanı profilinden, yaklaşık 1 yıl sonra yasakların karşısındaki engel olmadığını açıklama ihtiyacı hisseder ve çözüm önerisi sunar duruma gelmek, kuşkusuz siyasi yasaklıların kat ettikleri mesafeyi gösteriyordu. Ancak referandumun kesin bir çözüm olmadığı ve içerisinde riskleri barındırdığı da muhakkaktı. Evren'in bu formülü, ara seçime bir ay kala, yasaklı liderlerin bir bir sahada olduğu ve partiler arası rekabetin kızışmaya başladığı bir evrede geldi. Burada dikkat çekici olan, Özal'ın yasaklara dair kendisine gelen soruları geçiştiren ve konuyu 1988'den sonra ele almak üzere erteleyen tutumunu aniden değiştirmesi idi. Evren'in konuya karşı yaklaşımını güncellemesi, Özal'ın da mevcut cevaplarını yenilemesini gerekli kıldı. Zira Cumhurbaşkanının yasakların karşısında olduğuna dair genel kanı, ANAP ve Özal için önemli bir konfor alanı idi. Fakat şimdi Evren, ihalenin ve baskının tamamen üzerinde olmasını bertaraf edecek bir çıkış yaptı ve Özal da tutumunu yenilemeliydi; bundan hoşlandığı söylenemezdi.⁴⁹⁸ Fakat Özal'ın da konuya getireceği yeni bir bakış açısı yok değildi. Yukarıda belirttiğimiz minvalde kendisini gösteren cevaplar, şimdi yerini Özal'ın aşağıda görülecek yeni formülüne bırakacaktı: Önce anayasa değişikliğini düzenleyen 175. madde ele alınmalı!

⁴⁹⁷ Yalçın Doğan, "Evren formülü: Referandum", **Cumhuriyet**, 16.08.1986.

⁴⁹⁸ Yalçın Doğan 2020'de kaleme aldığı anılarında; o dönem Evren ile olan görüşmesini yazdığı ve Evren'in "Siyaset yasağı kalkmalı" biçimindeki sözlerini paylaştığı yazısını, Başbakan Özal'ın öfke ile karşıladığını ve kendisini "payladığını" anlatıyor: "Sabah saat sekiz, gazeteye gitmek üzere evden çıkmaya hazırlanıyordum. Telefon çaldı. Başbakanlık Konutundan arıyorlardı. On saniye sonra karşımda Başbakan Turgut Özal, bana bağıyor da bağıyor: 'Beğendin mi yaptığını? Sizler Türkiye'yi karıştırmak mı istiyorsunuz? Elinize ne geçecek? Huzur size battı mı?... ' Sayıyor da sayıyor. Ben, 'Efendim o sözler bana ait değil ki, neden bana kızyorsunuz' demeye çalışırken, Özal freni patlamış kamyon gibi: 'Türkiye şimdi yeni maceralara sürüklenir, bundan kimseye fayda gelmez. Durup dururken başıma iş açtın, bunun adı da şimdi gazetecilik oluyor, öyle mi?... ' Pat diye kapattı telefonu. (...) İşte Başbakan Özal o sabah beni arıyor, Cumhuriyet'in o manşeti yüzünden bana bas bas bağıyordu. Belli ki ok yaydan çıkmıştı. Özal kendi iktidarı açısından bundan kaygı duyuyordu, bana fena halde sinirlenmişti." Bkz. Yalçın Doğan, **Sussam Susulmaz Yazmasam Olmaz**, Sia Kitap, İstanbul, 2020, s. 145, 148.

175. maddeye göre anayasanın değiştirilmesi TBMM üye tam sayısının en az üçte biri tarafından teklif edilebilirdi. Bu da 400 kişilik mecliste 134 vekilin imzasını gerektiriyordu. Tabii bu sadece değişiklikleri teklife sunmak için yeterliydi, teklifin kabulü üye tam sayısının üçte iki çoğunluğuyla mümkün olabilirdi. Bu da 267 kabul oyu anlamına geliyordu. Bundan sonra ise cumhurbaşkanı, kabul edilen değişiklikleri veto edebilir ve yeniden görüşmek üzere meclise gönderebilirdi. Burada anayasanın geçici 9. maddesi gereği, değişiklik için bu kez dörtte üçlük bir çoğunluk gerekecekti. Bu da 301 kabul oyu demekti. Bu ihtimal de gerçekleşirse bu kez cumhurbaşkanı eğer isterse söz konusu değişiklikleri halk oylamasına sunabilirdi.⁴⁹⁹

Özal öncelikle anayasa değişikliği için öngörülen şartların katılığından şikayet ederek konuya yaklaştı. 267 kabul oyunun gerekliliğinin, anayasa değişikliklerinin meclis eliyle yapılmasını neredeyse imkansız kıldığını belirtiyordu. Savunduğu görüşe göre anayasa değişikliği mecliste 267 oy yerine, salt çoğunlukla yani 201 oyla kabul edilebilir ve ardından referandum ile resmîyet kazanabilirdi. Özal, “201 kabul oyu + referandum” teklifini, “anayasa mecliste değişebilmeli, bu gelenek hakim olmalı, böylece anayasa değişiklikleri o güne kadar süregeldiği biçimde sadece asker eliyle değil, sivil mekanizmanın çalışmasıyla da gerçekleşmeli” savıyla öne çıkardı ancak bu teklife alıcı bulması kolay değildi. Zira söz konusu gündem siyasi yasakların kaldırılmasıydı ve mevcut değişiklik yöntemiyle de yasaklar mecliste kolaylıkla kaldırılırdı. Üstelik muhalefetin Özal’ın dediğine gelmesi, anayasa değişikliği için ANAP’ı tek başına güçlü bir pozisyona sokmak demekti. Zira yukarıda da belirttiğimiz gibi MDP’den gelen transferlerle ANAP Meclis’te 227 kişilik bir çoğunluğa sahipti. Ne var ki Özal yasakların kaldırılması için kolay yola yanaşmıyor, adeta bir “ön şart” sunuyordu. Anlaşılan, anayasa değişikliğine dair inisiyatifi tek başına ANAP’a kazandırmak istiyordu. Evren’in referandum formülünü sunmasının hemen ardından bir röportaj vesilesiyle bu teklifini açıkladı:

(...) Ben de bu arada bu konu üzerinde fikir imal ettim. Dosdoğru bir referandum sisteminin bazı mahzurları var. Çünkü düşünelim ki herhangi bir konuyu halka sorduk. Meclisten de geçti. Anayasa Mahkemesinden döndü, ne olacak? Yahut da halka sorduk, ‘evet’ dedi, meclisten geçmedi. Ne olacak? Ben halkı nihai merci olarak görürüm. O vakit şu sonuca vardım: Anayasa değişikliğini halkın referandumuna koymalıyız. Şimdi üçte iki ile olan anayasa değişiklik maddesini şöyle değiştirebiliriz. Diyebiliriz ki ‘Anayasa değişikliği için mecliste salt çoğunluk istenir, yani 201 oy, artı referandum’. Bu şuna da uygundur. Anayasa

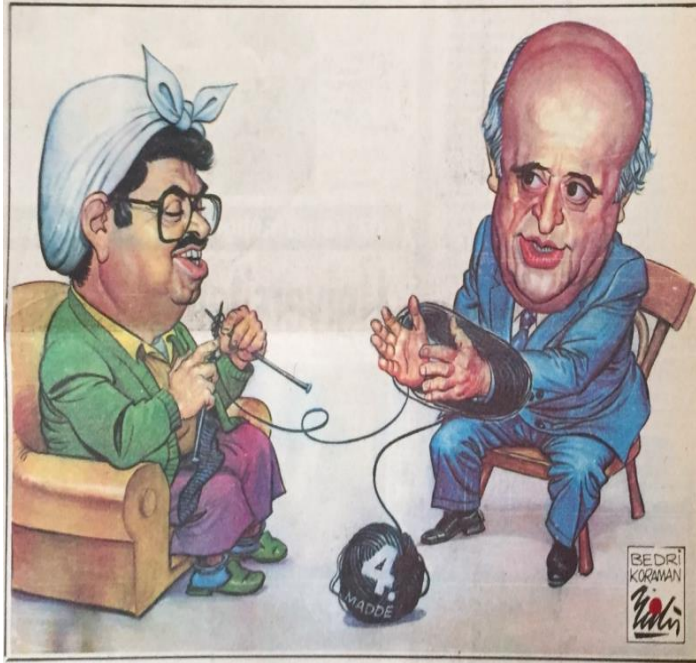
⁴⁹⁹ Bkz. Kanun No: 2709, “Türkiye Cumhuriyeti Anayasası”, **Resmî Gazete**, 20.10.1982, s. 54, 56.

*mademki referandumla kabul edildi, değişikliği de referandumla kabul edilir. Tabii bu sistem ortaya konulursa ondan sonra yapılacak anayasa tadillerinde -ki bunun içerisinde geçici dördüncü maddenin kaldırılması da olur- böylece hiç kimse incinmeden mesele çözülür.*⁵⁰⁰

7 Eylül’de ara seçimlere yönelik yayınladığı mesajda da mevcut teklifini yineledi:

*Anayasa değişikliğini üçte iki ekseriyetle değil, millete götürerek yapmak lazım. Gene iddia ediyorum: Geçici dördüncü maddenin kaldırılması da dahil, anayasa değişikliği için referanduma gidilmelidir. Bunun yolu da şudur: anayasanın değiştirilmesini düzenleyen 175’inci maddeyi değiştirerek anayasanın değişiklik şeklini mecliste salt çoğunlukla değiştirip, sonra referanduma gitmek. Bu suretle milletin hakimiyeti çok daha köklü bir surette gelir. Çünkü biz çok iyi biliyoruz, üçte iki ile bu anayasayı değiştirmek mümkün değildir. Hiçbir demokratik idare değiştirememiştir. Sonunda zorla değiştirilmiştir. Bu da yanlıştır. Eğer Türkiye’de siyasi hayatta kesintiler istemiyorsanız anayasanın değiştirilmesi esasını da böyle bağlamalısınız. Ben bunu aslında milli hakimiyet olarak görüyorum.*⁵⁰¹

Şekil 27: Başbakan Özal ve “Geçici 4. Madde Örgüsü”

Kaynak: Bedri Koraman, Milliyet, 29.11.1986, s. 1.

⁵⁰⁰ “Başbakan Sayın Turgut Özal’ın Gazeteci Esen Ünür’le Yaptığı Konuşma”, Başbakan Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1985-1986), s. 879.

⁵⁰¹ “Başbakan ve Anavatan Partisi Genel Başkanı Sayın Turgut Özal’ın Ara Seçim Döneminin Başlaması Münasebetiyle Yayınladığı Mesaj”, Başbakan Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1985-1986), s. 923.

Özal ve Evren 23 Ağustos'ta haftalık olağan görüşmesini yaptılar ve Özal bu görüşme sonrası yaptığı açıklamada, Cumhurbaşkanı Evren'in ara seçimler dolayısıyla meselenin bir propaganda malzemesi halini almaması adına konuyu şimdilik kapattığını aktardı. Bununla birlikte bu husustaki inceleme ve araştırmaların devam edeceğini ve seçimden sonra konunun yeniden gözden geçirilmesi için bir araya geleceklerini söyledi.⁵⁰² Böylelikle siyasi yasaklar üzerinde belirleyici iki figürün öne sürdüğü fikirler için, ara seçim sonrasında güçlü bir tartışma zemini oluşacaktı.

Özal bir yandan anayasa değişikliğini kolaylaştırarak bu konuda partisinin elini kuvvetlendirmek istiyor diğer yandan değişiklikler için referandum mekanizmasından yararlanarak siyasi yasakların akıbetini halka havale etmek istiyordu. Yasakların devamını savunan güçlü bir propagandayla halkı etkilemek ve çoğunluğu kazanmakla yasakların kaldırılmasını referandum yoluyla engellemek şüphesiz zihninden geçmekteydi. Bu senaryonun gerçekleşmesiyle hem siyasi yasaklar konusu “halkın onayıyla” tekrar büyümek üzere sönmüş olacak, hem en güçlü rakipler bertaraf edilecek, hem bu sıcaklıkla genel seçimler için büyük avantaj elde edilecek hem de yasakların kaldırılması için sunduğu ön şartın gerçekleşmiş olmasıyla anayasa değişikliğinin kolaylaştırılması, Özal'a ileride anayasa üzerinde bazı değişiklik planları yapması için fırsat verecekti. Kuvvetle muhtemel Özal kabaca bu hesapları göz önünde bulundurarak hareket etmekteydi. Ara seçim sonrası konu etraflıca tartışılmaya hazırды.

4.2. ARA SEÇİM SONRASINA BIRAKILAN İŞ BİRLİĞİ DEVREDE: SHP VE DYP’NİN YASAKLARI KALDIRMA HAMLESİ

DYP ve SHP'nin yasaklar aleyhine olan görüşleri örtüşmekteydi ve ara seçim sürecinde görüldüğü gibi Özal'a bu yönde çokça eleştiri yönelttiler. Muhalefet Özal'ın konuyu bilinçli olarak savsakladığını ve yasakları kaldırmak istemediğini söylüyordu. İnönü ve Cindoruk anayasanın geçici 4. maddesinin kaldırılmasına dair teklif sunabilmek için gerekli sayıda (134) imza toplamayı, böylece konunun mecliste ele alınmasını planlamış idi. Yasakları kaldırmaya yönelik bu hamleye iktidarın

⁵⁰² “Referandum buzdolabında”, *Hürriyet*, 24.08.1986.

yanaşmayacağıının bilinceydiler fakat amaçları da iktidarı yasaklar karşısındaki tutumuyla baş başa bırakmak ve baskıyı arttırmak olmalıydı.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi ara seçim sürecinde, Evren'in konuya karşı "yeni yaklaşımı" da kamuoyuna yansıyınca muhalefet bu konuya daha sıkı sarıldı. Cindoruk, "Size ilk defa söylüyorum, eli kulağındadır, siyasi yasaklar kalkacaktır. Yasakların kalkışı artık aylarla ifade edilecek kadar yakındır. Yasakların kalkmasını istemeyen bir Özal kaldı. Evren bile kaldırmak istiyor."⁵⁰³ derken, ara seçimden sonra konuyu meclis gündeme getirmek için imza toplayacaklarını yineledi. Erdal İnönü de Özal'ı samimi olmamakla ve bir oyun kurmakla suçlarken; yasakların kalkması gerektiğini, bu yönde üzerine düşenleri yapacaklarını vurguladı:

*Sayın Özal da istiyorsa kişisel yasaklar kalkar. (...) Bunu parlamentoda sağlayacak çoğunluk var. Ancak başbakan samimi değil. Samimi olsa yapacağı şey meydana. Tartışmayı başka tarafa çekmeye çalışıyor. (...) 'Kişisel yasakların kalkmasına ne diyorsunuz?' diyoruz, 'Önce anayasanın değiştirme şeklini ele alalım. 201 oy yeterli olsun' diyor. Tartışmayı buraya çekiyor. Sonra da diyecek ki 'Ben yasakların kalkmasını istiyordum. Hatta anayasada değişiklik için de kolay bir yol buldum. SHP buna karşı çıktı, 201 olmaz 301 olur dedi'. Böylece sanki kişisel yasaklara karşıymış gibi olacak. Bunun bir oyun olduğunu görmek gerekir. (...) Herkesin ilgilendiği konuyu bir kenara bırakıp, ne olduğu belli olmayan bir konuyu ele alıyor. Bundan bir sonuç çıkmayacaktır.*⁵⁰⁴

Muhalefetin önerge hazırlayıp yeterli imzayı toplama arifesinde, ekimin ilk haftası itibarıyla meclis aritmetiği şöyleydi: "ANAP: 237, SHP: 85, DYP: 30, HDP: 20, DSP: 5, VAP: 2, Bağımsız: 20, Boş: 1."⁵⁰⁵ DYP ve SHP, bu aritmetik içerisinde gerekli 134 imzayı toplayacağını düşünüyordu. Ara seçimin ardından bu konuda ilk somut adımı atan parti DYP oldu. Cindoruk, Nejat Abdullah Resuloğlu'nun anayasanın geçici 4. maddesinin kaldırılmasına yönelik verdiği yasa önerisine sahip çıkacaklarını belirtti ve DYP'li vekiller bu öneri üzerindeki imza sürecini hızlandırdılar.⁵⁰⁶ SHP ise vereceği yasa önergesinde, bu değişiklik ile birlikte değişmesini istediği kimi konuları da ele almayı düşündü ancak yasakların kaldırılması meselesinin güncel olması ve diğer konularla birlikte incelenmesi halinde çıkmaza girme olasılığı üzerine, yalnızca "yasakların kaldırılmasını içeren" bir metin hazırlığı yaptı. Bu hazırlığın sonucunda 28 Ekim'de de SHP önergesi imzaya açıldı.⁵⁰⁷ Bundan

⁵⁰³ "DYP Genel Başkanı Cindoruk: Siyasi yasakların kalkması yakın", **Cumhuriyet**, 20.08.1986.

⁵⁰⁴ "Sıcak Özal'ın başına vurdu", **Cumhuriyet**, 26.08.1986.

⁵⁰⁵ "DYP, 30 oldu", **Hürriyet**, 08.10.1986.

⁵⁰⁶ "İktidarın değişmesi zaruret", **Cumhuriyet**, 10.10.1986.

⁵⁰⁷ "Yasaklar için güçbirliği", **Milliyet**, 29.10.1986.

sonra her iki parti de önergelerini teklif haline getirmek adına gereken 134 imzaya ulaşmak için uğraş verdi. Bir süre sonra DYP'liler SHP'nin önergesine katılma kararı aldı ve çalışmalar SHP'nin hazırladığı önerge etrafında ilerledi.⁵⁰⁸ Önerge üzerinde imza sayısında çoğunluk SHP'deydi fakat parti içinde henüz imza atmayan vekiller de yok değildi.⁵⁰⁹ Diğer partilerin katılımına baktığımızda; DSP'de, anayasa değişikliğinin yalnızca geçici 4. maddeyle sınırlı kalmaması gerektiği vurgusu vardı ve dört farklı madde üzerinde anayasa değişikliğini içeren bir önerge hazırlandı.⁵¹⁰ SHP'nin önergesine ise bir bekleme süresinin ardından destek vereceklerdi. Bağımsız adaylarda ve Mehmet Yazar'ın Hür Demokrat Partisi'nde önergeye destekle ilgili alınmış toplu bir karar olmadı. Dolayısıyla bazı vekiller imza verirken bazıları kayıtsız kaldı.⁵¹¹ ANAP milletvekilleri içerisinde ise yalnızca birkaç vekil imza verdi. Bunlardan biri Nevzat Bıyıklı idi. Özal; muhalefeti, imza toplama girişimleri nedeniyle eleştirirken, bazı milletvekillerine para teklif etmekle de itham etti: *"Gözlerini o kadar hırs bürümüş ki duyduğumuza göre teklifi imzalamak istemeyen bazı milletvekillerine para bile teklif edilmiş. (...) "*⁵¹² SHP ve DYP, tüm muhalefet blokunu teklif üzerinde buluşturmakta ve 134 imzayı toplamakta zorlanmaktaydı.⁵¹³ Fakat bir süre sonra, 25 Kasım'da yasaklar önerisi 136 imza ile ve şu dağılımla meclis başkanlığına teslim edildi: "SHP: 79, DYP: 30, HDP: 10, ANAP: 3, DSP: 5, VAP: 1, Bağımsız: 8".⁵¹⁴

⁵⁰⁸ "SHP-DYP kol kola", **Yankı**, Sayı: 814, 3-9 Kasım 1986, s. 10.

⁵⁰⁹ "SHP önergesine iç engelleme", **Milliyet**, 07.11.1986.

⁵¹⁰ "DSP'nin önerisi: Anayasanın 4. maddesi değişsin", **Cumhuriyet**, 06.11.1986.

DSP toplantısında konuşan Bülent Ecevit konuyu şöyle değerlendirdi: *"SHP ile DYP anayasanın yalnızca geçici 4. maddesini ele aldılar. Oysa bu maddeyi tek başına ele almak topluma karşı haksızlıktır. Çünkü geçici 4. madde belirli sayıda eski politikacının siyasal haklarını sınırlarken anayasanın bazı kalıcı maddeleri, tüm halkı etkileyen ve demokrasiyle de hukuk kavramıyla da bağdaşmayan sınırlamalar içermektedir. DSP MKYK ile bu partinin milletvekilleri ortak bir çalışmayla şimdi o kalıcı maddelerin de değişmesini gündeme getirmiş bulunuyor."* Bkz. "Yasakların tümü kalsın", **Cumhuriyet**, 07.11.1986.

⁵¹¹ "Siyasi yasaklar HDP'yi üçe böldü", **Hürriyet**, 19.11.1986.

⁵¹² "Özal'dan demokrasi tartışmasına sert tepki: Anarşiyi özlediler", **Cumhuriyet**, 24.11.1986.; İnönü ve Cindoruk ise bu iddiayı reddederek Özal'ı ispata davet etti. Bkz. "Özal ispat etsin", **Cumhuriyet**, 26.11.1986.

⁵¹³ "İmza sayısı artıyor ama...", **Yankı**, Sayı: 817, 24-30 Kasım 1986, s. 14, 15.

⁵¹⁴ "Yasaklar Meclis'te", **Milliyet**, 26.11.1986.; "Af teklifi ite kaka Meclis'te", **Hürriyet**, 26.11.1986. Yeterli imza sayısına kıl payı ulaşılması, bazı imzaların şerhli oluşu gibi faktörler önerenin Meclis Başkanlığına tesliminde tereddütler doğurmuştu. Cüneyt Arcayürek bu "sancılı süreci" aktarıyor: *"Asıl rezillik 134 imza üzerinde döndü. DYP üzerine düşeni yaptı, 59 imzayı SHP'ye verdi. 7 HDP'li gerekçeye çekince koydu. SHP'li Cahit Tutum'la Seyfi Oktay bu çekincelerle önerinin verilemeyeceğini öne sürdüler. Eğer bu çekincelerle verilirse öneri, Turgut Özal'a hak verilirmiş! Siyaseten sakatmış. Baktım Tutum elinde bir dosya, koridorda. Ama Meclis Başkanlığına öneri bir türlü gitmiyor. Oysa Erdal İnönü'nün yanında Tutum'a 'Veriniz, her türlü sorumluluğu üzerime alıyorum' demiş olmasına*

Muhalefet en azından konuyu teklif haline getirip meclise taşımak için şartları zorlamış, önergeyi yeterli imza sayısına ulaştırıp teslim etmişti. Ancak önerge, içerisinde birkaç sorunu barındırıyordu. Bunlardan ilki 10 HDP milletvekilinin 7'sinin şerhli, yani çekinceli imza vermeleriydi. Zira HDP ara seçimlerde hiçbir varlık gösterememesinin ardından boşluktaydı ve partinin akıbeti belirsizliğini koruyordu. Kasım sonunda ise Özal Mehmet Yazar'ı ikna etti, 20 kadar milletvekiline sahip HDP 30 Kasım'da kendisini feshederek ANAP'a katılma kararı aldı, bazı vekiller buna katılmasa da çoğunluk ANAP'a intikal etti. Hem bu katılım hem de "eski HDP'li vekillerin" şerhli imzaları, önergenin yeterliliği adına bir belirsizlik yaratmaktaydı. Bunun yanı sıra, asıl sorun hem HDP'den hem de ANAP'tan bazı vekillerin imzalarını geri çekmesi oldu. Böylelikle teklif 134 imzanın altında, önergenin akıbeti de muallakta kaldı.⁵¹⁵

Önerge Anayasa Komisyonuna havale edilirken şeklen incelemeye alındı.⁵¹⁶ Şubat başında ise önergenin "yetersiz imza" nedeniyle TBMM Başkanlığına iade edileceği açıklandı.⁵¹⁷ TBMM Başkanı Necmettin Karaduman ise bu önergeyi yeniden komisyona gönderdi.⁵¹⁸ Bu sürünceme içerisinde geçen zaman zarfında SHP'den ayrılıp DSP'ye geçenler oldu ve DSP'lilerin de SHP'nin teklifiyle yol alınamayacağı, partinin tutarsızlık içerisinde olduğu, ANAP'ın öneriyi reddetmesi durumunda 1 yıl süreyle yasakların gündeme getirilemeyeceği gibi gerekçeler öne sürerek imzalarını çekmesi, önergenin teklif haline gelme ihtimalini düşüren bir başka etken oldu.⁵¹⁹ Meclis Başkanlığı ve Anayasa Komisyonu arasında kalan "yasakların kaldırılmasına dair önerge", komisyonda yine sonuçsuz kalınca muhalefet blokunun konuyu teklife dönüştürerek meclis gündemine taşıma uğraşı da suya düşmüş oluyordu.⁵²⁰

SHP ve DYP'nin bu çabası sonuçsuz kalmıştı ancak biliniyordu ki konunun somut bir çözüm bulmasında belirleyici olan nokta iktidarın kendisiydi ve muhalefet

karşın. Tutum çekincelere itiraz olduğunu söyleyip geziniyor. Herkes işin peşinde. Gazeteciler 'verildi verilmedi' diye dört kez haber değiştirmişler. Bu kez dosya Seyfi Oktay'ın elinde. O da oturuyor kuliste. Saatler ilerliyor, 18.00'e kadar verilmezse Başkanlık kapanacak. (...) Nihayet gazetecilerle birlikte büyük kabile halinde TBMM Başkanlığı'nın odasına gidildi. Memurlar gitmek üzere. Odalar, bürolar açıldı. 134 imzalı anayasa değişikliği önerisi, ohh, sonunda Meclis Başkanlığına verilebildi." Bkz. Arcayürek, Demokrasi Dönemecinde Üç Adam, s. 284, 285.

⁵¹⁵ "Bir teklifin serencamı", **Yankı**, Sayı: 818, 1-7 Aralık 1986, s. 12, 13.

⁵¹⁶ "Yasaklar önergesi için top komisyonda", **Hürriyet**, 02.12.1986.

⁵¹⁷ "4. madde teklifi gündeme alınmadı", **Milliyet**, 06.02.1987.

⁵¹⁸ "Yasaklar teklifi komisyonda", **Milliyet**, 12.02.1987.

⁵¹⁹ "DSP, imzasını geri çekiyor", **Cumhuriyet**, 11.02.1987.

⁵²⁰ "Yasakların kaldırılması görüşmeye değer bulunmadı", **Yankı**, Sayı: 831, 2-8 Mart 1987, s. 10-11.

her ne kadar yeterli imzayı toplayıp konuyu meclise taşımaya çalışsa da konunun somut çözümünün ANAP iradesinde olduğunun farkındaydı. Özal ise siyasi yasaklara karşı, anayasa değişikliğini kolaylaştırma önerisini ortaya atmıştı ve bu öneriyle oluşan “tartışma ve pazarlık ortamı”, yasakların akıbetini belirleyecekti. Dolayısıyla taraflar bu tartışmaya odaklanmaya başladılar.

4.3. YASAKLARIN KALDIRILMASI PAZARLIĞINDA 1. EVRE: ÖZAL’IN İLK ÖNERİSİ VE TEPKİLER

Başbakan Özal’ın siyasal yasakların kaldırılmasına yönelik uzunca bir süre sürdürdüğü “devekuşu politikası”, ara seçim döneminde iyice belirginleştiği görülen yasakların uygulama alanındaki tahribatla ve Cumhurbaşkanı Evren’in “yeni tutumuyla” bir değişim göstermiş oldu. Özal şimdi meseleyi görmezden gelme ya da 1988 sonrasına erteleme tavrı yerine, sunduğu ön şart ile başka bir yol belirlemişti. Önce anayasa değişikliklerinin meclisten geçmesi için öngörülen 3/2 çoğunluk yani 267 kabul oyu aşağıya indirilmeli ve planlanan değişiklik referanduma götürülmeliydi. “Mecliste 201 kabul + referandum” şeklinde formüle edilen teklif, Özal’ın ön şartı idi. Bundan sonra yasakların kaldırılması ele alınır, ancak o da Meclis’ten geçtikten sonra “referandum” a götürülürdü. Özal’ın bu çerçevede oluşturduğu ilk teklifinin akıbeti; cumhurbaşkanının ve muhalefet blokunun ne karşılık vereceği ile ilintiliydi. Belirlediğimiz bu ilk evrenin; ara seçim sonrası yani 1986 ekiminden, 1987’nin şubat ayı ortalarına kadar olan süreyi kapsadığını söylemek mümkündür.

Peki yasakların kaldırılmasına dair izlenecek yöntem ile ilgili ANAP içerisindeki eğilim nasıldı? Dönemin anıları ve bazı sözlü görüşler bize, ANAP içerisinde konuyu referanduma taşımadan, Meclis’te çözülmesini isteyen kayda değer bir kitlenin olduğunu gösteriyor. Örneğin dönemin Kültür ve Turizm Bakanı Mesut Yılmaz’a kulak verelim:

Rahmetli Özal, bu siyasi yasakların Türkiye’de daha fazla sürdürülemeyeceğinin, özellikle Konsey’den sonra artık siyasi yasakları sürdürmenin bizim savunduğumuz fikirlerle de çelişen bir durum arz ettiğinin farkındaydı. Ancak bunun şeklini kafasında araştırıyordu. Ben her zaman Meclis’te bir anayasa değişikliğiyle siyasi yasakların kaldırılması gerektiğini söylüyordum. Bir gün, karar aşamasına geldiğimiz bir gün, rahmetli Özal bizi, partinin Merkez Karar Yönetim Kurulunu, o zaman 40 kişiydi, Meclis’te topladı. Hepimize teker teker görüşümüzü sordu. Benim hatırladığım kadar, arkadaşlarımızın 2/3’ü bir

referandum yapılmasına karşı çıktılar. Yani bunun Meclis'te anayasa değişikliğiyle değiştirilmesini istediler. Yaklaşık 13 arkadaşımız da referanduma gidilmesini, halkın böyle bir şeye razı olup olmadığının mutlaka tespitinin yararlı olacağını dile getirdiler. Kurulun 13'ü aleyhte görüş bildirmesine rağmen rahmetli Özal referandumu savunan arkadaşlara katıldı ve sonunda Merkez Karar Yönetim Kurulunun kararı referandum yönünde çıktı.⁵²¹

Dönemin Adalet Bakanı Oltan Sungurlu da bu görüşmeden söz ediyor:

(...) daha önce bir müzakere yapıldı. 'Bunu biz çıkaralım, biz referanduma gitmeyelim, Anayasayı değiştirelim, otomatikman eski liderlere siyasi haklarını verelim' dendi. Ama Turgut Özal, neyse referandumda direndi. Merkez Kararda ne olursa olsun genel başkanımızın dediği oluyordu ve o istikamette karar çıkmıştı.⁵²²

Dönemin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Mükerrerem Taşçıoğlu'nun yazdıkları da bu görüşleri doğruluyor:

(...) Sayın Özal en sonunda Merkez Karar ve Yönetim Kurulunu topladı ve 40 üyeye tek tek sordu: Hangisini tatbik edelim? 40 kişiden 13'ü referanduma gidilmesini, kalan 27 kişi ise TBMM'de hallini istediler. Buna rağmen rahmetli Özal azınlık oyları istikametinde karar verdi ve referandum kararı alındı.⁵²³

ANAP MKYK üyesi ve o dönem parti içerisinde Araştırma, Planlama ve Politika Tespiti Başkanı olarak görev alan Bülent Akarcalı da benzer görüşte:

Yasaklar konusunda ciddi ve çok demokratik görüş alışverişi ve tartışmalar oldu. Ben de diğer bazı arkadaşlar gibi fikrimin "yasakların Meclis'e tartışılmadan getirilmesi" şeklinde olduğunu, "Meclis'e gelecek bir yasayla bu yasakların kaldırılması" yönünde olduğunu belirttim. Ama tabii ki bir liderle konuştuğunuz zaman onun bir üslubu vardır ve o üsluba uymak gerekir.⁵²⁴

Yine parti içinde önemli ağırlığı olan isimlerden Halil Şıvgın, partinin genellikle yasakları kaldırmadan yana olduğunu belirtiyor ve referandum kararında "Kenan Evren'in Özal'a olan telkinlerinin" etkili olduğunu düşünüyor. Olağan olarak yapılan Evren-Özal görüşmelerinde Cumhurbaşkanı Evren'in konunun referanduma götürülmesine ve yasakların devamının sağlanmasına dair ısrarlarının olduğunu belirtiyor ve ekliyor:

Özal bu konuyla ilgili görüşmesinden çıktıktan sonra geldi, ben onun basından sorumlu genel başkan yardımcısıyım, 'Böyle böyle bir durum var' dedi. Ben dedim ki, 'Efendim, siyasi yasakları biz kaldırmalıyız hem de Meclis'te kaldırmalıyız'. 'Ama' dedi, 'Evren buna karşı' dedi. 'O zaman veto ederiz' demiş. 'Biz kaldıralım da Evren veto etsin' dedim, o da dedi ki 'Evren ile karşı karşıya gelmeyelim'. Çünkü cumhurbaşkanı ile başbakan arasında iyi bir ilişki vardı ve 'Bu ilişkiyi bozmayalım' dedi. Ve maalesef siyasi yasakların kalkmasını, Evren'in

⁵²¹ Birand ve Yalçın, s. 291.

⁵²² Birand ve Yalçın, s. 301.

⁵²³ Mükerrerem Taşçıoğlu, "Bakan" Olmak!, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006, s. 324, 325.

⁵²⁴ Bülent Akarcalı ile 7 Haziran 2021'de e-posta aracılığıyla yapılan görüşme.

*talebi üzerine, karşı çıktığı için mecburen referanduma götürmek zorunda kaldık.*⁵²⁵

Dönemin Devlet Bakanlarından Hasan Celal Güzel de bu evrede yasakların Meclis'te kaldırılması gerektiğine taraftar idi. Güzel esasında Özal'ın da tabiatı itibarıyla her türlü yasağa karşı olduğunu söylerken, bizzat onun isteğiyle DYP'den Mehmet Dülger ile bir araya gelip yasakların kaldırılmasına dair bir kanun düzenlemesi üzerinde çalışmış ve Özal'a da iletmişti. Hasan Celal Güzel bu evrede Özal'ın, parti içindeki 'İnsan hiç siyasi rakibini serbest bırakır mı?' telkinleriyle yasakların Meclis'te kaldırılması yerine referanduma götürülmesini benimsediğini belirtiyor.⁵²⁶

Bu arada konunun bu "pazarlık" evresinde Yavuz Donat da Hasan Celal Güzel üzerinden yapılan bir Özal-Demirel haberleşmesinden söz ediyor. Buna göre 1986'nın 26 Kasım'ında Demirel, Yavuz Donat'a yasaklarla ilgili bazı maddeler sıralıyor. Donat bu maddelerdeki temayı şöyle anlatıyor: *"Hükümetin bu konuya sahip çıkmaması, Özal'ın yasağı savunması ve beni milletle karşı karşıya getirme politikası bir husumet ilanıdır. Eğer Özal bu yolu izlerse bunu 'husumet ilanı' kabul eder ve ben de kendisini 'hasım' ilan ederim."* Yavuz Donat Demirel'in isteğiyle bu mesajı, Başbakan Özal'a iletmesi için Hasan Celal Güzel'e götürüyor. Güzel bu mesajı Özal'a iletiyor fakat Özal'dan Donat'a bir geri dönüş gelmiyor. Donat bunun üzerine Demirel'in sözlerini şöyle paylaşıyor: *"Olay aydınlandı. (...) Özal yasakların devamından yana. Beni kendi milletime boğdurmak istiyor. Beni halkla karşı karşıya getirecek. Ve olayda taraf olacak. Bu husumet ilanıdır. Ve şu dakikadan itibaren ben de onu hasım kabul ediyorum."*⁵²⁷

⁵²⁵ Halil Şıvgın ile 1 Haziran 2021'de yapılan telefon görüşmesi.

⁵²⁶ Güzel buradaki ihtilaf sonucu üzerindeki görevlerden istifasına dair dilekçe verecek ancak Özal'ın *"Sen aleyhte çalışma, lehte de çalışma, otur bakanlığını yap, referandumdan sonra görüşürüz bu konuyu tekrar"* telkinleriyle göreve devam edecek idi. Referandumda ise propagandaya katılmayan ANAP'lılardan biri oldu. Bkz. Birand ve Yalçın, s. 289, 290.; "ANAP'ta huzursuzluk", **Milliyet**, 24.05.1987.

⁵²⁷ Donat, Yokluk Yılları, ss. 192-195.

Ayrıca bkz. Yavuz Donat, **Cumhuriyetin Kara Kutusu: Süleyman Demirel Anlatıyor**, 2. Baskı, Merkez Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2005, (Cumhuriyetin Kara Kutusu), ss. 105-107.; Yavuz Donat, **"Off The Record" Yavuz Donat Kitabı**, Söyleşi: Şebnem Bursalı, 4. Baskı, Turkuvaz Kitap, İstanbul, 2019, (Off The Record), ss. 110-112.

Şekil 28: Formül: Referandum

Kaynak: Nehar Tüblek, Hürriyet, 22.05.1987, s. 11.

Siyasi yasaklar meselesinin; Demirel-Özal ilişkisinde “ağabey-kardeşlikten” siyasi hasımlığa uzanan çizgide önemli bir köprü olacağı ufukta belirmiş idi. Öte yandan ANAP’taki farklı eğilimlerin referanduma olan yansımaları ileride görülecekti; şimdi pazarlık zeminine döndüğümüzde, Özal ve Evren’in konuyu referanduma taşıma hususunda mutabık olduğu anlaşılıyor ancak Özal’ın öncesinde öne sürdüğü 175. maddedeki değişikliklere dair henüz bir uzlaşma zemininin olmadığı görülmüyordu. Yasakların kaldırılmasına dair formülde önce 175. maddede esnetmelerin yapılması sonra da ele alınacak yasakların referanduma taşınması, Özal’ın “pazarlık” sürecindeki temel söylemleri olmaya devam etti.

Özal “201 + referandum” formülünü geçerli kılmak için, teklifi meclisten geçirse bile cumhurbaşkanının vetosuna uğramayacağından emin olmalıydı. Bu açıdan bir taraftan muhalefet ile konuyu tartışıyor, diğer taraftan Cumhurbaşkanı Evren ile olan görüşmelerinde mevcut önerisini paylaşıyordu. 9 ve 16 Ekim 1986’da yapılan haftalık olağan görüşmelerde bu önerisini cumhurbaşkanına açsa da Evren’in ilk tepkisi, öneriye karşı çıkmak oldu. Evren anayasa değişikliği için mecliste gereken sayı salt çoğunluğa inerse, anayasa yapımı ve kanun yapımı arasında bir fark

kalmayacağı ve bunun sakıncalı olduğu kanısındaydı.⁵²⁸ Anlaşılan Özal'ın formülünün geçerlik kazanması için üzerinde tartışılması ve belli bir zaman geçmesi gerekiyordu.

O arada 23 Ekim günü Bağımsız Milletvekili Rüştü Şardağ, hem mecliste gündem dışı söz alarak hem de sonrasında basınla bir araya gelerek, cumhurbaşkanı ile yaptığı görüşmeden söz etti. Evren ile geçmişe dayalı bir dostluğu olduğunu belirten Şardağ, cumhurbaşkanını birçok kez methettiği meclis konuşmasında, Evren'in siyasal yasakların kaldırılmasına karşı çıkmadığını, hatta referandum düşüncesinde de olmadığını söyleyerek dikkatleri üzerine çekti. Bu bağlamda iktidarı, yasakları kaldırmak için harekete geçmeye davet eden Şardağ, özetle şunları söyledi:

(...) Yasakların kalkması için ilk atılımı yapanın iktidar partisi olması gerekmez miydi? Oysa Sayın Özal'dan açık açık '12 Eylül'den önceki dönemi, geri bıraktığımız dönemi yeniden geri getirmek isteyenler var' sözlerini duyuyoruz. (...) Pekâlâ iktidar partisi lideri, işbaşına gelir gelmez, demokratik gelişme çizgisi üzerinde 'Bu yasaklar bizce üzücüdür, kalkması için çalışacağız' diyerek tarihe onurla geçebilirdi. Ama kendisinin '1988 yılından önce yasakları kaldırmayacağız. Eğer uslu dururlarsa 1988'den önce kaldırabiliriz.', 'Biz yasakları kaldırmayı düşünüyoruz ama askeri makamlar ne der?', 'Yasakları kaldırsak bile sayın cumhurbaşkanımızın referanduma gitmesi söz konusudur' gibi konuşmalarla bu konuyu bir spekülasyon haline getirmesi halkımızı üzmez mi ve yaşamı boyunca kinden uzak kalmış, sevgi dolu cumhurbaşkanımızı rencide etmez mi?

Kendisiyle yaptığımız konuşmada izlenimlerimin sağlamlığına dayanarak söylüyorum, demokrasiye gönül vermişlerin başında sayın cumhurbaşkanımız geliyor. O, Türkiye Büyük Millet Meclisini karşısına alacak bir referandum düşüncesinde de asla değildir. Sayın Cumhurbaşkanımız parlamentonun yüceliğine toz kondurulmamasını titizlikle arzu etmekte ve izlemektedir. Şu halde, iktidar partisi yasakları kaldırmada ilk davranışa geçmelidir. (...)

Siyasi yasakların kalkmasına engel olacak davranışlar içine sadece ANAP'ı değil, Türk milletinin cumhurbaşkanı olan Sayın Kenan Evren'i sokmaya çalışmak, millet karşısında iktidar partisini küçültür. Siyasi yasakların kaldırılması kararının bu meclisten oy birliğiyle çıkması Sayın Cumhurbaşkanımıza sunulacak bir buket çiçek demek olacaktır.⁵²⁹

Şardağ meclis konuşmasının akabinde gazetecilerin sorularını yanıtlarken de “Cumhurbaşkanımız meclisin alacağı olumlu kararın karşısında değildir ve olmayacaktır. O da bunu düşünmektedir. Yıllar yılı kimseyi cezalandırmak isteğinde değildir.” diye konuştu.⁵³⁰

⁵²⁸ Evren, Anılar 5, s. 493, 496.

⁵²⁹ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem: 17, Yasama Yılı: 4, Cilt: 32, 18. Birleşim, 23.10.1986, s. 94, 95.

⁵³⁰ “Evren, siyasi yasağın kalkmasına karşı değil”, **Hürriyet**, 24.10.1986.

Bakıldığında Şardağ'ın açıklamaları yasakların kaldırılmasını isteyen muhalefet kanadını hoşnut edecek türdendi. DYP Genel Başkanı Cindoruk, son gelişmeleri “önemli bir müjde ve tarihi bir dönüm noktası” olarak değerlendirdi.⁵³¹ Ancak Evren'in yasaklar konusunda geldiği noktayı bu raddede tanımlamak doğru değildi. Nitekim Evren'in basın danışmanı aracılığıyla yaptığı açıklamada konuyu düzeltme ihtiyacı hissettiği görülüyor:

*Sayın Cumhurbaşkanımız 12 Eylül öncesi siyasi parti sayın liderleriyle, bazı yönetici kadroların affına karşı değillerdir. Ancak affın yolu, yöntemi ve zamanı konusunda henüz net bir görüş bildirme aşamasına gelmemişlerdir. Sayın Cumhurbaşkanımız çok yönlü hususlar taşıyan bu konuya ilişkin çalışmalarıyla duygu ve düşüncelerini kamuoyuna ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne yansıtmada herhangi bir kişi ya da kuruluşu görevlendirmemişlerdir. Bu nedenle 12 Eylül öncesi siyasi parti liderleriyle bazı yönetici kadroların affı konusunda Sayın Cumhurbaşkanımızla bağlantı kurularak ortaya konulan görüş ve düşüncelerin izlenimden öte gidemeyeceği tabiidir. (...)*⁵³²

5 Kasım'da bu kez iki ayda bir yaptığı üzere, mecliste grubu bulunan muhalefet parti liderlerini ayrı ayrı kabul eden Evren; Mehmet Yazar, Erdal İnönü ve Hüsamettin Cindoruk ile görüştü. Evren görüşmelerinde siyasi yasakların kaldırılması meselesinin meclisin yetkisinde olduğunu söylemekle yetinmiş, Cindoruk'un “Mecliste bir tıkanma olması durumunda hakemlik yapar mısınız?” şeklinde yönelttiği soruyu, “Eğer konu meclise gelir ve bir noktada tıkanır, benim araya girmem gerekirse düşünürüm” şeklinde cevaplandırmıştı.⁵³³ Cindoruk görüşme sonrası cumhurbaşkanının tutumunu olumlu ve demokratik bulduklarını belirtirken, konunun meclis görüşmelerinde tıkanması halinde Evren'in hakemlik yapacağını aktardı. Bu arada basından gelen, “Yani cumhurbaşkanı yasaklar konusunda ANAP direnirse hakemlik yapacağını mı söyledi?” şeklindeki soruya da “Evet, onu vaat buyurdular”

⁵³¹ “Cindoruk'tan milli uzlaşma çağrısı”, **Cumhuriyet**, 26.10.1986.

⁵³² “Evren ‘affa’ karşı değil”, **Cumhuriyet**, 24.10.1986.

Cumhurbaşkanı Evren anılarında 17 Ekim'de Rüştü Şardağ ile yaptığı görüşmeyi şöyle aktarıyor: “(...) Şardağ yaptığı konuşmada özetle, ‘yasaklıların affı konusunda benim affa karşı çıkmamam gerektiğini, kendisinin Süleyman Demirel ile konuştuğunu, Demirel'in bana ve Konsey üyelerine karşı kötü bir düşünce içerisinde olmadığını, 12 Eylül'e karşı olmadığını, bana saygısı bulunduğunu, anayasanın geçici 4'üncü maddesinin kaldırılmasına karşı çıkmamamı, hatta mümkün ise bir yerde yapacağım konuşmada buna karşı olmadığımı açıklamamı arzu ettiğini’ bana anlattı. Ben de kendisine, ‘Esasında ben buna karşı değilim. Bu konu evvela mecliste görüşülsün, ondan sonra ben düşünürüm. Şimdiden böyle bir beyanat verecek olursam meclise baskı yapmış olurum. Bu da doğru olmaz’ dedikten sonra, DYP Genel Başkanı Hüsamettin Cindoruk'un arada sırada yaptığı konuşmalardan örnek vererek duyduğum üzüntüyü dile getirdim. (...)” Evren “Şardağ'ın yansıttığı gibi şeyler söylemediğini” vurgularken, Şardağ'ın bu görüşmeyi basına aktarmasına ise sinirlendiğini belirtiyor. Bkz. Evren, Anılar 5, ss. 497-501.

⁵³³ Evren, Anılar 5, s. 504.

diye cevap verdi.⁵³⁴ Cumhurbaşkanı Evren burada da bir düzeltme yapma yoluna gitti. Basın danışmanlığı aracılığıyla yapılan açıklamada şöyle denildi:

*(...) Sayın Cumhurbaşkanımız, bu çerçevede, siyasi yasaklar konusu TBMM’de kilitlenir ve kendilerinin anlaşmazlıklara çözüm konusunda devreye girmesine gerek duyulursa o zaman hakemlik görevini üstlenebileceklerini söylemişlerdir. Ancak Sayın Cindoruk’un basın tarafından yöneltilen bir soru üzerine belirttiği gibi siyasi yasaklar konusunda ANAP direnirse, hakemlik yapabileceği vaadinde bulunmamışlardır. Sayın Cindoruk’un bu cevabının yanlış bir izlenimden kaynaklanabileceği düşünülmektedir.*⁵³⁵

21 Kasım’da ise Yalçın Doğan, muhalefet liderleri ve Cumhurbaşkanı Evren görüşmelerini köşesine taşıırken, Evren-Cindoruk diyaloguna yer vermiş ve bu görüşmede Evren’in, “Yasaklar 1987’de hallolur” şeklinde bir görüş beyan ettiğini iddia etmiş, yasakların kaldırılmasına yeşil ışık yaktığını belirtmişti.⁵³⁶ Doğan’ın yasaklarla Özal’ın baş başa kaldığını vurguladığı yazısı da bir gün sonra Cumhurbaşkanlığı tarafından tektip görecekti. Açıklamada “cumhurbaşkanının, diyalogların yazıda değinildiği biçim, ölçü ve tonda geçmediğini belirttiği” vurgulanıyordu.⁵³⁷

Bu “düzeltmeler” Evren’in durmaya çalıştığı pozisyon hakkında daha iyi fikir veriyor: Cumhurbaşkanı Evren siyasi yasaklara karşı pozisyonunu “yasakların kalkmasının önündeki tek engel olmadığı” ölçüsünde tutmak istiyordu. Ne iktidar tarafından bunun aşındırılmasını istiyor ne de yasakların kalkmasını isteyen muhalefetin yanında saf tutmuş şekilde görünmek istiyordu. Kamuoyuna sunmaya çalıştığı görüntü, yasakların kolayca kaldırılmasına razı olmayacağı anlaşılan ANAP ile yasakların kaldırılması adına çalışan muhalefeti baş başa bırakmak, iki tarafta da saf tutmadığını göstermek idi. Tabii burada önceleri yasaklı liderlere daha sert çıkışlar yapan Evren’in şimdiki noktasının muhalefet kanadı için bir kazanım olduğu doğru idi ancak bunun ötesinde bir arayış, zorlama olurdu. Çözüm, iktidarın önerisi ve muhalefetin vereceği karşılıkla belli olacaktı.

Yukarıda belirttiğimiz gibi muhalefet bu ilk evrede konuyu meclis gündemine getirmek için yasakların kaldırılmasına dair önergesini imzaya açmış ve yeterli çoğunluğu bulma çabasına girişmişti. Sonuçsuz kalacak olan bu girişim sürerken Özal, konuyu birçok kez sunduğu ön şart ile karşılamaya devam ediyordu. Bu arada anayasa

⁵³⁴ “Yasak kaldırma girişimi yerinde”, **Cumhuriyet**, 06.11.1986.

⁵³⁵ “Cumhurbaşkanı Evren: Hakemliği gerekirse yapacağım”, **Cumhuriyet**, 08.11.1986.

⁵³⁶ Yalçın Doğan, “Evren, Özal, Yasaklar”, **Cumhuriyet**, 21.11.1986.

⁵³⁷ Yalçın Doğan, “Her Cuma Başkent”, **Cumhuriyet**, 22.11.1986.

değişikliğini düzenleyen 175. maddenin “201 oy + referanduma” indirilmesi önerisinde muhalefeti yumuşatmak adına yeni argümanlar ortaya koydu; istediği değişikliğin olması durumunda, 1989’a kadar anayasaya yönelik herhangi bir hamle yapmayacağını garantisini verdi. Seçimler yapılır ve yeni gelecek hükümet istediği tasarrufu yapardı. Özal hesabını ANAP’ın 1. parti olmasının getirdiği özgüvenle ve ileride görüleceği üzere “seçim sistemine” güvenerek yapıyor olmalıydı. 25 Aralık’ta meclisteki bütçe görüşmeleri esnasında Özal hem yasakların kaldırılması için halk oylamasının gerekliliğine işaret etti hem de anayasa değişikliği üzerinde verdiği garantiyi açıkladı:

(...) Benim kanaatim bu maddenin kaldırılma işlemini, tasdik edenin yapması lazım; doğrusu da budur. Onlara da (muhalefet) doğrunun bu olduğunu söylemek istiyorum. Çünkü şunu söylemek onlar bakımından yanlıştır; bir taraftan ‘Bu meclis bir devrim muhafaza meclisidir, devrim muhafızları’ derler, ondan sonra da 2/3’le burada meclisten bu geçici 4. maddenin kaldırılmasını istemek doğru değildir. (...) Diyorum ki, geliniz, dosdoğru 175. maddeyi değiştirelim hep beraber. Ben bunu 1989’a kadar -geçici maddeler hariç- kullanmam, onu da söylüyorum. Ondan sonra geçici 4. maddeyi istiyorsanız hep beraber değiştiririz, kaldırırız; onu da konuşuruz.⁵³⁸

Yine Özal sık sık, anayasa değişikliğinde mecliste salt çoğunlukla kabul sonrası her şeyin bitmediğinin, sonrasında şart koşulacak referandum nedeniyle anayasa değişikliğini arzulayan partinin halkta da karşılık görmesi gerektiğinin üzerinde durdu. Yani değişikliği arzulayan parti mutlaka diğer partilerden biri ya da birkaçıyla ittifak yapmalıydı. Ancak bu şekilde referandumda yüzde 51 elde edilebilirdi. Özal bu hususu da vurgulayarak önerisini makul kılmaya çalışıyordu:

Diyeğim ki ben seçimden sonra yüzde 45’le iktidar oldum. Anayasayı değiştirmek için referanduma başvurup halka gittiğim zaman karşımda, yani halkta yüzde 55’lik bir çoğunluk var. Ben yüzde 45’e güvenip karşımda yüzde 55 çoğunluk varken anayasa değişikliği için halka nasıl gidebilirim? (...)⁵³⁹

⁵³⁸ Özal konuşmasında benzer noktaları tekrarladı: “(...) ‘Özal anayasayı istediği gibi değiştirecek’ endişesine kimse kapılmasın diye, 1989 senesine kadar -geçici maddeler hariç- bu hakkı yani bu yetkiyi kullanmamayı da, icap ederse koyarız, dedik. Şimdi bunları söylediğimiz halde ben dikkat ediyorum, hala şu söyleniyor; (...) sanki biz anayasayı istediğimiz gibi değiştireceğiz. (...) Bizim bu konuda söylediğimiz çok açıktır: Anayasa değişikliğini millet yapsın. TBMM, referanduma gitmek için bir kapıdır, sadece odur. (...) Şimdi hem bir taraftan diyeceksiniz ki ‘milli irade, saygı, hakimiyet, milli hakimiyet’; ondan sonra da milli hakimiyetten, milli iradedden kaçacaksınız. (...)” Bkz. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem: 17, Yasama Yılı: 4, Cilt: 35, 52. Birleşim, 25.12.1986, s. 514, 515.

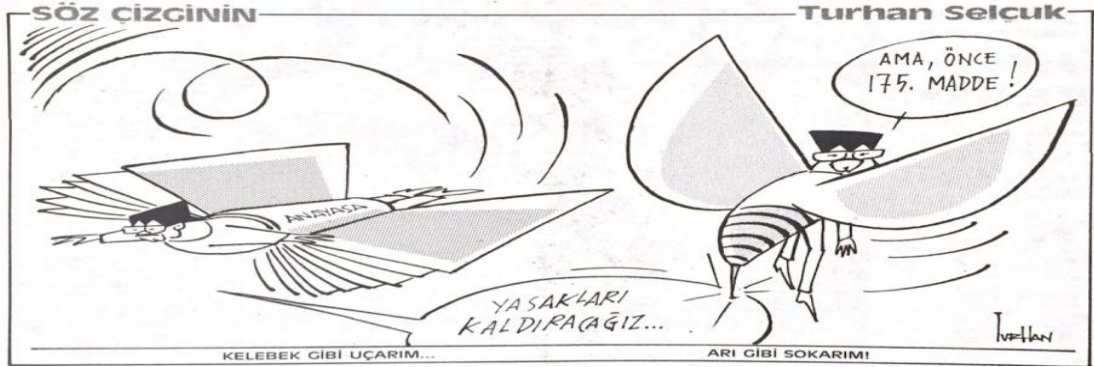
⁵³⁹ “Yasaklar için 3-4 ay içinde referandum”, **Cumhuriyet**, 02.02.1987.

Özal, teklifinde muhalefetin endişesini anlamsız kılmaya çalışıyor ve bu argümanı sıklıkla kullanıyordu: “(...) Anayasanın değişikliği mecliste 201 oy gerektirir, ondan sonra da referandum... Yani anayasa değişikliği öyle 201 oyla değil; mecliste 201 oy alması lazım, ondan sonra referandumda halkın yüzde 51 oyunu almak lazım. Bazıları korkuyor, mecliste 201’i bulan anayasayı değiştirir diye. Şimdi 201’i bulmak şu hesaba göre, yüzde 32 ile mukabil, ama karşımda ne var, yüzde 68 var. Böyle anayasayı

Ayrıca anayasalar hep darbelerin ardından asker eliyle değişiyordu, gerekli değişikliğin sağlanmasıyla meclis bu konuda “sazı eline almalıydı.” Özal bu argümanlarla tartışmayı yasakların kaldırılması özelinde yapmıyor, muhalefeti tamamen anayasanın 175. maddesini, “201 + referandum” şeklinde değiştirmeye davet ediyordu. Muhalefet buna yanaşırsa geçici 4. madde ele alınır, derhal referanduma gidilirdi:

(...) Bu maddeyi ilk başta, bu anayasa değişikliği yapılır yapılmaz derhal referanduma götürürüz. Geçici 4. maddenin referandumla kabul edilmesi ya da değiştirilmesi daha doğrudur. Çünkü anayasa referandumla kabul edilmiş ve bu konu da çok tartışılmış. Yani ‘bu madde konulmalı mıydı, konulmamalı mıydı’ iddiaları var ki, bu madde ayrı referanduma tabi tutulsaydı halk hayır diyebilirdi. O halde bunun için, millet tarafından yapılması daha doğrudur. Şunu da belirtiyim, geçici 4. maddenin referanduma sunulmasında hiçbir zaman aleyhte bulunmayacağız. Hatta kolaylık getiririz dedik. Bu açık bir meydan okumadır.⁵⁴⁰

Şekil 29: Önce 175. Madde!

Kaynak: Turhan Selçuk, Milliyet, 06.05.1987, s. 8.

Özal’ın yasakların kaldırılması karşısındaki tutumu değişik tepkileri beraberinde getirdi. Tabii ara seçim sonuçlarıyla yeniden bir sükse yakalayan Demirel’in tepkisi merak konusuydu. 9 Ekim’de Özal, Herald Tribune’a verdiği demeçte şöyle diyordu: “Demirel şu veya bu şekilde politika içinde kalacaktır. Ama eğer sakın durursa siyasi faaliyet yasağını 1988’den önce kaldırmanın bir yolunu buluruz.”⁵⁴¹ Sonrasında bu demecin devamını, halihazırdaki önerisini ekleyerek getirdi: “Herald Tribune’deki metni gördünüz. Yasaklar kalkacaktır. Ama yolunu da

her zaman değiştiremezsiniz, referandumda kaybedersiniz.” Bkz. “Başbakan Sayın Turgut Özal’ın Güneş Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Güneri Cıvaoglu’nun Sorularına Verdiği Cevaplar”, Başbakan Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1985-1986), s. 1080.

⁵⁴⁰ “Özal: Muhalefete açıkça meydan okuyorum”, **Cumhuriyet**, 03.02.1987.

⁵⁴¹ “Özal: Demirel sakın durursa 1988’den önce yasağı kaldırırım”, **Cumhuriyet**, 09.10.1986.

söyledim ben. 175. madde ilk önce değişecek. (...) O değişiklik yapıldıktan sonra geçici 4. madde gündeme gelecektir. (...) 175 olursa vazife bize düşer. 175 olmadığı takdirde bu mesele 1988'den sonraya kalır diye bir sözüm vardı. 175'i teklif ediyorum.”⁵⁴² Özal, yasakları ele alma sorumluluğundan kaçınmayı, mecliste 267 vekile sahip olmamakla açıklamaya girişiyordu. Anayasa değişikliği için mecliste öngörülen oy 201 olursa, ANAP bu çoğunluğu karşılar, Özal da sorumluluğu alırdı. Tabii bu argümanı geçerli saymak güç idi. İktidar olarak istendiği takdirde gerekli değişiklik rahatça yapılabilirdi; muhalefet buna hazırdı. Demirel Özal'ın demecine karşılık verirken, yasakların kaldırılmasını bazı şartlara bağlamayı kabullenmediğini söyledi: “Ben kendi adıma kimseden bir şey istemedim. Kendimi ne 1988'e kadar şartına ne de bir başka şarta bağlayamam.”⁵⁴³

Öte yandan ara seçimde yarattığı rüzgârı arkasına alan Demirel'in Ekim ayı sonunda Antalya ve Isparta'ya yaptığı geziler ise bu kez ortaya çıkan “kargaşa” ile ses getirdi. Nitekim Antalya valisi, Demirel'in Antalya'da Cumhuriyet Meydanında konuşmasına izin vermezken; polis, DYP'liler ve halk üçgeninde arbede yaşandı. Çıkan arbedede bazı milletvekilleri ve halktan kimseler coplanırken, Demirel olayı “Türkiye'nin demokratikleşemediğinin işareti” olarak tanımlıyordu.⁵⁴⁴ İçişleri Bakanı Yıldırım Akbulut, yasaların dışına çıkılmadığını belirtirken; problemin, ilgili yerde miting yapılmasına izin verilmemesine rağmen DYP'nin ısrarcı davranmasından kaynaklandığını vurguladı.⁵⁴⁵ İç politikayı bir süre meşgul eden bu olaylar Demirel için rejime yönelik eleştirilerinde kullanacağı yeni birtakım örnekler demektir.⁵⁴⁶

⁵⁴² “Başbakan Sayın Turgut Özal'ın ANAP Merkez Karar ve Yönetim Kurulu Toplantısından Sonra Yaptığı Açıklama”, Başbakan Özal'ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1985-1986), s. 1119.

⁵⁴³ “Özal: Yasaklar kalkacak, ancak önce 175. madde”, **Cumhuriyet**, 10.10.1986.

⁵⁴⁴ “Türkiye'yi idare edenler kendilerine güveniyorlarsa gelsinler Cumhuriyet Meydanını doldursunlar. Onlar bir meydan doldururlarsa biz dört meydan doldururuz. (...) Barikat milletten korkmanın işaretidir. Milletten korkmanın ecele faydası yoktur. Bu barikat Türkiye'nin henüz demokratikleşmediğinin işaretidir.” Bkz. “Demirel'e barikat”, **Hürriyet**, 27.10.1986.

⁵⁴⁵ “Antalya'da hiçbir olay olmamıştır”, **Hürriyet**, 28.10.1986.

⁵⁴⁶ Demirel, “Antalya'da Cumhuriyet Meydanını koruyacağız derken, cumhuriyeti zedelediler. Antalya'da devlet gücü kan dökmüştür. Devlet kendi halkını coplamak için var değildir” sözleriyle tepkisini dile getirirken; Antalya ile başladığı gezisini Isparta'da devam ettirdi ve rejimi demokratikleştirmenin mücadelesinde olduğunu vurgulamayı sürdürdü. Düşündüklerini söylemenin “lütuf” değil “hak” olduğuna dikkat çekti: “Benim düşündüklerimi söylemem için başka bir millet, başka bir devlet aramam düşünülemez. Yani biz düşündüklerimizi Çad'a, Kamerun'a gidip oranın ahalisine mi söyleyelim?” Bkz. “Cumhuriyet zedelendi”, **Hürriyet**, 28.10.1986.; “Demirel: Kamerun'a gidip mi konuşalım?”, **Cumhuriyet**, 31.10.1986.

Cumhuriyet Bayramı kutlamaları için Anıtkabir ve TBMM'de düzenlenen törenlerde de Demirel'in olaylı Antalya mitingi tartışılmıştı. ANAP kanadı Demirel'i “kanunlara uymamak, bunalım çıkarmak, bu yollara başvurarak kaybettiği koltuğunu kazanmaya çalışmakla” suçlarken; DYP tarafı iktidarı

Bu olayları iktidara yönelik eleştirilerinde kullanmaya devam eden Demirel, “Geçici 4. madde yürürlükte kalmaya devam ettiği sürece TBMM yasakçı olma durumundan kendisini çıkaramaz. Türkiye’yi idare edenlere de yasaklar sayesinde var olmaktan kendilerini kurtaramazlar” diyerek yükleniyor ve anayasa değişiklikleri için “halk oylamasının” şart koşulmasına itiraz ediyordu:

*Bu anayasanın bir geçici 9. maddesi var ve 175. maddesi var. Anayasa değişikliğinin nasıl yapılacağı 175. maddede belirtilmiş, geçici 9. madde ile de özel şart getirilmiş. (...) Bu anayasa değiştirilebilir, 175. maddeye göre değiştirilebilir. 175. madde de halk oylamasından geçmiştir. Bu anayasa halk oylamasından geçti diye, değiştirilecek her maddesinin halk oylamasından geçmesine hacet yoktur. Bunun pratikliği de yoktur. (...) Bu anayasanın her maddesinin halk oylamasından geçirilmeye kalkışılması, anayasa değişikliğini hemen hemen imkansız kılar. (...) Halk oylaması zor bir iştir. Her ay veya her altı ayda bir halk oylamasına gitmek hiçbir memlekette yapılmıyor. Halk oylaması o şekle getirilirse, temsili sistemden halkın kendi kanunlarını kendisinin yaptığı bir sisteme geçmiş olursunuz. (...)*⁵⁴⁷

Demirel yasaklara yönelik tartışmanın Özal’ın önerisiyle yörünge değiştirmesinden rahatsızdı ve geçici 4. maddenin kaldırılması için farklı arayışlara girilmesini doğru bulmuyordu:

Kendi izahları var. ‘201 artı halk oylaması olsun, böylece anayasanın değişmesini kolaylaştıralım ve ilk tatbikatı da geçici 4. maddede yapalım’ diyor. Buna karşı söylenecek çok makul şeyler var. Ben bunun gerekçesini aradığım zaman bulamıyorum. Çünkü ‘1989’a kadar geçici 4. madde dışında bir anayasa değişikliği getirmeyelim’ deniyor. Geçici 4. madde dışında 1989’a kadar bir anayasa değişikliği de getirmeyeceğine göre şimdiden 175. maddeyi değiştirmenin bir anlamı yoktur. (...) 1989’dan sonraki meclis anayasa değişikliğini düşünürse onun usulünü de düşünür. Bugünden 1989 sonrası yapılacak değişikliklere usul aramak neyin icabıdır? (...) ‘Geçici 4. maddeyi halk oylamıştır, halk kaldırsın’ (deniyor.) 175. maddeyi de halk oylamıştır. Halk, ‘Alın şu anahtar, şu kapıdan girin’ diyor. Anahtar yitirilmiş değil ki kapıyı kırmaya kalkasınız! O anahtarla kapıyı açıp niye girmiyorsunuz ve yeni bir anahtar aramaya kalkıyorsunuz?’⁵⁴⁸

Bülent Ecevit’in durduğu nokta ise biraz daha farklıydı. Ecevit öteden beri konuya “anayasanın geçici 4. maddesinin kaldırılması” özelinde yaklaşmamış, “anayasanın kendisinin problemlili olduğu” noktasından hareket etmişti. Bu bağlamda Özal’ın anayasa değişikliğini kolaylaştırma önerisini ilkesel anlamda olumlu karşıladı ve bu teklifi göz ardı etmemek gerektiğinin üzerinde durdu. Diğer taraftan Ecevit’e göre, eğer cumhurbaşkanı ve iktidar kanadı siyasi yasakları kaldırmanın karşısında

“korku rejimi” yaratmakla itham ediyordu. Bu tartışmalar ve konu hakkında detaylı bilgi için bkz. “Politikaya cop girdi”, **Yankı**, Sayı: 814, 3-9 Kasım 1986, ss. 18-21.

⁵⁴⁷ Canan Gedik, “‘Hür seçim yapsınlar görelim’”, **Cumhuriyet**, 16.02.1987.

⁵⁴⁸ Canan Gedik, “‘Hür seçim yapsınlar görelim’”, **Cumhuriyet**, 16.02.1987.

değillerse, bu teklifin yasakların kalkmasının önünde duran bir ön şart olmasına gerek yoktu. Ortak bir mutabakat varken anayasa sisteminde değişiklik yapmayı beklemek zaman geçirmek ve “iş yokuşa sürmek” olurdu. Ecevit bu fikrini Özal’ın konuyu ortaya attığı ara seçim sürecinde şöyle açıkladı:

*Sayın Özal anayasa değişikliğinin yöntemi konusundaki önerisini kamuoyuna açıkladığında buna karşı çıkanlar soruna yalnızca yasaklı siyasal liderlerin durumu açısından bakmışlardır ve o açıdan tereddütlerini veya itirazlarını belirtmişlerdir. Her vesileyle söylediğim gibi yasaklılardan biri olmakla birlikte, ben bu konu üzerinde kendi durumum açısından durmuyorum. Fakat eğer anayasanın hukuk mantığı ile bağdaşmayan geçici dördüncü maddesindeki yasakları şimdiden kaldırmayı iktidar gerçekten ister duruma gelmişse, bunun için anayasanın sisteminde Sayın Özal’ın önerdiği kadar önemli bir değişikliğe gitmenin gereği yoktur. Eğer Anavatan Partisi bu yasakların şimdiden kaldırılmasını artık gerçekten istiyorsa ve Sayın Cumhurbaşkanı da artık bunu engellemek niyetinde değilse, anayasa değişikliğinin yöntemi yeni kurallara bağlanmaksızın bu yasaklar kaldırılabilir. Çünkü meclisteki muhalefet partileri de yasakların kaldırılmasından yana olduklarını açıklamışlardır. Kısacası eğer amaç kapatılan partilerin genel merkez yöneticileri üzerindeki siyasal yasakları kaldırmaksa bunu Sayın Özal’ın önerisine bağlamak anlamsızdır, hatta iş yokuşa sürmektir. Fakat eğer amaç genelde anayasa değişikliklerini halk katılımı ile kolaylaştırmaksa Sayın Özal’ın önerisi anlamlıdır ve üzerinde önemle durulmalıdır.*⁵⁴⁹

Ecevit ara seçim sonrasında da, düzeltilmesi gereken kimi noktaları belirtmekle birlikte anayasanın değişikliğinin kolaylaştırılmasını destekledi ve Özal’ın önerisinin tartışılması noktasında taraflara çağrı yaptı.⁵⁵⁰

Özal’ın teklifine Ecevit’in nispeten olumlu yaklaşımı, ana muhalefet partisi SHP’nin eleştirilerini beraberinde getirecekti. Buradaki önemli noktalardan biri Erdal İnönü’nün Ecevit ve Özal’ı “anlaşma yapmakla” itham etmesi oldu. Nitekim Ecevit’in ara seçim sonrası ilk planlarından biri, DSP’yi mecliste 20 kişiye ulaştırıp grup kurmasını sağlamak ve bunun getirdiği avantajlardan yararlandırmaktı. Burada hedef SHP’deki “küsün vekiller” oldu. Aralık ayı başında SHP’deki bazı milletvekilleri istifa ederken “DSP’ye intikal için bu hareket başlatılmıştır” diyorlardı.⁵⁵¹ Bu istifalar ay boyunca devam ederken Erdal İnönü; Ecevit ve Özal’ın anlaşmasını, Özal’ın DSP’nin grup kurmasını ve hazine yardımı almasını kolaylaştırdığını, bununla birlikte

⁵⁴⁹ “Ecevit: Anayasayı 1988 seçimini kazanan değiştirsin”, **Cumhuriyet**, 05.09.1986.

⁵⁵⁰ Ecevit Özal’ın önerisini “aynen ve koşulsuz olarak kabul etmediğinin” altını çiziyor, bu önerinin sürekli üzerinde durduğu anayasanın sorunlarının ele alınabilmesi ve düzeltilmesi için bir vesile olarak değerlendirilebileceğini söylüyordu. Yine Ecevit’in burada anayasanın geçici 4. maddesi özelinde bir tartışmaya girmedigi; geçici 4. madde ele alınsa bile, anayasadaki kalıcı ve problemli gördüğü bazı maddelerinin de onunla birlikte ele alınması gerektiğine yönelik vurgular yaptığı görülüyor. Bkz. Derya Sazak, “Ecevit’ten çağrı”, **Milliyet**, 11.12.1986.

⁵⁵¹ “SHP’den kaçış”, **Hürriyet**, 04.12.1986.

Ecevit'in de Özal'ın önerisini desteklediğini iddia etti.⁵⁵² Ecevit ise Özal ile anlaştığı iddialarını yalanlarken İnönü'yü iftira atmakla suçladı, Özal'ın önerisine olan yaklaşımını da “demokratik bir anayasa arzusuyla” izah etti.⁵⁵³ Soldaki bu tartışmalar çerçevesinde DSP'nin grup kurabilmek için bulduğu formül, SHP'den ayrılan milletvekilleri için bir hülle partisi kurdurmak ve birkaç gün içinde DSP ile birleşme kararı aldırma idi. Bu bağlamda kurulan Halk Partisi, dört gün sonra DSP ile birleşti; böylelikle DSP 24 milletvekili ile mecliste grubu bulunan bir diğer muhalefet partisi oldu.⁵⁵⁴

Yine bu evrede Demirel ve Ecevit bir yandan iç politikadaki konumlarını güçlendirmeye çalışırken, diğer yandan ara seçim dolayısıyla açılan soruşturma ve davalarla uğraşmaktaydılar. Artık iki liderin de, yasakları ihlalden dolayı açılan davalar için ifade vermeleri, alışlagelmiş birer haber niteliğinde idi. Çoğu sonuçsuz kalan davalar bir yana, Ecevit'in ara seçimlerde İzmir'de yaptığı birkaç konuşması Bornova Mahkemesi tarafından “DSP ile bağlantı”, dolayısıyla yasakları ihlal olarak değerlendirilince, Ecevit 11 ay 20 gün hapis cezasına çarptırıldı.⁵⁵⁵ Böylelikle Ecevit tüm ara seçim sürecinde bahsettiği, “birkaç ay mahkumiyet alması durumunda

⁵⁵² “Ecevit-Özal anlaştılar”, **Hürriyet**, 20.12.1986.

⁵⁵³ Ecevit Erdal İnönü'ye olan cevabında, kendisiyle Özal arasında ya da ANAP ve DSP arasında “gizli” bir anlaşma ve görüşme olduğunu yalanlarken, Özal'ın önerisine olan yaklaşımıyla ilgili şunları söyledi: “Bir yandan ‘Bu anayasa demokratik değildir, büyük ölçüde değiştirilmelidir’ deme noktasına uzun zaman ayak sürüdükten sonra da olsa gelmişlerdir. Ama bir yandan da anayasa değişikliklerini kolaylaştırmak için Sayın Özal’dan gelen öneriyi temelinden reddetmektedirler. Buna karşılık ben de, Demokratik Sol Parti de halk katılımıyla yeni ve demokratik bir anayasa hazırlanmasını istediğimiz içindir ki, Özal’ın önerisini bazı koşullar öne sürerek destekliyoruz. Bu da son derece doğaldır. Kendi isteğimizi kolaylaştıracak bir yol açılmak istendiği zaman, bunu desteklememiz bir ödün değildir. Kendi kendimizle tutarlılığın gereğidir.” Bkz. “Ecevit: ‘İnönü, iftira ediyor’”, **Hürriyet**, 21.12.1986.

⁵⁵⁴ DSP Genel Başkanı Raşan Ecevit, DSP'ye katılan milletvekilleri için düzenlenen törende, “Böylesine değişken bir ortamda DSP'nin grup kurması yadırganamaz ve bu milletvekili arkadaşlarımızı kimsenin kınamaya hakkı yoktur” şeklinde konuştu. Bkz. “DSP sandıktan çıkmadan grup kuruyor”, **Hürriyet**, 30.12.1986.; “Bu arkadaşlar kınanamaz”, **Hürriyet**, 31.12.1986.

SHP Genel Başkanı Erdal İnönü ise bu süreçte DSP'yi, SHP milletvekillerini ayartmakla suçlarken, “Güneş Motel pazarlıklarını” hatırlatarak Ecevit'e çattı: “(...) Bugün DSP'nin SHP grubundan milletvekillerini birtakım vaatlerle kendine katmaya çalışması karşısında herkesin aklına geçmişten gelen ilk örnek, motel pazarlığı diye bilinen olaydır. Bu pazarlık ve o zaman yapılan vaatler sonucu meydana gelen ilkesiz katılmalar, demokrasiyi de sosyal demokratların davalarını da derinden yaramış, parti değiştirenleri de tükenmez sıkıntılara götürmüştür. Bugünkü olayları doğru yorumlamak isteyenler, bunları hatırlamalıdır.” Bkz. “Solda düello”, **Hürriyet**, 22.12.1986.

DSP'nin transferleri ve meclis grubu kurması hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Teoman Ergül, **Sosyal Demokraside Bölüşme Yılları (Sosyaldemokratların On Yılı)**, Cilt: 2, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2000, (Bölüşme Yılları), ss. 96-103.

⁵⁵⁵ Mahkeme, kararını 29 Aralık 1986'da vermiş ve Ecevit'e yazılı olarak tebliğ etmişti. Ecevit'in yasakları ihlal eden konuşmaları DSP'nin Altındağ, Çamdibi ve Bornova'da açık hava ve salon toplantılarında yaptığı konuşmalar olarak belirlendi. Bkz. “Ecevit'e hapis”, **Cumhuriyet**, 18.01.1987.

anayasanın 76. maddesi gereği milletvekili dahi seçilememe” tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Kararı temyize taşıırken, “demokrasi mücadelesine devam edeceğini” söyledi.⁵⁵⁶ Anayasanın geçici 4. maddesi, bu mahkumiyet kararına gelen tepkiler çerçevesinde daha güçlü bir biçimde eleştiri konusu olmaya devam etti.⁵⁵⁷

Siyasi yasakların, Özal’ın önerisi çerçevesinde tartışıldığı bu ilk evrede 28 Ocak günü Başbakan Özal ile DSP Grup Başkanı Cahit Karataş’ın görüşmesi dikkat çekici oldu. Çünkü görüşme sıcak bir havada geçmiş, ANAP ve DSP’nin 175. madde değişikliği konusunda prensipte anlaşmasını beraberinde getirmişti.⁵⁵⁸ Ana muhalefet SHP, DSP’yi hazine yardımı karşılığında ANAP’a destek vermekle suçlarken, Bülent Ecevit memnun olmadıkları anayasayı değiştirmeyi kolaylaştırmanın bir sakıncası olmadığını söyledi ve SHP’nin “konuyu görüşmekten bile kaçınmasını” eleştirdi. Yine bulundukları noktayı netleştirmek adına Özal’ın formülünü “aynen” benimsemediklerini vurguladı; seçim sistemi, referandumun sağlıklı uygulanması için gereken şartlar ve bazı diğer hususlarda düzenleme gerektiren noktaları işaret etti. DYP Genel Başkanı Cindoruk ise müzakereye hazır olduklarını belli etmekle birlikte, 175. maddeyi ele almayı gereksiz bulduklarını söyledi.⁵⁵⁹ Bir hafta kadar sonra Cindoruk yeni bir öneri yaparak konuya olan yaklaşımlarını yeniledi:

*2 maddelik yasa önerisi hazırlayalım. 1. madde geçici 4’ün kaldırılması, 2. madde referandum yapılması. Referandumda yüzde 51 çoğunluk sağlarsa siyasi yasaklar kaldırılır. Sonra da seçime gideriz. Bu mesele de Türkiye’nin gündeminden kalkmalıdır.*⁵⁶⁰

Böylelikle DYP yasakların kaldırılmasına yönelik süren “pazarlık ortamında”, halk oylamasını kabul eder bir vaziyet aldı.⁵⁶¹ Bu formüle SHP, yasakların kaldırılması

⁵⁵⁶ “Ecevit ve Demirel’e 135 dava”, **Cumhuriyet**, 19.01.1987.

⁵⁵⁷ Ecevit ve Demirel için 1987-Ocak itibarıyla açılan davalar 135’i bulurken, Ecevit’in aldığı mahkumiyet kararı, siyasi yasakların daha sert eleştirilmesini beraberinde getirmişti. Bu eleştiriler yurt içinden olduğu kadar, yabancı basından da geliyor; Türkiye’nin demokratikleşme süreci sorgulanıyordu. Bkz. “Ecevit’e meclis kapanıyor mu?”, **Yankı**, Sayı: 826, 26 Ocak-1 Şubat 1987, ss. 16-18.; “Ecevit için 35 dava”, **Nokta**, Yıl: 5, Sayı: 4, 1 Şubat 1987, s. 28, 29.

⁵⁵⁸ “Özal-Ecevit işbirliği”, **Hürriyet**, 29.01.1987.; “ANAP-DSP flörtü”, **Cumhuriyet**, 29.01.1987.; “İki partinin gücü ‘veto’yu aşabilecek mi?”, **Yankı**, Sayı: 827, 2-8 Şubat 1987, ss. 10-12.

⁵⁵⁹ “İnönü’den ‘pazarlık’ suçlaması”, **Cumhuriyet**, 30.01.1987.

⁵⁶⁰ “Cindoruk: Geçici 4 artı referandum”, **Cumhuriyet**, 06.02.1987.

⁵⁶¹ Yukarılarda görüldüğü üzere aynı tarihlerde Demirel halk oylaması formülüne eleştiriler getirmekteydi. Dolayısıyla DYP’nin bu formülü “içtenlikle benimsediğini” söylemek güç idi; yasakların kaldırılması adına buna “razı olduklarını” söylemek daha doğrudu.

Hüsamettin Cindoruk sonraları bu süreci değerlendirirken, ANAP’ın referandum koşulunu Demirel’e iletildiğini ve şöyle cevap aldığını aktarıyor: “Referandumdan önce ben Demirel’e gittim dedim ki, ‘Bunlar bunu referandum koşuluyla kabul ediyorlar, ne yapalım?’ Demirel bir durdu, düşündü. ‘Şunu yapmak istiyorlar’ dedi, ‘Bizi halka boğdurmak istiyorlar’ dedi. ‘Bu anlamı var bunun. Ama başka şartı yoksa, başka da imkan kalmamışsa, bunu kabul edelim, girelim, mücadele edelim, halkın önüne çıkalım,

için ayrı bir referandum maddesine gerek olmadığı noktasından hareketle karşı çıkmış, ANAP ve DSP ise yalnızca geçici 4. maddenin ele alınmasına yanaşmamıştı.⁵⁶²

Bakıldığında bu ilk evrede Özal yasakların kaldırılmasına karşılık anayasayı değiştirme kolaylığında ısrarcı olmuş, bu teklifini görüşme noktasında yalnızca bir ölçüde DSP'den destek görebilmişti. Ana muhalefet SHP ve DYP başlangıçta, konuyu meclise taşıma uğraşına girmişler ancak sonuç alamamışlardı. SHP ısrarla Özal'ın önerisine yanaşmıyor, meseleyi özülle ele almanın gerekliliğine vurgu yapıyordu. Yasaklar pekâlâ mecliste kaldırılırdı, referanduma gidip gitmemek de cumhurbaşkanına kalırdı. DYP ise bir zaman sonra yasakların kaldırılması noktasında pazarlığa hazır olduğunu belli etti. Tüm konsantresini yasakların kaldırılmasına vermiş durumdaydı ve en azından "halk oylaması" görüşülebilirdi. Cumhurbaşkanı Evren ise Özal'ın 175. maddeyle ilgili formülüne "şimdilik" karşıydı. Fakat zaman, Başbakan ve Cumhurbaşkanı arasında bir orta yol için doğru ilaçtı. Ne var ki, yasaklar çerçevesinde süregelen tartışma ortamını soğutacak bir gelişme yaşandı. Başbakan Özal birtakım temaslarda bulunmak üzere gittiği Amerika'da 10 Şubat 1987 tarihinde by-pass ameliyatı oldu.⁵⁶³ Özal'ın ameliyatı beraberinde uzun bir istirahat zorunluluğunu getirince siyasi yasaklar üzerine süren tartışma ortamı da bir süre boşlukta kalacaktı.

4.4. YASAKLARIN KALDIRILMASI PAZARLIĞINDA 2. EVRE: ANAP TEKLİFİNİN İMZAYA AÇILMASI VE SON GÖRÜŞMELER

Başbakan Özal'ın, başarılı bir şekilde tamamlanan ameliyatının ardından, yakın bir zamanda ülkeye dönmesi mümkün olmadı. Sağlıklı bir iyileşme dönemi geçirmek adına bir süre daha Houston'daki hastanede kalmaya devam etti. Yurda dönüşü ise mart ayının sonunu buldu.⁵⁶⁴ Böylece yaklaşık 2 aylık bir süre boyunca

meydanlarda fikrimizi söyleyelim, halkı sınavalım' dedi. Benim de düşüncem oydu, Demirel'in de düşüncesi oydu." Bkz. Birand ve Yalçın, s. 295.

Mehmet Dülger de referandumun netleşmeye başlamasıyla birlikte Demirel'in görüşünü şöyle tasvir ediyor: "Dedi ki 'Tamam, madem bu işi millete havale ediyorsunuz, o zaman demir çarık demir asa, biz de bu yollara düşeriz, evladı vatana bu işi anlatırız, ortada bir haksızlık vardır ve böyle bir şeyi getirmek mümkün değildir...' " **Mehmet Dülger ile 9 Haziran 2021'de yapılan video konferans görüşmesi.**

⁵⁶² "DYP formülü kabul görmedi", **Cumhuriyet**, 07.02.1987.

⁵⁶³ "Geçmiş olsun", **Hürriyet**, 11.02.1987.

⁵⁶⁴ "Yine Özallı günler", **Hürriyet**, 30.03.1987.

Özal ülke gelişmelerini yurt dışından takip etti. Bazı iç politika konuları, bu arada siyasi yasaklar meselesi boşlukta kaldı, bu hususta kayda değer bir ilerleme gerçekleşmedi. Özal kimi zaman Houston’da gazetecilerin sorularını yanıtlarken, kimi zaman uydu aracılığıyla düzenlenen basın toplantısında bu konu hakkındaki benzer görüşlerini tekrarladı.⁵⁶⁵

Bu süre zarfında Cindoruk ve İnönü, Cumhurbaşkanı Evren ile 4 Mart’ta yaptıkları olağan görüşmede bu konuyu da ele almışlar ve 175. madde ile ilgili henüz Özal ve Evren mutabakatının sağlanmadığını görmüşlerdi. Konunun çözüme kavuşması için Özal’ın dönüşü bekleniyordu.⁵⁶⁶ Dolayısıyla 1987’nin Nisan ayı itibarıyla bu konuda yeniden bir canlanma görülmeye başlandı. İlk belirti de Özal ve Demirel arasındaki atışma idi. Özal kendisiyle yapılan röportajda Demirel’i referandumdan korkmakla itham etti:

*(...) Mesela DYP referanduma yanaşmıyor. Çünkü Demirel herhalde referandumdan korkuyor. Ama ben Demirel’den korkmuyorum. DYP sürekli benim yasakları kaldırmak istemediğim gibi bir izlenim yaratıyor. Böyle bir izlenim yaratmaya çalışıyor. Oysa ben bundan korkmuyorum. Anayasa değişikliğinin nasıl olması gerektiğini, toplumda rahatsızlık yaratmadan gerçekleştirmek istediğimi anlatmaya çalışıyorum.*⁵⁶⁷

Demirel’in cevabı ise sertti. Öncelikle iktidarı “yasaklar sayesinde koltuğu elde etmekle” suçladı:

AP ve CHP kapatılmasa, bu yasaklar olmasa veya 6 Kasım seçimlerine sadece 3 parti değil, bütün partiler girmiş olsa bugün Türkiye’de ANAP iktidarı olmazdı. Acaba bu beyanı verenler bu tespiti katılıyor mu katılmıyor mu? Şayet katılıyorlarsa bugün işgal ettikleri iktidar koltuğunu yasaklara borçlu değiller mi? Açıkça söylüyorum, bugünkü siyasal iktidar yasaklar sayesinde bu koltuğu elde etmiştir. Aslında koltuklarının devamını da yasaklara bağlı görüyorlar. (...) Zora dayanan yasaklar sayesinde iktidar olmak ve iktidar olmaya devam etmek övünülecek, gurur duyulacak bir şey değildir.

Devamında referandumdan korktuğu iddiasına ise şöyle yanıt verdi:

Anayasanın nasıl değişeceği meselesine gelince, bu husus aynı anayasada tarif edilmiştir ve 175. madde onun için tanzim edilmiştir, referandumdan geçmiştir.

⁵⁶⁵ Özal 13 Mart’ta gazetecilerin sorularını yanıtladırken, “Bizim teklifimiz kabul edilmedikçe görüşme olmaz. Teklif çok basit. Geçici 4. maddenin referanduma girebilmesi için 175. maddenin de değişmesi lazım. Ben teklifi ortaya koydum. Bu teklifi kabul ediyorsanız görüşürüz, kabul etmiyorsanız görüşmeyiz” derken, 21 Mart’ta bu kez uydu aracılığıyla Amerika’dan kurulan canlı bağlantıda konuyla ilgili “Siyasi yasakların kapsamına giren sadece Ecevit, Demirel, Erbakan ve Türkeş değildir. Benim kardeşim de (Korkut Özal) var. Ben de isterim ki eğer arzusu varsa o da devam etsin” şeklinde konuştu. Bkz. “Özal’dan açıklamalar”, **Cumhuriyet**, 14.03.1987.; “Özal: Rabıta olayı büyütüldü”, **Cumhuriyet**, 22.03.1987.

⁵⁶⁶ “İnönü ve Cindoruk’a göre: Evren, 175. madde için Özal gibi düşünmüyor”, **Yankı**, Sayı: 832, 9-15 Mart 1987, s. 10-11.

⁵⁶⁷ “Demirel korkuyor”, **Cumhuriyet**, 11.04.1987.

*Şimdi bu maddeye uymak varken sadece geçici 4. maddenin kalkmasını önlemek için yeni yollara başvurmak bahaneden ibarettir. Bugünkü iktidar istediğini yapsın. Ama kendine güveniyorsa yasaksız seçime gitsin, o zaman kimin neden korktuğu ortaya çıkar. Aslında yasakları muhafaza etmeleri kendi korkaklıklarındandır. Korkunun ecele faydası yoktur. (...)*⁵⁶⁸

Cindoruk da Özal’a referandumu zaten kabul ettiklerini hatırlattı ve 175. madde için “201 + referandum” yerine “267 + referandum” formülünü sundu: “Kabul etsin bu formülü, hemen oturup konuşalım. Aslında başbakanın niyeti yok.”⁵⁶⁹

“Yasaklar üzerindeki pazarlığın” sürdüğü bu evrede, 14 Nisan 1987 günü iktidar, Türkiye’nin Avrupa Ekonomik Topluluğu’na tam üyelik başvurusunu yaptı.⁵⁷⁰ Muhalefet bloku ise başvurunun sağlıklı bir zemine oturması adına iktidarı, ülkenin demokratikleşmesi için gerekli düzenlemeleri yapmaya çağırıyor, bu düzenlemeler çerçevesinde yasakların kaldırılması hususunu da vurguluyordu. Avrupa’nın yasakların kaldırılması lehine olan tutumu biliniyordu ve bu tutumun da iktidarın omuzlarında, -boyutu tartışmalı olsa da- bir yük olduğu açıktı.⁵⁷¹

⁵⁶⁸ “‘Korkunun ecele faydası yok’”, **Cumhuriyet**, 12.04.1987.

⁵⁶⁹ “‘Korkunun ecele faydası yok’”, **Cumhuriyet**, 12.04.1987.

⁵⁷⁰ “Özal: Zor günler kapıda”, **Cumhuriyet**, 15.04.1986.

⁵⁷¹ “Muhalefet: ‘Önce tam demokrasi’”, **Hürriyet**, 15.04.1987.; “Tepkiler farklı”, **Cumhuriyet**, 15.04.1986.

ANAP zaman zaman bunun menfi etkilerini hissediyordu. Örneğin Bülent Akarcalı şu örneği veriyor: “Mesela 1980 darbesi sonrası ayrılmak zorunda kaldığımız Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisine geri dönmek istediğimizde TBMM’yi temsil eden ve 12 milletvekilinden oluşan Türk delegasyonunu kabul etmek istemediler. Gerekçeleri de ‘Yasalardan dolayı 1983 seçimleri adil olmamıştır’ idi. Zorlu bir mücadele sonu yapılan oylamada az farkla geri dönüşümüz kabul edildi.” **Bülent Akarcalı ile 7 Haziran 2021’de e-posta aracılığıyla yapılan görüşme.**

Avrupalı parlamenterlerle temas kuran bir başka isim Halil Şıvgın da kimi zaman yasakların kaldırılmasına dair talepler alıyordu: “Ben o zaman TBMM Avrupa Ekonomik Topluluğu Komisyonu üyesiydim. Yurt dışına gittiğimiz zaman Avrupa’da görüştüğüm kişilerden bu siyasi yasakların kalkması konusunda talepler alıyordum. Bunu da Özal’a aktarıyordum. Yani Avrupa Birliğinde bu konuda bir gelişme vardı, onu söyleyebilirim.” **Halil Şıvgın ile 1 Haziran 2021’de yapılan telefon görüşmesi.**

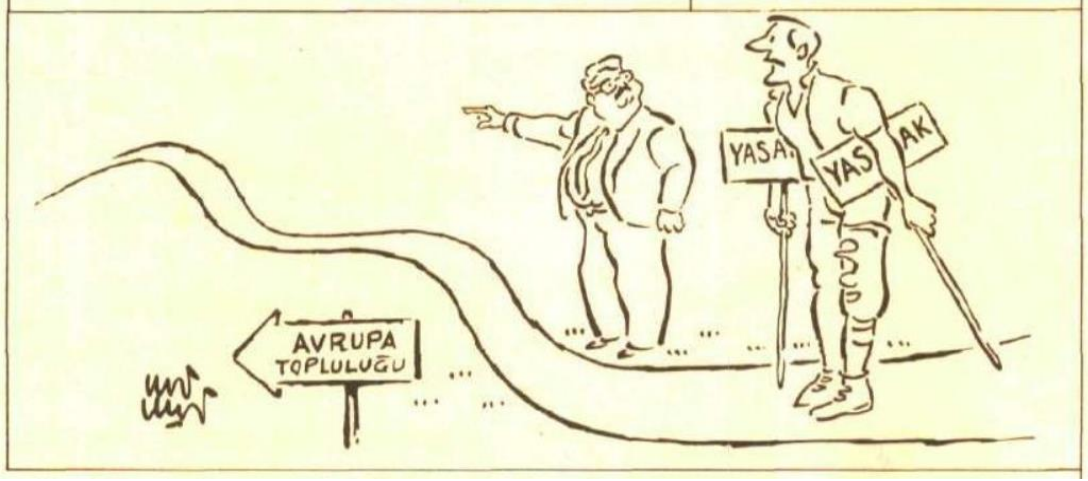
DYP Genel Başkanı Hüsamettin Cindoruk, yabancı devlet adamlarıyla olan görüşmelerinde yasaklar meselesini ele almayı ihmal etmiyordu: “Alman Cumhurbaşkanı (Richard von) Weizsaecker vardı. Raşan Ecevit o zaman DSP’nin genel başkanıydı, ben de DYP’nin. İkimize randevu verdi. Biz talep etmemiştik. Önce Raşan Hanım görüştü, sonra sıra bana geldi. Görüştük, ‘Ne yapabilirim?’ dedi. ‘Sizin ve bütün Batılı devlet adamlarının yapacağı bu manasız yasağı kaldırmak’ dedim. ‘Halk buna hazır mı?’ diye sordu. ‘Halk yasaklara karşı, şartlar değişti’ dedim. Gerçekten de Batı etkili oluyor. Gelen giden her yabancı devlet adamıyla görüşmeye başladım. (...)” Bkz. Dursun, s. 159.

Dr. Onur Çelebi, 1986 ortasında Avrupa Parlamentosu Siyasi Komisyon Başkanvekili Klaus Hansch’ın Türkiye’ye yaptığı ziyaret sonrasında politikacılar üzerindeki kısıtlamayı dile getirdiği ve Türkiye’deki demokrasiyi “kısıtlı demokrasi” olarak tanımladığı habere yer veriyor. Yine Avrupa Parlamentosunun Şubat 1987’de Türkiye’ye, yasakların kaldırılmasına dair gerekli düzenlemenin yapılmasına yönelik telkinlerde bulunduğunu kaydediyor. Bkz. Onur Çelebi, **Siyasi Yasakların Sonu: 6 Eylül 1987 Referandumu**, Kriter Yayınları, İstanbul, 2021, s. 39.

Söz konusu çalışma tez metninin yazımının bittiği, son ekleme ve düzenlemelerin yapıldığı safhada yayımlanmıştır.

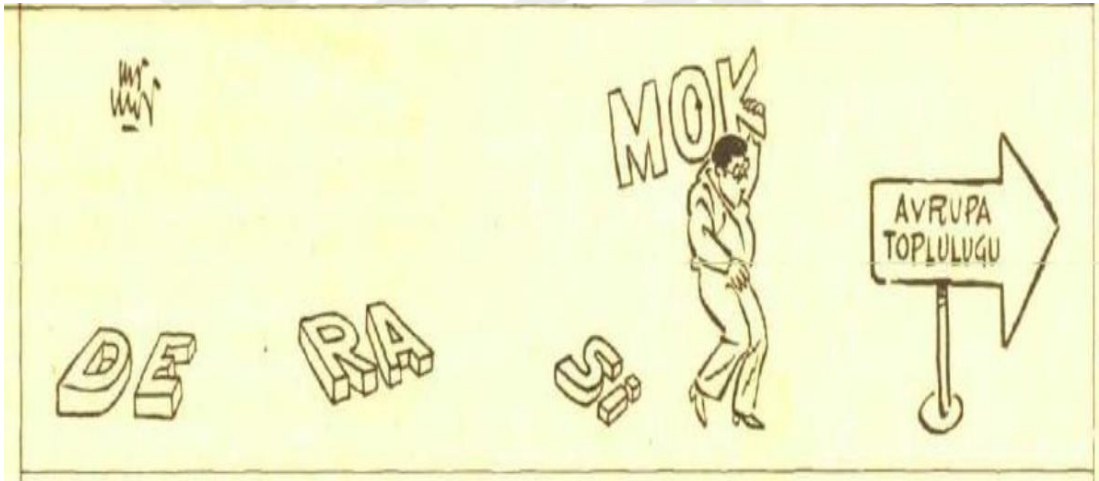
Avrupa’nın Türk demokrasisine olan bakışında siyasi yasakların kaldırılmasına dair bir bakış açısının olduğu barizdi ancak bu bakış açısının, Türkiye’de meseleyi ele alan iktidar ve cumhurbaşkanı üzerine

Şekil 30: Yasaklar ve AET -1

Kaynak: Ali Ulvi Ersoy, Cumhuriyet, 08.02.1987, s. 1.

Şekil 31: Yasaklar ve AET -2

Kaynak: Ali Ulvi Ersoy, Cumhuriyet, 19.04.1987, s. 1.

Özal 21 Nisan’da partisinin meclis grubu toplantısında konuşurken, siyasi yasaklar konusuna da geniş bir yer ayırdı. Buradaki konuşması 175. madde değişikliği konusunda ısrarla savunduğu argümanların bir tekrarıydı. “Eğer 175’e gelmiyorlarsa, açıkça söylüyorum, onlar geçici 4’ün kalkmasını istemiyorlar” diyen Özal ayrıca “201 + referandum” formülündeki 201 rakamının artabileceğini, burada çok ısrarcı

hangi seviyede tesir ettiği su götürür. Yasakların ele alınmasındaki asıl belirleyicinin “iç dinamikler” olduğu, “dış dinamiklerin” rolünün ise ancak bunu tamamlayıcı ve destekleyici bir payda bulunduğunu söylemek daha doğru olmalıdır.

olmadıklarını ifade etti.⁵⁷² Özal'ın bu söyleminde, formül üzerinde Evren ile yaptığı pazarlık yatıyor olmalıydı.

Zira Başbakan Özal Amerika dönüşünde, Cumhurbaşkanı Evren ile olan görüşmelerine kaldığı yerden devam etti ve bu görüşmeler, anayasa değişikliği şartlarında bir uzlaşmanın gerçekleşmesiyle sonuçlanacaktı. Zira Özal anayasa değişikliği için 201'e inmesini istediği Meclis yeter sayısını önce 222'ye, sonra 232'ye çıkardı. Cumhurbaşkanının vetosu halinde de önce 240 sonra 250-252 rakamlarını sundu. Evren ise Anayasa değişikliğinin Meclis'ten ancak üye tam sayısının 3/5 çoğunluğuyla geçmesi halinde kabul edebileceğini belirtti. Cumhurbaşkanının veto ederek değişikliği Meclis'e göndermesi ihtimalinde de 2/3 çoğunluğun aranması gerektiğini söyledi. Böylelikle Evren'in isteği 240+referandum idi, veto durumunda da 267+referandum geçerli olacaktı. Bu şartların Özal tarafından kabulüyle beraber ANAP'ın hazırlayacağı teklifin çerçevesi belli oldu. Ancak Başbakan Özal, bu değişiklik teklifine iki farklı madde daha ekliyordu. Buna göre milletvekili sayısı 400'den 450'ye çıkarılıyor, oy verme yaşı da 20'ye indiriliyordu. Böylelikle anayasa değişikliği için oranlar 400 vekile göre değil, 450 vekile göre hesaplanmalıydı. Buna göre ilk genel seçimlerden sonra, anayasa değişikliği için 450 milletvekiline sahip mecliste 270 çoğunluk aranacak, cumhurbaşkanı vetosu halinde de 300 çoğunluk gerekecek; bu çoğunluğun her iki şekilde de karşılanması halinde değişiklik referanduma taşınacaktı.⁵⁷³ Fakat daha sonra gerekli çoğunluğun karşılandığı her anayasa değişikliği maddesi için zorunlu referandumun olması pek pratik görülmedi; 3/5 çoğunlukla (270 milletvekili) kabul edilen değişiklikler otomatik olarak halkoyuna sunulacak, 2/3 çoğunluğun (300 milletvekili) sağlanması durumunda ise zorunlu halk oylamasına gerek görülmeyecek, konunun halkoyuna taşınıp taşınmamasındaki inisiyatif cumhurbaşkanına bırakılacaktı.⁵⁷⁴ Böylece Özal'ın yasakların kaldırılmasını referanduma götürecek değişiklikten önce bir ön şart olarak sunduğu, anayasa değişikliği şartlarını ifade eden 175. madde üzerinde, başbakan-cumhurbaşkanı mutabakatı sağlanmış oldu. Bununla birlikte değişiklik paketinde Evren'in isteği üzerine halk oylaması için bir baraj öngörüldü. Halkoyuna konu olan anayasa

⁵⁷² "Erken seçim sinyali", *Cumhuriyet*, 22.04.1987.

⁵⁷³ Kenan Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 6, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1992, (Anılar 6), ss. 101-105.

⁵⁷⁴ Evren, *Anılar 6*, s. 121, 122.

değişikliğinin yürürlüğe girmesi için, oy verme hakkına sahip seçmenlerin en az yüzde 60'ının halkoylamasına katılması ve katılanların yarısından çoğunun kabul oyu kullanmış olması gerekiyordu. Evren, yasakları içeren anayasanın yüzde 91'lik bir katılımı ile kabul edilmesinden hareket ediyor, şimdi de halk oylamasında en az yüzde 60'lık bir katılımın olması gerektiğini düşünüyordu.⁵⁷⁵ Şimdi bu değişiklik paketinin akıbeti, iktidar ve muhalefet arasındaki pazarlıkta netlik kazanacaktı.

28 Nisan günü Başbakan Özal partisinin meclis grubu toplantısında, bahse konu anayasa değişikliğini açıkladı ve imzaya açtı. Artık değişiklik meclise havale ediliyordu. Özal, hazırladıkları değişikliklerin kabul edilmesiyle birlikte anayasanın geçici 4. maddesinin kaldırılmasını meclise sunacaklarını ve bunun için yapılacak açık oylamanın akabinde referandumun tarihini belirleyeceklerini söyledi. Bu değişikliklerin geçmesi muhalefetin desteğine bağlıydı ve aynı gün Özal bu konuda şöyle konuştu: *“Benim oyum 255. 267 oy bulunup anayasa değişmezse kendileri bilirler. Biz vazifemizi yaptık.”* Özal ayrıca cumhurbaşkanı ile mutabık olduğunu ve Evren'in bu değişiklikleri veto etmeyeceğini de açıkladı.⁵⁷⁶ Bu değişiklikler, açıklanır açıklanmaz muhalefetin tepkisini çekti. Ertesi gün, mecliste grubu olan üç muhalefet partisi “ortak hareket” kararı aldı. Raşan Ecevit, Erdal İnönü ve Hüsamettin Cindoruk yaptıkları toplantının sonunda yazılı bir bildiri kaleme aldılar. Bildiri şöyleydi:

Sayın Başbakan Turgut Özal ve 192 arkadaşının Meclis Başkanlığına sunduğu anayasa değişikliği teklifi, biçim ve öz yönünden demokrasiye ve hukuk devleti anlayışına aykırıdır. Devletin üst kanunu olan anayasanın değişikliği konusunda Sayın Başbakan muhalefet partileriyle görüşmeden ve mutabakat sağlamadan bu girişimde bulunmuştur. Kamuoyu önünde açıkça söz vermesine karşın, Sayın Başbakan bu sözünde durmamıştır.

Bu değişiklik teklifi, ülkede anayasa istikrarı sağlamaz. Anayasa değiştirmeyi kolaylaştırır, aksine zorlaştırır. Teklifin bu şekliyle Meclisimizden geçmesini demokrasimizin yerleşmesi ve sürekliliği açısından son derece zararlı buluyoruz. Başbakan bu teklif konusunda Sayın Cumhurbaşkanıyla mutabık bulunduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle Sayın Cumhurbaşkanının bu mutabakatın mahiyeti hakkında bir açıklamada bulunması gerekli olmuştur.

*Biz muhalefet partileri olarak bir demokratik geleneği başlatabilmek için, bu teklif Anayasa Komisyonunda görüşülmeden önce Mecliste grubu bulunan partiler arasında ortak bir çözüm yolu aranmasını bekliyor ve istiyoruz. Bu yol açılmaz ise partilerimiz teklifin anayasa haline gelmesini ellerinden geldiğince engellemeyi demokratik bir görev sayacaklardır.*⁵⁷⁷

⁵⁷⁵ Evren, Anılar 6, s. 121.

⁵⁷⁶ “Özal, Anayasada 4'lü değişikliği imzaya açtı – Yasaksız döneme adım”, **Hürriyet**, 29.04.1987.; “Özal'dan atak”, **Cumhuriyet**, 29.04.1987.

⁵⁷⁷ “Anayasa cepheleşmesi”, **Hürriyet**, 01.05.1987.

Demirel ve Ecevit de mevcut anayasa değişikliklerini benimsemediklerini belirttiler. Özellikle Demirel, yasakları kaldırmak için referandumun şart koşulmasına sert çıktı: *“Bu anayasanın içine ne yazsanız millet kabul etmek mecburiyetindeydi. Hatta ‘Türkiye’nin hükümet merkezi Ankara değil, Çemişkezek’tir’ dense onu da kabul etmek mecburiyetindeydi. Bu itibarla ‘Madem millet koymuştur, bunu millet kaldırsın’ şeklindeki bir mülahaza, sadece demagojiden ibarettir.”* Demirel iktidarın gerçek niyetinin “yasakları halka onaylatma çabası” olduğunu söylüyordu:

*(...) çevrilmek istenen manevranın aslı şudur: ‘Biz yasakları kaldırmak istedik, ama halk bunu kaldırmadı. Ne yapalım? Koyan oydu, kaldırmayan da odur.’ Binaenaleyh, bugünkü anayasa değişikliğinin hedefi bunu dedirtmektir. Bunda hüsnüniyet yoktur. Ayrıca hilekârlık vardır. Suinîyet ve hile devlete yakışmaz.*⁵⁷⁸

Yine Demirel getirilen yüzde 60 katılım şartını ve radyo-TV imkanlarıyla ilgili hususları eleştirdi:

*(...) Velez ki, ‘Halk koydu halk kaldırsın, ne var halktan korkacak’ gibi bir düşünce doğru olsun. (...) 1982 Referandumunun hangi şartlar altında yapıldığı bellidir. (...) Şimdi yüzde 60 katılma olmazsa referandumun neticesiz sayılacağı gibi bir şart getiriliyor. (...) Bu arada bu düşünce sahiplerinin kötü niyeti sırtıyor. Devlet ellerindedir. Ellerindeki bütün imkanlarla, korkuyla, tazyikle, her çeşit vasıtayla halkın referanduma iştirak etmemesine gayret edeceklerdir. Başarabilirlerse, ‘Yüzde 60’tan az iştirak oldu, halk kabul etmedi’ diyeceklerdir. Oyun budur. Yüreklere varsa radyo ve TV’yi açsınlar, istedikleri şartı da getirsinler. Aslında bunların maksadı Türk demokrasisinin üstündeki kamburu ve ayıbı kaldırmak değil, halkı bu ayıba iştirak etmiş hale getirmektir. (...) Böylece bunalım sayesinde elde ettikleri sandalye ve koltuğu muhafaza edebilme, ortaya çıkmama, sütrenin gerisinde kalma gibi bir hileye başvurmaktadırlar.*⁵⁷⁹

Bülent Ecevit ise mevcut değişiklikleri desteklemesinin söz konusu olamayacağını söylerken, Özal’ın anayasa değişikliklerini kolaylaştıracak bir tavrın aksine, zorlaştıracak bir öneri getirdiğini söyledi. Ecevit bununla birlikte geçen hafta Özal ile bir telefon görüşmesi yaptığını, başbakanın referandum planı üzerine, “dolaylı referandumu” önerdiğini açıkladı ve bu formülü şöyle izah etti:

*Bazı demokratik ülkelerde bir meclis anayasa değişikliklerine salt çoğunlukla karar verebilmektedir. Ancak bu kararın yürürlüğe girebilmesi için, araya girecek seçimlerden sonraki meclisin de aynı anayasa değişikliklerini onaylaması gerekmektedir. Böylece seçmenler oylarını kullanırken öngörülen anayasa değişikliklerini de göz önünde tutmaktadırlar.*⁵⁸⁰

“Çok taraflı çekişme”nin bu evresi görüldüğü üzere çetin geçeceğe benziyordu. Mevcut değişiklikler siyasetin ana gündemiyken ve Başbakan Özal, Cumhurbaşkanı

⁵⁷⁸ “Demirel ‘Barut’”, **Hürriyet**, 01.05.1987.

⁵⁷⁹ “Kötü niyet sırtıyor”, **Cumhuriyet**, 01.05.1987.

⁵⁸⁰ “Ecevit-Özal diyalogu”, **Cumhuriyet**, 04.05.1987.

ile mutabakat halinde olduğunu belirterek teklifini kamuoyuna sunmuşken, Evren bir yurt gezisine çıkmıştı. 30 Nisan-1 Mayıs tarihlerinde yaptığı konuşmalarda yine “12 Eylül’ün faziletlerini” anlatma gereği duydu. Dahası Evren 1 Mayıs’ta Silifke’de yaptığı konuşmada, geçmişte 1 Mayıs gösterilerinde yaşanan kargaşa ortamından bahsederek, aynı olayların yaşanmaması adına 1 Mayıs’ın bayram niteliğini kaldırdıklarını anlatırken, “12 Eylül’den sonra neleri değiştirmişsek, neyi kaldırmışsak yavaş yavaş onları yerine tekrar koymak için çabalar sarf ediliyor.” diye bir serzenişte bulundu. Üniversitelerin Yüksek Öğretim Kuruluna (YÖK) bağlanması, dernek, vakıf ve sendikaların siyasetle bağının kesilmesi gibi örnekler sunan Evren şöyle konuştu:

*(...) Bunlara iyi sahip çıkın sayın vatandaşlarım. Eğer tekrar aynı günlere dönmek istemiyorsak, o acı günleri yaşamak istemiyorsak, bunlara siz sahip çıkın. Çünkü bizler bugün varız, yarın yokuz. Bunlara sahip çıkacak olan sizlersiniz. Eğer bu yeni değişiklikler sizin oyunza sunulduğu zaman siz akliseliminizi kullanır ve ona göre oy verirsiniz, bu hükümler ortadan kalkmaz. Onun için ben vatandaşlarıma güveniyorum.*⁵⁸¹

Evren siyasi yasakları anmıyordu, ancak “anayasa değişikliğine sunulacak olan ilk meselenin siyasi yasaklar” olacağının anlaşıldığı bu günlerde yaptığı bu açıklama, farklı anlamlar çıkarmaya müsait idi.⁵⁸²

Başbakan Özal 3 Mayıs’ta yaptığı basın toplantısında, “arzu ederlerse muhalefet parti liderleriyle görüşeceğini” açıklarken, muhalefetle aralarındaki temel farkın, konuyu referanduma taşıyıp taşımamak olduğunu vurguluyordu. Özal’a göre mesele referandumda çözülmeliydi ve muhalefet de bunu benimsemeliydi.⁵⁸³ Ertesi gün Özal üç muhalefet lideriyle de ayrı ayrı görüştü. Üç lider de görüşme öncesi bir araya gelerek, “fikir teatisinde” bulundular. Fakat Özal ve muhalefet liderleri arasında geçen görüşmelerin, diyalogdan çok monolog şeklinde geçtiği anlaşıldı.⁵⁸⁴ Tarafların mevcut argümanlarını birbirlerine iletmediği görüşmelerin ardından, 5 Mayıs’ta bu kez muhalefet liderlerinin Cumhurbaşkanı Evren ile olan görüşmeleri, meselenin çözülmeye giden yolda daha etkili oldu. Zira Evren, referandumun geçerliliğini

⁵⁸¹ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kenan Evren’in Söylev ve Demeçleri (9 Kasım 1986 – 9 Kasım 1987), T.B.M.M. Basımevi, Ankara, 1987, (Söylev ve Demeçler 1986-1987), ss. 179-185.; “Evren’den çıkış”, Cumhuriyet, 02.05.1987.

⁵⁸² Oktay Ekşi, “Ortalık daha da karıştı”, Hürriyet, 02.05.1987.

⁵⁸³ “Anayasa için son sözler”, Hürriyet, 04.05.1987.

⁵⁸⁴ “Anayasa düğümü”, Cumhuriyet, 05.05.1987.

yüzde 60 katılıma bağlayan fikrinden vazgeçti.⁵⁸⁵ Evren'in bu görüşünü Başbakan Özal'a da sunmasının ardından Özal'ın atacağı yeni adım merak konusu oldu.

Konunun tarafları, ANAP'ın mevcut teklifi üzerinde görüşlerini açıklamış, bunun devamında da ikili görüşmeler aracılığıyla “pazarlık” belli bir noktaya gelmişti. Referandumun katılım şartının kalkmasıyla bu pazarlıkta bir ilerleme sağlanabilirdi. Ne var ki 7 Mayıs'ta Başbakan Özal'ın yeni önerisi, aynı zamanda yeni bir tartışma konusunu da beraberinde getirdi. Özal mevcut teklifte yüzde 60 katılım koşulunu kaldırırken, halk oylamasının geçerliliği için bu kez başka bir “baraj” getiriyordu. Buna göre yasakların kalkması için *“referanduma katılanların yüzde 50'sinin evet oyu vermesi ve evet oylarının sayısının toplam seçmen sayısının üçte birinden az olmaması”* gerekiyordu. Yani örneğin toplam seçmen sayısının 25 milyon civarı olduğu düşünülürse, 3'te 1'e işaret eden oy 8,3 milyon ediyor. Eğer katılım 15-16 milyon civarında olursa, kabul oyları ret oylarından fazla olsa dahi 8,3 milyonun altında kalabilir. Böylelikle oyların çoğunluğu yasakları kaldırmayı onaylasa da, bu onay bahse konu oy barajına takılabilirdi. Özal'ın teklifinde, yüzde 60 katılım koşulu kaldırılmış, ancak yerini böyle bir “oy barajına” bırakmıştı. Bu değişiklik muhalefetin topyekûn tepkisine neden olurken, kamuoyu da her geçen gün yeni formüllerle karşılaşmanın şaşkınlığını yaşıyordu.⁵⁸⁶

⁵⁸⁵ Evren, Anılar 6, s. 120, 121.

⁵⁸⁶ “Pazarlık kilitlendi”, **Cumhuriyet**, 08.05.1987.

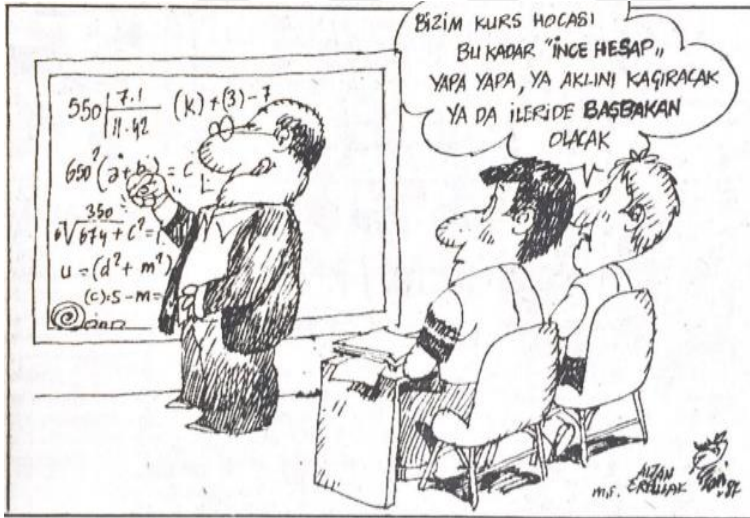
Yalçın Doğan, siyasi yasaklar üzerinde her geçen gün farklı bir formülün belirmesini şöyle yorumluyor: *“(…) neden sürekli akıl karıştırıcı, işi yeniden ve yeniden yokuşa sürücü formüller gündeme geliyor? Yok katılanların üçte biri, yok seçmenlerin şu kadar milyonu, yok anayasanın şu şu maddeleri, yok şu oranlar, yok bu kurallar! Tüm bunların ortak bir adı var: Yasakları Özal kaldırmak istemiyor! (...) Yasaklar her gün yeni bir oyun, her gün yeni bir formüle bağlanıyor. Bugün yağmur yağdı böyle oldu, torbadan 8 milyon 300 bin çıktı. Yarın bir bakarsınız, partiler arasında bu konuda bile uzlaşma sağlanmışsa, o zaman yeni bir formül daha çıkabilir: Z5J3R9Y2... Bu formülü anlamak şart değil. Yasakların kaldırılmasını engellesin yeter...”* Bkz. Yalçın Doğan, “Z5 J3 R9 Y2”, **Cumhuriyet**, 08.05.1987.

Şekil 32: Pazarlığın Geldiği Nokta: Arapsacı-1

Kaynak: Altan Erbulak, Milliyet, 14.05.1987, s. 9.

Şekil 33: Pazarlığın Geldiği Nokta: Arapsacı-2

Kaynak: Altan Erbulak, Milliyet, 23.06.1987, s. 9.

Muhalefet oy barajını, ihtimal dahilinde olan bu tehlikeyi görerek karşıladı ve Özal'ın önerisini eleştirdi. DYP Genel Başkanı Cindoruk, öneriyi şöyle karşıladı:

Cumhurbaşkanı 7 milyon 200 bin bir kişinin evet demesi durumunda barajın geçerli sayılmasını düşünmüştü. Oysa başbakanın getirdiğine göre 8 milyon kişi oy verirse anayasa değişikliği geçerli olacak. Baraj 800 bin oy arttırılmıştır. Başbakan hem bizi haklı buldu, yüzde 60'ı ben koymadım dedi, topu cumhurbaşkanına attı. Şimdi getirdiği teklifle baraj yüzde 67'ye çıktı.

Başbakanın ne muhalefete ne cumhurbaşkanına saygısı vardır. Ciddiye almamıştır. Referandumdan kimin korktuğu ortaya çıkmıştır.

SHP Genel Başkanı İnönü ise Başbakan Özal'ın muhalefeti oyuna getirmek istediğini belirterek, anayasa değişikliklerinin bir paket halinde ele alınmasına karşı olduklarını yineledi ve muhalefeti de uyardı: *“Başbakan yasakların kalkması gibi herkesin istediği bir konuyu yakaladı ve bu yoldan halkın yararına olmayacak anayasa değişikliklerini kabul ettirmeye çalışıyor. Bu oyuna gelmeyiz, kimsenin de gelmesini istemeyiz.”* DSP’de de Grup Başkanı Cahit Karakaş, Özal’ın son önerilerini “demokratik saygısızlık” olarak tanımlarken, başbakanın “entrikalarla başarıya ulaşamayacağını” ifade etti.⁵⁸⁷ Özal güncellenen anayasa değişikliği için, *“Sayın Cumhurbaşkanımız yüzde 60 barajı istemekten vazgeçmiştir. Ama anayasa değişikliklerinin düşük ekseriyetle kabul edilmesinden yana değildir. Burada bir limitasyon konulmasından yanadır. Para cezası hükümleri konulabilir iştiraki arttırmak için. (...)”* diyor ve sonrasında yeni formül, anayasa değişikliği teklifine ekleniyordu.⁵⁸⁸

⁵⁸⁷ “Özal’ın önerisine muhalefetin yanıtı: Baraja hayır”, **Cumhuriyet**, 08.05.1987.; “Yeni önerilere muhalefetten sert tepki: ‘Özal tuzak kuruyor’”, **Hürriyet**, 08.05.1987.

⁵⁸⁸ Cumhurbaşkanı Evren aynı gün Özal’ın kendisini aradığını ve yeni değişikliği aktardığını söylerken, konuşmalarını şöyle aktarıyor: *“Telefonda kendisine ‘Bunda ısrar etmeseniz iyi olur. Mademki oy vermede vatandaşlara oylamaya katılma zorunluluğu getiriyoruz, o takdirde buna ne gerek var? Manasız olur’ dedim. Özal birtakım rakamlar verdi ve ‘Parti grubunda problemleri olduğunu, bunun için böyle bir baraj koymak zorunda kaldım’ dedi. Telefonla biraz daha ısrar ettim. Baktım o da ısrarlı bulunuyor. Onun üzerine sinirlendim ve ‘Artık bu safhadan sonra karışmıyorum. Ne haliniz varsa görün’ dedim ve telefonu kapattım.”*

Evren ardından mevcut durum hakkında şu kanıda olduğunu belirtiyor: *“Benim anladığım kadarı ile ANAP bu yasakların kalkmasını istemiyor, kanunun çıkmasını açıkça önlemek istemiyor. Öyle maddeler ve fıkralar koymak istiyor ki, muhalefet partileri bunları kabul etmesin ve böylece ‘Ne yapalım, biz yasakların kalkmasını istedik ama muhalefet önledi’ diyecek. Veya kanun bu şekilde kabul edilirse o zaman da konan barajlar aşılsın ve gene sonuçta ‘Ne yapalım, işte biz kanunu çıkardık. Ama halkımız bu yasakların kaldırılmasını istemedi’ diyecekler. Vaktiyle başbakan ve bazı bakanlar sağda solda, ‘Biz yasakların kaldırılmasına taraftarız ama ne yapalım yukarısı istemiyor’ deyip suçu benim üzerime yüklemeye kalkmasalardı, ben de bu şekle gelmesine yardımcı olmazdım.”* Evren, Anılar 6, s. 123.

Esasında Evren’in bu durumdan, notlarında belirttiği kadar şikayetçi olduğunu söylemek güç. Zira bu tartışmalar sürerken Evren, bu görüşlerini kamuoyuna yansıtmada “cimri” davranıyordu. Zaten Özal’ın teklifini şekillendirmesinde Evren ile yaptığı görüşmeler ve mutabık kaldığı noktalar esastı. Daha önce de belirttiğimiz gibi Evren, siyasi yasakların kaldırılmasına karşı olduğunu bildiği ANAP ile, yasakların kaldırılmasını isteyen muhalefeti karşı karşıya bırakmak istiyor; ANAP’ın planladığı değişikliklerin, - en azından bahsettiği kadar- karşısında durmuyordu.

Şekil 34: Özal ve “Yeni Formülleri”

Kaynak: Bedri Koraman, Milliyet, 10.05.1987, s. 1.

Esasında bu formülü Özal’ın muhalefetle olan pazarlık aşamasında bıraktığı bir pazarlık payı olarak da görmek mümkündür. Zira referandum için düşük bir katılım planlamak ve bunun gerçekleşmesi için çabalamak zor bir uğraş olsa gerekti. Bir yandan yasakların kaldırılmasını halkoyuna taşımak, genel olarak anayasa değişiklikleri için halkoyunu mecburi kılmak, bu argümanı savunurken tabiri caizse “halkoyunu kutsamak”; diğer yandan da halkoyuna başvurulacak ilk değişiklikte “sandığa gitmeyin” propagandası yapmak veya yasakların devamı için bu şarta bel bağlamak çok tutarlı ve sağlıklı bir taktik olmazdı. Dolayısıyla bu oy barajı meselesi ANAP’ın, “anayasa değişikliği pazarlığında bıraktığı, üzerinde ısrarcı olmayacağı bir pazarlık payı” olarak görülebilirdi. Erdal İnönü de Özal’ın olmayacak önerilerle ortaya çıktığını ve daha sonra ödün verir bir havaya girerek 175. maddeyi kabul ettirmek isteyeceğini belirtirken, yine diğer muhalefet partilerine çağrı yaptı: “*Bizim herkese tavsiyemiz oynanan oyunu iyi görmeleri, tuzağa düşmemeleridir.*” Bu yeni öneri muhalefetin, eleştirilerini iktidarla birlikte cumhurbaşkanına da yöneltmesine neden oldu. Cindoruk, yaptığı açıklamada yeni değişiklikler için “*(...) basit bir düşüncenin kötü niyetli kurnazlığıdır, tuzağıdır. Amaç; Sayın Demirel korkusudur, yasakların sürmesini sağlamaktır*” derken, Başbakan Özal’ın anayasa değişikliği ile haksızlıkları kaldırmak yerine yeni haksızlıklar getirdiğini belirtiyor,

cumhurbaşkanının da konuya bir tavır ve ağırlık koymadığını vurguluyordu. Cindoruk, “Siyasi yasakların sürmesi, barajlara takılması yolunda çok taraflı bir anlaşmanın varlığı kamuoyunun dikkatinden kaçmamıştır” derken, yapılacak olası referandumda yaşanacak tehlikelere dikkat çekti. Cindoruk bu koşullar doğrultusunda, “anayasa hercümercinden çekildiklerini” açıkladı. Rahşan Ecevit de yaptığı yazılı açıklamada tepkiliydi:

Aslında yasakların kalkmasının başta bulunanlarca istenmediği bellidir. Bunu açık açık söylemek çok daha dürüstçe bir davranış olurdu. Fakat ilgililer, yasakları anayasada belirlenen 1992 yılına kadar yürürlükte tutmayı istemekle de kalmıyorlar. Daha ileri gidip, yasaklıların siyasal yaşamını tümünden söndürebilmek için çırpınıyorlar.

R. Ecevit, Cumhurbaşkanı Evren’i konuya alenen katılmamakla suçlarken, “cumhurbaşkanından tarafsızlık beklemeyi aşırı iyimserlikle eş değer gördüğünü” belirtti ve ekledi: “Sayın Cumhurbaşkanının Başbakanla tam mutabakat halinde olduğu bellidir. Galiba Sayın Turgut Özal’ın tek doğru sözü de budur.”⁵⁸⁹

Bu evrede Bülent Ecevit de geniş bir değerlendirmeye kamuoyuna fikirlerini aktardı.

Sayın Özal, her gün birbiriyle çelişen formüller ortaya atarak, rakam bolluğuyla zihinleri karıştırarak konuyu anlaşılmasız duruma getirmeye çalıştı. Her türlü kandırmacayı, ayak oyununu siyasal ustalık saydı. Tam sekiz ay boyunca ‘Anayasa değişikliklerini kolaylaştıracamız, millet iradesine bağlayacağız’ dedikten sonra şimdi tam tersini yapmaya kalkışıyor

diyen Ecevit’in tespit ettiği birkaç nokta vardı. Bunlardan birine göre Özal, cumhurbaşkanlığı hesabı yapıyordu:

Toplumun gerçek demokrasi özlemi önünde duran 1982 Anayasasını kilitleyip anahtarı cumhurbaşkanlığı makamına teslim etmek, Anayasa konusunda cumhurbaşkanının iradesini de hem millet iradesinin hem de Millet Meclisi iradesinin üzerine çıkarmak istiyor. Bunu yaparken hiç kuşkusuz 1989’da kendi cumhurbaşkanlığı hayalini kuruyor. Hükümet başkanlığı olarak başlattığı keyfi yönetimini orada sürdürmeyi tasarlıyor. Bunu şimdiden güvence altına almaya çalışıyor.

Ecevit’in bir diğer tespitine göre Özal’ın ikna olacağı tek sonuç, Demirel’in tasfiyesi idi: “Kendisini tatmin edebilecek tek bir sonuç vardır. Sayın Süleyman Demirel’in pes edip teslim olması... Sayın Demirel’i teslim almadan Sayın Başbakan’ın huzura kavuşamayacağı anlaşılıyor.” Ecevit’e göre Özal’ın yasaklar konusundaki tavrı açıkça ortaya çıkmıştı:

⁵⁸⁹ “Cindoruk: Yasakları kaldırmama anlaşması”, **Cumhuriyet**, 09.05.1987.; “3 liderden 3 salvo”, **Hürriyet**, 09.05.1987.

*Sayın Başbakan'ın o konudaki düşüncesi, hesabı artık apaçık ortaya çıktı. Başbakan geçici 4. maddedeki yasakların kalkmasını kesinlikle istemiyor. Ama hem istemiş gibi görünüp hem önlemek için her çareye başvuruyor. Yasakların kalkmasını kesinlikle istemediğini söylerken, 1992'de bile, yani anayasada belirtilen 10 yıllık sürenin sonunda bile kalkmasını istemediğini düşünüyorum. Yasakları uygulamada beş yıl daha uzatmayı planlıyor. Hesabını kitabını ona göre yapıyor.*⁵⁹⁰

9 Mayıs'ta bu kez Özal muhalefeti eleştirirken, “üçte bir barajını” müzakere edebileceklerini söyleyerek, “bıraktığı pazarlık payını” kullanmış oldu.⁵⁹¹ Gelinek nokta itibarıyla Özal'a karşı sert pazarlık yürütenlerin başında ana muhalefet partisi SHP geliyordu. İnönü ısrarla 175. madde değişikliğine karşı çıkıyor, Özal'ın siyasi yasakları kullanarak anayasa üzerinde hakimiyet kurma planları yaptığını vurguluyor; muhalefeti de “uyanık olmaya” davet ediyordu. SHP'nin bu çizgisini sürdürmesinde, “emanetçi lider” gibi bir problemlerinin olmamasının rahatlığı da bir etkendi.⁵⁹² Zira DYP ve DSP pazarlık sürecinde bu denli tavizsiz değillerdi. SHP'deki bu çizginin, süregelen pazarlık sürecinin türlü aşamalarında korunduğu söylenebilir. “Anayasa hercümercinden çekildiklerini” açıklayan DYP ise referandumda üçte bir oy barajının kaldırılmasıyla birlikte ANAP'ın değişikliklerini kabul etme noktasına geldi. DYP'nin uzunca bir süredir sürdürdüğü politik çizgi, “Demirel” odaklıydı ve şimdi de Demirel'in siyasal haklarına kavuşması adına süren mücadelede “ANAP'la uzlaşma noktasına” gelindi. DSP ise başta Özal'ın anayasa değişikliğini kolaylaştırma söylemine katılmış, bu bağlamda ikili görüşmelere de başlamıştı. Ancak bu yakın çizgi, pazarlık sürecinde aynı doğrultuda yürümedi. DSP, Özal'ın getirdiği önerileri

⁵⁹⁰ Ecevit, halk oylaması kampanyasında devletin tüm imkanları ile, radyo-TV'nin de aracılığıyla yasaklı isimlerin kötüleneceğini, tek yanlı bir kampanya ile milletin gözünün korkutulacağını söylerken; ANAP'ın yasakların devamını bu sayede halka onaylattıktan sonra, 1988 seçimlerini de 1987 güzüne alabileceğini belirtti. Bundan sonra ise ilk genel seçimlerin en geç 1992'de olması gerekeceğini söyledi ve ekledi: “Yasakların kendiliğinden sona erme tarihi ise 18 Ekim 1992. 1992 seçimleri de o tarihten birkaç hafta öne alındı mı, yasaklılar daha sonraki seçimlere kadar aday olamayacaklar ve seçilemeyecekler demektir. İşte böylece üzerlerindeki seçilme yasağı anayasada belirlenen 10 yıldan, uygulamada 15 yıla çıkarılmış olacaktır. Buna anayasanın hileli yoldan ‘tağyir ve tedbili’, yani bozulup değiştirilmesi denebilir. 1997'den sonrasını da Başbakan Allah'a havale etmektedir. O zamana kadar, kim öle kim kala!” Bkz. Ertuğrul Özkök, “Bülent Ecevit Anayasa değişikliği için Hürriyet'in sorularını cevaplandırdı: Özal'ın gözü Cumhurbaşkanlığında”, **Hürriyet**, 11.05.1987.

Görüldüğü üzere Bülent Ecevit, Özal'ın sadece siyasi yasakları devam ettirmek değil, aynı zamanda daha da uzamasını sağlamak düşüncesinde olduğunu vurguluyordu.

⁵⁹¹ “Pazarlığa devam”, **Cumhuriyet**, 10.05.1987.

⁵⁹² DYP ve DSP kulisleri; SHP'nin parti içerisinde siyasi yasakların getirdiği bir problemle karşı karşıya olmadığı, bu açıdan “sırtında yumurta küfesi taşımadığı” inancındaydı. Bkz. “Mecliste anayasa haftası”, **Cumhuriyet**, 11.05.1987.

kendi düşünceleriyle bağdaştıramayınca bu yakınlığa set çekmiş oldu. Fakat yine de mevcut pazarlıkta SHP ölçüsünde müzakere dışı değillerdi.⁵⁹³

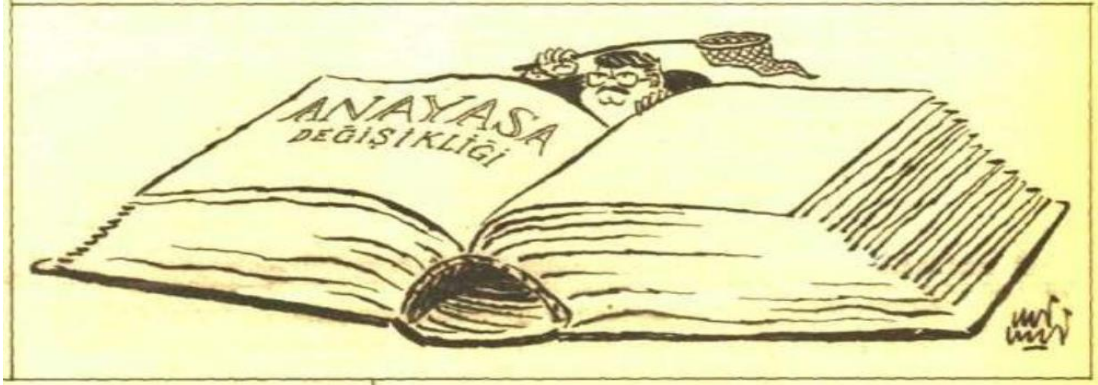
Özal 12 Mayıs itibarıyla yaptığı yeni önerisinde, referanduma dair herhangi bir katılım veya oy barajının bulunmayacağını, yasakların kaldırılması için evet oylarının hayır oylarından bir fazla olmasının yeteceğini açıkladı. Bu öneriyle birlikte artık pazarlığın sonuna gelindiği belli oluyordu. Nitekim DYP ve DSP bu önerinin karşısına geçmediler; önerinin karşısında sadece SHP kaldı.⁵⁹⁴ SHP hala siyasi yasakların mecliste “pazarlıksız ve gürültüsüz patırtısız” kaldırılmasını öneriyordu. Fakat artık Özal’ın mevcut önerisi, “emanetçi liderlerin partilerinin” görmezden gelemeyeceği ölçüdeydi. Mevcut değişiklik paketini içtenlikle benimsemiyorlardı ancak artık “buna razıydılar”. Bu asgari şartlarda anlaşıldığına göre, değişikliğin kanunlaşması için meclisten geçmesi gerekiyordu. Dolayısıyla “pazarlığın nihayete erishi”, mecliste yapılacak görüşmelerde kesinlik kazanacaktı.

Kamuoyu ise bir süredir gündemi işgal eden rakamlar, barajlar, yüzdeler ve hayli karışık hesaplarla baş başa kaldı. Bahis ise adeta ileri seviye bir politik satranç idi. Bürokratik-teknokrat kimliği ve yenilikçi imajı ile anılan Özal’ın, politikacı (!) olduğunu gösteren en net etap burası olmalıdır. Uzun pazarlık sürecinden sonra Özal istediği tavizi almış gözüküyordu. Anayasa değişikliği şartlarında esnetme yapılacak, yasaklar kaldırılrsa da halkoyuna taşınacaktı. Bu pakete diğer değişiklikler de eklemleniyordu. Tüm bu “rakam karmaşası ve formül sağanağı”nın ANAP’ın seçim sistemindeki diğer bazı hamleleriyle birleşmesinden çıkacak sonuç bize 1987 seçimleri sonunda daha büyük manalar sunacak ama şimdilik Meclis’teki son tartışmalara ve sonundaki “kavgaya” varan atışmalara göz atalım.

⁵⁹³ “Anahtar DYP’de”, **Hürriyet**, 12.05.1987.

⁵⁹⁴ “Düğüm çözülüyor”, **Cumhuriyet**, 13.05.1987.

Şekil 35: Başbakan Özal Anayasa Değişikliği Şartlarında İsteddiği Esnetmeyi Sağlamak Üzere...

Kaynak: Ali Ulvi Ersoy, Cumhuriyet, 15.05.1987, s. 1.

4.5. “PAZARLIĞIN” NİHAYETE ERMESİ VE TEKLİFİN MECLİSTE KANUNLAŞMASI

13, 14 ve 17 Mayıs tarihlerinde ANAP’ın getirdiği değişiklik teklifinin mecliste görüşülmesi, oylanması ve kanun halini alması, “pazarlıkların” nihayete erişini simgeliyordu. Yani cumhurbaşkanı, başbakan ve muhalefet liderleri nezdinde yapılan görüşmeler neticesinde tartışılan teklif, bu kez mecliste konuşulacak ve karara bağlanacaktı. Bu görüşmeler iki aşamalı idi. 13 ve 14 Mayıs’taki oturumlar görüşmelerin ilk etabını, 17 Mayıs’taki oturum da ikinci ve son etabını ifade etmekteydi.

Üstte belirtildiği gibi teklif paketinde dört değişiklik mevcuttu:

- İlki, seçmen yaşının 21’den 20’ye indirilmesi,
- İkincisi, milletvekili sayısının 400’den 450’ye çıkarılması,
- Üçüncüsü, anayasa değişikliğinin şartlarını belirleyen 175. maddede belirtilen esnetmelerin yapılması,
- Dördüncüsü, anayasanın geçici 4. maddesiyle tanımlanan siyaset yasaklarının kaldırılması ve geçerlik kazanması için halk oylamasına başvurulması idi.

Bakıldığında seçmen yaşının düşürülmesi ve milletvekili sayısının arttırılması değişiklikleri; 175. madde ve siyasi yasaklar maddeleri kadar uzun boylu tartışılmadılar. Teklifin ana değişikliği olan siyasi yasakların kaldırılması ve halk

oylamasına götürülmesi meselesi ile bir süredir “ön şart” halinde tartışılıp pakete eklenilen 175. madde değişikliği, tartışmaların temel noktalarındı.

13 Mayıs'ta önce teklifin tümü üzerinde tartışıldı. Teklifin tümü üzerinde ilk sözü alan SHP lideri Erdal İnönü, yasakların mecliste kaldırılması gerektiğini yeniden vurguladı. Bununla birlikte halk oylamasını savunan ANAP'a, “niçin dört değişiklikten yalnızca yasakların kaldırılmasını halkoyuna sunduklarını” sordu ve burada tutarsızlık olduğuna dikkat çekti.⁵⁹⁵ Yasakların kaldırılmasına yönelik bir süre önce ilk girişimi başlattıklarını ve DYP ile birlikte imza toplayarak konuyu meclise taşıma uğraşında olduklarını hatırlatırken, ANAP'ın buna yanaşmadığını ve işi sürüncemede bıraktığını belirtti. İnönü'ye göre Özal'ın amacı belli olmuştu:

*(...) Aylarca yürüttüğü pazarlıkların ve bugün karşımızda olan teklifin amaçları, ancak bu yakın geçmiş hatırlanınca açığa çıkıyor, iyice berraklaşıyor. Sayın Başbakan'ın geçici 4. maddenin kaldırılmasını istemediği, ancak bu reddi açıktan söylemeye cesaret edemeyip elindeki bütün olanaklarla engellemeye çalıştığı ve bunun için bu planı yaptığı açıktır. Elindeki olanaklarla bir halk oylamasına, etkilenmiş bir halk oylamasına götürerek bu reddi sağlamaya çalıştığı açıktır.*⁵⁹⁶

DYP Grubu adına konuşan Köksal Toptan da iktidarın, yasakların kaldırılmasını düzenleme sorumluluğundan kaçamayacak noktaya geldiğini, bunu sabote etmek için de 175. madde gibi “dolgu” maddelerini öne sürdüğünü belirtirken, yasakların kaldırılmasının halkoyuna götürülmesini eleştirmekle birlikte, “sırf uzlaşma zemini için itiraz etmeyeceklerini” açıkladı.⁵⁹⁷

DSP Grubu adına konuşan Edip Özgenç ise öteden beri anayasanın sivil kuvvetler eliyle değiştirilmesi gerektiğini savunduklarını ve başlangıçta ANAP'ın bu minvaldeki söylemine karşı çıkmadıklarını belirtirken, zaman içerisinde ANAP'ın anayasalarda olması gereken milli uzlaşma düşüncesinden ayrılarak tek taraflı hareket ettiğini söyledi. Özgenç'in siyasi yasaklarla ilgili vurgusu ise, geçici 4. maddenin yasakları iki farklı kategoride tanımlaması üzerineydi. Bilindiği gibi yasaklar 12 Eylül

⁵⁹⁵ “Sayın Başbakanın bu konuda sürekli olarak vurguladığı şey, anayasa değişikliğini halkoyuna sunma isteği ya da gereğidir; çabalarını hep bu şekilde kamuoyuna yansıtmaya çalıştı. Ne zaman teklifteki tutarsızlıklara, çelişkilere işaret ettikse, ‘Halkoyundan mı korkuyorsunuz?’ dedi. İyi ama şimdi getirilen dört anayasa değişikliği teklifinin yalnız birini, geçici 4. maddenin kaldırılmasını halkoyuna sunmayı öneriyor; öbür üçünü meclisin kabul etmesini yeterli buluyor. Niçin? Belli değil, hiçbir açıklama yok. (...) Demek ki böylesi ANAP'ın işine geliyor, o açık. (...)” Bkz. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem: 17, Yasama Yılı: 4, Cilt: 40, 102. Birleşim, 13.05.1987, s. 281.

⁵⁹⁶ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem: 17, Yasama Yılı: 4, Cilt: 40, 102. Birleşim, 13.05.1987, s. 282.

⁵⁹⁷ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem: 17, Yasama Yılı: 4, Cilt: 40, 102. Birleşim, 13.05.1987, ss. 288-291.

öncesindeki iktidar ve ana muhalefet partisi tanımıyla AP ve CHP için, haklarında kamu davası açılmış olanlar tanımıyla da MSP ve MHP için öngörülüyordu. MSP'lilerin ve bazı MHP'lilerin haklarındaki kamu davasından beraat etmesi ise, onlar için yasakların geçerliliği noktasında bir sorun doğurmaktaydı. Özgenç, hukuk anlayışlarına göre bu durumda olanların zaten siyasi haklarını geri kazanmış olmaları ve halk oylamasına dahil edilmemeleri gerektiğini vurgularken, bununla birlikte anayasanın 76. maddesini de hatırlattı. Bu madde belirli suçlardan 1 yıl ve üzeri mahkum olanların seçilme haklarını elinden alıyordu ve bu maddeye konu olanlardan biri de Bülent Ecevit idi. Özgenç, siyasi yasakların kaldırılması durumunda bu maddenin geçerliliğini sorguluyor ve mevcut teklifte buna da açıklık getirilmesini istiyordu. Anlaşılan DSP halk oylaması öncesinde, son dönemde yasakları ihlalden aldığı mahkumiyet ile bu karar kapsamına giren Bülent Ecevit'in durumunu netleştirme gayretindeydi. Özgenç, bu gibi çekinceleri vurgulamakla birlikte, DYP'nin tavrında olduğu gibi yasakların kaldırılmasının halk oylamasına götürülmesini ayıplıyor, ancak *“Halk oylamasında ısrar ediyorsanız, vebali sizde olmak üzere bundan da kaçmadığımızı burada bir defa daha tekrar etmekte fayda görüyoruz”* diyordu.⁵⁹⁸

Teklifin tümü üzerinde ANAP Grubu adına Pertev Aşçıoğlu söz almış, sonrasında ise Başbakan Özal konuşmuştu. Özal değişikliğe konu dört madde üzerinde açıklama yaparken, yasakların kaldırılması için referandumu niçin gerekli gördüklerinin üzerinde durdu; yasaklılar halktan “pasaport” almak zorundaydı:

*(...) bu mesele aslında 12 Eylül iktidarıyla 11 Eylül iktidarı arasında bir meseledir. Şunu yapabilirlerdi; özel bir kanun çıkarırlardı, anayasaya koymazlardı, (...) bu özel kanunu da anayasayla beraber halka, referanduma götürürlerdi. Netice şu olurdu, bu olurdu, bunu münakaşa etmek istemiyorum. (...) Şimdi, aynı halkın yani Türk halkının bunun üzerinde karar vermesi lazım gelir ve netice bizi hiç alakadar etmiyor. (...) bu, onlar için de daha şerefli yoldur. Evet, o, kısıtlılar için de daha şerefli yoldur; millettten pasaport almaları daha doğrudur, bizden değil.*⁵⁹⁹

Sonrasında sıra teklifin maddeleri üzerine yapılacak görüşmelere geçti. Aynı gün değişiklik paketinin ilk maddesi olan seçmen yaşının 21'den 20'ye indirilmesi

⁵⁹⁸ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 17, Yasama Yılı: 4, Cilt: 40, 102. Birleşim, 13.05.1987, ss. 291-295.

⁵⁹⁹ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 17, Yasama Yılı: 4, Cilt: 40, 102. Birleşim, 13.05.1987, s. 302, 303.

tartışıldı ve yapılan oylama sonucu 356 kabul ve 5 ret ile, bu değişiklik maddesi kabul edildi.⁶⁰⁰ Diğer maddeler üzerine yapılacak görüşmeler ertesi güne kalmıştı.

15 Mayıs'ta ilk olarak sıradaki 2. madde, milletvekili sayısının 400'den 450'ye çıkarılması değişikliği görüşüldü. Bu değişiklik de 315 kabul ve 55 ret ile kabul edildi.⁶⁰¹ 3. madde, 175. madde değişikliği idi. Bu madde, anayasa değişiklikleri için mecliste gereken oy oranını düşürmesi ve halk oylamasını da zorunlu kılması hasebiyle muhalefetin eleştirilerine konu oldu. DYP adına konuşan Doğan Kasaroğlu, anayasa değişiklikleri için referandumun zorunlu tutulmasıyla birçok sakıncanın doğacağını belirtti. Halkın tam yetki verdiği meclisin aldığı kararın yeniden halka götürülmesinin mantıksız olacağını, referandumun meclis ile millet arasında ihtilaf doğurma ihtimalini, meseleleri aslından uzaklaştıran demagojik tartışmalara açık olduğunu, demokrasiye inanmayan liderlerin elinde tehlikeli sonuçlar doğurabileceğini ve Türkiye'de sık sık seçimlerin yapılmasının ve bu seçimlerin getirdiği masrafların zaten bir şikayet konusu olduğunu; bunlara referandumların da eklenmesiyle masrafların katlanacağını vurguladı.⁶⁰²

SHP Grubu adına konuşan Aydın Güven Gürkan ise, anayasa değişikliği için getirilen değişiklik ile seçim sistemi arasında bir bağ kurdu ve böylelikle maddenin yeni halinin adaletsizlik getireceğinden yakındı. Anayasa değişikliği için ANAP'ın getirdiği yeni rakamı kabul etmelerinin mümkün olmadığını söylerken, mevcut seçim sistemi nedeniyle yüzde 35 kadar oy alan partinin anayasada istediği değişikliği yapabileceğinden, diğer yüzde 65'lik bölümün ise etkisiz kalacağından yakındı. Siyasi yasakların kaldırılması için 175. maddenin şart koşulmasını eleştirirken söyledikleri dikkat çekiciydi:

Sayın Demirel ve Sayın Ecevit, kendi hak ve hukuklarını alabilme yolundaki dar bir kapıdan özgürlüğe doğru bir adım atacaktırlar. Buna içtenlikle seviniyoruz ama aynı anda halk; 175. maddenin değişikliğiyle bir azınlığa anayasa yapma hakkı tanınarak, kendi hak ve hukukunun korunmasında güçsüz ve çaresiz bırakılacaktır. Bu dayanılması güç bir siyasal haksızlıktır. (...) bana öyle geliyor ki, halkın hak ve özgürlüklerinden bir miktarı koparılarak, yasaklı politikacıların

⁶⁰⁰ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem: 17, Yasama Yılı: 4, Cilt: 40, 102. Birleşim, 13.05.1987, s. 327.

⁶⁰¹ Buradaki 55 ret oyundaki ağırlık SHP'ye aitti. SHP Grubu adına konuşan Ayhan Fırat, teklifin getirilme gerekçesini şöyle görüyordu: "ANAP, TBMM'ye 211 milletvekili ile gelmiştir; ikisi istifa etmiştir, biri -Allah rahmet eylesin- ölmüştür. Bugün ANAP'ın 256 milletvekili vardır. ANAP'ın 48 tane transferi vardır. Bu transferlere yer arama çabası içindedir. (...)" Bkz. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem: 17, Yasama Yılı: 4, Cilt: 40, 103. Birleşim, 14.05.1987, s. 345, 351.

⁶⁰² **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem: 17, Yasama Yılı: 4, Cilt: 40, 103. Birleşim, 14.05.1987, ss. 352-355.

*özgürlük yollarına kaldırım taşı olarak döşenmektedir. Bu acıyı duymamam olanaksızdır. Bir askeri harekât sonucu Sayın Özal'a esir düşmüş ve rehine olarak tutulmuş Sayın Demirel'i Doğru Yol Partisi belki geri alacaktır ama karşılığında anayasayı ve onun içinde güvence altına alınmış bulunan laik cumhuriyetin temel ilkelerini ve halkın zaten çok dar olan temel hak ve özgürlüklerini Sayın Özal'a rehine olarak bırakacaktır. Tarih bunun akıllı bir değişim olmadığını ve halkın bunu hak etmediğini ne yazık ki yazacaktır.*⁶⁰³

DSP grubu adına konuşan Salih Alcan da geçici 4. madde ile getirilen yasakların kaldırılması gerektiğini ancak bunun 175. maddeyi de kabul etme koşuluna bağlanmasını yakışsız bir teklif olarak gördüklerini belirtti ve bu açıdan bu maddenin değişikliğine olumsuz baktıklarını ifade etti.⁶⁰⁴

ANAP ise bu maddeyi, anayasaların sivil yolla değişmesi geleneğinin yerleşmesi argümanı ile savunuyordu. ANAP grubu adına konuşan Adalet Bakanı Oltan Sungurlu, değişikliğin anayasayı değiştirmeyi kolaylaştırdığını anlatırken, ANAP Milletvekili İhsan Tombuş da sivil yolla yapılan anayasa değişikliklerinin azlığından yakındı. Tamamen TBMM inisiyatifle, 1924 Anayasasında da 1961 Anayasasında da yalnızca 7 kez değişiklik yapılabildiğini söylerken, anayasa üzerindeki temel belirleyicilerin ara rejimler ve darbe rejimleri olduğundan söz etti.⁶⁰⁵

Bu doğrultuda 3. madde için oylama yapıldı ve neticesinde değişiklik, 284 kabul ve 84 ret ile kabul edildi. Bu madde üzerindeki kabul oylarında ANAP ve DYP, ret oylarında SHP ve DSP hakimdi.⁶⁰⁶

Yasakların kaldırılmasının önündeki ön şart olan 175. madde değişikliği görüşüldükten sonra, sıra geçici 4. maddenin, yani yasakların kaldırılması ve halkoyuna sunulmasının tartışılmasına geldi. DYP grubu adına konuşan Vural Arıkan, anayasa değişikliğinin referanduma taşınmasını eleştirmekle birlikte, bu hususun anayasaya aykırı olduğunu iddia etti.⁶⁰⁷ SHP grubu adına konuşan Mustafa Kemal Palaoğlu ise açık bir çağrı yaparak söze girdi:

Geçici 4. maddenin kaldırılması için hazır, açık ve ortak bir parlamento rızası vardır ve bunun için halkoyuna gitme zarureti hiçbir anlamda yoktur; öyle ise

⁶⁰³ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 17, Yasama Yılı: 4, Cilt: 40, 103. Birleşim, 14.05.1987, ss. 355-359.

⁶⁰⁴ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 17, Yasama Yılı: 4, Cilt: 40, 103. Birleşim, 14.05.1987, s. 359.

⁶⁰⁵ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 17, Yasama Yılı: 4, Cilt: 40, 103. Birleşim, 14.05.1987, ss. 361-365.

⁶⁰⁶ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 17, Yasama Yılı: 4, Cilt: 40, 103. Birleşim, 14.05.1987, s. 375.

⁶⁰⁷ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 17, Yasama Yılı: 4, Cilt: 40, 103. Birleşim, 14.05.1987, ss. 376-380.

gelin 1 saat içinde, nihai bir şekilde siyasi yasakları kaldıralım. Konu mademki cesaret, korku, samimiyet açısından ele alınmak istendi; o zaman kim cesurdur, kim samimidir, kim değildir; anlamaya ve anlatmaya çalışalım.

Palaoğlu iktidarın yasakları kaldırmak için 175. madde ile bir bedel ve diyet ödetmek istediğini savunurken şunları söyledi:

Doğrudan doğruya, hiçbir bedel ve diyet öne sürmeden, bu ortak rıza içtenlikle teşekkül etmişken, geçici 4. maddeyi 1 saat içinde kaldırmak mümkün idi ama anayasanın 175. maddesi, bilmediğimiz ve belki bir süre bilemeyeceğimiz nedenlerle ve bu konunun karşısına karanlık, meçhul, pahalı ve ağır bir diyet olarak sunuldu.

Palaoğlu ayrıca “yasakların devam edip etmeyeceği” gibi bir sorunun halk oylamasına konu edilmesini ayıpladı:

(...) halk oylamasında her şey seçenek olamaz. Artık tartışması imkansız hale gelmiş çağ dışı şeyler seçenek olarak kılınamaz; güneşin doğup doğmayacağı seçenek kılınamaz; bazı adli olayların kapalı kalması mı, yoksa işkence mi, bir çift seçenek halinde halkoyuna sunulamaz. Tıpkı bunun gibi medeni bir topluma ‘bir kısım yurttaşlarının ikinci sınıf bir yurttaş olmasında devam etmelerini istiyor musun, istemiyor musun?’ diye sorulamaz. (...) Sayın Başbakan bir eliniz Avrupa Topluluğunun kapısının tokmağında, öbür elinizle Türk toplumuna ‘bir kısım yurttaşlarımızın hala ikinci sınıf yurttaş olmasına rıza gösteriyor musunuz, göstermiyor musunuz?’ diye sormaya hazırlanıyorsunuz. Böyle samimiyet olmaz ve böyle halk oylaması olmaz.⁶⁰⁸

Konuyla ilgili parti grubu adına olmayıp, kişisel anlamda söz alan muhalefet vekilleri de siyasi yasakların kaldırılmasının halkoyuna taşınmasına eleştiri getirmişlerdi.⁶⁰⁹

DSP grubu adına konuşan Durcan Emirbayer ise konuya yine hem bazı yasaklıların yargıda beraat ettiklerini hatırlatarak girdi ve bu belirsizliği yineledi, hem de 76. madde ile belirli suçlardan mahkum olanların seçilme haklarıyla ilgili konuştu. ANAP grubu adına konuyu cevaplayan Adalet Bakanı Oltan Sungurlu, siyasi yasaklar meselesinin siyasi bir karar olduğunu, bu yüzden halk oylaması için yalnız iki parti

⁶⁰⁸ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem: 17, Yasama Yılı: 4, Cilt: 40, 103. Birleşim, 14.05.1987, ss. 380-382.

⁶⁰⁹ Örneğin Türkan Arıkan bu konudaki fikirlerini belirtirken, ANAP’ı şu sözlerle eleştirdi: “(...) Konfüçyüs şöyle diyor: ‘Hükümdar gemiye, halk da suya benzer. Gemiye taşıran sudur, ama gemiyi deviren de sudur.’ ANAP gemisi su mu alıyor, delikleri süngerle kapamanın faydası yok; geliniz mertçe yasakları kaldıralım.” Bkz. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem: 17, Yasama Yılı: 4, Cilt: 40, 103. Birleşim, 14.05.1987, s. 393.

Bir diğer milletvekili Paşa Sarıoğlu ise şu kanıdaydı: “Sayın Başbakan bir taraftan yasakların kalkmasını istiyor, bir taraftan da istemiyor. Geline oyna demişler, yerim dar demiş. Şimdi oynamak istemiyor, yerim dar da demiyor. Bu durumda ne yapacaktır? Konuyu halkoyuna götürmek istiyor. Burada denenmek istenen nedir? Nasrettin Hoca’nın yoğurdu gibi, ‘Belki tutar’. Tutarsa ne olacaktır? Tutarsa Avrupalılara şu denecektir: ‘Efendim gördünüz mü, ben size demiştim, millet bunları silmiştir. Siz bunlara değer veriyorsunuz, işte bitti, tamam.’ (...)” Bkz. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem: 17, Yasama Yılı: 4, Cilt: 40, 103. Birleşim, 14.05.1987, s. 389.

hakkında karar alıp diğer iki partinin dışarıda bırakılamayacağını vurgularken, “*Bu kanun tımdır, şümullüdür, hepsine racidir; bir oylamaya gidilecekse hepsi için gidilecektir*” diye konuştu. Sungurlu ayrıca siyasi yasaklıların bazılarının beraat kararlarının şu an kesinleşmiş bir hüküm olmadığını da söyledi.⁶¹⁰

Yasakların halkoyuna götürülmesi ile ilgili, belirtildiği gibi birçok eleştiri getirilmiş olsa da, neticede yasakların kaldırılması üzerinde bir süredir devam eden pazarlıklar sonucu bu hal tarzında uzlaşmış olması, maddenin tam bir kabul ile meclisten geçmesini beraberinde getirdi. Neticesinde halk oylaması şartı olsa da siyasi yasaklar kaldırılıyordu ve bu doğrultuda hazırlanan 4. değişiklik maddesi, yapılan oylama neticesinde 360 kabul ve 7 ret aldı.⁶¹¹

17 Mayıs’ta değişiklik paketi için yapılacak görüşmelerin ikinci etabı başladı. Bu görüşmelerde sadece maddeler okunup tekrar nihai oya sunulacaktı. Muhalefetin bazı değişiklik önerileri olsa da bunlar kabul görmedi. Bu oylamalara göz atacak olursak;

-Seçmen yaşını konu alan 1. maddede 374 oy kullanıldı ve değişiklik 369 kabul, 5 ret ile kabul edildi.

-Vekil sayısını konu alan 2. madde üzerinde 372 oy kullanıldı, değişiklik 318 kabul, 54 ret ile kabul edildi.

-175. madde değişikliğini konu alan 3. maddeye 378 üye katıldı, değişiklik 293 kabul, 85 ret ile kabul edildi.

-Siyasi yasakların kaldırılması ve halkoyuna sunulmasını konu alan 4. madde için 377 üye oy kullandı, değişiklik 370 kabul ve 7 ret ile kabul edildi.

-Teklifin tümü üzerinde de 371 üyenin katıldığı oylama 345 kabul ve 56 ret ile sonuçlanıyor, böylece teklif kanunlaşmış oluyordu.⁶¹²

17 Mayıs günü teklifin kanunlaşmasına ramak kala SHP lideri İnönü’nün konuşması ve teklifin kanunlaşmasıyla birlikte teşekkür konuşması için Başbakan Özal’ın kürsüye gelmesi tansiyonu yükselten anlar olarak kayda geçti. İnönü geçici 4. madde ile ilgili son sözlerini, vurucu bir şekilde yaptı:

⁶¹⁰ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 17, Yasama Yılı: 4, Cilt: 40, 103. Birleşim, 14.05.1987, s. 382-388.

⁶¹¹ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 17, Yasama Yılı: 4, Cilt: 40, 103. Birleşim, 14.05.1987, s. 394.

⁶¹² T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 17, Yasama Yılı: 4, Cilt: 40, 106. Birleşim, 17.05.1987.

Sayın Başbakan sürekli olarak ‘Yasakları halk koydu, halk kaldırsın; onun için konuyu halk oylamasına götürüyoruz’ diyor. Burada bir temel saptırma var, bir temel kandırma var. (...) Beş yıl önceki anayasa oylamasında, anayasanın bütün maddeleri birlikte halkoyuna sunulmuştu. Bu bütün içinde temel soru, ‘Zamanın ileri gelen siyasetçilerine yasak koyalım mı, koymayalım mı?’ sorusu değildi; temel soru, halkoyunu çok daha derinden ilgilendiren, ‘Sivil yönetime geçelim mi geçmeyelim mi, çok partili demokratik rejime geçelim mi geçmeyelim mi?’ sorusu idi. Ama şimdi durum çok farklıdır; bir olağanüstü dönemin şartları artık yoktur, olağan hukuk kuralları işlemektedir. Bu durumda 200 kadar siyasetçiye ortaya çıkartıyorsunuz, onları tabiri caizse siyaset meydanına dolduruyorsunuz, ondan sonra halka, ‘Bu insanlar bundan sonra siyasal haklarının hepsini kullansınlar mı, kullanmasınlar mı?’ diye soruyorsunuz, yani bir çeşit halk mahkemesi kuruyorsunuz. Ve şimdi bir olağanüstü rejim yokken, demokrasimiz olağan şartlarda yürürken bu halk mahkemesini kuruyorsunuz. (...) Bu hareket, temelinde insan haklarına aykırı bir davranıştır. Halkımızı böyle ilkel bir davranışa zorlamaya hakkınız yoktur. Onun için geçici 4. maddeyi burada kaldıralım, diyorum. Siz bir rehin alma metoduyla, muhalefet partilerini de zorlayarak, belki bu yasakların kaldırılması konusunu halk oylamasına götürme sonucunu elde edeceksiniz; ama bu tarihin hükmünü değiştirmez ve bu karar alınırken, TBMM’de bu kararın ahlaki olmadığını, insan haklarına aykırı olduğunu açıkça söyleyen insanların da bulunduğunun tarihe geçmesini istiyorum.

Erdal İnönü, halk oylamasında sorulacak gerçek sorunun şu doğrultuda olduğu kanısındaydı:

Bugün yasaklar konusunu halka götürmenin gerçek anlamı, ‘Yasakları kaldıralım mı, kaldırmayalım mı?’ diye sormak değildir. Tersine, ‘Siyasetçilere şimdi yasak koyalım mı koymayalım mı?’ diye sormaktır. Daha açıkçası ‘Biz anayasayla gelen bu yasakları artık uygulayamıyoruz. Ne olur, bize yardım edin de, bu insanları istemediğinizi ilan edin de, bundan sonra bu yasakları uygulayalım’ demektir.⁶¹³

Teklifin tümü üzerinde yapılan oylama sonucu, değişiklikler kabul edilirken, Başbakan Özal, teklifin kabulünden ötürü teşekkür konuşması yapmak üzere kürsüye geldi. Bu esnada SHP’li vekiller bu duruma usullere aykırı olduğu iddiasıyla itiraz etti ve TRT’nin çekime başlamasına tepki gösterdi. Erdal İnönü’nün konuşmasında TRT’nin yayında olmadığını iddia ettiler ve bundan yakındılar. Bu tartışmalar eşliğinde SHP’li vekiller, Meclis Başkanı, Başbakan ve ANAP vekilleri çerçevesinde bir süre tartışmalar yaşandı. SHP’nin sıra kapaklarına vurarak yaptığı protesto ve gürültü eşliğinde kürsüde bulunan Başbakan Özal,

Sizlerin demokrasi anlayışı bu kadardır, (...) Gürültüyle hiçbir şeyin hakkından gelemesiniz; küçüldükçe küçüleceksiniz, daha da küçüleceksiniz. Evet, burada mağlup oldunuz, başka yerde de mağlup olacaksınız. (...) burada anayasa

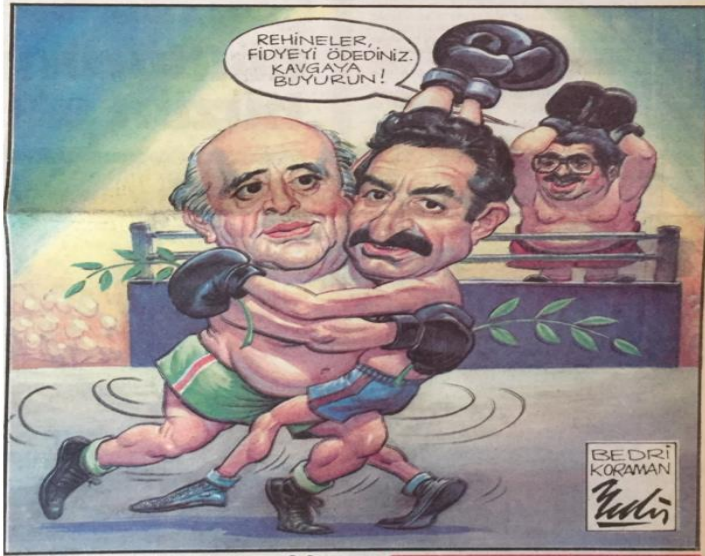
⁶¹³ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 17, Yasama Yılı: 4, Cilt: 40, 106. Birleşim, 17.05.1987, s. 559, 560.

değişmiştir, ilk defa Türk tarihinde sivil bir meclis, başka bir zor altında kalmadan değiştirmiştir. Biz bunu ispat ettik

derken; protesto ve gürültüler devam etmiş, ANAP'lıların alkışlarıyla SHP'lilerin tepkileri iç içe geçmişti. Görüşmeler Özal'ın ana muhalefete yönelttiği şu sözlerle son buluyordu: “*Ve inşallah ilk seçimde de çoğunuzu burada görmeyeceğiz.*”⁶¹⁴

İşte siyasi yasakların kaldırılmasını içeren değişiklik teklifi ana hatlarıyla bu görüşmeler ve tartışmalar eşliğinde oylanıyor; bu meclis atmosferinde kanunlaşıyordu.⁶¹⁵ 12 Eylül'ün tertiplelediği siyasi yasaklar, sivil düzene geçişin ardından yasaklı liderlerin sahaya inmeleriyle muhalefet partileri tarafından sorgulanmış, git gide uygulama olanağını yitirmiş ve uzun pazarlık ortamının akabinde de değişiklik teklifine konu olmuştu. Değişikliğin kanunlaşmasıyla birlikte siyasi yasaklar kaldırılıyor ancak geçerlik kazanması için halkoyuna müracaat ediliyordu. Türkiye'yi, yasaklı siyasilerin siyasi haklarını yeniden kazanıp kazanamayacağının oylanacağı bir referandum atmosferi bekliyordu.

Şekil 36: Fidyeye: 175. Madde, Rehineler: Yasaklı Liderler, Kavga: Referandum...

Kaynak: Bedri Koraman, Milliyet, 16.05.1987, s. 1.

⁶¹⁴ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 17, Yasama Yılı: 4, Cilt: 40, 106. Birleşim, 17.05.1987, ss. 570-574.

⁶¹⁵ Kanunun tam hali için bkz. Kanun No: 3361, “7.11.1982 Tarih ve 2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 67, 75, 175 inci Maddelerinin Değiştirilmesi ve Geçici 4 üncü Maddesinin Yürürlükten Kaldırılması Hakkında Kanun”, Resmi Gazete, 18.05.1987 (Mükerrer Sayı).

Şekil 37: Referandum öncesi vatandaş...

Kaynak: Bedri Koraman, Milliyet, 11.05.1987, s. 1.

BEŞİNCİ BÖLÜM

YASAKLI SİYASİLERİN KADERİ HALKIN ELİNDE: 1987 HALK OYLAMASI

Siyasi yasaklar meselesi, “kartopu gibi büyüyerek” siyaset sahnesinde giderek daha fazla gündem olduktan sonra, uzun süren bir pazarlık sürecinden geçti. Şimdi ise halkoyuna konu olmaya hazırlanıyordu. Türk siyasi tarihinin bu evresi, yasaklar özelinde gerçekleşecek bir “evet-hayır” cepheleşmesini ve bu cephelerde yer alan taraflar arasında giderek artan tansiyonu ifade etmekteydi.

İktidar, artık daha net görüldüğü üzere yasakları kaldırmaya gönüllü olmuyor; yasaklı liderleri “sandıkta” bırakmaya hazırlanıyordu. Cephenin diğer tarafında ise iktidarın bu oyununu bozma çabası vardı. Ancak bu çabaya her parti ve lider “kendi bildiği doğrultuda” yön verecekti.

5.1. MUHALEFETTEN BİR HAMLE: HALK OYLAMASI ANAYASA MAHKEMESİNDE

Siyasi yasakların halkoyuna konu edilmesi muhalefet partilerinde olduğu kadar, basında ve hukuk çevrelerinde de çokça eleştiriyle karşılandı. Çoğu kişiye göre mahkemeler tarafından tespit edilmiş bir ceza olmadan, askeri rejimin kanaati doğrultusunda hazırlanan ve sivil demokratik düzende artık uygulama imkanının olmadığı anlaşılan siyasi yasakların bir halk oylamasına konu edilmesi doğru bulunmuyordu. Temel siyasi haklar çoğunluk iradesinin inisiyatifinde olmamalıydı; böyle olursa yargı yetkisi halka bırakılmış olurdu, oysa yargı yetkisi yalnızca yargı organlarına aitti.⁶¹⁶ Bülent Tanör, halkın oyuyla insanları siyasetten mahrum etmenin

⁶¹⁶ Coşkun Kırca’nın yazısı birçok kimsenin savunduğu bu argümanlara dair örneklerden biriydi: “İnsan haklarına ve hukuka bağlı bir devlette, bir kişinin temel haktan yoksun kılınması, suç işlenince verilen bir cezadır. Demek ki bu kişilere ceza verilmiştir. Oysaki demokrasilerde millet, halk, seçmen kütlesi, kimseye ceza verme hakkına sahip değildir. Ne millet, ne halk, ne de seçmen kütlesi mahkemedir. Bir demokraside ceza, millet adına mahkeme tarafından verilir ama millet tarafından verilemez. Verilirse o toplumun adı demokrasi olmaz; çoğunluk istibdadı olur.” Bkz. Coşkun Kırca, “Halkoylamasına gerek yok!”, **Hürriyet**, 08.05.1987.

ancak 3 bin yıl önce Eski Yunan’da görüldüğünden dem vururken, böyle bir mantığın doğru olmadığını vurguluyordu:

Dünyanın hiçbir yerinde, hiçbir demokraside halkın bir kesimini bu hakkından mahrum edelim mi etmeyelim mi diye oylama yapılmaz. Özgürlükler kişiseldir, doğaldır. Mevcut yasalar çerçevesinde mahkeme kararı olmadan buna ne meclis ne de seçmenler müdahale edemezler. Bu Türkiye’nin başına kötü işler açar, hakları gasp etmek için bahane oluşturabilir. (...)

Tanör, meselenin kişilerin siyasi görüşlerini beğenip beğenmemenin ötesinde olduğunu belirtti: “(...) insan Türkeş’e, Demirel’e, Ecevit’e ya da Erbakan’a karşı olabilir. Ama en fazla oyunu vermez. Ama bir kişi olsa bile, mahkeme kararı olmadan, bir askeri rejimin tasarrufu olarak bu hakkından yoksun tutulması hepimiz için ayıptır.”⁶¹⁷ Tanör’ün bu sözleri, dönemin geniş hukuk çevrelerince dile getirilen hususları özetleyen cinstendi. Fakat siyasi yasaklar için halk oylamasının zaruri kılınması artık meclis kararıyla kesinlik kazanmıştı. DYP, siyasi yasakları kaldırabilmek için ANAP ile asgari müşterekte uzlaşmış ve yeterli çoğunluk sağlanmıştı. Ancak kararın Resmi Gazetede de yayınlanmasının ardından, DYP son kozunu oynamaya hazırlanıyordu.

O koz Anayasa Mahkemesine yapılacak itiraz idi. İddia ise, anayasa değişikliği paketindeki siyasi yasakları kaldıran ve geçerlik kazanması için halk oylamasında “evet” çoğunluğunu şart koşan maddenin anayasaya aykırı olmasıydı. DYP bu aykırılığı şöyle temellendirmekteydi: Anayasa değişiklikleri bilindiği gibi dört farklı konudaydı ve bir paket halinde mecliste kabul edilmişti. Bu paketin içinde “anayasa değişikliklerini düzenleyen anayasanın 175. maddesine dair değişiklik” de vardı. Fakat bu değişiklik paketi mecliste kabul edilirken 175. madde henüz değişmemişti. 175. maddenin yürürlükte olan hali ise, anayasa değişiklikleri için “zorunlu halk oylamasını” öngörmüyordu. Anayasa değişikliği teklifi yeterli çoğunlukla mecliste kabul edilir, bu değişikliği veto edip etmemek ya da halk oylamasına götürüp götürmemek cumhurbaşkanı inisiyatifinde olurdu. Cumhurbaşkanı Evren de halihazırdaki değişiklikleri kabul edip Resmi Gazetede yayınlanmasını uygun gördüğüne göre, yasakların mecliste kaldırılmış olması kâfi gelmeliydi. Yani anayasa değişikliklerinin kurallarını çizen 175. maddenin o anki hali, bir değişikliğin geçerlik kazanması için mecliste kabulünün ardından “zorunlu bir halk oylamasını”

⁶¹⁷ “Söyleşi / Bülent Tanör – “Anayasa kevgire döndü”, **Nokta**, Yıl: 5, Sayı: 23, 14.06.1987, s. 16, 17.

içermediğine ve siyasal yasakların kaldırılması da 175. maddenin değişiklik öncesi hükümlerine göre meclisten geçtiğine göre, bu değişikliğin geçerlik kazanması için halk oylamasına götürüleceği ibaresi anayasaya aykırı idi. Anayasa Mahkemesine yapılacak itiraz işte bu teze dayanıyordu ve değişiklik maddesindeki “halk oylaması şartının” iptali talebini içermektedir.⁶¹⁸

DYP, başvurunun yapılması için gerekli olan 80 imzayı DSP ile bazı SHP’li ve bağımsız milletvekillerinin desteği ile sağladı. 27 Mayıs günü Anayasa Mahkemesine, toplam 90 milletvekili imzasıyla başvuruldu.⁶¹⁹ Bununla beraber başvuru sahiplerinin ve hukuk çevrelerinin, bu itiraz sonucu umulan sonucun elde edileceğine yönelik çok büyük bir beklentiye girdiğini söylemek mümkün değildi. Bunun nedeni ise Anayasa Mahkemesinin, anayasanın 148. maddesinde belirlenen görev ve yetkilerinde yatıyordu. “Esas” ve “şekil” bakımından inceleme-denetleme yetkisine sahip Anayasa Mahkemesi, anayasa değişiklikleri söz konusu olduğunda yalnızca şekil bakımından inceleme-denetleme yetkilerine sahipti ve bu inceleme için de üç detay belirlenmişti. Bunlar; anayasa değişiklik teklifinin yeterli çoğunlukla verilip verilmediği, oylamanın yeterli çoğunlukla yapılıp yapılmadığı ve teklifin ivedilikle görüşülemeyeceği şartına uyulup uyulmadığı idi. Bu açıdan Anayasa Mahkemesi, 1961 Anayasasındaki inceleme alanı bakımından “kan kaybetmişti”. Böylelikle mahkeme için şeklen, anayasa değişikliği paketindeki bu üç hususun incelenmesi, “teknik detayların takibinden” ibaret görülüyordu ve muhalefetin başvurusunun da -her ne kadar güçlü bir argüman barındırsa da- Anayasa Mahkemesinin görev ve yetki tanımının dışında kalması daha olası bir ihtimal olarak yorumlanmaktaydı.⁶²⁰

Diğer taraftan bunun aksini düşünenler de vardı. Bu görüşe göre itiraz başvurusundaki gerekçe, halk oylamasının biçim yönünden de iptalini gerektirebilirdi.⁶²¹ Ayrıca anayasa değişikliği için halk oylamasını geçerli kılmak, Anayasa Mahkemesinin görev ve yetki alanına giren “teklife dair yapılan oylama

⁶¹⁸ “Yasaklara oylamasız formül”, **Cumhuriyet**, 24.05.1987.

⁶¹⁹ DYP ve DSP, başvurunun hukuki dayanağına SHP’ye oranla daha çok güvenmekteydi; SHP bu konuda daha ihtiyatlı idi. Bu başvurudaki rolü, ihtiyaç duyulan imza sayısını tamamlamaktan ibaret oldu, denilebilir. SHP Genel Başkanı İnönü, bu konuda meclis grubunu serbest bırakmış; 22 SHP’li vekil bu başvuruyu desteklemişti. Diğer imzalar 43 DYP, 19 DSP ve 7 bağımsız milletvekiline aitti. Bkz. “İptal dilekçesi 90 imzalı”, **Hürriyet**, 28.05.1987.

⁶²⁰ Mustafa Ekmekçi, “Yasaklar”, **Cumhuriyet**, 04.06.1987.; “Bir ihtimal daha var”, **Yankı**, Sayı: 845, 8-14 Haziran 1987, ss. 14-16.

⁶²¹ Turgut Kazan, “Referandum Anayasa Mahkemesinde”, **Cumhuriyet**, 08.06.1987.

çoğunluğunu” da ilgilendirirdi. Çünkü bu yolla TBMM, oylama çoğunluğunu kendisi dışında yeni ve öngörülmeleyen bir yöntemle zoraki olarak bağlamış oluyordu ve bu durum 175. maddenin yürürlükteki haliyle de bağdaşmazdı. Anayasa Mahkemesi bu durumu göz önünde bulundurmalı, halk oylamasını iptal etmeli ve böylece mecliste kaldırılmış bulunan siyasi yasaklar geçerlilik kazanmış olmalıydı.⁶²²

Siyasi hakların halkoyuna konu edilmesini anti demokratik ve hukuka aykırı bulan güçlü bir görüş vardı ve bu görüş referandumun tartışılmaya başladığı andan itibaren yer yer kendisini gösteriyordu. Anayasa Mahkemesine yapılan başvuruda da bu görüşü görmek mümkündü. Fakat öte yandan bu başvuruyu, “muhalefetin karşı tuzağı” ya da “Başbakan Özal’ı kendi hazırladığı tuzağa düşürme” olarak da okumak mümkün olsa gerek. Netice itibarıyla anayasa değişiklikleri uzun süren pazarlık sürecinin ardından DYP’li milletvekillerinin de katılımıyla meclisten geçmişti. Pazarlık sürecinin ardından gelen bir uzlaşma olmasa, yani anayasanın 175. maddesi üzerinde Başbakan Özal’ın isteğine yönelik asgari bir mutabakat sağlanmasa, ANAP yasakların kaldırılması meselesini meclise getirmeyebilirdi. Yine siyasi yasaklar herhangi bir şarta bağlanmadan mecliste kaldırılrsa, belki Cumhurbaşkanı Evren değişiklikleri veto edebilir veya halk oylamasına taşıyabilirdi. Bu ihtimalleri doğurmayan; siyasi yasaklar ve anayasa değişiklikleri üzerinde Özal’ın açtığı pazarlığa DYP ve bir ölçüde DSP’nin de katılımı ve değişikliklerin bu mutabakatla geçmiş olmasıydı. DYP şimdi Anayasa Mahkemesine yapılacak başvuruyla halk

⁶²² Coşkun Kırca, “6 Eylül Anayasaya uygun mu?”, **Hürriyet**, 22.06.1987.

Örneğin, Anayasayı hazırlayan Danışma Meclisi’ndeki Anayasa Komisyonu Başkanı Orhan Aldıkaçtı, itiraz başvurusundaki gerekçeyi haklı buluyor ve referandumun iptal edilmesi gerektiğine katılıyordu. Bkz. “Aldıkaçtı: ‘Özal, kendi oyununa düştü’”, **Hürriyet**, 29.05.1987.

Anayasa Mahkemesinin kurucuları arasında yer alan Prof. Dr. Mümtaz Soysal’a göre de, “*DYP son anayasa değişikliklerini getiren yasanın sakatlıkları arasında hiç de yabana atılmayacak tutamak noktaları bulmuştu.*” Bkz. “Yasaklar kalktı mı kalkmadı mı?”, **Yeni Gündem**, Yıl: 4, Sayı: 66, 7-13 Haziran 1987, s. 21.

Prof. Dr. Soysal bir başka yazısında da Anayasa Mahkemesine olan itiraz meselesini tartışıyor ve yazısını şu sonuca vararak sonlandırıyor: “(...) yasa yapılırken henüz 175. madde eski haliyle yürürlükteydi ve onda hiçbir madde için zorunlu halk oylaması yoktur. Cumhurbaşkanı halk oylamasına gitmeye karar vermemişse Meclis’in üçte iki çoğunlukla kabulü ve Cumhurbaşkanının yayımlamasıyla birlikte bütün anayasa değişiklikleri geçerlik kazanır. (...) geçici 4. maddenin kaldırılmasını zorunlu halk oylamasına bağlayan hüküm, Anayasanın o zaman yürürlükte olan ‘oylama çoğunluğu’ kuralına aykırıdır. Çünkü o kuralın gereğini yeterli saymayıp ek bir koşul getirmektedir. Anayasa Mahkemesi bu aykırılığı ortaya koyarak halk oylamasını gereksiz kılabilirse, kuruluş yıldönümünü kutladığı şu günlerde Türk demokrasisinin sağlıklı bir yola oturtulması bakımından da hayırlı bir iş yapmış olur.” Bkz. Mümtaz Soysal, “Ek Koşul”, **Milliyet**, 09.06.1987.

Prof. Dr. Rıdvan Akın da değişikliklerin geçtiği esnada mevcut 175. maddenin TBMM’ye, kendi yaptığı anayasa değişikliğini halkoyuna götürme yetkisi tanımadığından hareketle, 1987’de “apaçık anayasaya aykırı bir halk oylamasının” yapıldığını belirtiyor. Bkz. Akın, s. 429.

oylamasının iptalini sağlamayı ve böylece başbakan ve cumhurbaşkanının “elini kolunu bağlamayı” amaçlamıştı. Bir başka deyişle, bir yandan belli noktalarda uzlaşarak ANAP’la uzlaşıp diğer yandan “Sen misin halk oylamasını şart koşup yasakları halka onaylatmaya kalkan!” demiş oluyordu. Rahşan Ecevit de, “*Yüce mahkeme başvuru hakkı bulursa, Özal kendi kazdığı kuyuya kendisi düşmüş olacak*” diyordu.⁶²³ İşte bu başvuru bir anlamda Özal’ın “siyasi yasaklıları sandıkta bırakma” planına karşın, bir kontratak idi. Öngörülen bu “tuzaklı sandığı” Anayasa Mahkemesinde iptal ettirme yoluyla, ortak mutabakatla mecliste kazanılmış olan siyasi hakların geçerlik kazanmasını, Özal’ın “sandık oyununu yolda bırakarak” sağlama uğraşydı.

Anayasa Mahkemesine yapılan başvuru sonucuna dair görüşlere bir yenisini ekleyen de dönemin Hukuk Doçentlerinden Hikmet Sami Türk oldu. Türk, bir başka tehlikeden bahsetmekteydi. Anayasa Mahkemesi iptal istemini haklı bulursa, yalnızca yasakların kaldırılmasını halk oylamasına götüren fıkrayı değil, değişiklik paketinin tümünü iptal edebilirdi ve böylece siyasi yasakların olduğu gibi kalma ihtimali gerçekleşirdi. Hikmet Sami Türk bu ihtimali de olasılıklardan biri olarak değerlendirmişti. Herhalde bu, muhalefet için gerçekleşmesi en kötü senaryo olurdu.⁶²⁴

18 Haziran’da açıklanan Anayasa Mahkemesi kararında, muhalefetin başvurusu “yetkisizlik” gerekçesiyle reddedildi⁶²⁵:

*Anayasa Mahkemesinin görev ve yetkilerini belirleyen Anayasanın 148. maddesinde, Anayasa değişikliklerine ilişkin yasaların esas yönünden denetimine yer verilmediği gibi, bunların biçim yönünden denetimleri de, teklif ve oylama çoğunluğuna ve ivedilikle görüşülemeyeceği şartına uyulup uyulmadığı hususları ile sınırlı tutulmuştur. İptal istemi bu sınırlı sebeplerden herhangi birine ilişkin bulunmadığı sürece davanın dinlenmesi olanağı yoktur. Dava dilekçesinde ileri sürülen hususlar Anayasanın 148. ve Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanunun 21. maddelerinde sayılı ve sınırlı olarak belirlenen şekil bozukluklarından değildir. Bu itibarla işin esasına girilmeden yetkisizlik nedeniyle davanın reddine karar verilmesi gerekir.*⁶²⁶

⁶²³ “ANAP kendi kazdığı kuyuya düştü”, **Tercüman**, 01.06.1987.

⁶²⁴ Doç. Dr. Hikmet Sami Türk, “Siyasal yasaklar ve Anayasa Mahkemesi”, **Yankı**, Sayı: 845, 8-14 Haziran 1987, s. 17.

⁶²⁵ “Referandum kesinleşti”, **Milliyet**, 19.06.1987.

⁶²⁶ Karar oy çokluğuyla alınırken tek karşı oy Yekta Güngör Özden’e aitti. Özden karara şerh düşerken, görüşlerinde siyasi yasaklara dair yapılacak bir halk oylamasının sakıncalarına yer verdi ve değişikliğin yalnızca esas açısından değil, şeklen de anayasaya aykırı olduğunu savundu. Anayasa Mahkemesinin ilgili kararı ve Özden’in karşı görüşü için bkz. **Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi**, Sayı: 23, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1989, ss. 282-294.

Neticede referandumun anayasaya aykırılığı üzerinden yapılan başvuru, Anayasa Mahkemesinin “yetkisizlik” gerekçesi ve ret kararıyla son buluyordu. Mahkemenin konuyu daha geniş bir yetki kapsamında incelemiş olmasıyla farklı bir karara varması, halk oylamasını iptal etmesi veya değişikliklerin tümünü hükümsüz kılması olası olabilirdi. Bununla birlikte muhalefet bu karar üzerinde çok fazla durmadı. Başbakan Özal’ın “halktan korkuyorlar” ithamıyla karşı karşıyalardı ve referandum sathı mailine girilirken aksini kanıtlamaları gerekiyordu.⁶²⁷ Ayrıca bu başvuruyu yapmış olmakla birlikte ona “çok ciddi biçimde bel bağladıkları” da söylenemezdi. Fakat bundan sonra özellikle Demirel, içerisinde bulundukları süreçte dair tespit ettiği hukuk dışı noktaları ve iktidarın çelişkilerini meydanlarda vurgulamaya hazırlanıyordu.

5.2. HALK OYLAMASINDA KAPSAM SORUNU: MHP VE MSP’LİLERİN DURUMU VE HALİHAZIRDAKİ DAVALARIN AKİBETİ

Halk oylaması öncesi beliren bir diğer ihtilaf da bu oylamaya konu olacak yasaklıların kapsamı üzerinedir. Bunu doğuran, anayasanın geçici 4. maddesinin kendi içerisinde yaptığı bölümlendirme ve buradan doğan yorum farklılıkları idi. Bilindiği gibi yasakları tanımlayan madde ikiye ayrılmış; CHP ve AP’liler için “iktidar ve muhalefet partileri” ifadesi kullanılırken, MHP ve MSP’liler için “haklarında kamu davası açılan partiler” tabiri tercih edilmişti. O dönemde MHP ve MSP mensupları, haklarında açılmış olan kamu davalarıyla karşı karşıyaydılar. Şimdi halk oylamasının kapsamı için yorum farklılığını doğuran konu da bu davaların akıbeti oldu. Daha önce de belirtildiği gibi MSP’liler, haklarında açılan davadan beraat etmişlerdi. MHP için açılan dava ise 7 Nisan 1987’de sonuçlandı; kimi isimler hapis cezası alırken kimileri

⁶²⁷ Özal ve ANAP kanadı, muhalefetin bu başvurusunu “korkaklık” olarak değerlendirdi. Özal halka hitap ettiği bir meydan konuşmasında şunları söyledi: “(...) Ama bakın korktular. Anayasa Mahkemesine gidiyorlar. Anayasa Mahkemesine sığınmaya çalışıyorlar. Vaktinde mecliste bunu kabul ettiler, parmak kaldırdılar, şimdi de Anayasa Mahkemesine gidiyorlar. Olacak iş mi bu? Demek ki milletten korkuyorlar. Aslı budur. (...)” Bkz. “‘Milletten korktular mahkemeye gidiyorlar’”, **Tercüman**, 29.05.1987.

ANAP Genel Başkan Yardımcılarından İbrahim Özdemir de konuya benzer sözlerle yaklaştı: “İkinci kez vatandaşın, millete gitmekten kaçmanın yollarını arıyorlar. Bir kere denediler ve sıkıştılar, kabul etmek zorunda kaldılar. Vatandaşın huzuruna gitmekten korkuyorlar. Anayasa Mahkemesine başvuruda bulunarak ‘Acaba nasıl kaçabiliriz’ diye yol arıyorlar. Panik içindeler. (...)” Bkz. “Referandum mahkemelik”, **Hürriyet**, 27.05.1987.

de yine davadan beraat etti. Örneğin Alparslan Türkeş 11 yıl 1 ay 10 gün hapis cezasına çarptırıldı. Daha önce tutuklu kaldığı süre göz önünde tutulacak ve İnfaz Yasası gereği yalnızca 1 gün cezaevinde kalıp tahliye olacaktı. Tabii bunun için mahkumiyet kararının kesinlik kazanması şarttı ve yapılan itiraz ile bu karar için temyiz sürecine girildi. Fakat Türkeş haricindeki MHP yöneticilerinin tümü davadan beraat etti.⁶²⁸ Buradaki soru, anayasanın geçici 4. maddesi gereği, “haklarında kamu davası açılmış olmaktan” 5-10 yıl siyaset yasağına çarptırılmış bazı isimlerin, bu davalardan beraat etmeleriyle, zaten siyaset yasağından otomatik olarak “arınmış” olup olmadıkları idi. Daha önce bazı MSP’liler bu husustan ötürü siyasi yasaklı olmadıklarını iddia etseler de, somut bir adım gelmemiş, konu da uzun süreli ve sonuca ulaşan bir tartışma zemini bulmamıştı. Şimdi halk oylaması öncesinde belirsizliğini koruyan meselelerden biri de buydu. Özellikle öteden beri Bülent Ecevit, referandum konusu mecliste tartışılırken de DSP sözcüleri, bu hususu da gündeme taşımışlardı. Şimdi de konu netliğe muhtaç gözüküyordu.

Bu konuda dikkat çekici gelişmelerden biri de son kongrede MÇP Genel Başkanlığına seçilen Abdülkerim Doğru’nun durumuyla ilgili oldu. Doğru, MSP geleneğinden gelen bir siyasetçi idi. 1980 öncesinde ise MSP’den ayrılıp Nizam Partisi adında bir parti kurmuştu. Bu açıdan MSP şemsiyesi altında yargılanmasa da, bireysel olarak hakkında kamu davası açılmasından ötürü o da 5 yıl yasaklı durumdaydı. Bu davadan beraat edince Bölge İdare Mahkemesine siyasi yasaklı pozisyonuna dair itiraz etti, mahkeme de bu itirazı haklı buldu. Böylece Doğru’nun siyasi yasaklı hali hükümsüz bir hal aldı.⁶²⁹ Abdülkerim Doğru, MÇP’nin son genel kongresinde ise -

⁶²⁸ Askeri rejim döneminde açılan MHP ve Ülkücü Kuruluşlar Davasında, 5 yıl 11 ay 8 günün ardından kararlar açıklanırken, 392 sanıklı davada 5 sanık idam, 9 sanık müebbet hapis, 219 sanık da çeşitli hapis cezalarına çarptırıldı. MHP Genel Başkanı Türkeş 11 yıl 1 ay 10 gün hapis cezası alırken, diğer MHP yöneticilerinin tümüyle birlikte 150 sanık davadan beraat etti. Türkeş ve birçok sanık, kararı temyiz ettiler. Bkz. “Türkeş’e 11 yıl hapis”, **Cumhuriyet**, 08.04.1987.; **Ayın Tarihi (1987 Nisan, Mayıs, Haziran)**, Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 1987, s. 24, 28. Türkeş’in siyasal geleceğiyle ilgili, avukatları “endişeye mahal olmadığı” kanısındaydı. Yargıtay sürecinin uzun süreceği tahmin ediliyor ve burada kararın beraata döneceği düşünülüyordu. Kaldı ki karar kesinleşinceye dek Türkeş sabıkalı olmayacağından, yasakların kalkması durumunda meşru siyaset zemini elde edebilecekti. Bkz. “Adalet / MHP Davası – Faşizme ne oldu?”, **Nokta**, Yıl: 5, Sayı: 15, 19.04.1987, s. 23.

⁶²⁹ Ankara 3. Bölge İdare Mahkemesinin gerekçeli kararı özetle şöyleydi: “Davacı her ne kadar (...) bir kamu davası açılmış olması nedeniyle siyasi faaliyette bulunmaktan yasaklanmış ise de, ilgililerin sözü edilen maddede yazılı olan türden bir dava nedeniyle yasak kapsamına alınabilmesi veya bu kapsam içinde tutulabilmesi ancak bu dava üzerinde yapılan yargılama sonucu mahkumiyet kararı verilmiş olması halinde mümkündür. (...) Yapılan yargılama üzerine isnat edilen suç sabit görülerek mahkumiyet hükmü verilmişse ilgililerin bu kararın sonuçlarına katlanacağı kuşkusuzdur. Ancak ortada

Türkeş'in de desteğiyle- parti genel başkanlığına seçildi.⁶³⁰ Cumhuriyet Başsavcılığının, Doğru'nun MÇP genel başkanlığına ve dolayısıyla Bölge İdare Mahkemesi kararına olan itirazı doğrultusunda Anayasa Mahkemesine yaptığı başvuru da Doğru lehine sonuçlandı; Anayasa Mahkemesi, Bölge İdare Mahkemesinin kararında bir sakınca görmedi.⁶³¹ Böylece 5 yıllık siyasi yasaklı olan Doğru'nun parti genel başkanlığı meşruiyet kazanmıştı. Doğru hakkındaki bu kararı, bilhassa MSP'liler kendileri için "emsal karar" olarak değerlendirme taraftarı idiler.⁶³²

Bülent Ecevit anayasanın geçici 4. maddesindeki tanım farklılıklarına şu yorumu getiriyordu:

*(...) geçici 4. madde gerçekte sadece CHP ve AP yöneticilerini hedef aldı. Ancak öteki partileri kayıracak şekilde hazırlandı. Belki o zaman Devlet Başkanı Sayın Evren'in bir kastı yoktu, ama maddeyi hazırlayanların o kasıta olduklarına eminim. Sayın Evren belki bunun farkına varmadı. Bilmeden de oyuna getirildi, tahmin ediyorum.*⁶³³

Süleyman Demirel ise yasakları koyanların; suçladıkları siyasilerin mahkum olacağını düşündüklerini, şimdi ise yanlış olduklarını söyledi:

12 Eylül'den sonra hakkında dava açılıp beraat edenler, geçici 4. madde şümülüne girmez. Maddeyi tertip edenler, açılacak davaların sonucundan çok emin oldukları için dava açılma şartını madde kapsamı için yeterli görmüşlerdir. Ancak Anayasa Mahkemesi ve İdare Mahkemesinin aldığı kararlar gerçeği ortaya çıkarmıştır. Bu durumda Sayın Türkeş temyiz neticesinde beraat ederse, Sayın Erbakan ve MSP yöneticileri, MHP yöneticileri ise tamamen madde kapsamı dışındadırlar.

Demirel devamında geçici 4. madde kapsamına girmeyenlerin ilan edilmesi gerektiğini söyledi ve ekledi:

*Böyle bir ilan iktidarın istismar malzemesini elinden alır. Referandum için 12 Eylül öncesine dönüşü bir tehdit unsuru olarak kullanmak isteyenlerin istismarı, getirilecek böyle bir açıklamayla önlenir.*⁶³⁴

*beraat hükmüyle son bulan bir yargı kararı varsa, bu karara rağmen sırf açılan bir kamu davası neden gösterilerek siyasal haklara ilişkin özel yasak getirilmesi, beraat kararı alanları haksız yere kusurlandırmak anlamına gelir ki bu yoldaki bir görüşün kabulü temel hukuk ilkelerine aykırı düşer. (...) Bu durumda üzerine atılı suçla ilgisi olmadığı mahkemece kabul ve sabit görülerek beraat eden ve iktidar veya ana muhalefet partisi durumunda bulunmayan bir siyasi partinin üyesi olan davacının, 5 yıl süre ile siyasi faaliyette bulunma yasağı kapsamına girenler listesine dahil edilmesinde, yasal isabet görülmemiştir." Bkz. "MSP yasak deliyor", **Cumhuriyet**, 08.10.1986.*

⁶³⁰ "MÇP'ye eski MSP'li başkan", **Hürriyet**, 20.04.1987.

⁶³¹ "Doğru'nun başkanlığı kanuni", **Tercüman**, 04.06.1987.

⁶³² Örneğin MSP yöneticilerinden Şener Battal, Anayasa Mahkemesinin Doğru hakkındaki kararını "bilinenin tekrarı" olarak niteledi ve halk oylamasında kendilerinin siyasi haklarının oylanmayacağı kanaatinde olduğunu belirtti. Siyasi yaşama dönmek için ise "uygun konjonktür ve doğru zamanı" beklediklerini vurguladı. Bkz. "Referandum kimin için?", **Cumhuriyet**, 06.06.1987.

⁶³³ "Geçici 4. madde, CHP ve AP için hazırlandı", **Cumhuriyet**, 05.05.1987.

⁶³⁴ "Referandum kimin için?", **Cumhuriyet**, 06.06.1987.

Öte yandan birçok hukukçu, kamu davalarında beraat edenler üzerinden oluşan yorum farklılıklarına katılmıyordu. Örneğin anayasanın hazırlanması safhasında DM Anayasa Komisyonu Başkanı olan ve bir süredir yasakların referandumsuz, mecliste alınacak kararla kaldırılması gerektiği konusunda görüş bildiren Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı, anayasanın geçici 4. maddesinin bir ihtilal tasarrufu olduğunu vurguladı ve “hakkında kamu davası açılmış olmak” tanımının, siyasi yasaklı pozisyonu korumak adına yeterli olduğunu belirtti:

*Diyeceksiniz ki, ‘Bu yargılamanın sonucunda kişiler beraat etmiştir. Anayasa, suçu sabit görülünceye kadar kişi suçsuzdur hükmünü de ihtiva ettiğine göre bu beraat eden kişilerin yasakları kalkmıştır’. Hayır öyle değildir... Çünkü bu bir ihtilal tasarrufu olarak getirilip hükme bağlanmış. İhtilal mantığıdır. Lafzını tartışmak gereksizdir. Kişiler zaten yargılanmamış, bu çok ayrı bir tartışma konusu.*⁶³⁵

DM Anayasa Komisyonu üyelerinden Abbas Gökçe de anayasanın 4. maddesine göre kişilerin yasaklılığı için dava açılmış olmasının yeterli olduğu görüşündeydi:

*Bu madde hüküm giymiş olanlar demiyor. TCK’nın ikinci kitabının birinci babında yer alan, devletin şahsiyetine karşı işlenmiş cürümlerden herhangi birinden dava açılma şartı konuyor. (...) Beraat etmek açılmış olan davayı ortadan kaldırmaz.*⁶³⁶

Prof. Dr. Mümtaz Soysal karışıklığın, geçici 4. maddenin özensiz yazılmasından kaynaklandığına dikkat çekti:

*Sayın Ecevit’in söyledikleri sonuç olarak doğrudur. Haklarında dava açılıp beraat edenler, anayasanın geçici 4. maddesine göre yasaklı değildirler. Ben bunda bilinçli bir kayırma olduğunu sanmıyorum. Ancak ortaya çıkan durum bu. Anayasa koyucuların, MSP ve MHP’lileri yasaklama niyetleri olmuş olabilir. Ama beceriksizce yazılmış hükümler dolayısıyla şimdi ortaya böyle bir durum çıktı.*⁶³⁷

Esasında buradaki tartışma zeminini oluşturan temel husus, Prof. Dr. Soysal’ın belirttiği gibi ilgili maddenin kamu davalarının sonucuna dair bir açıklama getirmemesi ve bu maddenin -öyle planlanmasa dahi- ucunun açık bırakılması idi. Öyle planlanmadığına dair çıkarımı ise askeri rejim döneminin genel havası içerisinde bulmak mümkündür. MSP ve MHP ile bu partilerin yöneticileri, askeri rejim tarafından AP ve CHP’lilere oranla “daha fazla aforozlu” idi. Dönemin Devlet Başkanı Evren, sağ ve sol ideolojilerin aşırılıklarını konuşmalarında sıklıkla eleştirirken, anarşi

⁶³⁵ “Yasaklar muamma!”, **Tercüman**, 07.06.1987.

⁶³⁶ “Kim yasaklı kim yasaksız?”, **Tercüman**, 06.06.1987.

⁶³⁷ “Kim yasaklı kim yasaksız?”, **Tercüman**, 06.06.1987.

ortamı ve irtica, MHP ve MSP ile özdeşleştiriliyor; böylece bu partilerin lider ve yöneticileri ayrı birer kamu davalarına muhatap kalıyor, bir süre de tutuklu oluyorlardı. AP ve CHP yöneticileri hakkında ise böyle bir kamu davası açılmasına gerek görülmemiştir. Böyle bir askeri rejim mantığıyla hazırlanan siyasi yasaklı listesinde, yasaklıları tanımlamak için kullanılan ifadenin muğlaklığı ya da farklı yorumlara kapı açacak türden olması nedeniyle, şimdi “daha kusurlu addedilen bu iki parti yöneticileri”, haklarında dava açılmaya gerek görülmemiş diğer yasaklılardan ayrılıp ayrılmamakla ve yasaklardan otomatik olarak kurtulmuş olup olmamakla anılmaktaydı.⁶³⁸ Kuşkusuz burada bir çarpıklık ve eşitsizlik vardı⁶³⁹ ve bunu doğuran; siyasi yasakların hazırlanmasındaki bölümlendirme, muğlaklık ve bunların, kamu davalarının akıbetiyle oluşan yorum farklılıklarına çanak tutması idi.

Bu tartışmayı şimdilik sonlandıran, Anayasa Mahkemesi Başkanı Orhan Onar’ın açıklaması oldu. En yetkili ağızdan gelmesi bakımından önem taşıyan açıklamada Onar öncelikle MÇP Genel Başkanı Abdülkerim Doğru’nun diğer yasaklı siyasilerden ayrılan yanını vurgulayarak, onun siyasi yasaklar kapsamına girmemesinin diğerleri için emsal bir karar olmadığını belirtti ve nihai çözüm için referandumu işaret etti:

*Doğru, zamanında İdare Mahkemesine başvurarak hakkındaki yasaklı kararını kaldırmıştır. Öteki yasaklıların da ellerinde böyle bir kararları varsa onlar da yasak dışındadır. Siyasi yasaklılar zamanında birtakım işlemleri yapmadılarsa şu anda yapılabilecek bir şey yok. Ama yasaklılar listesi ilan edildikten sonra 60 gün içinde İçişleri Bakanlığına, İdare Mahkemesine başvurarak itiraz haklarını kullanabilirlerdi. Şimdi İdare Mahkemesine başvursalar İdare Mahkemesi süreden reddeder. Referandumu beklemekten başka çare yok.*⁶⁴⁰

⁶³⁸ Uğur Mumcu da buradaki çelişkiye dikkat çekiyor: “Durum 12 Eylül yöneticileri için oldukça çelişkilidir. Nasıl olmasın? 12 Eylül sabahı en ağır biçimde suçladıkları Erbakan ve arkadaşları için siyaset şimdiden serbesttir. 12 Eylül’den sonra, 12 Eylül öncesi tavır ve eylemleri için dava açmayı bile gerekli görmedikleri AP ve CHP için yasaklar geçerlidir.” Bkz. Uğur Mumcu, “Yazdık; Oldu...”, **Cumhuriyet**, 06.06.1987.

⁶³⁹ Bu noktada, 1985’in sonlarına doğru MSP’lilerin beraatının ardından, siyasi yasakların geçerliliğine dair kısa süreli de olsa yapılan tartışmalarda Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya’nın yaptığı vurgu kayda değerdi: “Eğer kapatılan MSP yöneticilerinin siyasi hayata dönecekleri varsayılırsa, ortaya şöyle bir durum çıkacak: Şu sırada siyasal hayatımızda çok çelişkiler ve eşitsizlikler yaşanıyor; bu da siyasal hayat içindeki yeni bir eşitsizliktir. Bu eşitsizlikler başka eşitsizlikleri doğuracak ve Türkiye’deki siyasal hayatı çok olumsuz bir şekilde derinden etkileyecektir. Bir süre önce aynı parlamento çatısı içinde birlikte olan ve sorumlulukları birlikte paylaşmakta olan parlamenterler arasında böyle bir eşitsizlik doğmaktadır ki, bu da anayasal açıdan düşünceler yaratmaktadır.” Bkz. “Beraattan sonra siyaset”, **Nokta**, Yıl: 3, Sayı: 38, 29.09.1985, s. 21.

⁶⁴⁰ “Anayasa Mahkemesi Başkanı: Yalnız Doğru’nun yasağı kalktı”, **Cumhuriyet**, 07.06.1987.

Onar, Doğru hakkındaki kararın spesifik olduğuna dikkat çekmiş, bu bağlamda dört liderin de hala yasaklı olduğunu vurgulamış ve bunun değişimi için, yapılacak halk oylamasını işaret etmişti. Görüldüğü gibi 6 Eylül 1987 Halk Oylamasının “muktedir” pozisyonu giderek perçinleniyordu.

Başbakan Özal da böyle bir ayrıma gitmeye çalışanları eleştiriyordu.⁶⁴¹ Öte yandan siyasi yasaklılara dair bir ayrıma gidilmemesi, iktidarın yürüteceği politikayla da uyumlu idi. İktidar halk oylamasında, “12 Eylül öncesinin anarşi ortamını” temel retorik haline getirmeye hazırlanırken, Erbakan ve Türkeş başta olmak üzere bazı siyasileri bu politikada başrol olarak kullanmaya hazırlanıyordu.

Şekil 38: Ya Hepsi Ya Hiçbiri!

Kaynak: Salih Memecan, Nokta, Yıl: 5, Sayı: 25, 28.06.1987, s. 82.

⁶⁴¹ Örneğin Özal halk oylamasında Erbakan ve Türkeş’in yasaklı olmadığına yönelik yapılan kimi yayınları ve konuşmaları eleştirdi: “(...) Hadise şu: Biz yasaklı liderleri sayarken Erbakan, Ecevit, Türkeş, Demirel ve arkadaşları dedik. Bunlar sadece Ecevit ve Demirel, diğerleri yasaklı değil diyorlar. (...) Basit bir ispatı var, eğer sayın Erbakan bugün yasaklı olmasaydı Refah Partisi’nin başındaydı. Televizyona da çıkardı. O da referandum sonucunu bekliyor. (...) Anayasanın geçici 4. maddesi yasak getirmiş; ana muhalefet partisi ile iktidar partisi ve haklarında kamu davası açılanlar, yani kamu davası kararı verilen değil, açılanlar demiş. ‘Kamu davası açılanlar beraat ederse bu iş düşer, yasaklar kalkar’ (diyorlar). Ben de bunun üzerine dedim ki ‘Böyle saçma şey olmaz’. Sayın Arıkan’ın dediği gibi hukukçu değiliz ama mantık var. Kamu davası açılmış olanlara 10 yıl verilmiyor da kamu davası kalktığında hakkında kamu davası açılmamış olanlara 10 yıl veriliyor. Bu hakla, insafla ve adaletle ilgili değildir. Yani mantıklı değildir. (...) Bir kamu davası açılmış olanlar var onlarınki kalkıyor ama kamu davası açılmamış, onunki duruyor. Böyle adaletsizlik olmaz. Öbürü de 10 yıllık, ister kamu davasıyla beraat etsin ister etmesin. Tek şart kamu davası açılmış olması. Onları öyle bağlamış.” Bkz. “Başbakan’ın konuşmasının tam metni: Yanılan Özal”, **Milliyet**, 02.09.1987.

Burada Özal’ın yorumu mantıken daha doğru ve akla daha yakın olanı idi. Askeri rejimin “daha kusurlu addedip kamu davasına muhatap bıraktığı” siyasetçilerin beraat sonucu yasak kapsamından çıkıp, “kamu davası açmaya gerek duymadığı” siyasetçilerin yasak kapsamında kalmaya devam etmesi; mantık çerçevesine sığan ve maddenin getirilme amacıyla uyuşan cinsten değildi. Ama hukuki çerçevede bakıldığında da yorum farklılıklarının doğması doğaldı. Velhasıl bunu doğuran, yukarıda da belirttiğimiz gibi anayasanın geçici 4. maddesinin yazılış biçimi ve bunun yarattığı karmaşa oldu.

Halk oylaması meselesindeki bu kapsam sorununun yanında netleştirilmesi gereken diğer bir konu da yasaklı liderlerin üzerinde biriken dava yükü ve bu davaların sonuçları üzerineydi. Dört lider hakkında siyasi yasakları ihlalden açılan ve sonuçlanmayan davaların toplamı 200'ü aşmış vaziyetteydi.⁶⁴² Diğer yandan sonuçlanan davaların birçoğunda beraat kararı çıksa da Ecevit hakkında verilen son mahkumiyet kararı, Ecevit'i anayasanın 76. maddesi kapsamına alıyor ve milletvekili seçiminden mahrum olma riskiyle baş başa bırakıyordu. Yasaklı siyasilere, anayasanın geçici 4. maddesi gereği getirilen engellerle birlikte, özellikle “siyasi partilerle herhangi bir şekilde bağlantı kuramayacaklarına” ve “siyasi parti faaliyetlerini desteklemeyeceklerine” dair vurulan ket, aynı zamanda soruşturmalar ve davalar için davetiye çıkaran en önemli noktalar idi. Şimdiki soru, devam eden bu davaların akıbetleri ve referandum öncesi ve sonrasındaki geçerlilikleri idi. Bu noktada 21 Mayıs günü TBMM’de kabul edilen değişiklik doğrultusunda, yasakları ihlalden haklarında dava açılan yasaklı siyasiler için bu davaların, halk oylaması sonucu yasakların kaldırılmasıyla birlikte geçersiz olması kararlaştırıldı. Siyasi partiyle bağlantı kurma ve siyasi parti faaliyetlerine destek verme yasağına ve bu yasağın doğrultusunda öngörülen cezalara ilişkin maddeler mecliste kaldırılıyor fakat yürürlüğe girme şartı yine halk oylamasına bağlanıyordu.⁶⁴³ Böylece yasakların kalkmasıyla birlikte Bülent Ecevit, anayasanın 76. maddesi kapsamına, yani 1 yıl ve üzeri hüküm giymiş olanların affa uğrasa dahi milletvekili seçilemeyeceğine dair hükmün içerisine girmekten

⁶⁴² “Yasaklı politikacılar için yeni adım”, **Cumhuriyet**, 22.05.1987.

Milliyet’in haberine göre siyaset yasaklarını ihlalden açılan dava sayısı 193 idi. Bkz. “Yasaklı liderler için bir tehlike daha kalkıyor”, **Milliyet**, 20.05.1987.

⁶⁴³ “Ecevit için seçim tehlikesi”, **Hürriyet**, 22.05.1987.

Yasaklara dair olası cezaların açıklandığı madde, Siyasi Partiler Kanununun 119. maddesiydi. Yasakları ihlalden en aşağı altı aydan, en fazla üç yıla kadar hapis cezaları öngörüyordu. TBMM’de bu konu tartışılırken, özellikle 119. maddenin (c) fıkrası üzerinde durulduğu görülüyor. İlgili madde yasaklı siyasilerin, “(...) *siyasi partilerin kuruluş veya faaliyetlerini her ne suretle olursa olsun destekleyenlerin altı aydan bir yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılmalarını*” öngörüyordu. Anayasanın geçici 4. maddesinde -aynı zamanda bu maddenin aynen tekrarı olan Siyasi Partiler Yasasındaki geçici 1. maddede- ise benzer husus, yasaklı siyasiler için “(...) *siyasi partilerle herhangi bir şekilde bağlantı kuramazlar*” cümlesiyle kendisini gösteriyordu. Muhalefet bu ikisini birbirinden ayırıyor ve 119. madde ile ilgili hükmün kaldırılmasının, halk oylaması sonucuna bırakılmasını beklemeye gerek yoktu. Burada kuvvetle muhtemel, yasaklı liderlerin referandum gününe dek bu maddeden dolayı “başlarının ağrımasını” önleme amacı vardı. Ancak değişiklikler, yasakların kaldırılmasının halk oylamasıyla onaylanması doğrultusunda yürürlüğe girecekti. Detaylı bilgi için bkz. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem: 17, Yasama Yılı: 4, Cilt: 41, 109. Birleşim, 21.05.1987, ss. 169-178.; İlgili değişiklik için bkz. Kanun No: 3370, “22.4.1983 Gün ve 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi, Bazı Maddelerinin Kaldırılması ve Bu Kanuna İki Madde ve Bir Geçici Madde Eklenmesi Hakkında Kanun”, **Resmî Gazete**, 26.05.1987, ss. 15-17.

kurtulmuş olacaktı.⁶⁴⁴ Bu Ecevit için halihazırdaki bir sorun, diğer yasaklı liderler için de dava yükleri dolayısıyla “potansiyel bir tehlike” idi. Bu konuyla ilgili çözüm de yine halk oylaması olacak ve geçici 4. maddenin kalkmasıyla birlikte, dört lider hakkındaki davalar da otomatik olarak düşecekti.

Birçok konuda “önemli bir dönüm noktası” halini alan halk oylaması için saflar sıklaşıyor; taraflar, politikalar ve propagandalar şekillenmeye başlıyordu.

5.3. “HAYIR” PROPAGANDASI: ESKİ-YENİ AYRIMI VE ANARŞİ KORKUTMACASI

Halk oylamasına dair anayasa değişikliklerinin mecliste kanunlaşmasından bir gün önce yapılan iki farklı konuşma, aslında 3,5 ay sürecek referandum atmosferinin bir “prototipi” idi. Bu iki konuşma Demirel ve Özal’a aitti ki referandum sürecinin başat aktörleri de bu iki lider olacaktı. Demirel Sakarya’da halka hitap ederken, siyasi yasakların demokratik rejim için bir ayıp olduğundan hareketle, herkesi bu ayıbı kaldırmaya çağırırdı.⁶⁴⁵ Özal ise aynı gün 67 ilden gelen binlerce muhtar ile bir araya geldi ve burada yaptığı konuşmada şu mesajı verdi: “Bir daha 12 Eylül öncesinin karanlıklarına dönmeyelim.”⁶⁴⁶ Halk oylamasının ufukta görüldüğü anda yapılan bu konuşmalar, iki liderin bu süreçte kullanacakları temanın ilk örnekleri oldu. Bir taraf tezini, yasakların rejimi zedelediği ve demokrasinin bu yaradan kurtulması gerektiği şeklinde biçimlendirirken, diğer taraf yakın geçmişe dönüyor ve siyaset sahnesinin “spot ışıklarını” 12 Eylül öncesinin kaotik ortamına ve yasaklı liderlere çeviriyordu.

Başbakan Özal, konuya istediği gibi yön vermekten memnun olmalıydı. Zira siyasi yasaklar için bir halk oylamasına gidilecekti ve ANAP’ın yasakların kaldırılmasının aksi yönünde bir tavır alacağının güçlü izleri belirmişti. “Doğal ama yasaklı lider” pozisyonundaki Demirel’in Özal’ı giderek daha fazla zorlamaya başladığı, uygulanabilirliği her geçen gün azalan yasakların da iktidarı gitgide daha fazla baskı altına aldığı konjonktürde, iktidarın siyasi yasakların devamını halkoyuyla sağlama hedefi, yasaklı liderlerin yarattığı bu baskı mekanizmasını yine onlar aleyhine sonlandırmak demektir. Muhalefet, iktidarın karşı propagandasının antidemokratik

⁶⁴⁴ “Yasaklı politikacılar için yeni adım”, *Cumhuriyet*, 22.05.1987.

⁶⁴⁵ “Yeni bir dönem açalım”, *Tercüman*, 17.05.1987.

⁶⁴⁶ “Özal: 12 Eylül öncesi karanlığa dönmeyelim”, *Cumhuriyet*, 17.05.1987.

olduğunu halk oylaması süresince vurgulayacak; Özal da buna, halk oylaması müessesesinin bizzat kendisinin demokratik olduğu söylemiyle karşılık verecekti.⁶⁴⁷

Başbakan Özal başlangıçta meselenin 11 Eylül iktidarıyla 12 Eylül’ü yapanlar arasında olduğu tespitini yapmış idi. Halk oylamasında da aydınlatıcı bir işlev görecekları, “evet” ile “hayır”ın manalarını halka izah etmekle yetineceklerini söyledi.⁶⁴⁸ Fakat konuya yaklaşımlarının bu masumiyette olmadığına anlaşılmaya için çok zaman geçmedi; Başbakan Özal ve ANAP giderek daha baskın biçimde yasakların kaldırılmasının aleyhinde bir konum aldı. Yine Özal, “hayır” oyu için yürütölen propagandada, açık ve net bir şekilde “hayır”ın zikredilmesinden ziyade, tüm söylem ve eylemlerle “her kapının ‘hayır’a çıktığı” bir yöntem izlemekteydi. Başlangıçta “hayır” sözcüğünü kullanmaktan sakınıırken; tüm konuşmalarında, yasaklı siyasilere yönelik ithamlarında ve halka yaptığı hatırlatmalarda halk oylamasının “hayır” lehine sonuçlanmasına yönelik efor sarf ediyordu. Bu efor günden güne arttıkça, “hayır” propagandası da büyüyecek; Özal’ın “‘hayır’ demeden ‘hayır’ politikası yürütme” çabası da nafile bir uğraşa dönüşecekti.

⁶⁴⁷ Özal bu konuda seçmene şöyle sesleniyordu: “(...) *Sakın şuna inanmayın: ‘Evet dersanız demokratik olur, hayır dersanız demokratik olmaz’, bu yanlıştır. Halk oylamasının bizzat kendisi demokratiktir. Bakınız, bir misal vereyim. İsviçre’de kadınlar uzun zaman oy veremediler. Yasaktı, sadece erkekler rey veriyordu. Sonra halk oylamasına gittiler, ‘Kadınlara oy hakkı verelim mi, vermeyelim mi’ diye. Bu o kadar tabii bir şey ki... Ama onu bile halk oylamasına götürdüler. İlk oylamada ne çıktı biliyor musunuz, ‘hayır’ çıktı, kadınlar oy kullanamazlar. 3-4 oylamadan sonra, bu hakkı Türkiye’den çok sonra aldılar. Demek ki bakınız, o meselede dahi halk oylaması var.*” Bkz. “Başbakan Sayın Turgut Özal’ın Afyon’da Halka Hitaben Yaptığı Konuşma – 24 Ağustos 1987”, **Başbakan Turgut Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (13.12.1986 – 12.12.1987)**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1987, (Başbakan Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 774.

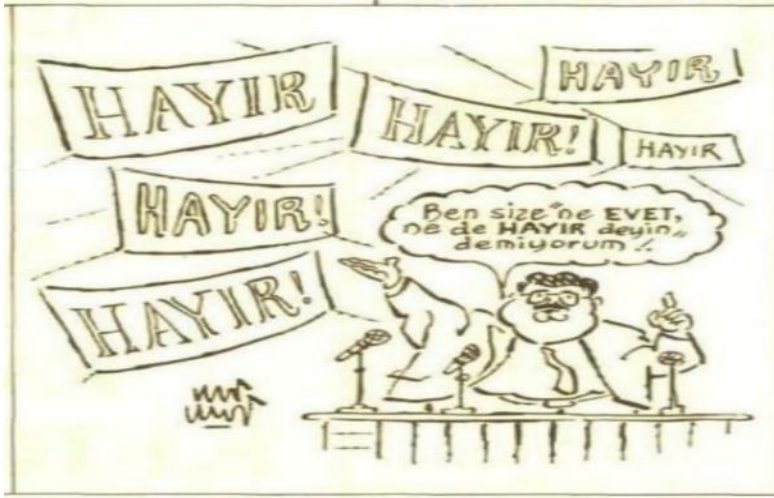
⁶⁴⁸ Başbakan Sayın Turgut Özal’ın 17. Basın Toplantısında Basın Mensuplarının Sorularına Verdiği Cevaplar – 27 Mayıs 1987”, Başbakan Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 476.

Şekil 39: Özal ve “Hayır” -1

Kaynak: Ali Ulvi Ersoy, Cumhuriyet, 09.07.1987, s. 1.

Şekil 40: Özal ve “Hayır” -2

Kaynak: Ali Ulvi Ersoy, Cumhuriyet, 23.07.1987, s. 1.

Bu süreçte Özal, halk oylamasında sorulan “geçici siyaset yasağının kaldırılıp kaldırılmamasına” yönelik soruya yeni bir şekil verme amacındaydı. Bu soru seçmen zihninde öyle bir biçim almalıydı ki, “hayır” çok daha güçlü bir seçenek olmalıydı. Bu noktada Özal’ın elinde önemli bir koz vardı: 1980 öncesinin olumsuz iklimi. Başbakan, yasaklı liderlerin her birinin siyasi sorumluluktan kaçamayacağını bildiği 1970’li yıllara gidecek, tıpkı 12 Eylül yönetiminin kendisine meşruiyet yaratmak adına

yaptığı gibi, o yılların tüm karmaşasını “hayır” a argüman olarak kullanacaktı. Anarşinin başı çektiği bu argümanlarda temel tüketim mallarının yokluğu, oluşan kuyruklar, elektrik kısıntıları, ülkenin kredi itibarının dibi görmesi ve bunun gibi birçok noktayı işleyerek, yasaklı liderleri “altından kalkamayacakları bir yükte baş başa bırakmaya” çalışacaktı. Bu bağlamda 12 Eylül öncesinin tüm olumsuzluklarıyla yasaklı liderleri eşleştiren Özal, halk oylamasındaki soruya yeni bir şekil veriyordu: “12 Eylül öncesinin karanlık günlerine evet mi hayır mı?”.

ANAP’ın geçmişe yaptığı ilk atıfta, siyasi yasaklara bayrak açan Demirel’i bu noktada çelişkiye düşürme, “geçmişle yüzleştirme” ve zor durumda bırakma çabası vardı. Konu 1960 darbesi sonrası askeri rejim tarafından Demokrat Partililere getirilen siyasi yasaklar ile sonrasında Demirel’in başında olduğu AP iktidarının bu konuya olan yaklaşımı idi. O yıllarda Demokratların siyasi haklarını elde etmesi tam bir sürünceme halini almıştı. AP’nin söylemi, yasaklı siyasiler lehineydi fakat bu noktada birtakım hamleler yapsa da yasaklı siyasilerin siyasal haklarına kavuşmaları ancak 1974’te yapılan değişiklikler ile mümkün olabilmişti.⁶⁴⁹ İşte şimdi Özal ve ANAP, Demirel’in önüne uzun yıllar çözemediği bu meseleyi çıkarıyor, o süreçteki tavrını eleştiriyor ve böylece şimdiki siyasi yasakların kaldırılmasına yönelik tavrının inandırıcılığını sorgulayarak mücadelesini de zayıflatmak istiyordu.

Burada bir yanda Demirel’in DP’lilerin yasaklarının kaldırılmasında samimi bir çaba sarf ettiği düşüncesi, diğer yanda da Demokratların geri dönmesi sonucu AP kadrolarının iktidar gücünde sarsılma olabileceği endişesiyle işi savsakladığı fikri çarpışmaktadır. Esasında bu iki fikri de destekleyecek argümanlar bulmak mümkündür. Demirel, DP’lilerin siyasal hakları için lazım olan değişikliği meclise getirdiklerini söyleyerek gereken hamleyi yaptıklarından söz etmekte ve bu değişikliğin “ordunun baskısıyla” hatta darbe tehdidiyle geçmediğini belirtmekteydi. Ayrıca 27 Mayıs sonrası ordunun siyaset üzerindeki tahakkümünün uzun süre canlı kaldığı da bilinmekteydi. Fakat bir de ortada duran bir gerçeklik vardı. Bu gerçeklik 1965-71 arasındaki AP iktidarının bu konuda somut bir çözüm elde edemediği idi. Hatta dönemin CHP yönetimi de DP’lilerin siyasal haklarının iadesine yönelik destek kararı almış ve meclisteki tutumlarıyla bunu göstermişti. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü’nün Celal Bayar için “kuyuya düşmüş bir insanı kuyudan çıkaracağına” yönelik

⁶⁴⁹ Aslandaş ve Bıçakçı, s. 141, 142.

sözleri, ikilinin bu mesele vesilesiyle yaptığı görüşmeler, basına verdikleri “barışma” fotoğrafı hafızalarda yer eden önemli hususlardı. DP’lilerin siyasal yasakları dolayısıyla, Celal Bayar’ın yıldızının Demirel ile uzun bir süre barışmaması da cabasıydı. Hatta bu doğrultuda Bayar, AP’den koparak Demokratik Parti’yi kuran ekibi desteklemiş, ileri yaşına rağmen bu partinin mitinglerine de katılmıştı.⁶⁵⁰ Kısacası, AP hükümetlerinin bu konuya öyle ya da böyle, uzun bir süre çözüm bulamaması, Bayar-Demirel gerginliğinin ayyuka çıkması, 1974’te siyasal hakların iadesini de içeren afta başbakanın Demirel değil de Ecevit oluşu gibi faktörler, şimdi ANAP’ın referandum için Demirel aleyhine kullanacağı söylemlerden birini meydana getiriyordu. İlk mesaj, “Ne ektiysen onu biçersin”; ikinci mesaj da “Demirel’in geçmişte Demokratların siyasi yasaklarını kaldırmadığı, oysa ANAP’ın şimdi siyasi yasaklıların dönmesine referandum ile bir imkan tanıdığı” idi.

Özal bu konuda şunları söyledi:

*Mirasına kondukları partinin milletvekillerinin hakkını tam 13 sene sonra, 1974’te çıkarmışlardır. Hem de bir başka iktidar çıkarmıştır, onu da söyleyeyim. Ve 1977’de ancak o yaşlanmış insanların bir kısmı seçime girebilmiştir. (...) bu referandum yolunu vaktiyle Demokrat Partililer istemişlerdir. Onu dahi veremediler. Evet, o tarihte onu dahi veremediler. Ben çok iyi hatırlıyorum. Celal Bayar’ın bu konuda sözleri vardır. ‘Biz onu mecliste halledeceğiz’ diye uyuttular. (...)*⁶⁵¹

⁶⁵⁰ 1960 sonrası DP’lilerin çeşitli hakları elde etmeleri birtakım aşamaları barındırmaktaydı. Önce cezaevinden tahliye edilmişler, devamında yurttaşlık haklarını elde etmişler, siyasi haklarını ise Nisan 1974’te kazanmışlar ve milletvekili seçilebilmeleri için de Aralık 1974’teki değişiklikleri beklemişlerdi. Bu süreçle ilgili detaylı bilgi, Demirel’in ve konunun diğer taraflarının tutumlarıyla ilgili bazı değerlendirmeler için bkz. Turhan Dilligil, “Siyasi Haklar Mücadelesi (1960-1970)”, **Hürriyet**, 21-25 Ekim 1986.; Cüneyt Arcayürek, **Cüneyt Arcayürek Açıklıyor 5: Demirel Dönemi - 12 Mart Darbesi (1965-1971)**, 3. Basım, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1992, ss. 293-315.; Nedim Yalansız, “27 Mayıs Sonrası Celal Bayar ve Eski Demokrat Partililerin Türk Siyasi Hayatına Etkileri”, **Turkish Studies**, Cilt: 7, Sayı: 3, 2012, ss. 2585-2598.; Erdal Yılmaz, “Türk Siyasi Tarihinde Askeri Müdahalelere Bir Örnek: Demokrat Partililere Siyasi Haklarının İadesi Meselesi ve 14-21 Mayıs 1969 Buhranı”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Yıl: 2017/2, Cilt: 16, Sayı: 32, ss. 21-64.; Nurullah Kırkpınar ve Fevzi Çakmak, “27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi’nden 15 Temmuz Darbe Girişimi’ne Türkiye’de Siyasi Yasak ve Mahkumiyetler”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 2020, Cilt: 20, Özel Sayı: 15 Temmuz, ss. 245-258.

AP içinden koparak Demokratik Parti saflarına katılan başrol isimlerin, anılarında konuya olan yaklaşımları için bkz. Bilgiç, ss. 193-198, 236-239.; İhsan Dağı ve Fatih Uğur (Haz.), **Yalnız Demokrat Ferruh Bozbeyli**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 270-286, 357-363, 375.

⁶⁵¹ “Başbakan Sayın Turgut Özal’ın Anavatan Partisi TBMM Grubunda Yaptığı Konuşması – 20 Mayıs 1987”, Başbakan Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 452, 453.

Özal bu noktayı referandum süresince birçok kez vurguladı: “Biz bunu 1983 seçimlerinden tam 4 yıl geçtikten sonra getirdik. Eğer sizden evet alırlarsa, 1987 veya 1988’de yapılacak seçimlere iştirak edecekler. Eski Demokrat Parti’nin mirasına konanlar DP’nin hakkını ne zaman çıkardılar, biliyor musunuz? 1974 senesinde. Ancak 1977 seçimlere girebildiler. 17 sene sonra seçime girebildiler.” Bkz. “Özal: 12 Eylül öncesi karanlığa dönmeyelim” **Cumhuriyet**, 17.05.1987.

ANAP Genel Sekreteri Mustafa Taşar da zaman zaman bu konuya değiniyor, “DP’lileri affetmeyenleri millet de affetmez” diyordu.⁶⁵² Parti içerisindeki bir diğer önemli isim Mehmet Keçeciler ise aynı konuda şu sözlerle Demirel’e yüklendi: “(...) Genel başkan olmadan önce eski Demokratlar uğruna dağa çıkmaktan bahsedecek kadar davaya sahip görünen Sayın Demirel’in, genel başkan ve başbakan olduktan sonra eski Demokratlarla görüşmekten bile sakındığını millet de bilsin ve bilerek karar versin.”⁶⁵³

ANAP DYP’yi, DYP’nin savunduğu temel nokta olan, “DP mirası ve DP felsefesinin devamı” üzerinden vurmak istiyordu. Özal’ın bu konudaki tek söylemi DP’lilerin affı meselesi değildi. İmralı’da bulunan Adnan Menderes, Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu’nun naaşlarının İstanbul’a taşınması ve onlar için bir anıt mezar yapılması planı, yine çeşitli yerlere Menderes, Polatkan ve Zorlu’nun isminin verilmesi gibi hususlar, Özal’ın referandum konuşmalarında hatırı sayılır ölçüde yer ayırdığı noktalar oldu.⁶⁵⁴ Tabii “DP felsefesini devam ettirmek” iddiasını partinin kuruluşundan itibaren temel dayanak noktası haline getiren DYP de bu noktada çok

Yine bir röportajında Özal, Demirel’i eleştirirken; Celal Bayar ile olan bir anısından söz ediyor, Bayar’ın Demirel’i yalancılıkla suçladığını öne sürüyordu: “(...) Bunlar tam Bizans siyaseti götürürler. Politikacıları o kadar rahatlıkla yalan söyler ki, vaktiyle çok iyi hatırlıyorum, Milliyetçi Cephe kurulurken ilk önce Celal Bayar engeldi. (...) Beni aldılar, Çiftehavuzlar’daki evine götürdüler. 1,5 saat konuşma yaptık Celal Bayar’la. (...) Bana Celal Bayar, aynen şunu söylemiştir: ‘Bu adamla gidilmez...’ Affedersiniz, söylemekten sıkılıyorum, ‘Bu Demirel yalancıdır’ dedi. ‘Sözünü tutmaz’ dedi. Ben de aksini iddia ettim. (...) Ben gelip kendisine (Demirel’e) söylemedim. Söylenecek laf değildi.” Bkz. Ertuğrul Özkök, “Başbakan 7 Eylül planlarını Hürriyet’e açıkladı: Özal’ın hesabında gitmek de var”, **Hürriyet**, 29.08.1987.

⁶⁵² “Taşar: DP’lileri affetmeyenleri millet de affetmez”, **Tercüman**, 29.06.1987.

⁶⁵³ “Mavi-turuncu maraton”, **Tercüman**, 09.07.1987.

⁶⁵⁴ Özal birçok mitingde bu noktayı vurguladı. Örneğin Menderes’in memleketi Aydın’da şunları söyledi: “Bakınız, bir zamanlar ‘Demokrat Parti’nin devamıyız’ diyenler, onların kabirlerini İmralı’dan alamadılar. Bizim yapacağımıza da hiç inanmadılar. Kanunu çıkardık. Sadece kabirleri nakletmeyeceğiz, orada yatanların hatıralarını almak için Türkiye’nin önemli yerlerine üç rahmetlinin isimlerini verdik. O zamanın Maliye Bakanı Hasan Polatkan için Demokrat Parti zamanında yapılan Sarıyer Barajına, Hasan Polatkan Barajı ismini verdik. (...) Ereğli Demir Çelik Tesislerine, Fatin Rüştü Zorlu adını verdik. Ve nihayet rahmetli Adnan Menderes’e üç yerin ismini verdik. İstanbul’da Vatan Caddesi kanunen Adnan Menderes Bulvarı oldu. Üzerindeki Hızlı Tramvay Sistemi, (...) ona da Adnan Menderes Metro Sistemi dedik. (...) İzmir’de, Ege’de en büyük havalimanı, (...) onun da ismini Adnan Menderes Havalimanı koyduk.” Bkz. “Başbakan Sayın Turgut Özal’ın Aydın’da Halka Hitaben Yaptığı Konuşma – 22 Temmuz 1987”, Başbakan Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 645.

kez ANAP'ın tezlerinin inandırıcı olmadığını vurgulayacaktı.⁶⁵⁵ Hatta ANAP'ın DP'lilerin affı konusundaki iddialarını çürütmek adına bir broşür de çıkarıldı.⁶⁵⁶

Özal, yukarıda da belirttiğimiz gibi halk oylamasındaki soruyu yeniden şekillendirme yoluna gitti ve bu doğrultuda ANAP'ın temel stratejisi şekillendi: Bol bol 12 Eylül öncesine gitmek, o yılların tüm olumsuzluklarını olanca şiddetiyle hatırlatmak, “evet”i kaotik ortamla çağrışımlı hale getirmek, “hayır”ı ise huzur, güven ve siyasi istikrar ile ilişkilendirmek. ANAP için temel başucu kaynağı “12 Eylül öncesi” olurken, bu dönemin kullanılan argümanlar açısından oldukça bereketli bir alan olduğu kuşkusuzdu. Zira dönemin anarşi ortamından, siyasi istikrarsızlığa ve ekonomik olanaksızlıklara kadar birçok unsur yasaklı liderlerle eşleştiriliyordu. Bu

⁶⁵⁵ Demirel “DP'lilerin siyasal haklarının iadesi” konusunda, o dönem hep çaba sarf ettiklerini, siyasal hak iadesi için meclise teklifi taşıdıklarını, ancak ordunun baskısı ve bu baskının cumhurbaşkanına da sirayet etmesi sonucu “demokratik rejimin sağlığını riske atmamayı” seçtiklerini belirtiyordu. Siyasal hakkın iadesine dair girişimler sonrasında Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın kendisine “Eğer bu anayasa değişikliği yapılırsa altını tutamam” dediğini ve meselenin, darbe tehlikesine yol açma ihtimalinin belirdiğini vurgulayan Demirel, “Bir şeyi kurtaralım derken her şeyi kaybetmeyi göze almadıklarını” söyledi. Sonrasında da meselenin peşinden gittiklerinin altını çizen Demirel, bir zaman sonra ise gerekli değişikliği meclisten geçirdiklerini ancak Türkiye İşçi Partisi'nin Anayasa Mahkemesine itirazı sonucu değişikliğin iptal olduğunu, devamında da ülkenin 12 Mart'tan geçtiğini anlatarak bu konuya dair geniş bir izahat verdi. Demirel, dönemin AP'si ile ANAP arasında karşılaştırma yaptı ve şu iki husus üzerinde durdu:

- AP o yıllarda her defasında “DP'liler için af” diye bağırması idi, Özal ise böyle bir söyleme başvurmamış gibi ihtilal tasarrufuna sahip çıkmaktaydı.

- 27 Mayıs darbesi yalnızca bir zümreyi hedef almış ve darbeden sonra da o zümreye yönelik baskı her kademedede devam etmiş idi. 12 Eylül ise belli bir zümreyi hedef almadığı gibi, şimdi darbeyi yapanlar siyasi yasaklar meselesinde geri çekilmiş idi. Ayrıca ordunun da siyasal yasakların kaldırılmamasına yönelik bir hassasiyeti yoktu. O dönem “AP iktidarı baskıya rağmen siyasal hak iadesini savundu”, bu dönem ise “ANAP iktidarı baskı olmamasına rağmen siyasal yasakların devamını” savunuyor idi.

Bu konuda ANAP'ın iddialarını “yalan, iftira ve saptırma” olarak niteleyen, Özal'ı demokrat olmamakla, adalet ve hak kavramlarından uzak olmakla suçlayan Demirel, “Bizi kötümek için geçmişe sığındığın zaman aldığın misal yanlışlarla doludur, eğer bunu kasten yapıyorsan ayıp yapıyorsun, bilgisizliğinden dolayı böyle diyorsan o da ayıp” diye konuştu. Detaylı bilgi için bkz. “Demirel: ‘Özal haksız’”, **Tercüman**, 20.06.1987.

Bu noktada DYP'nin bir avantajı da Adnan Menderes'in oğlu Aydın Menderes'in de 10 yıllık siyasi yasaklılar arasında olması, referandum sürecinde DYP'nin yanında yer alması ve Demirel'i bu konuda haklı bulması idi. Yine hayatta olan Demokrat Partililerden; Sebati Ataman, Atıf Benderlioğlu, Rıfki Salim Burçak, İbrahim Kirazoğlu, Sıtkı Yırcalı ve Necla Tekinel de bu konuda Demirel'den yana saf tutan demeçler verdi. Bkz. “Aydın Menderes iddiaları yalanladı: ‘AP, DP'lilerin siyasal haklarını geciktirmedi’”, **Tercüman**, 08.06.1987.; “Eski Demokratlar ‘AP'nin haklarını geciktirmediğini’ belirttiler”, **Tercüman**, 03.08.1987.

⁶⁵⁶ Burada da AP'nin konuya dair Demirel'in de belirttiği eylemleri anlatılırken, bir de “varsayım” üzerinden mesaj verildi: “Farz ediniz ki, Demokrat Parti mensuplarının siyasal haklarının iadesi gecikmiştir. Bu, bugün ülkeyi yönetenlere Türkiye'yi yasaklı tutma hakkı vermez. Yasak, demokrasiyle bağdaşmaz. Demokratikleşme söz konusu olduğu vakit yapılacak iş, yasağı kaldırmaktır. Başka bir zamanda ‘başkaları kaldırmamıştı, biz de kaldırmıyoruz’ demek, başkalarının yaptığı kötü işe, kötüyü örnek almak demektir. İyi ise, yerilecek yeri yoktur.” Bkz. **Doğru Yol Partisi – Büyük Yalan! Eski Demokratların Affı Geciktirilmedi**, Doğru Yol Partisi Basın ve Propaganda Başkanlığı, Ankara, 1987, s. 3.

eşleştirme yoluyla güçlü bir “eski-yeni ayrımı” yaratılıyor ve yasaklı liderler “eskide kalan, anakronik birer figür” olarak resmediliyordu. Özal’a göre Türkiye artık çok değişmişti ve “eskilerin” ülkeye verebilecekleri bir şey yoktu; onlar zaman tüneline kalmışlardı.⁶⁵⁷

Özal, henüz 1983 seçimleri öncesinde bahse konu “eski-yeni mücadelesinin” hesabını yapmış idi:

Bu geçirilen günler de hesapsız günler değildir. Biz bunların hepsini tahmin ettik. Burada arkadaşlarım hatırlayacaklardır, 1983 seçimlerinden evvel Sayın Cumhurbaşkanı beni çağırdı, o meşhur birleştirme hikayeleri sırasında; ben reddettim, yani birleşemeyiz, biz ayrı partiyiz, ayrı düşüncelerimiz var. Yalnız şunu söyledim o tarihte, ‘Önümüzdeki dönem 1983’ten 1988’e kadar giden beş sene çok kritik bir dönem. Türkiye bakımından çok önemli bir dönem olacaktır. Çünkü unutmayınız ki bugün kapattığınız partilerin bir benzerleri, devamları kurulacaktır. Bunlar müzakereye gireceklerdir. Tabii, demokratik ortam içerisinde. Bugün yaptıklarınızın hiçbirini yapamazsınız. Bu mücadelede inanıyorum ki biz galip çıkarız. Bu mücadele olacaktır, bu mücadeleden de Anavatan galip çıkacaktır’. Kendisine aynen böyle söyledim.⁶⁵⁸

Özal, partisini herhangi bir partinin devamı olarak konumlandırmamış idi ve en başından yasaklı liderler ve onların partileriyle girişilecek mücadelenin farkındaydı; burada başarılı olma konusunda da gönüllü ve iddialıydı. Bu mücadelenin yapılacağı 1983-88 arasını “en kritik dönem” olarak tanımlarken, kuşkusuz “en kritik virajın” da o veya bu seçim değil; 1987 Referandumu olduğu açıktı.

Referandumda “evet” demek eskinin tüm karanlığıyla geri dönmesi; “hayır” demek ise kafa rahatlığı ve huzurlu bir gelecek olurdu. Özal’ın referandum sürecindeki konuşmalarının hemen tümünde bu yönde mesajlar; geçmişin olumsuzluklarını resmetme, bu olumsuzluklarla yasaklı siyasileri özdeşleştirme ve “eski-yeni” ayrımına yönelik vurgular görülmüyordu. “Hayır” tercihinin temeline bu saikler yerleştirildi:

Bizim bugün siyasi rakiplerimiz, (...) hepsi eski oluşumlardır. Hep eski partilerdir. Türkiye’yi nereye getirdikleri malumdur. Geriye dönerseniz, aynı

⁶⁵⁷ “Başbakan Sayın Turgut Özal’ın Anavatan Partisi TBMM Grubunda Yaptığı Konuşması – 20 Mayıs 1987”, Başbakan Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 453, 455.

⁶⁵⁸ “Başbakan Sayın Turgut Özal’ın Anavatan Partisi TBMM Grubunda Yaptığı Konuşması – 20 Mayıs 1987”, Başbakan Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 450, 451.

Özal, Evren ile olan bu diyalogunu çeşitli zamanlarda paylaştı. Bkz. “Başbakan Sayın Turgut Özal’ın Yeni Asır Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Güngör Mengi’nin Sorularına Verdiği Cevaplar – 12 Aralık 1985”, Başbakan Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1985-1986), s. 8, 9.; “Başbakan Sayın Turgut Özal’ın ANAP İl Başkanlarına Verdiği Yemekte Yapmış Olduğu Konuşma – 2 Mayıs 1986”, Başbakan Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1985-1986), s. 561.; “Başbakan Sayın Turgut Özal’ın İzmir’de Parti İl Teşkilatında Yaptığı Konuşma – 26 Ağustos 1986”, Başbakan Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1985-1986), s. 906, 907.; “Başbakan Sayın Turgut Özal’ın TBMM Anavatan Partisi Grubunda Yaptığı Konuşma – 30 Eylül 1986”, Başbakan Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1985-1986), s. 1051.

şekilde aynı noktalara bir daha gideriz ve bundan sonra da çıkış olmaz. (...) vaktiyle Tarık bin Ziyad, Cebelitarık Boğazını geçtikten sonra, geriye dönmüş donanmayı yakmış. 'Geriye dönüş yok, ileriye!' demiş. İleride birlik var, geride bir şey yok, kalmadı, bitti o işler.⁶⁵⁹

Biz bu memleketi kardeşliği getirdik, sevgiyi getirdik, kavgayı kaldırdık. Bakınız, bizim siyasi rakiplerimiz ne diyor, 'Özal geldi, memlekette politika kalmadı, depolitize oldu' diyorlar. (...) Yani onlar neyi özliyorlar, biliyor musunuz? Eskiden kahveler ayrıydı, kavga ederdim. Yok efendim sokaklar ayrıydı, kavga ederdim. Onları özliyorlar. Siz kavga edeceksiniz, onlar omuzlarınıza çıkıp yükselecekler, öyle olacak. (...) Biz yeniliğin, ilerinin yanındayız. Geriye dönmeyiz, geriye bakmayız. Hep ileriye bakarız. Çünkü bu memleketin ilerisi önemli, gerisinde ne olduğu hiç önemli değil. Onu düşünmeyin bile, ileriye bakın. İleride, o istikbalde güzel, mutlu, büyük bir Türkiye var.⁶⁶⁰

Bu memleket, 'şöyle hizmet ettik, böyle hizmet ettik' diyenlerin devrinde 12 sene elektrik kısıntılarına maruz kalmıştır. Doğru mu değil mi? Şimdi hiçbir elektrik kısıntısı yoktur. Ben hatırlıyorum, o zamanlar Bulgaristan'dan elektrik alırdık, parasını ödeyemez, Bulgar'a 'biraz bunu tehir et' diye yalvarırdık. Ama bugün Bulgaristan'da elektrik sıkıntısı var. Ben onlara, 'bizden alabilirsiniz, size elektrik verebiliriz' dedim.⁶⁶¹

1980 öncesini hatırlayınız. Bugün insafsızca '1980 öncesi 1987'den iyidir' diyenler var. Ya gözleri kördür, ya yürekleri mühürlüdür. (...) memleketimiz 1980 yılından önce dünyada kredi itibarı açısından 103 ülke arasından 101. idi. Bir memleketin kredi itibarı, o memleketin itibarını gösterir. Bugün nerede? Bugün, 116 ülke arasından 45. sıraya gelmiştir.⁶⁶²

Bizim hükümet olduğumuz gün milletimize vaadimiz, en önemli vaadimiz huzur ve güven... Yani bizim huzurlu çalışmamız, eve giderken gece karanlıkta korkmamanız ve memlekette hakikaten sokakta gece gezenler, şu veya bu şekilde işine gidenlerin, dükkanını açanların hiçbir korkusu olmaması lazım. Bunu temin etmişizdir. Bugün, bir daha esnafın kepenk kapattığı, korkarak dükkanını açmadığı o günleri unutmayınız.⁶⁶³

1979 yılı sonunda Başbakanlık Müsteşarı oldum. (...) Türkiye'nin o günlerde öyle bir hali vardı ki inanılır gibi değil. Ankara'da Başbakanlıkta yakıt yok, kaloriferler çalışmıyor. Aralık ayının son günleri, (...) belki -15, -20 derece soğuk var. Paltoyla çalışıyoruz... O günleri yaşadık. Bakınız bugün Türkiye'de aradığınız her şey vardır. Şimdi size soruyorum, o eski karanlık, aynı zamanda soğuk günlere dönmek istiyor musunuz? (...) Bunları bile bile karşımıza gelip, 'Biz bu memleketi çok daha iyi idare ederiz' diyenlere sakın inanmayın. Onların götüreceği Türkiye 1979 Türkiye'sidir, haberiniz olsun. Evet; kavganın,

⁶⁵⁹ "Başbakan Sayın Turgut Özal'ın Tekirdağ'da Vatandaşlara Hitaben Yaptığı Konuşması – 23 Haziran 1987", Başbakan Özal'ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 548.

⁶⁶⁰ "Başbakan Sayın Turgut Özal'ın Çorum'da Halka Hitaben Yaptığı Konuşma – 19 Temmuz 1987", Başbakan Özal'ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), ss. 627-629.

⁶⁶¹ "Başbakan Sayın Turgut Özal'ın Aydın'da Halka Hitaben Yaptığı Konuşma – 22 Temmuz 1987", Başbakan Özal'ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 646.

⁶⁶² "Başbakan Sayın Turgut Özal'ın Denizli'de Halka Hitaben Yaptığı Konuşma – 22 Temmuz 1987", Başbakan Özal'ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 653.

⁶⁶³ "Başbakan Sayın Turgut Özal'ın Samsun'da Halka Hitaben Yaptığı Konuşma – 13 Ağustos 1987", Başbakan Özal'ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 686.

anarşinin olduğu, aynı zamanda haksızlıkların, yokluklar ve haksız kazançların olduğu Türkiye'dir.⁶⁶⁴

Eskiden birbirine düşman olanlar, hatta cenaze namazlarında ve cenaze törenlerinde birbirlerine sırtlarını çevirenlerin hepsi, şimdi Özal'a karşı birleştiler. Bu işte bir iş var. (...) Maazallah 'evet' oyu çıkarsa bunlar ertesi gün birbirlerini boğazlarlar... Haberinizi olsun. Erbakan bir taraftan konuşuyor, öbür taraftan Türkeş, öbür taraftan Ecevit, Demirel. Birbirlerine haber yolluyorlar, biliyorum. Tabii bizimle baş edemezler. Ama yapacakları bir şey var, ortalığı biraz karıştırırlar. Kafamızı dinleyelim, ileriye doğru gidelim. Çünkü bakınız Anavatan seçimden sonra bu memlekete bir şey getirdi. Onu iyice düşünün. Biz birlik ve beraberliği getirdik. Kavgayı ortadan kaldırdık. Kavganın yerine sevgiyi koyduk. Bundan daha güzel bir şey olur mu?⁶⁶⁵

Türkiye bir daha 1980 öncesine, hani bir söz var, '70 sente muhtaç Türkiye'ye' dönülmeyecektir. O günlerin hepsini gördük. (...) Çünkü o Türkiye'de hakim olan zihniyet, memlekete kaçakçılığı, karaborsacılığı getirmiştir. (...) Bakınız bir sigara kaçakçılığı memleketi nereye getirdi. Bugün biz sigara kaçakçılığını kaldırdık. Devlet ithal ediyor, devlet kasasına ve toplu konuta gidiyor. (...) Kendi iktidarlara devrinde kaçakçıya, karaborsacıya giden bu yem borusunu kestik ve devletin hazinesine 150 milyar geliyor. Gayet tabii özlersiniz o eski devirleri, o karaborsanın, kaçakçılığın at boyu gittiği, diz boyu çamur içinde, pislik içinde bir ülkeyi onlar özlerler. Evet, onun gelmesi için 'evet' dersiniz. Ama gelmeyecek, 'hayır'.⁶⁶⁶

1980 öncesi Türkiye'nin en kötü devresidir. 1970'ten 1980'e kadar on senede tam 12 tane hükümet değişmiştir. Bir seneye bile bir hükümet düşmüyor. Hükümet sayısı bu kadar çok olursa, bu devrenin iyi bir devre olması mümkün mü? (...) 1980 öncesini hatırlayınız, mecliste partiler var. İşte MC bir diyorlar, MC iki diyorlar, 11 ayaklı Ecevit hükümeti diyorlar. Böylece hükümetler değişiyor, ama mecliste cumhurbaşkanı seçimi geliyor, yedi ayda tur üstüne tur bindiriyorlar, turların sayısını unuttum, yüz tane tur yaptılar cumhurbaşkanını seçemediler! Bu memleketin hali ne olur?⁶⁶⁷

'Hayır' derseniz ne olur, onu söyleyeyim; Türk siyasi hayatından bu kapatılmış tarih sayfası, bir daha geri açılmaz. Kapatılır gider. Türkiye yepyeni bir devre başladı. Huzurumuz, güvenimiz, sakinliğimiz, iş birliğimiz, her şeyimiz gayet güzel çalışır. Memleket huzur içinde, sevgi içinde, kardeşlik içinde işine devam eder. Aslı da budur.⁶⁶⁸

Getirdiğimiz en önemli şey nedir biliyor musunuz? Memleketimizin huzurudur, güvenidir. Memlekette huzur var, güven var. 1980 öncesinde gece sokağa rahat çıkabiliyor muydunuz? Bir daha o günlere dönmek ister misiniz? O yokluk dönemine, karaborsacının, kaçakçının cirit attığı döneme bir daha dönmek ister

⁶⁶⁴ "Başbakan Sayın Turgut Özal'ın Bursa'da Halka Hitaben Yaptığı Konuşma – 17 Ağustos 1987", Başbakan Özal'ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 700.

⁶⁶⁵ "Başbakan Sayın Turgut Özal'ın Zonguldak'ta Halka Hitaben Yaptığı Konuşma – 23 Ağustos 1987", Başbakan Özal'ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 750.

⁶⁶⁶ "Başbakan Sayın Turgut Özal'ın Isparta'da Halka Hitaben Yaptığı Konuşma – 24 Ağustos 1987", Başbakan Özal'ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 756, 757.

⁶⁶⁷ "Başbakan Sayın Turgut Özal'ın Antalya'da Halka Hitaben Yaptığı Konuşma – 24 Ağustos 1987", Başbakan Özal'ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 765.

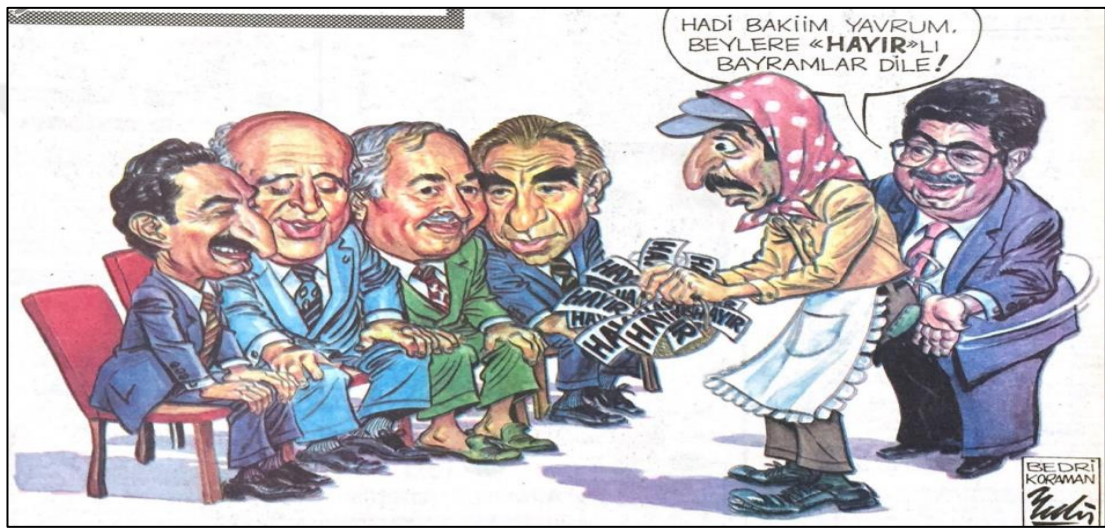
⁶⁶⁸ "Başbakan Sayın Turgut Özal'ın Sivas'ta Halka Hitaben Yaptığı Konuşma – 25 Ağustos 1987", Başbakan Özal'ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 797.

misiniz? Onu çok iyi biliyorum. Bunu da muhakkak 6 Eylül'de sandıkta göstereceksiniz.⁶⁶⁹

Biz Türkiye'de yeni, aydınlık bir devri temsil ediyoruz. Onlar geriye dönüşü, karanlık 70'li yılların, karaborsanın, haksız kazancın olduğu yılları temsil ediyorlar. Sadece o kadar değil, anarşi ve terörün kol gezdiği yılları...⁶⁷⁰

Bir daha kardeş kardeşe düşman olmayacak, biz sevgiyi getirdik. Türkiye'de bir devir vardı, o devir kapandı gitti. Bir daha o sayfaları açmayalım. Yeni bir çağa girdik. Yepyeni bir Türkiye var önümüzde; modern, ileri Avrupa'yla yarışan, etrafında saygı uyandıran bir Türkiye var. İtibarsız bir Türkiye yok artık. Onun için geriye dönmek isteyen var mı?⁶⁷¹

Şekil 41: “Hayır”lı Bayramlar

Kaynak: Bedri Koraman, Milliyet, 29.05.1987, s. 1.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki, ANAP bu denli 12 Eylül öncesinden referans alan bir propagandayla, “12 Eylül” ile de giderek özdeşleşiyordu. Kaldı ki Özal referandum konuşmalarında birçok kez, 12 Eylül darbesinin haklılığını vurguladı:

(...) Geldik 1980, 12 Eylülüne... Silahlı Kuvvetler müdahale etti. Başka çaresi yoktu, çünkü o vakit de muhakkak bölünürdü. Bugün Güneydoğuda birtakım bölücüler var, onlara da fırsat verirdi. Allah bize yardım ediyormuş, 12 Eylül oldu.⁶⁷²

⁶⁶⁹ “Başbakan Sayın Turgut Özal’ın Kütahya’da Halka Hitaben Yaptığı Konuşma – 27 Ağustos 1987”, Başbakan Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 808.

⁶⁷⁰ “Başbakan Sayın Turgut Özal’ın Eskişehir’de Halka Hitaben Yaptığı Konuşma – 27 Ağustos 1987”, Başbakan Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 812.

⁶⁷¹ “Başbakan Sayın Turgut Özal’ın Kahramanmaraş’ta Halka Hitaben Yaptığı Konuşma – 29 Ağustos 1987”, Başbakan Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 829

⁶⁷² “Başbakan Sayın Turgut Özal’ın Burdur’da Halka Hitaben Yaptığı Konuşma – 24 Ağustos 1987”, Başbakan Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 780.

Sonra, halk oylamasından evet çıkması durumunda siyasete geri dönecek olan liderlerin 12 Eylül ile hesaplaşacaklarını söylüyor ve bunu ülke için çok büyük bir tehlike olarak tanımlıyordu:

*(...) 6 Eylül’de evet çıkarsa Türkiye’de 12 Eylül tartışması açılır. (...) Söyledikleri sözler var: Diyorlar ki, ‘Analarından emdikleri sütü burunlarından getireceğiz’. Bunu benim için değil, başkaları için söylüyorlar. (...) Bu bir devirle hesaplaşma arzusudur. Bir geriye dönüş isteğidir. Eğer evet oyu bir geriye dönüş gibi mütalaa ediliyorsa, halkımızın hayır demesi lazım.*⁶⁷³

Özal meydanlarda da bu konuya dikkat çekti:

*Şimdi bakınız açık ifade ediyorum. Bu müdahaleyi beğenen olur, beğenmeyen olur. Ama Türkiye’yi kurtarmıştır. Kimse aksini iddia edemez. Bizim gözbebeğimiz Silahlı Kuvvetlerimiz, hakikaten Türkiye’yi uçurumun kenarından çekmiştir. Aksi taktirde bu ülke paramparça olurdu. Bunu da unutmayınız. Şimdi 12 Eylül’ü yapanlara bir şey söylemiyorlar ama yarın milletten bir ‘evet’ alırlarsa, 12 Eylül hakkında söyleyecekleri çok şey var. Memleketi bugün meydanlarda karıştırmak isteyenler, o gün çok daha fazlasını yapacaklardır. Memleketimizin huzurunun bozulmasını istemiyorsanız doğru karar verin.*⁶⁷⁴

“Evet”i, “12 Eylül öncesine dönüş” olarak tanımlayan bu politikanın en güçlü tarafı kuşkusuz “anarşi korkutmacası” içermesiydi. Yasaklı liderler ile anarşi eşleştirmesi yoluyla, gelecek için “ulusal güvenlik kaygısını” hakim kılma yönteminde, sık sık Türkeş ve Erbakan’ın isimleri tekrarlanıyor; Behice Boran ve Doğu Perinçek de bol bol zikrediliyordu. 12 Eylül ile birlikte “tehlikeli-aşırı uçlar” olarak resmedilmiş parti liderlerini Başbakan Özal özellikle anıyor ve bu isimlerin siyasete dönüşüyle kavga ortamı ve anarşi için uygun bir zemin olacağını ima ediyordu. Ulusal güvenlik söylemini önceleyen propagandada bu isimler, başat tehdit unsurları olarak sunuldu:

*Evet dersiniz eskiler yani on yıllık yasağı bitecek olan Demirel, Ecevit, Türkeş ve Erbakan boy gösterecektir. Bunlara ilaveten Doğu Perinçek ve Behice Boran’ın da on yıllık yasağı bitecek ve onlar da boy gösterecektir. Sorumluluk sizin oylarınızdadır, haberiniz olsun.*⁶⁷⁵, *Erbakan Hoca geziyor ama gazetelerde hiçbir haber yok. Dolaşıyor, neden? Haa, diyorlar ki onu ortaya çıkarırsak halk hayır der. Onun için ondan bahsetmiyorlar. Şimdi zannediyorsunuz ki Demirel ile Ecevit var... Erbakan Hoca da var. Evet denirse TV’ye çıkacaktır. Hiç merak etmeyin. Evet alırsa ilk önce o çıkacak TV’ye. Kadayıfın altı kızardı mı kızarmadı mı hikayelerine başlayacak.*⁶⁷⁶, *Bu dört siyasi liderden başkaları da var. Doğu*

⁶⁷³ “Başbakan Sayın Turgut Özal’ın Milliyet Gazetesi Muhabiri Derya Sazak’ın Sorularına Verdiği Cevaplar – 14 Ağustos 1987”, Başbakan Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 693, 694.

⁶⁷⁴ “Başbakan Sayın Turgut Özal’ın Afyon’da Halka Hitaben Yaptığı Konuşma – 24 Ağustos 1987”, Başbakan Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 769.

⁶⁷⁵ “‘Eskilerin aklı ermez’”, **Tercüman**, 14.08.1987.

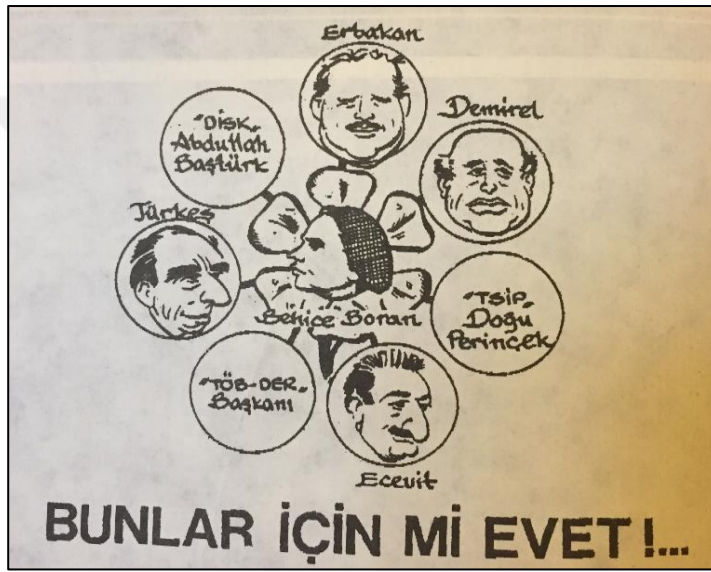
⁶⁷⁶ “Özal: 6 Eylül ‘hayır’lı bir gün”, **Tercüman**, 18.08.1987.

*Perinçek, Behice Boran gibi 150 tane var. Memleketin bir daha kavgaya tahammülü yoktur. Bir daha o eski günlere inşallah dönmeyiz.*⁶⁷⁷

Sanayi ve Teknoloji Bakanı Cahit Aral'ın şu sözleri de bu konuyu örnekleyen cinstendi:

*Basın referandum konusunda günah işliyor. (...) Hoca (Erbakan) ile Türkeş'i bir tarafa saklıyor. (...) Onlar yine siyaset yaparlarsa eski günlere döneriz. TÖB-DER, ÜLKÜ-BİR, POL-BİR, POL-DER yeniden oluşabilir. Kırk yıllık Kani olur mu Yani? Napolyon, Elbe Adasına sürüldü, yine geldi, yine kan döktü. Sonunda Elbe Adasında öldü. Huylu huyundan vazgeçmez.*⁶⁷⁸

Şekil 42: ANAP'ın Halk Oylaması için dağıttığı bir el ilanı

Kaynak: Nokta, Yıl: 5, Sayı: 35, 06.09.1987, s. 32.

Behice Boran ve Doğu Perinçek gibi isimlerin, “evet” oyunu kullanmayı düşünen muhafazakâr seçmen için caydırıcı unsurlar olması planlanıyordu. Anlaşılan yakın dönem Türk siyasetindeki “antikomünizm” olgusundan ve bunun seçmen refleksine yansımından yeniden yararlanabilmek için; “evet” oylarıyla aşırı uçların da sahne alacağı ve “anarşiye çanak tutulacağı” mesajı verilmek isteniyordu. Bu isimlerin ise siyasete dönebilmeleri için önlerindeki tek engel anayasanın geçici 4. maddesi değildi; anayasanın kalıcı maddeleri gereği ömür boyu siyasi yasaklılardı. Taha Akyol köşesinde bu konuya şöyle değindi:

(...) ANAP milletvekilleri Togay Gemalmaz ve Rifka Yaylalı ile İl Başkanı Rıza Şimşek 'hayır' kampanyası için köylere çıkmışlar. Mesela Konk köyünde halkı

⁶⁷⁷ “Başbakan Sayın Turgut Özal’ın Kayseri’de Halka Hitaben Yaptığı Konuşma – 28 Ağustos 1987”, Başbakan Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 824.

⁶⁷⁸ “Cahit Aral: ‘Basın, Hoca ile Türkeş’i bir tarafa saklıyor”, *Cumhuriyet*, 14.08.1987.

toplayıp şunları söylemişler: ‘Bu 1974 affı gibidir. Eğer evet dersanız Behice Boran serbest kalacak, Türkiye’ye gelip ortalığı karıştıracak!’ Bu sözler köylülerin kafasını karıştırmış: ‘Süleyman Bey vatanseverdir. Madem komünistler serbest bırakılacak, Süleyman Bey de yasaklara katlansın, biz hayır diyelim!’ Tesadüf, aynı akşam Konk köyüne DYP heyeti gelmiş, meselenin Behice Boran’la ilgisinin olmadığını anlatmış. Gerçekten de yasaklar oylaması liderlerden sadece Demirel, Ecevit, Erbakan ve Türkeş’i ilgilendirmektedir. Beşinci bir liderle ilgisi yoktur. Hele Behice Boran gibi hem hakkında mahkumiyet, hem de vatandaşlıktan ihraç kararı bulunan birinin oylanması kesinlikle söz konusu değildir. İşin içine böyle ‘yalan’ların bile sokuşturulması, ANAP’ın yasaklara ne kadar sahip çıktığını gösteriyor.⁶⁷⁹

Ne var ki, Boran ve Perinçek gibilerinin bu durumu, “hayır” propagandasında göz ardı ediliyordu.⁶⁸⁰ ANAP Genel Merkezinde hazırlanan “hayır”lı sloganlardan biri de şuydu: “Bu milleti Doğu Perinçek, Behice Boran’a teslim etmeye hazır zihniyete hayır”.⁶⁸¹

Şekil 43: “Açarım Kapıları... Sonra Bu Öcüler Sizi Yer!”

Kaynak: Bedri Koraman, Milliyet, 04.12.1985, s. 1.

“Anarşi korkutmacası politikası” için vurgulanması gereken en önemli noktalardan biri de seçmeni “geri dönülmez bir vebal” ile baş başa bırakma amacı idi.

⁶⁷⁹ Taha Akyol, “Referandum Kavgası”, **Tercüman**, 16.06.1987.

Akyol, diğer bazı yazılarında da bu konuya açıklık getirdi. Örneğin bkz. Taha Akyol, “Çirkin Üslup”, **Tercüman**, 17.06.1987.; Taha Akyol, “Komünistler ve Referandum”, **Tercüman**, 05.09.1987.

Uğur Mumcu da köşesinde bu konuya dikkat çekti: “(...) Başbakan ‘evet’ oyları çıkarsa bundan Behice Boran ve Doğu Perinçek’in de yararlanacaklarını söylüyor. Oysa, Boran ve Perinçek’in durumlarının bu ‘geçici 4. madde’ ile hiçbir ilgileri yok. Boran ve Perinçek, anayasanın 76. maddesi uyarınca ‘affa uğramış olsalar bile’ ömür boyu siyasal haklardan yararlanamayacak. (...)” Bkz. Uğur Mumcu, “Senaryo!”, **Cumhuriyet**, 15.08.1987.

⁶⁸⁰ Rauf Tamer, bunun getirdiği etkiden şöyle bahsetti: “Tam 2 aydır anlatır dururuz. Fakat okuyucu mektuplarından ve okuyucu telefonlarından tutun da girip çıktığımız çeşitli topluluklara kadar, her yerde bir dizi soru: ‘Evet deyince ne olacak?’, ‘Erbakan mı gelecek?’, ‘Evren mi gidecek?’, ‘Behice Boran mı dönecek?’ E insaf... Vefat ettiğini dahi unutmuş bir kesim var ki, ‘Yılmaz Güney de mi af olacak?’ diye soranlarına dahi rastlıyoruz.” Bkz. Rauf Tamer, “Referandum”, **Tercüman**, 14.08.1987.

⁶⁸¹ “ANAP’ın ‘hayır’lı sloganları, **Tercüman**, 25.08.1987.

Zira Başbakan Özal'ın konuşmalarının hemen hepsinde seçmene, omuzlarında ciddi bir yük olduğu vurgulanıyor, bu karar eşiğinde “vebalini ödeyemeyeceği tercihlerden sakınması” çağrısı yapılıyordu. Özal sık sık, halk oylamasını getirerek bu “ağır sorumluluğu” halka bıraktıklarını ve böylelikle “memleketin karanlığa sürüklenmeyeceğinden emin olduklarını” söyledi:

*Her yerde söylediğim bir şey var. Biz bu işte sorumluluğu üzerimize almak istemedik, Türkiye'nin geleceği bakımından çok önemli bir mesele. Eğer Türkiye'ye bir şey gelirse ben size sorarım o zaman, derim siz yaptınız kardeşim, ben karışmam... (...)*⁶⁸²

*Burada karar size ait, omuzlarınızda ciddi bir yük var. Memleketin geleceği hakkında bu sefer siz karar vereceksiniz. Onun için vicdanınızın sesini iyi dinleyin. Memleketin geleceğine iyi bakın ve bir kere daha Türkiye'yi badireye düşürmeyin. Allah rızası için en doğru kararı verin.*⁶⁸³

*(...) Sorumluluk omuzlarınızdadır. (...) Bu iş şaka değildir, ciddi bir iştir. Memleketin geleceği ile çok yakından alakalıdır. Doğru karar vermeye azami gayret sarf edin, vicdanınızın sesini dinleyin, memleketin geleceğini, çocuğunuzun çocuğunuzun istikbalini düşünün. Bir daha Türkiye'yi karanlık günlere atmak da atmamak da sizin elinizde; kavgaya götürmek de sizin elinizde, götürmemek de sizin elinizde.*⁶⁸⁴

ANAP Genel Başkan Yardımcısı Mehmet Keçeciler de, bu “ağır vebale” vurgu yapıyordu:

*Türkiye'yi tekrar eski günlere döndürmenin vebal ve sorumluluğunu hiçbir zaman sırtımızda taşıyamazdık. Çok ağır bir vebaldir bu. Bu vebali biz millete yükledik. Şimdi karar milletindir. İnşallah bu 'hurda' siyasetçiler 7 Eylül sabahı referandumda kalacaklardır. Biz de bunun için uğraşacağız.*⁶⁸⁵

İktidarın referandum propagandasında evet oyları o kadar çok “1980 öncesine dönüş” ile bağdaştırılıyordu ki, görüldüğü gibi bu tercih “ağır bir vebalin altına girme” olarak sunuluyordu.

Anavatan Partisi, referandumda propaganda gücünü de çok çeşitli araçlarla kullandı. Bu çeşitlilikte öne çıkanlar; afişler, broşürler, kitaplar ve televizyonun ileti gücü olurken, “hayır” temalı bir “tişört” de referandum gündeminin birinci maddesine oturacak kadar dikkat çekici bir başka propaganda ögesi oldu. Öyleyse bu öğeleri gözden geçirelim. 6 Eylül Halk Oylaması için oy verme işlemine ilk olarak, 28

⁶⁸² “Başbakan Sayın Turgut Özal'ın Bursa'da Halka Hitaben Yaptığı Konuşma – 17 Ağustos 1987”, Başbakan Özal'ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 705.

⁶⁸³ “Başbakan Sayın Turgut Özal'ın Gaziantep'te Halka Hitaben Yaptığı Konuşma – 19 Ağustos 1987”, Başbakan Özal'ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 716

⁶⁸⁴ “Başbakan Sayın Turgut Özal'ın Afyon'da Halka Hitaben Yaptığı Konuşma – 24 Ağustos 1987”, Başbakan Özal'ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 774.

⁶⁸⁵ “Keçeciler: Hurdalar sandıkta kalacak”, **Cumhuriyet**, 25.06.1987.

Temmuz'da gümrük kapılarında başladı⁶⁸⁶ ve ANAP, referandum özelinde verdiği ilk gazete afişiyle gurbetçilere seslenmek istedi. Mesaj; ANAP ile gelen kazanımları sıralamak, “hayır”ın demokrasiye hizmet etmeyeceği algısını kırmak idi. Kampanya dönemindeki diğer ilanlarda da ANAP benzer kaygıyla hareket etti.⁶⁸⁷

ANAP'ın hazırladığı ve dağıtımını yaptığı propaganda kitapçıkları da halk oylaması öncesinde “hayır”ı destekleyici diğer araçlardı. “Anavatan Partisi İktidarı İcraatı” adı verilen “turuncu kitapta”, hükümetin icraatları tüm konu başlıklarıyla anlatılırken geçmiş dönemle de bolca mukayeselere gidilmekte, ANAP iktidarı ile birlikte çokça kazanımın elde edildiği öne sürülmekteydi.⁶⁸⁸ Yine “Anavatan Partisi Nedir, Ne Değildir? Anavatan Partisi Ne Yaptı, Ne Yapıyor, Ne Yapacak?” başlıklı broşür de benzer temayla ve soru-cevap şeklinde hazırlanmış, yurt çapında dağıtılmaya başlanmış idi.⁶⁸⁹ Fakat daha dikkat çekici olan, gazeteci Acar Tuncer'in yakın

⁶⁸⁶ “Referandumda ilk oylar atıldı”, **Hürriyet**, 29.07.1987.

⁶⁸⁷ Bkz. Ekler bölümü; ek s. 1, ek s. 2, ek s. 3, ek s. 4.

⁶⁸⁸ “Turuncu kitap hazır”, **Cumhuriyet**, 12.08.1987.; “ANAP’tan turuncu kitap”, **Hürriyet**, 12.08.1987. Halk oylaması öncesinde çıkarılıp dağıtılan kitapta kimi sloganlar da belirlenmişti ve bunlar icraat odaklı-yakın geçmişle mukayeseli içerikler idi. Örneğin: “*Elektriği kesilmeyen, ısı ısı ısıldayan, parıl parıl parıldayan Türkiye*”, “*Bulgar’dan elektrik alan değil, satan Türkiye*”, “*Bir türlü bitirilemeyen yatırımların birer birer bitirildiği Türkiye*”, “*Yabancı para taşımının suç olmadığı Türkiye*”, “*Patikalardan, şoselerden otoyollara kavuşan Türkiye*”, “*Kaçakçıya giden paranın fonlarda toplanıp milletin hizmetine sunulduğu Türkiye*”, “*Temel atıp övünülen değil, hizmete açık sevinilen Türkiye*”, “*Stokçuluğa, karaborsaya, haksız kazanca dur denilen Türkiye*”, “*Kavganın değil, birlik ve beraberliğin olduğu Türkiye*”... Bkz. **Anavatan Partisi İktidarı İcraatı**, Gaye Matbaacılık, Ankara, 1987.

⁶⁸⁹ “10 yılda 6 başbakan, 12 hükümet değişti”, **Cumhuriyet**, 02.07.1987.

Bu propaganda kitapçığı da geçmişe yönelik eleştirilerle doluydu: “(...) 80 öncesi Türkiye’de ekonomik durumu resmen iflastı! Ülke yokluklar, kıtlıklar, kaçakçılık, karaborsa ve stokçuluktan inim inim inliyordu. Her tarafta anarşi ve terör kol salmıştı. Hiç kimse karanlık bastıktan sonra sokaklara çıkamıyordu. Ülkenin gelişmesi durmuş, gerilemeye başlamıştı. Okullar, fabrikalar, devlet daireleri, polis, her taraf bölünmüş, ülke bir iç harbin eşiğindeydi. Türkiye dünyanın en itibarsız ülkesi haline gelmişti. 70’li yıllar Türkiye için kayıp yıllardır. 10 senede 6 başbakan, 12 hükümet gelip geçmiştir. Ülke istikrarsızlığın en acı tecrübelerini yaşamıştır. (...) Oysa 1983 tarihinden itibaren ekonomik büyüme tekrar başlamış, ihracat artışı gözle görülür oranda artmıştır. Huzur ve güven tekrar ülkeye geri dönmüştür.”

“(…) Geçmiş iktidarlar döneminde acaba kim rüşvetten dolayı görevinden alındı? Hangi belediye reisi veya hangi meclis üyesi veya hangi bakan görevinden alındı? Acaba geçmişte hiç mi rüşvet yemiyorlardı? Veya yiyorlardı da menfaatlerine halel gelmesin diye mi üzerlerine gidilmiyordu? (...) Evet, biz her türlü kaçakçılığın her türlü kara paranın üzerine gittik. Acaba bugün bizi acımasızca tenkit edenler, o günkü kârlarının özlemini mi çekiyorlar?”

“Anavatan’a alternatif üretemeyenler bizi karalamaya gayret edeceklerdir. Koltuk hırsıyla her türlü dolabı çevirecekler, her türlü çamuru atacaklardır.”

“Türkiye’nin Avrupa’nın güçlü ülkeleri arasına girmesi gerekmektedir. Bu ise aynı tempoda, aynı hızla çalışmayı gerektiriyor. Avrupa’ya 80 öncesi hayal üretmekle yetişemeyeceğimizi görmedik mi?”

Bkz. **Anavatan Partisi Nedir, Ne Değildir? Anavatan Partisi Ne Yaptı, Ne Yapıyor, Ne Yapacak?**, ANAP Basın, Yayın, Tanıtma ve Halkla İlişkiler Başkanlığı, Ankara, 1987, s. 5, 6, 32, 33, 34, 35.

zamanda yazmış olduğu, Demirel'e dair ağır ithamlar içeren "Belgelerle ve Olaylarla Demirel'in Gerçek Yüzü: Ne Dediler? Ne Yaptılar? Halkı Yıllarca Nasıl Kandırdılar?" adlı kitabın, propaganda süresince ANAP teşkilatı tarafından dağıtılması oldu.⁶⁹⁰ Geçmiş dönemde Demirel'in yakınlarında olan Tuncer, kitapta Demirel'e ve çevresine dair ciddi suçlamalar yöneltiyordu.⁶⁹¹ Fakat burada garip olan, Tuncer'in bundan önce Demirel'i metheden birkaç kitap birden kaleme alması idi. Dolayısıyla zaman içinde oluşan kişisel husumetin yansımaları da kitabın genel muhtevası içerisindeki temel faktörlerdendi ve yazarın geçmişte yazdıklarıyla ciddi çelişkiler içeriyordu.⁶⁹² Fakat kitabın iktidar tarafından propaganda amaçlı dağıtılması dikkat çekiciydi.

Diğer taraftan "hayır" propagandasının, daha çok "magazinsel" bir etki yaratan yanı da oldu ki, bu etkinin başrolünde Başbakan Özal'ın müşavirlerinden Güneş Taner vardı. Taner, ilk kez 13 Ağustos'taki Samsun mitinginde, üstünde "No! No... No... No... Well may be" yazan; turuncu, kolsuz bir tişörtü üzerine giyerek oldukça dikkat çekti.⁶⁹³ Güneş Taner bu tişörtü sonraki günlerde de üzerinden çıkarmayınca, Taner ve tişörtü referandum kampanyasındaki en ilgi çekici konulardan biri oluverdi. Tişörtün, "Hayır... Ama belki de olabilir!" anlamına gelmesi ve Avrupa'da ve Amerika'da genç kadınların erkeklere karşı kullandığı "cinsel bir espri" olduğu da basında yer tuttu.⁶⁹⁴ Ama ANAP'ın hedefi turuncu fon ve büyük puntolardan oluşan "No!" yazısı ile halka mesaj vermektir. "Hayır"a yönelik çarpıcı bir fikir olduğu düşüncesinden hareket eden Güneş Taner için bu yöntem, Amerikanvari ve etkili bir propaganda tarzı iken, muhalefet için ciddiyetsizlik ve sululuk idi ve Güneş ile tişörtü bir süre dillerden düşmedi.⁶⁹⁵ Hüsamettin Cindoruk bu propaganda yöntemini "siyasi pornografi" olarak

Referandum sürecinde çıkarılan bir diğer broşür de "Hiç Birşey Yapmadıysak..." başlığını taşıyordu ve benzer temada hazırlanmış idi. Bkz. **Hiç Birşey Yapmadıysak,...**, ANAP Basın, Yayın, Tanıtma ve Halkla İlişkiler Başkanlığı, Ankara, 1987.

⁶⁹⁰ "ANAP, Demirel kitabı dağıtıyor," **Güneş**, 08.07.1987.

⁶⁹¹ Acar Tuncer, **Belgelerle ve Olaylarla Demirel'in Gerçek Yüzü: Ne Dediler? Ne Yaptılar? Halkı Yıllarca Nasıl Kandırdılar?**, Doğruluk Matbaacılık, İzmir, 1987.

⁶⁹² "Demirel'i dün övdü bugün sövüyor!", **Tercüman**, 10.07.1987.

⁶⁹³ "Samsun'da Özal'ın 'Hayır' Korosu", **Hürriyet**, 14.08.1987.; "Turuncu Tişörtün Öyküsü", **Cumhuriyet**, 15.08.1987.; "Danışman mı amigo mu?", **Güneş**, 15.08.1987.

⁶⁹⁴ "'No, no, no, no...'ların gerçek anlamı: ANAP'ta seks sloganı", **Hürriyet**, 16.08.1987.

⁶⁹⁵ Güneş Taner sonraları bu tişörtün hikayesini şöyle anlattı: "(...) Kitapları karıştırırken, Amerika'daki siyasi seçimler sırasında işte bu tişörtlerin falan kullanılmasını içeren bir şey gördüm. Aklıma geldi, ya acaba ben burada bir tişört alsam, getirsem buraya falan... O sıralarda Cavit Kavak da Yunanistan'a gidiyordu. 'Yahu ne getireyim sana?' dedi. 'Böyle bir turuncu tişört bulursan üzerinde 'No' yazan falan onu getir' dedim. İki gün sonra getirdi. Hakikaten turuncu bir tişört, üzerinde de 'No' yazıyor. Ben rahmetli Özal'ın çalışma odasına girdim. Dedim ki, 'Buldum'. 'Neyi buldun?' dedi. 'Bu işi nasıl yapacağımızı'. (...) Anlattım. Bu tişörtü, dedim, partide size çok yakın birisi giyecek, sizin

tanımlarken, Güneş Taner'e "Pornografik atletinle tır şoförlerinin gezdiği yollarda sakın gezme" diyerek taş attı.⁶⁹⁶ Güneş Taner ise,

Sayın Cindoruk'un başından kötü bir tecrübe geçti herhalde. Tır şoförleri konusunda beni uyardığı için teşekkür ederim. (...) Nazlı yazarlarımızdan biri de bu tişörte kombinezon demiş. Hiç mi kombinezon giymedi? Bazıları nonoş diyorlar. 6 Eylül'de 'hayır' çıkarsa bir tarafları acımayacak mı? Rengimiz turuncu, bilmeyen öğrensin

şeklinde çıkışıyordu.⁶⁹⁷ Görünen o ki "No! No" tişörtü üzerinden dönen münakaşa ve taraflar arası gerginlik referandumdaki tartışmanın seviyesine "bel altı" bir muhteva katmaktan da geri kalmadı.

Şekil 44: Özal ve Geçici 4. Madde

Kaynak: Ercan Akyol, Güneş, 03.08.1987.

yanınızda giyecek ki işte yanımızda durduğu zaman herkes merak edecek. Niye bu adam turuncu bir tişört giymiş, üzerinde 'No' yazıyor. Bu, dedim, haber olacak, soracaklar ve bu çalışmaya başlayacak (...) psikolojik bir biçimde insanların beynine yerleşecek. 'Çok güzel, muazzam, tamam' dedi. Dedim, 'Bunu kime giydireceğiz? Yahu bunu kimse giymez' (...)

Bana dedi ki, 'Sen giy'. 'Olur mu, ben nasıl giyerim bunu, benim siyasi kariyerimi bitirirsin, ben dedim perişan olurum bundan sonra'. 'Hiç merak etme, ben arkadayım. Hiç kimse bir şey yapamaz' dedi. (...) Ertesi gün Samsun'da bir, halka hitap toplantısı var. (...) Bütün binaların, miting meydanlarının yapıldığı yerlerde, yanılmıyorsam 7 km. Sümerbank'tan turuncu bez ısmarlattım. O bezleri keserek binaların arkasından aşağılara sarkıttım. Dolayısıyla kamera çektiği zaman turuncu bir ortamda çekiyor. O turuncu ortamda rahmetli Özal, bana göre çok kısa boylu, benim önümde duruyor. Ben arkasında durduğum zaman üzerimde 'No' yazılı halimle tam arkasındayım. Yani Özal'ın bir turuncu rengiyle 'hayır' dediğini artık anlamamak mümkün değil. Şimdi bu yöntem sayesinde bayağı mesafe aldık. Bana göre siyasi tarihimizde uygulanan en başarılı yöntemlerden birisidir." Bkz. Birand ve Yalçın, ss. 297-299.

Özal da o günlerin ilgi odağı olan bu yöntem için, "(...) Karşımdakiler çok açık şekilde 'evet' propagandası yaparak bize çattıkları için başlangıçta bizde görülmeyen 'turuncu renk' ve 'hayır', görülmeye başlanmıştır. 'No... No... No...' da (...) enteresan bir şey! (...) Bir referanduma giderken insanları etkilemek için muhtelif yolları deneyebilirsiniz" diyordu. Bkz. Uğur Dündar, "Uğur Dündar sordu, Özal cevapladı: 'Affedersiniz, utanmıyorlar'", **Hürriyet**, 22.08.1987.

⁶⁹⁶ "Cindoruk'tan Güneş Taner'e", **Tercüman**, 18.08.1987.

⁶⁹⁷ "İngilizce'den sonra Arapça 'hayır' pankartı", **Cumhuriyet**, 20.08.1987.

Özal'ın siyasi yasakların kaldırılmasının karşısında konum alması ve bu yöndeki çabası, ANAP'ın yönetim kademesinin tümüne sirayet ediyor muydu? Yasakların kaldırılmasının referanduma götürülmesinde ANAP kurmayları ikiye bölünmüş hatta ekseriyetle yasakların mecliste kaldırılması fikri dillendirilmiş idi. Fakat şunu belirtmek gerekir ki, parti politikası belirlendiği andan itibaren bu fikir halk oylaması sürecinde bir “aleyhte ses” ya da “karşı propagandaya” dönüşmedi. Bu noktada alınan maksimum tavır, referandum propagandasında mevkidaşlarının aksine sessiz kalmayı tercih etme ya da yasakların kaldırılmasının aleyhinde baskın bir tavırdan kaçınma biçimindeydi. Devlet Bakanı Hasan Celal Güzel, İstanbul Belediye Başkanı Bedrettin Dalan “sessiz kalanlar” için gösterilebilecek örneklerdi.⁶⁹⁸ Referandum süresince bakanların her biri kendi seçim bölgelerine gitmekle vazifelendirilmiş, buralarda ANAP icraatını anlatmaları ve seçmenle kaynaşmaları kararlaştırılmış idi.⁶⁹⁹ Mamafih, referandum arifesinde kimi bakanlar ve partililer “hayır” lehinde vurgulu ve sert söylemler kullanırken kimilerinde de bu tavır daha cılız bir şekilde kendisini gösterecekti. Böyle olunca “bazı bakan ve milletvekillerinin hayır politikasından hoşnutsuz olduklarına dair” kimi haberler de basına yansdı.⁷⁰⁰ Referanduma bir hafta kala ANAP'tan peş peşe 4 milletvekilinin istifa etmesi de, bu rahatsızlığın bir başka tezahürüydü, denilebilir.⁷⁰¹

⁶⁹⁸ Donat, Özal'lı Yıllar, s. 490, 491.; Birand ve Yalçın, s. 290, 292.; “Dalan ‘hayır’ diyemedi”, **Güneş**, 20.08.1987.

Hasan Celal Güzel, kabine içinde bu konuda referanduma gerek olmadığını düşünenlerdendi ve bunu o zaman da açıkça telaffuz etmiş idi: “Referandum konusunda ben Turgut Bey'e görüşlerimi arz etmişim. Bana göre buna gerek yoktu. Ortaya çıkıp, ‘12 Eylül öncesinde bu adamlar şöyle yaptı, anarşi çıktı, biz hepsini önledik, ekonomiyi de kurtardık, dünya açıldı’ gerçeklerini söyleyip, sonunda ‘Ben bunları affettim, yasakları kaldırıyorum’ deseydi, kat be kat büyüdü. ANAP çok daha uzun yıllar iktidarda kalırdı. Referandum yapmakla eski liderleri kahraman gibi gösterdik. Turgut Bey'in yerinde ben olsam ortaya çıkıp, ‘Ben evet diyeceğim, bu böyle bilinsin’ derdim.” Bkz. Yener Süsoy, “Güzel'in sıkıntısı” **Milliyet**, 27.08.1987.

Hasan Celal Güzel için sessiz kalma tabirini, Başbakan Özal'ı zor durumda bırakacak şiddette bir tavır içerisinde olmadığı için kullanıyoruz. Zira Güzel yasakların kaldırılması gerektiğini düşündü, “hayır” propagandasına da katılmadı ancak Başbakan Özal'ı ve ANAP'ı zor durumda bırakacak şiddette söylem ve eylemlerde bulunmamaya da dikkat etti.

⁶⁹⁹ “Bakanlar referandum turuna çıkıyor”, **Güneş**, 17.07.1987.

⁷⁰⁰ “Hükümette ‘evet’çiler var”, **Hürriyet**, 16.08.1987.; “Bakanlardan ‘cılız’ hayır”, **Tercüman**, 17.08.1987.; “ANAP rahatsız”, **Cumhuriyet**, 28.08.1987.

⁷⁰¹ Yozgat Milletvekili Mükerrrem Hiç, Gaziantep Milletvekili Ata Aksu, Kahramanmaraş Milletvekili Alaaddin Kısakürek ve Van Milletvekili Mirza Kurşunoğlu istifa eden vekillerdi. Ata Aksu ve Alaaddin Kısakürek istifa gerekçelerinde siyasi yasaklar meselesindeki parti tutumundan duydukları memnuniyetsizliği de vurgulamışlardı. Bkz. İstifa “Evet’çi ANAP’lı istifa etti”, **Hürriyet**, 02.09.1987.; “ANAP’ta yaprak dökümü”, **Hürriyet**, 03.09.1987.

Sonraları bu referandumdaki zorluklara değinen bazı politikacılara kulak verelim. Örneğin dönemin Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Mustafa Kalemli şöyle anlatıyor:

*Başlangıçta Özal hiçbir bakanın bu konuda propaganda çalışması yapmasını istemedi. Hatta yasakladı. Ama ne olduysa oldu, referanduma bir hafta kala hepimize seçim bölgelerimize gidip çalışmamızı ve ‘hayır’ oylarının fazla çıkması yönünde gayret sarf etmemizi istedi. Hayatımın en zor haftalarından biriydi. Ne söyleyebilirdik, neyi iddia edebilirdik? Velhasıl bir şeyler geveledik o kadar. Kendisinin de bu kampanyada çok zorlandığı bir gerçektir.*⁷⁰²

Dönemin Maliye ve Gümrük Bakanı Ahmet Kurtcebe Alptemoçin de bu süreci şu şekilde anlatıyor:

*Başlangıçta Turgut Bey ‘Biz karışmayalım, vatandaş kararını versin, böylece bu konu da artık polemik konusu haline gelmesin’ düşüncesindeydi; bizlere de bu düşüncelerini ifade etmişti. Ama sonra, muhtemelen muhalefetin etkisiyle işin dozunu kaçırdı ve taraf oldu, hatta ‘Hayır oyu çıkmazsa ayrılırım’ dedi. Doğrusu hepimizi endişelendirdi. Başbakan, ‘siyasetçilere yasağı halk koydu, halk kaldırmalı’ diyordu. Başbakanın tercihiydi, partinin kararıydı. Bu kararı iç meselemiz olarak değerlendiremedik. Bu nedenle de partide yoğun tartışma yaratmadı. Başbakanın partinin geleceğini sağlama almak açısından giriştiği stratejik bir karardı. Dolayısıyla referandumu çok anlamlı bulmamama rağmen karşı da çıkmadım ve çalışmalara destek oldum.*⁷⁰³

Alptemoçin’in “anlamlı bulmasa da karşı çıkmayan ve çalışmalara destek olan tavrını” ANAP içerisinde hatırı sayılır biçimde genellemek mümkündür. Birçok bakan açık ve baskın “hayır” çağrısından imtina ederek, “hayır”ı örtülü ve imalı bir biçimde çağırarak söylemlerle hareket etmiş idi.⁷⁰⁴ Tabii tansiyonun ve cepheleşmenin artmasıyla “lidere ve partiye sahip çıkma” refleksi de kendisini gösteriyordu.⁷⁰⁵

⁷⁰² Mustafa Kalemli, **Kalemli’nin Kaleminden**, Doğan Kitap, İstanbul, 2012, s. 214.

⁷⁰³ Ahmet Kurtcebe Alptemoçin, **Özallı Yıllar: Bir Rüyanın Ardından**, Editör-Söyleşi: Semra Topçu, (Basım Bilgileri Belirtilmemiş), s. 231, 232.

⁷⁰⁴ Örneğin Oltan Sungurlu kendi seçim bölgesi olan Gümüşhane’deki konuşmalarında bu yönde tavır takındığını söylüyor: “Yani bizim orada yumuşak gitmemiz lazımdı, bastırmamız lazımdı. Çünkü biz koymamışız o yasağı, yani bizim cephe oluşturmamız yanlış. (...) Ben o dönem kendi seçim bölgeme girdiğimde ‘Yasakları kaldırmayın’ demedim, böyle diyemedim. ‘Bizim Anavatan Partisine, menfaatlerine ne geliyorsa onu siz bilirsiniz’ dedim.” **Oltan Sungurlu ile 29 Mayıs 2021’de yapılan telefon görüşmesi.**

Dönemin Tarım, Orman ve Köy İşleri Bakanı Hüsnü Doğan da propaganda gezilerinde çok sert bir tavrından ziyade, yasaklı siyasilerin yeniden siyasete girmelerini bir nevi seçmenin sağduyusuna bırakan bir yol izleyenlerdendi. **Hüsnü Doğan ile 10 Haziran 2021’de yapılan telefon görüşmesi.**

⁷⁰⁵ Örneğin “hayır” lehine aşırı bir faaliyet göstermeyen bakanlardan Mesut Yılmaz, kabinede “2-3 bakanın evet oyu kullanacağına dair” haberlerden sonra görüş bildiriyor ve oyunun turuncu olacağını şöyle aktarıyordu: “Anayasa referandumu ANAP için bir ilke meselesi olmuştur. Benim ve bakan arkadaşlarımla oyunun turuncudan başka bir renk olacağını düşünmek Sayın Demirel’in oyunun mavi olmayacağını düşünmekten farksızdır.” Bkz. “Mesut Yılmaz: Oyum turuncu”, **Güneş**, 17.08.1987.

Tabii bir bölüm bakanlar ve partililer ise “hayır”ı çok daha açıktan ve baskın bir şekilde savunuyor; “hayır” propagandasının büyümesinde önemli birer işlev görüyorlardı. Bu bağlamda sertlik dozajı oldukça yüksek açıklamalar da yapıldı.

Özellikle, parti içinde son yapılan değişikliklerle oluşturulan “genel başkan başyardımcısı” pozisyonuna gelen Mehmet Keçeciler⁷⁰⁶, “hayır” oyu için ön planda olan hatta başı çeken simalardandı. Keçeciler, “evet” oyu ile oluşacak tehlikeleri sıralıyor, herkesi göreve çağırıyordu; yasaklı siyasilerin ihtirasının önüne geçilmeliydi:

*Sandıktan evet çıkarsa anarşinin her gün 20 can aldığı, camilerin ayrıldığı, kurtarılmış mahallelerin teşekkül ettiği, 70 sente muhtaç olduğumuz günlere geri döneceğiz. Partililere düşen görev, hiç vakit kaybetmeden ‘evet’in hangi manaya geleceğini her imkandan istifade ederek kendi il ve ilçelerinde izah etmektir. (...) Beşikten mezara kadar siyaset yapma hakkı kimseye verilmemiştir. Türkiye’nin kaderi ile kumar oynamaya hiç kimsenin hakkı yoktur. Türkiye’yi eski siyasilerin ihtirasına kurban edemeyiz.*⁷⁰⁷

Keçeciler’e göre yasaklı siyasiler için turuncu hayır oyları birer “kefen”, mavi oylar ise siyasi ömürlerinin sonunu simgeleyen “mezar” olacaktı: “Aziz milletimiz mavi hastalığına tutunanlara turuncu bir kefen hazırlıyor. O kefenin içine koyup mavi bir mezara gömecek.”⁷⁰⁸ Demirel ve Ecevit’e çatan Keçeciler, ANAP’ın onları bile barıştırdığını söylüyor ve şöyle yakınıyordu:

*Bu milletin ihtiyacı olduğu dönemde bir araya gelemeyen Demirel ile Ecevit bugün el ele, kol kola birlikte önergeler imzalayıp Anayasa Mahkemesinden af diliyorlar. Be kardeşlerim, madem bir araya gelebilirdiniz, madem konuşabilirdiniz; Atatürk’ün huzurunda bile bir araya gelemezken, sizin bir araya gelmenize milletin ihtiyacı varken niçin beş bin evladımızın ölmesine göz yumdunuz?*⁷⁰⁹

Keçeciler partinin “hayır” yönünde bilenmesi için epey çaba gösterirken bu yöndeki söylemlerine de devam etti.⁷¹⁰

ANAP’ın bir başka önemli ismi Mustafa Taşar, “Demirel’i bir daha getirelim de yeni bir askeri müdahale mi olsun?” derken, “1979’da yaşanan tüp, yağ, şeker

⁷⁰⁶ “ANAP’ta revizyon”, **Cumhuriyet**, 19.06.1987.

⁷⁰⁷ “‘Sandıktan evet çıkarsa eski günlere döneriz’”, **Tercüman**, 16.07.1987.

⁷⁰⁸ “Milletimiz turuncu kefen hazırlıyor”, **Cumhuriyet**, 02.08.1987.

⁷⁰⁹ “Keçeciler: ‘Demirel ile Ecevit’i barıştırdık’”, **Güneş**, 24.08.1987.

⁷¹⁰ Keçeciler Demirel’e, “Bize çırak diyenler; devletin arabasını sen iki defa garnizon duvarına çarptın. Sen usta mısın?” diye seslenirken; yasaklı siyasileri, Türkiye’yi dış politikada yalnızlaştırmak için dışarıya jurnal etmekle suçladı. Referandumu ANAP’ın geçireceği önemli imtihanlardan biri olarak değerlendiren Keçeciler, parti teşkilatını da “hayır” tarafında kemikleştirmek için gayret sarf ediyordu: “Geçmişe paydos diyelim, ‘hayırda hayır vardır’ diyelim ve sandıkları hayırlarla dolduralım” Keçeciler’in bu bağlamda parti teşkilatlarında yaptığı bazı konuşmaların tam metni için bkz. Mehmet Keçeciler, **Bizim Davamız**, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1987, ss. 85-145.

yokluğuna, karaborsacılığa, vurgunculuk ve kaçakçılık ile kardeşin kardeşi vurduğu ortama dönmek istiyorsanız ‘evet’ oyu verin” şeklinde konuşuyor ve parti propagandasıyla eş değer hareket ediyordu.⁷¹¹ Milli Savunma Bakanı Zeki Yavuztürk ise yasaklı siyasilerin suçlarının “ortada” olduğundan dem vurdu:

*(...) Onların suçu 80 öncesi 5 bin kişinin ölümü, 25 bin kişinin yaralanması, binlerce kişinin yurtdışına kaçışı, 80 bin kişinin de mahkemelerde sürünmesidir. Bundan daha büyük suç olur mu? Siyasi yasaklara karşıyım. Biz de siyasetçiyiz, ama liderlerin, parti liderlerinin halkın oylarıyla cezalandırılması gerekiyor. Tekrar birbirini yiyenlere ve koalisyon hükümetlerine izin vermemelisiniz.*⁷¹²

İçişleri Bakanı Yıldırım Akbulut’un hedefinde de Demirel ve partisi vardı:

*12 Eylül öncesi Türkiye’de anarşi ve terörün çok büyük boyutlara ulaşmasının nedeni bugünkü DYP’dir. O dönemde insanlar birbirlerini öldürmüş, kamplara bölünmüş, öğretmenler, polisler, güvenlik kuvvetleri bölünmüş, üniversiteler silah deposu haline getirilmiş; onların döneminde devlet adamları ve basın mensupları öldürülmüştür.*⁷¹³

Yasaklı siyasilerin “referandum sandığında gömülüp kalacaklarını” söyleyen⁷¹⁴ ANAP Genel Başkan Yardımcılarından Fahrettin Kurt ise, “evet” çıkması ihtimalinde başka bir tehlikeye de işaret ediyordu: Bahse konu siyasiler cumhurbaşkanının da, milletvekillerinin de meşruiyetini sorgulayacaklardı.⁷¹⁵ Bazı mitinglerde Özal’dan önce “meydanları coşturan” bir başka ANAP milletvekili Yılmaz Hocaoglu’nun seçmene seslenişi de “hayır propagandasının işleniş biçimine” verilecek örneklerden birini sunuyordu: “12 Eylül öncesindeki orak-çekiçli bayrakların taşındığı günlere dönmek ister misiniz? Enternasyonal marşının söylendiği günleri ister misiniz?”⁷¹⁶

ANAP’ın “hayır” propagandasında hazırladığı sloganlar da tüm bu “eski-yeni ayrımına”, “eskinin olumsuzluklarına” ve “anarşi korkutmacasına” yönelik idi. “Kardeş kavgasına, kara günlere hayır”, “İstikrarsızlığa, itibarsızlığa hayır”, “Yokluklara, kuyruklara hayır”, “70 sente muhtaç Türkiye’ye hayır”, “Bulgar’dan

⁷¹¹ “Taşar: Demirel’i getirelim de askeri müdahale mi olsun?”, **Cumhuriyet**, 01.08.1987.

Mustafa Taşar yasaklı siyasileri, “amatör ehliyetli sürücülere” benzetti ve durmadan arabalarını askeri duvara çarptıklarını söyledi: “Bu sürücüler hala profesyonel olamadılar, olamazlar da.” 6 Eylül’de gereken ders verilecek idi: “Utanmadan ‘Arkamızda kan ve gözyaşı yoktur’ diyorlar. Halkımız 6 Eylül’de yapılacak referandumda gözünü politika hırsı büürmüş eski siyasilere gereken dersi verecektir” Bkz. “Taşar: ‘Hayır’da Hayır Var”, **Tercüman**, 17.08.1987.; “Taşar: ‘Eskilere dersleri verilecek’”, **Hürriyet**, 29.06.1987.

⁷¹² “Yavuztürk: Eski siyasiler terör suçlusu”, **Cumhuriyet**, 24.08.1987.

⁷¹³ “Akbulut: ‘12 Eylül öncesi terörün nedeni bugünkü DYP’dir’”, **Cumhuriyet**, 24.08.1987.

⁷¹⁴ “ANAP’ta durum değerlendirmesi”, **Tercüman**, 13.08.1987.

⁷¹⁵ “Kurt: ‘Eskilersiz demokrasi daha iyi’”, **Güneş**, 24.08.1987.

⁷¹⁶ “Özal: ‘Evet’ler memleketi karıştırır”, **Tercüman**, 25.08.1987.

elektrik almaya bizi muhtaç etmeye hayır”, “Anarşiye, teröre hayır”, “Bölünmeye, bölücülüğe hayır”, “Bu milleti Doğu Perinçek, Behice Boran’a teslim etmeye hazır zihniyete hayır”, “Dün cenaze namazlarında bile selamlaşmayıp bugün hırs ve koltuk uğruna kol kola girenlere hayır”, “6000 vatan evladı teröre kurban gitmişken, ‘Arkamda kan ve gözyaşı bırakmadım’ diyen zihniyete hayır”; bu sloganlardan bazıları idi.⁷¹⁷

Neticede ANAP’ın yönetim kanadındaki bazı isimlerde partinin “hayır” politikasına aktif olarak katılmama, oyunun rengini söylemekten imtina etme ya da konuşmalarında açıktan ve baskın “hayır” söylemlerindense daha örtük konuşmalarla süreci yürütme gibi refleksler görülmüş idi. Ancak bu gibi reflekslerin partinin referandumda yürüttüğü “hayır” politikasının üstünü örtecek ya da ona zeval verecek ağırlıkta olduğunu söylemek güç gözüküyor. Referandumda takınılacak tavır konusunda farklı eğilimler olsa da bu gibi eğilimlerin parti politikasına çalım atacak ya da Özal’ı zor durumda bırakacak boyutlarda olmadığı gerçektir. Özellikle tansiyon ve cepheleşme arttıkça, Özal-Demirel rekabeti büyüdükçe parti de sahada daha bir “tek ses” oluyordu.

Referandum kampanyasında Özal kanadında dikkat çekici olan faaliyet unsurlarından biri de bir silsile haline getirilen temel atma törenleri ve tesis açılışları idi. Referandum gezilerine ve Özal’ın konuşmalarının birçoğuna bu vesileler eşlik etti. Özal sık sık “ülkeyi şantiyeye çevirmekten”, “1980 öncesinde bitirilemeyen projeleri tamamlamaktan”, “laf değil iş üretmekten” söz etti. Referandum etabında ardı ardına sıralanan bu etkinlikler şüphesiz, verilen bazı mesajları somutlaştırma vazifesini gördü. Zira “yasaklı liderlerin dönemindeki siyasi istikrarsızlık ile iş yapılamadığı ve atılan temellerin de devamının gelmediği” söylenegelmekteydi. Bu bağlamda 6 Eylül’e dek Özal “bolca kurdele kesti” ve denilebilir ki “iş bitirmek” söylemini belirginleştirmek için 12 Eylül öncesinin siyasi istikrarsızlığına gönderme yapılırken bu gibi somut faaliyetlerde bulunmaya ayrıca özen gösterildi.⁷¹⁸

⁷¹⁷ “ANAP’ın ‘Hayır’lı sloganları”, **Tercüman**, 25.08.1987.

⁷¹⁸ Eskişehir Uçak Motor Fabrikasının açılışı, Keçiören Ufuktepe Kanalizasyon Şebekesinin temel atma töreni, Diyarbakır Batıkent’in temel atma töreni, Konya Ereğli’de Şeker Fabrikası temel atma töreni, Konya’da Raylı Sistemin temel atma töreni, Malatya Spor ve Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü Tesislerinin açılış töreni, DSİ Eyüp Bağları Pompaj İstasyonunun açılış töreni, Gümüşova-Gerede otoyolu temel atma töreni, Gerede-Ankara otoyolu temel atma töreni, Erciş Şeker Fabrikası’nın temel atma töreni, Yumurtalık II. Petrol Boru Hattı Açılış Töreni, Isparta Köyteks Tesislerinin temel atma töreni, Sivas Demir-Çelik İşletmeleri Çelikhane Tesislerinin temel atma töreni, Kütahya Gümüş

Halk oylamasında “hayır” propagandasına dahil olan hususlardan biri de ANAP’ın, birçok yeri ilçe haline getirme politikası idi. Özal mitinglerinde, 103 yeri ilçe yaptıklarını ve 60 tane daha yapacaklarını sık sık vurgularken; ilçe olmak, “hayır” oyunun ödülü olarak sunulmaya başlandı. Özal’ın 14 Ağustos’taki Samsun konuşması bu konuyu örneklendiren cinstendi: *“Bakın şimdi, (...) 4 tane burada, Samsun’da ilçe yapmışız. Bizim kadar ilçe yapan bir iktidar yok. Gösterin kendinizi, ilçeliği alın!”*⁷¹⁹ Hasan Cemal bu süreçte yaptığı bir gezide ANAP’ın bu politikasına şahit olmuştı:

(...) Bir köşede ANAP Genel Başkan Yardımcısı Mustafa Taşar, çevresini sarmış partililerle sohbet ediyordu. Kulak misafiri oldum: ‘-İlçe olmak istiyoruz’, ‘-Hele bir referandum sonucunu görelim’, ‘-Beyim sizi mahcup etmeyeceğiz, göreceksiniz.’ ANAP’ı mahcup etmemenin anlamı referandumda hayır oyu kullanmaktır, başka bir şey değil. Nitekim Adıyaman’ın Tut nahiyesi de ilçe

Tesislerinin açılış töreni bu etkinliklerden bazıları idi. Bkz. Başbakan Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987).

Öyle ki “temel atma töreni” yapılan bu fabrikaların arasında, temeli ikinci kez atılan yerler bile vardı. Bülent Ecevit bu konuda Özal’a şöyle çıkıştı: *“Televizyonda seyretmişsinizdir, 1979’da Ereğli Şeker Fabrikası’nın temelini ben atmıştım. 1976’da da Sayın Erbakan Van Erciş Şeker Fabrikası’nın temelini atmıştı. Bu fabrikaların temelini Özal tekrar ikinci kez attı. Şimdi ben Sayın Özal’ın kendi diliyle, ‘Affedersin, utanmıyor musun sayın Özal?’ diye soruyorum.”* Bkz. “Nerede bu Özal mucizesi?”, **Cumhuriyet**, 28.08.1987.

Özal ise bu temellerin göstermelik olduğunu söylüyor ve “yasaklı liderlerin iş bilmezliğinden” yakınıyordu: *“Bakınız Karakaya Projesi, Keban’dan büyük bir proje 75-76’da temeli atılmış, ama hiçbir şey yapılmamış. Tekrar inşaat yapılmış. Eski dönemlerde birçok temelleri biliyorum, göstermelik yapılmıştır. Yani şurada 8 ay evvel temel atıp, 8 ay sonra işletmeye koymak gibi işler eski devirlerde yoktur. Temel atılır, bekler bekler yapılması seneler sürer. İşte Karakaya Barajı, temeli 76 yılında yapılmış. Biz 83 sonunda iktidara geldiğimizde daha yüzde 25’i bile tamam değildi, biz tamamladık.”* Bkz. “Başbakan Sayın Turgut Özal’ın Hamitabat Konuşması – 23 Haziran 1987”, Başbakan Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 540.

“Burada yıllar evvel temeli atılmış ama devam etmemiş bir tesis var. Türkiye’nin çeşitli yerlerinde bunun gibi birçok tesis var. Para, imkan ve döviz olmadan, biraz gösterişle temeli atılmış ve başlanamamış birçok tesislerden birini yeniden başlatıyoruz. (...) Bu temeli atanlar tamamlansın diye herhalde bir Özal iktidarının gelmesini bekliyorlardı. Başka izah etmek mümkün değil. Erzurum’da var, Diyarbakır’da var, Sivas’ta var. Ben bu temelleri birçok yerde gördüm. Muhtelif iller arasında ‘temel yarım kaldı, fabrikamızı falanca aldı’ gibi problemler yaratıldı. Bu problemlerin hepsi çözülmüştür.” Bkz. “Başbakan Sayın Turgut Özal’ın Erciş Şeker Fabrikasının Temel Atma Törenindeki Konuşması – 11 Ağustos 1987”, Başbakan Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 680, 681. *“Hani bir yerde ‘başlamıştık’ diyorlar. Van-Erciş’te bir şeker fabrikasının temellerini atmışlar. O temeller, söylersiniz Erbakan’ın temelleri. Olduğu yerde kalmış. Şöyle düşünüyorum, bazen iskeletler olur, burada iskelet yok. Sadece çevresi var çitini çekmişler. Ondan sonra biz temel attığımız zaman bizim insanlarımız orada fabrikanın neredeyse yarısını yapmıştı. İşte biz işi böyle yaparız.”* Bkz. “Başbakan Sayın Turgut Özal’ın Kars’ta Halka Hitaben Yaptığı Konuşma – 21 Ağustos 1987”, Başbakan Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 719.

⁷¹⁹ “Başbakan Sayın Turgut Özal’ın Samsun’da Halka Hitaben Yaptığı Konuşma – 13 Ağustos 1987”, Başbakan Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 690.

Özal “ilçe mesajını” birçok mitingde tekrarladı. Kayseri’deki konuşması da buna verilecek örneklerden biri idi: *“Yeni ilçe olmak isteyen çok yer var. Anavatan iktidarı 103 tane ilçe yaptı. (...) 60 tane daha yapacağım. Çünkü ilçe yapmak demek, hizmet götürmek demek. Siz çalışın, biz çalışalım. Tamam mı?”* Bkz. “Başbakan Sayın Turgut Özal’ın Kayseri’de Halka Hitaben Yaptığı Konuşma – 28 Ağustos 1987”, Başbakan Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 823.

*olmak istiyordu. Söylendiğine göre bütün partililer birleşmişler, ‘Siz bizi ilçe yapın, hepimiz hayır oyu vereceğiz’ diyorlar. Bunu kendi kulağımızla dinledik.*⁷²⁰

Bu bağlamda ANAP yetkilileri, birçok yeri ilçe haline getirme politikalarında, “kasabaların referandum performansını da” ölçüt alacaklarını ima etmekten geri kalmıyor; “hayır” oyları için farklı bir cazibe noktası oluşturmaya çalışıyorlardı.

“Hayır”ın karşısında nicelik olarak bariz bir muhalefet çoğunluğu vardı ancak ANAP bir başka önemli kozu elinde bulunduruyordu: televizyon ve radyo. Bu dönemde herhangi bir özel kanalın olmadığı, yalnızca TRT’nin belirli süreler dahilinde yayın yaptığı göz önünde bulundurulduğunda, siyasi görüşlerin televizyonda yer bulabilmesi oldukça mühim bir faktör olarak öne çıkmaktaydı. Fakat bu süreçte yasaklı siyasilerin söylem ve faaliyetlerinin TRT’de yer bulması yasak idi.⁷²¹ Bu konu muhalefetin çok sık itiraz ettiği meselelerden oldu. Öte yandan “hayır”ın yeterince güçlü olmadığı merciinin de basın olduğu rahatlıkla söylenebilir. Zira mevcut gazetelerin köşe yazarlarında ağırlık kazanan fikrin “evet” olduğu anlaşılmıştı. Bu denkleme ANAP; devlet imkanları, hükümet avantajları ve TV-radyo gücü ile “hayır”a güç depolarken; karşısında muhalefetin nicel anlamdaki ağırlığını ve basının genel tutumunu buluyordu.⁷²²

Bununla birlikte basında “hayır”a taraftar olanlar da yok değildi ki bu açıdan en çarpıcı figür Çetin Altan oldu. Dönemin önde gelen kalemlerinden Altan, Türkiye İşçi Partisi milletvekili olarak 1965-69 arasında milletvekilliği yapmış, o günlerde AP’li milletvekilleri ile bolca tartışma yaşamış hatta AP’liler tarafından ciddi bir linçe maruz kalmıştı. Altan, şimdi yazılarında “evet”in demokrasiye eş değer bir görünüm kazanmasını inandırıcı bulmuyor, bu tutumu “safdillik” olarak tanımlıyordu. Ona göre Demirel geçmişte çok kez “demokrasi sınavından kalmıştı” ve şimdi de demokrasiyi kendi çıkarı için kullanıyordu. Bu nedenle Çetin Altan, “evet”in oyununa gelmeyeceğini vurguluyor, “hayır”ın yanında saf tutuyordu. Bunu şöyle açıkladı:

(Demirel) iyi niyetli bazı safdilleri kandıracak, bütün amacı bu. Ama biz onun demokrasi ve özgürlükten ne anladığını iyi biliriz. Kendi iktidarı boyunca İşçi Partililer her yerde sille tokat kovalanırken, mecliste kapılar tutulup mebuslara dayak atılırken, dokunulmazlıklarımız kaldırılırken öğrendik özgürlükten ne anladığını. Bunlar hiç düşünülüyor. Bugün ‘evet, evet’ diye bağırانlar hiç Demirel’in yumruğunu yemediler! Benim bir gözüm hiç görmüyor. Neden, biliyor musunuz? Mecliste yediğim bir yumruk yüzünden. Şimdi de adamın tuzağına

⁷²⁰ Cemal, Özal Hikayesi, s. 214.

⁷²¹ “Yasaklılara TV ekranı yine yasak”, **Cumhuriyet**, 29.07.1987.

⁷²² Hikmet Çetinkaya, “Sandıktan kim çıkar?”, **Cumhuriyet**, 18.08.1987.

düşüp onun özgürlüğü için uğraşacakmışım. Bu oyuna alet olmam. (...) Binmiş ihtiras tramvayına, yükseleceğim diye tutturmuş. Kendisinin başkasına sağlamadığı çağdaş özgürlüklerden, kendi başı belaya girince yararlanacak, hem de yalnız kendisi için. Yağma yok!

Altan, yasakların tanımladığı geçici 4. maddeyi tasvip etmiyordu ancak itirazı, demokrasi ve özgürlükler ile Demirel'in örtüştüğü fikrineydi:

*(...) Benim açımdan o 4. madde bir kepaizeliktir. Elbette bana sorsalar hayatta bunu koymazdım, formasyonum müsait değil. Ama benim dışımda konulmuşsa, ben bu meseleyi illaki de bu adam için kaldırtacağım demem. Ne de olsa onun özgürlükleri nasıl uyguladığını biliyoruz. Onun döneminde açılan mahkeme sayısı, yurt dışına kaçmak zorunda kalan insan sayısı, toplatılan kitap sayısı belli. 10 yıl için şamata koparıyorlar. Kemal Tahir 14 yıl yattı içeride kimin umurunda? Nazım için ne diyorlar bugün?*⁷²³

Çetin Altan, “evet” ile “Milliyetçi Cephe”nin geri döneceğini söylüyor, bunun önüne geçmek gerektiğini sık sık tekrarlıyor ve “hayır” çağrısı yapıyordu:

*Bir tek şans kalmıştır Türkiye'nin önünde, o da MC'nin beş yıl daha siyaset dışında durması... Meslektaşlar arasında tek başıma da kalsam, onun için 'hayır' diyorum. Her 'evet', safdillerin sandıklarının aksine, demokrasinin tabutuna çakılacak bir çivi olacağına benzer.*⁷²⁴

Referandumda “hayır” tercihinin parti bazındaki tek savunucusu iktidar partisiydi. ANAP ve Başbakan Özal, işte bu temel saiklerle siyaset yasağının devamı için çabaladı. ANAP'ın yasaklı siyasileri sandıkta bırakmak için ördüğü “hayır” duvarının çimentosunda, “1980 öncesinin karanlıkları” tüm ağırlığıyla kullanıldı. Bu karanlıklar içerisinde en yıldırıcı unsur “anarşi” oldu. Güvenliği önceleyen, güvenlik

⁷²³ “‘Neden Hayır Diyorum?’”, **Güneş**, 10.08.1987.

⁷²⁴ Çetin Altan, “MC'nin taşlı sopalı yöntemi yine hortluyor işte”, **Güneş**, 28.08.1987.

Çetin Altan, referandum sürecindeki yazılarında sık sık bu tehlikeyi işledi. Örneğin;

“Sosyalist partisiz de demokrasinin olabileceğini rahatça kabul edenler, ‘MC’siz demokrasi olamayacağı’ türkülerini çağırmaya başlıyorlar. Bu bir demokrasi aşkı değil, zorlanmaya başlayan tarihsel oligarşiyle mahut ‘kutsal ittifak’ın eskiye duyduğu özlemdir. (...) Bizi düşündüren, çok başarılı bazı yazar arkadaşlarımızın dahi bunu açık seçik görememesi... Yeni bir ‘MC’, Türkiye’nin felaketi olur.” Bkz. Çetin Altan, “‘Bela’ davul çala çala geliyor”, **Güneş**, 24.08.1987.

“Türkiye’nin en küçük bir kargaşaya tahammülü olmadığı için en sağlıklı yol, devrilenlerin beş yıl daha beklemeleridir. (...) Demokrasinin ölçüsü, suyun başını geçtikçe ortalığı kana bulayan dört profesyonelin ihtiras azgınlığına ‘evet’lerle merdivenlik etmek değildir. Yirmi yıl tepemizde boza pişirdiler. Beş yıl da kıydan bakıp tırnaklarını yesinler. Elbet ‘hayır’.” Bkz. Çetin Altan, “Demokrasinin kilit taşı elbet de MC değildir”, **Güneş**, 26.08.1987.

“Gerçek bir demokraside ise ne kanlı ‘MC’, ne de ‘gece silahlı gündüz külahlı’ takımı, eski saltanatlarını bulamaz. Onlar kendileriyle demokrasiyi özdeşleştirme dubarasında, ancak hafızalarının kuyruğu kısa olanlarla, safdilleri düşürebilirler ökselerine... Gazeteye gidip gelirken her gün Adli Tıbbın önünden kalkan vurulmuş genç insan cenazelerinin içime yığıldığı yaslı burukluğu benim gibi unutmamış olanlar da vardır. Anayasanın sosyalist parti kurulmasını yasaklayan 76. maddesi de kaldırılmış olsaydı genişlemiş bir demokrasinin yeni dengesine ‘evet’ demek, yeni bir kanatlanmanın ışıklı bir gürlmesi olurdu. Ama sadece faşoların, ‘MC’nin, ünlü büyük ‘İnci Baba’ demokrasisi, demokrasinin ne olduğunu gerçekten bilenlerin kolayından onaylayabileceği katakulli değildir. Biz o filmi yirmi yıl boyunca gördük ve demokrasinin özgürlüğüyle değil, bulanan gönüllerimizin öğütleriyle yaşadık.” Bkz. Çetin Altan, “‘Hayır’”, **Güneş**, 05.09.1987.

ve terörü sandıktaki temel tercihler olarak sunmaya çalışan bir politik çaba, ANAP'ın faaliyetindeki baş unsurdu. Yine bu politikada çizilen “eski-yeni” ayrımıyla “evet” oyları “geriye dönüş” olarak anlamlandırılırken, yasaklı politikacılar da “anakronik birer figür” olarak resmedildi. Bununla birlikte yasaklı siyasilerin birbirinden farklı ideolojilerden oluşması da ANAP'ın konuyu istediği tarafa çekmesini beraberinde getirdi ki kullanılan söylemlerde Behice Boran, Doğu Perinçek, Alparslan Türkeş ve Necmettin Erbakan'ın, -sağ veya sol- merkezde olan seçmen için birer caydırıcı unsur olmaları hedeflendi. Bu unsur; kendi beğendiği bir siyasetçi yasaklı olsa dahi, beğenmediklerinin çokluğundan ve “gitgide daha fazla gözüne sokulmasının” getirdiği etkiyle seçmeni “hayır”a götürmeye yol açabilirdi. ANAP'ın işte bu temel unsurlarla ördüğü “hayır duvarı”, “evet” tarafından yıkılabilecek miydi?

Şekil 45: Referandum kurbanları!

Kaynak: Bedri Koraman, Milliyet, 05.08.1987, s. 1.

5.4. “EVET” PROPAGANDASI: DEMOKRASİ VE ADALET VURGUSUNDAN İKTİDAR SAVAŞIMINA

Halk oylamasında “evet”i savunan ve “evet”in içini dolduracak olan parti ve liderler, nicel olarak “hayır”a karşı üstündüler. Zira muhalefet tümüyle “evet” tarafında idi. Fakat “evet”i kapsayan, farklı siyasi renklerin bir araya gelmesiyle oluşan bu mozaik, halkı ne ölçüde ikna edebilecekti? Siyasi yasakların kaldırılması çağrısını uzun süredir en ısrarlı biçimde dillendiren DYP ve Demirel ile birlikte, yelpazenin

diğer kanadında yine yasakların karşısında konuşlanan Ecevit'in DSP'si ile SHP vardı. Fakat bu iki parti arasındaki gerilim azalmıyor, aksine giderek kemikleşiyordu. SHP, yasakların kaldırılmasına “evet” diyordu ancak bunun ne ölçüde karşılık bulacağı ve Ecevit'in oyları böldüğünü düşünen SHP seçmeninin sandıktaki refleksinin nasıl olacağı merak konusuydu. Sonra, “evet mozaigi” içerisindeki diğer liderlere, Türkeş ve Erbakan'a olan bakış nasıldı? Türkeş ve Erbakan'ın bu “paket” içerisinde olması, kendi taraftarlarının da “evet” deme ihtimalinden ötürü bir avantaj mıydı, yoksa kayda değer bir kesim tarafından “aşırı uç” olarak görülmelerinden hareketle ve bilhassa kararsız olan çevreler için caydırıcı birer unsur olma ihtimallerinden ötürü dezavantaj mıydı? Bu gibi kişisel perspektiflerden ziyade üst perdeden bakabilen; yasakların kaldırılmasını demokrasi ve adalet düşüncesiyle eşleştirerek tercihini belirleyecek olanların ağırlığı ne kadardı?

Görüldüğü gibi “evet”in tarafları çoktu ancak bu çok renklilik, içerisinde farklı hesapları da barındırabilir; “6 Eylül” gerçek anlamından sapıp siyasi kaygıların çok daha fazla ön plana çıktığı bir oylamaya dönüşebilirdi.

5.4.1. Demirel ve DYP

Anayasanın geçici 4. maddesi uygulamaya girince Demirel'in ilk işi ilgili maddenin bulunduğu Resmi Gazete sayfasını çerçeveletip duvara asmak olmuştu.⁷²⁵ 1982'den bu yana Güniz Sokak'taki konutun duvarında bir Resmi Gazete çerçevesi bulunuyor, Demirel çok kere yakındığı siyaset yasağını evinde ayrıca teşhir ediyordu. Her gün gördüğü, meşru siyaset imkanını engelleyen bu “çerçeve”, Demirel'in zihnini de en çok meşgul eden konuydu ki meselenin evveliyatında da görüleceği üzere, bu yasakları bir an önce aşmaya yönelik gündem yaratma çabası DYP'nin ana meselesi haline gelmişti. Bu düğümü çözmek adına Başbakan Özal'ın pazarlığında referandum şartına razı olan DYP ve Demirel, şimdi yasakların kaldırılması için yüksek bir efor

⁷²⁵ Cemal, Özal Hikayesi, s. 241, 242.; Donat, Cumhuriyetin Kara Kutusu, s. 179, 180.; Doğan, Sussam Susulmaz, s. 137.

Erol Tuncer, Zincirbozan sonrası Demirel'e yaptıkları bir ziyarette söz konusu çerçeve üzerinde Demirel ile olan diyalogunu anımsıyor ve Demirel'in sözlerini paylaşıyor: “İçerideki odada Mühendis Mektebinden aldığım şahadetnamem (diploma) var. Bu da ülkeye uzun yıllar hizmet verdikten sonra elime tutuşturulmuş olan son diplomam!” Bkz. Tuncer, Anılarım, s. 522, 523.

göstermeye hazırlanıyordu. Bu açıdan “evet” cephesindeki “bayraktar isim”, Süleyman Demirel olacaktı.

Halk oylaması sürecinde Demirel cephesinin kullandığı söylemlere bakıldığında, kabaca üç aşamalı bir stratejiden söz etmek mümkündür. Bunların başında, “hak, hukuk, adalet ve demokrasi”den oluşan dayanak noktası ile “evet”i temellendirmek geliyordu. Bu temelin ardından stratejinin ikinci aşaması ANAP’ın argümanlarını çürütme, Başbakan Özal ve ANAP iktidarının “çelişkiler ve yanıltmacalar” içerisinde olduğunu ispat etme çabası üzerine kuruluydu. Bu çaba birbirinden farklı birçok konuyu içermekle birlikte, içerisinde ANAP’ın yürüttüğü propagandaya karşılık veren “savunma” argümanlarını da, Başbakan Özal’ı zor durumda bırakmaya yönelik “atakları” da barındırıyordu. Demirel ve ekibinin yürüttüğü halk oylaması stratejisindeki üçüncü aşama da, halk oylamasını ANAP iktidarının çöküşü için bir “fırsat” olarak görme ve ANAP’ı ilk genel seçimi kazanamayacak ölçüde zayıflatmaya yönelik söylemler üretmek üzerine oldu. Ana hatlarının ve genel çerçevesinin bu aşamalardan oluştuğu görülen strateji pratiğe döküldüğünde, “evet” için de birbirinden farklı ve güçlü argümanlar, Demirel ve arkadaşları tarafından sunulmuş olacaktı.

İlk aşamada, halk oylamasında “evet”i savunan tüm taraflarda olduğu gibi Demirel de söylemlerinin temelinde dörtlü bir sacayağını dayanak noktası haline getirdi: hak, hukuk, adalet ve demokrasi. Halk oylamasının mecliste kabulünden bir gün önce Sakarya’da mitingde yaptığı konuşmadan, 6 Eylül’e dek; tüm kampanya sürecinde “evet”in en güçlü argümanlarını, bu temel değerlere dayandırdı. 16 Mayıs’ta Sakarya’da herkesi bu temel değerlerde birleşmeye,

“(...) Bu bir insanlık ve hukuk ayıbıdır. Kalkıp kalkmamasını tartışmak bile zaman kaybıdır. Geçici 4. madde için kimseden bir şey istemiyorum. Burada olay kişilerin olayı değildir. Sevenler, sevmeyenler meselesi de değildir. Haksızlığın, adaletsizliğin karşısında vaziyet almak söz konusudur. Bu da ülkenin her ferdine düşer. Hak meselesi; iktidar mücadelesinin veya siyasi tercihlerin konusu olamaz”⁷²⁶

sözleriyle davet ederken, bu konuşma daha önce de belirttiğimiz gibi Demirel’in halk oylamasına bakışının ve kullanacağı söylemlerin ilk nüvesini oluşturmuş idi. “Hak meselesinde” Demirel, geçici 4. maddeyle tesis edilen “ceza”nın bir mahkeme kararına dayanmadığını, bahse konu kişilerin savunmasının dahi alınmadığını vurgularken;

⁷²⁶ “Yasaklar için sandığa”, **Cumhuriyet**, 17.05.1987.

ortada “suçsuz bir cezanın” bulunduğunu, yine aynı maddenin anayasanın kendisine ve İnsan Hakları Beyannamesine de aykırı olduğunu sıklıkla vurguladı:

Türkiye’de anayasanın geçici 4. maddesiyle halk tarafından seçilme hakkı bulunan kimselerin siyasal hakları yasaklanmıştır. Hem de aynı anayasanın 15. maddesinde, ‘Suçluluğu mahkeme kararınca saptanıncaya kadar kimse suçlu sayılamaz’ denmesine rağmen... Bu durumda suçluluğu mahkeme kararıyla saptanamayan kişilere atfedilen bir suç ve ceza vardır. Anayasa kendi içinde çelişiyor. (...) Türkiye’deki mesele hukukun üstünlüğünün zedelenmesidir. Ortada ‘suçsuz ceza’ vardır. Anayasa, devleti ‘hukuk devleti’ olarak tarif etmiştir. Geçici 4. madde olduğu sürece devlet, hukuk devleti değildir. Mesele, devleti hukuk devleti yapma meselesidir.(...)”⁷²⁷

(...) Bu, Türkiye’nin de katıldığı ve imza attığı İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve insan haklarını, hürriyetini korumaya dair Avrupa Sözleşmesine de aykırıdır. Türkiye böyle bir hukuki ve siyasi hatayı işleyemez.”⁷²⁸

Ayrıca halihazırdaki konunun halk oylamasına konu edilebilecek türden olmadığını, insan haklarının oylanamayacağını söyleyerek, temel değerlere dair hassasiyete dikkat çekiyordu:

Konu eğer birisinin kabulüne veya reddine bağlı olmayan bir konu ise o zaman, ‘Bunu kabul ediyor musunuz, etmiyor musunuz’ diye sorulması da abestir. Eğer söz konusu olan hukuksa, (...) oyla hakkı hak olmaktan çıkarmak veya haksızlığı hak yapmak mümkün değildir. Onun içindir ki ‘çoğunluğun dediği olur’ kaidesi tadile uğramış; çoğunluk, ‘hakkın özünü değiştirme yetkisine sahip değildir’ noktasına gelmiştir. Öyleyse hakkın hak olmaktan çıkarılamadığı ahvalde çoğunluğun oyuna gitmenin bir manası yoktur. 6 Eylül günü ülkenin önüne konan sandık, çoğunluğun oyu ile hak olmaktan çıkarılacak veya çoğunluğun oyu ile hak haline getirilebilecek bir konu değildir.”⁷²⁹

Bu bağlamda Demirel, hukuksal temeli olmayan yasakların uygulanmaya devam etmesiyle oluşacak eşitsizliğe itiraz etti:

Güney Afrika’daki Botha rejimi gibi bir rejim Türkiye’ye yerleşmeyecektir. Orada siyahlarla beyazlar, burada beyazlarla beyazlar mücadele ediyor! Birinci sınıf beyazlarla ikinci sınıf beyazların mücadelesi var.”⁷³⁰

Yine Demirel mevcut yasakların siyasetçiler üzerine konan yasaklardan öte, esasında seçmen üzerine konulmuş yasaklar olduğunu ifade etti. “Evet” ile sandıktan kendilerinin çıkmayacağını, vatandaşın seçme hakkını özgürce kullanabilme imkanının çıkacağını vurguladı:

Aslında geçici 4. madde Türkiye’de milletin istediklerini seçebilme hakkına getirilmiş bir kısıtlamadır. (...) Bu referandumdan sonra seçilme hakları kendilerine iade edilmiş bulunan kişileri vatandaş, seçme hakkına sahip olacaktır. Vatandaş seçme hakkına sahip olunca istediğini seçme, istediğini

⁷²⁷ “‘Korku rejimi’”, **Cumhuriyet**, 11.06.1987.

⁷²⁸ “‘Ayıbı kaldırın’”, **Cumhuriyet**, 02.09.1987.

⁷²⁹ “‘Çoğunluk hakkın özünü değiştiremez’”, **Tercüman**, 01.07.1987.

⁷³⁰ “Demirel: ‘Evet’ demokrasi ‘Hayır’ gasp”, **Tercüman**, 18.08.1987.

*seçmeme hakkına yine sahiptir. Binaenaleyh, referandumun muhatabı gibi gösterilen kişilerin muayyen bir avuç insan olmadığını, referandumun bizatihi muhatabının millet olduğunu, adeta milletin kendi hakkını kendisine iade etmek durumunda bulunduğunu, bu hakkı kullanmak suretiyle ondan sonra kimin ülkeyi yöneteceğini tayin edeceğini iyi bilmek lazımdır. Referandum, adı geçen insanları bir yere getirme hadisesi değildir. (...)*⁷³¹

Demirel bu bağlamda seçmene, “seçme hakkını eline alması gerektiği” konusunda çağrı yaptı:

*(...) Bu sandığın içerisinde biz çıkmayacağız. Sandığın içerisinde Demirel, Ecevit, Erbakan, Türkeş çıkmayacak. Sandığın içinden siz çıkacaksınız. (...) Hak sizin. Daha sonra seçim olarsa, bizi ister seçersiniz ister seçmezsiniz. Ama hastanızı istediğiniz doktora götürme hakkını elde edin de, yanlış bir doktorun elinde kalmayın. Hadise budur.*⁷³²

Böylelikle mahkemesiz ve savunmasız tespit edilen “suçsuz cezanın” bir hak gaspı olduğu, yasakların bizatihi anayasanın kendisine ve insan haklarına aykırılığı, ayrıca insanların özgür seçim haklarına vurulan bir kilit olduğu söylemleriyle “hak, hukuk, adalet, demokrasi” sacayağını sağlamlaştıran Demirel; ANAP’ın “eskiye dönüş ve anarşiye çanak tutma” olarak anlamlandırdığı “evet”in, bizatihi bu temel değerleri ifade ettiğini vurguluyor, halk oylamasındaki soruyu da bu bağlamda şekillendiriyordu: “6 Eylül’de Türkiye neye karar verecek? Demokrasi istiyor muyuz, istemiyor muyuz? Bir ülkede suçsuz ceza olsun mu, olmasın mı? Gerçek demokrasi olsun mu, olmasın mı? Eşitlik olsun mu, olmasın mı?”⁷³³

⁷³¹ “Demirel Özal’ı anlattı: ‘Özal pişirdiği yenmeyen bir aşçıdır’”, **Akis**, Yıl: 1, Sayı: 7, 1-7 Haziran 1987, s. 5, 6.

⁷³² “‘Sandıktan siz çıkacaksınız’”, **Tercüman**, 02.07.1987.

⁷³³ “Demirel: ‘Bu ‘hayır’da şer vardır’”, **Tercüman**, 30.06.1987.

Süleyman Demirel, halk oylaması süresince “evet”in anlamının bu temel değerleri kapsadığının üzerinde durdu. Örneğin:

“(…) Biz kendi kavgamızı yapıyor değiliz. Biz bir hak kavgası yapıyoruz. İleri, medeni memleketlerde ne varsa, benim ülkemde de o olsun. Geçici 4. madde Türkiye’de hakkın, hukukun, adaletin sırtına saplanan hançerdir. Türk vatandaşını, iktidarda kalabilmek ihtirasıyla bir haksızlığa sürüklemektedirler.” Bkz. “Demirel: Müsteşarım değil miydin?”, **Cumhuriyet**, 15.06.1987.

“Demokrasiyi bütün kavram, kural ve müesseseleriyle kurup yerleştirebilmemiz ve işletebilmemiz için herkesin demokrasiyi benimsemesi ve ona sahip çıkması lazımdır. Dün hangi düşüncede olursa olsun, bugün hangi düşüncede olursa olsun vatandaşlarıma; ülkenin bugünkü ve yarınki menfaatini bunda gördüğümü söylemek istiyorum ve herkesi demokrasi için iş birliğine çağırıyorum.” Bkz. “‘Özal’dan hesap soracağız’”, **Hürriyet**, 01.08.1987.

“(…) 6 Eylül benim meselem değil, Türkiye’nin meselesidir. Yasaklı ya da yasasız Türkiye olacaktır. Yasaklı Türkiye ise gurur verici olmayacaktır. Yasaklı bir Türkiye’ye kimse ‘demokrat bir Türkiye’ diyemez. Halkın oyu erkeği dişi, dişiye erkek yapmadığı gibi, yasaklı bir Türkiye’yi de demokrat yapmaz. Esas mesele budur. Bu da herkesi alakadar eder.” Bkz. “Halk ‘hayır’ derse demokrasi olmaz”, **Hürriyet**, 03.08.1987.

“İktidar eline geçirdiği koltuğu bırakmamak için ne hak, ne hukuk, ne eşitlik; hiçbir şey tanımıyor. 100 yıl sonra yeniden hürriyet ve demokrasi mücadelesi veriyoruz. Bu mesele çözülmeden başka meseleleri çözmek mümkün değildir. (...) Bir ülkede idari sistem, yani rejim oturmamışsa, istikrar zahiridir ve ne sağlıklıdır ne sürekli.” Bkz. “‘Ülke Özal’ın çiftliği değil’”, **Güneş**, 23.08.1987.

Öte yandan, ANAP'ın "evet" oyuna dair seçmene yüklemeye çalıştığı "ülkeyi 1980 öncesine döndürme" vebaline karşılık Demirel; "'hayır' ile hak, hukuk ve adalet çiğnenir" mesajıyla "hakka girmek" vebalini ortaya koyuyordu. Demirel meydanlarda zaman zaman adalet ve eşitlik ile ilgili ayetlere de yer verirken, seçmene;

'Hayır' demek haksızlık demektir, adaletsizlik demektir; bu haksızlığın ve adaletsizliğin vebalini size yüklemek istiyorlar. Bu oyuna gelmeyin. Bizden ne kötülük gördünüz? Size hizmet edenleri, size ezdirmek istiyorlar. Bu iş Demirel-Özal işi değil, hak-batıl işidir⁷³⁴, Bizi siz çıkarmadınız mı orta yere? Siz çıkardınız. 30 sene arkamızdan geldiniz. Yanlış mı yaptınız? Şimdi sizin içinizden çıkardığımız kimseleri, size ezdirmek istiyorlar. Dikkat edin, sonra vicdanınız kan ağlar⁷³⁵

diye sesleniyor; "haksızlığa ortak olmama", dolayısıyla "kişilerin hakkına girmeme" konusunda çağrı yapıyordu:

20 sene davayı götüren kadroları size çiğnetmek istiyorlar. ANAP'a oy vermiş olabilirsin, başka mesele. Ama hak, hukuk çiğneme. Yarın senin hakkın hukukun çiğnenir, çevrende kimseyi bulamazsın.⁷³⁶

Sad suresinin 26. ayetinde 'Ey Davut, insanlara adaletle hizmet et. Ezersen gazabımdan kurtulamazsın' buyuruyor. Allah, 'Bana kul hakkıyla gelmeyin' diyor. Sayın vatandaşlarım, bu referandum bir siyaset meselesi değil; hukuk, vicdan meselesi. Bunun öbür dünyası var, ilahi adalet var!⁷³⁷

Milletin içinden çıkardığı insanları millete ezdirecekler. Orta yerde bir parti meselesi değil, insanlık ve vicdan meselesi var. (...) Senelerce beraber olduğunuz kişileri çiğnemeyiniz, bu içinize uhde olur. Vefa nerede, insanlık nerede?⁷³⁸

Bu bağlamda denilebilir ki seçmen, halk oylamasının iki başat aktörü tarafından bir yandan evet oyu ihtimalinde "anarşiye dönüş vebaliyle", diğer yandan hayır oyu ihtimalinde "hak ve hukuku çiğneme" vebaliyle baş başa idi.

Demirel, halk oylamasına dair bu temel değerlerden oluşan dayanak noktasına dikkat çekmekle birlikte, Özal ve ANAP ile çetin bir "referandum savaşına" giriyordu. Taraflar arasındaki "evet-hayır" mücadelesinde sertlik dozajı mütemadiyen artarken; Demirel-Özal, DYP-ANAP arasındaki siyasi atışma, o ana dek hiç olmadığı kadar yüksek bir seviyeye ulaştı. İki tarafın da hedefine esasen birbirlerini alması, 6 Eylül

*"Suç yoktur, mahkeme yoktur, savunma yoktur. Ama hak ve hürriyetlerin gaspı vardır. Şayet ülkeyi yönetenler milletçe bunun kabullenilmesini isterlerse, bizatihi kendileri milleti demokrasi dışı bir harekete sevk etmiş olmazlar da ne olur? (...) Vatandaşa 'hayır da deseniz evet de deseniz demokratiktir' diyebiliyorlar. Hayır demek, anayasanın özürülü olmasını kabul etmek demektir. Bunun neresi demokratik olur?" Bkz. "Demirel: Olay provokasyon", **Tercüman**, 26.08.1987.*

⁷³⁴ "Sizi 12 Eylül tacirleri...", **Tercüman**, 14.06.1987.

⁷³⁵ "Sandıktan siz çıkacaksınız", **Tercüman**, 02.07.1987.

⁷³⁶ "'Kırın bu kilidi'", **Cumhuriyet**, 26.07.1987.

⁷³⁷ "Demirel: Ders verelim", **Cumhuriyet**, 25.08.1987.

⁷³⁸ "Demirel: Özal sandalyeye iyi yapışmış", **Cumhuriyet**, 29.08.1987.

Halk Oylamasını da gitgide bir Özal-Demirel rekabetine çevirmektedir. Demirel; Başbakan Özal ve ANAP'ın iktidarının devamını yasaklara bağladığını, siyasi hırs ve ihtiras için halkı temel değerleri ezmeye ve suç işlemeye teşvik ettiğini söylüyordu. Bu bağlamda büyük uğraş verdiği noktalardan biri, halk oylamasının iktidar tarafından kurulan bir “tuzak” olduğu konusunda ikna edici olmak, iktidarın çelişkiler içinde olduğunu ispatlamak ve “hayır”ın argümanlarını çürütmek idi.

Demirel öncelikle, ANAP'ın “yasaklar üzerine yapay bir bina inşa ettiği” kanaatindeydi ve ANAP'ı “darbe tasarrufu” olan yasaklara sahip çıkarak, sırf iktidarını rahatlatmak adına “tuzaklı bir sandık” kurmakla itham etti. Gerek basın yoluyla gerekse miting meydanlarında verdiği mesajlar, bunun örnekleriyle doluydu:

*Anayasa yapacaksınız, bu anayasaya geçici madde koyacaksınız. Geçici maddede diyeceksiniz ki, 'bundan evvel Türkiye'de parlamento üyesi olanları mezara gömdük.' Nasıl gömdünüz? 'Diri diri gömdük.' Aradan beş yıl geçti, mezardan sesler geliyor. Adamlar hala diri, ölmemiş. 'Ey millet, gelin bakalım, bunların üzerine Palandöken Dağı gibi, Ağrı Dağı gibi, Toros Dağları gibi bir dağ koyalım! Koyalım da bunun altından kalkamasınlar.' (...) Hadi diyelim ki birinci beş yıl ihtilal tasarrufuydu ki ihtilal tasarrufu olması onun doğru olmasını gerektirmez. Şimdi tuzağı kurulan ikinci beş yıl neyin nesi? O da bir çarpık rejimin mahsulü olarak gelen iktidarın, beş sene daha iktidarda kalabilmesi için ortalığı temizleme hareketi... Milletın önüne konulan, geçici 4. maddenin kaldırılması değildir. Milletın önüne konulan, bugün Türkiye'yi idare edenlerin, Türkiye'yi inim inim inleyenlerin iktidar sürdürme gayretidir. (...)*⁷³⁹

*(...) 'Eskilerin hesabını millet görür' diyorlar. İyi ama, 'Eskilerin seçim sandığına gidebileceği yolu tıkayın' diyen de onlar... (...) Burası senin ülken de başkalarının ülkesi değil mi? Yoksa burası senin müstemleken de başkaları burada esir mi? (...) Dikkat ediniz; sizi, kendi elinizi kolunuzu bağlamaya zorluyorlar. Sizi yasakçı bir Türkiye'yi devam ettirmeye zorluyorlar. Bir tuzakla millet karşı karşıyadır.*⁷⁴⁰

*Halk yanılgıya sevk edilmek isteniyor. Devlet gücünü elinde bulunduranlar her türlü münafıklığa tenezzül ediyorlar. Yasaklı bir rejimin muhafazasını istiyorlar. Yasaklı bir rejimle yarın elin içine nasıl çıkacaksınız? Acaba Türkiye, yasaklı bir rejime karar verdiğinde, bundan kim onur ve gurur duyacak? İleri memleketler seviyesine böyle yaklaşıyor musunuz, uzaklaşıyor musunuz? Bir yasakçı parti acaba hangi siyasi istikbale namzettir? Bu yasakçı partinin sırtına öyle bir yafta takılır ki bunu yüzlerce sene silemezler.*⁷⁴¹

*Bugün Türkiye'yi yönetenler milleti haksızlığa, adaletsizliğe, eşitsizliğe, evetçi-hayırcılığa, bölmeye, bölünmeye teşvik eden ilk ve son yöneticilerdir. (...) Ceza vermek hakimın işi, hakimın işini size niye yaptırıyor? Varsa bir bildiği, hakime gitsin hakime!*⁷⁴²

⁷³⁹ “Demirel: Müsteşarım değil miydin?”, **Cumhuriyet**, 15.06.1987.

⁷⁴⁰ “‘Esir miyiz?’”, **Tercüman**, 26.07.1987.

⁷⁴¹ “Özal dürüst değil”, **Cumhuriyet**, 02.08.1987.

⁷⁴² “Demirel'den Özal'a çağrı: ‘Yasaklara sığınma’”, **Tercüman**, 17.08.1987.

*Bunların maksadı, Türkiye'yi hür ve demokrat bir ülke yapmak, bunalımların açtığı yaraları sarmak değildir. Maksatları kendilerine rakip olabilecek siyasi kadroları hizmete getirmemektir. Türkiye'de adaleti, hakkı, hukuku savunmak varken, milleti buna karşı çıkmaya çağırarak, batıla saplanmaktır. Bunun fitne tohumları ekmesi, milleti ikiye bölmeye kaçınılmazdır. 6 Eylül'de Türk vatandaşı ya hakkına sahip çıkacak ya da tazyikle, tesirle veya yanılgıyla hakkın karşısında yer alacaktır. Böyle bir duruma ülkeyi itmiş olmak, kâfi derecede vebal altına girmektir. (...)*⁷⁴³

*Bu idare Türk milletine demokrasinin ipini çektirmek istiyor. Dikkat edin vatandaşlarım, demokrasiyi hançerlemek istiyorlar. Size hançerletmek istiyorlar. Biz bugün varız, yarın yokuz. Hançerlemeyin o demokrasiyi!*⁷⁴⁴

*Eskiler dediğiniz insanlar Sevr Antlaşmasını mı imzalamıştır? Yoksa 150'likler miydi bunlar? Eskiler dediğiniz adamlar bu memleketin yetişmiş adamları değil mi? Hem siyasette kişi eskimez. Vatandaş rağbet ettiği sürece hizmetindedir. Etmediği sürece de bir ihtiyat akçesi gibi yerindedir. Ama birtakım siyaset müneccimleri, birtakım siyasi eşrafhasıl oldu; Türkiye'de kendilerine ve birtakım insanlara ömür ve görev biçiyorlar! Millet bunlara şamar atacaktır! (...) Demokratikleşme, sivilleşme, ülkeyi bunalımlardan çıkarıp normalleşme para isteyen bir gayret değildir, gönül ister. Ülkeyi idare edenlerde bu gönül yoktur.*⁷⁴⁵

*Direklere bağlamışsın başpehlivanları, çıkıp meydana peşrev çekiyorsun. 'Başpehlivanım, belime kemer takın' diyorsun. Güreşmedin ki! O kemer belde durmaz, durmaz!*⁷⁴⁶

*Bir tarafta Türk demokrasisi, diğer tarafta da ona saldıran bu beyler vardır. Yasaklı demokrasi olmaz. Türk milleti, gözlerini ihtiras bürümüş olan bu beylerin 12 Eylül şantajına boyun eğmeyecektir. Ülkenin yeniden geleceğe güvenle bakabilmesi, bu ikiye bölünmüş siyasi iktidarı milletin mağlup etmesine bağlıdır. Siyasi iktidar kendi oyununa, kendi hilesine kurban gidecektir.*⁷⁴⁷

Demirel'in "tuzaklı sandık" olarak tarif ettiği halk oylamasında, ANAP iktidarının riyakâr davrandığına ve yürüttüğü argümanların çelişkilerle dolu olduğuna yönelik iddiasında, üzerinde durduğu noktalardan biri şuydu: ANAP madem yasakların devamını istiyordu, niçin mecliste yasakların kaldırılmasına yönelik bir düzenlemeye girişti? Kendisi yasakların kaldırılmasını meclise taşımışken, halktan bunu reddetmesini istemek iki yüzlülük olmaz mıydı? ANAP'ın kurduğu tuzağı ispatlamaz mıydı? Demirel bu hususu şöyle izah ediyordu:

Geçici 4. maddenin referanduma götürülmesine 400 milletvekilinden 371'i 'evet' demiştir. Şimdi millete gidip ne denilecektir? Şayet denilecekse; 'Biz geçici 4. maddenin kaldırılmasına taraftar değiliz. Ama bunu biz yapmadık, size geldik, siz bunu kaldırmayın', o zaman vatandaş soracaktır: 'Mademki siz bunun kaldırılmasına taraftar değildiniz, niye bana geldiniz? Meseleyi bana getirmedığınız takdirde madde kaldırılmamış oluyordu zaten. (...)' Denilecek

⁷⁴³ "Demirel: 'Evet' demokrasi 'hayır' gasp", **Tercüman**, 18.08.1987.

⁷⁴⁴ "Demirel: Bunlardan çektiğiniz yeter", **Tercüman**, 24.08.1987.

⁷⁴⁵ "Demirel: Olay provokasyon", **Tercüman**, 26.08.1987.

⁷⁴⁶ "'Dünya mavi yaratıldı'", **Güneş**, 27.08.1987.

⁷⁴⁷ "Meydanlar 'Mavi'", **Tercüman**, 29.08.1987.

midir ki, 'Biz içeriden dışarıdan tazyik altındayız, bunu savunamıyoruz. Savunmaya kalksak kötü kişi oluyoruz. Size gelelim de siz bu maddeyi kaldırmayın, böylece biz kötü kişi olmaktan çıkalım'. O zaman vatandaş diyecektir ki: 'Mademki bunu kaldırmamak kötü kişi olmayı mucip oluyor, yani bunu kaldırmadığı takdirde kişi, kötü kişi oluyor; sen kendin kötü kişi olmayacaksın da, beni mi kötü kişi yapacaksın!' (...) Geçici 4. maddeyi kaldırma değildir bu referandumun gayesi, bırakmadır.⁷⁴⁸

Demirel için bu tespit hem iktidarın çelişkili tavrını ve ikiyüzlülüğünü ortaya koyuyor hem de "temel değerlerden yoksun olduğunu" ispatlıyor idi. Dolayısıyla bu savını miting meydanlarında sık sık tekrarladı.⁷⁴⁹ Bu konudaki diğer argümanı da , "Madem biz 1980 öncesinde kötüydük, bizim yanımızda ne işin vardı?" sorusuyla Özal'a yaptığı kontratak oldu:

(...) 'Yasakların kalkması halinde ortalık karışır' diyor. Diyen kim? Benim müsteşarım! Asalet akıyor vallahi asalet... Adamlık akıyor adamdan! (...) 'Yasaklar kalkarsa ülke karışır' diyen zata sesleniyorum, neden karıştırmış? Bunun cevabını versin, vermezse namerttir! Bizi Türkiye için kimse zararlı sayamaz. Bunu söylemeye kimsenin hakkı yoktur. Biz kötü adamsak neden bizim yanımızda müsteşarlık yaptın?⁷⁵⁰

(...) 1980 öncesi İzmir'den milletvekili olmak için peşinden koştuğu Necmettin Erbakan'ı şimdi milletin nazarında kötü gösterip, millete 'işte kadayfçı da çıkacak' diye gösterip milleti caydırmaya kalkmak... Millet seni seçseydi İzmir'den, Necmettin Erbakan'ın partisinden milletvekili olsaydın, sen de yasaklıydın bugün!⁷⁵¹

Eğer söyledikleri gibi biz kötü isek, bizim emrimizde çalışmaması gerekirdi. Bu dürüstlük değildir. (...) 'Beş yıl daha başımızı dinleyelim' diyor. Başını ağrıtan bensem yanımda müsteşarlık yaptın; Erbakan'sa, partisinden milletvekili

⁷⁴⁸ "Demirel Özal'ı anlattı: 'Özal pişirdiği yenmeyen bir aşçıdır'", **Akis**, Yıl: 1, Sayı: 7, 1-7 Haziran 1987, s. 5.

⁷⁴⁹ "(...) geçici 4. maddenin kaldırılmasını teklif eden hükümet ve partisi... Oy veren 371 parlamenterin 250'si onlara ait. Peki mecliste kaldırdığın kanunu halka götürüp, 'Ey ahali tasdik edin' neden demiyorsunuz? (...) Kanunu sen çıkardın, halka 'Bunu tasdik edin' demeyecektin de neden çıkardın? (...) Geçici 4. madde hiçbir şeye yaramamışsa bunların teşhirine yaramıştır!" Bkz. "Evet' demokrasiyi geri getirecek", **Güneş**, 03.08.1987.

"Geçici 4. maddenin kaldırılmaması lazım idi ise, bu yazın sıcağında milyarlarca lira sarf ederek, milleti koşuşturmakta ne anlam vardı? Hiç dokunmasalardı, bu daha dürüst olurdu. Kendi çıkardığı kanunu millete reddettirmeye kalkan ikiyüzlü iktidar, hükümet etme hakkını yitirmiştir." Bkz. "Hakkın şamarı inecek", **Tercüman**, 21.08.1987.

"Geçici 4. madde hiçbir işe yaramamışsa, devlet idaresinde ehliyetli olmayan bu siyasi heyetin iyi niyet sahibi olmadığını, hakkın ve adaletin yanında bulunmadığını göstermeye yaramıştır. Bu fitneyi, nifakı milletin içine sokmuşlardır. (...) Sandalye ihtirasi gururu ve onuru aşmıştır. Millet bunlara bir ders vermelidir. Ankara'da 'evet', vatan sahında 'hayır' diyenlerin maskesini indirmeli, tuzaklarını başlarına geçirmelidir." Bkz. "Hesap sorarız", **Cumhuriyet**, 23.08.1987.

"Siyasi iktidar şimdi teklif ettiği, mecliste kanunlaşmasını sağladığı bir anayasa değişikliğinin karşısına geçmiş; vatandaşa, 'Ben bu kanunu çıkardım ama siz karşı gelin, reddedin' diyor. 'Eğer reddetmezseniz anarşi devrine dönülür' diyor. Yani anarşi öcüsünü halkı korkutmak için kullanıyor. Bunun ciddi bir tarafı yoktur. O zaman demezler mi ki, 'Madem öyle bir ihtimal vardı, niye kanun çıkardınız? Çıkarmasaydınız!'" Bkz. "Onlar da eski olacak!", **Tercüman**, 30.08.1987.

⁷⁵⁰ "Demirel: Özal mayın tarlasında", **Tercüman**, 25.08.1987.

⁷⁵¹ "Bu devri kapatalım", **Cumhuriyet**, 01.09.1987.

*olabilmek için can attın. Şimdi mi başın ağrımaya başladı?*⁷⁵² (...) *Milleti dalalete sevk etmişlerdir. O konuştukları insanların yanında daha önce çalıştıkları halde bir asaletsizlik numunesi vermişlerdir.*⁷⁵³

İktidarın çelişkilerini ve yanıltmacalarını teşhir etme iddiasında olan Demirel'in diğer argümanları, "hayır" propagandasının artmasıyla belirginleşen, "‘evet’ oylarının 12 Eylül öncesine dönüşü temsil ettiği" algısını kırma ve bu propagandayı çürütme amacını taşıyordu. Demirel, bunu yaparken de ANAP'ın söylemlerinin üzerine gitmeye devam etti. Anarşi tehlikesiyle özdeşleştirilmeleri üzerine, son zamanlarda Güneydoğu'da artan terör olaylarını hatırlatarak, anarşinin kimin hükümette olduğundan bağımsız bir "devlet sorunu" olduğunu vurguladı. Yine ANAP'ı, "güvenlik güçlerini tekelindeymiş gibi göstermekle" suçladı. Bir diğer çıkışı da "Madem anarşi tehlikesi var, öyleyse 12 Eylül boşuna mı yapıldı?" şeklindeydi. Demirel'e göre ANAP, "12 Eylül tacirliği ve tellallığı" yapıyordu:

*Şimdi milletin önüne bir öcü diyorlar: ‘12 Eylül öncesine dönersiniz ha!’ (...) Evet o zaman kan döküldü. Ama sorumlusu biz olsaydık, huzurunuzda olmazdık. AP'nin tek bir ferdi bile 12 Eylül'den sonrası suçlanıp mahkemeye götürülmemiştir. Suçlu olsaydık yakamıza yapışırlardı. İşte yakam, gelsin yapışsınlar! Milletin seçme hakkını önlemek için, milleti ‘12 Eylül öncesine dönersiniz’ diye korkutanlar, 12 Eylül tacirliği yapıyorlar. Bu 12 Eylül'ü yapanlara yüklenmektir. Hani onlar bir daha kan akmasın diye bütün tedbirleri almak için ihtilal yapmışlardı? 12 Eylül'ü yapanları bugünkü iktidar kullanıyor. Onlar varken devlet vazifesini yapacak, kan akmayacak; millet başkasını seçince devlet vazifesini yapmayacak ve kan akacak! Olmaz öyle şey. Devlet güçleri hassa alayı mı? Sen devlet güçlerini hassa alayı durumuna düşürüyorsun.*⁷⁵⁴

*Bir taraftan ülke yöneticileri vatandaşı ‘12 Eylül öncesine dönersiniz’ tehdidiyle korkutmaya çalışırken, diğer taraftan bir ayda 75 kişinin katledilmesini ‘Büyütmeyin, konuşmayın’ diye geçiştirmeye çalışmaktadır. Bir taraftan 12 Eylül tacirliği, öbür taraftan üç sene zarfında hayatını kaybeden bine yakın vatandaşımızın kanından rahatsız olmamak gibi bir ikiyüzlülük ortada mevcuttur. (...) Bu beyler, 12 Eylül öncesindeki kan dökülmesinden ve terörden o günkü siyasi yönetim ve kadroları suçluyor iken, bugün dökülen kanın suçlusunun da kendileri olduğunu ilan etmeyip de ne yapıyorlar? Bu sebeple ‘Evet dersiniz 12 Eylül öncesine dönersiniz’ demek sadece gevezeliktir, boşboğazlıktır, müzevirliktir, koğuculuktur ve yalancılıktır.*⁷⁵⁵

Ey bu memleketi yönetenler, ey bu memleketin yönetimini tesadüfen ele geçirmiş olanlar, ‘Bizim zamanımızda anarşi olmaz, onlar gelirse anarşi olur’ demek, sadece gevezeliktir. Bundan büyük bir yalan düşünülemez. ‘Benim zamanımda kesinlikle çıkmaz’ diyorsun, sen anarşiyle ortak mısın da böyle konuşuyorsun? (...) 1980 öncesinde dökülen kanı siz mi önlediniz? Ne hakkınız var sahip çıkmaya? İşte kan gene dökülüyor, üç yılda bin kişi öldü. Buyurun durdurun. Her

⁷⁵² "Demirel'e alkış yerine ‘amin’", **Hürriyet**, 05.09.1987.

⁷⁵³ "Özal'a ikiyüzlülük suçlaması", **Cumhuriyet**, 05.09.1987.

⁷⁵⁴ "‘Sizi 12 Eylül tacirleri...’", **Tercüman**, 14.06.1987.

⁷⁵⁵ "Demirel: Mutlaka hesap sorulmalı", **Cumhuriyet**, 19.07.1987.

*15 günde bir, bir köy ortadan kalkıyor. (...) Hele bugün, ülkeyi yönetenler bu olaylara 'önemsiz, kendini bilmez 3-5 eşkıyanın yaptığı işler' gözüyle bakmaya devam etmiş ve bu gayriciddi, sorumsuz davranışları her defasında toplu cinayetler takip etmiştir. (...) Görülüyor ki anarşi ve terör, Türkiye'de kimin hükümet olduğuna bağlı değildir. (...) Anarşi ve terörü başka hükümetleri veya siyasi kadroları kötülemek için kullanmanın gaflet ve dalalet olduğunun anlaşılması, konunun çözümüne giden birinci adımdır.*⁷⁵⁶

Demirel ve DYP'nin yürüttüğü; ilk aşamada hak, hukuk, adalet ve demokrasi sacayağını temel alan, ikinci aşamada "hayır"ın argümanlarını ve ANAP'ın söylemlerini çürütmeye odaklanan halk oylaması stratejisindeki son aşama da, halk oylamasını "ANAP'ı eritmek ve iktidardan düşürmek için bir fırsat" olarak görme ve gösterme çabası idi. Giderek daha fazla Özal-Demirel rekabeti halini alan halk oylaması sürecinde Demirel çok kez seçmene "bu sandığın ANAP'tan kurtulmak için bir fırsat olduğunu", "sandıktan 'evet' çıkması halinde ANAP'ın yok olacağını" vurguladı. Demirel bu algıyı güçlendirmek adına bolca ekonomik karşılaştırmalar yapıyor, ülkenin fakirleştiğini söylüyor, yolsuzluk konusunu gündeme alarak iktidarı itham ediyor ve bunun hesabını soracaklarının altını çiziyordu. Bu söylemler, "evet" ile sonuçlanabilecek referandum sandığının aynı zamanda ANAP iktidarının oylandığı ve başarısız çıktığı bir güven oylaması olmasını sağlama ve iktidarı "elden ayaktan düşürme" amacına yönelikti. Demirel, haziran ayında Doğu bölgesinde yaptığı referandum gezisinde, seçmene seslenirken, "*Referandumda evet dersiniz bunlar 7 Eylül sabahı yoktur!*"⁷⁵⁷, "*Hangi taşın altını kaldırsan hırsızlık, soygun çıkıyor, rüşvet çıkıyor. Elimizi kolumuzu çözün, bunların hesabını soralım. 6 Eylül'de gelin, sandığı evetle doldurun, bunlardan kurtulun!*"⁷⁵⁸ diye konuştu. Halk oylaması kampanyası boyunca da "bol rakamlı mukayeseler" yaptı⁷⁵⁹ ve ANAP'ı "ağızına kadar yolsuzluğa

⁷⁵⁶ "Hakkın şamarı incek", **Tercüman**, 21.08.1987.

Demirel, bu algıyı kırmak adına, referandumdan evet çıkması halinde anarşi suçundan hüküm giyenlerin affedilmeyeceğini, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin yerinde kalacağını, güvenlik temalı Olağanüstü Hal Yasası, 1402 Sayılı Sıkıyönetim Yasası gibi yasaların referandumla alakası olmadığını yineleme ihtiyacı duydu. Hazırlanan ve DYP eliyle dağıtılan propaganda kasetinde de bu konuya yer ayırdı: "*Evet dersiniz anarşistlerin de serbest kalacağı sözleri yalandır. Çünkü bu bir af değildir. Mahkemelerde mahkum edilmiş olanlar referandumdan istifade edemeyeceklerdir. (...) 12 Eylül öncesine Türkiye neden dönsün? 12 Eylül terörü kaldırmadı mı? Fevkalade Hal Kanunu, Devlet Güvenlik Mahkemeleri mi kalkacak? (...)*" Bkz. "Demirel videoda", **Tercüman**, 15.08.1987.

⁷⁵⁷ "'Evet' sonları olacak", **Cumhuriyet**, 14.06.1987.

⁷⁵⁸ "'Kaybolan yıllara yanarım'", **Tercüman**, 15.06.1987.

⁷⁵⁹ Demirel mitinglerinin birçoğunda "bol rakamlı karşılaştırmalara" gitmekteydi. Örneğin; "*1980'de 14 dakika çalışarak bir ekmek alabilen işçi, 1986'da 42 dakika çalışmak mecburiyetindedir. (...) 1980'de bir çift koyunla 22 çuval un alınabilmekte idi, bugün bir çift koyunla 11 çuval un alınabilmektedir. 43 lira olan benzin bugün 282 lira; 380 lira olan tüp gaz bugün 2695 lira; 12,5 lira olan gübre bugün 125 liradır. Köylünün aldığı her şey 11-20 kat pahalılaşmış, sattığı şeyler ise ancak*

batmakla” suçladı.⁷⁶⁰ Bu suçlamaların finalinde seçmene, halk oylaması sandığını “iktidardan kurtulmak için bahşedilmiş altın bir fırsat” olarak sundu:

*Bugünkü hükümetin her yaptığı şeyin hesabı sorulacaktır. Şimdi anladınız mı niye bunların dağ taş korktuğunu? 6 Eylül’de ‘evet’ deyin ve ellerine yağlı kuyruk geçirmiş bu insanlardan kurtulun.*⁷⁶¹

*Milletin bunlardan kurtulma fırsatı doğmuştur. (...) 6 Eylül sandığı milletin bunlardan kurtuluşunun önemli bir fırsattır. Bunu iyi kullanınız. (...) Kendi kendilerini bir güven oylaması durumuna sokmuşlardır. (...) İpin ucu görülmüştür. Yumağın içindeki bu ucu çekiverin de bunlardan kurtulun.*⁷⁶²

*Millet sıkılınca, Allah bundan kurtulmaya bir vesile hasıl eder. Getirmiş bir sandık koymuşlardır, bu sandık onların sonu olacaktır.*⁷⁶³

Demirel’in siyasi yasaklar mücadelesindeki “dava arkadaşı”, bilindiği gibi emaneti devretme misyonuyla göreve gelen ve en büyük mesaisini bu konuya ayıran, DYP Genel Başkanı Hüsamettin Cindoruk idi. Uzun süredir bu konuyu siyasetin gündeminde tutmak için özel çaba sarf eden Cindoruk, şimdi de konunun halk oylaması safhasında aynı çabayı gösteriyordu. DYP’nin dördüncü kuruluş yıldönümünü vesilesiyle, 23 Haziran’da düzenlediği Kongre, Demirel’in de katılmasıyla oldukça coşkulu geçerken, Cindoruk’un burada yaptığı konuşma da çokça ses getirdi:

*Dinleyiniz, Turgut Özal’ın sesini tanıyacaksınız. Bu ses, 27 Mayıs 1960 sabahı saat 03.00’te ‘Dikkat dikkat’ diyen sestir. Bu ses, Yassıada Mahkemesinden ‘Sanıklar getirilsin’ diye radyolarda çınlayan sestir. ‘Yasaklar sürsün’ diyen Özal’ın cümleleri de tanındıktır. Menderes’in, Zorlu’nun, Polatkan’ın idam gerekçelerinde de bu sefil cümleler var. 12 Mart Muhtırasından 12 Eylül Beyannamesine kadar, bütün ihtilal belgelerinde aynı fikir aynı iddia yer alır. Aynı mantık ileri sürülür. Demokrasiye, hukuka karşı yapılan her hareketin yazılı gerekçesinde tarih Özal’a bir imza yeri açacaktır. Turgut Özal bir demokrasi düşmanıdır. Darbecilerin dostu, darbelerin devamıdır.*⁷⁶⁴

5-6 kat pahalılaşmıştır. (...) 1980’de 16,5 milyar dış borcu olan devletin, bugünkü dış borcu 35 milyar dolardır. Evet, 60 senede yapılan dış borçtan daha fazlasını 4 senede yapmışlardır. (...) Gelir dağılımı ise bir facia halini almıştır. Evvela, ülke fukaralaşmıştır. Adam başına milli geliri 1500 dolar seviyesinden 1100 dolar seviyesine düşmüştür. Sonra da Türkiye dünyada 126 memleket arasında gelir dağılımı en bozuk 10 ülke arasına girmiştir.” Bkz. İlhan Selçuk, “Demirel’in Sayısal Eleştirileri”, **Cumhuriyet**, 09.08.1987.

⁷⁶⁰ “Bu güdümlü rejimin iktidarı ağzına kadar yolsuzluğa batmıştır. Bugünkü çırpınışlarının iki sebebi vardır. Birincisi iktidarı yağma ve talan şeklinde almış olanlar bunu bırakmak istemiyorlar. İkincisi bu zamana kadar yapılan yolsuzluk ve suiistimallerin hesabının sorulmasından korkuyorlar. Bu hesap sorulacaktır!” Bkz. “Bursa’da büyük şov”, **Tercüman**, 23.08.1987.

⁷⁶¹ “‘Hesap sorarız’”, **Cumhuriyet**, 23.08.1987.

⁷⁶² “Demirel: Özal mayın tarlasında”, **Tercüman**, 25.08.1987.

⁷⁶³ “‘Onlar da eski olacak’”, **Tercüman**, 30.08.1987.

⁷⁶⁴ “DYP’den atak”, **Cumhuriyet**, 24.06.1987.; “Mavi Kongre - ‘Evet’ Gösterisi”, **Yankı**, Sayı: 848, 29 Haziran - 5 Temmuz 1987, ss. 12-14.

Hüsamettin Cindoruk, “*Demirel’in dilleri bağlı idi çözdük, şimdi ellerini çözeceğiz*”⁷⁶⁵ derken, halk oylaması kampanyası boyunca Özal’a ve “iktidarın sinir uçlarına” yükleniyordu. Özal ile ilgili yaptığı “kaldırımlar kralı”, “temelsiz başbakan”, “sosyete başbakan”, “papağan başbakan” gibi benzetmeler⁷⁶⁶, Özal ve çevresine yönelttiği “siyasi yankesici Hacıhüsrev ailesi” yakıştırmaları⁷⁶⁷ bu yüklenişe dair örneklerden yalnızca birkaçı idi. Cindoruk; kinaye ve teşbih ile, bazen bu eşiği de aşarak halk oylaması süresince Özal’ı hedef alıyor; şüphesiz bu tarzıyla “çokça manşet veriyor” ve ANAP kanadını öfkeliendiriyordu.⁷⁶⁸

DYP siyasi yasakların kaldırılması için tek vücut idi. Demirel DP, AP ve DYP’nin eski-yeni milletvekillerinden “yaz, sıcak demeden köy köy, mahalle mahalle

⁷⁶⁵ “Cindoruk’un Özal için benzetmesi: ‘Kaldırımlar kralı’”, **Cumhuriyet**, 20.08.1987.

⁷⁶⁶ “Cindoruk: Özal papağan”, **Güneş**, 20.08.1987.

⁷⁶⁷ “Cindoruk’tan Özal’a çifte suçlama: ‘Alçak... Hacıhüsrev Ailesi’”, **Hürriyet**, 17.06.1987.

⁷⁶⁸ Hüsamettin Cindoruk’un bu süreçteki kimi demeçleri bu hususu açıklayıcı nitelikte olacaktır. Örneğin:

“*Demirel hakiki Reşat altınına, Özal ise Suriye’den kaçırılan kalp altına benziyor.*” Bkz. “Cindoruk: Demirel Reşat altını”, **Tercüman**, 04.06.1987.

“*Başbakan Turgut Özal, laterna gibi her gün aynı şeyleri çalıyor, söylüyor.*” Bkz. “Cindoruk: Hayır kampanyası kanunlara aykırı”, **Tercüman**, 18.06.1987.

“*Siz Özal ne derse tersini yapın. Çünkü şimdiye kadar söyledikleri her şey ters çıkmıştır. Hayırda hayır yoktur. Zaten bu Özal sadece evlenirken evet demiş! Başka hiçbir şeye evet dememiş.*” Bkz. “Özal ne derse tersini yapın”, **Cumhuriyet**, 01.07.1987.

“*Özal demokrasi düşmanı ve militaristtir. (...) Türkiye’nin militarizmden kurtulması, Özal’dan kurtulmasına bağlıdır. Siyasi yasakları savunan bir adam demokrasi kahramanı olamaz. Kahraman olması Franco’nun, Hitler’in demokrasi kahramanı olması gibi bir şeydir.*” Bkz. “Başbakan Özal demokrasi düşmanıdır”, **Cumhuriyet**, 04.07.1987.

“*GAP’ta, Karakaya’da, Boğaz Köprüsü’nde Demirel’in imzası vardır. Başbakan’da siyasi kleptomani hastalığı var. Başkalarının eserlerini sahipleniyor.*” Bkz. “Cindoruk: Özal siyasi kleptoman”, **Hürriyet**, 09.07.1987.

“*Korkarım bu başbakan ‘Cumhuriyeti de ben ilan ettim’ diyebilir. Ama Allah’tan yaşı elvermiyor. Bakarsınız, ‘Samsun’daki heykelde atın üstünde oturan benim’ diyebilir. Ama 6 Eylül’de Türk milleti bu başbakandan kurtulacaktır. Bunlar Türk milletini kandırmaya uğraşan bir başbakanın son çırpınışlarıdır.*” Bkz. “Özal siyasi kleptomandır”, **Cumhuriyet**, 09.07.1987.

“*TRT, bu iktidarı suni teneffüsle yaşatmak istiyor. Ama nasıl ki kelaynak kuşlarını yaşatmak güçse, bu iktidarı yaşatmak daha da güçtür. Millet ilk seçimde bu başbakana jübile yapacak, siyasi hayatını bitirecektir.*” Bkz. “Millet Özal’a jübile yapacak”, **Hürriyet**, 24.07.1987.

“*Sizin içinizden Çoban Sülü başbakan çıktı. Ama bu Özal, sosyete başbakanı. Ailesi dükkân açtı; arabalar, yatlar ve katlar aldı!*” Bkz. “Cindoruk: Özal papağan”, **Güneş**, 20.08.1987.

“*Başbakan siyasetçilere eskiler diye hitap ediyor. Halbuki Başbakan da 1977’de MSP adayıydı. Sen de eskisin. Şimdi ‘Erbakan’ın yasağını kaldırmayın’ diyorsun. O zaman kadayıfın altı kızarmadı mıydı? Yeni denilen Özal da ters-yüz elbisedir. Korkusu ne Erbakan, ne Ecevit, ne Türkeş’tir; korkusu Demirel’dir.*” Bkz. “Cindoruk’tan Özal’a salvo atış”, **Tercüman**, 25.08.1987.

“*Terörü tabii önleyemez. Karısına kızına söz geçiremeyen, eşkiyaya nasıl söz geçirebilir?*” Bkz. “Cindoruk’tan Özal taşlaması: ‘Karısına söz geçiremeyen eşkiyaya ne yazar?’”, **Hürriyet**, 27.08.1987.

“*Ofsayttan başbakan olan bu adam faul yaparak faul yaparak düşmemeye çalışıyor.*” Bkz. “Cindoruk: ‘Ofsayt Özal düşmemek için faul yapıyor’”, **Güneş**, 27.08.1987.

“*Özal yağmur bulutu olsa sizin tarlanızda yağmaz; kızına, eniştesine yağar.*” Bkz. “Cindoruk: ‘Özal yağmur olsa tarlanıza yağmaz’”, **Güneş**, 28.08.1987.

‘evet’in anlatılmasını” istedi. Demirel seçimin her zaman kazanılıp kaybedilebileceğini ve içerisinde telafi unsurunu barındırdığını; başarısız geçecek ve “demokrasinin çiğneneceği” bir halk oylamasının ise telafisinin ve toparlanmasının zor olacağını düşünüyordu.⁷⁶⁹ “Yakın geçmişten güç alma” çabasında olan DYP için halk oylaması kampanyasındaki dikkat çeken figürlerden biri de Adnan Menderes’in oğlu Aydın Menderes oldu. Kendisi de siyasi yasaklılar arasında bulunan Aydın Menderes halk oylaması süresince DYP saflarında idi; kimi zaman Demirel ve Cindoruk ile mitinglere katılıyor kimi zaman da ferdi olarak konuşmalar yapıyor, “evet” çağrısında bulunuyordu.⁷⁷⁰ Bu durum, DP mirasını sahiplenme iddiasındaki DYP için olumlu bir faktör idi. Zira Başbakan Özal da, Adnan Menderes ve arkadaşlarına sahip çıktıklarını halk oylaması süresince dillendirmiş, mezarlarının nakillerini gerçekleştireceklerini vurgulamıştı. Bunun üzerine DYP Genel Başkanı Cindoruk, Bayar’ın kızı Nilüfer Gürsoy ve Menderes’in oğlu Aydın Menderes’in de halihazırda siyasi yasaklı olduklarından hareketle Başbakan’a şöyle çıkışıyordu:

*Bize Menderes’i vereceklerini söylüyorlar. Yani ölümüne yasağı kaldırıyorlar, dirimize kaldırmıyorlar. (...) Nilüfer Gürsoy ve Aydın Menderes’i diri diri gömmek istiyor. Ölümünün hakkını nasıl olsa alırız, bari dirimizin hakkını versin!*⁷⁷¹

DYP Genel Başkan Yardımcısı Mehmet Dülger’in deyimiyle, “yasaklar parti takımını yıldırان değil, bileyen bir faktör” olmuş idi.⁷⁷² Bu bağlamda yasakların kaldırılması meselesinin sıkı takipçisi olan partide, halk oylaması kampanyasında da hummalı bir koşuşturma yaşandı. Propaganda materyalleri olarak ANAP’ta olduğu

⁷⁶⁹ Demirel referandum gezileri öncesinde hem bahse konu milletvekilleri ile yemekli toplantılar yaptı hem de 10 Ağustos günü vekillere ulaştırılan bir mektup kaleme aldı. Hem toplantılarda hem de söz konusu mektupta halk oylamasına dair mevcut görüşlerini tekrarlarlarken, “iki haneli köye kadar gidilip iktidarın kurduğu tuzağın anlatılmasını” istedi. Bkz. Cılızoğlu, s. 68, 69.; Güven, ss. 446-450.; Ekrem Ceyhun, **Erzurum’dan Ankara’ya, Cilt: 2**, İtek İletişim, Ankara, 2004, s. 353, 354.; “Dava arkadaşlarına Demirel’den ‘mavi’ mektup: ‘İki haneli köye kadar inilmeli’”, **Tercüman**, 13.08.1987.

⁷⁷⁰ Örneğin 2 Eylül’de bir mitingde yaptığı konuşmada Menderes, seçmene şöyle seslendi: “1960 yılında yere düşen bayrağı kaldıran ve bugüne kadar şerefle taşıyan Sayın Süleyman Demirel’e de şükran borcumu ifade etmek için buradayım. Susan Türkiye’yi, yaksız, konuşan Türkiye’ye doğru götürüyoruz. (...) Onlar meydanı boş buldular. Şimdi milletin sevdikleri ortaya çıktığı zaman telaşa kapıldılar. (...) Kendileri televizyonda, radyoda bizleri karalamak için istedikleri gibi konuşarak, Stalin mahkemelerinde bile verilen savunma hakkını bizden esiriyorlar. Ondan sonra da ülkede demokrasi var diyorlar. Demokrasi bunun neresinde?” Bkz. “Aydın Menderes: ‘Özal iki yüzlüdür’”, **Tercüman**, 03.09.1987.; Ayrıca bkz. “II. Menderes atakta”, **Güneş**, 04.09.1987.

⁷⁷¹ Cindoruk: “Başbakana direniş gösterin”, **Tercüman**, 27.08.1987.

⁷⁷² Mehmet Dülger, yasakların parti örgütüne olan yansımasını şöyle anlatıyor: “Bu yasaklar bizim takımı bile, bileyen bir şey oldu. ‘Ya bunlara yasak geldi, boş verin bunlardan bir şey olmaz’ şeklinde bir tavır yerine, bir iç direniş ile bir haksızlık karşısında duyduğu isyan duygusunun gereği olarak herkes üzerine düşeni yaptı.” **Mehmet Dülger ile 9 Haziran 2021’de yapılan video konferans görüşmesi.**

gibi DYP’de de bir çeşitlilik görüldü. Demirel’in televizyonda halka sesleniş yapması yasak olduğu için, bu sesleniş kaydedilip bir propaganda kaseti haline getirildi.⁷⁷³ “Mavi” oylar için “Mavi sana yakışır” isimli bir türkü bestelenirken⁷⁷⁴, referandum gezilerine eşlik eden şarkı ise dönemin popüler parçası “Mavi mavi masmavi” oldu.⁷⁷⁵ Partinin İzmir İl Teşkilatının hazırladığı “Ayıplı Demokrasi Soyguncu Ekonomi” başlıklı propaganda kitabının dağıtılmasına özen gösterildi.⁷⁷⁶ Öte yandan DYP de halk oylaması kampanyası için birtakım afiş ve broşürler hazırladı ve yurt çapında dağıtmaya gayret etti.⁷⁷⁷ Bu broşürler, DYP’nin halk oylamasına dair yürüttüğü kampanyanın birbirinden farklı birkaç konuyla metinleştirilmesi ve mümkün oldukça yayılması gayesini taşıyordu. Metinlerden birisi 1950-1980 arasındaki, “Menderes-Demirel modeli ve hürriyetçi kalkınma felsefesi” adını verdikleri icraatların anlatımına ayrılmıştı. Verilmek istenen mesaj, “1980 öncesinin karanlık dönem olduğu” propagandasını yıkmaya yönelik idi.⁷⁷⁸ Bir diğer broşür, “Halk oylaması hakkında açıklamalar” başlığını taşıyordu. Halk oylamasına nasıl gelindiğinin anlatıldığı metinde “evet”in hakkı, “hayır”ın batılı temsil ettiği vurgulandı.⁷⁷⁹ Broşürlerden diğerinde “Türk Basınında Halk Oylamasının İçyüzü” başlığıyla, basının “siyasal yasakların kaldırılmasının gerekliliğine” yönelik genel eğilimi işleniyor ve çeşitli gazetelerin köşe yazarlarının bu konudaki yazılarına yer veriliyordu.⁷⁸⁰ DYP, broşürlerden bir diğerini, Demirel’in Demokratların affını geciktirdiği yönündeki

⁷⁷³ “Demirel videoda”, **Tercüman**, 15.08.1987.

⁷⁷⁴ Örneğin bestenin bir dördlüğü şöyleydi:

*“Bitsin artık ayrılık, gelsin hasretin sonu - Yüreğimde saklıdır, mavinin bin bir tonu,
Senin için bir değil, bin defa evet derim - Derdimizin dermanı sendedir Demirel'im”*

Bkz. “DYP’nin referandum şarkısı belli oldu: Mavi sana yakışır”, **Tercüman**, 29.08.1987.

⁷⁷⁵ Orhan Güler, **Zor Günler: Demirel, Mitingler ve Anılarım**, Elman Basımevi, (Basım yeri ve yılı belirtilmemiş), s. 43.

Şarkıdan hareketle partilerin tuttuğu tempo şöyleydi: “*Mavi mavi masmavi, oyları boncuk mavi*” Bkz. Yalçın Doğan, “Mavi Mavi, Masmavi”, **Cumhuriyet**, 24.06.1987.

⁷⁷⁶ “‘Mavi’ Kitap”, **Tercüman**, 20.08.1987.

Kitabın içeriğindeki ağırlık ekonomik meseleler olurken; ekonominin birçok kolunda Türkiye’nin gerilediğine yönelik parti tezinin altının, istatistiksel anlamda doldurulmaya çalışıldığı görülüyor. Bkz. **Ayıplı Demokrasi Soyguncu Ekonomi (Gerileyen Türkiye 1980-1987)**, Doğru Yol Partisi İzmir İl Teşkilatı Yayını, İzmir, 1987.

⁷⁷⁷ “30 bin broşür, 6 milyon afiş, 58 bin metre ‘evet’ bayrağı hazır: En ‘mavi’ kampanya DYP’nin”, **Cumhuriyet**, 13.08.1987.; “DYP 60 ton kağıtla ‘Evet’i anlatacak”, **Tercüman**, 15.08.1987.

⁷⁷⁸ **Hizmet Destanı (1950-1980): “Menderes-Demirel modeli” hürriyetçi kalkınma felsefesi Türkiye’ye neler kazandırdı?**, Doğru Yol Partisi Basın ve Propaganda Başkanlığı, Ankara, 1987.

⁷⁷⁹ **Halk Oylaması Hakkında Açıklamalar**, Doğru Yol Partisi Basın ve Propaganda Başkanlığı, Ankara, 1987.

⁷⁸⁰ **Türk Basınında Halk Oylamasının İçyüzü**, Doğru Yol Partisi Basın ve Propaganda Başkanlığı, Ankara, 1987.

iddiaya karşı hazırladı. “Büyük Yalan” başlığının kullanıldığı metin, AP’nin Demokratların affı yönündeki uğraşlarını işliyordu.⁷⁸¹ “Haklar ve Yasaklar” başlıklı broşür ise siyasi yasakların; İnsan ve Vatandaş Hakları Beyannamesi (26 Ağustos 1789), İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (10 Aralık 1948), Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (4 Kasım 1950) ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının (7 Kasım 1982) çeşitli maddeleriyle çelişmesini konu alıyordu. Bu bağlamda bir hak mücadelesinin söz konusu olduğu vurgulandı ve seçmene “temel hak ve hürriyetleri çiğnememesi”, “tuzağa düşmemesi” yönünde şöyle çağrı yapıldı:

Tarih peygamberlere, evliyalara, kahramanlara reva görülen zalim muamelelerin örnekleri ile doludur. Aldatılmış kitlelerin aşırılıklarına kurban edilmiş büyük tarihi şahsiyetlerin arasında Sokrates, Hz. Mevlana, Yunus Emre, Galile, Jeanne d’Arc, Genç Osman, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Dreyfus ve daha niceleri vardır. Özal bunu oynamaktadır. Bu oyun çok çirkin ve utanç vericidir. Fransız İhtilali bile yavrularını giyotine göndermek için Konvansiyon Meclisine ezdirmiş, Fransız milletini kirletmemiştir. Böyle bir şerefsizliğe tenezzül etmemiştir. Uzun süre sonra ‘Yanlış yaptık’ noktasına gelir. Pişmanlık duyulur. Diz dövülür. Çok geç kalınmış olur. İstirap geç anlaşılır. Genç Osman’a hala yanıyoruz. Menderes’in acısı hala içimizi kavuruyor. Fransa hala Dreyfus’a reva gördüğü haksızlığın utancını hissediyor. Büyük millet, tarihi tecrübesi ile bunları önceden kavrayabilme kabiliyetini gösteren millettir. Türk milleti büyük millettir. Ey büyük Türk milleti! Soğukkanlı düşün! Aldanma! Kanma! Yaptığının arkasından pişmanlık duyma! Gözyaşı dökme! Dizini dövme! Sırtında kurban kestirme! Tarih seni lanetlemesin! Seni bugün hakim, yarın cellat yapmak isteyenlere asaletini ve büyüklüğünü göster! Sen kötüye hükmedecek hakim değilsin! Sen cellat değilsin! Sen zalim değilsin! Çocuklarına ne bırakacağını düşün! (...) Bu karanlık devri kapayalım. Yeni ve aydınlık bir devri açalım. Rejime ve seçtiklerimize sahip çıkalım. (...) Mührü ‘mavi evet’e basalım!’⁷⁸²

Partide hazırlanan sloganlar ise çok çeşitliydi ve bazıları da iğneleyici, hatta mütecaviz içerikte idi: “Ne bay-pas ne bayan pas, Demirel için evet’e bas”, “Mavi ile evet, emaneti ehline devret”, “İstikbal mavidedir”, “Batık şirkete özel teşvik ve himaye, evetle bitecektir bu hikaye”, “Oy vermeyin arıya, teslim olmuş karıya”, “Ne arı kalacak, ne kovan, ne petek; 6 Eylül’de şahane kötek”, “Banknot matbaası yine gece gündüz çalıştı, millet ANAP sayesinde aç gezmeye alıştı”, “Yalnız Özal’ın etrafında toplanmış bütün iş bitiren haslar, daha karısına söz geçiremez, geçer millete erkeklik taslar”⁷⁸³

⁷⁸¹ **Büyük Yalan! Eski Demokratların Affı Geciktirilmedi**, Doğru Yol Partisi Basın ve Propaganda Başkanlığı, Ankara, 1987.

⁷⁸² **Haklar ve Yasaklar**, Doğru Yol Partisi Basın ve Propaganda Başkanlığı, Ankara, 1987, ss. 21-23.

⁷⁸³ “Doğru Yol Partisi’nin iğneli sloganları”, **Güneş**, 15.07.1987.

DYP'nin halk oylaması için tasarladığı afişlerin ise, daha çok, “referandum stratejisinin son aşaması olan ANAP'ı devirme fırsatına” yönelik olduğu gözükmekteydi:

Şekil 46: DYP'nin Halk Oylaması Afişi- 1

Kaynak: Milli Kütüphane, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/nonbookmaterials/catalog/details/56310> (10.03.2021)

Şekil 47: DYP'nin Halk Oylaması Afişi- 2

Kaynak: Milli Kütüphane, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/nonbookmaterials/catalog/details/63973> (10.03.2021)

Şekil 48: DYP'nin Halk Oylaması Afışı- 3

Kaynak: Milli Kütüphane, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/nonbookmaterials/catalog/details/60126> (10.03.2021)

Şekil 49: DYP'nin Halk Oylaması Afışı- 4

Kaynak: Milli Kütüphane, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/nonbookmaterials/catalog/details/63932> (10.03.2021)

Şekil 50: DYP'nin Halk Oylaması Afışı- 5

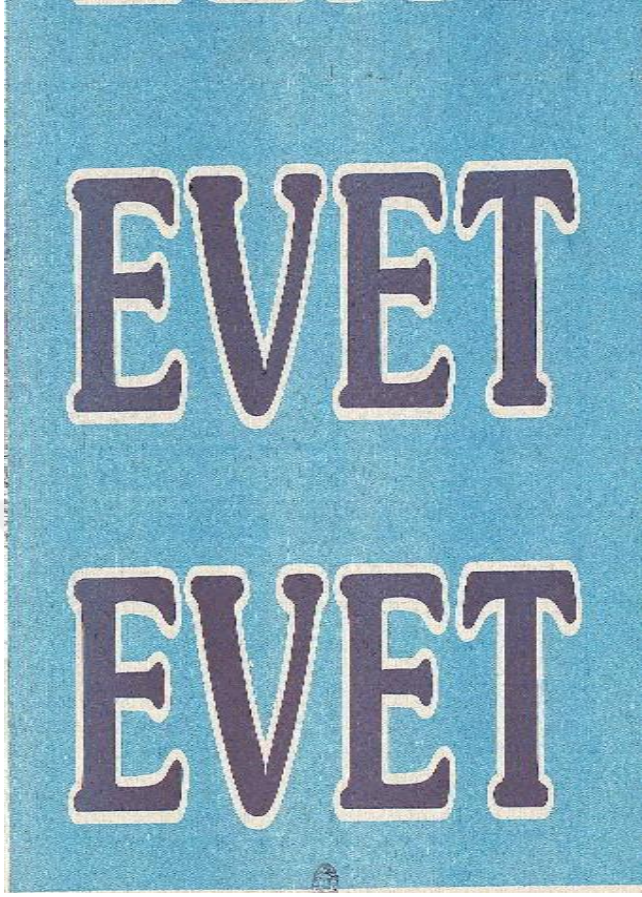
Kaynak: Milli Kütüphane, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/nonbookmaterials/catalog/details/56287> (10.03.2021)

Şekil 51: DYP'nin Halk Oylaması Afışı- 6

Kaynak: Milli Kütüphane, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/nonbookmaterials/catalog/details/79227> (10.03.2021)

Şekil 52: DYP'nin Halk Oylaması Afışı- 7

Kaynak: Milli Kütüphane, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/nonbookmaterials/catalog/details/67747> (10.03.2021)

Görünen o ki Demirel kanadı, halk oylamasının “evet” tarafını sırtlayan bir rol üstlenmekteydi ki halk oylaması aynı kanat için, siyasal yasakların kaldırılmasına dair gösterilen uzun süreli bir çabanın son dönemeciydi. Buradaki kritik nokta “evet”i sırtlayıp sırtlamamaktan öte, “evet” ile özdeşleşme eşiği idi. Zira yelpazenin diğer kanadında diğer yasaklı siyasiler ve onların partileri ile SHP de vardı ki Ecevit’in DSP’si ile SHP, “halk oylaması denkleminin” en önemli diğer partileri idi. Daha büyük oranda merkez sağın sahiplendiği ve parsellediği görülen halk oylaması kampanya sürecinde, DSP ve SHP de “evet”i savunmak için sahadaydı.

5.4.2. Ecevit ve DSP

DSP, halk oylaması sathı mailine girilirken bir süre parti içi sıkıntılarla baş etmek zorunda kaldı. Sayıları 230'a varan kurucu üye, Ecevitlere karşı muhalif bir hareket yürüttü ki bu muhalefet kendi içerisinde Olağanüstü Kurucular Kurulunu toplayarak yeni bir Merkez Karar ve Yönetim Kurulu belirleyip, yeni bir genel başkan dahi seçtiler ve bu eylemlerinin meşru olduğunu iddia ettiler.⁷⁸⁴ Muhalif hareketin başında bulunan Celal Kürkoğlu, "Ecevit tabusunu yıktıklarından" bahsediyordu.⁷⁸⁵ DSP yönetimi ise söz konusu kişilerin DSP mensubu dahi olmadıklarını iddia ederken, bu girişimi "korsanlık ve hukuk dışı bir hareket" olarak tanımladı.⁷⁸⁶ Cumhuriyet Başsavcılığının meşru genel başkanın Rahşan Ecevit olduğunu açıklaması⁷⁸⁷ ve 11 Temmuz'da da Rahşan Ecevit'in çağrısıyla DSP'nin Olağanüstü Kurucular Kurulunun toplanıp yeni bir MKYK seçimine gitmesi neticesinde bu kargaşa da duruldu.⁷⁸⁸ Fakat haziran ve temmuz aylarında muhalif ekibin iddiaları çerçevesinde kamuoyuna yansıyan gelişme, "çift başlı parti" gibi yakıştırmaları beraberinde getiriyor; kimileri için de DSP'nin, uzun süren parti kuruluş hazırlıklarına dair "büyük bir titizlik gösterildiğine" yönelik savını zedeleyen bir görüntü oluşturuyordu.⁷⁸⁹ Yine de bu karmaşanın şimdilik çözülmesiyle⁷⁹⁰ Ecevitler dikkatlerini halk oylamasına çevirdiler.

Bülent Ecevit'in siyasi yasakları şahsileştirmeme, spesifik olarak anayasanın geçici 4. maddesinin peşine düşmeme konusunda uzunca süredir durmaya çalıştığı bir politik çizgi vardı ve Ecevit şimdi de aynı çizgideki tutarlılığı koruma gayesindeydi. Dolayısıyla halk oylaması süreci Ecevit için, "kendi siyasi haklarının peşinde koştuğuyla ilgili bir izlenimden kaçınma" kaygısının bir devamı ve uzantısı anlamına geliyordu. Kullandığı söylemler ve kimi tavırları bu kapıya çıkmaktaydı. Tabii bu kaygı, "halk oylamasını boş verme" olarak okunmamalıydı. Yalnızca Ecevit'in 12 Eylül sonrasında durmaya çalıştığı bu siyasi pozisyonu koruma tavrı ile eş değer

⁷⁸⁴ "DSP iki başlı", **Cumhuriyet**, 15.06.1987.

⁷⁸⁵ Emin Çölaşan, "DSP'nin 'Darbeci Genel Başkanı' Celal Kürkoğlu, 'DSP'de deli varsa o da kendisini tanıyı görendir' dedi: 'Ecevit tabusunu yıktık'", **Hürriyet**, 21.06.1987.

⁷⁸⁶ "R. Ecevit: Korsanlık yapıldı", **Cumhuriyet**, 16.06.1987.

⁷⁸⁷ "Başsavcı: Başkan R. Ecevit", **Cumhuriyet**, 21.06.1987.

⁷⁸⁸ "Ecevit'e güvenoyu", **Cumhuriyet**, 12.07.1987.

⁷⁸⁹ Yalçın Doğan, "DSP'nin maskesi", **Cumhuriyet**, 16.06.1987.; Oktay Ekşi, "Tutarlı olunacaksa...", **Hürriyet**, 02.06.1987.

⁷⁹⁰ Konu hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Ergül, Bölüşme Yılları, ss. 131-142.

yürütülen bir politikaydı söz konusu olan. Gerçek bir demokrasi arayışı, anayasanın geçici 4. maddesinin kaldırılmasıyla sınırlı kalmayan, birçok yasaktan arındırılmış, anti militarist bir mayaya sahip, sağ ile solun uzlaşmasına dayalı bir anayasa arzusu, yine aynı uzlaşya dayalı adil bir seçim sistemi talebi, aşırı sol ve hizip başlarından izole bir biçimde sosyal demokratları DSP'nin "ak güvercininde" birleştirme gayesi... İşte Bülent Ecevit'in kimilerine göre "şövalyeliğini ve hayalciliğini", kimine göre de "anti oportünist ve sahici demokratiğini" gösteren bu izler, halk oylaması sürecinde Ecevit'in söylemlerinin başlıca noktalarını oluşturdu.

Rahşan Ecevit, 31 Mayıs'taki DSP Kurucular Kurulu toplantısında hem eşinin çağrısını hem de halk oylamasına nasıl baktıklarını şöyle aktardı:

*Eşim Bülent Ecevit, önümüzdeki günlerde yaz boyunca partimizin düzenleyeceği toplantılara konuk konuşmacı olarak katılacaktır. Ancak yasakların kalkması konusunda ve kendisi için hiçbir şey istemeyecektir. Benden de yasaklara değinmememi istemiştir. Doğal olarak eşimin bu isteğine uyacağım. Sayın Özal, 'Yasakların kalkmasına 'evet' dersiniz 12 Eylül öncesine dönmüş olursunuz, bu kadar basit' diyor. Bu kadar basit değildir. (...) Referandum; kişilerin seçime girip girmeyeceklerini, nasıl seçileceklerini ve nereye seçileceklerini ulusal irade mi, yoksa yönetime el koyan silahlı kuvvetler mi karar versin oylamasıdır. İnsanları mahkemeler mi yargılasın, yoksa silah gücü mü yargılasın, bunun oylaması olacaktır. Yargı gücünü, hukuk ve adaleti isteyenler, ulusal iradede yana olanlar 'yasaklar kalsın' diyeceklerdir.*⁷⁹¹

Temmuz ayı ortalarında çıktıkları Doğu gezisinde⁷⁹² Bülent Ecevit seçmene, meselenin Ecevit-Demirel'den öte bir rejim sorunu olduğunu ifade ediyor; 6 Eylül'de yasakların, sömürünün, baskının ve işkencenin oylanacağını söylüyordu.⁷⁹³ Esas idealin gerçek bir demokrasi inşası olduğunu vurgulayan Ecevit, bu idealin gerçekleşmesiyle "birçok yasağın ve sorunun" ortadan kalkacağını belirtti:

Buraya kendim için 'evet' oyu istemeye gelmedim. Halkın sorunları bu denli ağırlaştıkça, size kendi sorunumu getiremem. Benim üstümdeki yasaklar kalkmış, kalkmamış önemli değil. Oylamada 'evet' denmiş, 'hayır' denmiş o da sorun değil. Türkiye'de gerçek demokrasi olacak mı, olmayacak mı? İşte asıl sorun bu. Ülkede demokrasi olsa zaten siyaset adamlarının üstünde yasak da olmaz. Bazı kimseler anayasal haklardan yararlanırsın mı diye halk mahkemeleri

⁷⁹¹ "Ecevit: SHP'yle birleşme işe yaramaz", **Cumhuriyet**, 01.06.1987.

⁷⁹² Örneğin Rahşan Ecevit bu gezide yapılan toplantıların da "referandum kampanyası" olarak adlandırılmasının doğru olmayacağını söyledi, partinin olağan takviminde yer alan geziler olduğunun altını çizdi ve halk oylamasındaki konunun birtakım kişiler değil, doğrudan doğruya rejim olacağını tekrarladı: "Bazı kimseler ve çevreler 6 Eylül günü yapılacak halk oylamasını birkaç kişinin faal siyasete dönüp dönmemesiyle ilgili gibi gösteriyorlar. Demokrasiyi içtenlikle benimseyenlerse halk oylamasında kişilerin değil, rejimin oylanacağını bilebilecek bilinç düzeyindedirler." Bkz. "Ecevit: Doğu gezisi evet için değil", **Cumhuriyet**, 20.07.1987.

⁷⁹³ "Birleşme hizipsiz olur", **Cumhuriyet**, 21.07.1987.

*de kurulmaz. Demokrasi olsa halkın üstünde bunca yasak, baskı da olmaz. Demokrasi olsa işkence de sürüp gitmez.*⁷⁹⁴

Dolayısıyla Bülent Ecevit referandumda mesajlarını üst perdeden, demokrasi perspektifinden verme çabasında oldu ve konuşmalarında bu tutumunu korudu. Yine ağustos ayı ortalarında çıktıkları bir diğer Doğu gezisindeki kimi sözleri bu tutumun bir başka örneğiydi:

*Bu kadar sorun varken kendi meselelerimle sizleri meşgul etmek istemem. Ben hiçbir zaman kendi meselelerim için mücadele vermedim. Ben, 5 generalin keyfi kararı ile Atatürk'ün kurduğu CHP kapatıldığı zaman mücadele verdim. Bazı kimseler, 12 Eylül'den sonra benim CHP'yi terk ettiğimi söylüyorlar. Ben CHP'yi terk etmedim, aksine onun uğruna mücadele verip hapse girdim. (...) Benim için sorun başa geçip geçmeme sorunu değildir. Benim için sorun; Türkiye'de sosyal demokrasinin, demokratik solun halk öncülüğünde, halk tarafından örgütlenmesidir; halk iktidarını gerçekleştirecek biçimde yapılanmasıdır. Tutarlı ve sağlıklı bir yapıya kavuşmasıdır. Böyle bir yapı oluşmamışsa ben başta olmuşum veya olmamışım ya da başka herhangi bir kimse başta olmuş, olmamış; hiç fark etmez. (...) Onun için ben şimdi siyasal haklarım üzerindeki kısıntılara karşı, sağlıklı bir demokratik sol yapılanmanın ve örgütlenmenin gerçekleşmesine elimden gelen katkıda bulunmaya çalışıyorum. Kendim için değil, bunun için mücadele ediyorum. Mesele bir yapılanma sorunu olarak değil de bir kişilik sorunu olarak görülürse, sosyal demokratlar hiçbir yere varamazlar.*⁷⁹⁵

Bülent Ecevit, 1982 Anayasasında mevcut olan birçok kısıtlamaya karşı idi. Anayasanın geçici 4. maddesindeki kısıtlamayı, “onlardan yalnızca biri” olarak gördüğünü söylüyordu. Kat edilecek çok yol vardı ve 6 Eylül de gerçek demokrasi inşasına gidilen yoldaki adımlardan biri olabilirdi. Ecevit'in bu açıdan halk oylamasına dair tanımı şöyleydi; “evet” oyunun çoğunlukta olmasıyla demokrasi mücadelesinde küçük de olsa bir ilerleme olacak, “hayır” oyunun çoğunluğunda ise demokrasi yolunda büyük bir gerileme olacak idi:

Ben 6 Eylül Halk Oylamasına kendi durumum açısından değil, rejim açısından bakıyorum. Rejim açısından bakınca da şöyle bir sonuca varıyorum: ‘Evet’ oyları, yani anayasanın geçici 4. maddesindeki yasakların kaldırılmasından yana oylar yarıyı aşarsa, demokratikleşme yolunda ileri doğru küçük bir adım atılmış olacaktır. Fakat ‘hayır’ oyları ağır basarsa demokrasi ve hukuk devleti hedefinden geriye doğru büyük bir adım atılmış olacaktır. (...) Anayasanın geçici 4. maddesindeki yasakların halk oylamasıyla kalkması, Türk halkının demokratikleşme yolunda her olanağı değerlendirme eğilimini gösterecektir. Ancak bu yasaklar kalktıktan sonra bile anayasada demokrasiyle ve hukuk devletiyle bağdaşmayan daha birçok yasak kalacağına göre, ‘Gerçek demokrasiye ulaştık’ diyebilmek için başka adımların da atılması gerekecektir. O bakımdan ‘evet’ oylarıyla geçici 4. maddenin kalkması, demokrasi yolunda atılan ileri fakat küçük bir adım, bir başlangıç adımı anlamına gelir. ‘Hayır’ oylarının

⁷⁹⁴ “‘Sen kimsin Özal?’”, **Hürriyet**, 22.07.1987.

⁷⁹⁵ “Ecevit’e referandum için moral”, **Hürriyet**, 13.08.1987.

*üstünlük sağlaması durumunda ise halk askerlere siyasal yaşamı düzenleme, temel hakları sınırlama ve yargısız ceza verme yetkisini, kendi özgür iradesi ile tanımış olacaktır; askeri yönetim döneminde hazırlanmış olan anayasa, o dönemde oluşturulmuş olan rejim, halk tarafından sivil yönetim döneminde de onaylanmış olacaktır. Bu da doğal olarak demokrasi ve hukuk devleti hedefinden, büyük bir gerileme anlamına gelecektir; hatta demokrasiye geçiş yolunun tıkanmasına neden olacaktır.*⁷⁹⁶

31 Ağustos'ta Trabzon'da yaptığı konuşmada, 12 Eylül 1980'deki olağan programında Trabzon gezisinin olduğunu ve burada “demokraside halkın aktif katılımının şart olduğundan” söz edeceğini belirten Ecevit, 7 yılın ardından durum değerlendirmesi yaparken; halkın eskisine oranla daha keskin bir biçimde tribünlere tıklandığını, sendikalar, meslek kuruluşları ve derneklerin içlerinin boşaltıldığını, halkın daha yoksul ve düzenin daha adaletsiz olduğunu söylerken, bununla birlikte toplumda haklar ve özgürlükler için dayanışma eğiliminin arttığı vurgusunu yaptı ve 7 yıl önceki mesajını verebilmiş oldu. Halk oylaması arifesindeki bu mesajın adrese ulaşmış olmasını, bir hafta sonraki sandıktan çıkacak “evet” oylarının çoğunlukta olmasıyla görmeyi umuyordu.⁷⁹⁷

Öte yandan Ecevit'in halk oylaması boyunca SHP ve DYP'ye yönelttiği bir çağrısı oldu. Bu çağrı demokratik sağ ve demokratik solun bir araya gelip uzlaşmaya dayalı bir anayasa ve seçim sistemi üzerinde çalışması gerektiğine yönelikti ve bir an önce seçmene, demokratik bir anayasa ve daha adil temsil içeren seçim sistemini hayata geçireceklerine dair taahhüt verilmesini içeriyordu. Ecevit özellikle -genel seçimlerde daha net görüleceği üzere- ANAP'ın seçim sisteminde yaptığı son değişikliklerin adil temsiliyeti sarstığını vurguladı ve bu duruma sıklıkla değinerek, “ortak hareket” konusunda muhalefetin dikkatini çekmeye çalıştı. Yine Ecevit, ANAP'ın yasaklı siyasiler ile anarşi eşleştirmesini ve “evet” ile 12 Eylül öncesine dönüleceğine yönelik söylemlerini “umacı masalı” olarak tanımladı; bahsettiği ortak hareket ile bunun çürütülebileceğini söyledi:

Mecliste temsil edilen üç muhalefet partisi, süratle bir araya gelerek yeni bir anayasa ve seçim sistemi üzerinde anlaşmalıdırlar. Seçimden sonra bu çok geç olabilir. Eğer o zaman meclisteki milletvekilleri sayısı yeterli olursa yeni bir anayasayı ve adaletçi bir seçim sistemini ortaklaşa yürürlüğe koyacaklarını şimdiden taahhüt etmelidirler. Özal iktidarının ve zihniyetinin oluşturduğu tehlike, böyle demokratik bir iş birliği ve anlaşma konusunun ele alınmasını gerekli kılacak ölçüye varmıştır. Muhalefet partileri seçimden sonra bir ulusal uzlaşma anayasası ve seçim sistemi oluşturarak, hemen ardından seçimi

⁷⁹⁶ “‘Halk ‘hayır’ derse demokrasi olmaz’”, **Hürriyet**, 03.08.1987.

⁷⁹⁷ “Uzlaşma çağırısı açıldı”, **Cumhuriyet**, 01.09.1987.; Bila, s. 197, 198.

*isterlerse yenileme taahhüdünde bulunabilirler. Böylece Özal'ın, 'Bunlar Türkiye'yi eski kavgalı günlere götürmek istiyorlar' yollu 'umacı masalı' boşlukta bırakılmış olur.*⁷⁹⁸

Halk oylaması sürecinde tekraren muhalefete yönelttiği bu çağrının alt metninde de seçim sistemine yönelik kaygı ile birlikte “geçici 4. maddenin kaldırılmasının haricinde demokrasi yolunda atılması gereken çok adım olduğu ve asıl gündemin bu adımlar olması gerektiğine” yönelik izlediği politik çizginin izleri görülüyordu.

Ecevit, diğer muhalefet liderlerinde olduğu gibi Başbakan Özal'ı halk oylamasındaki konuşmalarının temel hedefi haline getirdi. Ekonomik politikalardan, yürütülen “hayır” argümanlarına; birçok konuda eleştiri oklarını Özal'a yöneltti. Özal'ı demokratikleşmenin önündeki ana engel olarak tanımlıyor, bunu “*Demokrasi yine tehlikede. Ama bu sefer en büyük tehlike, kendini 'sivil bir paşa' gibi gören Turgut Özal'dan geliyor*”⁷⁹⁹, “*Özal ekonomiyi nasıl özelleştiriyorsa demokrasiyi de Özallaştırıyor*”⁸⁰⁰ gibi sözlerle tarif ediyordu. Ecevit'in Özal'a yönelttiği eleştiri oklarının başında anti demokratlık ve korkaklık ithamı geldi: “*Muhammed Ali Clay gibi 'benden büyük yok' havasında fakat arada önemli bir fark var. Muhammed Ali ringe çıktı mı rakiplerinin ellerini kollarını bağlatmazdı. Özal ise rakiplerinin kollarını sımsıkı bağlatıp ringde kendini şampiyon ilan ediyor.*”⁸⁰¹ Ecevit'e göre, “*Özal bir*

⁷⁹⁸ “Ecevit'ten muhalefete Anayasa çağrısı”, **Cumhuriyet**, 26.07.1987.; Erdoğan Örtülü, “Bülent Ecevit'ten İsmet Paşa taktiği: Seçimden önce anlaşalım, seçimden sonra yapalım”, **Yankı**, Sayı: 854, 10-16 Ağustos 1987, ss. 6-9.

Bülent Ecevit bu çağrısını birçok kez tekrarlarlarken, halk oylamasına birkaç gün kala verdiği röportajda çağrısının gerekçesini daha detaylı anlattı: “*Sayın Özal demokrasi yolunu tümünden kapatma girişimleri içindedir. (...) 'Merak etmeyin, seçim sistemini o hale getirdik ki oyumuz ne olursa olsun iktidarda kalacağız' tarzında konuşmuştur. Yani seçim sistemini, seçimden sonra da ANAP iktidarını güvence altına alacak biçim ve ölçüde yozlaştırdığını, övünülecek bir şeymiş gibi itiraf etmiştir. O arada yüzde 23 alan bir partinin mecliste grup bile kuramayacağını söylemiştir. Eğer Türk toplumu gibi demokrasiyi benimsemiş bir toplumda, milletin üçte birinden bile oy alamamış bir parti, tek başına çoğunluk sağlayıp iktidar olurken; milletin beşte birinin fazlasından oy almış bir parti mecliste grup bile kuramazsa, o ülkede kıyamet kopar. Aylardır bence çok vahim olan bu duruma basın ve başlıca muhalefet partilerinin dikkat ve ilgilerini çekmeye çalışıyorum. (...) Bu aşamada benim gerekli gördüğüm birleşme, sağ ile solun demokrasi anlayışlarında ve demokrasiyi kurma ve kökleştirme yöntemlerinde birleşmeleridir. (...) 'Biz seçimlerden önce şöyle bir anayasa, şöyle bir maliye sistemi ve şöyle bir seçim sistemi getirmek için meclisteki oylarımızı birleştirip iş birliği yapacağız' diyebilirler. (...) Sayın Özal'ın en çok korktuğu ise solun büyük kısmı ile sağın bir kesimi arasında, özellikle DYP arasında böyle bir demokratik uzlaşmanın somut biçimde ortaya çıkmasıdır. Bunu önlemek içindir ki Sayın Özal ısrarla 'Bunlar anlaşamazlar, bunlar uzlaşamazlar' propagandasını sürdürüyor.*” Bkz. Ertuğrul Özkök, “DSP'nin 'doğal lideri' Bülent Ecevit'ten muhalefete çağrı: 'ANAP'a karşı ortak cephe’”, **Hürriyet**, 04.09.1987.

⁷⁹⁹ “ANAP, sol taklitçisi”, **Cumhuriyet**, 12.08.1987.

⁸⁰⁰ “Uzlaşma çıkışı açıldı”, **Cumhuriyet**, 01.09.1987.

⁸⁰¹ “Ecevit: Uçuruma sürükleniyoruz”, **Güneş**, 26.07.1987.

yandan siyaset meydanında rakipsiz kalmak, diğer yandan da boş minderin başpehlivanı olmak istiyor” idi.⁸⁰²

Özellikle ülke ekonomisiyle ilgili Ecevit kanadından gelen eleştiriler, oldukça sert oldu. Ecevit Özal’ı “hanedanlık” kurmakla, “padişah gibi hareket etmekle” suçlarken, sürdürülen ekonomik çizginin haksız iltimaslara neden olduğunu söyledi:

*Şimdi bütün yetkiler Sayın Özal’ın elindedir. Padişahlık döneminde bile bütçe bu kadar rahat harcanmamıştır. Bütçenin üçte biri fonlardadır ve Sayın Özal ile DPT’deki kardeşi hiç hesap vermeden harcama yapmaktadır. Arabistan’daki ‘çirkef işlerin’ başındaki kardeşi, bir de şimdi akıl hocalığı yapan oğlu, 3-4 Özal; devletin parasını padişah gibi, hatta ondan daha rahat harcamaktadır. Bu harcamalara meclis denetimi getirilmelidir.*⁸⁰³

*Sayın Özal, hemen her gün her vesileyle yaptığı konuşmalarda kendi ekonomik mucizesini övüyor. Bütün dünyanın bu konuda kendisine hayran olduğunu söylüyor. Kalkınma hızımızın ne kadar yükseldiğini gösteren rakamlar sıralıyor. Bu ne biçim kalkınmadır ki kalkınma hızı arttıkça halk yoksullaşıyor. Bu ne biçim kalkınmadır ki yatırımlar arttıkça işsizlik de artıyor. Bu ne biçim kalkınmadır ki fakirlik çemberi kırıldıkça Fakir Fukara Fonuna ve aşevlerine muhtaç olanların sayısı kabarıyor. (...)*⁸⁰⁴

*Kamuoyu yoklamalarında hükümetin her alanda başarılı olduğu, yalnızca enflasyonu aşağı çekmede, yani hayat pahalılığını önlemede başarısız kaldığı açıklanıyor. Bu bir şoförün ‘Benim arabam çok iyi, yalnız freni ve direksiyonu tutmuyor’ diye veya bir komutanın ‘Ben çok başarılıyım ancak girdiğim savaşı kazanamıyorum’ diye övünmesine benzer. Her bütçe yılına girerken Özal’ın yüzde 20’lere indireceğini açıkladığı enflasyon, yıl sona ererken yüzde 40’lara erişmektedir. Böylece işçiye ve köylüye, kamu görevlisine ve emekliye kaşıkla verilen, kepçeyle geri alınmaktadır. Özal ekonomisi, Özal’ın ekonomik mucizesi işte bu kepçe-kaşık oyununa dayanmaktadır.*⁸⁰⁵

Yine Ecevit, yürütülen “hayır” argümanlarını çürütmek istiyordu.

*Şehrin göbeğinde karakol basıyorlar, Sayın Başbakan ‘huzur var’ diyor. 25 kişiyi öldürüyorlar, ordunun kuvvetleri olaya 7 saat sonra intikal ediyor, huzurdan bahsediyor.*⁸⁰⁶, *Sayın Özal yer yer gerine gerine ‘Ben, ben’ diyor, ‘Ben memlekete*

⁸⁰² “‘Özal’dan millete hayır yok’”, **Cumhuriyet**, 03.09.1987.

⁸⁰³ “‘Özallar hanedan gibi’”, **Cumhuriyet**, 11.08.1987.

⁸⁰⁴ “‘Gerçek demokrasi için ‘evet’ demeli’”, **Hürriyet**, 24.08.1987.

⁸⁰⁵ “Ecevit: ‘Yeni anayasa hazırlayalım’”, **Güneş**, 24.08.1987.

Ecevit benzer eleştirilerine halk oylaması süresince devam etti. Örneğin:

“Türkiye’de hiçbir dönemde bu derece hayali ihracat olmamıştır. Özal hayali ihracatçıların babasıdır. ‘Tonton Özal’, neredeyse anayasası bulunmayan İngiltere’ye anayasamızın tapusunu satacak!” Bkz.

“‘Başbakan Özal boş minderin pehlivanı’”, **Hürriyet**, 03.09.1987.

“Çay üreticisi şirketten çayı için 9 ay sonrasına senet alabiliyor. Senedinin karşılığını alamayınca da ancak İstanbul mahkemeleri bu işe bakabiliyor. Hopa’da Rize’de hakim mi, mahkeme mi yok? Bu dünyanın en adi soygunudur. Özal, bu adi soygunu sen getirdin! Bugün ANAP yeni soygun modelleri getiriyor. Bu özel sektör değil, ‘Özal sektörüdür.’” Bkz. “Ecevit: ‘Özal boş minderin pehlivanı’”, **Güneş**, 03.09.1987.

⁸⁰⁶ “Ecevit: ‘Hak, hukuk yok’”, **Hürriyet**, 23.08.1987.

*huzur getirdim' diyor. Ama kürsüde bunu söylerken hemen yakınındaki Milan mezarında 25 vatandaşımız öldürülüyor. Sayın Özal utanmıyor musun?*⁸⁰⁷

gibi sözlerle son dönemde Güneydoğu'da yaşanan terör olaylarını hatırlatan Ecevit, konuşmalarında Özal'ın geçmişine de göndermelerde bulunuyor; "hayır" argümanlarını çürütmek adına Demirel ile ortak bir çizgide birleşiyordu:

*Özal kimdir, nedir? Özal Sayın Demirel'in müsteşarı iken, onun her isteğine 'evet' deyip, 12 Eylül'ün ardından hükümete girme konusunda bile ondan icazet alan ama başbakan olunca eski efendisine selam bile vermeyen ve ona karşı 'hayır' kampanyası açan kişidir. MSP adayı iken Erbakan'ın ardından koşup, halk oylamasına girerken onu umacı gibi gösteren kişidir. MSP'li iken AT'ye üyeliğe karşı çıkıp, ANAP'ın başkanı olunca AT'ye tam üyelik başvurusunda bulunmakla övünen kişidir. MSP'ci iken faizi haram sayıp başbakan olunca faizi serbest bırakan kişidir. Seçim öncesinde enflasyonu kalkınma önünde en büyük engel gibi gösterip, başbakan olunca enflasyonsuz kalkınma olamayacağını öne süren kişidir. Yabancı sermayeye Türkiye'yi ucuz işçilik cenneti yapmakla övünen ama içeride işçilere, işçi ücretlerinin enflasyondan daha hızlı yükseldiğini iddia eden kişidir.*⁸⁰⁸

*Sayın Özal iki elini başının üstünde birleştirip ANAP selamı verdi mi sağ eliyle sağcı, sol eliyle solcudur. Özal Avrupa'da özgürlükçü, Türkiye'de ise yasakçıdır. (...) Sayın Özal'la yarışabilecek tek canlı bukalemundur. Sayın Özal tutumunu, rengini hatta kafasını değiştire değiştire bir bilinmez hedefe doğru ilerlemekte, memleketi de ardından sürüklemektedir. Bukalemunu bilirsiniz, yer aslanı da denir. Sayın Özal da tıpkı bir yer aslanı gibi arasından geçtiği otların, taşların rengine gire gire ilerliyor. Ne kadar renk ve kafa değiştirirse değiştirsin, artık Türk kamuoyunu kandıramamaktadır.*⁸⁰⁹

Ecevit'in halk oylaması sürecinde üzerinde durduğu, daha doğrusu durmak zorunda kaldığı konulardan biri "sürekli ısıtılarak gündemde kalan solun birleşme meselesi" idi. Bu bağlamda Ecevit'in, SHP ile olan birleşme çağrılarına karşı katı duruşundan taviz vermediği görüldü. Hatta Ecevit için halk oylaması; iki partinin de 'evet' tarafında olmasından dolayı SHP'ye yönelik bir yakınlaşma vesilesi yerine, SHP'den daha da uzak durmasını gerektirecek bir hadise oldu. Bunun ardında, halkta uyanabilecek olası bir "Ecevit, evet oyu için pazarlık yapıyor" intibasına mahal vermeme düşüncesi yatıyordu. Ecevit SHP ile halk oylaması sathı mailinde olabilecek bir yakınlaşma ile, kendi siyasal haklarını kazanabilmek için pazarlık yaptığına yönelik bir geri dönüşün olabileceği riskini görüyor ve aradaki mesafeyi korumaya devam ediyordu. Daha doğrusu; birleşmeye karşı zaten korumakta olduğu mesafeli tutumunu ve bu konudaki mevcut argümanlarını devam ettirirken, bu hususu da göz

⁸⁰⁷ "Ecevit: 'Al liberalizmini başına çal'", **Güneş**, 30.08.1987.

⁸⁰⁸ "Ecevit Özal'ı bukalemuna benzetti", **Cumhuriyet** 27.08.1987.

⁸⁰⁹ "Ecevit: 'Özal bukalemun'", **Güneş**, 27.08.1987.; "Ecevit Özal'ı nasıl görüyor? 'Yer Aslanı'", **Yankı**, Sayı: 857, 31 Ağustos-6 Eylül 1987, s. 13.

ardı etmedi.⁸¹⁰ Aynı zamanda bu mesafenin, halk oylamasındaki “kendi siyasal haklarının peşinde olmadığına” yönelik duruşunu da tamamlayacağını düşünüyor olmalıydı ki bu konuya dair sözlerinde bu hususa dikkat çekmeyi ihmal etmedi:

Bazı çevreler beni 6 Eylül günü yapılacak halk oylaması ile bağlantılı olarak DSP-SHP birleşmesi konusunda baskı altına almaya, pazarlık içine çekmeye çalışıyorlar. Sayın Erdal İnönü bunu yapmıyor, bunu yapmayan başka SHP'liler de elbette var. Ama bazı SHP'liler açıktan böyle bir çabanın içine girmiş görünüyorlar. 'Bu halk oylamasıyla Ecevit'i köşeye sıkıştırdık, ya bizim isteklerimize koşullarımıza boyun eğer, bize teslim olur ya da halk oylamasında 'hayır' oyu veririz' havasındalar. (...) Oysa kişisel durumum, siyasal geleceğim uğruna düşüncelerimi, inançlarımı pazarlık konusu yapabilecek tabiatta olsaydım, herhalde yıllardır bunca sıkıntıya katlanmazdım. Defalarca hapislik, yüzlerce defa mahkemelik olmaz, siyasal yaşamımı tümüyle gözden çıkarmazdım.⁸¹¹

(...) Köprüyü geçene kadar durumu idare etse imişim de gerçek niyetimi ondan sonra açığa vursaymışım, böylesi daha makul ve mantıklı olurmuş. Böylesine çirkin bir siyaset anlayışıyla sosyal demokrat veya demokratik sol olunamaz; sosyal demokrat bir politikacı kendinden önce toplumu düşünmek zorundadır.⁸¹²

Bu süreçte Bülent Ecevit “hangi partiden olursa olsun, kendini halktan üstün görmeyen, daha sola göz kırpmayan tüm sosyal demokratları ak güvercinin gösterdiği yolda birleşmeye” çağırıyordu.⁸¹³ Bununla birlikte geçmişte hizip başlarından çok çektiğini ve şimdi bu “çileyi” ne kendisinin yaşayacağını ne de halka yaşatacağını söyleyen Ecevit, “Geçmişte bana küfredenlerle dahi bir araya gelirim ama Ali Topuz ve Deniz Baykal ile asla” diyerek konuya yaklaştı.⁸¹⁴ Halk oylamasına bir gün kala yaptığı mitingde “birleşin” şeklindeki tezahüratları da öteden beri sürdürdüğü tavırla karşıladı:

Ben istemez miyim? Türkiye’de demokratik sol hareketi ben başlattım. Ama ben 1978-1979’daki, içinde paramparça olmuş bir demokratik solla bu milletin karşısına çıkamam. Temeli sapasağlam ama çatısı hizipler tarafından darmadağın edilmiş, üstüne daha soldaki fraksiyonların gölgesi düşmüş bir partiyle ben bir daha milletin önüne çıkamam. (...) Birlik istiyorsanız, beni öncü görüyorsanız şu ak güvercinli bayrağın altında birleşirsiniz ve zaten birleşiliyor. (...) Zaten halk birleşiyor hiç merak etmeyin. Çatı da benim umurumda değil.⁸¹⁵

Dolayısıyla Ecevit nezdinde “birleşmeye” yönelik talep ve söylemlerin, referandum safhasında da bir albenisi olmadı.

⁸¹⁰ “Solda ilk flört!”, **Hürriyet**, 25.07.1987.

⁸¹¹ Ahmet Tan, “Bülent Ecevit ‘yasak’ referandumunu değerlendirdi: Sonuçtan emin değilim”, **Cumhuriyet**, 05.08.1987.

⁸¹² “Ecevitler Ödemiş ve Ayvalık’ta ANAP’a çıktılar: Özal iktidarı geleceğe değil geçmişe bakıyor”, **Cumhuriyet**, 23.08.1987.

⁸¹³ “Ecevit’e referandum için moral”, **Hürriyet**, 13.08.1987.

⁸¹⁴ “Ecevit affetmiyor”, **Hürriyet**, 19.08.1987.

⁸¹⁵ “Ecevit: Bu SHP ile birleşmeyiz”, **Güneş**, 05.09.1987.

Öte yandan Ecevit'in halk oylaması sürecinde birleşmeye karşı tutumundan taviz verdiği görülmesi de konuya bakışında SHP'yi sürekli ve şiddetli bir hedef tahtası olarak görmediğini de söylemek gerekir. Örneğin ara seçimlerde birleşme çağrılarını, ciddi SHP eleştirileri izlemiş; yürütülen SHP muhalefeti neredeyse ANAP muhalefetiyle aynı ölçekte yer tutmuş idi. Bu süreçte ise bir yakınlaşmadan söz edilemeye de bu denli bir yüklenmeden de bahsedilemezdi. Halk oylaması öncesi böylesi bir yüksek ölçekli muhalif tavır yararlı görülmemiş olmalıydı. Bununla birlikte Ecevit, halk oylaması kampanyasının sonunda SHP'nin ve SHP'lilerin tavrına yönelik, "kimi istisnalar haricinde, genel olarak dolaştığı yerlerde birçok SHP'linin içtenlikle 'evet' oyu için çalıştıkları izlenimini edindiğini" de ifade etti ki bu önemli bir beyanat idi.⁸¹⁶

Bu bağlamda Bülent Ecevit, halk oylaması sürecinde geçici 4. maddenin kaldırılması özelinde "çok şiddetli" bir tutum ve söylemden kaçınsa da, "evet"i halkın demokratikleşme yolunda bir tavır koyması adına anlamlı gören ve bu tavrın aynı zamanda "hayır" propagandasını yürüten iktidara vurulacak bir darbe olduğunu benimseyen bir görüntü verdi. Ecevit'in "evet"e giden yolda sergilediği eforda üzerinde durduğu başat nokta, Özal ve ANAP eleştirisi oldu. SHP ile olan mesafesinde tutucuydu ki Ecevit için halk oylaması SHP ile bir yakınlaşma vesilesi değil, aksine "siyasal haklarına dair bir pazarlık yaptığı" manasına mahal vermemek için mevcut mesafeyi koruma anlamını taşıdı. Yine de Ecevit'in, ANAP'a ve "hayır"a olan muhalefedinin yanına SHP'ye yönelik muhalefetini en azından o şiddette iliştiemediği ve bu anlamda hedef çoğaltmadığı söylenebilirdi. ANAP'ı mağlup etmek ve demokrasiyi inşa etmek söylemiyle anayasa ve seçim sistemi konusunda muhalefete

⁸¹⁶ Ertuğrul Özkök, "DSP'nin 'doğal lideri' Bülent Ecevit'ten muhalefete çağrı: 'ANAP'a karşı ortak cephe'", **Hürriyet**, 04.09.1987.

Burada bir anekdota yer vermek yararlı olacaktır. 12 Eylül'den sonra "Arayış" ile ilgili çalışmalarda ve DSP'nin kuruluş hazırlıklarında Ecevit'in yanında olan, 1986'da ise kopuş yaşayan Engin Ünsal, henüz 1983'te sosyal demokrat partilerin oluşması aşamasında şunları not ediyor: "*Bülent Bey güvendiği insanlardan oluşmayan bir kadroyu desteklemek istemiyordu. Böyle bir oluşumun gösterebileceği gelişmeleri daha önce yaşamıştı. Doğan Öztunç ve bazı arkadaşları ile yaptığı bir görüşmede aynen şunları söylemiş: 'Biz bir zamanlar eski Demokrat Partililere bir af getirmek istediğimiz zaman bu girişimimizin karşısına ilk önce Adalet Partililer çıktı. Ben şimdi bir partiyi desteklersem ve ileride benim ile ilgili bir siyasal af girişimi olursa bunun karşısına ilk önce bu benim desteğimi isteyen parti çıkacaktır.'*" Bkz. Ünsal, s. 130, 222.

Buradan hareketle görünen o ki Ecevit 12 Eylül sonrasındaki partileşmede, adımlarını "titizlikle" atarken bu noktayı da ıskalamamış idi. Daha önemlisi, şimdi DSP'nin karşısındaki diğer sosyal demokrat partinin siyasi yasaklara karşı takındığı tavrın, Ecevit'e açık ve şiddetli bir eleştiri yapma imkanı tanımaması idi.

ortak hareket çağrısını sıklıkla tekrarladı; “temel kaygısının kendi siyasal haklarını kurtarmaktan öte, vatandaşların haklarını ve demokrasiyi kurtarmak” olduğuna yönelik bir pozisyonda kalmaya gayret etti.⁸¹⁷ SHP’nin pozisyonu ise, daha büyük bir oy tabanına sahip olduğu gerçeğinden hareketle oldukça belirleyici gözüküyordu.

5.4.3. İnönü ve SHP

SHP hem siyasi yasakların karşısında olup hem de yasaklı bir lidere sahip olmayan parti konumundaydı. “Kuyuda olan yasaklı liderler”, aynı zamanda SHP’ye de rakip idi. Hem buna rağmen siyasi yasakların karşısında pozisyon alması hem de “pazarlık sürecinde” yasakların halkoyuna götürülmeden kaldırılması konusundaki ısrarlı tavrı, şimdi SHP’nin halk oylaması sürecindeki söylemlerine yansiyordu. Temel sav, “sadece demokrasinin çıkarını benimsediklerine dair bir ‘evet’ vurgusu” idi. Bununla birlikte yönetsel bir evet savunmasının il ve ilçe örgütlerine ve tabana tam olarak sirayet etmediği, SHP’nin “evet”i yarım ağız savunduğu gibi görüşler de partinin çevresinde geziyordu. Böylelikle SHP’den ispatı istenen konu, “evet” iddiasında sahici olduğunu göstermesi, yönetimde sergilenen parti tutumunu sahaya yansıtması ve il ve ilçe örgütlerinden çıkabilecek çatlak seslere mahal vermemesi idi. Parti nezdinde çelişkilerin görülmesi ve sandıktan “hayır” çıkması ihtimalinde SHP, “evet”i yeterince omuzlamadığı ithamıyla baş başa kalabilirdi. Ayrıca sosyal demokrat kimliğe sahip bir parti için bu itham kuşkusuz yaralayıcı olurdu. SHP yönetimi bu olasılıklara mahal vermeden, “çıkarsız bir evet” söylemi ile halk oylamasında belirleyici bir rol olarak bu hengâmeden çıkmak istiyordu. Öte yandan SHP’nin halk oylaması eleştirileri mütemadiyen iki eksenli oldu. Ana eksen ANAP olmakla birlikte DYP de bu eleştirilerden nasibini aldı ki SHP, halk oylamasının giderek bir

⁸¹⁷ Her ne kadar Ecevit bu mesajı siyasi yasaklarla ilgili çizdiği çizginin temeline oturtsa da bunu “Ecevit, üzerindeki siyaset yasağının kalkmasını yeterince arzulamadı” biçiminde okumak herhalde yanlış olur. Bunu, yasakların kaldırılmasına giden yolda izlenen bir yöntem farkı olarak görmek gerekir. Anayasanın geçici 4. maddesinin kaldırılmasında bir ön almaktan kaçınan bu yöntem; Ecevit’in “kişisel bir savaşım değil, demokrasi adına bir mücadeleye giriştiğine” dair bir kanıt tavrı sunma arzusundan ileri geliyordu. Ayrıca Demirel ve partisinin öteden beri meselenin sıkı takipçisi olmasıyla Ecevit’in, bu konunun boşlukta kalmayacağına kani olduğu, yasakların kaldırılmasına dair bir söylemin zaten siyasetin gündeminde her zaman var olacağından emin olduğu; dolayısıyla başından beri bu yöntemi seçmesinde, bu konforun da bir etken olduğu düşünülebilir. Yine Ecevit’in bu bakış açısında, siyaset yasağının sandıkta kalma ihtimalini de azımsanmaması gereken bir olasılık olarak gördüğünü ve siyasi iddiasını sürdürmek için anayasanın geçici 4. maddesinin kalmasına veya kalkmasına bel bağlamadığını söylemek de mümkün olabilir.

seçim görünümünde  zal-Demirel rekabeti havasına b r nmesinden rahatsız idi. Bu nedenle iki lider halk oylamasının anlamını saptırmakla suçlandı ve önünü, bu ikiliği kırmak için çaba harcadı. Bu kritik d nemede merak konusu olan diğer bir parti tutumu da “solun birleşme gündemine ve Ecevit’e” nasıl bakılacağı idi. SHP burada sert bir tavır almayarak, birleşme ihtimaline ket vurmadıklarına ve “topun DSP’de olduğuna” dair belirledikleri tavrı korudu.

Böylece SHP, halk oylamasındaki tutumunu; herhangi bir lideri kurtarmak için değil, sadece demokrasi çıkarı için hareket ettikleri vurgusuyla fark yaratmak, yasakların karşısında olduklarına dair tavrı halk oylamasında “ispat etmek”, halk oylamasını sahiplendiği görülen merkez sağın hegemonyasını kırmak ve soldaki “birleştirici-uzlaşmacı” oldukları yönündeki görüntüyü sürdürmek üzerine inşa etti.

SHP, halk oylaması kararının meclisten geçmesinin akabinde “evet” oyu kullanacaklarına dair bir MKYK bildirisi hazırladı. Bildiriyi okuyan Erdal  n n ,

SHP tüm örgütleri,  yeleri ve seçmenleri ile birlikte siyasal yasakların kalkmasına halk oylamasında ‘evet’ diyecektir. SHP bugünden itibaren tüm örgütlerine bu yolda gerekli genel merkez talimatını gönderme kararı almıştır. SHP, siyasal yasakların her türlü tartışmadan uzak bir biçimde kaldırılmasının sağlanması bir demokrasi sorunu olduğu kadar bir ahlak sorunu da saymaktadır.

diyerek parti tavrını yinelemiş oldu.⁸¹⁸ Temmuz ortasında hazırlanan ve il ve ilçe yönetimlerine, parti örgütüne gönderilmesi kararlaştırılan “referandum genelgesi” de aynı temada idi:

*SHP’liler halk oylamasında ‘evet’ oyu kullanacaklardır, kişisel yasakların kalkmasına ‘evet’ diyeceklerdir. Bundan kimsenin kuşkusu olmamalıdır. Biz demokrasi istiyoruz. Yargı kararına dayanmayan, bir ceza olarak konulan bir siyaset yasağının demokraside yeri yoktur. Onun için SHP’liler olarak elbette geçici 4. maddedeki yasakların kaldırılması doğrultusunda oy vereceğiz. (...)  lerinde geçmişte yaptıklarıyla, bugün söyledikleriyle partililerimize haksızlık etmiş siyasetçiler olabilir. Yarın, ‘evet’ oyları çoğunluk kazanınca bugünkü yasaklı siyasetçilerin bir kısmının kendi siyasal eğilimleri doğrultusunda SHP aleyhinde mücadeleye devam edeceklerini de biliyoruz. Ama siyasi rakipleri halk oylaması yoluyla siyasetten menetmek ancak diktatörlük rejimlerinde rastlanılan bir davranıştır. Demokraside siyasette uğranılan haksızlıkların hesaplarının sorulacağı yer gene siyaset alanıdır ve en sonunda da seçim sandığıdır. Türkiye’de önümüzdeki iktidarı belirleyecek olan şey genel seçimdir, 6 Eylül Halk Oylaması değildir.*⁸¹⁹

⁸¹⁸ “SHP MKYK bildirisi: Yasakların kalkmasına ‘evet’”, **Cumhuriyet**, 21.05.1987.

⁸¹⁹ “Muhalefetin ‘evet’ atağı”, **Cumhuriyet**, 17.07.1987.

Parti, kimsenin SHP'nin "evet"inden şüphe etmemesini istiyordu ancak kamuoyunda bu konuda ciddi endişeler vardı. Halk oylamasına gidileceğinin anlaşılmasıyla birlikte SHP'nin yerel örgütlerinde "evet"ten çok "hayır"a bir meyil olduğu zaman zaman basına yansıyordu. Bilhassa Bülent Ecevit ile süregelen rekabet, birçokları için sosyal demokrat oyların konsolide olmasının önündeki engeldi. Aynı zamanda Demirel'in yasağının kalkmasının SHP'deki getiri ve götürüsüne dair de pek olumlu bakılmıyordu. Dolayısıyla SHP'deki yönetim tavrının parti yerel örgütlerine yansımadağı konusunda kimi belirtiler gözüküyordu.⁸²⁰ Bir il örgütünde yapılan toplantı bandını köşe yazısına konu eden Hikmet Çetinkaya, "hayırcı" bir başkan ile "evetçi" bir üyenin anlaşmazlığını ele alarak, SHP'nin yerel örgütlerindeki belirsizliği örneklendirmekteydi.⁸²¹ İnönü'nün Temmuz ayı sonundaki Doğu gezisine dair gözlemlerini paylaşan ve "evet" ile "hayır"a yönelik görüşleri ele alan Kemal Can, gezide egemen olan havanın "her şeye rağmen evet" olduğunu söylerken, "hayır" eğilimine yönelik basına konu olan ilginç bir örneği daha verdi: *"Bir diğer ilginç 'hayır'cı, SHP'nin 'Güneş' otobüsünün şoförü İbrahim Ağabey idi. 'Ben Ecevit'in yaptıklarından sonra yine karşımıza çıkmasını istemem' diyordu."*⁸²² Henüz referandum tansiyonunun çok fazla artmadığı bu etapta çıkan bu gibi söylentileri, DYP Genel Başkanı Cindoruk ıskalamadı: *"Bir muhalefet partisi (SHP), liderleri aracılığıyla Ankara'da halk oylaması için yurttaşları 'evet' oyu kullanmaya çağırdı, teşkilatında ise aksi propaganda yapıyor. Ankara'da hukuk devletinden söz açanların, Anadolu'ya gidip 'hayır' demeleri üzücüdür."*⁸²³ Gazeteci Oktay Akbal ise sosyal demokrat tabandaki bu gibi eğilimleri anlamsız bulduğunu söylerken, referandumun bir diğer anlamının da "SHP'nin demokrasi sınavı" olacağını vurguluyordu.⁸²⁴

⁸²⁰ Cüneyt Arcayürek, Mayıs ayındaki notlarında, ilk intibaa göre SHP örgütünün Ecevit'in dönüşüne gönüllü olmadığından bu konuda fazla uğraş vermeyecekmiş gibi görüldüğünü belirtiyor. Bkz. Arcayürek, s. 329.

SHP örgütünde "hayır" eğilimine sahip kesimin kimi düşüncelerini ele alan Serpil Bildirici; bu noktada Ecevit fobisi, ana muhalefetin DYP'ye kayma riski, dört liderin yasağının kalkmasını bir demokrasi aldatmacası olarak görme meyli ve anarşi endişesi ile PKK eylemlerinin birleşerek sunduğu korku psikolojisinin etkilerini temel faktörler olarak gösteriyor. Bkz. Serpil Bildirici, "SHP'de referandum çıkmazı: 'Evet' kayıplara karıştı", **Yeni Gündem**, Yıl: 4, Sayı: 69, 28 Haziran-4 Temmuz 1987, s. 20, 21.

⁸²¹ Hikmet Çetinkaya, "Evet mi, Hayır mı?", **Cumhuriyet**, 18.07.1987.

⁸²² Kemal Can, "İnönü ve Ecevit'in referandum gezileri: 'Demokrasi için evet'", **Yeni Gündem**, Yıl: 4, Sayı: 73, 26 Temmuz-1 Ağustos 1987, s. 23, 24.

⁸²³ "DYP Genel Başkanı Hüsamettin Cindoruk: 'Referandumdan korkmuyoruz'", **Cumhuriyet**, 19.06.1987.

⁸²⁴ Oktay Akbal, "SHP'nin Demokrasi Sınavı", **Cumhuriyet**, 20.07.1987.

Yine yasaklı siyasilerin dönmesine parti genel merkezi içerisinde de yeterince gönüllü olmayanlar yok değildi. Son dönem CHP Genel Sekreter Yardımcısı olan ve 10 yıllık siyaset yasağı kapsamında bulunan Erol Tuncer, diğer yasaklı CHP'liler ile birlikte Erdal İnönü ile belirli sıklıkta görüşen ve iyi ilişkisi olan yasaklı siyasilerden biriydi. Tuncer, referandum sathı mailine girildiği sıralarda Erdal İnönü ile bir yemekte bir araya geldiklerini söylerken, İnönü'nün *"Arkadaşları da dolaşsanız, onları da ikna etseniz"* yönünde bir istekte bulunduğunu belirtiyor.⁸²⁵ Bu, parti içerisinde istisnai de olsa yasakların kaldırılması yönünde aktif bir kampanyaya direnenlerin de olduğuna işaret ediyor. Kaldı ki bu gönülsüzlüğün her partide belli oranda olabileceğini tahmin etmek güç değildi. Zira yasakların kaldırılmasıyla, partilerin içerisinde yer bulma rekabetinde bir "eski-yeni" çekişmesinin olması kaçınılmaz olacaktı ve bunu kuşkuyla karşılayanlar vardı.⁸²⁶ Yasaklı siyasilerin dönmesine dair kuşkunun basına yansıdığı alan ise yukarıda belirttiğimiz gibi parti örgütünde idi. Ecevit'e yönelik sızlanmalar ve diğer yasaklı isimlere karşı duyulan antipatinin izleri ile parti örgütünde kimi burun kıvrımların olduğu anlaşılıyordu.

Böylece kamuoyunda beliren bu algı ile SHP'nin ispat etmesi gereken bir tutum hasıl oldu: "Evet"i bloklaştırmak ve parti kararının tüm SHP'lilere sirayet etmesini sağlamak. Erdal İnönü, "hayır" eğiliminde olanların henüz meseleye duygusal baktıklarını, ancak karar aşamasında böyle davranmayacaklarına inandığını söylerken, aksi takdirde Özal'ın tuzağına düşüleceğini vurguladı:

*(...) Özal'ın da oyunu bu zaten. Halk oylamasını duygusal bir zemine oturtmak istiyor. Halk oylamasını duygusal tepkilerle bir tutuyor. Duygusal tepkinin üzerine gidilince abartılıyor. İnsan birine kızılırsa, sürekli bu söylenirse sonunda konuşabilir ama oy verirken düşünecek ve birine kızarak oyunu vermeyecektir. Demokrasiye inandığı için 'evet' diyecektir. Şimdiki kızgınlıkları ciddiye almamak gerekir. Çünkü bunlar zamanla kaybolacaktır. SHP'liler bütünüyle evet diyecektir.*⁸²⁷

İnönü'ye göre kızgınlıklar olsa da demokrasi ve sevgi galip gelecek idi:

⁸²⁵ Erol Tuncer ile 29 Mayıs 2021'de yapılan telefon görüşmesi.

⁸²⁶ Örneğin 1980 öncesinde CHP milletvekili olup 5 yıllık siyaset yasağı kapsamında bulunan ve aynı zamanda o dönemde önce SODEP sonra SHP üyesi olan Kemal Anadol, "yeni" kadroların yasaklı siyasilere olan bakışını SODEP üzerinden örneklendiriyor: *"Hem toplantılarında CHP'nin devamı olduğunu ima ediyorlar ama bir yandan da bizim gibi CHP'li, son dönem CHP'de parlamentoda görev yapanları da böyle, pek benimsemez bir havada idiler..."* Anadol, SODEP-HP birleşmesinden sonra da bilhassa HP kökenli milletvekillerinde, yasakların kalkması ihtimaline karşı duyulan bir "dışarıda kalma" kuşkusunun olduğunun ancak bunun partide hiçbir zaman yasakları benimseme ölçüsüne varmadığının altını çiziyor. **Kemal Anadol ile 30 Mayıs 2021'de yapılan telefon görüşmesi.**

⁸²⁷ İsmet Solak, "İnönü'den Özal'a: 'Aklını başına toplu'", **Hürriyet**, 28.07.1987.

(...) Vatandaş oyuna gelmek istemiyor. Başlangıçta duygusal tepki gösterenler vardı, zaten Özal da onlara güveniyordu, hala da güveniyor ya... ANAP sözcüleri her yerde dolaşıp 'Karşınıza Türkeş mi gelsin? Ecevit mi gelsin? Demirel mi gelsin? Bunu mu istiyorsunuz?' diye sorarak halkı tahrik ediyor. Elbette herkesin uzun süre genel başkanlık yapmış insanların davranışlarına kızdığı yönler vardır. ANAP sözcüleri onları öne çıkarıp duygusal bir tahrikle ortaya çıkıyorlar. Ancak benim gördüğüm bu yaklaşım gittikçe geçerliliğini kaybediyor. Çünkü 'evet' demeyi gerektiren nedenler çok daha temelli ve çok daha kapsamlı. 'Hayır' demek sadece duygusal bir yaklaşım. Buna karşılık 'evet' demeyi gerektiren en önemli neden demokrasiye bağlılık meselesi. (...) 234 kişiyi bir meydana toplayıp, 'Onlara taş atın' diyorsunuz. İnsanlar bir anlamda bunu istemiyorlar. 234 kişinin üçüne dördüne kızıyor olabilirler ama içlerinde sevdikleri de var. Sevgi sonunda galip gelecek, 'Hiçbirini yasaklamayalım' denecektir. (...) Partililerimizin hepsinin 'evet' diyeceğine inanıyorum. Duygusal davranan insanlar başlangıçta olmuş olabilir ama halk oylamasına yaklaştıkça partililerimizden 'hayır' diyecek olanların kalmayacağına inanıyorum. (...)⁸²⁸

Haziran ayı sonunda yapılan SHP Kurultayında konuşan Erdal İnönü, Özal'ı SHP üzerinden yanlış bir hesaba girmemesi yönünde uyardı:

(...) Biz bu ilkel anlayışın karşısındayız. Tekrar etmek isterim ki, bir mahkeme kararı olmadan insanları doğal siyasal haklarından mahrum etmek için, onları halk karşısında kötüleyerek aleyhlerinde bir halk kararı çıkartmaya çalışmak son derece ilkel ve haksız bir davranıştır. Biz böyle bir oyuna alet olamayız. Herhangi bir yanlış hesaba girmemesi için buradan Sayın Özal'a duyuruyorum: Biz halk oylamasında yasakların kaldırılması için canla başla uğraşacağız, haberiniz olsun!⁸²⁹

Yasakların kaldırılmasının karşısında olmak; partinin, savunduğu temel ilkeleri de çiğnemesi olurdu ki İnönü "evet" lehine belirlenen parti tavrında bu hassasiyete sahip oldukları iddiasındaydı. Erdal İnönü'nün temmuz ayı ortalarından itibaren yurt gezilerine çıkması, yasakların kaldırılmasına yönelik çağrılar ve ANAP eleştirilerini kapsayan kimi mitingleri ile birlikte SHP'deki "evet" çizgisi daha sarıh bir hal alıyordu. Ağustos ortasında görüşleri alınan SHP'nin 59 il yöneticisinin 57'sinin evet demesi⁸³⁰, "hayır" oyuna dair demeçler veren Nevşehir İl Başkanının görevden

⁸²⁸ Ülker Göktürk, "SHP Genel Başkanı ile bayramda referandum sohbeti – İnönü: 'Evet çıkacak'", **Cumhuriyet**, 09.08.1987.

⁸²⁹ İnönü, Kurultay Konuşmaları, s. 143, 144.

İnönü, başka bir röportajında kendisinin ve SHP'nin konumuna dair verdiği cevapta da farklı hesaplara girmediklerini ve demokrasiyi esas aldıklarını şöyle vurguladı: "Bu konuda siyasi açıdan da bakmıyorum, pazarlık edilmeyecek bir konu olarak görüyorum. Demokraside yasaklar olmaz. Seçimi kim kazanacak, seçim için şanslar nasıl olacak, bunlar genel seçimde vatandaşların karar vereceği ve o zaman bizim düşüneceğimiz konular. Büyük seçimdeki şanslarımızı arttırmak veya azaltmak için temel demokratik ilkelerde pazarlık yapılmaz. (...) Bir defa demokrasi içinde yaşayacağız, ondan sonra seçim şanslarımızı karşılaştıracğız. (...) Yani ben kendi siyasi itibarım için, siyasi şöhretim için Türkiye'de demokrasiye aykırı bir rejimi desteklemem. Mademki demokrasiye inanıyorum, önce demokrasi olmalı, ondan sonra demokrasi içinde yarışılmalı diye düşünürüm." Bkz. Fusun Özbilgen, "İnönü: Hayır çıkarsa yazık olur", **Cumhuriyet**, 30.07.1987.

⁸³⁰ "Tabanda tek ses: Evet", **Hürriyet**, 13.08.1987.

alınması⁸³¹ gibi faktörler hem SHP'nin yerelde de "evet"e daha çok odaklandığının hem de "evet"e dair bir parti disiplininin işlediğinin işaretleri oldu. Bu işaretler doğrultusunda referandum atmosferine girildikçe ve ANAP muhalefeti arttıkça, SHP'lilerin referandum tercihi konusundaki aksi söylentiler de en azından ilk zamanlara göre azalmaktaydı.⁸³²

Erdal İnönü ve partililer referandum gezilerine Doğu ve Güneydoğu'dan başlamıştı ki bu bilinçli bir tercihti. Burada süregelen Olağanüstü Hal yönetimi doğrultusunda iktidarın referandumda "hayır" verilmesine yönelik baskıcı bir yönetim sürdürdüğüne dair bir inanç vardı ve bunun kırılması arzulanıyordu.⁸³³ Bu bölgede 1 hafta kadar süren faaliyetler sonucundaki aksilik ise Erdal İnönü'nün tifo hastalığına yakalanması ve Ankara'ya dönerek GATA'da birkaç gün müşahede altında kalması oldu.⁸³⁴ Referandum gezilerine ilişkin takvim bu nedenle birkaç günlük sekteye uğramıştı.

Diğer muhalefet liderlerinde olduğu gibi Erdal İnönü de halk oylaması sürecinde Başbakan Özal'ı ve ANAP'ı şiddetle eleştirmekten geri kalmadı. İnönü'nün sözlerinde de Özal, yasakları yeniden koyma uğraşı ile demokrasi dışı bir tutum içerisinde ve "bir diktatörlük adeti" peşinde idi. İnönü'nün gerek röportajlarında gerek yaptığı gezilerdeki konuşmalarında ve mitinglerinde bu eleştirilerden bir kolaj yapmak mümkün idi:

*Özal allem edip kallem edip her zaman bir numara çıkarıyor. Referandum da bunlardan birisi. Biz SHP'liler demokrasi istiyoruz, demokrasilerde yasak olmaz. 'Ceza verelim mi?' diye halka sormak, halka saygı değildir. Başbakan Özal, referandumdan 'hayır' çıksın, ondan sonra rahat rahat zamlar gelsin, işkenceler sürsün istiyor. (...)*⁸³⁵

Özal CHP'nin kapatıldığı ortamda ortalığı boş bulup iktidar oldu. Kendisini iktidar yapan şartları şimdi sürdürmek istiyor. Ama biz buna izin vermeyeceğiz. Yasakları, kısıtlamaları kaldıracacağız. Siyasi yasakların kaldırılması,

⁸³¹ "SHP'den 'Hayır'cı Başkana Azil", **Tercüman**, 19.08.1987.

⁸³² Parti Genel Sekreteri Fikri Sağlar da parti içerisinde Bülent Ecevit'e, Deniz Baykal'a ya da Süleyman Genç'e kızarak ve daha çok Erbakan ve Türkeş'e duyulan öfkeyle yasakların kaldırılmaması yönünde kimi eğilimlerin olduğunu ancak bunların münferit tepki düzeyinde kaldığını belirtiyor. Keza Sağlar parti genel sekreteri olduğunda henüz 32-33 yaşındaydı ve zaman zaman 'Yahu sen çıktın genç yaşta genel sekreter oldun, o gelirse seni atar, öbürü gelirse seni çıkarır' biçiminde telkinlerle karşı karşıya kaldığını anımsıyor. Sağlar; münferit tepkilere karşı Erdal İnönü'nün, parti kararına uymayanları istifaya davet ettiğini ve aksi takdirde ihraç edileceklerini vurguladığını, bu yasakların kaldırılması meselesinde parti içi disiplini işlettiğini belirtiyor. **Fikri Sağlar ile 3 Temmuz 2021'de yapılan telefon görüşmesi.**

⁸³³ **Fikri Sağlar ile 3 Temmuz 2021'de yapılan telefon görüşmesi.**

⁸³⁴ "İnönü tifo oldu", **Cumhuriyet**, 25.07.1987.; "İnönü, taburcu", **Hürriyet**, 29.07.1987.

⁸³⁵ "SHP'den 'evet' kampanyası, **Tercüman**, 19.07.1987.

*anayasadaki pek çok yasağın kaldırılması için bir adım olacaktır. (...) Özal yasaklar için referandumu halka saygı gibi göstermeye çalışıyor. Özal'ın halka saygısı varsa başka şeyler sorması gerek. 'Sendikalar rahat çalışsın mı, daha iyi taban fiyat verilsin mi, enflasyondan memnun musunuz?' diye halka sorsun, o zaman cevabını alır. Halka saygı, asıl bunları sormayı gerektirir. Bütün derdi, seçimlerde karşısında korktuğu siyasetçiler olmasın. (...) İsteddiği ise bir süre daha iktidarda kalıp yandaşlarının kesesini doldurmaktır.*⁸³⁶

*Özal açıkça yalan söylüyor, maşallah hiç bu kadar yalan görmemiştim! (...) Askeri dönemlerden kalan kusurları gidermesi gerekirken daha da ağırlaştırıyor. İnsanların doğal haklarını kabul etmeyenler, çıkıyor da 'Biz sosyal demokratların ilerisindeyiz' diyor. İnsan içinden gelen tüm kötü sözleri söylemek istiyor, bu sözler karşısında. Ama ben Sayın Özal'a sadece 'yalancı' demekle yetiniyorum. (...)*⁸³⁷

*ANAP yasağı kaldırmak yerine, yasağı yeniden koyma yolunu seçti. Yani şimdi halk oylamasının maksadı 'Yasaklar kaldırılсын mı?' diye sormak değil, 'Yasakları yeniden koyalım, bu defa iyice uygulayalım' demek içindir. Onun için bir oyun. (...) Tabii son derece demokrasi dışı, siyasi ahlak dışı bir hareket.*⁸³⁸

*Sağlık her şeyden önemlidir. Benim tavsiyem, Başbakan sağlığını düşünerek bir an evvel halk oylamasında 'evet' diyeceğini açıklamalıdır. Sürekli saçma davranış ruhsal yapıyı ve sağlığı etkiler. Sayın Özal 10 yıl sonraki Türkiye'yi anlatıyor. Bunun 700 kadar siyasetçinin yasağının kalkmasıyla ne alakası var? Onun, çekindiği insanları yasa dışı yollarla tasfiye etmek istemesi diktatörlük adettir. Önce bir yola giriyor, sonra 'Demokrasi adına yapıyorum' diyor. Bu çelişki insanın sağlığına olumsuz etki yapar. (...) Demokrasiyi içtenlikle istemiyor, kolay yoldan iktidar olmak istiyor. Buna gücü yetmeyince yasakları yeniden koymak, rakiplerini sahadan tasfiye etmek, iktidara devam etmek istiyor. 'Anarşi gelecek, eskiler gelecek'; bunlar hikaye... Asıl doğru olan, Türkiye'nin başında böyle şaşkın ve perişan bir başbakanın olmasıdır.*⁸³⁹

*(...) ANAP iktidarı demokrasimizin ara dönemden kalmış hangi kusurlarını ortadan kaldırdı ki, Türkiye'de gerçek huzuru kurmak için ne yaptı ki, şimdi bizden destek istiyor! (...) Halk oylamasında 'hayır' deyip de Özal iktidarına toplumdaki bütün rahatsızlıkları, hastalıkları arttırması için gayret mi verelim? Her gün bir yenisi duyulan yolsuzlukları, rüşvet olaylarını, partizan baskıları görmezden mi gezelim? Elbette en doğrusu, halk oylamasında 'evet' diyerek bu politikalara, yalanlara, dolanlara karşı çıkmaktır.*⁸⁴⁰

Öte yandan SHP'nin referandum tavrında görüldü ki ana ekseninde ANAP eleştirileri olsa da, öteki ekseninde de eleştiri okları DYP'ye çevrildi. Hatta mütemadiyen ANAP ve DYP, aynı tornadan çıkan iki parti; Özal ve Demirel de birbirinden farksız iki figür olarak tanımlandı. Başlıca tenkit, halk oylamasının bir genel seçim havasına bürünmesi ve "evet" ile "hayır"ın DYP ve ANAP arasındaki bir

⁸³⁶ "İnönü: Anadili Kürtçe diye kimse suçlanamaz", **Cumhuriyet**, 21.07.1987.

⁸³⁷ "İnönü: Özal yalancı", **Güneş**, 23.07.1987.

⁸³⁸ Ülker Göktürk, "SHP Genel Başkanı ile bayramda referandum sohbeti – İnönü: 'Evet çıkacak'", **Cumhuriyet**, 09.08.1987.

⁸³⁹ "İnönü: Başbakan Özal perişan", **Güneş**, 29.08.1987.

⁸⁴⁰ "SHP lideri televizyon ve radyoda konuştu - İnönü: Evet'le yeni dönem", **Cumhuriyet**, 04.09.1987.

iktidar tercihiymiş gibi gösterilmesine idi. Erdal İnönü bu nedenle sık sık Özal ve Demirel'i halk oylamasının anlamını saptırmakla suçladı. ANAP ve DYP rekabetini kısır ve faydasız bir çekişme olarak ele alan İnönü, iki parti arasındaki meseleyi “yeni Milliyetçi Cephe'nin merkezi olma kavgası” olarak sundu ve ANAP'ın, kadrolarını şimdi 12 Eylül öncesine dair şikayet ettiği unsurlardan oluşturduğunu belirtti. Hem MC'nin başındaki Demirel hem de o cenahtan çıktığı vurgusuyla Özal hedef alınmış oluyordu:

Şimdi mesele, 'Eski MC'nin merkezi hangi parti olacak' meselesidir. DYP mi olacak, ANAP mı olacak? (...) Halkımız o zamanki olayların başka bir bakış açısı altında yeniden sahnelenmesi karşısında bir taraftan korkuya kapılarak, bir taraftan aklı karıştırılarak bugünkü pahalılık, enflasyon, işsizlik gibi temel sorunlardan uzaklaştırılarak Özal ile Demirel arasında bir tercih yapmaya zorlanmaktadır. Ama tercih durumu değiştirmez, her iki halde de karşımıza çıkacak olan 12 Eylül öncesi MC hükümetidir. (...) 12 Eylül öncesi suçlanmış olan, huzursuzluğu yaratmış olan insanların birçoğu bugün devlet kadrolarında ANAP'ın sayesinde yer tutmuş durumdadır. (...) Vatandaşlar elbet bu gerçeği göreceklerdir. Yasaklar kalkacak ama ondan sonra MC tekrar iktidara gelmeyecektir. Onun için sosyal demokratlar gözlerini açmalıdırlar. Hangi oyunun karşısında olduğumuzu, nereye götürülmek istendiğimizi açıkça görmelidirler. Kişisel farklılıkları, kişisel kırgınlıkları bırakmalıdırlar ve karşımızdaki heyulayı yenmek için bütün gücümüzle, halka beraber çalışmalıyız.⁸⁴¹

Erdal İnönü 2 Temmuz'daki parti meclis toplantısında referandumun seçim kampanyasına dönüşmesinden yakınırken Özal ve Demirel'i de bu ortamdan sorumlu tuttu:

⁸⁴¹ “İnönü'den sola çağrı, sağa sert eleştiri: Üçüncü MC'ye baş aranıyor”, **Cumhuriyet**, 22.05.1987. İnönü henüz mayıs ayı sonlarında ANAP ve DYP çekişmesine dair kullandığı MC benzetmesini sık sık tekrarladı, böylece ANAP eleştirilerine diğer sağ görüşleri ve Demirel'i de konu etmeyi ihmal etmedi: “ANAP'ın vaziyeti nedir? (...) 12 Eylül öncesindeki partileri suçluyor. 'Bunları tekrar karşımıza çıkarmayın' diye tekrar ediyor. Kendileri yeni insanlarmış! Yeni insan dedikleri, 12 Eylül'e bizi götüren huzursuzlukların temelinde olan ideolojik görüşte toplanmış insanlardır. Partilere o zaman etki yapamayan insanlar, bugün ANAP temel ideolojisini oluşturmaktadır.” Bkz. “İnönü: Gözümüzü açalım”, **Hürriyet**, 22.05.1987.

“Özal hükümetinin yaptığıının MC'den farkı yok. O zamanlar yolsuzluklar yapan, vatandaşlar arasında siyasi ayrımlar yapan MC'nin ideolojisi ve uygulamaları, bugünkü ANAP'ta... İnsanları siyasi fikirlerinden dolayı farklı görmek, baskı yapmak... Bunlar MC'de yapılanların aynısı. (...) Ekonomiye sürekli bunalıma götürmek, vatandaşı sürekli borçlandırmak, sonra da bunu marifet diye göstermek; MC'deki gibi... İşte bunun alasını Sayın Özal yapıyor.” Bkz. “Hükümetin MC'den farkı yok”, **Cumhuriyet**, 24.05.1987.

“Sayın Özal, 12 Eylül öncesi partilerin kötülediğiniz davranışlarını ve siyasal görüşlerini savunanlar bugün sizle beraber olanlar, hatta siz kendiniz değil misiniz? Bunu nasıl açıklarsınız? Siz onların arkadaşısınız. Siz onların o gün yapamadığını bugün çok daha iyi bir şekilde yapıyorsunuz. Kapatılan MSP'nin görüşlerini benimsemiştiniz, şimdi karşımıza çıkıp da 'Onlar kötü yoldaydılar' diyemezsiniz. Sayın Özal onları kötüliyor ama kötülediği şey gerçekte kendisidir.” Bkz. “MC konusunda haklıyım”, **Cumhuriyet**, 25.05.1987.

“Demirel'in geçmişini iyi bilirsiniz. Özal ondan daha da ileriye gitti. Demirel'in 1980 öncesinde yaptıklarını geçti!” Bkz. “Şiddeti gerçek demokrasi önler”, **Cumhuriyet**, 07.06.1987.

*Seçimler ilan edildiğinde Türkiye’yi kimin yöneteceği o kampanyada tartişılır. şimdiki kampanya Türkiye’yi kimin yöneteceği meselesi değildir, ‘Yasaklar kalksın mı, kalkmasın mı?’ kampanyasıdır. (...) Sayın zal’ın kandırmacası ki buna Demirel’in de katıldığını görüyorum; yasakların kalkması ya da kalkmaması konusu, Türkiye’yi kimin yöneteceği şekline getirilmiştir. Bu yanlıştır. zal ve Demirel’in kampanyası vatandaşı kandırmaktan başka bir şey değildir. Benim isteğim vatandaşın dikkat etmesidir, bu yanlıştan Demirel de zal da bilerek yararlanıyor. Her ikisi de kendi lehlerine çıkacak bir sonucun Türkiye’yi kendilerinin yöneteceği anlamına geldiğini düşünüyorlar. Bu yanlıştır, yanlış olan bu şey de sonuçta aleyhlerine olacaktır. Sayın zal ve Demirel’in bu konuda vatandaşları bu derece yanıltmalarını kınıyorum.*⁸⁴²

İl ve ilçe yönetimlerine gönderilen, yasakların kaldırılmasına dair tüm gücün seferber edileceğine yönelik referandum genelgesindeki, “SHP, özünde hiçbir yenilik sunmayan biçimsel bir DYP-ANAP çekişmesinin kısırlığından toplumu kurtarmaya kararlıdır”⁸⁴³ cümlesi ve yine temmuz sonunda SHP Genel Sekreteri Fikri Sağlar tarafından açıklanan Parti Meclisi Bildirisindeki “Sağ siyasi partiler, ANAP ile DYP varlıklarını halkın sömürülmesine, dyguların istismar edilmesine bağlamışlardır. Yaptıkları, ‘Pastayı usta mı yesin, ırac mı yesin?’ mücadelesidir”⁸⁴⁴ sözleri SHP’nin halk oylamasındaki çarpıtmadan şikayetçi olduğunun diğer bazı işaretleriydi.

Erdal İnönü böylelikle ana ekseninde ANAP’a yönelttiği eleştirilerden Demirel’e de pay ayırmayı; halk oylamasında oluşan bu Demirel-zal ikiliğini kırmak, SHP’yi iktidar alternatifi konumunda tutmak ve partinin ana muhalefetten iktidara yükselme gayesini korumak adına zaruri görmekteydi. Yurt gezilerinde veya basına verdiği demelerdeki kimi sözleri, bu zaruriyetin yansımaları oldu:

*Bu iktidarı değiştireceğiz diyorum ama değiştirirken de dikkat edeceğiz. Gene sağ bir iktidarı başa getirirseniz pahalılık devam edecektir. Çünkü zal’ın hocası Demirel de geçmişte aynı şeyi yapmıştır. Onun için referandumda ‘evet’ deyiniz ama Demirel’e oy vermeyin.*⁸⁴⁵

*Sakin zal’ı bırakıp DYP’ye kanmayın. Onlar da zal’ın eski ortakları... Geçmişte hep birlikte çalıştılar. Hayali ihracat, yolsuzluklar ilk defa Demirel döneminde başladı. ANAP ile DYP kavgası, yolsuzluk sizde mi çok olur, bizde mi çok olur kavgası... Böyle şey olmaz, yolsuzluğun azı çoğu olmaz. Sosyal demokrat iktidarda hiç yolsuzluk olmayacak. (...)*⁸⁴⁶

zal’la Demirel’in birbirinden farkı yok. İki de sağ düşünceyi savunuyor, ekonomi anlayışları da demokrasi anlayışları da aynı. Türkiye’de hayali ihracatlar, sizi ezen, sömüren baskı politikaları Demirel zamanında oldu. Bunlar

⁸⁴² “SHP’de İnönü günü”, **Cumhuriyet**, 03.07.1987.

⁸⁴³ “Siyasi yasaklara karşı seferberlik”, **Cumhuriyet**, 16.07.1987.

⁸⁴⁴ “Parti Meclisi Bildirisi: ANAP ve DYP Pasta Kavgasında”, **Hürriyet**, 01.08.1987.

⁸⁴⁵ “İnönü: ‘Halk korkutulmamalı’”, **Tercüman**, 20.07.1987.

⁸⁴⁶ “SHP yönetimine ‘şovenizm’ suçlaması”, **Tercüman**, 22.07.1987.

*şimdi birbirine kızıyorlar, karşı gibi görünüyorlar ama yasaklar kalktıktan sonra Demirel ile Özal birleşir, bundan kuşkunuz olmasın.*⁸⁴⁷

*Türkiye’de siyaset oyununun kurallarını değiştireceğiz. Siyaseti Özal’ın bir ucundan, Demirel’in öteki ucundan tutup çarpıttıkları bir oyun olmaktan kurtaracağız.*⁸⁴⁸ (...) Sağın liderleri halk oylamasını çıkırından çıkarmak, kendi iç hesaplaşmalarına onu alet etmek, kendi ihtiraslarına onu kurban etmek için ellerinden geleni yapıyorlar. Biz kötü örneklerin bir daha filizlenemeyeceği bir çağdaş ortama, bir demokrasi olgunluğuna Türkiye kavuşsun diye ‘evet’ diyeceğiz.⁸⁴⁹

*Şimdi bir gerginlik var gibi görünüyor. Bir taraf ‘Kaçakçılar sizi destekliyor’ diyor, öbür taraf da diğerini yolsuzlukla suçluyor. Benzer şeyleri yapanlar birbirinden hesap soramaz! (...)*⁸⁵⁰

Erdal İnönü birkaç açıdan SHP’yi diğer partilerden ayırdı ve SHP’nin halk oylamasındaki konumunu yüceltici argümanlar sundu. Partinin gezilerindeki sloganı “demokrasi için evet” olarak belirlenmiş, İnönü de SHP’nin “çıkarsız bir evet” pozisyonunu vurgulamış idi. Bu vurgu, diğer partilerin “liderlerini kurtarma arzularının” olduğu gerçeğine yönelik idi. SHP ise ucunda böyle bir çıkar olmadan “evet” çağrısı yapıyor ve bu çağrısındaki tek arzusunun demokrasinin sağlıklı yerleşmesi olduğunu vurguluyordu. Üstelik bahse konu yasaklı siyasilerin aynı zamanda SHP’ye rakip olmalarından da hareket etti ve bunun kendileri için caydırıcı olmadığına dikkat çekti. Bu iki olgu ile Erdal İnönü; SHP’yi, “evet”e dair demokratik kaygılarla hareket eden tek parti olarak konumlandırarak diğerlerinden ayırma ve kendilerine rakip olan siyasilerin de hakları için mücadele ettiklerine dair verdiği görüntüyle bilge bir pozisyon alma gayretindeydi. Bu tabii aynı zamanda bir “meydan okuma” da içermekteydi.

Örneğin İnönü, halk oylamasının yanlışlığına ve yasakların mecliste kaldırılması gerektiğine dikkat çekerken, SHP’nin konuyu halk oylamasına götürmeme konusundaki en ısrarcı parti olduğuna değindi ve DYP ile DSP’nin “liderlerini bir an önce kurtarmak için” Özal’ın pazarlığını kabul etmek durumunda kaldıklarını söyledi.⁸⁵¹ Bu söylem, “demokrasi için evet” savunmasında SHP’nin diğer partilere göre çıkarsız ve tutarlı olduğuna yönelik bir iddia idi.

⁸⁴⁷ “‘Özal yalan söylüyor’”, **Hürriyet**, 23.07.1987.

⁸⁴⁸ “İnönü’den çağdaş demokrasi çağrısı”, **Hürriyet**, 21.08.1987.

⁸⁴⁹ “İnönü: Sağ işi çıkırından çıkardı”, **Güneş**, 21.08.1987.

⁸⁵⁰ “İnönü’ye ilgi az”, **Tercüman**, 29.08.1987.

⁸⁵¹ 26 Haziran’daki SHP Kurultayında bu durumu şöyle hatırlattı: “İnsanların doğal haklarından olan siyaset haklarını, mahkeme kararı olmadan bir halk oylamasıyla ellerinden almanın bir demokratik hukuk devletinde mümkün olamayacağını TBMM’de tarih huzurunda dile getirdik. ANAP çoğunluğu dinlemedi. Bizim yasakları doğrudan doğruya mecliste ve hiçbir şart olmadan kaldırma önerimize

Yine özellikle halk oylaması yaklaştıkça SHP'yi "çıkarsız evet" ile diğerlerinden ayırma yoluna gitti ve bu noktaları sıkça vurguladı:

*Halk oylamasının sonucu SHP'nin kararlarıyla belirlenecek. SHP'liler halkı, demokrasiyi kurtarmak için 'evet' verecekler. Öteki partiler liderlerini, Özal kendini kurtarmak için çaba harcıyor. Hepsinin partisel, kişisel çıkarları var. Bizim hiçbir kişisel çıkarımız yok. Onun için en önemlisi bizim sözüümüz ve kararımız olacaktır. Biz yalnızca demokrasi için 'evet'i savunuyoruz.*⁸⁵²

*Biz kendi gücümüze güveniyoruz, biz demokrasiye inanıyoruz. Rakiplerimizin elini kolunu bağlamak, onların insan haklarını elinden almak taraftarı değiliz. Biz karşımıza geçecek insanların da tamamen serbest kalması için 'evet' oyu vereceğiz.*⁸⁵³

*Demokrasi için 'evet' diyeceğiz. Bütün vatandaşlardan da kendi haklarını korumaları için 'evet' demelerini bekliyoruz. Bu yasakların kalkması demokrasimizin itibarını yükseltecek, ulusal çıkarlarımıza da hizmet edecektir. Yasakları kalkacak siyasetçilerin bazıları önümüzdeki seçimlerde bizim yanımızda, bazıları da karşımızda mücadele edeceklerdir. Bunu biliyoruz. Ama ileride karşımıza çıkmasınlar diye insanlara keyfi cezalar verilmesini kabul etmeyiz. Kimsenin bize rakip olmasından korkmayız. SHP kendi gücüne, kendi programına dayanarak seçimleri kazanacak ve iktidara gelecektir.*⁸⁵⁴

*Bizim halk oylamasına açıkça 'evet' diye ortaya çıkmamızdan Özal'ın canı sıkıldı. Kendi hazırladığı tuzağa kendisi düştü, hesapları bozuldu. Özal sandı ki biz de yasaklar kalkmasın diye 'hayır' diyeceğiz. (...) Bizim kendimiz için bir çıkarımız yok. Biz Özal gibi 'Aman iktidarda kalalım' demiyoruz. (...) Sayın Özal'ın yaptığı her iş numara, hokkabazlık! (...) İktidarda güzel güzel kalalım, karşı çıkanlara ceza verelim, susturalım dersiniz; bunun nerede duracağı belli olmaz. Hepinize ceza verirler. Keyfi ceza olmaz, bunun için uğraşıyoruz.*⁸⁵⁵

Son olarak SHP'nin, halk oylaması sürecinde de DSP ile birleşme konusunda katı ve olumsuz bir tavırdan kaçındığını belirtmek gerekir. Erdal İnönü başından beri birleşme konusunda olumlu bir tavır aldıklarını ancak DSP kanadından benzer bir adımın gelmediğini söylüyordu. İki partinin birleşebilmesi için, DSP'nin herhangi bir ön koşul ileri sürmeden sosyal demokratların birleşmesine yönelik bir tavır

karşılık Sayın Özal, yasakların kaldırılmasını anayasanın değiştirilmesi şartına bağlayan bir öneri getirdi. Bunun bir oyun olduğunu, (...) birçok kez vurguladım. Başlangıçta öteki muhalefet partileri DYP ile DSP de böyle bir pazarlığın yersiz olduğunu söyleyerek bizimle beraber tavır koymuşlardı. (...) Ancak öteki partiler liderlerini bir an önce kurtarmak için çare aramak durumunda olduklarından ANAP'ın dayatması karşısında yanımızdaki yerlerini koruyamadılar ve ANAP'ın önerisine destek verdiler." Bkz. İnönü, Kurultay Konuşmaları, s. 143.

İnönü için bu durum aynı zamanda, SHP'nin yasakların kaldırılmasına gönülsüz olduğuna yönelik iddialar için de bir cevaptı: "Bir kere geçici 4. maddenin kaldırılmasını Meclis'te biz teklif ettik. Biz bu teklifi yapınca kadar Sayın Özal'ın herhangi bir girişimi de olmadı. Zaten bize kalsaydı yasaklar Meclis'te çoktan kalkmıştı. DYP ile DSP'nin ANAP'ın tehditlerine boyun eğmesi sonunda sorun Meclis'te çözülemedi ve referanduma bırakıldı; bunu hiç unutmuyorum. (...) " Bkz. "İnönü: Sayın Özal'a çok kızıyorum", **Tercüman**, 01.09.1987.

⁸⁵² "İnönü: Halk 'evet' diyor", **Cumhuriyet**, 25.08.1987.

⁸⁵³ "İnönü: 'Yasakları biz kaldıracağız'", **Güneş**, 30.08.1987.

⁸⁵⁴ "İnönü: Erken seçim olasılığı yüksek", **Cumhuriyet**, 02.09.1987.

⁸⁵⁵ "ANAP'a dur diyeceğiz", **Cumhuriyet**, 05.09.1987.

göstermesinin şart olduğunu belirtti.⁸⁵⁶ Ecevit için ise ön koşulsuz masaya oturmak, “birleşme olsun da nasıl olursa olsun” demekti ve bu doğru olmazdı.⁸⁵⁷ Dolayısıyla iki partinin birleşmesine yönelik kayda değer bir yol alınamıyordu ancak daha önce de belirttiğimiz gibi özellikle ara seçimde görülen, bilhassa DSP’nin SHP’ye yönelttiği sertlik dozajı çok yüksek eleştiriler bu süreçte görülmediğinden, iki parti de birleşmeyle ilgili soruların muhatapları olmaya devam etti. SHP-DSP elektriğinin 3-3,5 aylık halk oylaması atmosferinde çok yükseklerde seyretmemesi ve birleşme söylentilerinin öyle ya da böyle devam ediyor olması, sosyal demokrat tabanda birleşme umutlarını taze tutan ve referandumda henüz kararsız olan bir kesim sosyal demokratları “evet”e yöneltecek bir faktör olabilirdi; Ecevit’e kızgınlığı süren ve “hayır” a meyiletme eğilimleri taşıyanlar olduğu gibi... SHP için, korunan mevcut tutum ve ön şartsız bir birleşme çağrısı; birleşmeye yönelik bir sonuç beklemekten çok, iki partinin birleşmesi konusunda sorumluluğu ve eleştiri oklarını kendisine çekmeden, DSP’de tutmaya devam etmek için olsa gerekti. Neticede birleşme konusu soğumuyor ama bir yol da alınamıyordu; SHP’nin de “kötü polis” olmaya niyeti yoktu.

Böylece konumunu temel ilkeleri savunmak ve ANAP’ın karşısında olmaya devam etmek olarak belirlemiş, bunu yaparken ana muhalefet gücünü kaybetmeme gayreti içinde olmaya devam eden ve söylemlerine genel bir sağ eleştirisini de konu edinen SHP, referandumdaki “evet-hayır” denkleminde önemli ve belirleyici bir yer tutacağı benziyordu.

⁸⁵⁶ Yaptığı bir basın toplantısında Erdal İnönü konuya şöyle yaklaştı: “Biz parti olarak her zaman bir araya gelinmesi için çaba göstereceğimizi belirttik ve bu yolda hep olumlu yaklaşımlar içinde bulunduğuk. Bugün bizim dışımızdaki sosyal demokrat görüşleri temsil eden DSP ise kuruluşundan sonraki dönemde, bizi gerek yöneticiler gerek parti olarak sürekli eleştirdi. (...) Bu tutum sürdükçe bir birleşme söz konusu olamazdı. Son aylarda bize yönelttikleri eleştirilerin daha aşağı düzeylere inmesi, kamuoyunda bazı umutlu yorumlara yol açtı. Ancak birleşme görüşmelerinin başlaması için DSP sözcülerinin, sosyal demokratların bir partide bir araya gelmelerini, hiçbir ön koşul ileri sürmeden gerekli gördüklerini açıklamaları gerekir. Ama henüz böyle bir açıklama yapılmamıştır. Böyle bir açıklama yapılmadıkça iki partinin herhangi bir biçimde birleşmesi konusu gündeme gelemmez, görüşmelere başlanamaz. (...) Önümüzdeki günlerde DSP’den ön koşulsuz bir birleşmenin yararına inanan açıklama gelirse, halk oylaması öncesi veya sonrası görüşmeler başlayabilir ve olumlu bir sonuç kısa zamanda alınabilir. (...)” Bkz. “Erdal İnönü DSP’yle birleşme konusunda basın toplantısı yaptı: “‘DSP ön koşulsuz gelsin’”, **Cumhuriyet**, 21.08.1987.

Erdal İnönü halk oylaması süresince bu konuyu aynı şekilde “ön koşulsuz birleşme çağrısı” ile karşıladı. Örneğin bkz. “‘Birleşme önerisi DSP’den gelmeli’”, **Cumhuriyet**, 26.07.1987.; Selma Tükel, “İnönü mavi gömlekle konuştu: ‘SHP’den hayır sesi çıkmayacak’”, **Hürriyet**, 13.08.1987.; Ertuğrul Özkök, “‘2 ay içinde seçim var’ diyen İnönü’den Ecevit’e çağrı: ‘Seçime birleşip girelim’”, **Hürriyet**, 03.09.1987.

⁸⁵⁷ Ertuğrul Özkök, “DSP’nin ‘doğal lideri’ Bülent Ecevit’ten muhalefete çağrı: ‘ANAP’a karşı ortak cephe’”, **Hürriyet**, 04.09.1987.

5.4.4. Erbakan ve Türkeş

Halk oylamasındaki diğer yasaklı liderler Alparslan Türkeş ve Necmettin Erbakan idi. Türkeş ve Erbakan, iktidarın “hayır” propagandasına, “evet” için caydırıcı unsurlar olmaları planıyla ön sıralarda malzeme olmuşlardı. İki lider de henüz diğer siyasiler kadar “medyatik” hale gelmeseler de halk oylaması sürecine kimi açık hava toplantılarında ve diğer organizasyonlarda konuşarak dahil oldular. Genellikle Türkeş konuşmalarını MÇP, Erbakan da RP şemsiyesi altında yapıyordu. İki lider arasındaki ana benzerlik 12 Eylül sonrasında askeri rejim eliyle benzer bir muamele görmeleri ve kamu davalarına muhatap olmaları iken, fark ise Erbakan’ın hakkında açılan davadan beraat etmesi, Türkeş’in ise 11 yıla mahkum olmasından ileri geliyordu. Fakat yapılan itiraz ile dava Yargıtay’a taşınmış idi. Daha önce de belirttiğimiz gibi beraat eden siyasilerin yasak kapsamında olup olmadıkları bir süre tartışma konusu olsa da geçici 4. madde kapsamında olmadıklarına dair bir karar ya da resmi açıklama gelmedi. Yine de Erbakan zaman zaman kendisinin geçici 4. madde kapsamında olmadığını savunmaktan geri kalmadı.⁸⁵⁸ Anlaşılan halk oylamasında çıkabilecek bir “hayır” kararından sonra dahi Erbakan, siyasi yasaklılık durumuyla ilgili hukuksal bir tartışma açma yoluna gidebilirdi. Keza Türkeş’in Yargıtay’daki itirazından doğabilecek bir beraat kararı da onun siyasi yasaklı pozisyonunu tartışmaya açmasına neden olabilirdi.⁸⁵⁹ Şimdilik iki lider de diğer parti ve siyasilerin temposu boyutunda olmasa da halk oylamasında iktidar eleştirileri ve “evet” savunması için sahadaydı.

Erbakan’ın temel hedefinde Özal ve ANAP vardı. “*Bugün çoluk çocuğun elinde oyuncak olduk, insanın içi sızlıyor*”⁸⁶⁰ diyen Erbakan, Özal’ın politikasını “kurt

⁸⁵⁸ “İnancımız odur ki büyük bir çoğunluk ‘evet’ oyu kullanacak ve anayasanın geçici 4. maddesi; böylece bir hukuk hatası, anti demokratik bir uygulama kaldırılacak. Zaten iktidar ve muhalefet partilerine tahdit getirilmişti. Öteki iki parti için kamu davası açılınca, bu sebep gösterilerek tahdit kondu. Kamu davası beraatla sonuçlanınca bizim için bu tahdit kalkmış oldu. Beraat eden insan, dava açılmamış insanlardan daha kuvvetlidir.” Bkz. “Erbakan’ın isteği: Başörtüsü için referandum”, **Cumhuriyet**, 22.05.1987.

“Anayasa Mahkemesi kararı bir emsal karardır. Hukuk şahıslara göre değişmez, aynı durumda olan herkes için geçerlidir. (...) Anayasa Mahkemesi kararları yargı, yürütme ve yasama organlarını bağlar. Bu nedenle Abdülkerim Doğru hakkındaki karar, beraat etmiş kimseler için aynen geçerlidir. (...) Beraat edenlerin yasaklılık kapsamına girmeyecekleri hakkında, birçok ceza mahkemelerinin kesinleşmiş hükümleri mevcuttur. Durum açıktır, biz yasaklı değiliz.” Bkz. “Erbakan ısrarlı: Tereddüte mahal yok ben yasaklı değilim”, **Tercüman**, 26.06.1987.

⁸⁵⁹ “‘Evet’le partilerinin başına dönecekler”, **Cumhuriyet**, 05.09.1987.

⁸⁶⁰ “Erbakan: Çoluk çocuğun elinde oyunda olduk”, **Tercüman**, 20.07.1987.

masalı” olarak niteledi: “*Şu kurt masalını bırak, sen hava alırsın hava! Pazartesi günü toz olacaksın. Gelecek seçimde seni nerede bulacağız? Senin gibi iki uydurma parti daha vardı. Onlar yok oldu gitti, senin de yerin yok. Böyle yoklukta nebat gibi ortaya çıktın!*”⁸⁶¹ Erbakan, muhalefetin de pek çok kez değindiği gibi Özal’ın geçmişini ve MSP’deki İzmir milletvekilliği adaylığını hatırlatıyor, bu yolla Özal’ı eleştiriyordu: “*O zaman bizimle İzmir’i köy köy dolaşarak faizin kaldırılması gerektiği yolunda propaganda yapmıştı ama seçilemedi. Sonra da gitti faizci holdinglerin, masonların arasına düştü. Ondan sonra da tanınamaz hale geldi.*”⁸⁶² Yine Erbakan Özal için birçok kez hilekârlık ve korkaklık ithamında bulundu ve “eşit şartlarda yarış” istedi:

*Özal rakiplerinin kollarını bağlamış, ortalıkta efelik yapıyor. Erkeksen güreşe eşit şartlarda çık! Herkes soyunsun, güreşeceksek serbest güreşelim. Kimi yağlı, kimi grekoromen, kimi serbest... Böyle güreş olmaz. (...)*⁸⁶³

*Koyunun bulunmadığı yerde keçiye Abdurrahman Çelebi derler. (...) Özal da şimdi bu durumda. Rakiplerinin elini kolunu bağlayıp, televizyona çıkarmadan kendi ellerini sallayarak mindere çıkıp ‘Hadi gelin güreşelim’ diyor. İnsanların eli kolu bağliken, ele geçirdiği sandalyeyi kaçırmamak için hileyle mücadele veriyor. Erkeksen, erkek gibi mindere çık! Bizim yıllarca tecrübemiz var, sen daha dünkü çocuksun. Şimdi bu hileleri yapıyorsun ama en çok zararı sen göreceksin.*⁸⁶⁴

Erbakan için halk oylaması atmosferi, “milli görüş” savunmasını ve öteden beri savunduğu temel argümanları yeniden hatırlatma ve böylece siyasete kaldığı yerden devam etme zemini idi. Erbakan’ın söylemlerinde AT’ye olan karşıtlık, IMF ve faiz eleştirileri gibi örnekler yeniden görülürken, bu eleştirilerin adresi sadece ANAP değil, tüm partiler oluyordu:

*Eskiden mecliste 2 parti horoz dövüşü yapardı. Şimdi 4 parti yapıyor. 4’ünün de birbirinden farkı yok. Çünkü hiçbirinin prensibi, fikri yok. Yaptıklarını bilmiyorlar. Bu belalar vatandaşın, futbol takımı tutar gibi parti tutmasından kaynaklanıyor. Gemi çok su aldı, daha almasına müsaade etmeyelim. Delikleri tıkayalım, suyu boşaltalım. Bu işi de ancak milli görüş yapar. Demirel, ‘Verin bu işi bana 6 ayda düzeltirim’ diyor. O da yalan söylüyor. Bu memleketi yıllarca sen idare etmedin mi? Niye düzeltmedin?*⁸⁶⁵

⁸⁶¹ “‘Erkeksen elimizi kolumuzu çöz’”, **Hürriyet**, 31.08.1987.

⁸⁶² “Erbakan vatandaşlara ‘evet’ için yemin ettirdi”, **Cumhuriyet**, 23.08.1987.

“Özal’ın bugünkü durumundan biraz da İzmirililer sorumlu, biraz daha oy verip seçselerdi Özal bugün milli görüşü savunacaktı. Hayırlı hizmetler yapacaktı. Seçilemeyince holdinglerin arasına düştü ve ‘Holdingci Özal’ oldu çıktı. Tabii insan, içinde bulunduğu muhitlerin tesiri altında kalıyor. Çok koyu bir kapitalist tatbikat yaparak yedi yıldır Türkiye’de çok büyük tahribat yapmıştır.” Bkz. “Özal’ın sorumlusu İzmirililer”, **Tercüman**, 16.08.1987.

⁸⁶³ “Erbakan Ağrı’da konuştu: Özal ayıp ediyor”, **Cumhuriyet**, 22.08.1987.

⁸⁶⁴ “Erbakan da dayanamadı”, **Güneş**, 05.09.1987.

⁸⁶⁵ “Özal’ın sorumlusu İzmirililer”, **Tercüman**, 16.08.1987.

Erbakan da “evet” savunmasında insan haklarının hiçe sayıldığını, suçsuz insanlara ceza verdirmenin sakat bir düşünce olduğunu belirtiyor ve “*Bu, insan haklarına aykırıdır. Sayın Özal insan haklarını oylamaya kalkıyor. Ama milletimiz 6 Eylül’de Özal’a dersini verecektir*” diyordu.⁸⁶⁶ Erbakan’a göre halk oylaması, Özal’ın alındaki kalıcı bir leke olacaktı: “*Bu referandum hayatı boyunca Özal’ın alında kara bir leke gibi ebediyen duracaktır. Çünkü insan hakları hiçbir şekilde oylanamaz. Millete ‘İki kere iki dört eder mi?’ diye sorulmaz.*”⁸⁶⁷

Alparslan Türkeş’in ise bu süreçteki söylemlerinde, 12 Eylül öncesine dair suçlamalar karşısında bir savunma refleksi göstermeye çalıştığı görülüyordu. 12 Eylül öncesinin anarşi ortamından sorumlu tutulmalarını, “devletin ve milletin bölünmez bütünlüğüne yapılan saldırılar karşısında gösterilen savunma” şeklindeki milliyetçi bir söylemle karşıladı. Haziran ayında Almanya’da, Avrupa Demokratik Ülkücü Dernekleri Federasyonu Kurultayında yaptığı konuşma şöyleydi:

*Milletimiz, devletimiz 12 Eylül’den önce yurt dışında örgütlenen komünistler tarafından tezgahlanan tuzaklarla yıkılmak istendi. Ancak MHP ve ülkücüler, ülkemizin bölünmemesi ve parçalanmaması için el ele vererek mücadele ettiler. Bizim davamız hak davası, Türk milliyetçiliği davasıdır. Bu bayrağı yıllardır biz dalgalandırıyoruz. 12 Eylül’den önce ülkeyi yönetenler gaflet uykusundaydı. Ülkücüler ve MHP’liler ise gerekli uyanıklığı gösterdiler. Bu sinsî faaliyete karşı İslam ahlakını ve Türk milliyetçiliğini kalkan yaptılar. Yine 12 Eylül’den önce 4 bin gencimiz komünist kurşunlarına hedef olarak şehit oldu. 18 bin arkadaşımız yaralandı, sakat kaldı. Bu mücadele boşuna olmadı. Türkiye, Afganistan durumuna düşmekten kurtarıldı.*⁸⁶⁸

Bu tutum, 12 Eylül öncesine dair anarşi olaylarından milliyetçi düşüncenin sorumlu tutulmasını yadsıyan bir tutumdur ve bu sözlerin benzerlerini halk oylaması sürecindeki kimi konuşmalarında da tekrarladı.⁸⁶⁹ Bu tutumu tamamlayan ise, ülkede

“Millî görüşün olmadığı bir meclis ve meclisten doğan hükümet Türkiye’yi rahat ve feraha kavuşturamaz” Bkz. “Erbakan’dan suçlama”, **Tercüman**, 29.08.1987.

“6 Eylül demek Özal’ın silinip süpürülmesi demektir. 6 Eylül demek IMF’nin Türkiye’den kovulacağı gün demektir.” Bkz. “Erbakan: ‘Elhamdülillah hiç değişmedim’”, **Güneş**, 24.08.1987.

⁸⁶⁶ “Referandumda IMF oylanıyor”, **Cumhuriyet**, 24.08.1987.

⁸⁶⁷ “Erbakan’a göre referandumun özü şu soru: ‘ANAP bölüşülecek bize ne düşecek?’”, **Tercüman**, 05.09.1987.

⁸⁶⁸ “Türkeş: ‘İktidar yolu açıktır’”, **Tercüman**, 07.06.1987.

⁸⁶⁹ Türkeş, bu süreçte yaptığı konuşmalarda 12 Eylül öncesi olaylara dair milliyetçi savunma gerekçeleri sıralıyordu. Örneğin:

“(...) 12 Eylül’den önce de Marksist ve bölücü terör faaliyetleri aynı gaye ile aynı şekilde yürütülmüştür. Bu olaylara bazı çevrelerce yanlış değerlendirme neticesi, sağ-sol kavgası denilerek yorumlar yapılmıştır. Türkiye’de hiçbir zaman sağ-sol kavgası olmamıştır. Vatanın bütünlüğünü parçalamayı ve devletimizi yıkmayı hedef alan kanlı terör olayları karşısında, milletimizin yaradılışında var olan savunma içgüdüsi harekete geçmiştir. Milliyetçi ve ülkücü faaliyetler bu içgüdü’nün eseri olarak ortaya çıkmıştır.” Bkz. “Türkeş: ‘Ülkücüler kendilerini savundu’”, **Güneş**, 04.08.1987.

son aylarda gerçekleşen Güneydoğu'daki bazı terör olayları ile iktidara yüklenme çabası oldu. Türkeş milliyetçi düşüncesi, yine güvenlik saikleriyle yüceltme ve ülke politikasında gerekli kılma düşüncesindeydi. Kendilerine yapılan suçlamaları nasıl "devlet savunması" mantığıyla karşılıyorsa, şimdi de Güneydoğudaki olayları "devlet zafiyeti" olarak görerek iktidara yükleniyordu. Bu tavır, 12 Eylül öncesindeki anarşi olaylarından sorumlu tutulmalarına dair suçlamaya; iktidarın Güneydoğu'daki terör olaylarını önleyemediği ithamıyla karşılık verme çabası idi:

*Özal iktidarı memleketin bir bölgesinde devleti yok etmiştir. Güneydoğu olayları acıdır; olayları bilen, tezgahları bilen bir insan olarak içim yanıyor. Burada büyük tehlike vardır. Özal bu işi bilmiyor, akan kanları önleyemez, hemen istifa etmelidir.*⁸⁷⁰

*Olaylar ayrılıkçıların giriştiği bir gerilla savaşıdır. Bataklıkları görmezden gelerek sadece çetelerle uğraşmak sivrisineklerle uğraşmaya benzer. 12 Eylül 1980'den önce memleketimiz dışarıdan hazırlanmış böyle saldırılara uğramıştı. Devleti yıkmayı hedef alan tehlikelere karşı uyarıda bulunarak müdahale etmeyi kavgacılık diye göstermişlerdi. Halen yurdumuzda meydana gelen olaylar, acaba yine kavgacı siyasilerin eseri midir?*⁸⁷¹

*Güneydoğuda her gün 20-30 vatandaşımız katliama uğramaktadır. (...) ANAP iktidarı terör karşısında acizdir. Memlekette birçok mesele varken, 'evet-hayır' meselesi ile ülkeyi cadı kazanına çevirdiler. İktidarı saplandığı bataktan hak yoluna davet ediyoruz. (...) Yurt dışında komünist çeteler tarafından hazırlanan bu haince planlar, bugün de Güneydoğuda uygulanmaktadır. Anarşik olayların kavgasının liderler, siyasiler tarafından körüklendiği öne sürülmektedir. Bu saçma bir görüştür. Türk milleti dışarıdan tezgahlanan anarşiye sürüklenmek istenmektedir.*⁸⁷²

Türkeş halk oylamasını ciddiyetsizlik ve ikiyüzlülük olarak tanımlarken, "hayır" oylarının demokrasinin ve ülkenin şerefini lekeleyeceğini söyledi ve herkesi "evet" üzerinde birleşmeye çağırdı:

*Devlet adamlığı ciddiyetiyle ve demokrasiyle bağdaşmayan bir ikiyüzlülük örneği verildi. Bu referandumdan 'hayır' oyu çıksa demokratik rejim ve memleketimizin şerefi lekelenektir. 'Evet' oyu çıksa, bu da yine vatandaşlarımız arasında yeni tartışma ve çekişmelere sebebiyet verecektir. Böyle iki taraflı zarar verecek bir curcunaya memleketi sürüklemek, yöneticilerin ufuklarının ne kadar dar olduğunu göstermektedir.*⁸⁷³

Memleketin yasaktan kurtarılması, memlekette hakkın hakim olması gerekir. Memleketin meselelerini eleştirirken bazı siyasileri de eleştirebilirsin ama bu, o partiye ve kişiye duyduğumuz saygıyı azaltmaz. Bugünkü iktidar ortada hiçbir şey

"Bizler 12 Eylül'den önce ne yaptık? 'Üniversitelere asılan Lenin'in, Mao'nun, Stalin'in fotoğrafları kaldırılсын; yerine Atatürk'ün, Fatih'in, Yavuz'un resimleri asılсын' dedik. Bunun için mi kavgacıyız? (...)" Bkz. "Türkeş: Yasaklarla demokrasi olmaz", **Tercüman**, 04.09.1987.

⁸⁷⁰ "Türkeş: 'Özal istifa etmeli'", **Güneş**, 23.08.1987.

⁸⁷¹ "Alparslan Türkeş Sivas'ta konferans verdi: 'Hayır, şerefimizi lekeler'", **Cumhuriyet**, 23.08.1987.

⁸⁷² "Türkeş'ten 'yuvada dön' çağrısı", **Tercüman**, 24.08.1987.

⁸⁷³ "Alparslan Türkeş Sivas'ta konferans verdi: 'Hayır, şerefimizi lekeler'", **Cumhuriyet**, 23.08.1987.

yokken bir ‘evet-hayır’ meselesi çıkararak memleketi cadı kazanına çevirdi. Yazıklar olsun! (...) 6 Eylül’de sandık başına ve sandıklara ‘evet’. Sandıktan çıkacak ‘evet’; zulme, haksızlığa karşı halkın sillesi olacaktır. ‘Bu gafletten uyan’ tokadı olacaktır. Asil Türk milletini bu tokadı atmaya davet ediyorum.⁸⁷⁴

Hem Erbakan’ın hem Türkeş’in halk oylamasındaki ortak hedeflerinden biri, “evet”in ardından ANAP içerisindeki paylarını geri alabilmek idi. Türkeş, ANAP’taki milliyetçi kökenli yöneticilere, “İktidar partisinde görev alan milliyetçiler ve milletvekilleri; bu zulme daha fazla ortak olmayın, yuvanıza dönün.”⁸⁷⁵, “Türk milliyetçilerinin toplanma yeri sömürü partileri değil, MÇP’dir”⁸⁷⁶ sözleriyle “yuvaya dönün” çağrısı yaptı.⁸⁷⁷ “6 Eylül referandumunda paslanmış zincirleri kırarak yeni devre merhaba diyeceğiz. (...) Faizci ve rüşvetçi Özal, bir hafta sonra her şeyini kaybedecek. Özal’ın Türkiye için geçerli olan pasaport vizesi 7 Eylül’de sona erecek. Özal saltanatının sona ermesiyle yeni bit Türkiye kurulacak”⁸⁷⁸ diyerek topluluklara seslenen Erbakan, 4 Eylül’de Sultanahmet Meydanında yapılan RP mitinginde de halk oylamasının ardından ANAP’ı bölüşeceklerini iddia etti:

Bugün o gündür ki, 12 Eylül’den sonra başlayan yedi senelik bir devri kapatıyoruz, yepyeni bir devre başlıyoruz. (...) İnşallah iki gün sonra yapılacak referandumda büyük çoğunlukla ‘evet’ diyeceğiz ve 12 Eylül’ün bütün izleri ortadan silinmiş olacak. Tek kalıntısı olan şu ANAP ise, inşallah pazartesi gününden itibaren bölüşülmeye başlanacak. Çünkü devrini tamamlamıştır. Allah’ın izniyle pazartesi gününden itibaren Türkiye’nin gündeminde tek mesele: ANAP’ın ne kadarını biz alacağız, ne kadarını Demirel alacak? Pazartesi’nin gündemi budur!⁸⁷⁹

Anlaşılan o ki iki lider ve yakın durdukları partileri için halk oylamasından çıkabilecek “evet” çoğunluğu ile gelecek normalleşme, önce ANAP içerisindeki İslamcı ve milliyetçi kökenli kadroları geri alabilmek, sonra da aynı görüşe sahip oy tabanını yeniden kazanabilmek için bir başlangıç anlamına da geliyordu.

Bu temel argümanlarla halk oylaması sürecinde kendilerini gösteren iki lider, bir yandan iktidar propagandasına, aşırı uç görüntüleriyle ve halk oylamasındaki ‘evet’ oyları için caydırıcı unsur olmaları planıyla konu oluyorlar; diğer yandan 12 Eylül

⁸⁷⁴ “K.Maraş’ta ‘bozkurtlar’ı karşıladı: ‘Kurtar bizi başbuğ Türkeş’”, **Cumhuriyet**, 24.08.1987.

⁸⁷⁵ “Türkeş’ten ANAP’takilere ‘Yuvaya dön’ çağrısı”, **Hürriyet**, 24.08.1987.

⁸⁷⁶ “Türkeş Manisa’da Özal’a çatı: ‘İktidar ülkeyi ikiye bölüyor’”, **Tercüman**, 30.08.1987.

⁸⁷⁷ MÇP Genel Başkan Yardımcısı Şevket Bülent Yahnici de Türkeş’in bu çağrısını tekrarladı: “Lider çağrı yapmıştır, yer göstermiştir. MÇP milliyetçilerin karargahıdır. Türk milliyetçilerinin, kitle partilerinin içinde üvey evlat olmalarını istemiyoruz. Baba ocağına, ana kucağına gelin.” Bkz. “Türkeş’ten dört öğüt”, **Tercüman**, 31.08.1987.

⁸⁷⁸ “Erbakan: Özal’ın vizesi bitiyor”, **Cumhuriyet**, 30.08.1987.

⁸⁷⁹ “Erbakan: ANAP’ı bölüşeceğiz”, **Cumhuriyet**, 05.09.1987.

öncesi imkan buldukları siyaset zeminine yeniden kavuşmanın yollarını arıyorlardı. 6 Eylül'deki “evet” oylarının bu yol için belirleyici basamak olduğu aşıkârdı fakat ülke genelindeki intibaları ile bunun halk oylamasındaki yansımaları henüz belirsizliğini koruyordu.⁸⁸⁰

5.4.5. TRT Handikabından Basın Avantajına

Siyasi yasaklı liderlerin ve tümüyle muhalefetin bu süreçteki yoğun itirazlarından biri de “televizyon ekranı” ile ilgiliydi. 1987 yılının şartları göz önünde bulundurulduğunda siyaset ve televizyon ikilisini yansıtan yegâne kurum TRT idi. Televizyonun siyaseten yayın çeşitliliğinin olmaması, siyasi görüşlerin yalnızca TRT aracılığıyla yansıtılması, siyasi partiler için televizyonu daha bir değerli kılmaktaydı. Fakat yasaklı liderlerin TRT’de yer bulabilmelerinin önünde hukuksal engeller vardı. Bu konudaki eleştirileri somut bir başvuruya taşıyan Süleyman Demirel oldu. Demirel temmuz başında avukatı aracılığıyla TRT’ye bir ihtarname yolladı ve yaptığı konuşma ve faaliyetlerin radyo ve televizyonda yer almasını istedi.⁸⁸¹ Fakat bu başvuru TRT

⁸⁸⁰ Erbakan ve Türkeş’in de sahada yer almalarıyla “evet” ve “hayır” a dair saflar daha bir netleşti. Ilıcak köşe yazısında, bu saflardaki dağılımı derleyip topluyor. Buradan hareketle “evet” cephesinde şu unsurlar göze çarpıyordu:

- “Evet”le özdeşleşme eşiğini aşan Demirel,
- İnönü’nün politikasının etkisi ve SHP’liler,
- Ecevit’i destekleyenler,
- SHP-DSP dışında yer alan ve anayasada yer alan türlü yasakların da kaldırılmasını isteyen solcular,
- Erbakan ve Türkeşçiler,
- Özal’dan şikayet eden ve dizginlenemeyen enflasyondan dolayı tepkili olanlar,
- Demokrasiyi ve gerekliliklerini savunan ve sandıkta bu önceliği göz önünde bulunduranlar...

Hayır cephesinde ise şu unsurlar dikkat çekti:

- Hayır’ı sahiplenen ve sırtlayan iktidar,
- Evren’e sempati duyanlar,
- 12 Eylül öncesi terör ortamının korkularını yaşayan ve sandıkta bu önceliği göz önünde bulunduranlar,
- Türkeş ve Erbakan’ı anarşi ve irticanın kaynağı olarak görenler ve “macera” aramayanlar,
- Aşırı solun da yasaklarının kalkacağından endişe eden katı muhafazakârlar,
- İstikrarsızlıktan çekinenler ve “hizmet” sözü alanlar...

Bkz. Nazlı Ilıcak, “‘Evet’, ‘Hayır’ ve Özal Mantiği, **Makaleler 87**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1988, s. 282, 283.

Onur Çelebi, iş insanlarının eğilimlerinin incelendiği habere yer veriyor. Buna göre süregelen “24 Ocak” mantığından ve uygulanan ekonomik yöntemden kazançlı olan, sermayenin bir bölümü Özal tarafında iken; 80 öncesindeki kârlı pozisyonlarını yeterince koruyamayan ve gelişme elde edemeyen geleneksel sanayici tipi, orta ve küçük işletmeler ve temsilcilerinin Demirel tarafında olduğu görülüyor. Referandumda birçok faktör birbirini dengelediği gibi, bu etmen de dengeli gözüküyor. Bkz. Çelebi, s. 167, 168.

⁸⁸¹ Bu ihtarnamede TRT’nin Demirel’i yok saydığı, anayasanın özüne ve ruhuna aykırı hareket ettiği, iktidarın propagandasına alet olduğu belirtiliyordu. Demirel’in açıklama ve faaliyetlerinin TRT’de yer

yönetim kurulunca reddedildi. Bu reddin dayanak noktası, 2954 sayılı TRT Kanununun 20. maddesinde yer alan, yalnızca hükümet ve mecliste grubu olan partilerin siyasi açıklama ve faaliyetlerinin TRT’de yer alabileceği hususu ile 3376 sayılı Anayasa Değişikliklerinin Halkoyuna Sunulması Hakkındaki Kanunda bulunan, hükümet ve muhalefetin halk oylamasına yönelik propaganda konuşmalarının, halk oylamasına bir hafta kala yayınlanabileceğine yönelik hüküm idi. TRT, Demirel’in şahsına yönelik herhangi bir ön yargı olmadığını, siyasi içerik taşımayan görüşlerinin haber bültenlerinde yer alabileceğini, kararda tamamen kanunlara riayet edildiğini belirtiyordu.⁸⁸² Bu yasal engeller siyasi yasaklı isimlerin TRT’de yer almasının önüne geçiyor, diğer yandan iktidar ya da muhalefet tarafından halk oylamasına dair yapılacak propaganda amaçlı konuşmaları da son bir haftaya pay ediyordu. Muhalefetin temel itirazı ise, Başbakan Özal’ın halk oylaması propagandası olarak değerlendirilmeden TRT haber bültenlerinde yer alan konuşmalarının yasaklı liderleri itham edici ve “hayır” imalarıyla dolu olduğu yönündeydi. Bu açıdan TRT’nin iktidarın uydusu haline geldiğini savundular. Hal böyleyken yasaklı liderler, Başbakan Özal’ın her gün kendilerini kötülediklerinden, kendilerinin ise cevap haklarını TRT üzerinden iletemediklerinden yakındılar. DYP ve DSP’nin, halk oylamasına bir hafta kala yapılacak 10’ar dakikalık propaganda konuşmalarında bu hakkı Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit’in kullanması gerektiğine yönelik girişimleri de⁸⁸³ sonuçsuz kaldı. Zira YSK yaptığı açıklamada konuşmacıların siyasi parti üyesi olmaları

alması talep edilirken, aksi durumda bunun hukuki gerekçelerinin bildirilmesi istendi. Ayrıntılı bilgi için bkz. “Demirel TV’yi zorluyor”, **Cumhuriyet**, 06.07.1987.

⁸⁸² Demirel ve Ecevit bu kararı sert bir şekilde eleştirdi. Demirel, kararı şu sözlerle karşıladı: “*TRT, bir husumete alettir. (...) Radyo ve televizyonlarda neler haber olmuyor ki, bizim söylediklerimiz haber olmasın? Ben Türkiye’nin 10 sene idaresinde bulundum. Eğer benim söylediklerimin hiçbirisinin değeri yoksa, bugün Türkiye’yi idare edenlerin yarın söyleyeceklerinin hiç haber değeri olmaz.*”

“*Bugün ülkeyi idare edenler geçmişe savaş ilan etmişlerdir. Değil bizim ekranlarda görünmemiz, gölgemiz dahi ülkeyi idare edenler için kabustur. TRT haftada altı gün ülkeyi idare edenleri gösteriyor. Onların etrafında toplananlar bu ülkenin vatandaşı da bizim etrafımızda toplananlar başka ülkelerin insanları mı? Radyo ve televizyon her gün yalana alet oluyor. Yalanın haber değeri oluyor da doğrunun niye olmuyor? Burası kimsenin babasının çiftliği değil, biz de müstemleke ahalisi değiliz.*”

Ecevit, 12 Mart’ta dahi TRT’nin daha özgür olduğunu söyledi: “*Bu karar Türkiye’de demokrasi diye bir şeyin bulunmadığının yeni ve açık bir kanıtıdır. Sayın Özal rejimi sivilleştmekten söz ediyor. Oysa 12 Mart 1971 askeri müdahale döneminde TRT’nin başında bir muvazzaf askeri general varken bile TRT, bugünüyle kıyas edilmeyecek kadar sivil ve demokratı. (...) TRT’nin bugün güya sivil bir yönetim varken izlediği tutum ise rejim açısından utanç vericidir.*”

TRT ise topu meclise atıyordu. Bir TRT yetkilisi, kanunlar karşısında konunun TRT gündemine gelmesinin bile gereksiz olduğunu, meselenin gerekli kanun değişikliklerini gerektirdiğini söyledi. Bkz. “Demirel’e TRT ‘Hayır’ı”, **Hürriyet**, 29.07.1987.

⁸⁸³ “Yasaklılara ekran yolu”, **Tercüman**, 18.08.1987.; “DYP Demirel için ekranı zorluyor”, **Hürriyet**, 19.08.1987.

gerektiğini açıkladı.⁸⁸⁴ Böylece “emanetçi liderler” televizyonda, “doğal ve yasaklı liderler” meydanlarda idi ve “evet”li meydanlardaki eleştiri sağanağında TRT’ye de çokça yer ayrılmış durumdaydı.

Şekil 53: Referandum ve Televizyon

Kaynak: Musa Kart, Milliyet, 15.08.1987, s. 5.

Başbakan Özal, temmuz sonunda, Demirel’in başvurusunun TRT yönetim kurulunca reddine dair fikirleri sorulduğunda, kendisinin de yasaklı liderlerin televizyona çıkmalarını istediğini söylerken, hukuki engellerin söz konusu olduğunu belirtti. Özal’a göre yasaklı liderlerin art arda televizyona çıkmaları, yine onların aleyhine olurdu:

*Öncelikle benim yaptığım geziler referandum amacıyla değil, yaptığımız ve yapmakta olduğumuz işleri anlatmaya yöneliktir. Halk oylaması ile ilgili olarak bana şahsen sorular soruldu. Ben ‘Şu ya da bu şekilde oy verin’ diye bir tavsiyede bulunmadım. Herhangi bir propaganda yapmış değilim. İş millete gitmiştir ve kararı da millet verecektir. Ayrıca ben de liderlerin TV’de konuşmalarından yanaydım. Ancak hukuki mahzurları görüldü. O mahzurları bana söyleyenler var. Dördünün peş peşe aynı gece ekrana gelmesini ben de isterdim. Zaten bu da onların lehlerine değil, aleyhlerine olurdu. Zaten şu anda yapılan propaganda ‘hayır’ değil, ‘evet’ propagandasıdır ve bunu da herkes yapmaktadır.*⁸⁸⁵

Yasaklı liderler ve muhalefet sık sık TRT’ye ve TRT üzerinden iktidara yüklendi. Demirel’in mitinglerinde ve konuşmalarında bu yakınmanın tezahürleri bolca idi:

Bakın Sibiry’a’dan gelen ördeklerin Tuz Gölü civarına indiğini, oradan Nil Nehrine gideceklerini haber veren TRT, sizin şu muhteşem kalabalığınızı

⁸⁸⁴ “Yasaklılara TV kapalı”, **Cumhuriyet**, 21.08.1987.

⁸⁸⁵ “Eskiler ekrana çıksın mı?”, **Hürriyet**, 24.07.1987.

duyurmayacaktır. Benim konuşmalarımı, sizin dertlerinizi haber vermeyecektir.⁸⁸⁶

*Şimdi Kütahya meydanında yaptığımız bu hareketi Almanya TV'si gösteriyor, bizim TV'de ses yok. Buradaki olayları BBC'den izlersiniz! Acaba burası Kütahya değil mi? Acaba burası Türkiye sınırları içinde değil mi? (...) Eğer yürekleri varsa bizi televizyona çıkarsınlar da görelim. Hani millet hakem olacaktı? Biri söyler, öbürü de karşısında söylerse o zaman millet hakem olur. Sen söyle ben dinleyeyim, böyle şey olmaz.*⁸⁸⁷

*Devletin radyo ve televizyonu bunların hayat damarıdır. Sermayeleri yalandır, oradan zihinlere pompa edilecektir. (...) Bu tılsım bozulur diye ödleri kopar. Bizim gölgemizden korkarlar, hayalimizi taşlarlar. Yiğitçe mertçe ekrana çıkıp, herkesin gözü önünde, devletin radyo ve televizyonunda bizimle karşılaşmış memleket meselelerini tartışacak yürekleri yok.*⁸⁸⁸

Halk oylamasından birkaç gün önceki sözleri de sertlik dozajının arttığını gösteriyordu:

*Televizyona çıkacaksın, her şeyi söyleyeceksin, başkasını da çıkartmayacaksın. Milletin kimi sevdiğini, kimi sevmediğini, kimin doğru söylediğini kimin eğri söylediğini sen ayırt edecek değilsin. Sen mahkeme değilsin, hakim değilsin, savcı değilsin. Aç o televizyonu aç da bak; on sen söyle, bir biz söyleyelim. Biz paçavranızı çıkarırız, paçavranızı!*⁸⁸⁹

Bülent Ecevit de Başbakan Özal'ın her gün televizyon ekranlarından yasaklı liderleri kötülediğini, kendilerine ise cevap hakkının verilmediğini söylüyor; eleştirilerine TRT ve Özal'ı konu etmeyi ihmal etmiyordu:

*Sayın Turgut Özal'da uygarca ve mertçe bir tartışmaya girecek yürek yok. Dalkavukları kendisine ister Türkçe ister İngilizce 'Büyük Özal' deseler de o, yarışacağı kimselerin ayaklarını bağlayıp tek başına piste çıkmayı marifet sayacak düzeyde bir kimse. Sayın Özal öyle bir halk mahkemesi kurdu ki kendisi savcı durumuna geçip, devletin tüm olanaklarını kullanarak her gün suçlamalarını yapıyor ama suçladığı kimselere söz hakkı tanımıyor. (...) Halk oylamasıyla ilgili propaganda süreleri içinde yasaklıların TRT'den konuşabilmeleri için bir yasa değişikliği gerekli olabilir fakat o süre dışında yasaklı siyaset adamlarının haber değeri taşıyan demeçlerinin, konuşmalarının yayınlanması için bir yasa değişikliğine gerek yoktur. Tersine bu, yürürlükteki anayasanın ve TRT Yasasının gereğidir. Çünkü anayasa ve TRT Yasası, TRT'ye tarafsız yayın yükümlülüğü getirmiştir. Fakat TRT'nin bu yükümlülüğe uygun davrandığını herhalde TRT yöneticileri bile iddia edemezler. TRT bize anayasal düzeltme ve yayın hakkımızı bile kullandırmamaktadır. (...) TRT haber değerine göre değil, Özal'ın keyfine ve emrine göre hareket etmektedir. Yansız bir devlet kuruluşu olması gerekirken, Özal'ın özel propaganda aleti haline gelmiştir.*⁸⁹⁰

Ecevit meydanlarda da konuşma haklarının ihlal edildiğinden yakındı:

⁸⁸⁶ "Sizi 12 Eylül tacirleri...", **Tercüman**, 14.06.1987.

⁸⁸⁷ "Demirel: Gölgemizden korkuyorlar", **Güneş**, 26.07.1987.

⁸⁸⁸ "Demirel'e göre Özal gevezenin teki", **Tercüman**, 02.08.1987.

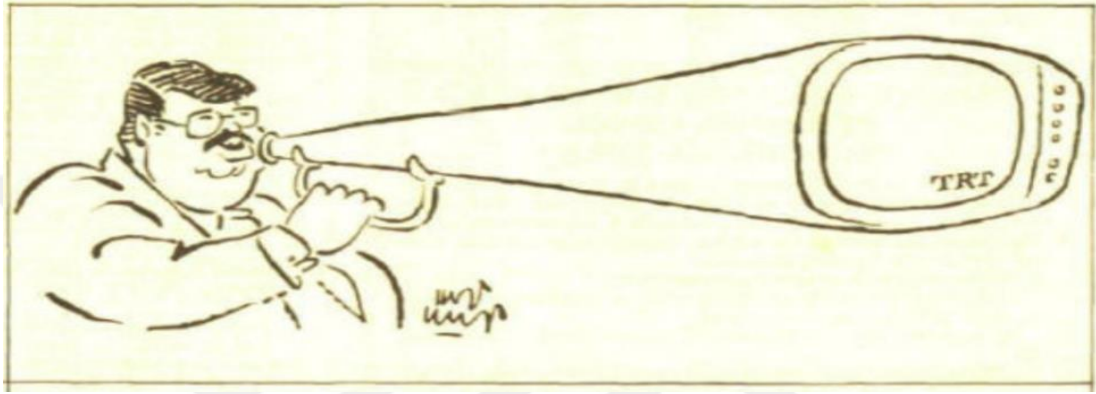
⁸⁸⁹ "Bunlara ders verin ki birçoğunun kulağına küpe olsun", **Tercüman**, 03.09.1987.

⁸⁹⁰ "Eskiler ekrana çıksın mı?", **Hürriyet**, 24.07.1987.

*Sadece radyo ve televizyonlarda değil, meydanlarda konuşmamız da yasaktır. 'İşte Erciş'e gelmiş konuşuyorsun ya' diye düşünenler olabilir. Konuşuyorum ama her konuşmamdan sonra hakkımda dava açılıyor. Bir yılda bu davaların sayısı 130'u aştı.*⁸⁹¹

*Bizim konuşmalarımız Türk televizyonlarında gösterilmiyor. Bizi Avrupalılar izliyor, siz seyredemiyorsunuz. Ben demokrasi mücadelesini Avrupa için değil, Türkiye için veriyorum!*⁸⁹²

Şekil 54: Özal ve TRT

Kaynak: Ali Ulvi Ersoy, Cumhuriyet, 02.08.1987, s. 1.

Erbakan ise TRT'yi “ufacık bir zihniyetin kölesi” ve “gerici” olmakla itham ederken⁸⁹³, “*Özal televizyonu kendi eline almış kimseyi konuşturmuyor. Açıyorsun Özal'dan başlıyor, kapatıyorsun Özal'la kapanıyor. Özal TV ekranlarına da sığmıyor*” sözleriyle Başbakan Özal'ı eleştiriyordu.⁸⁹⁴ Diğer yandan Erdal İnönü konuşmalarında TRT'de “Abdülhamit sansürünün” uygulandığını söyledi ve TRT'nin halk oylaması ve anayasanın geçici 4. maddesi konusunda halkı bilgilendirmediğinden yakındı.⁸⁹⁵ Bununla birlikte SHP'den dikkat çekici bir protesto da geldi. Parti Genel Sekreteri Fikri Sağlar ve bazı yöneticiler 7 Temmuz günü TRT binası önüne siyah çelenk ve “ANAP'ın değil halkın TRT'sini istiyoruz” yazılı, siyah örtülü bir televizyon bırakarak TRT'yi ve iktidarı protesto ettiler.⁸⁹⁶

⁸⁹¹ “‘Tavşan bağlı tazı serbest’”, **Hürriyet**, 11.08.1987.

⁸⁹² “Ecevit: ‘Özal bu kalemin’”, **Güneş**, 27.08.1987.

⁸⁹³ “Erbakan: ‘Bu TRT gerici’”, **Hürriyet**, 20.07.1987.; “Erbakan: ‘Çocuk çocuğun elinde oyuncak olduk’”, **Tercüman**, 20.07.1987.

⁸⁹⁴ “Erbakan Ağrı’da konuştu: ‘Özal ayıp ediyor’”, **Cumhuriyet**, 22.08.1987.

⁸⁹⁵ “İnönü Karadeniz turunda: ‘Özal, kazdığı kuyuya düştü’”, **Cumhuriyet**, 26.08.1987.; “İnönü’nün Pendik mitingi görkemli geçti: SHP’ye moral”, **Cumhuriyet**, 30.08.1987.

⁸⁹⁶ “TRT’ye yaylım ateşi”, **Güneş**, 08.07.1987.

Böylece TRT’de yasaklı liderlerin yer bulmasının önündeki engeller, “evet” için handicap yaratıyordu ve muhalefet de bunun üzerine gitti. Bu handikabın karşısında ve onu dengeleyen etken ise basın “evet” lehine olan genel tutumu oldu. Halk oylaması sürecinde önde gelen gazeteler ve köşe yazarı kadroları, büyük oranda “evet” tarafındaydı. Dolayısıyla ANAP referandumda muhalefetin tümünü karşısında bulduğu gibi, basın ve köşe yazarlarının geniş bölümü ile de karşı karşıyaydı. Özal zaman zaman söz konusu yazarların bu tavrından yakındı:

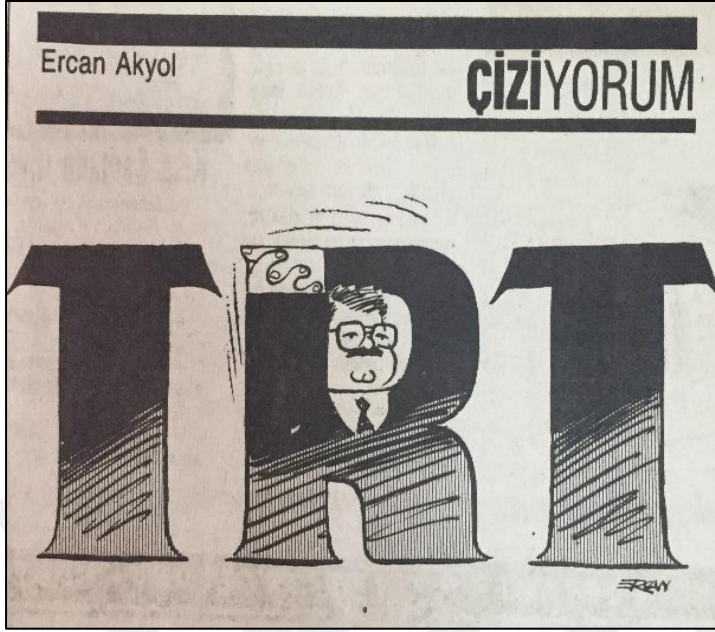
Sırça Köşk’te oturan çok sevimli, sempatik yazarlarımız var! (...) Diyorlar ki ‘Bu demokrasi mi?’ Yani siz ‘hayır’ dersiniz demokrasi olmuyor, ‘evet’ demeniz lazımmış. (...) Türkiye’de bu yazıları yazanlar, demokrasiden bahis edenler maalesef demokrasi imtihanında iki defa sınıfta kalmışlardır. Milletimizin önüne oy sandığı açılmıştır, milletimiz neyi isterse onu verir. Aslında demokrasinin kendisi milletin önüne oy sandığı açmaktır. İşte biz bunu yaptık. (...) Aynen 6 Kasım’da olduğu gibi 6 Eylül’ün ertesi sabahı Türkiye’nin güneşi daha pırıl pırıl parlacak. (...) O zaman bugün bize ve başkalarına demokrasi dersi vermeye kalkanlar hatalarını bir kere daha anlayacaklar.⁸⁹⁷

Demirel ve Ecevit ise referandum denkleminde televizyon ekranına yönelik şikayetlerine karşın, basındaki genel “evet” eğilimini gurur verici ve olumlu buluyorlardı.⁸⁹⁸ Merak konusu olan bu denklemde hangi tarafın ağır basacağı idi.

⁸⁹⁷ Bkz. “Başbakan Sayın Turgut Özal’ın Van’da Halka Hitaben Yaptığı Konuşma – 11 Ağustos 1987”, Başbakan Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 684.

⁸⁹⁸ Demirel, basının yasaklar karşısındaki tutumunu överken, çeşitli yazarların sergilediği tutumu “fevkalade gurur verici” bulunduğunu söyledi. Bkz. “‘Esir miyiz?’”, **Tercüman**, 26.07.1987. Ecevit de basın, meslek kuruluşları ve toplumsal örgütlerin ağırlıkla “evet” tarafında olmasını demokrasinin kazanımı olarak gördüğünü belirtti. Bkz. Ahmet Tan, “Bülent Ecevit ‘yasak’ referandumunu değerlendirdi: Sonuçtan emin değilim”, **Cumhuriyet**, 05.08.1987.

Şekil 55: Özal’ın ve “Hayır”ın Güçlü Olduğu Taraf: TV

Kaynak: Ercan Akyol, Güneş, 10.08.1987.

Şekil 56: Demirel’in ve “Evet”in Güçlü Olduğu Taraf: Basın

Kaynak: Bedri Koraman, Milliyet, 27.08.1987.

5.5. HALK OYLAMASINDA CUMHURBAŞKANI EVREN'İN POZİSYONU VE TARAFLARIN 12 EYLÜL TARTIŞMASINI RAFA KALDIRMASI: SESSİZ MUTABAKAT MI ŞARTLARIN GETİRDİKLERİ Mİ?

Halk oylamasında tavrı merak edilen en önemli isimlerden birisi de elbette Cumhurbaşkanı Kenan Evren idi. 6 Eylül sandığı, Evren'in 12 Eylül'ün akabinde “tencereyi pisletenler” olarak tanımladığı, Hamzakoy ve Uzunada'da bir aylık süreyle “zorunlu ikamete” mahkum etme kararı aldığı siyasilerin geleceğine yön verecek idi. Askeri rejim dönemindeki kimi söylem ve faaliyetleriyle birkaç kez hapse gönderilen Ecevit, Güniz Sokak'taki faaliyetleri sonucu Zincirbozan'da birkaç aylık askeri gözetime maruz bırakılan Demirel, askeri rejim eliyle açılan kamu davalarıyla uzun süre boğuşan Erbakan ve Türkeş'in siyasi gelecekleri 6 Eylül'de yeni bir şekil alacaktı. Askeri rejim evresinde siyasilere olan bu bakış, sivil döneme geçildiğinde de bir süre kendisini göstermiş; Evren'in, 1985 Ağustos'unda gazetecilerle olan sohbet toplantısındaki “*Şimdi kalkıp da Ecevit, Demirel, Türkeş ve Erbakan'ı çağırıp 'Kusura bakmayın, bir hata işledik. Aslında memleketi çok iyi idare ediyordunuz' mu diyelim?*” sözleri, Eylül 1985'te mecliste yaptığı konuşmadaki “*Bugün susması gerekenler bile her gün konuşmaktadırlar*” cümlesi bunun tezahürleri olmuştu. Fakat gün geçtikçe görülmekteydi ki siyasi yasaklar 12 Eylül'ü gerçekleştirenler ile yasaklı liderler arasında değil, siyasi iktidar ile yasaklı liderler arasındaki bir çekişmeye evriliyordu. Bu durumun farkına varan Evren, tartışmalarda yasakların kaldırılmasının önündeki engel olmadığını açıklayarak, topu yasaklı liderlerle rekabet içinde olduğunu bildiği Başbakan Özal'a atmış oldu. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bunu “Evren'in yasakların kaldırılmasını istediği” biçiminde yorumlamak yanlış olurdu; niyeti, meselede iktidar ve muhalefeti baş başa bırakmak, sırtında oluşmaya başlayan baskıyı iktidara devretmek olmalıydı. Teşbih yerindeyse; bir süre Evren'in arkasına saklanan Özal iken artık Özal'ın arkasına saklanan Evren idi.

Evren'in aradan çekilmesi ve Başbakan Özal'ın konuyu bir pazarlık süreciyle ele almasının ardından gelen halk oylaması etabında da Evren'in, tavrını “evet-hayır” tartışmasına dahil olmamak üzere belirlediği görülmekteydi. Buradaki

belirleyici ögeyi ise, “12 Eylül darbesinin tartışma konusu yapılıp yapılmaması” olarak tanımladı. Bu tavrını Basın Danışmanı Ali Baransel aracılığıyla açıkladı:

*Sayın Cumhurbaşkanımız, siyasi hakların iadesine ilişkin halk oylaması sırasında, 12 Eylül Harekâtı tartışma konusu yapılmadığı sürece, kanunda öngörülen radyo ve televizyonda iki konuşma yapma haklarını kullanmayı düşünmediklerini belirtmişlerdir.*⁸⁹⁹

Cumhurbaşkanı Evren, konuşmalarında halk oylamasına temas etmemekte kararlıydı. 13 Ağustos’ta Lüleburgaz’daki konuşmasında bu kararını şu cümlelerle açıkladı:

*Bu dönemde konuşma yapmak istemiyorum. Sebebi; bir taraf başka türlü anlar, öbür taraf başka türlü anlar. ‘Cumhurbaşkanı bunu söylerken falan filan demek istedi’ gibi dedikodu yayarlar. Bundan çekindiğim için, vatandaşlarıma da güvendiğim için, benim ne olduğumu, kim olduğumu sizler çok iyi bildiğiniz için konuşmak istemiyorum.*⁹⁰⁰

Bununla birlikte, Demirel ve Ecevit de “müdafaa mecburiyetinde kalmadıkça” bir 12 Eylül tartışması açmayacaklarını belirttiler. Demirel henüz 16 Mayıs’taki Sakarya konuşmasında, “*Hürriyet ve demokrasiyi anarşi sebebi saymak bir büyük bühthandır. Darbeler hiçbir meseleyi çözmedi. Ülkenin meseleleri azalmadı, arttı. Meseleler ülke gündeminden çıkmadı. Öyle ise darbeler çare değildir*” diyor ve ekliyordu: “*Mecbur olmadıkça, bir nefis müdafaası durumu hasıl olmadıkça, rejimin kesintiye uğramasının sebeplerini tartışmayacağım*”⁹⁰¹ 29 Haziran’da DYP’liler ile yaptığı konuşmada halk oylamasına dair bir yön haritası çizerken, 12 Eylül tartışmasına çekilmek isteneceklerini, ancak buna girmeyeceklerini vurguladı:

Biz 12 Eylül tartışmasına girmek istemiyoruz. Mecbur olmadıkça da girmeyeceğiz. Gayet açık söylüyorum. Bunu kimse taviz olarak kabul etmesin. O

⁸⁹⁹ “Referandumda ‘taraf’ olmayacak”, **Hürriyet**, 06.06.1987.

Kenan Evren notlarında da bu niyetini aktarıyor: “*Ben bu referandumda tarafsız kalmayı düşünüyorum. Bana çeşitli çevrelerden yapılan telkinler de bu istikamette idi. 6 Eylül’den bir hafta evvel televizyonda mecliste grubu bulunan siyasi partilerin lehte veya aleyhte konuşmaları olacak. Bu propaganda konuşmalarının başında ve sonunda bana da 10’ar dakikalık süre ayrıldı. Meydanlarda yapılan konuşmalarda 12 Eylül’e ve bana sataşılmadığı sürece, ben TRT’de bu konuşma hakkımı kullanmamak düşüncesindeyim. (...)*” Bkz. Evren, Anılar 6, s. 156.

⁹⁰⁰ Evren, Söylev ve Demeçler 1986-1987, s. 325.; “Evren Lüleburgaz’da konuşmak istemedi: Dedikodu olur”, **Cumhuriyet**, 14.08.1987.

⁹⁰¹ “‘Yeni bir dönem açalım’”, **Tercüman**, 17.05.1987.

Cüneyt Arcayürek, 17 Mayıs’a ait notlarında Demirel ile konuşmasını aktarıyor. Demirel burada da bir “12 Eylül kavgası” başlatmayacağını söylüyor: “*(...) ‘12 Eylül kavgasını ben başlatmam’ diyor ve de ‘Ancak beklerim. Başkaları sürdürmeye kalkarsa o zaman ben de başlarım’ diye ekliyordu. (...)*” Bkz. Arcayürek, Demokrasi Dönemecinde Üç Adam, s. 340.

Demirel daha sonraları da “*kendilerinin milleti aydınlatma zorunda bırakılmadıkça 12 Eylül’ün tartışılmasında yarar görmediklerini*” söyledi. Bkz. “Demirel: ‘12 Eylül tartışması yararsız’”, **Hürriyet**, 06.06.1987.

*tarafa çekilmek isteneceğiz, hadise o değil. Hadise; orta yerde bir ayıp var, bir kambur var, bu ayıbın ve bu kamburun kaldırılmasıdır.*⁹⁰²

Demirel meydanlarda da aynı hususu ortaya koyuyor; aslolanın yaraları kanatmak yerine yaraları onarmak olduğunu; iktidarın yaraları kanatmayı icraat saydığını söylüyordu: “Bazıları bizi mütemadiyen oraya çekmek istiyorlar ama bunalım meselesini konuşmak istemiyorum. Müdafaa mecburiyeti doğmadıkça yaraları kaşımak istemeyiz. Bakın memleket bunalıma girdi de ne oldu? Çıkabildi mi? Olan sana oldu vatandaşım, sana oldu!”⁹⁰³ Bu pozisyon ve tarafların ortak tavrı, kamuoyunda “Evren ve yasaklı liderler, bilhassa Demirel arasında bir sessiz mutabakat”, “Sen bana bir şey söyleme, ben de sana bir şey söylemeyeyim” gibi bir anlaşmanın olduğu şeklinde yorumlara yol açıyordu. Demirel buna yönelik soruyu şöyle karşıladı:

*Hayır hayır. Böyle bir mutabakat yok. Ama hedef saptırmamak lazım. Şimdi hedef geçici 4. maddedir. Mecliste yasak kalktı. Bunu teklif eden, ‘kalksın’ oyu veren iktidar; şimdi ‘biz bunu mecliste kaldırdık, siz de bunu onaylayın’ diyeceğine, halka ‘bunu kaldırmayın’ diyor. Ben bu ikiyüzlülüğü teşhir edeceğim. Nefis müdafaa mecburiyetinde kalmazsam mevzuu genişletmem. Bu hadisenin tabii icabıdır.*⁹⁰⁴

Ecevit de “özellikle bir 12 Eylül tartışması açmak” niyetinde olmadığını belirtmiş idi.⁹⁰⁵ Haziran ve ağustos aylarında yaptığı Doğu gezilerindeki;

11 Eylül 1980’den 12 Eylül 1980 arasında bir gün içinde hangi kanunlar değişti de terör önlendi?⁹⁰⁶ Şiddet eylemlerinin üstüne gideceğim diye demokrasiyi rafa kaldırırsanız, teröristlere yenilmiş olursunuz⁹⁰⁷, Kendi haklarım çiğnendiği vakit değil, Atatürk’ün vasiyeti 5 general tarafından çiğnendiği zaman sesimi çıkarttım⁹⁰⁸, Rejim değişti. Çok partili demokrasi adı altında tek kişinin egemenliği yerleşmeye başladı. Sivil yönetim gitti, askeri yönetim geldi. Askeri yönetim gitti, ‘sivil paşalık yönetimi’ geldi⁹⁰⁹

sözleriyle, 12 Eylül’ü yapanlara yönelik yaptığı dokundurmalar dikkat çekse de, halk oylamasında belirlediği temada 12 Eylül’ü yapanları hedef almayı planlayan bir öncelik yoktu. Rejimin tam anlamıyla oturmasına yönelik söylemler ve iktidara yönelik yüklenmeler ilk sırada geliyordu. Cumhurbaşkanı Evren’in 16 Ağustos’ta, kendisine tanınan iki konuşma hakkı için YSK’dan rezerv süre istemesi ve 12 Eylül’e

⁹⁰² Cılızoğlu, s. 75.

⁹⁰³ “Onlar da eski olacak”, **Tercüman**, 30.08.1987.

⁹⁰⁴ “Özal, dürüst değil”, **Cumhuriyet**, 02.08.1987.

⁹⁰⁵ “Demirel: ‘12 Eylül tartışması yararsız’”, **Hürriyet**, 06.06.1987.

⁹⁰⁶ “Ecevit’ten 12 Eylül eleştirisi”, **Hürriyet**, 07.06.1987.

⁹⁰⁷ “Ecevit: ‘Askerin partiye akli ermez’”, **Hürriyet**, 08.06.1987.

⁹⁰⁸ “Özallar hanedan gibi”, **Cumhuriyet**, 11.08.1987.

⁹⁰⁹ “Ecevit: ‘Terör 80 öncesini aştı’”, **Cumhuriyet**, 14.08.1987.

yönelik yaklaşımların dozunun artması durumunda bu hakları kullanabileceğini hatırlatması dikkat çekti.⁹¹⁰ Buna, Ecevit'in son gezisindeki kimi sözlerinin neden olduğu düşünülüyordu.⁹¹¹ Fakat “evet” kampanyasının eleştiri odağında her zaman ilk sırada ANAP ve Özal olmaya devam etti, 12 Eylül'ü yapanlara yönelik gelen kimi eleştiriler kıvılcımdan alevle dönüşmedi.

Dolayısıyla Cumhurbaşkanı Evren halk oylamasında sessiz kaldı. Hem tartışmaya dahil olacak herhangi bir demeçte bulunmadı hem de televizyonda kendisine tanınan konuşma hakkını kullanmadı.⁹¹²

Burada Cumhurbaşkanı Evren'in ve yasaklı siyasilerin tutumlarını değerlendirmek gerekirse, esasında herkesin karşı cepheyi genişletmek istemediğini söylemek mümkündür. Tabii burada Evren'in daha rahat olduğu söylenebilir. Zira kendi argümanlarını savunan ve yasaklı siyasileri karşısına alan güçlü bir iktidar propagandasının varlığı, kuşkusuz ona bu rahatlığı sağlıyordu. Dolayısıyla halk oylaması süresince sessiz kalması, yasaklı liderlere karşı olan fikirlerin savunulmayacağı anlamına gelmiyordu. Yasaklı liderlerin 12 Eylül öncesindeki faaliyetlerine yönelik eleştiriler, en sert bir biçimde ANAP tarafından seslendiriliyordu. Öte yandan Evren, yapacağı aleni bir “hayır” çağrısının kendisi için bir risk taşıdığını da düşünüyor olmalıydı. Bu risk, sandıktan çıkacak aksi bir sonuç ihtimalinde, geçmişteki söylemlerinin altında kalma yükü idi. Evren, her ne kadar 1986 yazında ve sonrasında yasaklar meselesinde nötr bir pozisyon alsa da, öncesinde anayasanın savunucusu olarak iddialı laflar da etmiş idi. İlgili bölümde belirttiğimiz üzere, anayasada istemediği ve prensiplerine uymayan bir değişikliğin gerçekleşmesi ve halk tarafından da onaylanması ihtimalinde, “Çeker giderim” demesi hafızalardan silinmiş değildi. Bu anayasa değişikliğinde yapacağı aleni bir “hayır” çağrısı, yasakların kaldırılmasına karşı olduğunun da “açık ilanı” olur; olası bir “evet” sonucunda, geçmişte söylediği bu sözün sancılarını yaşayabilirdi. Dolayısıyla Evren bunun hesabını da yapmış olmalıydı. Evren'in bu tavrına dair söylenebilecek bir diğer husus da, aldığı bu pozisyon ile halk oylamasındaki iki sonuçtan da kendisine pay çıkarabileceği gerçeğiydi. Cüneyt Arcayürek bu durumu şöyle değerlendiriyor:

⁹¹⁰ “Evren YSK'na bildirdi: ‘Gerekirse konuşacağım’”, **Güneş**, 17.08.1987.

⁹¹¹ “Evren'in kulağı, Ecevit'te”, **Hürriyet**, 18.08.1987.

⁹¹² “Evren'den TRT'ye başvuru yok”, **Hürriyet**, 04.09.1987.

“6 Eylül’de ‘evet’ çıkarsa 12 Eylül dönemi sorumluları, demokratik kuralların işlemesine önayak olduklarını düşünebilir, kendilerine olumlu bir pay çıkarabilirler. ‘Hayır’ sonucu alınırsa halkın 12 Eylül’ü, bugün lime lime olan 1982 Anayasasını bu kez ‘daha özgür bir ortamda onayladığı’ sonucuna varabilirler, söyleyebilirler.”⁹¹³

Neticede Evren “aradan çıkarak”, okları doğrudan üzerine alma riskinden sıyrılıyor, yasakların kaldırılmasına karşı olduğunu bildiği iktidarın propagandasıyla da yasaklı liderlerin “başıboş kalmayacağından” emin oluyordu. Yine bu pozisyonla iki sonuçta da kendisine pay çıkarabilecek bir alanda kalmış oldu. Yasaklı liderler, bilhassa Demirel için de Evren bir süredir direkt bir hedef olmaktan çıkmış idi. Evren’in yasakların kaldırılmasının önünde duran engel pozisyonundan çıkmasıyla birlikte, Demirel’in direkt hedefi artık Özal ve ANAP idi ve şimdi de karşı cepheyi genişletmeyi manasız görüyordu. Dolayısıyla 12 Eylül Darbesinin meşruiyetine ve 12 Eylül’ü yapanlara dair bir tartışmanın halk oylaması sürecinde arka plana geçmesini, şartların getirdiği bir sonuç ve ortak bir pragmatizm olarak görmek mümkün idi.

5.6. HALK OYLAMASI ÖNCESİ ARTAN TANSİYON VE SON GELİŞMELER

6 Eylül yaklaştıkça siyasilerin mitingleri sıklaşıyor, söylenen sözler sertleşiyor, toplumdaki “evet-hayır” cepheleşmesi de derinleşiyordu. Bu tansiyonun arttığını gösteren en önemli olay 24 Ağustos’ta Isparta’da yaşandı. O gün Başbakan Özal’ın halk oylaması gezilerindeki durağı, Demirel’in memleketi Isparta oldu ve Başbakan, “evetçi” bir grubun protestolarıyla karşı karşıya kaldı. Olayların büyümesiyle birlikte protestocular ve polis arasında bir arbede yaşanırken, 17 kişinin gözaltına alındığı ve 2 kişinin de hastaneye kaldırıldığı öğrenildi.⁹¹⁴ Özal buradaki protestolara şöyle karşılık verdi:

Zannetmeyin ki tutulmuş bir avuç kişiden Özal korkar, benim yüreğim mangal gibi mangal! (...) Geldikleri yere giderler, hadi güle güle sizlere! İşte hesapları bu kadar. Bakınız çok değerli Ispartalılar, burada ufak bir hadise oldu. Bir avuç insanı getirdiler buraya ve toplantımızı aynen 1980 öncesi gibi, aynı o günler gibi yapmaya çalıştılar. Kulağınıza küpe olsun, bütün memleket de bu bir ön ihtar olsun ve bütün memleketimdeki insanlara diyorum ki; düşününüz, işte 1980 öncesinin misalini yapmak istiyorlar. Ama Özal varken yapamayacaklar,

⁹¹³ Cüneyt Arcayürek, “Köşk’ün Rezervi”, **Cumhuriyet**, 19.08.1987.

⁹¹⁴ “Özal’a ‘yuh’lu protesto”, **Cumhuriyet**, 25.08.1987.; “Isparta’da üzücü olay: Sopalar uçtu”, **Tercüman**, 25.08.1987.; “Demirel’in evinde ‘Özal’a Yuh’”, **Hürriyet**, 25.08.1987.

*mümkün değil! (...) Parayla tutulmuş bir avuç insan bu kadar olur. Şimdi anladınız mı hakikatleri? Türkiye'nin 1980 öncesine nasıl geldiğini anladınız mı?*⁹¹⁵

Özal, olayları DYP'nin organizasyonu olarak tanımlarken⁹¹⁶, yaşanan kargaşayı da “‘hayır’ için savundukları argümanların bir kanıtı” olarak sunmuş oldu.⁹¹⁷ Bir başka deyişle bu mesajla lense edilen şeydu ki, Isparta'daki olaylarla Demirel cephesi kavganın ve anarşinin ilk nüvelerini vermeye başlamış, yasaklıların dönmesi ihtimalinde 6 Eylül sonrasının fragmanı da sahnelenmiş idi.

Öte yandan aynı olaylar sırasında, “evet”i savunan grubun “mavi mavi masmavi” sloganları karşısında Özal'ın “Yunanlıların rengi de mavidir, mavi!” demesi, çokça yankı yaratan bir diğer hadise oldu.⁹¹⁸

DYP kanadında ise Isparta olaylarıyla ilgili organizasyon iddiaları reddedilirken, Özal'ın halkı tahrik ettiği savunuldu. Demirel şunları söyledi:

*Isparta'da her taraf maviymiş. 'Mavi Yunan bayrağı, mavi renk Doğu'daki çapulculardır' denmiş, 'Bunlar bir avuç gafildir' denmiş, 'Evet' pankartı taşıyan kadınlara 'Kaç para aldınız da bunları tutuyorsunuz?' denmiş... Mavi rengi seçenler Ispartalılar değildir, Ispartalılar seçmedi, Referandum Kanununu çıkaranlar seçti. O zaman beyaz seçselerdi bunları söyleyenler! Bunlar esef vericidir. Halka hakaret etmeye kimsenin hakkı yoktur.*⁹¹⁹

Isparta olaylarında Özal'ın sözleri ve kızgınlığı, bilhassa “mavi” lehine atılan sloganlara karşılık “Yunan rengi” çıkışı, muhalefetin dilinden düşmedi. Cindoruk, “Özal mavi renge Yunan rengi demiş, buna bakarsak turuncu da nonoş rengidir!” şeklinde bir çıkış yaparken⁹²⁰, Demirel'in Özal'a karşı “renk cevabı” ise şöyle oldu:

⁹¹⁵ “Başbakan Sayın Turgut Özal'ın Isparta'da Halka Hitaben Yaptığı Konuşma – 24 Ağustos 1987”, Başbakan Özal'ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 756.

⁹¹⁶ “Özal: DYP'liler komplo hazırlamış”, **Cumhuriyet**, 25.08.1987.

⁹¹⁷ Özal sonraki mesajlarında Isparta'daki olaylara atıf yapmayı ihmal etmedi. Örneğin:

“(...) İnşallah Türkiye'deki bütün insanların kulağına küpe olur. Bakın daha 'evet' bile almadan böyle gürültüler yaparlarsa, ya 'evet' alırlarsa ne gürültüler yapmazlar. 12 Eylül'ün de hesabını sorarlar, onu da söyleyeyim. İşte o zaman Türkiye baştan aşağıya karışır.” Bkz. “Başbakan Sayın Turgut Özal'ın Antalya'da Halka Hitaben Yaptığı Konuşma – 24 Ağustos 1987”, Başbakan Özal'ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 766, 767.

“(...) Bu bana bir şeyi hatırlattı; 1980'e gelirken memleket ikiye, üçe bölünmüştü. Kavga ortamına hep bu şekilde gelinmiştir. Siyasetçiler kendi menfaatlerini sağlamak için maalesef bazı gruplara bu şekilde sopa vermişler, silah vermişler ve bunu da demokrasi adına yapmışlardır. Bakınız bu, 1980 öncesinin metotlarını bize hatırlatsın. Referandum meselesi ortaya çıkıncaya kadar Türkiye'de böyle hadise çıkıyor muydu? İşte şimdi herkesin kulağına küpe olsun. Elinizi sıkı tutun; karar sizdedir, sorumluluk sizdedir.” Bkz. “Başbakan Sayın Turgut Özal'ın Sivas'ta Halka Hitaben Yaptığı Konuşma – 25 Ağustos 1987”, Başbakan Özal'ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 794.

⁹¹⁸ “Özal'a 'yuh'lu protesto”, **Cumhuriyet**, 25.08.1987.; “Isparta'da üzücü olay: Sopalar uçtu”, **Tercüman**, 25.08.1987.; “Demirel'in evinde 'Özal'a Yuh'”, **Hürriyet**, 25.08.1987.

⁹¹⁹ “Demirel: Olay provokasyon”, **Tercüman**, 26.08.1987.

⁹²⁰ “Cindoruk: DYP tertibi yok”, **Tercüman**, 25.08.1987.

*Cenabı Allah denizleri, gökleri, ırmakları mavi yaratmış, çölleri ise turuncu!*⁹²¹, *Aydan çekilen fotoğraflar dünyayı mavi göstermektedir. Gök mavi, hayat olan su, yani denizler, okyanuslar mavidir. Maviyi Yunan bayrağı gibi göstermenin ne manası var?*⁹²²

Ecevit'in benzetmesi daha başkaydı:

*Televizyonda NATO manevralarını seyretmişsinizdir. Komünist ülkelerin savunma ittifakı olan Varşova Paktı orduları o manevralarda turuncu renk ile, Türk askerleri ise mavi kuvvet şeklinde gösterilir. Ne demek mavi Yunan rengidir? Bunu sıkılmadan nasıl söyleyebiliyor?*⁹²³

Erdal İnönü ise bu durumun, “Başbakan Özal’ın içine düştüğü şaşkınlığın bir örneği” olduğunu söylüyordu:

*Gök mavisini, deniz mavisini, bütün insanların paylaştığı mavileri bir ulusun bayrağında olan renk diye nitelendirmek, şaşkınlıktan başka bir şey değildir. Atatürk’ün de gözleri masmaavidir! Renklerin kendisine karşı olduğunu sanmak, ruh doktorlarının ilgilenmesi gereken bir durumdur.*⁹²⁴

MÇP Genel Sekreter Yardımcısı Bahaddin Ergezer’in benzetmesi de referandum renklerine yüklenen “milliyetçi” mananın tezahürü idi: “6 Eylül’de kullanılacak mavi oyların rengi Göktürklerin rengidir. Turuncu ise kirli denizlerin rengidir.”⁹²⁵

Görüldüğü gibi “evet-hayır” düellosu aynı zamanda “mavi-turuncu” düellosu oluvermiş idi. Renklerin tasvirleri ise çeşitliydi: Yunan rengi, nonoş rengi, gök rengi, ırmak rengi, çöl rengi, Göktürk rengi, kirli deniz rengi, Atatürk mavisini, komünizm turuncusu...

Son dönemde iki taraf da propagandalarını yoğunlaştırdı. Başbakan Özal, ANAP aleyhinde birleşen muhalefeti “Haçlı cephesine” benzetirken; eski-yeni, geriye dönüş-ileriye gidiş ayrımlarını da derinleştiriyordu.⁹²⁶ Gitgide daha yoğun bir biçimde “hayır” oyları ile mal yokluklarının, siyasi istikrarsızlığın, kaçakçılık ve karaborsacılığın, kavganın ve anarşinin geri geleceği özdeşleştirilmekteydi. Bununla birlikte Demirel cephesi ile olan atışmaların da artmasıyla, Demirel’in yaptığı müsteşarlık göndermelerine karşılık, Özal da konuşmalarında aynı döneme dair Demirel’i çelişkide bırakma gayesindeydi. 1979 sonunda “ille bu işi sen yap” çağrılarıyla Başbakanlık Müsteşarı olduğunu belirten Özal, yine Demirel’in isteğiyle

⁹²¹ “Demirel: İnsanlık öldü mü yahu?”, **Hürriyet**, 25.08.1987.

⁹²² “Demirel’den Özal’a Kayseri’den cevap: ‘Dünya mavi yaratıldı’”, **Güneş**, 27.08.1987.

⁹²³ “Ecevit referandum renklerini yorumladı: ‘Mavi Türk... Turuncu komünist’”, **Hürriyet**, 28.08.1987.

⁹²⁴ “İnönü: ‘Özal ruh doktorluk’”, **Cumhuriyet**, 26.08.1987.

⁹²⁵ “Türkeş’ten 4 öğüt”, **Tercüman**, 31.08.1987.

⁹²⁶ “Özal: ‘Karşımızda Haçlı cephesi kurdular’”, **Güneş**, 03.09.1987.

bakanlardan da yetkin bir şekilde ekonominin başına getirildiğini söyledi ve ülkenin “yokluklar diyarı” olduğu dönemde, zor şartlarda yüksek bir efor harcadığını anlattı. Buna karşın 1983’te parti kurmak istediğinde Demirel’den hiçbir destek görmediğini ve sonrasında da “tu kaka” yapıldığını vurguladı:

Demirel’e ilk parti kurduğum sıralarda sordum, ‘Ne diyorsunuz?’ dedim. ‘Sakın kurma’ dedi. Çünkü kendi kuracakmış. Ondan sonra da yollarımız ayrıldı tu kaka olduk, haberiniz olsun. Ondan evvel ‘Altın çocuk, şunları yapar, bundan daha kıymetlisi yoktur, elektronik beyindir’ diyen kendisi, şimdi de işine gelmediği için, söylemekten utandığım kelimelerle bize hücum ediyor.’⁹²⁷

Özal’ın Demirel’e yönelttiği riyakârlık ve koltuk hırsı imaları sonrasında da devam etti. Bu açıdan 29 Ağustos’ta Kahramanmaraş mitingindeki sözleri de dikkat çekiciydi: “Kazık mı kaktın kardeşim, kazık mı kaktın? Ne olur, başkası gelse ne olur?”⁹²⁸

Özal televizyon konuşmasında son mesajlarını halka verirken, hem

Bana garip gelen husus, bu eski siyasilerin millete bir ‘hayır’ deme hakkını bile fazla görmeleridir. Bu onların halkoyuna olan, demokrasiye olan inançsızlıklarıdır. Demokrasi nalıncı keseri mi hep kendine yontasın? Millet’in oyuna haciz mi koydun? Millet isterse ‘hayır’, isterse ‘evet’ der

sözleriyle “hayır” tercihinin de demokratik bir tercih olduğunun altını çiziyor, hem de halk oylaması kampanyası süresince dikkat çektiği yakın geçmişin olumsuzluklarını tekrarlayarak, “hayır” çağrısını yineliyordu: “(...) Evet dersiniz, 1970’li yıllarda bıraktıkları yerden devam ettirme iznini kendi ellerinizle verirsiniz. Ya da ‘5 yıl daha başımızı dinleyelim, huzurumuzu bozmayalım’ deyip ‘hayır’ oyunu bastırırsınız! Kararınız ne yönde olursa olsun başımızın üstündedir.”⁹²⁹

DYP kanadı da halk oylamasının son dönemecini ANAP’a olan eleştirilerin dozunu epeyce yükselterek geçirdi. Demirel; iktidarı bozgunculuk ve münafıklıkla, yolsuzluğa batmakla, halka suç işletmeye çalışmakla suçlamaya devam etti.⁹³⁰ 2 Eylül’de yaptığı basın toplantısında ise bir “referandum beyannamesi” açıkladı ve

⁹²⁷ “Başbakan Sayın Turgut Özal’ın Sivas’ta Halka Hitaben Yaptığı Konuşma – 25 Ağustos 1987”, Başbakan Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 795, 796.; “‘Altın çocuktum, tu kaka oldum’”, **Hürriyet**, 26.08.1987.; “Başbakan Sayın Turgut Özal’ın Burdur’da Halka Hitaben Yaptığı Konuşma – 24 Ağustos 1987”; Başbakan Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 779, 780.

⁹²⁸ “Özal’dan eskilere: ‘Kazık mı kaktınız kardeşim?’”, **Hürriyet**, 30.08.1987.; “‘Kazık mı kaktın kardeşim’”, **Tercüman**, 30.08.1987.

⁹²⁹ “Ekranında propaganda Özal ile başladı: ‘Meseleyi hafızanıza bırakıyorum’”, **Hürriyet**, 31.08.1987.

⁹³⁰ “‘Böylesine alçalma’”, **Tercüman**, 28.08.1987.; “‘Yüreğin varsa seçim yap’”, **Tercüman**, 04.09.1987.

buradaki vurgusu siyaset üstü oldu. Herkesi rejimin hukuki hatasının ve demokrasi ayıbının tamiri için ‘evet’ demeye çağırdı:

*Mücadelemiz ayıplı demokrasiye razı olma veya kusursuz bir demokrasi kurma mücadelesidir. Geçici 4. maddenin getirdiği kısıtlama siyaset yapma ve yapmamanın çok ötesindedir ve rejimin hukukiliği ile ilgilidir. İktidar, siyasi kısıtlılığın sürdürülmesi için oy kullanmanızı istemek suretiyle tüm hukuk kurallarını ve anayasayı ihlal etmektedir. Aslında referandumda kullanılacak ‘hayır’ oyu dahi rejimi hukuki bir zemine getirmiş olmayacak, aksine rejimin hukuki hatasını sürdürmüş olacaktır. Bugünkü rejimin hukuki hatasının ve demokrasi ayıbının tamiri, 6 Eylül halk oylamasında kullanacağınız ‘evet’ oyları ile gerçekleşebilecektir. İktidarını sürdürmeyi, bu kişilerin siyasi yasaklılığının devamına bağlamış olan bugünkü hükümete fırsat vermeyiniz. Yüce milletimi referandumda ‘evet’ deme suretiyle hukuka, insanlık haysiyetine, insan haklarına ve anayasaya aykırılığı ortadan kaldırmaya davet ediyorum. Zira yalnız ‘evet’ tir ki millet iradesini zedelenmekten kurtaracak ve maşeri vicdanın şeref payesini en yücelere çıkaracaktır. Bu beyannameyi demokrasinin geçirdiği mücadeleleri belirtmek ve muhtemel bir yenilgiyi önlemek maksadıyla milletimizin yüksek aklı selimine tevdi ediyorum. Yaşasın yasaksız Türkiye, yaşasın hür, demokrat, mamur ve müreffeh Türkiye, yaşasın korkusuz ve mutlu insanların büyük Türkiye’si!*⁹³¹

Muhalefetin televizyonda kendilerine tanınan propaganda konuşmalarını da Hüsamettin Cindoruk, Rahşan Ecevit ve Erdal İnönü yaparken, “evet” çağrılarını; halk oylaması boyunca yürüttükleri propaganda ve savundukları argümanlar eşliğinde yinelediler.⁹³²

Görüldüğü üzere Türkiye’de 1987 yazı, sıcağı sıcağına siyaset ile ve siyasal hakların iadesi üzerinden yaşanan kıyasıya bir “evet-hayır” rekabetiyle geçti. “Hayır” tarafında iktidar, iktidarın daha baskın olduğu görülen televizyonun ileti gücü, güvenlik kaygısını ön planda tutan, 12 Eylül öncesinin kötü hatıralarını unutmuyarak halk oylamasında riske girmek istemeyen, yasaklı ama sevdiği siyasetçiler olsa da, sevmediklerinin geri gelmemesi için “hayır”ı yeğleyen halk kitleleri vardı. “Evet” tarafında ise yasaklı liderlerin partileri ile ana muhalefet, ağırlıklı bir biçimde basın, yasaklı liderlerin geri dönmesini isteyen, “evet”i demokratikleşmenin ve hakkaniyetin doğal bir sonucu olarak gören ve ANAP’a olan muhalefeti ön planda tutan kesimler bulunuyordu. Fakat bu bir genel seçim değildi ve dolayısıyla birçok değişkenin

⁹³¹ “Demirel’den referandum beyanamesi: ‘Anayasa hukuksuz’”, **Cumhuriyet**, 03.09.1987.

⁹³² “İnönü: ‘Özal yalan söylüyor’”, **Hürriyet**, 02.09.1987.; Cindoruk TV’de konuştu: ‘Evet demekle anarşi olmaz’”, **Tercüman**, 03.09.1987.; “İnönü: Evet’le yeni dönem”, **Cumhuriyet**, 04.09.1987.; “Rahşan Ecevit radyo ve TV’de konuştu: ‘Demokrasi Özal’ın umurunda değil’”, **Cumhuriyet**, 04.09.1987.; “‘Kaderimiz Özal’ın ruh haline bağlı’”, **Hürriyet**, 05.09.1987.

sandığa yansıması, 6 Eylül’ün akıbetini gizemli kılıyordu. Son yapılan anketler ise “evet”in daha ağır bastığını söylüyordu.⁹³³

Son gün gazetelere yansıyan ilanlar “evet” ve “hayır”a yönelik son çağrılar ifade ediyordu. Bu ilanlar giderek bir merkez sağ hesaplaşmasına dönen referandumun bahse konu partilerine aitti: ANAP ve DYP. Ayrıca parti isminden bağımsız da “evet” ve “hayır” lehine çağrı ilanları söz konusuydu. Bu son çağrılar ile birlikte gözler sandıklara çevriliyordu.⁹³⁴

5.7. 6 EYLÜL 1987 HALK OYLAMASI VE SONUÇLARI: KAZANAN KİM?

6 Eylül 1987 günü tüm yurtta oy verme işleminin sona ermesi ve sandıkların kapanmasıyla birlikte gözler çıkacak sonuçlara çevriliyordu; ta ki Başbakan Özal’ın açıklamasına kadar. Özal sandıklar kapanır kapanmaz ve sonuçlar açıklanmadan önce bir açıklama yaptı, ANAP MKYK’da aldıkları kararı duyurdu: erken seçim!⁹³⁵ Dolayısıyla Türkiye, halk oylamasının sonuçlarını aynı zamanda 2 ay sonra bir genel seçime gidileceğinin bilinciyle beklemeye koyuldu.

Sandıktan gelmeye başlayan ilk sonuçlar ise “evet-hayır” yarışının başa baş ilerlediğini gösterdi. “Evet” oyları yüzde 50’nin biraz üzerinde seyrediyor, “hayır” oylarını nefesinde hissediyordu. İlerleyen saatlerde de yarışın bu şekilde at başı geçmesi, heyecanı bir kat daha arttırmaktaydı.⁹³⁶ Öyle ki “evet”lerin çok az bir farkla

⁹³³ Son günlerde sonuçları basına yansıyan anketlerden bazıları şöyleydi:

30 Ağustos / Milliyet – Evet %44, Hayır %43 (KONDA), 1 Eylül / Hürriyet – Evet %58,8, Hayır %41,2 (KAMAR), 2 Eylül / Sabah – Evet %48,4, Hayır %43,8, Kararsız %7,8 (PIAR), 3 Eylül / Güneş – Evet %54, Hayır %41, Kararsız %5 (KAMOY), 4 Eylül / Cumhuriyet – Evet %47, Hayır %44, Kararsız %9 (Veri Araştırma A.Ş)

Bkz. “2 Ağustos’tan Bugüne 6 Eylül Anketleri”, **Cumhuriyet**, 04.09.1987.; “Cumhuriyet’in 6 Eylül Halk Oylaması Anketi sonuçlandı: Evet %47 Hayır %44 Kararsız %9”, **Cumhuriyet**, 04.09.1987.

⁹³⁴ Bkz. Ekler Bölümü; ek s. 5, ek s. 6, ek s. 7, ek s. 8.

⁹³⁵ Başbakan Özal, erken genel seçim ile ülkenin sürekli bir seçim atmosferinde olmasının önüne geçileceğini ve bazı çevrelerin 1983 seçiminin ülkeyi yeterince temsil etmediğine dair söylemlerinin de son bulacağını belirtti. Halk oylamasının sonuçlarını beklemeden alınan erken seçim kararı, Başbakan Özal’ın zaten bunu önceden planladığının bir işareti oldu. Bkz. “Başbakan Sayın Turgut Özal’ın 19. Basın Toplantısı – 6 Eylül 1987”, Başbakan Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 845, 846.; “Ve referandum günü sürpriz karar: Erken Seçim – Özal’dan ‘hodri meydan’”, **Hürriyet**, 07.09.1987.

⁹³⁶ Gece saatlerinde TRT’nin, bilgi akışındaki problemler nedeniyle verileri aktaramaması, sonuçlara dair belirsizliği körükleyen bir diğer unsur oldu. Bkz. Hilkat Saydamer, “Referandum/TRT’nin Basiretsizliği: TeReTandum”, **Nokta**, Yıl: 5, Sayı: 37, 20.09.1987, s. 30, 31.; “TRT’ye Tepki”, **Tercüman**, 07.09.1987.

önde olması ve bazı sandıklarda sayımın devam etmesi ertesi günün gazetelerine de yansdı. “Kıl payı evet” başlıkları atılıyor, ancak kesin cümlelerden kaçınılıyor ve hemen ekleniyordu: “Sandıkların sayımı devam ediyor”.⁹³⁷

Ne var ki ertesi günün ilk saatleriyle birlikte “evet”in galip geldiği netlik kazandı⁹³⁸, üç gün sonra da YSK kesin sonuçları duyurdu:

Tablo 1: 6 Eylül 1987 Halk Oylaması Sonuçları

Kayıtlı Seçmen Sayısı	26.095.630
Geçerli Oy Sayısı	23.347.856
Katılım Oranı	%93,64
Evet Oyu Sayısı	11.711.461
Hayır Oyu Sayısı	11.636.395
Evet Oyu Oranı	%50,16
Hayır Oyu Oranı	%49,84
Evet-Hayır Oyları Arasındaki Sayı Farkı	75.066

Kaynak: “Yüksek Seçim Kurulu Kararı”, **Resmi Gazete**, 12.09.1987.

Tablo 2: 6 Eylül 1987 Halk Oylaması Sonuçlarının İllere Göre Oy Dağılımı

İL	EVET SAYISI	HAYIR SAYISI	EVET ORANI	HAYIR ORANI
Adana	408.229	331.473	%55,19	%44,81
Adıyaman	71.350	79.347	%47,35	%52,65
Afyon	141.337	156.868	%47,40	%52,60
Ağrı	59.912	66.754	%47,30	%52,70
Amasya	80.156	90.691	%46,92	%53,08
Ankara	752.674	777.758	%49,18	%50,82
Antalya	242.971	204.042	%54,35	%45,65
Artvin	65.751	45.127	%59,30	%40,70
Aydın	197.141	200.998	%49,52	%50,48
Balıkesir	261.980	275.392	%48,75	%51,25
Bilecik	42.945	46.805	%47,26	%52,74
Bingöl	35.805	38.574	%48,14	%51,86
Bitlis	30.294	50.724	%37,39	%62,61
Bolu	106.834	156.411	%40,58	%59,42
Burdur	59.186	73.689	%44,54	%55,46
Bursa	367.632	385.718	%48,40	%51,20
Çanakkale	115.780	128.813	%47,34	%52,66

⁹³⁷ “Evetler kıl payı önde: Evet: %50,22 Hayır: %49,78”, **Cumhuriyet**, 07.09.1987.; “Evet kılpayı... ANAP itiraz hazırlığında... Yüzler Gülmüyor – Saat 04.00’te kesin olmayan sonuç: Evet %50,24 Hayır %49,76”, **Hürriyet**, 07.09.1987.; “Kılpayı Evet”, **Tercüman**, 07.09.1987.; “Saat 04.00’te ‘Evet’ler ‘Hayır’ların hemen önündeydi: Nefes Nefese”, **Güneş**, 07.09.1987.

⁹³⁸ “Yasaklar kalktı, hedef seçim”, **Cumhuriyet**, 08.09.1987.

Çankırı	44.947	70.274	%39,01	%60,99
Çorum	121.225	158.294	%43,37	%56,63
Denizli	177.861	170.127	%51,11	%48,89
Diyarbakır	170.160	113.816	%59,92	%40,08
Edirne	132.879	79.198	%62,66	%37,34
Elâzığ	108.912	85.629	%55,98	%44,02
Erzincan	47.886	69.489	%40,80	%59,20
Erzurum	121.340	202.021	%37,52	%62,48
Eskişehir	157.057	168.747	%48,21	%51,79
Gaziantep	223.239	159.989	%58,25	%41,75
Giresun	90.960	124.465	%42,22	%57,78
Gümüşhane	35.145	71.359	%33,00	%67,00
Hakkâri	35.152	20.334	%63,35	%36,65
Hatay	235.680	178.674	%56,88	%43,12
Isparta	128.188	51.890	%71,18	%28,82
İçel	254.219	218.306	%53,80	%46,20
İstanbul	1.458.789	1.460.610	%49,97	%50,03
İzmir	729.255	523.438	%58,21	%41,79
Kars	130.254	124.080	%51,21	%48,79
Kastamonu	108.040	121.108	%47,15	%52,85
Kayseri	139.986	245.422	%36,32	%63,68
Kırklareli	95.889	66.622	%59,00	%41,00
Kırşehir	42.840	58.292	%42,36	%57,64
Kocaeli	229.164	151.655	%60,18	%39,82
Konya	313.557	460.323	%40,52	%59,48
Kütahya	131.271	149.735	%46,71	%53,29
Malatya	76.229	189.638	%28,67	%71,33
Manisa	307.705	254.984	%54,68	%45,32
Kahramanmaraş	151.254	146.165	%50,86	%49,14
Mardin	136.886	67.183	%67,08	%32,92
Muğla	151.229	123.094	%55,13	%44,87
Muş	30.144	61.976	%38,10	%61,90
Nevşehir	59.868	67.795	%46,90	%53,10
Niğde	110.294	117.324	%48,46	%51,54
Ordu	136.261	178.617	%43,27	%56,73
Rize	102.505	69.385	%59,63	%40,37
Sakarya	148.856	160.205	%48,16	%51,84
Samsun	271.040	246.017	%52,42	%47,58
Siirt	93.642	61.678	%60,34	%39,66
Sinop	70.318	59.416	%54,20	%45,80
Sivas	122.045	191.851	%38,88	%61,12
Tekirdağ	128.471	91605	%58,38	%41,62
Tokat	133.660	167.342	%44,41	%55,59
Trabzon	159.642	172.631	%48,05	%51,95
Tunceli	45.130	12.197	%78,72	%21,28
Şanlıurfa	130.125	133.422	%49,37	%50,63
Uşak	63.772	76.606	%45,43	%54,57
Van	78.407	94.230	%45,42	%54,58
Yozgat	74.238	148.889	%33,27	%66,73
Zonguldak	312.625	192.201	%61,93	%38,07
İller Toplamı	11.605.417	11.497.531	%50,23	%49,77

Gümrük Kapıları Toplamı	106.044	138.864	%43,30	%56,70
Türkiye Toplamı	11.711.461	11.636.395	%50,16	%49,84

Kaynak: “Yüksek Seçim Kurulu Kararı”, **Resmi Gazete**, 12.09.1987.

Şekil 57: 6 Eylül 1987 Halk Oylaması Sonuçlarına Harita Üzerinden Bakış

Kaynak: Hürriyet, 08.09.1987.

Görüldüğü gibi anayasanın geçici 4. maddesinin kaldırılması yalnızca 75 bin oy farkla mümkün olabildi. Dolayısıyla böyle bir halk oylamasında çoğunluk hangi tarafta olursa olsun bir tarafın lehine veya aleyhine büyük çıkarımlarda bulunmak kolay değildi. Bu sonuçla birlikte halk oylaması ne herkesin çok memnun olduğu ne de kararlar bağladığı bir sonuç ortaya çıkardı. Sandıklar öyle bir kanaat getirdi ki, herkes kendine yontabilecek alanlar bulabilirdi. Neticede mavi oylar ağır bastı ve siyasi yasaklar kalktı. Ancak mevcut nicelik, oylamayı zafere dönüştürmüyordu ve “hayır”ı sırtlayan iktidar da toplumda yine yüzde 50’ye yaklaşan bir duvar örebilmiş idi. Yapılan ilk değerlendirmelerde de halk oylamasının sağladığı bu dengeye dikkat çekiliyordu:

Türkiye’de referandum yarısı boş ya da yarısı dolu bir kadehe döndü. İsteyen bir yarısına bakarak iyimserlik edebiyatına girişebilir, isteyen öteki yarısına bakarak kötümserlik söylevleri çekebilir. (...) Gel de şimdi nutuk at bakalım: ‘Halkın sesi hakkın sesidir!’ Hangi halkın sesi? Halk ikiye ayrılmış; bir bölüğün sesi ‘evet’ diyor, öteki bölük ‘hayır’ diye haykırıyor. Hakkın sesi hangisi?’⁹³⁹

⁹³⁹ İlhan Selçuk, “Yarısı Boş, Yarısı Dolu Bir Kadeh...”, **Cumhuriyet**, 08.09.1987.

*Büyük kayıplara karşı elde edilen yengilere ‘Pirüs zaferi’ denir. (...) Yenene hiçbir yarar sağlamayan kuşkulu bir yengi anlamına gelen ‘Pirüs zaferi’ bizim halk oylaması sonuçlarına uygun bir deyiş olacak bu gidişle...*⁹⁴⁰

*İster kıl payı ile ister fotofinişle deyin, referandumda yasakların kalkması için verilen oylar inanılmaz bir uyarı niteliğini taşıyor: ‘Sizin yasaklarınız demokrasi için gerekiyorsa kalsın, ama biz de sizi pek öyle bağrımıza basmak niyetinde değiliz.’ demeye getiriyor halk.*⁹⁴¹

*Evet ve hayır oylarının bu kadar yakın olması, aslında çok anlamlı. Bana göre, toplum bir yandan ‘hayır’ vererek istikrar ve huzurdan vazgeçmek istemiyor, öte yandan da ‘evet’ vererek özgürlüklerden yana olduğunu gösteriyor.*⁹⁴²

*(...) eski politikacıların siyasi haklarının tüm oyların binde 4.6’sı kadar bir farkla iade edilmesi de göstermektedir ki, halkımız eski siyasilere ‘kerhen evet’ demiştir. Bunu yaparken halkımız bir yandan tüm dünyaya ‘Türkiye artık ayıplı bir demokrasiye razı olmayacak düzeye gelmiş bir ülkedir’ mesajını vermiş, öte yandan da eski siyasilere, ‘haklarınıza evet ama size hayır’ demiştir.*⁹⁴³

*(...) referandumda ‘evet’le eski, ‘hayır’la yeni bütünleştirildi. Ve sonuç olarak Türk toplumunun yarısı kavga ve eski çağrışımına ‘hayır’ dedi. Öteki yarısı da yasakların kalkmasına ‘evet’ diyerek ‘kavga ve geriye dönüş’ tehditlerine rağmen Özal’a ihtarda bulundu.*⁹⁴⁴

*Millet kendi iradesiyle dengeledi bu işi. Çok ayıp bir suali hiç ayıp işlemeden cevapladı. Hem siyasi haklar iade edildi hem de ne şiş yandı ne kebab. Bu bakımdan kimse kimseyi suçlamamalıdır artık. Hiç kimse yüreğinde bir mağlubiyet ezikliği duymamalıdır, hiç kimse de galibiyet sarhoşluğuna kapılmamalıdır.*⁹⁴⁵

*Seçmen kimseye kaybettirmemiştir ama kimseye de gereğinden fazla kazandırmamıştır. ‘Hayır’ oylarının düzeyi Türk halkının eskinin özlemiyle yanıp tutuşmadığını, bilakis eskiye dönük bir kaygıyı hala taşıdığını göstermiştir. Ama bu kaygı, dört eski lideri siyasetten yasaklı bırakacak bir düzeyde değildir. (...) Referandum sonuçlarına göre ne geçmişin yasaklı liderleri zafer kazanmış kumandandır ne de günümüzün başbakanı. Halk herkesi yerli yerine koymuştur; kimseden vazgeçmemiş ama kimseyi harcatmamıştır.*⁹⁴⁶

*Siyasi yasaklar kalsın mı? Evet kalsın. Eskiler gelsin mi? Hayır gelmesin. Haydi mübarek ola!*⁹⁴⁷

Böylece halkoyu, yasakları kaldırıyor ama kendince bir denge de güdüyordu.

Prof. Dr.Kemal Gözler, 1988’de kaleme aldığı makalesinde halk oylamalarının siyasi partilerin elinde amacından saptırılmaya müsait oylamalar olduğunu belirtmekle birlikte, genelde hükümetlere karşı bir silah olmaktan çok hükümetlerin elinde bir silah

⁹⁴⁰ Uğur Mumcu, “Pirüs zaferi!”, **Cumhuriyet**, 08.09.1987.

⁹⁴¹ Yalçın Doğan, “Herkes Uyarı”, **Cumhuriyet**, 08.09.1987.

⁹⁴² Bu görüş Doç. Dr. Nilüfer Göle’ye aittir. Bkz. “‘Halk hem istikrar hem özgürlük istiyor’”, **Hürriyet**, 07.09.1987.

⁹⁴³ Oktay Ekşi, “Kerhen evet...”, **Hürriyet**, 08.09.1987.

⁹⁴⁴ Taha Akyol, “Sandıktan çıkan...”, **Tercüman**, 08.09.1987.

⁹⁴⁵ Rauf Tamer, “Düşündürdükleri”, **Tercüman**, 08.09.1987.

⁹⁴⁶ İsmail Cem, “‘Muzaffer’ taraf ancak seçmen olabilir”, **Güneş**, 08.09.1987.

⁹⁴⁷ Hasan Pulur, “Haydi mübarek ola!”, **Güneş**, 08.09.1987.

olduğunu; ancak Türkiye’de bunun tersinin geçerli olduğunu öne sürüyor. Zira halk oylamalarında hükümete karşı güç birliği yapacak olumsuz çoğunlukların varlığı ile hükümetin istemediği sonuçların çıkmasını daha olağan görüyor.⁹⁴⁸ Nitekim 1987 ve 1988 tecrübeleri de bu istikamette sonuç verdi ancak Gözler’in bahsettiği “olumsuz çoğunluk” yani hükümetin karşısında birleşen “evet” çoğunluğu 1987 Halk Oylamasında öylesine çeşitli bir mozaik idi ve 1987 Halk Oylamasında sorulan soru öylesine çeşitli anlamlarla bezendi ki seçmenin birbirinden farklı öncelikleri oldu ve söz konusu “olumsuz çoğunluk” ancak kıl payı farkla iktidara karşı sonuç alabildi.

Halk oylamasında sorulan soru tekti ancak öncesinde oluşan atmosfer ve siyasi hesaplar birden çok soruyu insanların aklına kazıdı. Neticede halk oylaması eski-yeni ayrımı, geriye dönüş-ileriye gidiş savaşımı, anarşi-huzur ikilemi, demokrasi ve insan hakları önceliği, Özal-Demirel rekabeti, solun geleceğine yönelik düşünceler gibi birbirinden farklı motiflerle harmanlanmış idi. Prof. Dr. İlhan Tekeli, halk oylamasına yüklenen bu çeşitlilik doğrultusunda insanların birbirinden farklı sorulara cevap verdiğini söylerken, görece gelişmiş yerlerin daha çok soyut bir demokrasi sorusunu cevaplandırmayı seçtiğini, daha az gelişmiş yerlerde ise somut soruların ön plana çıktığını belirtiyor.⁹⁴⁹ Siyaset Bilimci Doğu Ergil de demokrasi, insan hakları ve “suçsuz ceza olmaz” ilkeleri kapsamında eski liderlerin aklandığını ancak tüm bunların soyut birer kavram olmalarından ve toplumun soyutu en son kavradığından hareketle somut problematiklerin de halk oylamasında yeterince yer bulduğunu vurguluyor.⁹⁵⁰ Öyle ki “evet”in soyut argümanları ve demokrasi vurgusu toplum genelinde bir oy fazla gelebilmişti ancak halk oylamasındaki temel vurguyu böyle görmeyen toplumun diğer kısmı da “hayır”ın “somut” temalarını ve kuvvetle muhtemel başta güvenlik kaygısını ön planda tutmuş idi.

Demokrasi olgusundan hareket ederek yüzde 50’ye yaklaşan “hayır” oyları nedeniyle oylamaya karamsar bakanlar olmakla birlikte, yine bu olgudan hareketle “kıl payı evet” üstünlüğünü çok anlamlı ve değerli bulan görüşte birleşenler de vardı. Bu görüş; halk oylamasının, içerisinde farklı hesapları barındırması, özünden saptırılarak

⁹⁴⁸ Kemal Gözler, “Halkoylamasının Değeri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 40, Sayı: 1, 1988, ss. 97-111.

⁹⁴⁹ “Prof. Dr. İlhan Tekeli: ‘Oylar gittiği yeri sevdi’”, *Yeni Gündem*, Yıl: 4, Sayı: 20, 13-19 Eylül 1987, s. 24.

⁹⁵⁰ “Doç. Dr. Doğu Ergil: Özal çok isabetli bir karar vermiştir”, *Yankı*, Sayı: 859, 14-20 Eylül 1987, ss. 17-19.

siyasi rekabet ile fazlaca mezcedilmesi ve kişi temalı ilerlemesi nedeniyle, bu bulanık ortamdan “küsurlu da olsa evet”in çıkmasını demokrasi adına çok önemli bir kazanım addediyordu. Hakikaten, “Oylanan demokrasi oldu ve toplumun diğer yarısı bunu reddetti” gibi bir yüzeysel bakış çarpıtıcı ve yanıltıcı olurdu. Örneğin İsmail Cem, “hayır” oylarındaki fazlalığı, toplumdaki demokrasi azlığı olarak görmeyenlerdendi ve getirdiği izahat oldukça anlamlıydı:

Amacından saptırılıp bir Özal-Demirel kavgasına, eski-yeni hesaplaşmasına, güvensizlik-pahalılık ikilemine dönüştürülen bu referandumda ‘hayır’lar demokrasi isteksizliğini değil, güvensizlik ve kaygıyla özdeşleştirilen ortamdan uzak durma kaygısını yansıtır. (...) ‘Hayır’ diyen birçok vatandaş, ideal demokrasi ile yaşanan demokrasi arasında bir tercihe zorlanmış ve ‘eski liderlere güç katmanın’ ideal demokrasi açısından doğru gözükmesine rağmen günlük ve yaşanan demokrasiye pratikte zarar vereceğini ‘yanlış ya da doğru’ varsaymıştır. (...) Açıkçası dünyanın neresinde olursa olsun, vatandaşın güncel ve acil sorunlarını bu ölçüde etkileyen bir tercihte, güncel sorunların ideal demokrasiden daha öncelikli bir saik oluşturmaya doğaldır. Şunu da ekleyebiliriz: Böylesine ters bir tercih karşısında ve amacından saptırılmış bir referandumda bile Türk halkının önemli bir bölümü ideal demokrasiyi her şeyin önünde tutmuş, benzer koşullarda başka ülkelerin göstereceği demokrasi tutkusundan daha fazlasını ‘evet’ oyları içerisinde sergilemiştir.⁹⁵¹

Murat Belge de demokrasi ölçütünden hareketle “evet” lehine olan binde 4’lük farkı yabana atmıyordu:

Referandumda toplumu iki eşit parçaya bölen ölçüt son analizde demokrasi idi. Tabii toplumun tamamının bunu ne dereceye kadar böyle kavradığı hayli tartışma götürür. Çoğu kişi için sorun ilkelerle değil, kişilerle ilgili bir sorun haline gelmişti. Geçmişin hayal kırıklığına duyulan tepki, daha birçok faktör insanların kararını etkiledi. Ama olaya ilkesel değil de kişisel düzeyde bakmak da demokrasinin kavranmasında bir ölçüt olmalıdır. Bu bakımdan toplumun yarı yarıya bölünmesi anlamlıdır. (...) Belki şunu söyleyip avunmak mümkün: Bildiğimiz siyasi kültürüyle gerek demokrasinin kurumlaşmasına hiç izin verilmeksizin yaşamış bir toplumda, demokrasiye ‘evet’ diyenlerin binde 4’lük bir fark yapması bile bir başarıdır. Türkiye’de her şeyi olmak kolay ama o şeyi demokratik bir biçimde olmak hala bir hayli güç.⁹⁵²

Mevcut farkı demokrasi açısından olumlu değerlendiren ve “evet” ile onaylanan değişikliğin kalıcı olduğunu söyleyen Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya’nın sözlerindeki vurgu da oylar arasındaki farkın azlığına değil, demokrasinin kazanımına yönelik oldu:

Referandum sonucunda ‘evet’ ve ‘hayır’ oyları arasındaki fark küçüktür ancak değişiklik büyüktür. Türkler iki şeyi birden istiyor. Bir taraftan yasakların kalkması, diğer taraftan istikrar... Az bir ekseriyetle de olsa Türkiye’de bir

⁹⁵¹ İsmail Cem, “‘Muzaffer’ taraf ancak seçmen olabilir”, **Güneş**, 08.09.1987.

⁹⁵² Murat Belge, “Referandum”, **Yeni Gündem**, Yıl: 4, Sayı: 20, 13-19 Eylül 1987, s. 15.

*değişikliğin olması isteniyor. Bu değişiklik kalıcıdır. Demokrasi adına kazanılmış bir alan daha ortaya çıkmış oluyor.*⁹⁵³

Bu bağlamda “evet-hayır dengesinde”, halk oylamasının fazlaca kişiselleştiği ve ideolojik-partisel kaygıların da etkili olduğu göz önünde bulundurulmalı ve sandıktan çıkan oylar bu açıdan da okunmalıdır. Örneğin bilhassa mayıs ve haziran aylarında, parti propagandaları henüz yoğunlaşmazken Ecevit’in sosyal demokrat oyları böldüğünü düşünen seçmenin bu açıdan “evet”e çok da gönüllü olmadığı kamuoyunda beliren algılardan biri olmuştu. Fakat ideolojik-partisel kaygılar sadece Ecevit hesabından ibaret değildi. Giderek daha fazla “evet” ile kendisini özdeşleştiren bir Demirel figürü vardı ve onun izlediği siyaset de halk oylamasının Demirel-Özal, ANAP-DYP rekabetine çevrilmesini körüklüyordu. Bu durum, kendi seçmenin safları sıklaştırmaya neden olsa da “evet” saflarındaki diğerlerini ürkütüyor olmalıydı. Erbakan ve Türkeş’in de siyasi söylemleri ve iddialarının kaldığı yerden devam ettiği görülmüş idi. Yoğun bir biçimde takip edilen “hayır” propagandası ve anarşi korkutmacası ile Erbakan ve Türkeş’in yeniden sahnede görünmesine sıcak bakmayanların sayısı da azımsanmayacak derecede olsa gerekti. Tüm bunlarla birlikte ya hepsinin birden yasakları kalkacak ya da yine hepsinin birden yasakları sürecekti. Yani “oylama oldukça kişiselleşse de pratikte kişisel bir tercih yapmak, sevilen bir siyasetçiyi cımbızlayıp kurtarmak” mümkün değildi. Bu hususları topladığımızda; Demirel’in ön planda olduğu “evet” saflarında Demirel’den hazzetmeyen seçmenin kuşkuvarlığı, Ecevit’in dönmesinde pragmatik bir sonuç görmeyen, sosyal demokrat oyların bölünmesinden ürken ve merkez sağın son zamanlarda daha baskın olduğu siyaset arenasından çekinen seçmenlerin endişeleri, iki lideri kabullenecek de olsa güvenlik kaygısını ön plana alan ve Erbakan ile Türkeş’in “siyaseti karıştırmalarını” istemeyen seçmenlerin düşünceleri sandığa yansımış olmalıydı. Böyle olunca seçmen; sevdiği bir siyasetçinin geri dönmesinden, onunla birlikte dönecek olan diğerlerine duyduğu antipatinin ve isteksizliğin getirisiyle vazgeçebilir, sevdiği siyasetçinin geri dönmemesini yeğleyebilirdi. Bu refleksi iktisadi bir terimle açıklamak gerekirse, son derece kişiselleşen halk oylamasında “fayda maliyet analizi” devreye giriyordu. Tüketici-seçmen, “maliyeti faydasından yüksek olduğu için” ya da “getirisi götürüsüne oranla daha az cazip olacağı için” “evet”e yeterince itibar etmeyebiliyordu.

⁹⁵³ “Uzmanlar ve referandum: Fark küçük, değişiklik büyük”, **Tercüman**, 08.09.1987.

Nasıl ki, söz konusu siyasilerin tümüne bayılmadıklarını söyleyerek, geçmişteki eksilerini şerh düşerek ama yine de demokrasi-özgürlükler-insan hakları bağlamını ön planda tutarak “evet”e yönelenler olduysa; bu şerhi daha baskın gördüğü için ve “yasaklılar paketinde” sevmediklerinin çokluğundan dolayı, sevdiği bir siyasetçinin dahi geri dönmesini yeğlemeyenlerin olduğunu da bir realite olarak görmek gerekir.

Bu faktör yüzde 49,84’lük “hayır” kitlesinde kayda değer bir etken idi ama burada belli başlı birkaç noktayı da işlemek gerekir. Zira ANAP’ın kuvvetli ve “somut” argümanlarının toplumun yarısında “başımıza iş açmayalım” refleksini hakim kıldığı anlaşıyor. Aynı kitlenin geniş çoğunluğunun 12 Eylül öncesine dair menfi hatırlatmalar doğrultusunda, oy verirken ciddi bir güvenlik kaygısını önelediği aşikâr. Elbette ANAP, referandumdaki çabasıyla bu zemini elverişli kılıyor, iktidar imkanları ve propaganda gücü büyük bir etken olarak gözüküyor ancak tüm bunların ötesinde, ANAP’ın propagandasından bağımsız bir biçimde de toplumda, 12 Eylül öncesinin siyasi kadrosuna tepki duyan ve “hayır”a meyleden ciddi bir potansiyelin var olduğu gerçeği yadsınamaz. Bu potansiyel, bahse konu siyasilerin siyasi haklarını engelleyecek çapa ulaşmıyor ancak yasaklı siyasilere de “gereğinden fazla” yüz vermiyor. Buradan hareketle yasaklı siyasilere siyasi haklarını veren seçmenin, aynı kişilere 12 Eylül öncesine dair bir “fatura kestiğini” de görmek gereklidir.

Sonuçlar, daha önce de belirttiğimiz gibi herkesin kendisine pay çıkarabileceği bir zemin yaratmaktaydı. Bu açıdan küsuratlı “evet” galibiyetinden birçok belirleyici etken çıkarmak mümkün olabilirdi ancak Erdal İnönü ve SHP’nin pozisyonu üzerine ayrıca dikkat çekmek gerekiyor. Zira merkez sağın büyük oranda hakim olduğu Orta Anadolu ve kırsal kesimde, genel olarak “hayır” oylarının birer tık daha fazla olması göz önünde bulundurulduğunda, DYP’nin bu yerlerde ANAP’ı zorladığı ancak onun önüne geçemediği görülüyor.⁹⁵⁴ SHP’nin hakim olduğu düşünülen kimi yerlerde de “hayır” çoğunluğunun olduğu söylenebilir.⁹⁵⁵ Ancak bir yandan pratikte oluşan Özal-Demirel rekabeti, diğer yandan Ecevit’le yıldızların barışmaması gibi “somut problemlerin”, sosyal demokratlar için halk oylamasını görünürde çok da sevimli

⁹⁵⁴ Hatta birçok ANAP’lı; DP ve AP’nin kalesi olarak görülen Aydın, Bursa gibi yerlerde “hayır” çıkmasını, “40 yıllık kaleler bile yıkıldı” şeklinde yorumlamaktaydı. Bkz. “Meydan ölçüsü ‘mavi’yi kandırdı”, **Tercüman**, 09.09.1987.

⁹⁵⁵ Örneğin Kuşadası ve Ayvalık, sosyal demokratların kalesi olarak görülen ve yerel yönetimleri SHP’nin elinde olan yerlerdi fakat iki ilçede de “hayır” oyları önde idi. Bkz. Hikmet Çetinkaya, “Yeni Bir Dönem”, **Cumhuriyet**, 07.09.1987.

kılmamasına rağmen, Prof. Dr. İlhan Tekeli'nin belirttiği gibi görece gelişmiş yerlerde ve SHP'nin daha çok hitap ettiği görülen kimi illerde öncelikli cevap “soyut bir demokrasi sorununa” veriliyor ve burada “evet”ler bir adım öne geçiyordu. Bu açıdan bakıldığında “kuyudan kendisine lider çıkarmayacak olan” Erdal İnönü ve SHP yönetiminin “evet”e omuz vermesi, yasakların kaldırılmasındaki “küsurlu” galibiyette daha bir belirleyici duruyordu. Nasıl ki yasaklara dair bir kamuoyu oluşturmada ve konunun takibatında Demirel ve çevresi hakim figür ise, halk oylamasının akıbetinde de İnönü ve politikasının altını ayrıca çizmekte fayda olduğu gözüküyor. Yüzde 50,16'lık dilimde rakamsal olarak belki DYP önde idi ancak SHP, yukarıda belirttiğimiz şartlar çerçevesinde, “evet” lehine olan kusuratta oldukça anlamlı bir paya sahip oluyordu.⁹⁵⁶

Son kertede Prof. Dr. Bülent Tanör'ün yorumuna yer vermek, sonuçlara dair kapsayıcı ve anlamlı olacağı benziyor:

*12 Eylül askeri rejiminin dayattığı yasakların bir bölümü, aslında anayasa değişikliğiyle kaldırılmış sayılmak gerekirken, anlamsız ve demagojik bir halk oylamasına götürülmüş, yasakların kaldırılmasının reddi gibi utanç verici bir sonuçtan da Türk demokrasisi kıl payı farkla kurtulmuş bulunuyordu.*⁹⁵⁷

Halk oylamasının saptadığı denge büyük genellemelere müsait olmasa da il bazında bakıldığında öne çıkan noktalar olduğu açıktı. Örneğin, kimi istisnalar söz konusu olmakla birlikte önceki seçimlerde sağ oyların yüksek olduğu illerde “hayır”, sol oyların ağırlıklı olduğu yerlerde de “evet” oylarının biraz daha önde olduğu görülmekteydi. Bununla birlikte belirgin bir “memleket etkisinden” bahsetmek mümkündü ki Demirel'in memleketi Isparta'da yüzde 71'lik bir “evet” oyu, Özal'ın memleketi Malatya'da da aynı orandaki “hayır” çoğunluğu söz konusuydu. Öte yandan, 12 Eylül öncesi terör olaylarını yoğun olarak yaşayan birçok yerde de genel itibarıyla “hayır” oylarının bir adım önde olduğu söylenebilirdi ancak burada salt bu etkeni kerteriz alıp genellemeler yapmak yanıltıcı olabilir.⁹⁵⁸ Halk oylamasında nüfus

⁹⁵⁶ “İnönü ‘evet’ deyince...”, **Yankı**, Sayı: 859, 14-20 Eylül 1987, ss. 10-12.

6 Haziran 2021 günü Erdal İnönü'nün 95. doğum günü anmasını ifade ediyordu ve İnönü Vakfı, bu vesileyle bir anı defteri hazırladı. Hüsamettin Cindoruk'un bu anı defterinde paylaştıkları dikkate değer: “(...) Yasakların kalkması savaşı verdiğimiz karanlık günlerdeki duruşu ve katkısını unutmuyorum. Dönemin başbakanı ve çoğunluk partisinin genel başkanı Turgut Özal ve örgütü siyasi yasaklar sürsün diye amansız bir mücadele veriyordu. Kenan Evren'e destek veriyordu. Askeri darbenin koyduğu siyaset yasağının sürmesini isteyen bir sivil direnişi kırmakta rahmetli Erdal İnönü'nün katkısı unutulamazdır.” Bkz. <https://www.ismetinonu.org.tr/husamettin-cindoruk-erdal-inonu/>, (Son Erişim Tarihi: 20.06.2021).

⁹⁵⁷ Tanör, *Siyasal Tarih*, s. 68, 69.

⁹⁵⁸ “Referandum sonuçları neler anlatıyor?”, **Cumhuriyet**, 08.09.1987.

olarak en büyük ağırlığı taşıyan İstanbul, Ankara ve İzmir'deki sonuçlara bakıldığında İstanbul ve Ankara'da "hayır" önde iken, İzmir'de "evet"ler ilerideydi. Fakat İstanbul (%50,03) ve Ankara (%50,82) için "hayır" kıl payı iken İzmir'deki "evet" ağırlığı (%58,21) baskın idi. Dolayısıyla Türkiye nüfusunun büyük sacayaklarını simgeleyen üç ilde İzmir'in "evet"leri fark yaratan unsur olarak belirdi.⁹⁵⁹ Yine halk oylamasında il bazında öne çıkan diğer unsur, "evet-hayır" arasındaki farkta "evet" lehine olan ağırlığın en yüksek olduğu yerlerde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki bazı illerin öne çıkması oldu. Tunceli %78,22 ile il bazında en yüksek "evet" yüzdesine sahip yer olurken, Mardin %67,08, Hakkâri %63,35, Siirt %60,34, Diyarbakır %59,92 ile buradaki tamamlayıcılar idi. Bahse konu iller son zamanlarda terör faaliyetlerinin görüldüğü yerlerdi. Özellikle Mardin ve Hakkari'deki kitlesel terör katliamları çok taze idi.⁹⁶⁰ Yine bu yerlere uzun süredir yoğun sıkıyönetim uygulamaları hakimdi. Dolayısıyla buradaki oylarda hükümete kesilen bir fatura veya baskıya karşı bir refleks olgusundan söz etmek olanaklı gözüküyor.

1987 Halk Oylaması, içerisinde bazı "en"leri de barındırmaktadır. Türk demokrasi tarihindeki halk oylamaları içerisinde, iki seçenek arasındaki oy farkının en az olduğu oylama olmakla birlikte; yine yapılan tüm genel-yerel seçimler arasında yurt çapındaki oylar baz alındığında, birinci ve ikinci parti arasındaki farkın da hiç bu kadar az olmadığı görülmektedir. Bu bakımdan bakıldığında, yapılan seçimler de dahil olmak üzere, heyecan katsayısının dorukta seyrettiği bir oylamanın gerçekleştiği kuşkusuzdur.

Mevcut "en"lerdeki dikkat çekici noktalardan biri de yine halk oylamasının sonuçlarından bir diğerine, belki de en önemlisine işaret ediyor. 1987 Halk Oylaması, Türkiye'deki halk oylamaları ve seçimler arasında yurt çapındaki katılım oranı göz önünde tutulduğunda %93,64 ile zirvede bulunuyor. Mamafih, siyasal katılımın en yüksek olduğu oylamayı simgeleyen 1987 Halk Oylaması, çıkardığı sonuç ile yine siyasal katılımın ne kadar önemli olduğuna işaret etmiş oldu. Sonucun küsuratlı bir oy

Örneğin İlhan Tekeli, 12 Eylül öncesi ortamın sıkıntılarını çokça yaşayan Alevi bölgelerinde çoğunlukla "hayır" oyu çıkmasında, yakın geçmişin etkili olduğunun gözden kaçırılmayacağını belirtiyor. Bkz. "Prof. Dr. İlhan Tekeli: 'Oylar gittiği yeri sevdi'", **Yeni Gündem**, Yıl: 4, Sayı: 20, 13-19 Eylül 1987, s. 24.; Ancak örneğin Tunceli, yüksek bir "evet" yüzdesine sahip. Bu, halk oylamasının genellemelere namüsaîit yapısını da gösteriyor.

⁹⁵⁹ Hikmet Çetinkaya, "Mavi İzmir", **Cumhuriyet**, 08.09.1987.

⁹⁶⁰ "Vahşet: 16'sı çocuk 30 ölü", **Cumhuriyet**, 22.06.1987.; "Eşkya, meydan okudu: 30 Ölü", **Hürriyet**, 10.07.1987.

farkı ile, yalnızca 75 bin oy ile belirlenmiş olması, oy kullanmanın ve siyasal katılımın halk oylamasından çıkarılacak en önemli sonuç olduğunu göstermekteydi. Bu nedenle “her oyun değerli olduğunun ve sonuç değiştirebileceğinin” sahadaki ispatını anlamak için 1987 Halk Oylamasına bakmak yeterli olacaktır.

5.7.1. Sonuçlar ve Tarafların Tepkileri

Siyasi aktörler halk oylamasının sonuçlarını nasıl karşıladı? Esasında ANAP’taki ilk refleksi, sonuçlara itiraz etmek üzerineydi.⁹⁶¹ Mehmet Keçeciler, birçok sandıkta hata tespit ettiklerini söylüyordu. “Hayır”ı savunan tek parti ANAP olduğu için sandık kurullarında ANAP temsilcilerinin azınlıkta kaldığı ve bazı yerlerde “evet” lehine iltimasların olduğu iddiasındaydı. Yapılacak itirazlarla küsuratlı “evet” üstünlüğünün “hayır”a geçeceğinden emindi. Fakat Başbakan Özal sonuçlara itiraz edilmesini istemedi.⁹⁶² Böylesini daha hayırlı görüyordu, “maksat hasıl olmuş” idi.⁹⁶³

⁹⁶¹ “Evetler kılpayı önde”, **Cumhuriyet**, 07.09.1987.

⁹⁶² Mehmet Keçeciler, Başbakan Özal ile o günkü konuşmalarını şöyle anlatıyor: “*Referandumda sandık kurullarından çıkan neticelerin pek çoğuna ait elimizde çok sağlam belgeler vardı. Teşkilat Başkanlığı olarak veya ANAP olarak itiraz etseydik çok rahat geri döndürecektik. Ben onu gayet iyi biliyorum. Gece saat 01.30 gibi ben Konut’a telefon açtım. Turgut Bey’e dedim ki, ‘Beyefendi, elimizde sağlam kanıtlar var, çok cüzi farklarla gidiyor evet-hayır. Biz buna itiraz ettiğimiz takdirde kesin yasaklar kalıyor’ dedim. (...) ‘sandık kurullarında azınlıkta olduğumuz için memurların o istikamette düşünenlerine geldiğimiz yerlerde hep böyle, mesela 150 hayır 30 evet; tam ters olmuş, 150 evet 30 hayır olmuş. Yani itiraz yaptığımızda neticeler bizim lehimize dönecek. Pek çok seçim kurulundan, daha doğrusu teşkilatlardan ben o belgeleri aldım. Bizim partililerin itirazlarını aldım. (...)’ Turgut Bey biraz düşündükten sonra ‘Hayır’ dedi, ‘İtiraz etmeyeceksiniz’ dedi. Öyle deyince ben partiyi kapattım kaçtım, çünkü teşkilatlar çok sıkı bir şekilde ‘İtiraz edelim’ diyorlar.*” Bkz. Birand ve Yalçın, s. 299.

O gün Özal’ın yanında halk oylamasını takip eden Güneş Taner de, Keçeciler’in sözlerini olumlu karşıladı ancak Özal’ın itiraz edilmemesi yönünde kararlı olduğunu gördü. Özal, hem bunu kamuoyuna anlatmanın zor olduğunu belirtiyor hem de bunun Avrupa ile olan ilişkilerde sıkıntı yaratabileceğini söylüyordu. Ayrıca Taner’e, halk oylamasında kendilerini gereğince savunduklarını ve mevcut sonuçlarla genel seçimlerde zaten ‘silip süpüreceklerini’ vurguladı. Bkz. Birand ve Yalçın, s. 299, 300. Keçeciler Özal’ı itiraz konusunda ikna edemiyor ve Başbakan’a “*Eski arkadaşınıza yine kıyamadınız*” diyerek cevap veriyordu. Bkz. Aşık, s. 194.

Bu konuyla ilgili bir diğer tanık da Özal’ın kardeşi Korkut Özal idi: “*(...) Mehmet Bey, Turgut Bey’e bunları anlattıktan sonra başka yerlerde de itiraz etmek için ruhsat (izin) istedi. Turgut Bey aynen şöyle dedi: ‘Allah’ın iradesi böyle tecelli etti, biz bunu değiştirmeye çalışmayalım. Bu noktadan sonra gidip bunu hayır’a çevirecek bir işin içine girmeyelim. Burada durdurun, itiraz yapmayın.’ Ben yanındaydım, Keçeciler’e söylediği sözleri kulağımla duydum.*” Bkz. Nail Güreli, **Gerçek Tanık Korkut Özal Anlatıyor**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1994, s. 150.

⁹⁶³ “ANAP itiraz etmeyecek”, **Tercüman**, 08.09.1987.

Şekil 58: Fotofiniş!

Kaynak: Tan Oral, Cumhuriyet, 08.09.1987, s. 14.

Özal için maksadın hasıl olmasındaki kritik noktalar yüzde 50'ye dayanan “hayır” oylarının getirdiği memnuniyet, ANAP seçmeninin halk oylaması atmosferinde kemikleşmesi ve erken seçim kararıyla “hayır”lardan olabildiğince faydalanma arzusu idi. Fakat yine de burada yapılacak bir itirazın konuyu nereye götüreceği, siyasette yeni bir kaosa yol açıp açmayacağı veya neticeyi değiştirip değiştirmeyeceği bilinemezdi; dolayısıyla Özal'ın bu kapıyı kapatarak yeni bir hengâmeyi de başlatmamış olduğunu söylemek yanlış olmaz. Özal sonraları yaptığı değerlendirmede de “hayır” oylarının daha fazla olduğuna yönelik fikrini koruyordu:

*Aslında referandumda ‘hayır’ oyları daha fazla çıkmıştı... Ama biz fazla ısrar etmedik... Tek parti biziz ‘hayır’ diyen, diğerleri hepsi karşımızda. Orada hile yapılmaması mümkün değil. Hele ‘evet-hayır’ şeklinde olursa... Bu kadar da yakın oy olmaz. Benim kanaatim orada 5 puan veya 3-4 puan bizden alınıp öbür tarafa verilmiş olabilir ve yüzde 55 civarında bir ‘hayır’ oyu olduğunu tahmin ediyorum. Zaten onları perişan eden bu referandum oldu. Ben bunu görünce ‘Hiç üzerine gitmeyin’ dedim. Yani adamları tekrar kahraman yapmanın bir alemi yok.*⁹⁶⁴

Başbakan Özal'ın halk oylamasına dair ilk değerlendirmesinde yaptığı benzetme dikkat çekici idi: “Onların beş atlı bir arabası vardı, bizimki tek atlı bir arabaydı.”⁹⁶⁵ Özal, “arzu ettiği gibi bir sonucun ortaya çıktığını” belirtirken, seçimlerde herkesin boyunun ölçüsünü alacağını söyledi:

⁹⁶⁴ Barlas, s. 101, 102.

⁹⁶⁵ “Özal: Seçimde boylarının ölçüsünü alırlar”, Cumhuriyet, 08.09.1987.

*Sonucun böyle olmasını istiyordum. Eski siyasiler artık partilerinin başına geçsinler. ‘Yasaklıydım, hastaydım, raporluydum’ diyemeyecekler. Geçsinler partilerinin başlarına da boylarının ölçüsünü alsınlar. Ölçüleri ne kadarmış, onu da görürüz. Artık bahaneleri de kalmadı.*⁹⁶⁶

Özal, halk oylamasında niçin “hayır” propagandası yaptıklarına ise şöyle izahat getirdi:

*Ben eski liderlerin düşmanı değilim. Hiçbirine kin, garez beslemiyorum. Böyle bir şey aklımın ucundan bile geçmez. Ama ben ve partim şöyle bir tehlike gördük: Eğer biz sandığa sahip olmasaydık ve çok ağır bir ‘evet’ oyu çıksaydı, memleket bundan zarar görürdü. Üstü örtülmüş birçok hadise tekrar konuşulur hale gelirdi. Bu tehlikeyi görüp oyumun rengini açıkladım. Ama hiçbir zaman şu veya bu çıksın diye dua etmedim. Referandum sonunda 40-50 bine kadar düşecek bir farkla ‘evet’ oyları kazandı. Şimdi ‘demokrasi vardır, yoktur’ tartışmaları bitmiştir. Artık istikrar vardır.*⁹⁶⁷

Özal için “hayır” propagandası ile ilgili yapılacak savunma, bunun bir nefsi müdafaa şeklinde sunulması biçiminde oldu. Doğrusu, yasakların kaldırılmasının karşısında konuşlanarak yapılacak bir propagandanın zorluğunun farkındaydı ve bu durumun ancak bir nefsi müdafaa ile izah edilebilir olduğunu düşünüyordu. Halk oylaması atmosferinin parti savaşımına dönüşmesiyle “istikrarı korumak, ANAP’ı muhafaza etmek” gibi mecburiyetler doğacak ve bir karşı propaganda ortamı hasıl olacaktı. Özal, 1 Kasım’da ANAP milletvekilleri için düzenlenen bir yemekte, halk oylamasını değerlendirirken bu hususu şöyle anlatıyor:

*Biz mecliste bu meseleyi çözebilirdik. Nitekim çok baskı yaptılar. Bana, ‘Riske giriyorsun, mecliste çöz meseleyi, ya büyük bir ‘evet’le gelirlerse ne olur bu partinin hali?’ diye, arkadaşlarımdan birçokları bana bunu da hatırlattılar. Ama o vakit, ‘Biz burada fazla büyük bir risk görmüyoruz. Risk vardır, ticaretle de vardır, siyasette risk hepsinden fazladır. Ama risk göze alınmadığı takdirde de başarılı olmak mümkün değildir’ dedim. Şöyle düşündüm, dedim ki ‘Risk olarak neyi alıyoruz?’ Bizim zorluk çekeceğimiz konu, propagandasını yapamayız... Yani ‘hayır’ propagandası ‘evet’ten çok zor teorik olarak. Buna rağmen şunu hesap ettim: Dedim ki bunlar milletin önüne çıkıp da ‘Bizim yaşağımızı kaldırın, bu hak değildir’ diyeceklerine kalkacak Anavatan’a hücum edeceklerdir. O vakit, o hatayı yaptıkları zaman biz bu işte başarılı oluruz. Ve nitekim o hatayı yaptılar. Süleyman Bey olsun, Ecevit olsun, eğer kalkıp ‘Bizim hiçbir günahımız yoktur, biz bir şey yapmadık ama mahkemeye gitmeden cezayla karşılaştık, bunu kaldırın’ deselerdi, biz bunun karşısında aksi bir propaganda yapamazdık. Çok zor bir hadise olurdu. Neticede de belki büyük bir farkla ‘evet’ alabilirlerdi. Bizim insanlarımız acımaya çok mütemayildirler. Ama benim tahminim şuydu: Bunu yapmayacaklar ve bu işi bir seçim propagandası olarak götüreceklerdir.*⁹⁶⁸

⁹⁶⁶ “Özal: ‘Boylarının ölçüsünü alırlar’”, **Tercüman**, 08.09.1987.

⁹⁶⁷ “Özal: ‘Kin gütmüyorum’”, **Güneş**, 10.09.1987.

⁹⁶⁸ “Başbakan Sayın Turgut Özal’ın Bazı Anavatan Partisi Milletvekillerine Verilen Yemekte Yaptığı Konuşma – 1 Kasım 1987”, Başbakan Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 1025.

Tabii bu, bir tahminden çok planın bir parçasıydı. Konuyu halk oylamasına götürmek ve ANAP olarak “hayır” duvarını örmekle planlanan ikinci konu ise seçim öncesi ANAP’ın daha sıkı örgütlenmesine ve partileşmesine katkı yapmak ve tabanı kemikleştirmek arzusu idi. Özal bu konunun da altını çiziyordu:

*İkinci bir şey daha vardır referandum kararını verirken, bu bir nevi partiyi bütünleştirmektir. Yani seçimden önce egzersiz yapmaktır. Bizim teşkilatlarımız ilk defa 1983’te bir seçime girmişler, kolay bir seçim olmuş, büyük bir propaganda yapmadan kazanılan bir seçim olmuş. (...) Ondan sonra gelen mahalli seçimde de fazla bir şey olmadı. Arkasından, sadece ara seçimlerde belli yerlerde yapabildik. Onun için referandum bana kalırsa seçim bakımından önemli bir egzersiz olmuştur. Teşkilatımızı da bir nevi yumruk gibi bir hale getirmiştir.*⁹⁶⁹

Görünen o ki Başbakan Özal halk oylaması sonucuna göre bir pozisyon belirleliyordu, tüm halk oylaması sürecini zaten belirlemiş olduğu pozisyon için bir araç, bir hazırlık dönemi olarak görüyordu. Plan, bir erken seçim ile yeniden ve bu kez daha güçlü bir şekilde iktidara gelmek idi. Bu uğurda mevcut liderler referandum sandığında kalırsa ne âlâ idi ama “evet” de çıksa güçlü bir “hayır” propagandası, bu propagandayı ANAP olarak tek başına sırtlanma hali, yaratılan eski-yeni, anarşi-güven, ileriye gidiş-geriye dönüş ikilemleriyle sağlanan cepheleşme, ANAP’ın partileşmesine ve seçmenin kemikleşmesine yönelik çabalar ve derhal, hiç zaman kaybetmeden gidilecek bir erken seçim bu planın gerçekleşmesi için iş görecektir etkenler olacaktır. Tabii seçim safhasında görüleceği üzere “erken seçim ile daha güçlü bir biçimde iktidara gelmek” planını gerçekleştirmek için daha da önemli diğer hamleler seçim sisteminde yapılmıyordu. Dolayısıyla halk oylamasından çıkabilecek “hayır” çoğunluğu, asıl plana ulaşmada işleri daha çok kolaylaştırabilirdi ancak “evet” de çıksa, bu planın gerçekleşmesine engel olacak bir ortam öngörülmemiştir. Böylece sonuç ne olursa olsun, çerçevesi önceden şekillendirilmiş bir erken seçim, “asıl maksadı hasıl kılacak” idi. Halk oylaması sonrasındaki üç aylık zaman dilimi, bu planı daha iyi görmemize olanak tanıyacaktı.

Öte yandan siyasi yasaklar meselesine ve 1987 Halk Oylamasına bugünden bakmak, doğal olarak daha geniş bakış açılarına olanak tanıyor ki görüşlerine başvurduğumuz bazı ANAP’lı politikacıların değerlendirmeleri bu açıdan dikkate değer. Konuyu referanduma taşıyan değişiklik kanununun hazırlanmasındaki

⁹⁶⁹ “Başbakan Sayın Turgut Özal’ın Bazı Anavatan Partisi Milletvekillerine Verilen Yemekte Yaptığı Konuşma – 1 Kasım 1987”, Başbakan Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 1026.

belirleyici isim olan dönemin Adalet Bakanı Oltan Sungurlu, yaptığı değerlendirmede siyasi yasaklar meselesine yaklaşım biçimini “ANAP’ın en büyük siyasi hatası” olarak tanımlıyor. Bu süreçte yasaklı liderlerin yasakların getirdiği mağduriyet ile hareket ettiğini ve yasakları mecliste kaldırmayarak buna çanak tuttuklarını belirten Sungurlu, “ANAP’ın belki başka hataları var ama siyasi hatası olarak bununla ölçülecek boyutta başka hatası yoktur” diyerek konuya yaklaşıyor.⁹⁷⁰

Bülent Akarcalı da benzer kanaate sahip:

Yasakların kaldırılması ile ilgili referandum aslında Anavatan Partisi’nin ve Turgut Bey’in ısrarla üzerinde durduğu üç özgürlük anlayışına karşıydı. Neydi bu üç özgürlüğün temeli? Fikir özgürlüğü, teşebbüs özgürlüğü, inanç özgürlüğü. Dolayısıyla bu konuyu referanduma götürmenin, halka götürmenin temelindeki yanlışlık; hiçbir şekilde bir oylamaya bağlı olmayacak, demokratik ortamda oylama sonucu karar kılınamayacak olan, temel hak olan fikir ve ifade özgürlüğünü oya koymaktı. Bu insan haklarını oylamak gibi bir husustur; ‘İnsan haklarına saygılı olalım mı olmayalım mı’ diye. Bunlar oylanamaz ve oylamaya götürülmesinin de düşünülmemesi gerekirdi. Ama o zamanın şartları içerisinde bu yanlış karar alındı. Eğer yasaklar mecliste kalkmış olsaydı, meclis iradesiyle kaldırılmış olsaydı, bu ANAP’ı aslında çok daha güçlendirecekti. Kendi ayakları üzerinde sağlam durduğunu ve rakip partilerden, eski liderlerden korkmadığını gösterecekti. Fakat maalesef bunu yapamadık.⁹⁷¹

Hüsnü Doğan’ın yaklaşımı ise şu şekilde:

Şimdi ya o yasaklar mecliste kaldırılacak, ya hiç orali olunmayacak ki 60’lı ve 70’li yıllarda Demirel’in tutumudur, veyahut da referanduma gidilecekti. Biz uzun müzakerelerden sonra referanduma gittik. Fakat doğru olan bunu doğrudan doğruya mecliste halletmektir. Aslında biz öyle davranmış olsaydık daha iyi hareket ederdik. Fakat kararımız bu şekilde çıktı. Bir nevi millete bıraktık yani ve propagandada da karşı olduğunu söyleyen arkadaşlarımız vardı. (...) Ama aradan zaman geçtiğinde şunu gördüm ki o referandum hikayesi yanlış olmuştur. (...) O (yasakların mecliste kaldırılması), kanaatimce hem ülke açısından daha iyi olurdu hem o emanetçi meselesi halledilirdi hem de siyaseten bizim daha fazla puanımız olabilirdi; biz buradan zararlı çıkmazdık. Yani benim kanaatim de oraya gelmiştir”

Doğan, Özal’ın da sonraları referandumu bir hata olarak değerlendirdiğini belirtiyor:

Özal da bu noktaya gelmiştir. Hatta mesela ikinci bir referandum daha yaptı 1988’de, o da belediye seçimlerinin öne alınmasına ilişkindir. Özal sonradan yaptığı umumi bir değerlendirmede ‘Birkaç hata yaptım, bunlardan biri iki tane referandumdur’ demiştir, bu hatalar arasında zikretmiştir bunu.⁹⁷²

Mehmet Keçeciler bu tercihi o dönem için “gereklilik” olarak görenlerden ve yasaklı siyasilerin gelişile oluşabilecek bir menfi havanın sorumluluğunu

⁹⁷⁰ Oltan Sungurlu ile 29 Mayıs 2021’de yapılan telefon görüşmesi.

⁹⁷¹ Bülent Akarcalı ile 7 Haziran 2021’de e-posta aracılığıyla yapılan görüşme.

⁹⁷² Hüsnü Doğan ile 10 Haziran 2021’de yapılan telefon görüşmesi.

taşıyamayacaklarını belirtiyor; “yasakları millet koydu, millet kaldırsın” görüşünü benimsediklerini anlatıyor: *“Biz dedik ki, ‘Arkadaş, biz koymadık bu yasağı, millet koydu. Çünkü askerler anayasayı referanduma götürdüler, millet de kabul etti. Anayasaya bu yasakların konacağı belliydi. Milletin koyduğu yasağı parlamentoda kaldırmayız, gene millet kaldırsın.’”* Keçeciler referandum sürecinde ANAP’ın ikiye bölündüğünü, Mesut Yılmaz ve arkadaşlarının “yasakların kaldırılmasından yana” tavır takındığını söylüyor ve ANAP’ın bölünmesinin de referandum sonuçlarına tesir ettiğine *“Biz ANAP’a tam hakim olsaydık yasaklar devam ederdi”* sözleriyle dikkat çekiyor. Bununla birlikte Mehmet Keçeciler’in asıl üzerinde durduğu nokta “itiraz” meselesi oldu ve referandum günü itiraz edilmesi durumunda sonuçların değişeceğine, yani esasında sonuçların “hayır” lehine olduğuna yönelik iddiası baki idi:

Referandum aslında yasakları kaldırmadı. Yani 5 kişi vardı sandık kurulu üyesi, 5’i de kaldırılmasından yanaydı. Dolayısıyla ‘kalkmasın’ diyenler hemen hemen hiç yoktu, sandık kurulunda ‘yasaklar kalkmasın’ diye çıkan sandıkları ‘kalksın’ diye değiştirdiler. Ben bunları tespit ettim, elimde çok sağlam deliller vardı. (...) Turgut Bey itiraz ettirmedi bize. (...) Esasında halk kaldırmadı referandumda yasakları, ‘devam etsin’ diye çıktı karar.

Keçeciler’e göre referandumdaki istikamet kıl payı “evet” lehine değil, “hayır” lehineydi ve itiraz edilmesi durumunda referandum bu yönde tescillenir idi. Dolayısıyla Keçeciler şu tespiti yapıyor: *“Bana göre yasakları millet kaldırmadı, bizim (itiraz etmeme) kararımız kaldırdı.”*⁹⁷³

Öte yandan aynı isimler referandumda bazı “taktik hataların” da yapıldığı kanaatini taşıyor. Örneğin Sungurlu, turuncu rengin tercih edilmesinin yanlış olduğunu düşünüyor:

*Biz portakal rengini seçtik. Yani orada o rengi seçerken bir defa yanlış yaptık. (...) Tahmin ediyorum şöyle oldu, parlak bir kağıtta gösterdiler Özal’a, o da kabul etti. Bana sorarsanız belki bu renk başka kağıtta güzel görünebilir ama seçim oylamasındaki kağıtta çirkin bir renk. Bir tek o bile o işin yanlış tarafıdır.*⁹⁷⁴

Akarcalı da bazı taktik hatalar yapıldığı kanaatinde:

Hitabetleri çok güçlü olan eski liderlere, siyasi parti başkanlarına sahneye çıkma fırsatı verildi. Dolayısıyla onlar da 12 Eylül’den itibaren içine düştükleri suskunluğu gürül gürül, koca koca akan şelaleler gibi, gümbür gümbür çalan davullar gibi kamuoyuna yansıtma imkanı buldu. Bu tabii ister istemez kamuoyunu çok etkiledi. Öbür taraftan liderlerin hepsinin ciddi sayıda sevenleri vardı. Onların da ‘yağan bir yağmurdan sonra meydana çıkan mantar gibi’ cesaretlenip ortaya çıkmalarını sağladı. İkinci taktik hata ANAP’ın ‘hayır’ safını

⁹⁷³ Mehmet Keçeciler ile 30 Mayıs 2021’de yapılan telefon görüşmesi.

⁹⁷⁴ Oltan Sungurlu ile 29 Mayıs 2021’de yapılan telefon görüşmesi.

*seçmiş olmalıydı. Çünkü aslında ‘hayır’ olumsuz bir şeydi, bizzatihi olumsuz bir şeydi. ‘Yasakların devamına evet’i seçmiş olsaydık bence referandum sonucu ciddi farkla lehimize olurdu. Burada da maalesef tartışmaların heyecanı ile ikinci taktik hata yapıldı. Üçüncü taktik hata da turuncu rengi. Turuncu renk rahatlatıcı bir renk değildir. Mesela karayollarında tehlikeye karşı görünme işareti rengi turuncu renktir. Oysaki mavi rahatlatıcı bir renktir. Turuncu rengin seçilmesi de üçüncü ama daha basit bir taktik hataydı. Ancak yine de rengin belirgin etkisi olduğunu sanmıyorum.*⁹⁷⁵

Tekrar referandum gününe dönelim ve konunun diğer taraflarının tepkilerine göz atalım. Halk oylaması süresince sessizliğini koruyan Cumhurbaşkanı Evren, sonuçlara ait düşüncelerini günlüklerinde paylaşıırken, sonuçlara dair kendisine pay çıkarmaktan geri kalmadı:

*Gazeteler referandum haberleriyle dolu. ‘Evet’lerle ‘hayır’ların atbaşı olması onları da hayrete düşürmüştü. Bütün basın ‘evet’ kampanyasını işledi. Muhalefet partilerinin hepsi de ‘evet’ propagandası yaptı. Ona rağmen yüzde 50,16 gibi çok az bir farkla ‘evet’lerin önde olmasına ben de sevindim. Kampanya süresince televizyonda lehte veya aleyhte konuşma yapmadım. Basına demeç vermedim. Eğer aleyhte konuşma yapsaydım, ‘hayır’ların yüzde 50’nin üzerinde olacağına inanıyorum. Ancak o zaman da bütün şimşekler bende toplanacaktı. (...) Öyle zannediyorum ki en kısa zamanda Demirel, Ecevit, Erbakan ve Türkeş partilerinin devamı olan DYP, DSP, Refah Partisi ve MÇP’nin başına geçeceklerdir. Seyredin gümbürtüyü! Çekişmeler, kavgalar başlayacaktır. Huylu huyundan vazgeçmeyeceğine göre ileride bunları göreceğiz.*⁹⁷⁶

Adnan Menderes’in 1957 seçimlerinde, önceki seçime oranla yaşanan yüksek oy kaybı ve seçim heyecanı dolayısıyla “Allah bana bir daha öyle bir gece yaşamayı nasip etmesin” dediği söylenegeldir.⁹⁷⁷ Muhtemelen Demirel’in siyasi yaşamında benzer hisleri yaşadığı oylama, o ya da bu seçime değil 6 Eylül’deki referandum gecesine aitti. Neticelerin meydana getirdiği vaziyet Demirel’i gece boyunca ihtiyata sevk etti. O günün tanıklarından Yavuz Donat, “Ne sevinç ne endişe okunuyordu yüzünde; renksizdi” biçiminde anlatıyor Demirel’i. Gece boyunca odak noktası TRT’den çok birbiri ardına süren telefon görüşmeleri ve il ve ilçelerden aldığı havadisler oldu.⁹⁷⁸ Sonuç o gece Demirel’in yakın çevresinde de DYP Genel merkezinde de sevinçle iç içe bir burukluk hissi bırakıyordu.⁹⁷⁹ DYP Genel Başkan Yardımcısı Mehmet Dülger o hissi şöyle tanımlıyor: “Karamsarlıktan da teğet geçen

⁹⁷⁵ Bülent Akarcalı ile 7 Haziran 2021’de e-posta aracılığıyla yapılan görüşme.

⁹⁷⁶ Evren, Anılar 6, s. 159.

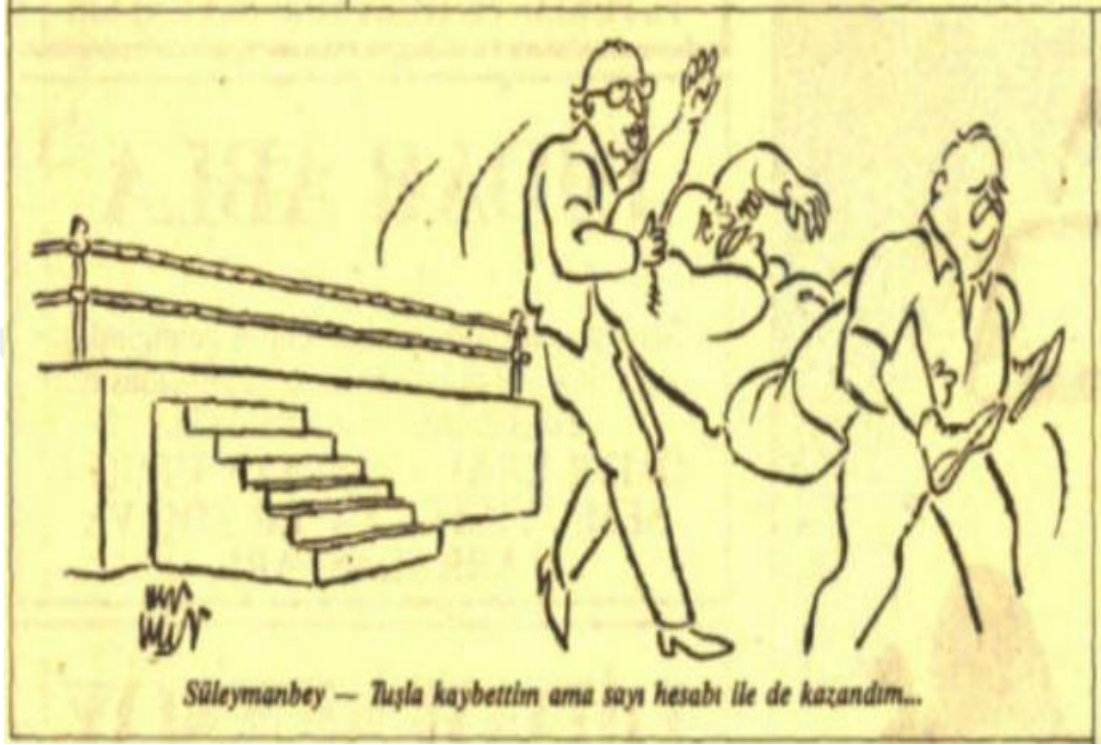
⁹⁷⁷ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları: DP Yokuş Aşağı (1954-1957)**, 2. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991, s. 11, 268.

⁹⁷⁸ Donat, Özal’lı Yıllar, s. 499, 500.

⁹⁷⁹ Yavuz Donat, “Yeni Oluşumlara Koşar Adım”, **Tercüman**, 07.09.1987., Yavuz Donat, “Hızlı Bir Gün”, **Tercüman**, 08.09.1987.

bir sukutuhayal...” Bu hissin nedeni “evet”lerin daha açık farkla önde olmasına dair beklenti idi.⁹⁸⁰

Şekil 59: Referandum Sonuçları ve Demirel

Kaynak: Ali Ulvi Ersoy, Cumhuriyet, 10.09.1987, s. 1.

Demirel sonuçlara dair ilk değerlendirmeyi yapmak ve bu yönde bekleyişte olan muhabirlere demeç vermek için acele etmedi. Zira oy farkındaki mütevazılık nedeniyle

⁹⁸⁰ Mehmet Dülger hem bu beklentiyi hem de sonuçlara dair düşüncelerini şöyle açıklıyor: “Biz iyi kazanacağımızı zannediyorduk, açık farkla kazanacağımızı zannediyorduk. Orada mesela, ondan itibaren benim günümüze gelinceye kadar; demokratik meseleler, haklı olduğumuz işler, demokratik kurallara riayet gibi hayati konularda milletimizin çok şuurlu, çok hassas olmadığı şeklinde bir kanaatim vardır. ‘Demirel, otoritesi ve onun sağladığı refahtan istifade etmek’ onları daha çok bağlayan şeylerdi. Yoksa demokratik müesseseleri kurmak onlara yeterince hayati gelmiyor. Bu hala Türkiye’nin meselesi olarak duruyor, halledilmiş değil. (...) Son derece yadırgadığım bir husus; yani siz gasp edilmiş bir demokratik hakkın yeniden iadesinin ülke idaresinde çok zaruri olduğu noktasından giderken, Turgut Bey daha çok icraat istikametinde gitti. Ama bu elma ile armut! Mukayese edilemez, başka şeyler... Ama bu konuda Turgut Bey’in milletimizin bu hassasiyetini tanıdığını itiraf etmeliyim. Yani fazla teorik bulduğu şeyler üzerinde durmadı. (...) Bir hak meselesinde, hakkın iadesi konusunda ben bir mutabakat beklerdim, halbuki şahsi hale geldi. (...) Dolayısıyla bahsettiğim ümitsizliğin, demokratik bilincin tamamlanmamış olmasındaki üzüntümün kaynaklarından birisi de bu referandumdur.” Mehmet Dülger ile 9 Haziran 2021’de yapılan video konferans görüşmesi.

sonuçların kesinlik kazanmasını bekledi. Demirel'in ilk demeci 9 Eylül'de basına yansıdı ki bu Demirel'in duyurulan ilk değerlendirmesi idi: “Biz devle güręştik. Dev demek devlet demek!”⁹⁸¹ Fakat Demirel bu demeci muhabirlere yöneltmemiş idi; demecin basına yansımada dönemin ANKA Ajansı muhabiri Veli Özdemir'in gazetecilik mahareti gizliydi.⁹⁸² Demirel, iktidarın “hayır” için tüm devlet imkanlarını seferber ettiğinden yakındı ve birçok çevreye sinen, evet-hayır arasındaki farkın az olmasının getirdiğı burukluğu doğru bulmadı:

*Bir tek rey fark etse, bunun kazananı bir tek reye sahip olanıdır. Hem çıkacaksınız milletin huzuruna, kapı kapı dolaşacaksınız, devletin bütün imkanlarını, baskıyı kullanacaksınız, köylere ilçe vaat edeceksiniz, olmadık şeyleri yapacaksınız; dönüp gelip referandumun galibi ilan edeceksiniz kendinizi. Bunları anlamak mümkün değil Türkiye şartlarında. (...) Oturup dizimizi dövecek halimiz yok ya. Önemli olan kafesi kırmaktır. Kafesi kırdık, sen ona bak. Ama kafesin üç telini kırdık, biri hala duruyor!*⁹⁸³

Demirel 10 Eylül'de ise bir basın toplantısıyla daha geniş bir değerlendirme yaptı. Yine halk oylaması öncesi şartların adaletsizliğine vurgu yaparak, buna rağmen pozitif sonucun alındığına odaklandı:

Ülkeyi yönetenlerin devlet gücünü, milleti bir haksızlığa teşvik için kullanmalarına ve her türlü baskıya rağmen sonuç demokrasi lehine olmuştur. (...) Birçok yerlerde hizmet vaat ederek halkı yanıltmışlardır. Devletin radyo ve televizyonunu halk oylaması propagandaları öncesinde temel atmalar, açılışlar bahanesi ile günlerce işgal ederek haksızlığın yanına koymuşlardır. (...) Bizi millete ‘öcü’ olarak göstermişlerdir. Senelerce hizmet veren insanları tehlikeli kişiler olarak göstermişlerdir. İsimlerimizi zikrederek, devletin radyo ve televizyonundan bizi kötülemişlerdir. Bütün bunları millet aşmasını bilmiştir. (...)

⁹⁸¹ “Demirel: ‘Devle güręştik’”, **Hürriyet**, 09.09.1987.

⁹⁸² Veli Özdemir, bunun renkli hikayesini şöyle anlatıyor: “Referandum gecesi gazeteciler olarak Demirel'in evindeyiz. Demirel, sonuçlar tam belli olmadığı için ‘Açıklama yapmayacağım’ dedi. Pazartesi oldu yok, salı oldu yok... Biz de evinin önünde bekliyoruz. Saat 4 buçuk-5 gibi 20 kişilik bir heyet içeri giriyordu, hava da sıcak, ben de o sırada ‘Bir su içeyim içeriden’ dedim. Kapıda da Hayri Baba diye, onun korumalarından biri var (Hayri Gökdemir). Hayri Baba, ‘Ya nereye Veli?’ dedi, dedim ki ‘Hayri Baba, şu kalabalıkla gireyim de bir su içeyim ya...’ ‘Peki geç’ dedi... Ama kalabalıkla birlikte Demirel'in kabul holüne girdik, alt kata. O ara bana ‘Niye geldin’ dedi, ‘Efendim, dinlemeye geldim’ deyince, oturdum...

Sonra bir aralık Demirel'i biri aradı. Demirel telefonlarına kendisi bakar; ‘Ne haber Kurtul Altuğ?’ dedi. Arayan Kurtul Altuğ idi ve herhalde ‘Nasıl değerlendiriyorsunuz?’ diye sordu, Demirel de dedi ki: ‘Ya Kurtul, Biz devle güręştik, dev demek devlet demek! Devi yendim...’ (...) Dışarıya çıktım, Demirel'den ilk kez bir yorum duyuyorum! Atladım yazı müdürüne, yazmaya karar verdim, O ANKA Ajansı ibaresiyle çıktı. (...) Sonra Anadolu Kulübünde yemeğe gittiğimizde Mehmet Dülger geldi dedi, ‘Yahu bunu niye yazdın, beyefendi sana çok bozuldu’. Demirel demiş ki ‘Ben bunu söyledim ama Veli yazsın diye söylemedim!’. ‘Vallahi’ dedim, ‘Yaz demedi ama böyle bir şeyi duyup yazmasam olmazdı...’ Benim bir gazetecilik kuralını tek ihlal ettiğim yer burasıdır. Demirel benimle tam 6 ay konuşmadı, doğru dürüst suratıma bakmadı... Bir taraftan bir hataydı bir taraftan da gazetecilik için başarıydı.”

Veli Özdemir ile 29 Mayıs 2021’de yapılan telefon görüşmesi.

⁹⁸³ “Demirel: Kafesin üç telini kırdık, biri duruyor”, **Cumhuriyet**, 09.09.1987.

*Oyunun bir kaidesi var. Bunun kaidesi şu: Yarıdan bir fazlası neticesi almaya yeter.*⁹⁸⁴

Hem Demirel hem de Cindoruk, sonraları yaptıkları değerlendirmelerde yasakların mecliste değil de halk oylaması ile kaldırılmış olmasının, kendileri için “siyaseten” daha hayırlı olduğu kanısındalardı. Hüsametdin Cindoruk, yasakların halk oylaması etabını şöyle anlatıyor:

*Sayın Demirel referandum için ‘Çok korktum ben bundan’ dedi, ‘Benim siyaset hayatımın sonu olabilirdi bu’ dedi. Ama Özal onu yapmadı, yani mecliste kaldırmadı. (...) Eğer Özal onu yapsaydı seçimde büyük oy alırdı. Çünkü affetmiş insan durumuna gelirsiniz. Bir otorite de kurmuş olursunuz. Affedebilme otoritesine sahip olmuş olurdu ve büyük bir insanlık örneği vermiş olurdu. Halkın da rağbetini kazanırdı çok.*⁹⁸⁵

Demirel de benzer düşüncedeydi:

*Eğer meclisten bu kanunu geçirip de referanduma gitmeselerdi biz yanmıştık. Ben ondan sonra siyaset yapamazdım. Çünkü diyeceklerdi ki, ‘Sen neden bahsediyorsun, eğer bugün sen Türkiye’de dolaşıyorsan sayemde dolaşıyorsun’. Ya! Düşmüş şaşmış bir yanlış yapmışlardır. Bir taraftan referanduma gidip bizim aleyhimize konuşmuşlardır ki bu bir hipokrasidir, ama bunu yapmış olmaları en büyük hatalarıdır. Biz 10 sene bize konulmuş olan yasağı tamamlar öyle de çıkabilirdik sahneye. 1983’ten 87’ye biz zincirleri kırarken, eğer bu zincirleri milletin sayesinde kırmısaydık, bunların sayesinde kırsaydık diyetini ödeyemezdik. Bir taraftan bize kötülük gibi görünen şey, bizim çok hayrımıza kendilerinin de aleyhine olmuştur.*⁹⁸⁶

⁹⁸⁴ 7 yıl aradan sonra ilk kez Demirel’in basın toplantısı TRT ekranlarına yansımış oldu. Demirel bunu şöyle karşıladı: “Televizyon kamerasının karşısına çıktım ben ama TRT televizyonunun karşısına çıkmadım. BBC’nin, Alman, İsveç, Hollanda, İsviçre televizyonlarının karşısına çıktım. Yani ben adeta ülkemde sürgünde olduğum için kendi ülkenin TV’sinin karşısına çıkamadım. İki kere çıktım; bir GAP, bir de DYP Kongresi nedeniyle. Onda da dünyanın lafını ettiler televizyon idaresine. Neredeyse biz televizyonda görünsek ekran çatlayacaktı.” Bkz. “Demirel: ‘Seçim sıkboğaz ediliyor’”, **Tercüman**, 11.09.1987., “Demirel 7 yıl sonra yeniden TV’de”, **Tercüman**, 11.09.1987.

Demirel daha sonra da halk oylamasını, “devlete karşı alınan çok mühim bir galibiyet” olarak anıyordu. Anlaşılan; halk oylamasındaki kıl payı evet üstünlüğüne, yüksek beklentilerden dolayı burun kıvrıran görüşü doğru bulmuyor; mücadelenin “hükümet-devlet birleşimiyle uzun süreli uygulanan unutturulma hamlelerine karşı” netice vermesini öne çıkarıyordu: “Türkiye gibi bir ülkede devletle başı derde girmiş olup da devlete rağmen başını devletten kurtaran siyasi kadrolar biziz. Bu çok önemli bir olaydır. Türkiye’nin son yüz senelik tarihinde böyle bir olay yoktur. (...) 1980 sonrasında müdahale olmuş. Türkiye beş sene, altı sene suskun olmuş. Televizyon tek taraflı olarak beyin yıkamış ve hep sizi kabahatli bulmuş. Siz de kendinizi savunamamışsınız. Savunma imkanınız yok, gazeteyle resminizi bile bastırmıyor sıkıyönetim. Bu arada 6-7 milyonluk yeni seçmen kitlesi oluşmuş. Bunların hiçbirisi bizi tanımıyor yani bizi unutturmaya götürmüşler. İşte biz bunu yırtmışızdır, yani ‘unutturulma perdesini’ yırtmışızdır. İkincisi devlete rağmen, halk devleti aşmıştır. Bu Türk insanındaki adalet duygusunun, sağduyunun zaferidir.” Bkz. Cılızoğlu, s. 116, 117.

⁹⁸⁵ Birand ve Yalçın, s. 294, 295.

⁹⁸⁶ Altuğ, s. 137, 138.

Demirel benzer düşüncesini pek çok kez tekrarladı. Örneğin;

“Bu yasaklar mecliste kaldırılışaydı biz siyasi arenaya dönemezdik. (...) Yasakların referanduma götürülmüş olması, merhum Özal’ın bu referandumda bizi suçlaması ve bu yasakların devamını savunması siyasette bizim çok işimize yaramıştır. Bizi incitmiştir ama siyasette bizim çok işimize yaramıştır. O sayede biz aşağı yukarı bir buçuk ay sonra yapılan seçimlerde, 83’te yüzde 46 oy almış

6 Eylül sonrası Demirel bir sohbette durum değerlendirmesi yapıyor ve “gülerek” rotayı çiziyordu: “*Susan Türkiye’den konuşan Türkiye’ye... Yasaklı Türkiye’den yasağız Türkiye’ye... Şimdi de Turgutlu Türkiye’den Turgutsuz Türkiye’ye.*”⁹⁸⁷ Demirel açısından ilk ikisinde yol alınmıştı ancak üçüncüsünün gerçekleşmesi için ufukta ışık gözüküyordu; “baskın seçim” kapıdaydı.

Bülent Ecevit, halk oylaması kampanyasının son günlerini geçirdiği soğuk algınlığının etkileriyle tamamlamıştı. Referandum günü de bunun bitkinliğini yaşıyordu ve sessizliğini korudu.⁹⁸⁸ Sonrasında da değerlendirme yapmak için acele etmedi. 13 Eylül’de toplanan DSP Kongresindeki sözlerinde “hayır” oylarını şöyle tasnif etti: “*Referandum oylamasındaki ‘hayır’ oylarında ANAP’lılardan başka bir kısım SHP’lilerin de önemli bir payı vardır. Bazı küçük partilerin küçümsenmeyecek payı vardır. Üstelik korkunun payı, baskının payı vardır.*”⁹⁸⁹ Ecevit, siyasi yasaklara karşı tutumunu, halk oylaması sonunda da koruyordu. Kişisel siyasi yasaklar kalkmış olabilirdi ancak bu durum “yasağız Türkiye”ye kavuşulduğu manasına gelmezdi. Bunun için gereken çaba verilmeliydi:

Benim ve benim durumumda olanların üzerindeki yasaklar halkın oylarıyla kalktı fakat ‘yasağız Türkiye’nin henüz çok uzağındayız. Benim gibi halkın oylarıyla yasaklı durumdan kurtulanlara şimdi bir görev düşüyor: Halkın üzerindeki yasakların da demokrasiyle bağdaşmayan tüm özgürlük ve hak kısıntılarının da

bulunan partinin oyunu, Turgut Bey’in oyunu yüzde 35’e indirdik ve 89’da yapılan yerel seçimlerde ise yüzde 21,75’e indirdik. 91’de de biz birinci parti olarak çıktık ortaya yine.” Bkz. Birand ve Yalçın, s. 295, 301.

“Eğer bize af çıkarsalardı, yani yasakları TBMM kaldırsaydı ya da cumhurbaşkanı ‘Kaldırıyorum’ deseydi biz çok küçük düşerdik. Affı şahaneye mazhar oluşumuzu her gün başımıza kakarlardı. Yani şimdi biz göğsümüzü gere gere Türkiye meselelerini savunuyorsak, kimseden füturumuz yoksa bu milletin tercihi sayesindedir.” Bkz. Cızoğlu, s. 116.

Demirel, genel seçimler sonrası milletvekili seçilip meclise girdiğinde, 28 Aralık 1987 günü hükümet bütçesiyle ilgili uzun bir konuşma yaparken, hükümet icraatı dokümanında “siyasi yasakların kaldırılmasının” da yer almasına tepkiliydi. Bu çıkışında da “minnet altında kalmadıkları” vurgusu vardı: “*(...) siyasi yasakların kaldırılması bu siyasi iktidarın icraatı değildir. Evet, evet, siyasi iktidar, siyasi yasaklar karşısında turuncudur, millet mavidir. Millet, yasakları kaldıran millet! ‘Efendim, biz bunu götürmeseydik bu yasaklar kalkmazdı...’ Götürmeseydiniz! Kim dedi size ‘götürün’ diye? Götürmeseydiniz! Ne diye götürdünüz? ‘Kaldırmayın’ diye götürdünüz, ‘Kaldırın’ diye değil. İyi ki böyle yaptınız. Hiçbir şeyin minneti altında değiliz. Yaşasın millet, millet yaşasın!*” Bkz. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem: 18, Yasama Yılı: 1, Cilt: 1, 4. Birleşim, 28.12.1987, s. 88.

Tabii yasakların mecliste kaldırılmasıyla olağan ve makul yolun gerçekleşeceği ve iktidarın da buradan puan kazanabileceği yorumu tabiidir. Fakat iktidarın olması gerekeni yapmayı çok büyük bir lütuf addetmesi ve buradan güç almasıyla sağlayacağı kazanım, ne kadar süre yasaklı liderleri mahcup kılabilirdi ve siyasi arenadaki etkinliklerini sınırlayabilirdi? Burada yasaklı siyasilerin Demirel’in belirttiği ölçüde sıkıntı yaşayacakları konusu tartışmaya açık gözüküyor.

⁹⁸⁷ Hasan Cemal, “Ne zaman?”, **Cumhuriyet**, 28.09.1987.

⁹⁸⁸ “Demokrasi için sandıktaydık”, **Tercüman**, 07.09.1987.; “DSP’de sessizlik”, **Cumhuriyet**, 07.09.1987.

⁹⁸⁹ “Ecevit DSP’ye başkan”, **Cumhuriyet**, 14.09.1987.

*kalkması için var güçleriyle mücadele etmek. Bu mücadeleyi kendim yasaklıyken de sürdürdüm. Şimdi yasaksız bir politikacı olarak da daha etkin bir biçimde sürdürmek boynumun borcudur.*⁹⁹⁰

Erdal İnönü ise, “evet” galibiyeti ile “Türk demokrasisinin sınavı başarıyla geçtiği” kanısındaydı. Yaptığı yazılı açıklamada SHP’nin sonuçtaki belirleyici katkısına dikkat çekti:

*Vatandaşlarımız demokrasiye, hukuk devletine, kendi haklarına sahip çıkmışlardır. Barış ve huzur içinde ama herkesin haklarına saygılı bir demokratik düzende yaşamak ve refaha kavuşmak istediklerini göstermişlerdir. SHP’liler olarak bu sonuca en büyük katkıyı yapmaktan onur ve kıvanç duyuyoruz.*⁹⁹¹

SHP Genel Sekreteri Fikri Sağlar da “evet-hayır” dengesinin “evet” lehine olmasında aslan payını SHP’ye çıkarıyordu. Yavuz Donat ile olan konuşmasındaki vurgusu dikkat çekiciydi: “Evet çıktıysa sonucun şerefî bize aittir. SHP oyları olmasaydı Süleyman Bey kuyudan çıkamazdı.”⁹⁹² SHP için halk oylaması sonuçlarının somut getirisi de, yasakları kalkan CHP son dönem yönetim kurulu üyelerinin birçoğunun partiye üye olmaları oldu.⁹⁹³

Hem yasakların kalkması hem de erken seçimin ilanı, muhalefetin alacağı aksiyonları çabuklaştırması demekti. Normalleşme başlıyor, liderler yasaklı genel başkanlıktan meşru genel başkanlığa pupa yelken geçiş yapıyorlardı.

⁹⁹⁰ “Ecevit’in dönüşü”, *Güneş*, 14.09.1987.

⁹⁹¹ “İnönü: Demokrasimiz iyi sınav verdi”, *Cumhuriyet*, 08.09.1987.

Erdal İnönü anılarında; siyasi hayatta yol gösterecek bazı temel ve genel ilkelere ihtiyaç olduğunu ve birçok açıdan meseleleri değerlendirirken bu genel ilkelerin yol gösterdiğine değiniyor. Bunu göz önünde bulundurmanın bilimde de siyasette de kişileri önemli hatalar yapmaktan alıkoyduğunu savunuyor ve bunu siyasi yasakların kaldırılması meselesinde belirledikleri tavırla örnekliyor: “(...) 1982 Anayasasındaki siyaset yasaklarının kaldırılması gündeme geldiğinde, SHP’nin genel başkanı olarak, ilk günden beri bu yasakların kalkması gerektiğini başka hiçbir koşula bağlamadan savundum. Çünkü demokrasi anlayışında yargı kararı olmadan ceza vermek diye bir kavram yoktu. ‘Yasakların devam etmesi bize siyasal fayda sağlar mı? Yasaklar kalkarsa bundan parti olarak zarar görür müyüz? Yasakların kalkmasını kabul edersek karşılığında ne isteyelim?’ Bu çeşit düşüncelere hiç itibar etmedik. Benim için yapılacak şey, siyasal gücümüz yeterli olunca bu yasakları kaldırmaktı. Böyle de yaptık ve böyle davranmak SHP’ye, bütün öteki partilerden ayıran bir nitelik kazandırırken, ülkemizi de bir demokrasi ayıbından kurtardı.” Bkz. İnönü, *Anılar 1*, s. 345, 346.

⁹⁹² Donat, *Özal’lı Yıllar*, s. 502.

Fikri Sağlar SHP’nin 87’deki konumunu “doğru siyaset” olarak tanımlıyor ve partinin 1987 seçimlerinde tekrar ana muhalefet, 1989’da “yerel iktidar”, 1991’de ise “koalisyon ortağı” haline gelmesini 1987’deki çalışma ve ivmenin temellendirdiğini düşünüyor. Bkz. **Fikri Sağlar ile 3 Temmuz 2021’de yapılan telefon görüşmesi.**

⁹⁹³ CHP’nin hayatta olan genel yönetim kurulu üyelerinin 17’sinden ilk etapta 7’si SHP’ye üye oldu. Bu isimler Erol Tuncer, Metin Somuncu, Hayri Öner, İlyas Kılıç, Mehmet Gümüşçü, İsmet Atalay ve Hüseyin Doğan idi. İnönü, 12 Eylül sonrasında oluşan dağınıklığı ortadan kaldırmak için göreve geldiğini söylüyor ve şimdi bu katılımlardan övünç duyduğunu belirtiyordu. Bkz. “7 eski CHP’li SHP’de”, *Hürriyet*, 16.09.1987.

5.8. HALK OYLAMASININ GETİRDİĞİ NORMALLEŞME: YASAKLI LİDERLİKTEN GENEL BAŞKANLIĞA

Halk oylaması sandığından aynı zamanda “erken seçim” çıkınca, belki biraz daha zamana yayılarak yapılabilecek değişiklikler için vakit kaybedilmeksizin harekete geçildi. Bunların başlıca olanı; yasakları kalkan liderlerin tekrar genel başkanlığa gelmeleri, daha doğrusu perde arkasındaki genel başkanlıklarının sahne önüne çıkması ve meşruiyet kazanması idi. İlk harekete geçen parti DSP oldu ve 13 Eylül’de Kurucular Kurulunun toplanması kararlaştırıldı.⁹⁹⁴ DSP henüz büyük kongre yapmadığı için çabucak Kurucular Kurulunu toplayabiliyordu; diğer partilerde ise tüzükler, yeni genel başkan seçiminin yapılabileceği olağanüstü kongrenin en erken bir biçimde toplanabilmesi için ancak birkaç hafta sonrasına olanak tanıyordu.⁹⁹⁵ Ayrıca seçim sistemine en çok veryansın eden DSP, mevcut seçim atmosferinde Bülent Ecevit’in resmen dönüşüyle bir an önce dinamizm kazanmak istiyor olmalıydı. 13 Eylül günü Ankara Selim Sırrı Tarcan Spor Salonu, bu dönüşe sahne oldu. Süratle Bülent Ecevit’in DSP’ye üye olduğu ve 339 oyla genel başkan seçildiği açıklandı. İstifa eden Rahşan Ecevit, “genel başkanlığı huzur içinde bıraktığını” vurgularken, Bülent Ecevit eşi için “*Rahşan Ecevit benim yokluğumda birkaç yıl için benim boşluğumu doldurmuş bir kimse değildir. Benim kendi başıma yapamayacağım bir işi başardı. Onun için kendisinin örgütlenme çalışmalarını bir süre daha yürütmesinde yarar görüyorum, buna ihtiyaç duyuyorum*” diyordu. 19 kişilik MKYK, 20’ye çıkarıldı ve Rahşan Ecevit örgüt işleri ile sorumlu MKYK üyesi oldu.⁹⁹⁶

Uçurulan ak güvercinler eşliğinde, gül yağmuru altında ve “Halkçı Ecevit” tezahüratlarıyla kürsüye gelen Bülent Ecevit konuşmasının odak noktasına seçim sistemindeki adaletsizlikleri aldı. Son değişikliklerle, oy kaybedeceğini anlayan ANAP’ın kendisine göre bir iktidar kaftanı biçtiğini söyledi ve seçim sisteminin temsil adaletini yok ettiğini belirtti. Ecevit muhalefete de çağrı yaparken; anayasa, seçim sistemi, meclisin işlevi ve kamu harcamalarının kurallara bağlanması konularında ortak bir taahhüt verilmesinin gerekliliğini yeniden vurguladı. Ecevit’in konuşmasının

⁹⁹⁴ “Ecevit gidiyor, Ecevit geliyor”, **Hürriyet**, 11.09.1987.

⁹⁹⁵ “Yeni ağıza eski taam”, **Yankı**, Sayı: 860, 21 - 27 Eylül 1987, s. 26.

⁹⁹⁶ “Ecevit, DSP Genel Başkanı”, **Milliyet**, 14.09.1987.

diğer bölümü de sosyal demokratlara yapılan bir çağrı idi ve öteden beri yürütülen çizgide bir sapmanın olmayacağı anlaşıyordu:

*Sağa sola dağılmış tüm gerçek sosyal demokratları DSP'nin tutarlı doğrultusunda, sağlıklı yapısında birleşmeye çağırıyorum. Üzerinden SHP gölgesi kalksa, önünden SHP engeli çekilse Demokratik Sol Hareket sosyal demokrasiyi kolayca iktidara getirebilecek durumdadır. Hizipçilik hastalığından kurtulamayanları, halka tepeden bakanları, bir yanda keskin slogan solculuğu yaparken öbür yanda egemen güçlerle danışıklı muhalefet yapanları geride bırakıp; yer çekişmeleriyle, ideolojik çelişkileriyle çatlayan bir yapıda değil, halk katında birleşmeye çağırıyorum.*⁹⁹⁷

Ecevit'in dönüşündeki coşku, konuşmasının son bölümünde fenalaşmasıyla yerini kısa bir kaygıya bıraktı. Sıcak, izdiham ve havasızlık, Ecevit'in henüz tam olarak atlatamadığı hastalığıyla birleşince, Ecevit konuşmasını yarım bırakmak durumunda kalıyordu. Ancak mesaj verilmişti: Demokrasi mücadelesi sürecektir, ANAP'ın seçim sisteminde getirdiği değişiklikler eleştirilecek, SHP'ye yönelik ataklar artacaktı.⁹⁹⁸

7 yıl önce 12 Eylül sonrasında, bir yandan askeri rejime yönelik aktif bir mücadele izlenmiş diğer yandan mevcut CHP'liler ile yollar ayrılmıştı. 7 yılın ardından, yasakların kaldırılmasıyla gelinen noktada ise ANAP'a karşı verilecek iktidar mücadelesi için önce "aynı kulvarda olan SHP'yi ekarte etme" uğraşına gidiliyordu. Bülent Ecevit'in dönüşü coşku yaratsa da DSP henüz bulunduğu dar kalıbı aşmış değildi.

Şekil 60: Ecevit'in Dönüşü

Kaynak: Semih Balcıoğlu, Tercüman, 20.09.1987.

⁹⁹⁷ "Ecevit DSP'ye başkan", **Cumhuriyet**, 14.09.1987.

⁹⁹⁸ "Ecevit İçin 2. Hayat", **Hürriyet**, 14.09.1987.; "Notlar: Eski ağza yeni tat", **Hürriyet**, 14.09.1987.; "Ecevit hızlı başladı", **Tercüman**, 14.09.1987.; "Ecevit DSP'ye başkan", **Cumhuriyet**, 14.09.1987. Ayrıca bkz. Bila, ss. 203-205.

Rahşan Ecevit bir emanet devretmişti ancak pratikte geçerli olan bu sıfatı açıktan sahiplenmiş değildi. Bu sıfatla özdeşleşen ve açıkça “emaneti devretmek için vazife aldığını” belirten isim DYP Genel Başkanı Hüsamettin Cindoruk idi. Halk oylamasının kampanya sürecinde de bunu tekrar eden Cindoruk⁹⁹⁹, 8 Eylül günü istifa ettiğini açıkladı:

*6 Eylül Halk Oylaması milletimiz ve parti için büyük bir gelişme ve yapılaşmanın önünü açmıştır. 12 Eylül öncesinde DYP inancını başarı ile uygulayan Sayın Demirel'in siyasi yasakları millet tarafından kaldırılmıştır. Bu davanın rahmetli Menderes'ten sonra lideri Demirel'dir. Siyasette seçimle lider olunmaz; liderliğin tılsımı başarı, liyakat, sevgi ve milletin emrinde bıkmadan ve bezmeden kalmaktır. Millet Demirel'in hakkını geri vermekle bize de yol vermiştir. Daha önce de milletimize verdiğimiz sözü yerine getiriyorum ve genel başkanlık görevimi gururla ve sevinçle bırakıyorum.*¹⁰⁰⁰

Ayrıca aynı gün DYP İdare Kurulunda alınan kararla, 24 Eylül'de “tek gündemlik olağanüstü kongrenin” toplanacağı duyuruldu.¹⁰⁰¹ Kongrenin “tek gündemi” ise, Demirel'in dönüşüydü.

24 Eylül günü bu kez Ankara Atatürk Spor Salonu Demirel'in dönüşüne ev sahipliği yaparken, hınca hınç bir kalabalık salonu doldurdu. O gün kesilen 7 kurban, 7 yılın sonundaki vuslatı simgeliyordu.¹⁰⁰² Toplam 927 delegeden kongreye katılan 864'ünün tamamının oylarıyla genel başkan seçilen Demirel, “Muhteşem Süleyman”, “Başbakan Demirel” tezahüratlarıyla salona geldi. Hüsamettin Cindoruk konuşmasında uzun süren bir mücadelenin neticesini açıklıyordu: “Sizlere tekmil veriyorum: Görev yapılmıştır”.¹⁰⁰³ “Lideri kurtarmayı vazife addeden” Hüsamettin Cindoruk, yasakların kaldırılmasından sonraki genel başkan değişimlerinde en çok takdir gören “emanetçi” oldu.¹⁰⁰⁴ Cindoruk sonraları da bu görev teslim anını, “Özgürlükler için yapılmış mücadelemın en büyük mükafatı sayıyorum” diye yad

⁹⁹⁹ Cindoruk; henüz halk oylaması kampanyası başlamadan, yasakların kalkmasıyla genel başkanlıktan ayrılacağını, “Sözüm sözdür. Emaneti kendisine iade edeceğim” sözleriyle yineledi. Bkz. “Cindoruk: Hedef hükümeti düşürmek”, **Hürriyet**, 26.05.1987.; “Cindoruk: ‘Emaneti Demirel’e vereceğim’”, **Tercüman**, 26.05.1987.

¹⁰⁰⁰ “Demirel'in koltuğu hazır”, **Cumhuriyet**, 09.09.1987.

¹⁰⁰¹ “Demirel'in koltuğu hazır”, **Cumhuriyet**, 09.09.1987.

¹⁰⁰² “‘Bir bilen’ partisinin başına geçti: Demirel '87’”, **Yankı**, Sayı: 861, 28 Eylül - 4 Ekim 1987, s. 13.

¹⁰⁰³ “Hırslı dönüş”, **Hürriyet**, 25.09.1987.

¹⁰⁰⁴ Rauf Tamer, Cindoruk'un yasakların kaldırılmasına giden süreçte “yolları açan, temizleyen ve meseleyi tartışılabilir kılan” siyasi olduğunu belirtirken, bazı kesimlerin küçümsediği emanetçiliği bir gurur ve iltifat olarak taşıdığını vurguluyor. İlhan Selçuk da Cindoruk'un emanetçiliğini, “siyasal hayatta eşine az rastlanan bir örnek davranış” olarak tanımlıyor. Bkz. Rauf Tamer, “Emanet”, **Tercüman**, 09.09.1987.; İlhan Selçuk, “Cindoruk Örneği...”, **Cumhuriyet**, 10.09.1987.

ediyordu.¹⁰⁰⁵ Emaneti devralan Demirel ise, dava arkadaşlarına teşekkür etti ve yasakların kaldırılmasındaki mücadeleyi şu cümlelerle özetledi:

Türkiye 6 Eylül Halk Oylamasının neticesiyle gururlanmalıdır. Olayın galibi haktır, adalettir, eşitliktir, hukukun üstünlüğüdür. Adeta nefesle buzdağları eritilmiştir. (...) Size 'Dağ ne kadar yüksek olsa onu aşan yol vardır' diyordum. Size 'Çin Duvarı gibi kalın görünen bir şey de, haklılığı yoksa sigara kağıdı gibi incedir' diyordum. Size 'Vur kazmayı dağa Ferhat, azı gitti çoğu kaldı' diyordum. Tünel delinmiştir. Önümüz daha aydınlıktır. Deniz geçilmiştir, ırmaklar da geçilecektir.¹⁰⁰⁶

Demirel, halk oylamasındaki sonuçtan yeterince tatmin olmayan taraftarlarına da şöyle seslendi: *"Futbol maçından çıkarken 1-0'lık galibiyet yetmiyor mu? Dik durun arkadaşlar, dik durun. Eğer sizin aldığınız neticeyi karşı taraf alsaydı, evlerinizin önünde davul çaldırırdı!"*¹⁰⁰⁷ ANAP iktidarının demokratikleşmede gönlü olmadığını söyleyen Demirel, dikkatleri erken seçime çekti: *"3 ay evvelki konuşmamda milletin önüne iki sandık geleceğini, her ikisinin de büyük fırsat olduğunu, bunların değerinin iyi bilinmesi gerektiğini söylemiştim. Birinci sandığın değeri iyi bilinmiş ve hakkı verilmiştir. Şimdi sıra ikinci sandıktadır."*¹⁰⁰⁸ Demirel mevcut şartlarda gidilen seçimin ancak "baskın" olarak tarif edilebileceğini vurgularken, Başbakan Özal'ı da sert sözlerle televizyonda yapılacak bir açık oturuma davet etti.¹⁰⁰⁹

Hedef bir an önce seçimler için vaziyet almaktı ancak DYP'de, bir yanda Demirel'in dönüşüyle coşku yaşanırken diğer yanda parti içi kaynamalar görülüyordu. Bunun nedeni, bir yanda yasakları kalkan ve AP içerisinden gelen "eskilerin" diğer yanda da mevcut partililerin karmasından; milletvekili adaylıklarının ve parti yönetiminin nasıl şekilleneceği sorunsalıydı. Sınırlı süre, fazlaca aday ve şimdiden oluşan parti içi zıtlasmalar ile liste hesapları, Demirel'i kara kara düşündüren noktalardı.¹⁰¹⁰ Bu yüzdendir ki Cindoruk'un halk oylamasının hemen akabindeki istifası, Demirel ile ortak mutabakatın bir tezahürü değil, daha ziyade Cindoruk'un bireysel inisiyatifi olmuştu. *"Çok acele ettiniz. Beni emrivaki ile baş başa bıraktınız"*

¹⁰⁰⁵ Gaytancıoğlu, s. 166.

¹⁰⁰⁶ "Hırslı dönüş", **Hürriyet**, 25.09.1987.

¹⁰⁰⁷ "Demirel koltukta", **Milliyet**, 25.09.1987.

¹⁰⁰⁸ "...Ve Demirel döndü", **Tercüman**, 25.09.1987.

¹⁰⁰⁹ "Gel yüreğin yetiyorsa Türkiye'nin 16 milyar olan dış borcunun nasıl 32 milyara çıktığını tartışalım. Yüreğin yetiyorsa milyonları nasıl işsiz bıraktığını tartışalım. Yüreğin yetiyorsa gel, Türkiye'de halkı nasıl korkuttuğunuzu tartışalım!" Bkz. "Nerde Galmıştık", **Güneş**, 25.09.1987.

¹⁰¹⁰ Yavuz Donat, "Demirel'in Dönüşü", **Tercüman**, 25.09.1987.; Rauf Tamer, "Öyle Zor Ki", **Tercüman**, 25.09.1987.

diyen Demirel görevi biraz zaman geçtikten sonra almayı planlıyor, Cindoruk ise spekülasyonlara mahal vermeyi uygun görmüyordu.¹⁰¹¹ Böylece Demirel dönüşüyle coşku yaratıyor ancak Özal'ın erken seçim kararının partiye yansımalarıyla oluşan sancıları da kucağında buluyordu.

Şekil 61: Demirel'in Dönüşü

Kaynak: Bedri Koraman, Milliyet, 08.09.1987, s. 1.

Yasaklı liderlikten genel başkanlığa geçiş yapan üçüncü isim Alparslan Türkeş oldu. Türkeş'in dönüşünde diğer üç liderle karşılaştırıldığında ortaya çıkan farklılık, MÇP Genel Başkanı Abdülkerim Doğru'nun "emanetçilik" gibi bir misyonu benimsemediği ve genel başkanlığı devretmek gibi bir emelinin olmadığına ortaya çıkmasıyla kendisini gösterdi.¹⁰¹² Ne var ki, 1986 ara seçimlerinden bugüne Türkeş, MÇP ile olan bağını göstermeye başlamış ve son parti kongresinde parti yönetiminin şekillenmesinde Türkeş'in tercihleri etkili olmuştu. Abdülkerim Doğru ise MSP kökenli bir isimdi. Genel başkanlığa gelmesinde ve Türkeş'in de buna önyak olmasındaki ana gayeler; partinin İslami-muhafazakâr tarafını güçlendirmek, sağdaki diğer partilerden Refah Partisi ve İslahatçı Demokrasi Partisi ile birleşebilmek için temaslar kurmak ve partinin gövdesini büyütebilmek idi. Nitekim Doğru'nun, Türkeş'in inisiyatifıyla göreve gelmesinin akabinde bu yönde temaslar kurulsa da Refah Partisi böyle bir önceliğe yönelmeyince, söz konusu girişimler sonuçsuz kaldı.¹⁰¹³ Abdülkerim Doğru isminden umulan pratik faydanın suya düşmesi ve parti

¹⁰¹¹ "DYP'de bunalım kısa sürdü", **Milliyet**, 09.09.1987.; "Önseçimin ortaya koyduğu gerçekler...", **Yankı**, Sayı: 867, 08.11.1987, s. 13.

¹⁰¹² "Türkeş MÇP'nin başkanlığına getirilmiyor", **Cumhuriyet**, 09.09.1987.

¹⁰¹³ Bora ve Can, ss. 270-275.

içindeki birçoklarının Doğru ismiyle parti ideolojisini eşleştirmede kopukluk yaşamaları yasaklar kalkmasa dahi bir genel başkan değişikliği gündemini beraberinde getirebilirdi. Türkeş'in siyasi yasaklardan kurtulması ise, milliyetçi cenah için bu gündemin derhal devreye girmesine yol açtı. Fakat biraz önce bahsettiğimiz gibi genel başkanlığın gönül rahatlığıyla devredilmesi, MÇP Genel Başkanı Abdülkerim Doğru'nun kafasına yatan bir hadise olmayınca, MÇP'de kısa süreli bir şaşkınlık yaşandı. Doğru bu konudaki söylentileri şöyle karşılıyordu:

*Biz gazetecilerin diğer partiler için kullandıkları 'emanetçi' durumunda değiliz. Normal şartlarda genel başkanlığa gelmiştik, yine icap ederse normal şartlarda gideriz. Yani bizim gündemimizde bugün böyle bir mevzuu yoktur. Millet arasında yaygın olduğu gibi 'Partiler şahıslarıdır' hükmü yanlıştır.*¹⁰¹⁴

Fakat parti yönetimindeki Türkeşçi ağırlık böyle bir değişimi olağan görünce, genel başkan-parti yönetimi arasındaki zıtlıktan, Türkeş lehine bir sonuç çıkıyordu. Yapılan MKYK toplantısında olağanüstü kongre kararı alındı. Abdülkerim Doğru ise kararı benimsemiyor, hatta genel başkanlık seçiminin yenilenmesi için gidilecek olağanüstü kongre önerisinin usule uygun olmadığı konusunda direniyor fakat MKYK çoğunluğu karşısında bir çıkar yol bulamıyordu. Toplantı sonrası ise MÇP genel başkanlığından ve parti üyeliğinden istifasını duyurdu.¹⁰¹⁵ “Dava”nın peşinde olduğunu, “*Odacılık da verirseler, ben kabul ederim*” sözleriyle vurgulamaya çalışan Türkeş'in¹⁰¹⁶ yeniden genel başkanlığa dönüşü için belirlenen tarih 4 Ekim idi. Öncesinde ise 20 Eylül'de Türkeş ve yasakları kalkan kimi MHP'liler MÇP'ye üye oldu. Uzun süredir dağınık durumda olan ülkücü kökenli siyasiler için birleşme çağrılarını yapan Türkeş, bu kez daha keskin bir tavırla bu çağırını yineledi:

Abdülkerim Doğru, haziran ve temmuz aylarındaki temaslarında IDP ile belli aşamaya gelse de RP kanadından bir randıman alamadı. “*IDP ile prensipte anlaştık. RP'de ise her şey tamam ama Erbakan Hoca nazlanıyor. Ancak daha sonra kendi bizimle birleşmek zorunda kalabilir. Ben RP'yi de Erbakan Hoca'ya da ıslah edeceğimizi sanıyorum, çünkü taban bunu istiyor*” diye serzenişte bulunsa da, bir yol kat edilemedi ve üç parti de bu dönemde kendi kulvarlarında ilerledi. Bkz. “*Nazlanma hocam nazlanma!*”, **Tercüman**, 08.07.1987.

¹⁰¹⁴ “Abdülkerim Doğru (MÇP Genel Başkanı): ‘Millet Demirel’le Özal arasında fark görmüyor’”, **Yankı**, Sayı: 859, 14-20 Eylül 1987, s. 30.

¹⁰¹⁵ “MÇP’de çatlak”, **Milliyet**, 17.09.1987.; Doğru istifasını şöyle duyurdu: “*Tahkikatı bitirip henüz toplantıya dönmeden ve gıyabımda, parti genel başkanının değiştirilmesi gündem maddesiyle 4 Ekim 1987’de fevkalade kongre kararı alınmış olduğunu öğrendim. Bu usulsüz tasarrufu düzeltmek için yaptığım çalışmalar müspet netice vermedi. Milletin dertlerini halletme niyeti ile yola çıktığımızı, bu dertlerin temelinde adaletsizlik olduğunu güzide milletimize her yoldan olduğu gibi kıymetli basınımız yoluyla da intikal ettirdiğimiz malumdur. Bu sebeple kendi kendimizi tekzip etmemek ve büyük milletimize olan şükran borcumuz icabı MÇP genel başkanlığından ve parti üyeliğinden istifa ettiğimi arz ederim.*” Bkz. “Yeni ağıza eski taam”, **Yankı**, Sayı: 860, 21 - 27 Eylül 1987, ss. 26-29.

¹⁰¹⁶ “MÇP’de odacılık bile kabulüm”, **Hürriyet**, 14.09.1987.

*Tüm ülkücülere MÇP saflarında birleşmeye çağırıyorum. Gazetelerde bazı ülkücülere başka partilerden aday olmaları için vize verdiğim yazıyor. Başka partilerden seçilmeyi daha kolay bulan ülkücüler, bu davadan istifa etmişler demektir. İstifa etmeseler bile biz onların kaydını bu davadan siliyoruz. Ben kimseye başka partilerden aday olması için izin vermiyorum. Benim davama inanan, dokuz ışığı benimseyen benimle birlikte olacaktır.*¹⁰¹⁷

4 Ekim’de toplanan MÇP Olağanüstü Kongresinde Alparslan Türkeş, 306 delegeden 210’unun oy birliğiyle genel başkanlığa seçildi. Abdülkerim Doğru ile birlikte istifa edenlerle boşalan MKYK üyeliklerine de MHP kökenli siyasiler geldi.¹⁰¹⁸ Bu oybirliğine karşın 100’e yakın delegenin oy kullanmaması ve birçok delegenin de kongreye katılmaması, MÇP’deki hatırı sayılır bir kesimin de Türkeş’in genel başkanlığa dönüşüne “can atmadığına” yoruldu.¹⁰¹⁹ Böylece MÇP, genel başkan ve yönetim gövdesindeki bu değişimler çerçevesinde MHP’lileşiyordu. Ne var ki bu konuda alınacak çok yolun olduğu açıktı. Zira hem örgütsel manada hem de parti tabanında 12 Eylül öncesindeki gibi bir katılım ve destek henüz söz konusu değildi. MÇP’nin bundan sonraki uğraşı Türkeş’in dönüşüyle başlayan normalleşmeyi sürdürmek, çağrılar ve temaslar yoluyla hem tavanda hem de tabanda kitleselleşmeyi sağlamak olacaktı. “Başbuğ Türkeş” sloganlarıyla karşılanan Alparslan Türkeş’in kongredeki sözleri bu arzunun bir tezahürü oldu:

*12 Eylül’den önce birlikte, aynı partide, aynı kutsal ülküler yolunda hizmet etmiş olan bir kısım eski arkadaşlarımız şartların baskısı dolayısıyla başka partilere gitmişlerdir. Nereye giderlerse gitsinler bizimledirler. Er geç, mutlaka mensup oldukları ocağa döneceklerdir. Birçok partilerde yapılmış olan son aday tespitleri, ülkücü ve milliyetçilerin nasıl horlandığını ve harcandığını meydana çıkarmıştır. Büyük milliyetçileri, ülkücülere, bütün arkadaşlarımı ve evlatlarımı yuvaya dönmeye çağırıyorum.*¹⁰²⁰

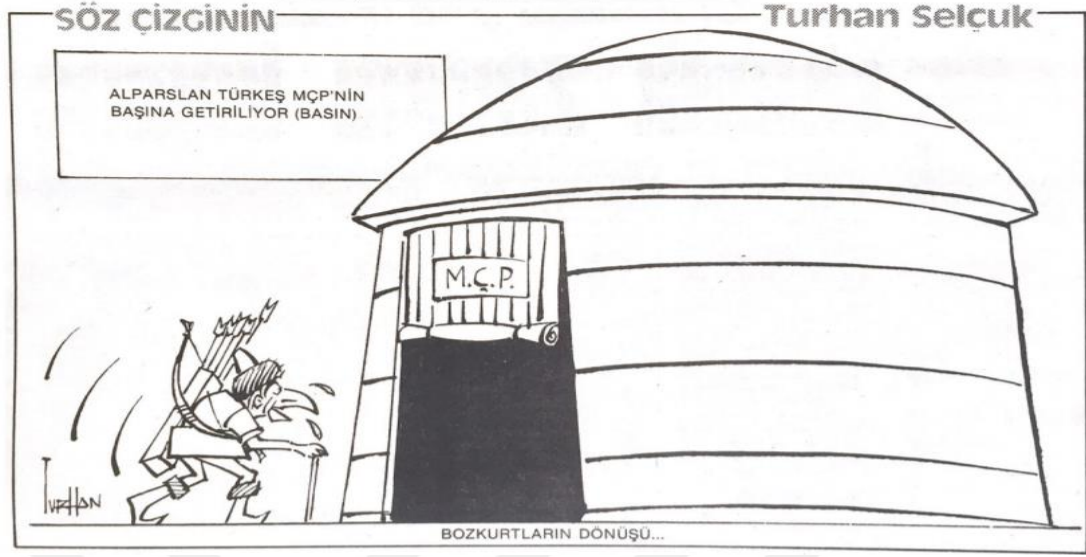
¹⁰¹⁷ “Türkeş MÇP üyesi”, **Cumhuriyet**, 21.09.1987.

¹⁰¹⁸ “Ve Türkeş de genel başkan”, **Cumhuriyet**, 05.10.1987.; “Türkeş de sahnede”, **Milliyet**, 05.10.1987.; “Türkeş MÇP’nin başında”, **Tercüman**, 05.10.1987.

¹⁰¹⁹ Tanıl Bora ve Kemal Can, Türkeş’in dönüşünün MÇP içinde “topyekûn ve can-ı yürekten, doğallıkla gerçekleşen bir kabul olmadığı” düşüncesini yabana atmıyorlar. Bu noktada Türkeş’in yıprandığına yönelik bir kanaatin geçerli olduğunu belirtmekle birlikte Türkeş’e duyulan vefa ve bağlılığın önemiyle ve Türkeş’in ismini yok sayarak çizilecek bir senaryonun işlemeyeceği fikrinin hakim olmasıyla tereddütlerin giderildiğine dikkat çekiyorlar. Bkz. Bora ve Can, s. 278. MÇP’ye giren ancak parti yönetiminde görev almadığı için ayrılan Bilge Erol da verdiği röportajda, camia içinde firelerin verildiğine değindi: “Son kongrede 300 delege olduğu halde bunun 100 kadarı ‘mazeretine binaen gelmiyor’ diye ifşaatta bulunuldu. Bu kadar önemli bir tarihi buluşmada hepsinin birden mazereti olduğuna inanmak, kendi kendini kandırmaktır. Ankara’da olduğunu bildiğim ve bir gün önce benim ısrarla gelmelerini istediğim bazı MKYK üyeleri bile gelmediler. (...)” Bkz. “Bazı kriminal tipler...”, **Yeni Gündem**, Yıl: 4, Sayı: 24, 11-17 Ekim 1987, s. 31.

¹⁰²⁰ “Ve Türkeş de genel başkan”, **Cumhuriyet**, 05.10.1987.

Şekil 62: Türkeş'in Dönüşü

Kaynak: Turhan Selçuk, Milliyet, 26.09.1987, s. 8.

Son devir teslim, Necmettin Erbakan'ın Refah Partisi'nin başına geçmesiyle gerçekleşti. Esasında Erbakan'ın genel başkanlığına karşı da kimi tereddütlerin olduğu söyleniyordu. 12 Eylül sonrasında Erbakan'ın bazı tarikatlar ve İslamcı aydınlarla olan ilişkilerindeki kopukluk, bazı RP çevrelerinde tereddütle karşılanırsa da bunlar cılız olmaktan öteye gitmiyordu.¹⁰²¹ Bir iddiaya göre de RP içinde Erbakan için "parti üstü bir konum" önerenler vardı. Fakat Erbakan, "Siz beni uhrevi başkan yapmak istiyorsunuz" diyerek bu gibi fikirleri önemsemedi.¹⁰²² Halk oylamasının hemen sonrasında RP Genel Başkanı Ahmet Tekdal, Erbakan'ı evinde ziyaret ederek, yasakları kalkan diğer mesai arkadaşlarıyla birlikte partiye davet etti.¹⁰²³ Ahmet Tekdal da "emanetçiliğinin bilinciyle" hareket edenlerdendi.¹⁰²⁴ 25 Eylül'de Erbakan, beraberinde yasakları kalkan 17 kişilik eski MSP'li kadroyla birlikte Refah Partisi'ne

¹⁰²¹ "Erbakan'a 5 İtiraz", *Milliyet*, 13.09.1987.

¹⁰²² Soner Yalçın, *Erbakan: Eziyet Edilerek Yalnızlığa Yükseltelen İnatçı Bir Siyasal Liderin Portresi*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 198.

¹⁰²³ "Erbakan'a çağrı", *Cumhuriyet*, 09.09.1987.

¹⁰²⁴ Dr. Ömer Baykal, doktora tezinde Ahmet Tekdal ile 2017 yılında yaptığı görüşmeyi paylaşıyor. Burada Tekdal, kendisine "tevdi edilen" genel başkanlık görevini emanetçi titizliğiyle yürüttüğünü ve yasakların kaldırılmasından sonra da bir tereddüt yaşamadan Erbakan'a devrettiğini ifade ediyor. Bkz. Ömer Baykal, *Türk Siyasetinde Refah Partisi Deneyimi: Gelenek, İdeoloji ve Politika*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017, s. 178.

üye olarak “davete icabet etti”.¹⁰²⁵ 10 Ekim’de ise sıra Refah Partisi’nin MSP’lileşmesine geldi. Bu kez Necmettin Erbakan, taraftarlarını “Mücahid Erbakan” sloganları eşliğinde selamlıyor ve toplam 836 delegeden oylamaya katılan 538’inin tamamının oyunu alarak genel başkan seçiliyordu. MSP’nin diğer ağır topları da RP MKYK üyeliklerine getirildiler. Erbakan konuşmasında kaldığı yerden devam ediyor; dört partiye “taklitçi dördüzler” diye hitap ederken, Başbakan Özal için “borç çuvalı”, “Duyunu Umumiye haznedarı” gibi yakıştırmalar yapıyordu.¹⁰²⁶

Erbakan’ın da dönüşüyle, 1980 öncesinin önde gelen dört siyasi lideri 12 Eylül’den 7 sene sonra, siyasi hareketlerinin uzantısı olan yeni partilerin başına resmen geçmiş oldular. Böylece siyasi yasakların alametifarikası olan “emanetçi başkanlık” da normalleşmenin getirdiği rüzgârla kayboluverdi. Hüsamettin Cindoruk bu kavramı açıkça sahiplenirken, Raşan Ecevit’in “emanetçiliği” de aşikârdı. Ülkücü ve İslamcı camialar için de doğal liderleri görmezlikten gelmek olanaksız idi. MÇP’de genel başkanın bir anlık direnişi söz konusu olsa da ona “emanetçi” olduğunu hatırlatacak yönetim kademeleri hazır kıtaydı. Dolayısıyla bu partilerdeki genel başkanların ömrü, anayasanın geçici 4. maddesiyle eş değerdı. Ve denilebilir ki; “emanetçi başkanlık”, o pozisyonda bulunanların bunu ne kadar benimseyip benimsemedikleri ya da onların ne kadar becerikli olup olmadıklarının ötesinde, tamamen siyasi yasakların kuyruğuna takılmış bulunan, yasakların kalkmasıyla kendi kendisini de ortadan kaldıracak suni bir mekanizma idi. Netice itibarıyla siyasi yasakların uygulama alanını kaybetmesiyle birlikte daha çok görülen çarpıklık, halk oylaması sonrasında ortadan kalkmış oldu.

12 Eylül’den 7 yıl sonra yaşanan bu normalleşme, darbeyi yapanla darbeye uğrayanların siyasi hayat içerisinde yeniden buluşmaları anlamına geldi. 7 yılın ardından siyasi formalite; 18 Eylül’de Bülent Ecevit’in, 6 Ekim’de de Süleyman Demirel’in parti genel başkanları olarak Cumhurbaşkanı Evren’le görüşmek için Çankaya’ya çıkmalarını sağladı. Görüşmelerde geçmişin üzerinde durulmazken, Ecevit ve Demirel iç ve dış politikaya dair güncel konulardaki görüşlerini aktardılar.¹⁰²⁷ Sonrasında basından gelen, bu görüşmeleri yadırgayıcı sorulara Ecevit,

¹⁰²⁵ “Erbakan: ‘RP MSP’den güçlü’”, **Tercüman**, 26.09.1987.; Hilmi Bengi, “...Ve Kadayıf Fırında”, **Tercüman**, 26.09.1987.

¹⁰²⁶ “...Ve RP, MSP’lileşti”, **Tercüman**, 12.10.1987.

¹⁰²⁷ Evren, Anılar 6, s. 165, 166, 167, 176, 177.

“Bu, rejimin bazı bakımlardan yerli yerine oturduğunu gösteriyor. Ben devlet görevi için üzerime düşeni yaptım. Ben gerektiğinde protestomu gerektiğinde mücadelemi yaptım. Gerektiğinde de üzerime düşen görevleri yerine getiriyorum.” diye cevap verirken¹⁰²⁸; Demirel de benzer biçimde yaklaştı. Görüşmeye şahsi arzusu gereği değil, genel başkanlık görevinin icabıyla geldiğinin altını çizdi ve

Devlet hizmetinde küskünlük olmaz, kırgınlık da olmaz, hiddet de olmaz. Çünkü bu hizmetler halk için yapılmaktadır, millet için yapılmaktadır. Kişi kendi arzularını tatmin için bu hizmetleri yapmaz. Biz Türkiye için varız, Türkiye bizim için var değil. Devirlerin getirdiği birtakım hususları devam ettirmekte yarar yoktur. Ülke küserek değil, barışarak yoluna devam edecektir

diye konuştu.¹⁰²⁹ Zaman, demokratik nizam ve siyasi gerçekler; gün geliyor, darbeyi yapanla darbeye uğrayanları, bu kez farklı ancak yine yetkin siyasi makamlarda bir araya getirmesini biliyordu.

5.9. SİYASİ YASAKLAR SONRASI İLK SINAV: 1987 ERKEN GENEL SEÇİMLERİ

Halk oylaması günü, henüz sandıklar açılmadan gelen erken seçim açıklaması Başbakan Özal’ın, siyasi takviminde halk oylaması ve erken seçimi birbirini ardına sıraladığının bir göstergesiydi. Böyle olunca halk oylaması sonrası siyasetin seyrini tahlil edebilmek için; ANAP tarafından halk oylamasının doğal bir uzantısı olarak görülen, muhalefet için de “baskın” niteliği taşıyan seçimleri de irdelemek gerekiyor. Bu irdelemenin, aynı zamanda yasakların kaldırılmasından sonra Özal ile diğer liderlerin ilk düellosu olması bakımından ve referandum sandığının bir de yalnızca 3 ay sonra seçimlere yansımaları görmek açısından konuyu tamamlayıcı bir anlamı olacağını söylemek mümkün gözüküyor.

ANAP, referandum sonucu ne olursa olsun bir an önce gidilecek bir erken seçimin iş göreceğini düşünüyordu. Bu erken seçime yasaklı liderleri referandumda yenerek gidebilmek için uğraşıldı ancak aksi durumda da, referandumda oluşan

Cüneyt Arcayürek de Evren-Demirel görüşmesine dair Demirel’in kendisine verdiği görüşme tutanağını ve Cumhurbaşkanı Basın Danışmanı Ali Baransel’in izlenimlerini aktarıyor. Bkz. Arcayürek, Demokrasi Dönemecinde Üç Adam, ss. 392-398.

¹⁰²⁸ “Sıcak görüşme”, **Cumhuriyet**, 19.09.1987.

¹⁰²⁹ “Devlette küskünlük olmaz”, **Tercüman**, 07.10.1987.

cepheleşmenin ANAP lehine olacak yansımalarını olabildiğince seçime aktarmak,¹⁰³⁰ muhalefete çok fazla toparlanma imkanı tanımamak, bir türlü rayına oturtulamayan enflasyonun olumsuz etkilerini daha fazla hissettirmeden ve kamuoyu araştırmalarında birinciliğini koruyan ANAP'ın bu durumuna zeval getirmeden gidilecek bir erken seçim ile iktidar pozisyonunun korunacağı öngörülüyordu.¹⁰³¹ Fakat bu pozisyonu perçinlemek için tüm bu etkenlerin ötesinde, mevcut öngörüğü matematiksel olarak garantiye almak adına asıl belirleyici değişiklikler seçim sisteminde yapılmaktaydı.

ANAP, 1984-1987 arasında, Milletvekili Seçimi Kanunu ve Siyasi Partiler Kanununda 9 kez değişiklik yaptı.¹⁰³² Bunlardan bazıları seçim sistemine tesir etmeyecek türlü düzenlemeler iken bazıları da seçimin kaderini etkileyecek türden değişiklikleri içermektedir. Bülent Tanör bunlardan en önemli gördüğü üçünün altını çiziyor: kontenjan milletvekilliği uygulaması, seçim çevrelerinin yeniden düzenlenmesi ve seçim çevrelerinde barajların yükseltilmesi. Bu değişikliklerin hepsi büyük partinin lehine olacak düzenlemelerdi.¹⁰³³ “Kontenjan milletvekilliği” uygulaması, meclisin 27 Mart 1986'daki oturumunda kabul edilen değişikliklerden

¹⁰³⁰ Bu niyeti dönemin Devlet Bakanlarından Ahmet Karaevli'nin şu sözlerinde görmek mümkün: “‘Evet verin’ diye kim diyor? DYP diyor, SHP diyor, DSP, RP ve MÇP de diyor. Demirel diyor, Ecevit, Türkeş, Erbakan diyor. ‘Hayır’ kim diyor? Sadece biz. Referandumda evet çıktı, alın hayrını görün! ‘Hayır’ yüzde 45 çıksa yeter. Geriye kalan yüzde 55'i böl 5 partiye... Yüzde 45 oy ANAP'ın oyudur. Allah bereket versin, yüzde 45 bize yeter kardeşim...” Bkz. “Bize % 45 hayır yeter!”, **Cumhuriyet**, 25.08.1987.

Hasan Cemal, referandum sürecinde DYP'nin kurmaylarından birinin kendisine söylediği şu cümleyi paylaşıyor: “İşler iyi güzel gidiyor da, ‘hayır’ oylarını daha sonra Doğru Yol’a nasıl çekeceğiz? Mesele bu! Çatışma, kemikleştiriyor oyları.” Bkz. Cemal, Özal Hikayesi, s. 239.

¹⁰³¹ Osman Ulagay, erken seçim kararının arkasındaki ekonomik saiklere dikkat çekiyor. Enflasyon artışının bir türlü durdurulamadığı ve dış borçlardaki tırmanışın da dikkat çekmeye başladığı bir dönemde, iç politikadaki gelişmelerle de ekonomik disiplinden taviz verildiği göz önünde bulundurulduğunda Özal için bir an önce yapılacak bir erken seçimle güven tazeleme planının kaçınılmaz olduğunu savunuyor. Bkz. Osman Ulagay, “Erken Seçim Özal İçin Neden Çok Önemli?”, **Cumhuriyet**, 12.10.1987.

Erken seçimi öneren ve erken seçimin ilan edildiği metni kaleme alan dönemin Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı Kaya Erdem de bu kararda ekonomik gerekçelerin altını çiziyor. Erdem, ss. 237-240. Cumhurbaşkanı Evren'in Özal'a, bu konudaki aceleciliğinin sebebini sorduğunda aldığı yanıt da benzer idi: “(...) Bir aralık seçim kanunları görüşülürken ‘Neden 1 Kasım olarak ısrar ediyorsun, mesela 15 Kasım da olabilir. Daha rahat olmaz mı?’ diye sormuştum. Bana acele edişinin sebebini enflasyonu aşağı çekebilmek için seçimlerden sonra bazı acı ekonomik kararlar alacağını, seçimden evvel böyle kararlar almasının mümkün olmadığını, birçok maddeye zam yapacaklarını söylemişti. (...)” Bkz. Evren, Anılar 6, s. 180.

¹⁰³² Bu değişikliklerin bir dökümünü Erol Tuncer verirken, Hasan Cemal de buna dair bir liste sunuyor. Bkz. Erol Tuncer, **Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002)**, 2. Baskı, TESAV Yayınları, Ankara, 2003, s. 524, 525, 538, 539.; Cemal, Özal Hikayesi, s. 244.

¹⁰³³ Tanör, Siyasal Tarih, s. 70, 71.

biriydi ve her partinin belirli yerlerde kontenjan usulünden milletvekili çıkarmasına olanak tanındı. İlgili değişiklik şu esaslara dayanmaktaydı:

*Siyasi partiler sadece 6 ve daha fazla milletvekili çıkaracak illerin 5, 6 ve 7 milletvekili çıkaracak seçim çevrelerinde birer kontenjan adayı gösterirler. (...) Siyasi partilerin oy sayıları önce bire, sonra ikiye, sonra üçe... ila, o çevrenin çıkaracağı milletvekili sayısına ulaşınca kadar bölünür. Kontenjan adayı gösterilen seçim çevrelerinde bölme işlemi, bir eksiğiyle yapılır. (...) Kontenjan adayı gösterilen seçim çevrelerinde, geçerli oyların en çoğunu almış olan siyasi partinin kontenjan adayı, seçim çevresi barajını aşıp aşmadığına bakılmaksızın milletvekilliğini kazanmış olur.*¹⁰³⁴

Bu değişiklikle birlikte, ilgili seçim çevrelerinde en çok oyu alan partiye kontenjan milletvekilliği “hediye” ediliyordu. Yani -o tarihteki sisteme göre 34 adet-kontenjan milletvekili, bölme işlemine dahil edilmeyerek otomatik olarak o yerde birinci olan partinin hanesine yazılmakla adeta, “nispi temsil sistemine göre değil, çoğunluk sistemine göre” seçilmiş olacaktı. Ayrıca bölme işleminin bir eksikle yapılması, il barajlarını da biraz daha yukarı çıkaracak bir sonuç verecekti.¹⁰³⁵ Özal seçim kanunundaki değişikliklerin faziletlerini anlatmak için “istikrar” faktörünü savunuyor; 12 Eylül sonrası siyasi sistemin dizaynında zaten az partili bir düzenin öngörüldüğünü, şimdiki değişikliklerle de 1988 sonrasında “2 ya da 3 partili bir düzenin” meydana geleceğini ve bunun istikrarı daha güçlü bir şekilde temin edeceğini vurguluyordu.¹⁰³⁶

¹⁰³⁴ Kanun No: 3270, “22.4.1983 Tarih ve 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu, 26.4.1961 Tarih ve 298 Sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ile 10.6.1983 Tarih ve 2839 Sayılı Milletvekili Seçimi Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bu Kanunlara Bazı Maddeler Eklenmesi Hakkında Kanun”, **Resmî Gazete**, 15.04.1986 (Mükerrer Sayı).

¹⁰³⁵ “Doç. Dr. Hikmet Sami Türk: Merkez Kontenjanı Sorunu Bir Yanılgıdan Kaynaklanıyor”, **Yankı**, Sayı: 775, 3-9 Şubat 1986, s. 10, 11.; “Doç. Dr. Hikmet Sami Türk: “İki partili siyasal düzenin istikrar sağlayacağı şüpheli”, **Yankı**, Sayı: 784, 7-13 Nisan 1986, s. 11.

Bu uygulamanın getireceği somut neticelere dikkat çekmek, konuyu daha anlaşılır kılacaktır. “Hürriyet”teki araştırma 1983 genel seçimlerine kontenjan uygulamasını katıyor ve sonuçları paylaşıyor. Buna göre kontenjan milletvekilliği 1983 seçimlerinde uygulansaydı ANAP 14 milletvekili daha kazanacak; buna karşılık HP 5 milletvekili, MDP de 9 milletvekili kaybedecekti. Böylece:

-ANAP’ın milletvekili sayısı 211 yerine 225 olacak,

-HP’nin milletvekili sayısı 117 yerine 112 olacak,

-MDP’nin milletvekili sayısı 71 yerine 62’de kalacak idi. Bkz. “ANAP’ın ‘ince’ seçim hesabı”, **Hürriyet**, 27.01.1986.

“Yankı” da benzer bir araştırma yapıyor ve bu durumda ANAP’ın 19 milletvekili daha kazanacağını, HP ve MDP’nin de 9’ar milletvekili kaybedeceğini öngörüyor. Bkz. “Yeni yasa 6 Kasım ve 25 Mart’ta uygulansaydı...”, **Yankı**, Sayı: 783, 31 Mart-6 Nisan 1986, s. 21.

Tabii bu hesaplar henüz milletvekili sayısı 400’den 450’ye çıkarılmadan ve seçim çevreleri de yeniden düzenlenmeden yapılmış idi. Bu iki düzenleme sonrası “kontenjan”ın getiri ve götürülerinin daha da artması şüphesiz idi.

¹⁰³⁶ “(...) Türkiye’nin demokratik sistemini bizden evvel dizayn edenler daha çok parti değil de daha az parti olmasını istemişler. Biz de bununla hemfikiriz, değiştirmek istemiyoruz. (...) Yapılacak değişikliklerle birlikte sanıyorum ki 1988’den itibaren 2 ya da en fazla 3 parti kalacaktır. Mevcut seçim

Sistemin esin kaynağı Fransa’da De Gaulle’nin başkan iken uyguladığı seçim sistemi, beklenti de 290 ila 310 arasında milletvekili çıkartmak idi.¹⁰³⁷ Hedef ise kuşkusuz 300 sayısını bulmak olmalıydı; zira bu sayı “Anayasada tek başına değişiklik yapabilecek meclis ekseriyetini yakalamak” anlamına geliyordu.

Hatırlanacağı üzere, siyasi yasakları halk oylamasına götüren değişiklik paketinde aynı zamanda milletvekili sayısının 400’den 450’ye çıkarılması da yer alıyordu. İşte bu değişikliğin hemen sonrasında ANAP, milletvekili sayısının artmasıyla seçim çevrelerini de yeniden düzenlemek için harekete geçti. Meclisin 23

sistemimiz bizi 1988’ten sonra 2 ya da en çok 3 partiye götürür.” Bkz. “Özal: Çok parti Türkiye için lüks”, Cumhuriyet, 12.02.1986;

Özal bu değişikliklerde ülkenin istikrarını ön planda tuttuklarını, Türkiye’de büyük yatırımların tek parti iktidarlarında yapıldığını, “sağ ya da solun iktidara geldiğinde güçlü bir biçimde gelmesi gerektiğini” söyledi ve değişiklikleri bu temel argümanlarla savundu. Bkz. “Özal: ‘2 partili sisteme gidiyoruz’”, Hürriyet, 20.03.1986.; “SPK Meclisten geçti”, Cumhuriyet, 28.03.1986.;

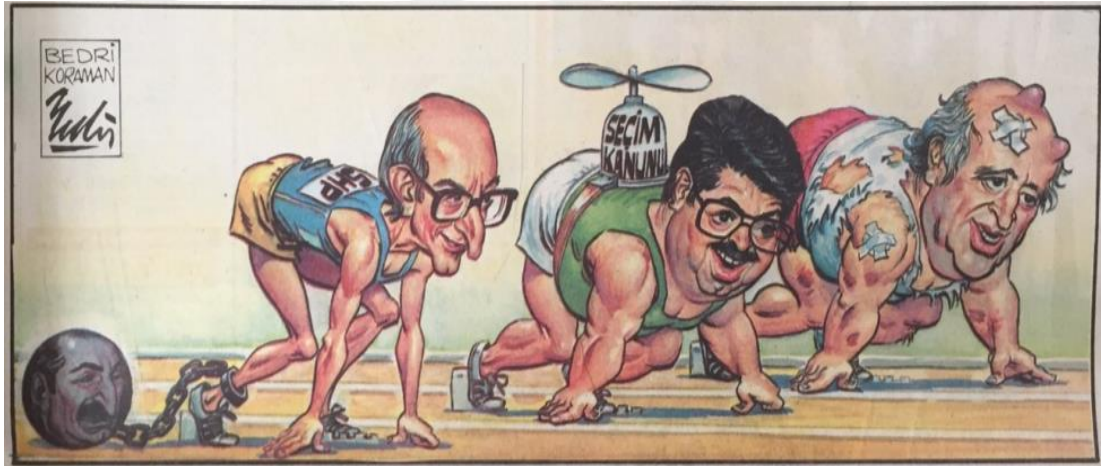
Özal’ın 2 Mayıs 1986’da basına kapalı olan, ANAP il başkanlarına verilen yemekli toplantıda ise bu konuya “daha açık” değindiği görülüyor: “(...) ‘%10’dan az rey alan parlamentoya giremez’ denmiş. Sade bununla kalmamış, bir de çevre barajları var. 3 milletvekilliği varsa bir ilde %33 rey almanız lazım. 4 varsa %25 rey almanız lazım. Barajı geçmeniz lazım, aksi takdirde kim geçiyorsa o alıyor hepsini. (...) Şimdi bu sefer ne yaptık? (...) vaktiyle merkez kontenjanı diye, eski seçim kanununda bir şey kurulmuş. (...) Dedik ki; 6’lık, 7’lik yerleri alalım. Bunlardan birer tane alttan çekelim, kenara koyalım, kim oralarda daha fazla rey alırsa bu işte merkez kontenjanı olsun. Şimdi kimsenin sırasını bozmuyorum. Sondan alındığı için kimseye de tesir etmiyor. Yani büyük partiye hiç tesir etmiyor, küçük partiden alınmış oluyor daha ziyade. Tabii ben buna çok itiraz ederler zannettim ama fazla itiraz edemediler, güçleri de yok. Biraz da kandırdık, ‘Siz geliyorsunuz’ dedik, ‘Nasıl olsa siz geleceksiniz’... Ona da kandılar, neticede bu sistem de tabii bir konu haline geldi. 6’lık, 7’lik yerlerdeki baraj da yükseldi. (...) Bu baraj yükselince hakikatte durum şu oldu. Meclise girmek için %10 rey almak lazım. Ama grup kurmak çok önemli bir hadise mecliste. Grup kurmak için eski hesaba göre %13,5-14 rey almak lazım. Bu hesaba göre zannediyorum %16-17 civarına çıkacak. Tabii eğer bütün Türkiye’ye eşit bir şekilde dağılırsa daha yukarıya çıkıyor, %20’ye kadar çıkıyor. Şimdi o vakit diyorum ki bu yeni seçim kanunuyla (...) küçük partilerin daha da hiçbir şansı yoktur. Bunu iyi anlatın, hatta şöyle %13,5 rey alanın da şansı yoktur, %14 alanın da şansı yoktur. Hiç boş yere reylerini zayi etmesinler. Zannediyorum en çok üzerinde duracağımız bu. (...)” Bkz. “Başbakan Sayın Turgut Özal’ın ANAP İl Başkanlarına Verdiği Yemekte Yapmış Olduğu Konuşma – 2 Mayıs 1986”, Başbakan Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1985-1986), s. 567.;

Hatta Özal, 1986’da yapılan ara seçimler sonrasında ANAP’taki oy düşüşünün tartışılması üzerine, ANAP’ın ekseriyeti kaybetmediğini, ara seçim sonuçlarını “kontenjanlı genel seçime” uyarlayarak vurgulama yoluna gitti. Verdiği rakamlarla ANAP’ın 1983 seçimlerine göre daha güçlü bir şekilde tek başına iktidar durumunu koruyacağı sonucuna vararak partililere moral verdi. Bkz. “Başbakan Sayın Turgut Özal’ın TBMM Anavatan Partisi Grubunda Yaptığı Konuşma – 30 Eylül 1986”, Başbakan Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1985-1986), s. 1047.

¹⁰³⁷ Bülent Akarcalı 1987 seçimlerinde uygulanacak kontenjan uygulamasının hazırlığını şöyle anlatıyor: “Bu sistemin iki mimarı vardır: Biri ben genel başkan yardımcısı olarak, diğeri de o sırada bakan olan Hüsnü Doğan. Mevcut seçim sistemi zaten kısmi dar bölge idi ve en büyük bölge de en fazla 6 milletvekili çıkarabiliyordu. Mesela şimdi İstanbul’da 3 bölge vardır ama 1983-87-91 seçimlerinde 7-8 bölge vardı. Hüsnü Bey ile akşam saat 20.00’de başladık, her ili ve seçim bölgelerini teker teker inceleyip gerekli hesapları yaparak sistemi geliştirdik. Sistemin temelinde Fransa’da De Gaulle’nin Başkan iken uyguladığı seçim sistemini örnek almıştım. Sabah 04.00 gibi raporumuzu bitirdik. Daha sonra temize çekip Turgut Bey’e sunduk ve aynen şunu yazdık: Bu seçim sistemiyle 290 ila 310 milletvekili çıkarabiliriz.” Bkz. Bülent Akarcalı ile 7 Haziran 2021’de e-posta aracılığıyla yapılan görüşme.

Mayıs 1987'deki oturumunda kabul edilen değişikliklere göre bir seçim çevresine giren milletvekili sayısı 7'den 6'ya düşürülüyor ve partilerin kontenjan adayı gösterecekleri yerlerin sayısı artıyordu.¹⁰³⁸ Milletvekili sayısının artması ve seçim çevrelerinin yeniden düzenlenmesiyle Türkiye, 67 ilde 104 seçim çevresine ayrıldı.¹⁰³⁹ Fakat 23 Mayıs'ta geçen değişikliklerde kontenjan adaylarının olacağı seçim çevrelerinde bölme işleminin bir eksikle yapılması yer almadı ve bu durum muhtemelen değişikliklerin “daha az gürültülü” geçmesini sağlamak için idi. Çünkü halk oylamasından hemen sonra, 9 Eylül günü erken seçim kararı için toplanan meclis oturumunda, bölge barajlarını arttırmaya yarayan “Altı milletvekili çıkaracak seçim çevrelerinde bölme işlemi bir eksiği ile yapılır” hükmü yeniden seçim yasasına eklendi ve böylece ANAP seçim yasasına istediği şekli verdi.¹⁰⁴⁰

Şekil 63: 1987 Seçimleri ve Vaziyet

Kaynak: Bedri Koraman, Milliyet, 20.09.1987, s. 1.

Çeşitli tarihlerde yapılan bu farklı hamleler, yapbozun ayrı birer parçaları gibidir. Hepsi birleştirildiğinde ise bize bütünü daha net göstermektedir. Önce

¹⁰³⁸ “Erken seçim adımı”, **Cumhuriyet**, 20.05.1987.; Kanun No: 3377, “298 Sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanunun, 2839 Sayılı Milletvekili Seçimi Kanununun ve 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanununun Bazı Hükümlerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”, **Resmî Gazete**, 03.06.1987.

¹⁰³⁹ “Türkiye 104 seçim bölgesine ayrıldı”, **Cumhuriyet**, 11.09.1987.; Karar No: 265, “Yüksek Seçim Kurulu Kararı”, **Resmî Gazete**, 07.07.1987.

¹⁰⁴⁰ Kanun No: 3403, “Seçimlerle İlgili Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin XVIII inci Dönem Milletvekili Genel Seçimi Hakkında Kanun”, **Resmî Gazete**, 11.09.1987 (Mükerrer Sayı).

kontenjan uygulamasıyla birinci partinin milletvekili sayısını arttırmasına yarayan değişiklik, ardından milletvekili sayısının 400’den 450’ye çıkarılması, seçim çevrelerinin yeniden düzenlenmesi ve daha fazla kontenjan adayı gösterme olanağı, “Altı milletvekili çıkaracak seçim çevrelerinde bölme işlemi bir eksiği ile yapılır” maddesinin tekrar seçim sistemine dahil edilmesi ve barajların otomatik olarak artması gibi düzenlemelerle; seçim sisteminde 12 Eylül’ün dizayn ettiği “istikrar”ı kayıracı noktalar, çok daha fazla perçinleşiyor ve birinci partiye göz kırpılıyordu. Bunlar arasında yapbozu tamamlayan belki de en önemli parça ise yasakların kaldırılmasındaki “pazarlık” aşamasında Başbakan Özal’ın bir ön şart olarak sunduğu ve o pakete sığdırdığı, anayasada değişiklik yapabilmeyi ifade eden 175. maddedeki düzenleme olmalıydı. Daha doğrusu bu ön şart, yapbozun tümü göz önünde bulundurulduğunda daha anlaşılır gözüküyor. Zira hatırlanacağı gibi anayasa değişikliği için mecliste gerekli “parmak sayısı” düşürülmüş idi. Bu durum ANAP’ın erken seçimlerden sadece iktidarını koruyarak değil, aynı zamanda “Anayasada değişiklik yapabilecek meclis çoğunluğuna da sahip olarak çıkabilme” arzusunun birer işaretleriydi. Yine aynı zamanda siyasi yasaklar meselesini hem pazarlık hem de referandum aşamalarıyla, erken seçimden ayırık düşünmediğinin de ispatıydı.

Başbakan Özal; Robert Greene ve Joost Elffers’in çok daha sonraları kurguladığı “iktidar” yasalarını uyguluyor gibiydi. Greene ve Elffers’in iktidar hakimiyeti için sıraladığı 48 farklı hüküm içerisinde, 29. yasanın hükmü “Her şeyi sonuna kadar planlamanın” getirilerini sıralarken, 35. yasa da “Zamanlama sanatında ustalaşmayı” öğütlüyor.¹⁰⁴¹ Özal da bir yandan iktidar pozisyonunu korumayı garanti altına almak için yukarıda bahsettiğimiz parçalardan oluşan “planı” uyguluyor, diğer yandan bunun meyvelerini en yüksek ölçekte toplayabilmek adına referandum ve seçimi ardı ardına koyarak ve gerekli yerlerde birbiri ardına iliştiirdiğı değişikliklerle doğru “zamanlamayı” ölçmeye gayret ediyordu. Tabii bu arada demokrasinin yara almadan varlığını koruduğunu söylemek çok güç olurdu.

1987’nin seçim arifesinin, Türk siyasi tarihindeki seçimler arasında, seçim öncesi gündeme dair en çalkantılı, yoğun ve kompleks evrelerden biri olduğı kesin idi. Buradaki gündem ve gelişmeler ana hatlarıyla üç evrede özetlenebilir:

¹⁰⁴¹ Robert Greene ve Joost Elffers, **İktidar: Güç Sahibi Olmanın 48 Yasası**, çev. Zeliha İyidoğan Babayiğit, 6. Baskı, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 336, 412.

Birinci evredeki en önemli gelişme, muhalefetin ANAP'ın seçim sistemine duyduğu tepki ile "seçim boykotunu" gündemine alması idi. Halk oylamasından yalnızca bir gün sonra erken seçime yönelik teklif, seçim sistemindeki yeni değişikliklerle birlikte Meclis Başkanlığına sunuldu. Bu değişikliklerle ANAP'ın oyunu düşürse dahi iktidarını koruyacağı öngörülüyor ve seçim sistemi, eşitsizlikler içerdiği gerekçesiyle muhalefet tarafından çokça tenkide uğruyordu.¹⁰⁴² Yasanın meclisten geçmesini engelleyecek çoğunluğa sahip olmayan muhalefet, seçimi boykot etmeyi gündeme aldı.¹⁰⁴³ Seçimi boykot etme ihtimalinden ilk uzaklaşan ise SHP oldu.¹⁰⁴⁴ Yasanın iptalinden umulan diğer medet cumhurbaşkanlığı idi. Cindoruk, *"Eğer incelemeden imzalarsa bundan, cumhurbaşkanının kanunları hatıra fotoğrafı inceler gibi imzaladığı ortaya çıkar"* diyerek dikkatleri bu tarafa çekse de Evren nezdinde yasa'yı tekrar meclise gönderecek bir nokta görülmedi¹⁰⁴⁵ ve 10 Eylül sabahı meclisten geçen yasa bekletilmeden onaylanarak Resmi Gazetede yayınlandı.¹⁰⁴⁶ SHP'nin çözülmesi, boykot seçeneğini de taca çıkarıyordu ve bunun akabinde DYP ve DSP de seçime gireceklerini açıkladı. Fakat özellikle DSP; SHP'nin, boykota

¹⁰⁴² Halk oylaması öncesinde gerek SHP gerek DYP erken seçime sıcak bakan hatta bu konuda talepkâr olan bir tavırda idi. Hatta DYP, 8 Kasım'da erken seçime gidilebileceğine dair bir önerge vermişti. Başbakan Özal konuya bu açıdan yaklaştı ve "hem erken seçim istiyorlar hem de seçimden kaçıyorlar" biçiminde konum aldı. Muhalefet ise erken seçime taraftar olduklarını ancak erken seçimin şartlarını benimsemediklerini vurgulama peşindeydi. Bülent Ecevit; aylardır bu konuya dikkat çektiğini yinelerken, ANAP'ın iktidarda kalabilmek için barajları yükselttiğini ve seçim sistemini yozlaştırdığını söyledi. Bununla birlikte seçim bölgelerinin sınırlarını da oy çıkarlarına göre hesapladığını ifade etti ve ülkenin bir "seçim hilesiyle" karşı karşıya olduğunu belirtti. Ecevit'e göre bu hile, Amerika'da 175 yıl önce tezgahlanan ve tüm dünyada ayıplanan, 'Gerrymandering' olarak da siyasi literatüre geçen bir uygulama idi. Erdal İnönü de erken seçim istediklerini ancak bunun dürüst ve eşit şartlarda yapılması gerektiğini ifade etti. Türkiye'de 40 yıllık demokrasi mücadelesinde seçimlerin nasıl dürüst ve eşit yapılacağı meselesinin çözüldüğünü, bu mücadeledeki kazanımların kaybedilmesini kabul etmeyeceklerini belirtti. Hüsamettin Cindoruk, bugünkü seçim sisteminin 1982 Anayasasının kabulünden sonra getirilmiş sistemin dahi çok gerisinde olduğuna dikkat çekerken; Demirel ise, "demokrasiyi boğazlamak için planlanan tuzaklardan biriyle karşı karşıya olduklarını" ifade etti. Bkz. "İnönü'den DSP'ye son çağrı", **Cumhuriyet**, 09.09.1987; "Ecevit Milliyet'e yeni çağrısını açıkladı: 'Demokrasiyi kurtaralım'", **Milliyet**, 10.09.1987.; "Seçimi boykot eğilimi", **Cumhuriyet**, 10.09.1987.; "Demirel: Yeni Seçim Yasası Tuzak", **Cumhuriyet**, 10.09.1987.

¹⁰⁴³ Halk oylamasının hemen akabinde henüz genel başkan değişiklikleri gerçekleşmediği için Cindoruk-İnönü, Cindoruk-Rahşan Ecevit, İnönü-Özal ikili görüşmeleri gerçekleşti. Bkz. "Seçimi boykot eğilimi", **Cumhuriyet**, 10.09.1987.

¹⁰⁴⁴ Erdal İnönü, "bir an önce Özal iktidarından kurtulmayı isteyen vatandaşların bu isteğini gerçekleştirmek için" boykotun doğru bir seçenek olmadığını ifade etti. Parti Meclisi bildirisinde ise 1 Kasım seçimlerine gölge düştüğü ancak bunun hesabının seçim meydanlarında sorulacağı belirtildi. Bkz. "Acele seçim'e tepki", **Tercüman**, 11.09.1987.

¹⁰⁴⁵ Evren, Anılar 6, ss. 161-163.

¹⁰⁴⁶ Kanun No: 3403, "Seçimlerle İlgili Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin XVIII inci Dönem Milletvekili Genel Seçimi Hakkında Kanun", **Resmi Gazete**, 11.09.1987 (Mükerrer Sayı).

yanaşmayarak seçim sistemindeki adaletsizliklerde ANAP ile sorumluluğu paylaşacağını ekleyerek eleştiri oklarını çoğaltmayı ihmal etmedi.¹⁰⁴⁷ Bu evre, erken seçimin yolculuğundaki ilk etabı ifade ediyordu ki sonrasında yaşananlar konunun başka aşamaları olduğunun da göstergesiydi.

İkinci evredeki gelişmelere baktığımızda en kritik atak; boykot ihtimalinin üzerine gitmeyen SHP'nin, Anayasa Mahkemesine 1 Kasım'da yapılacak erken seçimin iptal edilmesi için birkaç noktadan oluşan bir başvuru yapması oldu.¹⁰⁴⁸ Böylelikle erken seçim, Anayasa Mahkemesine intikal ediyordu ancak partiler bir yandan da 1 Kasım'a hazırlanmak zorundaydı. Adaylar genel merkezden tespit edilecekti ancak bu husus partiler için büyük bir sorun haline dönüşüverdi. Tüm partilerde aday listelerinde yer alamayan veya aday olduğu yerden ya da sıralamadan memnun olmayan büyük bir küskünler grubu oluştu. Hatta ANAP'ta mevcut milletvekilleri içerisinde oluşan küskünler grubu, aynı durumda olan diğer milletvekilleriyle birleşip erken seçimin ertelenmesine yönelik önerge oluşturacak sayıya dahi ulaşmışlar ve bu önergeyi Meclis Başkanı'na vermişlerdi. Ne var ki Meclis Başkanı Necmettin Karaduman, meclisin toplanması gerektiğine kani olmadı ve bu istekleri reddetti.¹⁰⁴⁹ Milletvekili adaylıklarının belirlenmesi aşaması, partiler için bir kaos halinde devam ediyordu. Bu ikinci evredeki diğer önemli gelişme ise YSK'nın, aldığı kararla seçim sistemindeki "kontenjan milletvekilliğine" yeni bir yorum getirmesi oldu. Buna göre kontenjan adayları sıralama dışında kalıp otomatik olarak birinci partiye gitmeyecek, sıralamaya dahil olacak ve partilerin milletvekili aday listelerinde 1. sırada yer alacaklardı. Böylece mevcut listelerde 1. sırada bulunan adaylar 2. sıraya, 2. sıradakiler 3. sıraya geçecek ve sıralamada bu şekilde kaymalar birbirini takip edecek idi. Böylece milletvekilliği dağılımı yeniden yorumlanıyordu ve YSK bu yorumuyla kontenjan milletvekilliğinin, nispi sistemden ayrık bir şekilde çoğunluk sistemine göre dağıtılacağı esasını kaldırmış oldu; kontenjan adayların

¹⁰⁴⁷ "Evren onayladı, SHP iptal atağında", **Cumhuriyet**, 12.09.1987.; "...ve DYP de seçimde", **Cumhuriyet**, 12.09.1987.

¹⁰⁴⁸ Bu başvuruda seçimin beş ayrı yönden iptali istendi. Bir süre sonra iptal başvurusundaki gerekçelere "milletvekili adaylarının tespitinde ön seçim seçeneğini iptal eden madde" de eklendi. Bkz. "Erken Seçim Yasası Anayasa Mahkemesinde", **Cumhuriyet**, 17.09.1987.; "Anayasa Mahkemesine 'ek' itirazda bulundular: 84'lüklere SHP çelmesi", **Tercüman**, 30.09.1987; Uncular, s. 131, 134.

¹⁰⁴⁹ "Ankara toz duman", **Tercüman**, 02.10.1987.; "Ümitsiz çırpını", **Tercüman**, 04.10.1987.

birinci partiye “avantadan” gitmesinin önünü kapattı.¹⁰⁵⁰ Öte yandan YSK’nın bu kararıyla adaletsiz dağılımı önlediğine yönelik yorumlar da¹⁰⁵¹ yasamanın alanına müdahale ettiği ve yetkisini aştığına yönelik görüşler de¹⁰⁵² kendisini göstermekteydi. Neticede ortaya çıkan ise ANAP’ın kontenjan üzerinden öngördüklerine, YSK’nın bir çelme attığı gerçeği idi. Başbakan Özal bu karara iki kez itirazda bulunsa da, iki itiraz da YSK tarafından reddedildi.¹⁰⁵³ Böylelikle bir yandan aday belirleme sancıları sürerken, diğer yandan da YSK’nın kararı siyasetin gündemine oturmuş idi. Belki de ANAP, burada kendi yorumunu hakim kılmanın başka yollarını arayacak, örneğin Anayasa Mahkemesine bir itiraz yapmayı deneyecek idi ancak tam da bu aşamada Anayasa Mahkemesinin aldığı karar, erken seçim yolculuğunun üçüncü bir evreye girdiğinin ilanı oldu.

Üçüncü evre erken seçimin kaderine son şekli verecek idi. Anayasa Mahkemesi SHP’nin itirazını değerlendirirken, adayların ön seçim ile belirlenebilmesinin önüne geçen maddeyi anayasaya aykırı bularak iptal etti. Ön seçim engellenmemeli, parti inisiyatifine bırakılmalıydı.¹⁰⁵⁴ Oysaki oluşturulan milletvekili listelerinin hiçbiri ön seçim ile düzenlenmemişti ve Anayasa Mahkemesinin bu kararı, listelerin yeniden düzenlenmesini gerektiriyordu. Muhalefet derhal meclisi olağanüstü toplamak, seçim

¹⁰⁵⁰ “Yüksek Seçim Kurulu Kararları”, **Resmî Gazete**, 29.09.1987.; “Partilerde kontenjan şoku”, **Cumhuriyet**, 30.09.1987.; “Kontenjane açıklık”, **Tercüman**, 30.09.1987.

¹⁰⁵¹ İsmail Cem, “Yanlış Bir Hesap Bozuldu”, **Güneş**, 30.09.1987.

¹⁰⁵² Seçim sistemlerine yönelik yazı ve analizleriyle önemli bir otorite kabul edilen Hikmet Sami Türk’e göre YSK, anayasa ve kanunların öngörmediği düzenlemelerle yetkisini aşmış; hatalı bir biçimde hem Anayasa Mahkemesi işlevini hem de yasa koyucunun işlevini üstlenmiş idi. Bkz. “Doç. Dr. Türk: YSK, yasamanın yerine geçemez”, **Cumhuriyet**, 30.09.1987.; Doç. Dr. Hikmet Sami Türk, “YSK Kararı ve Sonuçları”, **Cumhuriyet**, 03.10.1987.; Doç. Dr. Hikmet Sami Türk, “YSK Kararı ve Sonuçları – 2” **Cumhuriyet**, 04.10.1987; Doç. Dr. Hikmet Sami Türk, “YSK’nın yeni kararı”, **Cumhuriyet**, 05.10.1987.

¹⁰⁵³ Özal, itirazında sıralamaya tabi adaylarla kontenjan adayların karıştırılmasının yanlış olduğunu, eğer böyle olacaksa kontenjan adaylarının mevcudiyetine gerek olmayacağını belirtti. Kontenjan adayların, sıralamalara dahil olup 1. sıraya yerleşmeleriyle aday listelerinde mağduriyetlerin oluşacağını savundu. Fakat bu minvaldeki iki itiraz da YSK tarafından reddedildi. Bkz. “YSK’dan Özal’a ‘hayır’”, **Tercüman**, 02.10.1987.; “YSK: ‘Bizim yorumumuz kanuna uygun’”, **Tercüman**, 03.10.1987.; “YSK’dan Özal’a ikinci ret”, **Cumhuriyet**, 04.10.1987.

YSK’nın kararı seçim sistemine temsil adaleti bakımından daha dengeli bir şekil verecekti ancak mevcut listelerde bir çarpıklık oluşturacağı da kesindi. Özal’ın şu sözleri bu durumu örneklemekteydi: “(...) *Kontenjan, Yüksek Seçim Kurulunun geçenlerde verdiği karar gibi olursa ben Fatih’ten ikinci sıraya düşeceğim. İnönü İzmir’den ikinci sıraya düşecek. Olur mu öyle şey?*” Bkz. “Başbakan Sayın Turgut Özal’ın Cumhuriyet Gazetesi Muhabirinin Sorularına Verdiği Cevaplar – 16 Ekim 1987”, Başbakan Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 979.

¹⁰⁵⁴ “Seçim kördüğümü”, **Cumhuriyet**, 10.10.1987.

kanununda ve tarihinde değişiklikler yaptırmak için harekete geçti.¹⁰⁵⁵ Başbakan Özal ise buna gerek olmadığını söylüyor ve listelerin kesinleştikten hareketle seçimin 1 Kasım’da yapılması gerektiği konusunda direniyordu. “*Seçime giren girer, girmeyen girmez; seçimden ve milletten kaçıyorlar*” diye çıkıştı.¹⁰⁵⁶ Hatta Anayasa Mahkemesi kararının salt çoğunlukla yani 6’ya 5 oyla alındığına dikkat çekiyor, salt çoğunluğun 7’ye 4 olması gerektiğini savunuyordu. Bu iddia yıllarca uygulanan hukuksal kuralla yeni bir yorum getirmekti ki hukuk çevreleri ve muhalefet tarafından şaşkınlıkla karşılandı.¹⁰⁵⁷ Özal’ın meclisin toplanmasına dair temel çekincesi ise küskün milletvekillerinin çoğalarak kendi inisiyatifinden ayrık hareket etme ihtimali idi. Zira yasa önerileri yeniden ele alınırsa, önce Anayasa Komisyonunda görüşülecekti ve buradaki “küskün ANAP’lılar”dan bazılarının muhalefetle birlikte oy kullanması durumunda iktidarın teklifi azınlıkta kalabilirdi.¹⁰⁵⁸ Özal, Anayasa Mahkemesinin kararını ve “salt çoğunluğu” sorgulayarak, kararın Resmi Gazeteye girmesini ertelemeye yönelik eylemde bulunsa da YSK’nın aday listelerini kesinleştirmemesi ve Anayasa Mahkemesinin gerekçeli kararını bekleyeceğini açıklaması erken seçimin çıkmaza girmesini beraberinde getirmekteydi.¹⁰⁵⁹ Böyle olunca Özal daha fazla direnmedi ve meclis, seçime yönelik bir güncelleme yapmak üzere 16 Ekim’de olağanüstü toplandı. Muhalefet burada kanunda şikayetçi olduğu noktaları düzeltmeyi umuyor idiyse de ANAP için bu toplantı bir krize değil, bir fırsata işaret etmekteydi.

¹⁰⁵⁵ “Muhalefet birleştı: Meclis toplansın”, **Cumhuriyet**, 11.10.1987.; “Muhalefet anlaştı”, **Cumhuriyet**, 13.10.1987.

¹⁰⁵⁶ “Özal: Meclis toplanamaz”, **Cumhuriyet**, 11.10.1987.

¹⁰⁵⁷ “Özal’ın oyununu YSK bozdu”, **Cumhuriyet**, 14.10.1987.

¹⁰⁵⁸ 20 kişilik Anayasa Komisyonunda ANAP 13 üyeye sahipti. Muhalefetin ise 7 üyesi vardı. Kararın 11’e 9 alınması kâfi idi ve komisyondaki küskün ANAP’lılardan birkaçının muhalefet ile hareket etmesi demek ANAP’ın planının suya düşmesi demek olurdu. Bu ihtimali önlemek adına ANAP tarafında küskünleri ikna çabasına girişildi. Bkz. “Küskünlerden komisyon tehdidi”, **Tercüman**, 15.10.1987.; “Seçimin anahtarı küskünler”, **Cumhuriyet**, 15.10.1987.; “İlk raunt Anayasa Komisyonu’nda”, **Milliyet**, 15.10.1987.; “ANAP’ı en çok yoran olay: Küskünleri barıştırma operasyonu”, **Yankı**, Sayı: 864, 19-25 Ekim 1987, ss. 14-16.

Cumhurbaşkanı Evren de notlarında, meclisin yeniden toplanmasına dair Özal’ın kendisiyle paylaştığı kaygısına yer veriyor: “Özal, aday listelerinde yer almayıp küskün olan 100’ün üzerindeki milletvekilleri ile muhalefet partilerinin iş birliği yaparak, Meclis toplandığında hükümeti düşürebileceklerinden korktuğunu söyledi”. Bkz. Evren, Anılar s. 179.

O dönem ANAP içindeki muhalif milletvekilleri arasında yer alan İhsan Tombuş da anılarında bu konudan bahsediyor. Grupta söz verilmesine rağmen yüz kadar milletvekilinin aday gösterilmediğini ya da sıralamada kazanılamayacak yerlerde yer aldıklarını söyleyerek öfkeli bir kitlenin oluştuğunu belirtiyor. Bu aşamada yoğun bir kulis faaliyetinin başladığını ve bir taraftan kurulan ekipler aracılığıyla diğer yandan Başbakan Özal’ın kişisel görüşmeleriyle küskün vekillerin büyük kısmının ikna edildiğini anlatıyor. Bkz. İhsan Tombuş, **Politikada 41 Yıl**, İzgi Yayınları, Ankara, 1997, ss. 397-407.

¹⁰⁵⁹ “Özal’ın oyununu YSK bozdu”, **Cumhuriyet**, 14.10.1987.

Neticede Anayasa Mahkemesinin iptal ettiği madde kontenjan milletvekilliği uygulaması, seçim barajları ya da propaganda süresi gibi maddeler değil; ön seçime imkan tanımayan madde idi.¹⁰⁶⁰ Böylece milletvekillerinin belirlenmesinde partilerin ön seçim yapmasına imkan tanıyacak değişiklik maddesi ile bunu sağlamak için seçimin birkaç hafta ertelenmesini içeren düzenleme kâfi gözüktüyordu. Krizi fırsata çevirme aşaması ise burada ortaya çıktı. YSK'nın metinden çıkardığı, "Kontenjan adayı gösterilen seçim çevrelerinde bölme işlemi bir eksiği ile yapılır" hükmü, yeniden düzenlenerek seçim yasasına iliştirildi. Böylelikle değişiklikler ön seçimin parti inisiyatiflerine bırakılması, seçim tarihinin 29 Kasım'a alınması ve kontenjan uygulamasının da yeniden ANAP'ın istediği kıvama getirilmesinden ibaret oldu. Temaslar yoluyla meclis çoğunluğundan da emin olununca değişikliklerin geçmesinde bir problem yaşanmadı. Dolayısıyla SHP'nin Anayasa Mahkemesine yaptığı itirazın sonuçları, esasında muhalefet için pek hayır getirmemiş idi. Bu durumda muhalefet ikinci kez "boykot" ihtimalini masaya yatırdı. Bu kez taraflar İnönü, Demirel ve Ecevit idi. Özellikle Bülent Ecevit ilk andan beri seçim boykotundan bahsediyor ve SHP'yi ilk aşamada boykotun üzerine gitmediği için eleştiriyordu. Şimdi de boykottan yana bir tavır aldı. Süleyman Demirel boykot kelimesini kullanmaktan imtina etse de o da seçimlere katılmak yönünde bir tavır ortaya koymadı ve Erdal İnönü'ye "SHP boykotu benimserse DYP de seçime katılmayacaktır" görüşünü ilettili. Top yeniden SHP lideri Erdal İnönü'deydi fakat İnönü, seçimi boykot etmeyi siyasetin geleceği açısından daha kötü bir ihtimal olarak görüyor, bu ihtimale yine yanaşmıyordu. Böylelikle üçlü görüşmede DSP ve DYP, "eğer SHP de katılırsa seçimi boykot edebiliriz" düşüncesiyle masada olurken, SHP'de "her şeye rağmen seçime girmek eğilimi" ağır bastı.¹⁰⁶¹ İşte erken seçim yolculuğunun üçüncü evresi de yasanın güncellenmesi ve iktidarın bundan pek de olumsuz etkilenmemesiyle tamamlanmış oldu.

Bundan sonraki aşama milletvekili adaylarının yeniden tespit edilmesi ve kampanya sürecinin hızlanmasıyla geçilecekti. Adaylar; özellikle SHP'nin hemen tüm

¹⁰⁶⁰ Tanör, Siyasal Tarih, s. 71.

¹⁰⁶¹ "Özal'ın zaferi", **Milliyet**, 17.10.1987.; "Özal dediğini yaptı", **Tercüman**, 17.10.1987.; "Özal istediğini elde etti", **Cumhuriyet**, 17.10.1987.

Seçim Kanunundaki son değişiklikler için bkz. Kanun No: 3404, "10.6.1983 Tarih ve 2839 Sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu ile 10.9.1987 Tarih ve 3403 Sayılı Seçimlerle İlgili Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin XVIII inci Dönem Milletvekili Genel Seçimi Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun", **Resmi Gazete**, 19.10.1987.

seçim çevrelerinde, DYP'nin birçok yerde, DSP'nin de bazı yerlerde ön seçim yapmasıyla yeniden belirlendi.¹⁰⁶² Sonrasında propaganda aşamasına giriliyordu ancak referandumda tarafların içlerini yeterince boşalttığı açıktı. Dolayısıyla kampanya süreci, referandumdaki konuşma ve tartışmalarının bir uzantısı gibiydi.

Başbakan Özal, muhalefeti seçimden kaçmakla suçluyor ve seçimlere zaman temalı yaklaşıyordu. Süregelen “erken seçim hengamesinden” ve 1 aylık gecikmeden, muhalefeti seçmene şikayet ederek sıyrılmak istedi:

*(...) bundan iki gün evvel seçim olacaktı, öyle değil mi, 1 Kasım'da? Şimdi bizim muhaliflerimiz baktılar ki pabuç pahalı seçimi ertelettiler. (...) Şimdi ben vatandaşlardan özür diliyorum, biraz karakışa kalmıştır. (...) Bu seçimi bu şekilde erteletenlerden hem şikayetçiyim hem de davacıyım, vatandaşların namına.*¹⁰⁶³

Özal yasakları kalkan liderler için ise seçim sürecince “balonları söndü” yakıştırmaları yaptı. Eski liderleri balona, “evet” oylarını da iğneye benzetti:

*6 Eylül'de onlara 'evet' dediniz, piyasaya çıktılar. Hayırlı oldu, balonları söndü, ona bir şey demiyorum. Aslında o 'evet' bir iğneydi, balona değdi, balon söndü, bitti o iş!*¹⁰⁶⁴

Koalisyon ihtimali de seçim sonuçları için öne sürülen “felaket senaryolarından” biri oldu. Özal konuşmalarında bol bol bu ihtimale karşı seçmeni uyardı, 70'li yılların koalisyon karmaşalarını hatırlattı; Almanya ve Japonya'da, uzun yıllar aynı partilerin iktidarda olduklarından ve bu ülkelerin yaşadıkları refahı “istikrara” borçlu olduklarından dem vurdu.¹⁰⁶⁵ ANAP'ın en önde gelen seçim sloganı

¹⁰⁶² “750 aday ilk sınavdan geçti”, **Cumhuriyet**, 02.11.1987.

¹⁰⁶³ “Başbakan Sayın Turgut Özal'ın Yozgat'ta Halka Hitaben Yaptığı Konuşma – 3 Kasım 1987”, Başbakan Özal'ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987)

Özal bu şikayetini yer yer tekrarladı: “Bu seçim üç dört gün önce bitecekti. Muhalefet seçimden kaçtı. Ama biz onları yakaladık, seçime götürüyoruz. İnşallah soğuğun hesabını onlardan soracağız, ben size havale ettim hesaplarını sorun.” Bkz. “Gazeteciler Özal'ı protesto ettiler”, **Cumhuriyet**, 07.11.1987.

¹⁰⁶⁴ “Başbakan Sayın Turgut Özal'ın Adana'da Halka Hitaben Yaptığı Konuşma – 5 Kasım 1987”, Başbakan Özal'ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 1059.;

“Karşımızda gene eskiler var. Ne yapalım, olsun varsın, sizler affettiniz, azıcık bir farkla. (...) Çok az bir farkla 'evet' çıktı, onların da balonu söndü. Demek ki fazla bir şey yokmuş, hepsi biraz büyümeymiş, onu gördük (...)” Bkz. “Başbakan Sayın Turgut Özal'ın Sakarya'da Halka Hitaben Yaptığı Konuşma – 8 Kasım 1987”, Başbakan Özal'ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 1089.

¹⁰⁶⁵ “Hepiniz biliyorsunuz, Japonya ve Almanya II. Cihan Harbi'nin mağluplarıdır. (...) ama ne yaptılar Almanlarla Japonlar? Birlik içinde oldular, bir partiyi iktidara getirdiler. Japonya'da hala aynı parti iktidardadır, 37 senedir. Almanya'da da gelen ilk parti 19-20 sene iktidarda kaldı. (...) ABD doları Japon yeni karşısında nasıl aşağıya düşüyor, Alman markı karşısında selam veriyor. Demek ki o harbin mağlupları şu yeni dönemde iktisaden galiplerdir. İşte bu misalleri hatırlayın, Türkiye'yi bir daha yanlış koalisyonlara götürmeyin. Koalisyon idarelerinde Türkiye hiçbir şey yapamadı, Almanya ve Japonya misalini düşünün ve buna göre kararınızı verin.” Bkz. “Başbakan Sayın Turgut Özal'ın Sakarya'da Halka Hitaben Yaptığı Konuşma – 8 Kasım 1987”, Başbakan Özal'ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 1092.

ise “çağ atlamak” oldu. Dört senedeki değişim ve dönüşüm ile Türkiye’nin çağ atladığı iddia ediliyor, adeta Türkiye’nin yakın tarihi ANAP öncesi ve sonrası olarak ikiye ayrılıyordu. “Çağ atlamak” sloganını somutlaştırmak için de gayret edildi, örneğin Özal’ın Antalya mitingi aynı saatte İstanbul’da hazırlanan dev ekranda verildi. Özal, “Türkiye’nin çağ atladığını herkes görsün” diyerek, bu gelişmeleri “muhalafetin hayalinde dahi olmayan şeyler” olarak sundu.¹⁰⁶⁶ Ayrıca Özal için seçim öncesi kampanya döneminde ağırlık noktası mitinglerden ziyade televizyon oldu. ANAP, televizyonun propaganda gücünden daha çok yararlanmaya özen gösterdi.¹⁰⁶⁷

Demirel ise genel başkan olmasının akabinde bir süredir parti içinde oluşan çekişmelerle baş başa idi ve milletvekili listelerinin oluşturulmasında epey güçlük yaşadı.¹⁰⁶⁸ Bununla birlikte bir an önce seçime odaklanmak durumundaydı. 1987 seçimleri Demirel’in “6 kere gittiği makama 7. kez gelebilmek için” girdiği ilk deneme olacaktı. Demirel ANAP’ın devlet imkanlarından yararlanarak göz boyayan bir “pembe kasım” tablosu çizdiğini söylüyor, tüm ekonomik göstergelerin kötüye gittiğini vurguluyordu. ANAP’a yeniden iktidar imkanı verilirse “pembe kasımın ardından kara kışın gözükeceğini” söyleyerek seçmeni uyardı.¹⁰⁶⁹ Herkesi “karanlık devri kapatıp aydınlık bir devir açmaya” çağırdı ve ANAP’a sık sık “geçim meselesi”

“1970’li yıllar Türkiye’nin sıkıntılı yıllarıdır. Partiler birbirine girmiştir, milletin işi bir tarafa unutulmuştur, sen ben kavgası yapılmıştır. Sen ben kavgası yapılan yerde iktidar bölük pörçük olursa, yani koalisyonlu iktidarlar olursa memleket hiçbir noktaya gitmez. Memleketin varacağı nokta, bizim 1980 başında aldığımız acı, karanlık günlerdir. Onun için diyorum ki, sakın ha yanlışlık yapıp bir koalisyon meselesini başımıza çıkarmayın.” Bkz. “Başbakan Sayın Turgut Özal’ın Kastamonu’da Halka Hitaben Yaptığı Konuşma – 12 Kasım 1987”, Başbakan Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 1135, 1136.

“Bunlar daha evvel ne getirdiler? Şimdi ne getirecekler? Allah göstermesin, bunlar bir kaza eseri koalisyon kurarlarsa Erbakanlı Türkesli memleket tekrar kavgaya, bölünmeye gider.” Bkz. ““Limoncu” İnönü Türkiye’yi yönetemez”, **Tercüman**, 26.11.1987.

¹⁰⁶⁶ “Özal ‘uydu’lu”, **Tercüman**, 15.11.1987.

¹⁰⁶⁷ Cemal, Özal Hikayesi, s. 252.

¹⁰⁶⁸ Demirel, yasakların kalkması ve genel başkan olmasının akabinde adeta kucağında bir bomba buldu. Milletvekili listelerinin oluşturulmasında pek çok problem yaşadı. Partinin meclis grubu, genel merkez ve yasakları kalkan siyasiler üçgeninde oluşan çekişme ve liste rekabeti parti içinde çokça gürültü çıkarmıştı. Demirel’in liste oluştururken yaşadığı zorluğa değindiği şu sözler dikkat çekiciydi: “İhtilaller gördüm, muhtıralar gördüm, bu kadar güç durumda kalmadım!” Bkz. “29 Kasım’a ve seçim koşullarına hayır”, **Cumhuriyet**, 16.10.1987.

Mehmet Dülger de bu zorlukları anlatıyor: “Demirel başkan seçildi fakat orada inanılmaz güçlükler tezahür etti. Evet, Demirel başa geldi ama çalışma konusunda beraber olduğu insanlar parti karar mekanizmasında yoktu; çok azı vardı, yeterli değildi. İkincisi, Genel İdare Kurulu bir seçim arifesinde daima parlamentoda olma arzusunda olur, hepsi milletvekili seçilmek ister, seçilecek yerden aday olmak ister. (...) Genel İdare Kurulunda inanılmaz sahneler şahit oldum. Bir yer bekleyen adamın toplantıda yığılıp kalıp kalp krizi geçirdiğini biliyorum. (...) Onun için Turgut Bey, kabul etmek lazım ki bizi apansız yakaladı.” **Mehmet Dülger ile 9 Haziran 2021’de yapılan video konferans görüşmesi.**

¹⁰⁶⁹ “Bu iktidarı yolcu edin”, **Cumhuriyet**, 08.11.1987.

üzerinden yüklendi.¹⁰⁷⁰ Öte yandan Demirel yasaklar üzerinden de dokundurmalar yapmayı ihmal etmedi:

*TRT'nin mikrofonu elimde. Bunu devlet vermedi, söke söke siz verdiniz!*¹⁰⁷¹, *Az bir farkla bile hayır çıksaydı bunlar bizi sokağa bile çıkarmazdı*¹⁰⁷², *3 ay önce Türkiye yasaklı Türkiye'ydi. Bugün yasaksız Türkiye'dir. Bundan kim zarar gördü? Türkiye battı mı? Öyleyse Türkiye ANAP'lı Türkiye'den ANAP'sız Türkiye'ye de gelmelidir*¹⁰⁷³, *6 Eylül'den bu yana Türkiye yasaksızdır. Buna millet karar verdi. Anarşi tellalları nereye gitti? Nerede o anarşi tellalları? Yasaklar kalktı da Türkiye battı mı? Ama rahatları bozuldu*¹⁰⁷⁴, *3 ay önce hak mücadelesi vardı. O zaman da her türlü baskıyı ve devlet gücünü kullandılar. Ancak milletimiz kendisine vurulan zinciri kırdı. Şimdi yasaklar kalktı da kıyamet mi koptu?*¹⁰⁷⁵

Bülent Ecevit, uzunca süredir şikayetçi olduğu seçim sisteminin, meclisin son oturumunda yeniden ANAP'ın istediği biçimde geçmesiyle birlikte ve SHP'nin boykot seçeneğine katılmamasının ardından, bu iki partiyi de sert bir şekilde hedef aldı. ANAP'ı demokrasiye ve ulusal iradeye komplo kurmakla suçlarken, SHP'yi de ANAP'ın suç ortağı ilan etti. Her fırsatta seçim sistemine çatan Ecevit, *"İtalya'nın başına Mussolini ve faşizm felaketi de ulusal iradeyi böylesine çarpıtan bir seçim sistemiyle gelmişti"* diyerek durumun vahametini çarpıcı bir şekilde tanımlıyordu.¹⁰⁷⁶ SHP'yi de "ANAP'ın dümen suyuna girmekle" suçlaması, Ecevit'in temel söylemlerinden biri oldu. Ecevit'e göre SHP, DSP'yi aradan çıkarmak için ANAP ile ortak hareket etmekte ve demokrasiyi tahrip etmekte bir beis görmemiş idi. Seçim döneminde bol bol bu noktayı işledi.¹⁰⁷⁷ Ecevit SHP'nin sosyal demokratların önünde

¹⁰⁷⁰ "Bir bunalım sayesinde iktidarı ele geçirenler 60 senede yapılmayanları 4 senede yaptık derler. 30 senede yapılan iş kadar iş yaptık derler. Aslında bakarsanız 60 senede yapılmayıp da 4 senede yapılan işler vardır. Bugün ülkeyi yönetenler Türkiye2Nin 60 senede girdiği borç kadar 4 senede borç yapmışlardır. 60 senede kimsenin yapmadığı kadar enflasyon yapmışlardır. 60 senede yapılmayan kadar işsizlik yapmışlardır. Velhasıl ülkeyi ıstıraplar içine sürüklemişlerdir." Bkz. "Kapatın bu kara devri", **Cumhuriyet** 16.11.1987.

"Bu devir bir yalan devridir! Bir TV filmi bu, 4 yıldır devam ediyor. Her akşam bu filmin bir parçası var televizyonda. Eğer 29 Kasım akşamı bu filmi koparmazsanız ıstırapı çeken yine siz olursunuz. Başbakan çıkıp size '5 sene daha yetki verin size çağ atlatalım' diyor. Atlayacağınız doğru ama atlatacakları çağ değil; daha çok işsizliğe, daha çok fukaralığa atlatacaklar sizi." Bkz. "Yolsuzluğa oy yok", **Tercüman**, 24.11.1987.

"Bunlara oy vermek hırsızlığa oy vermektir. Bunlara oy vermek zamma, yokluğa, yolsuzluğa oy vermektir!" Bkz. "Sıra iktidara geldi", **Cumhuriyet**, 27.11.1987.

¹⁰⁷¹ "Kapatın bu kara devri", **Cumhuriyet** 16.11.1987.

¹⁰⁷² "Demirel: Aşermiyorum", **Cumhuriyet**, 17.11.1987.

¹⁰⁷³ "Yalana son verin", **Cumhuriyet**, 20.11.1987.

¹⁰⁷⁴ "Anarşi tellalları", **Cumhuriyet**, 25.11.1987.

¹⁰⁷⁵ "Demirel: Özal kabiliyetsiz", **Tercüman**, 27.11.1987.

¹⁰⁷⁶ "Ecevit: Demokrasi yolu tuzaklı", **Cumhuriyet**, 23.11.1987.

¹⁰⁷⁷ "Türkiye Özal'ın oyunuyla öyle bir seçim sistemine getirildi ki iş kumara döndü. (...) Bu kadar adaletsiz bir seçim sistemini ANAP, SHP ile iş birliği yaparak getirdi. Sayın Özal, Sayın İnönü'yle

bir gölge olduğunu söylüyor ve bu gölgenin çekilmesiyle sosyal demokrat oyları 1970’lerde olduğundan da yukarı çıkartmayı vaat ediyordu: “*SHP engeli önümüzden çekilsin, demokratik sol oyları yüzde 42 değil, yüzde 52’ye çıkaracağız. Ben bunu 1970’lerde kanıtlamış bir kişi olarak söz veriyorum.*”¹⁰⁷⁸

Erdal İnönü ise seçim şartlarını eleştirmekle birlikte, seçime girmemek gibi bir seçeneğin doğru olduğuna ikna olmamış idi. Yasanın yeniden meclisten geçmesinin ardından “boykot”la ilgili şunları söyledi:

*Boykot edilecek seçim vardır ama şimdi boykotun zamanı değildir. Özal’ın hazırladığı birçok tuzak olmasına rağmen seçime gitmeliyiz. Bu seçim olsun, halkımız Özal’dan kurtulsun istiyoruz. Çünkü Özal’dan kurtulmanın başka yolu yok. (...) 4 yıldır seçime gidilecek diyoruz; seçime gidilecek, halkımız bu Özal’dan kurtulacak. Şimdi gidilmezse vatandaşa bize inanmaz.*¹⁰⁷⁹

İnönü de ANAP’a yüklenirken bozulan enflasyon ve seçmenin geçim dertlerini ön plana almış idi.¹⁰⁸⁰ DSP meselesine ise pragmatik bakmaya devam etti ve seçmene

görüşürken ‘Ne diye seçim kanununa itiraz ediyorsunuz? Bu sistemle biz DYP’yi siz de DSP’yi tasfiye edersiniz. Memlekette sadece iki parti kalır, gül gibi demokrasi oyunu oynarız’ demişti. Ve Sayın İnönü de (...) şimdi o barajların arkasına sığınıyor. Vatandaşın iradesine baskı yapıyor ve ‘Barajları DSP aşamaz, onun için oylarınızı ziyan etmeyin’ diyor. (...) DSP’den kurtulmak pahasına demokrasiyi ANAP’a sattı, Özal’a sattı!’ Bkz. “Ecevit İnönü’yü suçladı: Demokrasiyi ANAP’a sattı”, **Cumhuriyet**, 08.11.1987.

“Eğer SHP gerçek muhalefet yapsaydı Cumhurbaşkanı Seçim Yasasını imzalamazdı. Bu seçimlerden bunalım çıkar, bunun sorumluluğu da SHP’ye aittir.” Bkz. “Ecevit Ege’de: Sandıktan bunalım çıkacak”, **Cumhuriyet**, 18.11.1987.

¹⁰⁷⁸ “Ecevit: Halk iktidarına yetki istiyorum”, **Cumhuriyet**, 23.11.1987.

¹⁰⁷⁹ “İnönü’den önseçim sözü”, **Cumhuriyet**, 19.10.1987.

Erdal İnönü anılarında da 1987 seçimleri öncesinde boykotu niçin benimsemediğini şöyle anlatıyor: “ANAP iktidarı siyasi yasakların kaldırılmaması maksadıyla başvurduğu halk oylamasını kaybedince, yeni siyasal gelişmelere fırsat vermemek için baskın şeklinde genel seçime gitme kararı aldı. Ayrıca seçim kampanyasında muhalefete eşit yarışma koşulları getirmeyen bir seçim yasasını da hızla meclisten geçirdi. Bu durumda öteki muhalefet partilerinden bu seçime katılmama, seçimi boykot etme çağrıları yükseldi. Milletvekillerimizden de bu görüşe katılanlar oldu. Bense hiç tereddüt etmeden bu görüşün yanlış olduğunu milletvekillerimize söyledim ve parti meclisimize seçime gitme önerisini götürdüm. Çünkü bütün sorunların demokratik düzen içinde çözüleceğine ilke olarak inanan bir insana göre, demokratik düzende ilerleme ancak seçime girerek, seçimlerle güç kazanarak sağlanır. Adaletli olmayan seçim yasalarından kurtulmanın yolu, ne kadar zor koşullu olsa da seçimde başarı göstererek yasayı değiştirecek siyasal gücü sağlamaktır. Demokratik düzen korundukça bu sonuca er geç bir gün varılacaktır. Buradaki soruna da temel ilkeler çerçevesinde yaklaşarak verdiğim kararın partimize de, demokrasimize de faydalı katkılar getirdiği zamanla ortaya çıktı.” Bkz. İnönü, Anılar 1, s. 346.

¹⁰⁸⁰ “Özal gidince enflasyon kendiliğinden azalmaya başlayacak. Ekonomiye, zam yapmak olarak algılıyorlar. Ne tür gelişme olursa olsun zam yapıyorlar. O yüzden enflasyon böyle oldu. Allah korusun, iktidarda kalmaya devam ederlerse zamlar sürecek. 1 Kasım’da seçim yapılacak diye zamlı sigara paketleri hazırlamışlardı. Bunlar yanlışlıkla piyasaya sürülünce ne yapacakları anlaşıldı. Pahalılığı durdurmak, enflasyonu kontrol altına alabilmek için iktidar olmak istiyoruz.” Bkz. “Özal hikaye”, **Cumhuriyet**, 13.11.1987.

“Enflasyon kontrol altına alınmadan hiçbir şey yapılamaz. Ama Türkiye’de enflasyonun tek sebebi Özal yönetiminin hesap ve iş bilmezliğidir” Bkz. “Özal’ın pili bitti artık”, **Cumhuriyet**, 15.11.1987.

“Hiçbir iktidar döneminde Özal döneminde olduğu kadar yolsuzluklar artmamıştır. Böyle bir soygun dönemi yaşanmadı. Bunun hesabını soracağız.” Bkz. “Soyguncu iktidar”, **Cumhuriyet**, 16.11.1987.

de o bakış açısını aşılama çabasında oldu. Kilit cümleler “Oylarınızı bölmeyin, oylarınızı boşa atmayın” idi:

Bu partide de (DSP) sevdiğiniz, beğendiğiniz adaylar olabilir. Ama barajı aşamayacakları için onlar da seçilemez, oylarınız heba olur. Sosyal demokratların iktidarı için oylarınızı bölmeden SHP’de birleştirin.”¹⁰⁸¹, “Onların adaylarını beğenseniz de barajı geçemeyecekleri için, bütün ülkedeki oy oranı yeterli olmayacağı için milletvekili seçtiremezsiniz. O oylar boşa gider, yalnız ANAP’ın, Özal’ın işine yarar. Artık bunu da göz göre göre yapmazsınız herhalde. Yalnız ANAP’ın işine yarayacak sosyal demokrat oyları onlara vermeyin.”¹⁰⁸², “Yüzde 50 oy alırsız, SHP gölge etmesin diyorlar. Ben de şöyle bir hesap yaptım: DSP yüzde 4-5, haydi 8 aldı diyelim. SHP’nin gölgesi, demek yüzde 40-42 kalıyor, Ecevit’in dediği gibi!”¹⁰⁸³, “İki parti vardı, birleşti. Bir üçüncüsü var, onlara kabul ettiremedik. DSP bugün ayrı bir parti olarak seçime giriyor. Oylarınızı bölmeyin, hepsinin hakkından geliriz. İnsanın aklının ermeyeceği hiçbir mesele yoktur. İşte mesele de bu, kimse bize kızmasın. Bu yasaları ben yapmadım, bu yasaları ANAP yaptı.”¹⁰⁸⁴

O güne kadar propaganda ve reklam gücünde başrolü ANAP oynarken, 1987 seçim arifesinde SHP’nin hazırladığı “limon kampanyası” hiç olmadığı kadar dikkat çekici olmuş idi. Yayınlanan görüntülü propaganda filmlerinde ve seçim afişlerinde seçmene “5 yıl daha bir limon gibi sıkılmaya gücünüz var mı?” diye soruluyordu. Epey dikkat çeken bu kampanya karşısında ANAP da “Bir siyasi gaf, bir milli ayıp... Sırf bir oy uğruna insan kendi milletine limon demez” şeklinde bir çıkış yapıyor; seçimlere birkaç gün kala siyasette gündemi “limon” alıyordu.¹⁰⁸⁵

Yasakları kalkan diğer iki lider Erbakan ve Türkeş de kitlelerini yeniden kitleselleştirmek için var güçleriyle yeniden sahnede idiler. Erbakan “maneviyat seferberliği” adını verdiği bir kampanya yürüttü. İktidara geldiklerinde her ilçeye imam hatip lisesi, kuran kursu açacakları, ortaokul ve liselere tefsir ve hadis dersi koyacakları, TV’de “diyanet özel” kanalı açacakları, başörtü yasağına son verecekleri

*“Yıllık enflasyon yüzde 50’nin altına düşmüyor. İşsizlik azalmıyor, artıyor. Yatırımlarda gerekli artış yok. Sanayileşme, kalkınma durdu. Gelir dağılımı giderek bozuluyor. İşçi, köylü, memur, emekli, esnaf sanatkâr geçinemiyor; çalışıyor ama kazanamıyor. Ürettiğinden kendisine bir şey düşmüyor. Çalışmayan; krediyle, hayali ihracatla, sahte faturalı vergi iadesiyle, rüşvetle yaşayanları cenneti oldu Türkiye. İşte ANAP’ın başarısı, işte serbest piyasa ekonomisinin vardığı nokta!” Bkz. “Film bitecek, Özal gidecek”, **Cumhuriyet**, 23.11.1987.*

*“Bırakalım artık Özal’dan masal dinlemeyi! Özal ekonomisi keşmekeş ekonomisidir. Dünyada eşi benzeri yoktur böyle keşmekeşin. Türkiye’de sorunların çözümünü ancak sosyal demokrat iktidar tarafından sağlanır.” Bkz. “Alternatif SHP”, **Cumhuriyet**, 24.11.1987.*

¹⁰⁸¹ “Özal’ın pili bitti artık”, **Cumhuriyet**, 15.11.1987.

¹⁰⁸² “Film bitecek, Özal gidecek”, **Cumhuriyet**, 23.11.1987.

¹⁰⁸³ “İktidar SHP’nin olacak”, **Cumhuriyet**, 25.11.1987.

¹⁰⁸⁴ “Hedef yeni Türkiye”, **Cumhuriyet**, 27.11.1987.

¹⁰⁸⁵ **Cumhuriyet**, 22.11.1987.; **Cumhuriyet**, 25.11.1987.; “Günün simgesi limon”, **Cumhuriyet**, 26.11.1987.

gibi “maneviyat seferberliğine” yönelik vaatler sıraladı.¹⁰⁸⁶ Konuşmalarında sıklıkla “fuhuş” konusuna değindi, yurt çapında “manevi hisleri sarsacak” bu gibi gelişmelerin ikiye katlandığını iddia ederek, bu durumla ANAP iktidarını ilişkilendirme yoluna gitti.¹⁰⁸⁷ ANAP için “eve giren hırsız”¹⁰⁸⁸, Özal için de “karbüratörü bozuk motor”, “Yahudi hortumunun gardiyanı” gibi yakıştırmalar yaparken; “milli görüşü” ve Refah Partisi’ni diğer tüm partilerden ayrı bir yere konumlandırmaya gayret etti. Erbakan’a göre ANAP, DYP, SHP ve DSP aynı makineden çıkan ıskarta mallar, başlarındaki dört lider ise birer “çağdaş eşkiya” idi.¹⁰⁸⁹ Erbakan’ın manevi duyguları harekete geçirme operasyonuna karşılık Türkeş de “milliyetçi hisleri uyandırmaya” gayret etti.

Eski MHP’liler, bozkurtlarım; sizler başka partilerde barınamazsınız. Sizin kıymetinizi en iyi biz biliriz. Sizlere kucak açan MÇP vardır. Ocağınıza dönün. Gün Sazak gibi devlet adamımız dahil 4 bin şehit verdik. Ülkücülük ve milliyetçilik bayrağını taşıyan MÇP’de toplanalım

diyerek kitleselleştirmeyi sağlamaya çalışan Türkeş, yakın zamanda hayatını kaybeden Behice Boran’ın devlet töreniyle uğurlanmasını, vatandaşlıktan çıkarılan Cem Karaca’nın affedilmesini eleştiriyor ve ANAP’ın milliyetçi-muhafazar kimliğini sorguluyordu.¹⁰⁹⁰ Özal’a “mister zam”, ANAP iktidarına ise “dört ayaklı canavar” yakıştırmaları yaptı.¹⁰⁹¹ Erbakan için de Türkeş için de aşılması gereken öncelikli engel yüzde 10’luk ulusal barajdı. Tüm çabaları 12 Eylül sonrasında dağılan kadroları ve seçmen desteğini yeniden sağlamak ve ayakta olduklarını hatırlatmak üzerineydi. Şunu da belirtmek gerekir ki Refah’ın tabanı ve kadroları bu toplanma ve kitleselleşme aşamasında daha sıkı bir görüntü çiziyordu.

29 Kasım’da yapılan seçimler ANAP’ın yeniden tek başına iktidar olduğunun ilanıyla.¹⁰⁹² Oy dağılımı ve sıralama şöyle idi: ANAP %36.31, SHP %24.74, DYP %19.14, DSP %8.53, RP %7.16, MÇP %2.93, IDP %0.82, Bağımsızlar %0.37. Bu

¹⁰⁸⁶ “Özal, ABD’nin tahsildarı”, **Cumhuriyet**, 09.11.1987.

¹⁰⁸⁷ “Erbakan: ‘Fuhuş yapan kadın sayısı 500 bine çıktı’”, **Tercüman**, 18.11.1987.; “Erbakan: ‘ANAP fuhuşta çağ atladı’”, **Tercüman**, 25.11.1987.

¹⁰⁸⁸ “Erbakan: ‘RP barajı aşacak’”, **Cumhuriyet**, 08.11.1987.

¹⁰⁸⁹ “Erbakan herkese verdi veritirdi: ‘Çağdaş eşkiya’”, **Tercüman**, 20.11.1987.; “Erbakan verdi veritirdi”, **Cumhuriyet**, 20.11.1987.

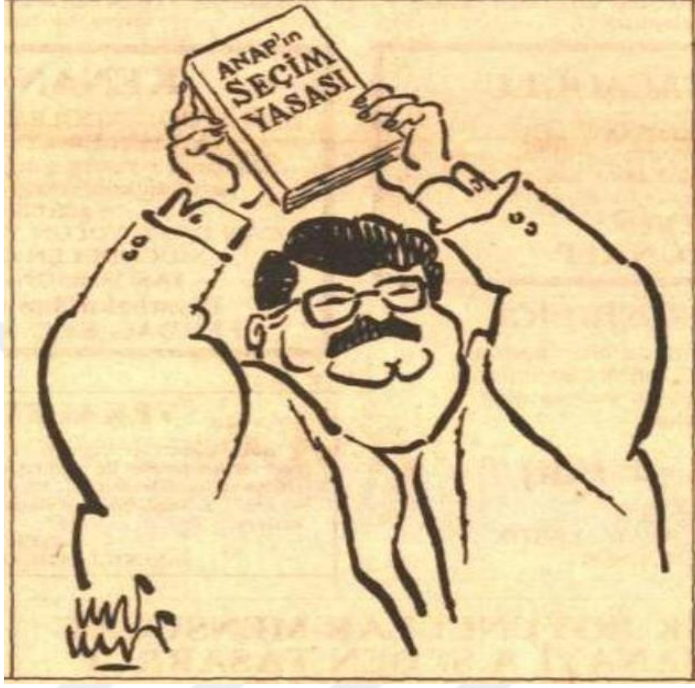
¹⁰⁹⁰ “Türkeş’ten ‘ocağa’ dönün çağrısı”, **Cumhuriyet**, 08.11.1987.; “Türkeş: ‘Özal’n sevgisi solculara’”, **Tercüman**, 20.11.1987.; “ANAP yandaşlarını solculardan seçiyor”, **Cumhuriyet**, 21.11.1987.

¹⁰⁹¹ “Türkeş: ‘KDV’yi kaldıracağız’”, **Tercüman**, 27.11.1987.

¹⁰⁹² “ANAP rahat iktidar”, **Cumhuriyet**, 30.11.1987.; “5 yıl daha”, **Tercüman**, 30.11.1987.

sonuçlarla ANAP 292 milletvekili çıkarırken, SHP'nin milletvekili sayısı 99, DYP'nin ise 59 oldu. Diğer partiler ise barajı aşamadıkları için meclise giremediler.¹⁰⁹³

Şekil 64: 1987 Seçimlerinin Alametifarikası: Seçim Yasası

Kaynak: Ali Ulvi Ersoy, Cumhuriyet, 02.12.1987, s. 1.

Seçim sonuçlarında, seçim sisteminin alametifarikası çarpıcı bir şekilde gözükmekteydi. Öyle ki partilerin aldıkları oy oranlarının kazandıkları sandalyeye yansımada ANAP lehine yüksek bir orantısızlık göze çarptı. DYP %19.1 oya karşılık mecliste %13.1 temsil oranı yakalarken, SHP % 24.7 oya karşılık %22'lik bir temsil gücüne sahip oldu; ANAP ise %36.3 oya karşın %64.9 oranında bir temsil oranına ulaştı. Böylelikle ANAP %28.6'lık bir "aşkın temsil oranı" elde ediyordu ki bu oran 1950-1960 arasında uygulanan çoğunluk sistemi nedeniyle oluşan seçim sonuçları haricinde, o tarihe dek birinci partinin sağladığı en yüksek oran oldu.¹⁰⁹⁴ Bir başka hesaplama DYP'nin kazandığı bir milletvekilliği yaklaşık 78 bin oya, SHP'nin kazandığı bir milletvekili 60 bin oya tekabül ederken; ANAP'ın kazandığı bir

¹⁰⁹³ "Yüksek Seçim Kurulu Kararı", **Resmi Gazete**, 09.12.1987.

¹⁰⁹⁴ Tuncer, s. 372.

1983 seçimlerinde yüzde 8,9 olan orantısızlık endeksi, 1987 seçimlerinde yüzde 31,3'e çıkmış idi. Bkz. Ergun Özbudun, "Seçim Sistemleri ve Türkiye", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 44, Sayı: 1, 1995, s. 532, 533.

milletvekili 30 bin oya tekabül ediyordu.¹⁰⁹⁵ Böylece ANAP 1983 seçimlerine göre yüzde 9'luk bir oy kaybı yaşamasına rağmen, seçim sistemindeki düzenlemeler çerçevesinde “daha güçlü sayılarla” meclise girmiş oldu ki 1983'te yüzde 45 oyla yüzde 53'lük bir temsil oranına sahipti. Burada elbette ANAP'ın halk nezdinde iktidar desteğini koruması göz ardı edilmeyecek ilk unsur idi ancak 1983'ten sonraki “istikrar lehine” düzenlenen seçim sisteminde, bu durumu çok daha fazla perçinleyici değişikliklerin bu desteğe “suni ve şişkin bir görüntü verdiği” ortadaydı. Örneğin bölme işlemine dahil edilmeyerek nispi sisteme göre değil, çoğunluk sistemine göre dağıtılan ve “birinci partiye hediye edilmesi” öngörülen 46 kontenjan vekilin 42'sini ANAP kazanmış oluyordu ki bu da 1987 seçimleri özelinde çok şey anlatan bir istatistik idi.¹⁰⁹⁶

ANAP mutlu gözüküyordu ancak plandaki asıl hedefin tutturulamaması da seçim sonuçlarının onlar adına getirdiği burukluk idi. Anayasayı mecliste değiştirebilecek sayı 300 olarak belirlense de ANAP 292 milletvekilinde kaldı. Özal'ın seçim sonrasındaki çağrısı DYP'lilere oldu. Ayrılığın gayrılığın faydası olmadığını, zaman içinde Türk parti sisteminde iki partinin hakim duruma geleceğini söyleyerek onları partisine davet etti.¹⁰⁹⁷ Muhalefet ise seçim sisteminden veryansın etti. Demirel'e göre çıkacak olan bir “seçim sistemi hükümeti” idi.¹⁰⁹⁸ Solda ayrıca oyların bölünmesinin getirdiği bir burukluk da vardı ki DSP'nin meclise girememesi 2 milyon oyun da heba olması anlamına geliyordu.¹⁰⁹⁹ Seçimlerin ardından gelen en çarpıcı karar da bu cepheden idi. Bülent Ecevit ve Rahşan Ecevit siyaseti bıraktıklarını açıkladı.¹¹⁰⁰

1987 seçimleri, siyasette bir süredir yasakların gündemi almasıyla artan temponun, rekabetin ve çekişmenin son virajını temsil etti. Kalkan siyasi yasakların somut sonuçlarının görüldüğü ve oluşan yeni siyaset düzeninin, parlamento düzeninin sahne aldığı bir sayfayı araladı. Yasaklı dört liderden yalnızca Süleyman Demirel meclise adımını atıyordu ancak diğerleri için de bu başlangıcın devamı gelecekti.

¹⁰⁹⁵ Tanör, Siyasal Tarih, s. 73.

¹⁰⁹⁶ Nermin Abadan Unat, “Legitimacy, Participation and Restricted, Pluralism: The 1987 Elections in Turkey”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 44, Sayı: 1, 1989, s. 29.

¹⁰⁹⁷ “Özal, DYP'lileri çağırdı”, **Cumhuriyet**, 30.11.1987.

¹⁰⁹⁸ “Demirel: Bu, Seçim Kanunu hükümetidir”, **Cumhuriyet**, 01.12.1987.

¹⁰⁹⁹ Tanör, Siyasal Tarih, s. 73.

¹¹⁰⁰ “Ve Ecevit siyaseti bıraktı”, **Cumhuriyet**, 01.12.1987.

Erbakan ve Türkeş barajlara takılsa da 1991 seçimleriyle meclise girecekler; Ecevit ise bir süre sonra yeniden partisinin başına dönerek genel başkanlığa kaldığı yerden devam edecek idi. 1987 belki coşkulu bir ANAP zaferini işaret ediyordu ancak, biraz önce belirttiğimiz gibi buradaki sunilik baki oldu. Bundan sonraki parti gelişimlerinde ANAP'ın çizgisi aşağı doğru kaymaya, “yasakları kalkan liderlerin siyasi hareketleri ise” yükselmeye başlayacaktı.

SONUÇ

Bahse konu siyasi yasaklar 12 Eylül'ün en büyük sorumluları olarak mevcut siyasi kurum ve kişileri gören bir ön kabulün ürünüydü ve bu ön kabuldeki inisiyatif tamamen askeri rejime aitti. Anayasanın geçici 4. maddesi ve 2969 sayılı kanun kuşkusuz hukuksal zemini olmayan bir hak ihlali idi ancak ilk zamanlarda “12 Eylül'ün sıcaklığı” bu ihlalin üzerini kapatıyordu. Maddenin “demokrasiye geçiş sürecindeki güvenlik tedbirlerden biri olduğu” görünen-baskın taraf idi. Ancak bu taraf zaman geçtikte suya batarken, maddenin “hukuksal zemini olmayan bir hak ihlali olduğunu” gösteren yanı su yüzüne çıktı; askeri rejimin uygulaması, demokraside nefes alamamaya başladı. Bu, demokratikleşmenin doğal bir sonucuydu. Dolayısıyla 1984'ten 1987'ye gittikçe artan bir surette, siyasi yasaklar meselesinin karşı karşıya kaldığı durum bir “düğüm”ü işaret etmekteydi. O düğümün ilmeklerinden biri “darbe hukuku”, diğeri de “demokrasinin kendisi” idi. Böylece Türkiye siyasi yasakların demokratik nizamdaki uygulama olanağını yitirmesiyle bu iki unsurun çelişkisine şahit oldu.

Şu açık bir biçimde görülmektedir ki Türkiye'nin siyaset mekanizması bu çelişkiyi basit çözüme bırakmadı. Sivil-demokratik rejimin organı TBMM'nin, askeri rejim organı MGK'nın tasarrufunu ortadan kaldırması, “düğüm”ü çözenin en kolay yoluydu. Ancak siyasi rekabet hali, meselenin o basitlikte çözümüne imkan vermedi. Bir demokratik ve hukuksal problemin halkoyuna konu edilmesi ise, Türkiye'nin demokratikleşme adına iyi bir sınav vermediğinin işareti oldu ve durumu dramatikleştirdi. Siyasi kaygılar ve planlar, demokratik-hukuksal problemleri çözme önceliğinin önüne geçti. Bu tercih siyasi iktidarın ve yasama organının “kulağı tersten tutması” ve siyasi kaygıların demokrasi ve hukuku frenlemesiydi. Zira bu hem “referandum gibi özünde demokratik bir kurumdan anti demokratik bir mahsul vermesini beklemek” hem de bu müessesenin yozlaşmasına göz yummak anlamını taşıdı. Şu da bir gerçektir ki halk oylaması yasaklı siyasileri geri döndürüp döndürmeme oylaması değildi; zaten siyasetin içerisinde olan siyasileri meşru zemine kavuşturup kavuşturmama, siyasette var olan “doğal başkan-emanetçi başkan” yapaylığına son verip vermeme, dahası yasalardaki teori ile pratik arasındaki çelişkiyi sürdürüp

sürdürmeme oylaması idi. Ortada olan bu teşhisleri uygulamak yerine sandığa götürmek, halk oylamasını baştan sağlıksız kılmaktaydı.

Halk oylaması müessesesinin yozlaşmasına neden olan sadece konunun ele alış biçimi değildi. Halk oylaması süresince yaşananlar da bahse konu sorunun nasıl saptırıldığının örneklerini gösterdi. Burada kuşkusuz hem iktidarın hem de muhalefetin sorumluluğu vardı. 1987'nin yazında taraflar çok kez halk oylamasında sorulan sorunun kapsamından çıktı ve halk oylaması müessesesi, siyasi rekabete “meze oldu”. Buradan hareketle demokratik bilincin henüz dört başı mamur bir hal almadığı ülkelerde, halk oylamasının çarpıtılmaya ve amacından saptırılmaya müsait olduğunu söylemek mümkündür ve 1987 Halk Oylaması bunu da örneklenendiriyordu.

Siyasi iktidarın meseleyi sorunlu ele alış biçimini ve konunun halk oylamasında özünden sapmasını belirtmekle birlikte, yasaklı siyasileri 12 Eylül öncesindeki siyasi ve toplumsal kargaşadan sorumlu tutan, kabahatli bulan ve onlara epey fatura çıkaran iktidar söylemlerini peşinen taca atıyor ya da haklılık payını topyekûn yok sayıyor değiliz. Tüm bu argümanların doğruluk ve yanlışlık payları elbette tartışılabilir ya da bu söylemlerin söz konusu siyasiler aleyhine kullanılması doğal kabul edilebilir. Ancak problem, bu argümanların söz konusu kişileri “hukuksal ve demokratik temeli olmayan bir biçimde siyasi yasaklı kılmak amacıyla” kullanılıyor olmasından ileri gelmektedir. Zira tüm bu argümanlar bahse konu siyasilerin yasaklı durumlarının devamını gerektirecek, bunu meşru kılacak argümanlar olamazdı, olmamalıydı. Yargı kararına dayanmayan ve demokratik nizamda uygulama olanağını yitiren demokratik-hukuksal bir problem, bu argümanların haklılık ya da haksızlığından öte bir husustu; argümanların haklılığı bu problemin devamını legalleştiremezdi. Bunun getireceği maksimum sonuç, söz konusu siyasilerin “seçim sandıklarından” başarısızlıkla çıkmaları olabilirdi, “siyasal haklarının konu edildiği bir referandum sandığından” değil.

Siyasi yasaklar nihayetinde bir iktidar-muhalefet mücadelesiyle çözüldü ancak yukarıdan bakıldığında 12 Eylül'ün yenilgilerinden bir diğeri olduğunu görmek gerekir. Belki bir hezimet değildi ancak yenilgi olduğu açıktı. 12 Eylül'ün siyaset dizaynının, iktidar-muhalefet öngörüsünün ve Meclis kurgusunun daha ilk yıllarda ters tepmesi askeri hükümler ile demokrasinin seyrinin paralel yürümeyeceğinin ilk işaretleriydi. Anayasanın geçici 4. maddesi ve 2969 sayılı kanun ile getirilen siyasi

yasakların akıbetleri de bu dizaynın planlandığı gibi sonuç vermediğini ve öngörüldüğü kadar sürmediğini göstermektedir. Öte yandan söz konusu yasaklar toplamda 723 kişiyi içerse de parti liderleriyle özdeşleşti. Zaten 12 Eylül’ün de söz konusu yasaklar ile ceza keserken daha çok parti liderlerini hedeflediği aşikârdı. Anayasanın geçici 4. maddesi 10 yıllık bir siyaset yasağı öngörüyordu ama askerler kuvvetle muhtemel 10 yılın ardından da söz konusu siyasi liderlerin yeniden siyasetin tepesinde olacaklarını hayal etmiyordu. Liderlerin 1987 sonrasındaki siyasi yaşamları ise tersini gösteriyor. Süleyman Demirel’in 1991’de başbakan, 1993’te cumhurbaşkanı olması, Necmettin Erbakan’ın 1996’da başbakan olması, yine Bülent Ecevit’in 1999’da başbakan olması siyasi yasakların ve “12 Eylül”ün, söz konusu liderlerin politik yaşamlarında belirleyici makamlara gelmesini engelleyecek bir işlev görmediğinin bir başka göstergesi olduğu pekâlâ söylenebilir.

“Varsayımlar üretmek” kuramsal olarak tarihçilik düsturu ve formasyonu ile örtüşmüyor ancak konuyu derinleştirmek ve tartışma zeminini çeşitlendirmek için getirilecek kimi varsayımsal yorumlar konuya zenginlik katmak açısından faydalı olabiliyor. Bu açıdan siyasi yasakların devam etme ihtimali düşünüldüğünde bunun, beraberinde hukuksal bir kaosa yol açması olası idi. Bunu düşündüren ise doğrudan doğruya anayasanın geçici 4. maddesinin yazılış biçimindeki çarpıklıktan ve halk oylamasında muallakta kalan tartışmadan kaynaklanıyor. Zira yasaklar tanımlanırken AP ve CHP’liler için “iktidar ve ana muhalefet partisine ait olmak”, MSP ve MHP’liler için de “haklarında kamu davası açılmış olmak” tabiri kullanıldı. MSP’lilerin ve bazı MHP’lilerin haklarında açılan davalardan beraat etmeleri ise yasakların onlar için geçerli olup olmadığı noktasında bir tartışmaya yol açtı. Kimilerine göre “kamu davalarının açılmış olması” ile maksat hasıl olmaktaydı, davaların nasıl sonuçlandığı kişilerin yasaklılık durumunu değiştirmezdi, aslolan o davalara muhatap kalıp kalmamalarıydı. Kimilerine göre ise onlar, yasaklar tanımlanırken “kamu davaları” ile ilişkilendiriliyordu ve onların davalardan beraat etmeleri yasaklılık durumlarının da otomatik olarak geçerliliğini yitirmesi demek olurdu. Halk oylamasında yasakların kaldırılmasıyla bu tartışma önemini kaybediyordu ancak “75 bin oyun yer değiştirmesi”, bu tartışmanın yeniden alevlenmesine neden olabilirdi. Açıkçası buradaki problem de yine darbe hukukunun ve maddeyi ele alış biçiminin yarattığı bir diğer çarpıklığa işaret ediyor. Zira askeri rejimin “daha çok kabahatli bulup” ayrı birer

kamu davasına muhatap ettiği MSP ve MHP'lilerin, maddenin yazılış biçimi nedeniyle bu yasak kapsamından diğerlerine göre daha önce sıyrılma ihtimali, askeri rejim mantığının dahi kendi içerisinde çelişmesi demektir. Halk oylamasında olası bir “hayır” çoğunluğu durumunda, kamuoyu bir zaman sonra söz konusu siyasilerin hak taleplerine, “yasakların kapsamı ve kimlerin yasaklı olup olmadığı” noktasında yeni bir tartışmaya hatta çıkmaza şahit olabilirdi.¹¹⁰¹ Öte yandan yine bu ihtimal dahilinde siyasi liderler hakkında açılmış olan bir yığın davanın görülecek olmasıyla yeni birtakım problemleri, demokratikleşme rüzgârının tersine esecek sonuçları görmek olağan idi.¹¹⁰² Yasakların kaldırılması sürecinde iktidar cephesi “evet” oylarını anarşi ve istikrarsızlık alametinin belireceği öngörüsüyle karşılamaktaydı, tersi durumda da söz konusu problemlerle bir “hukuksal kaosun” yaşanma ihtimali yüksek bir olasılık olmalıydı. Türkiye 75 bin oy farkıyla bu ihtimallere mahal vermemiş oldu.

Siyasi yasaklar meselesinin, “pazarlık” aşamasıyla birlikte iktidar tarafından seçimlerden bağımsız düşünülmediği açıktı. Dolayısıyla buradaki planlamalar üzerinde de fikir yürütmek ve sonuçları hakkında tartışmak yararlı olacaktır. Metin içerisinde de kimi parçaların birleşmesiyle yapbozun daha sarıh bir hal aldığını belirtmiştik. Yinelemek gerekirse anayasanın geçici 4. maddesinin kaldırıldığı değişiklik paketinde, uzunca bir süre Başbakan Özal tarafından şart koşulan, anayasada değişiklik yapabilmenin şartlarını belirleyen 175. maddeyle ilgili de bir düzenleme yer almış idi. Buna göre anayasada değişiklik yapabilmek için Meclis yeter sayısı aşağı çekildi. Yine aynı paketteki diğer bir değişiklik ile sandalye sayısı 400’den 450’ye çıkarıldı. Öte yandan çeşitli zaman aralıklarıyla seçim sisteminde birinci parti lehine ve “istikrar savunmasıyla” çeşitli düzenlemeler yapıldı ki kontenjan uygulaması bunların en çarpıcı olanıydı. Yasakların kaldırılması pazarlığında muhalefetten ödenmesi beklenen diyet 175. madde olunca; bu, iktidarın diğer düzenlemeler de hesaba katıldığında ilk seçimlerden “anayasal değişiklik yapabilecek bir kudrete sahip olarak çıkabilme” planına işaret ediyordu. Bu plana yasaklı siyasileri sandıkta

¹¹⁰¹ Örneğin Necmettin Erbakan 6 Eylül günü oy kullanırken basın mensuplarına “*Bizim yasağımız yok. Yarın bu konuda basın toplantısı düzenleyeceğim*” şeklinde konuşmuş idi. Bkz. “Demokrasi için sandıktaydık”, **Tercüman**, 07.09.1987.

¹¹⁰² Yasakların kaldırılmasıyla yasaklı liderlerin, yaptıkları siyasi konuşmalar nedeniyle haklarında açılan davalar düştü. Ecevit’in de aynı nedenle aldığı ve Yargıtay aşamasında olan 11 ay 20 günlük mahkumiyet kararı kalkmış oldu. Bkz. “Yasaklı liderlerin davaları da düştü”, **Milliyet**, 09.09.1987.; “Ecevit, Demirel ve Erbakan’ın davaları düştü”, **Cumhuriyet**, 17.09.1987.

bırakarak ulaşmak da dahildi ancak aksi durumda da iktidarın 1. parti olma özelliğini yitirmemesi, seçime yönelik planlarını canlı kılmaktaydı. Peki sonuç ne getirdi? ANAP yüzde 36,3 oya karşın yüzde 64,9 Meclis çoğunluğu elde ederken 292 milletvekili çıkardı. Planının ise yalnızca 8 milletvekili uzağında kaldı. Anayasayı değiştirebilecek çoğunluk gücü için gereken sayı 300 idi, ANAP ise 292 milletvekiline sahip oldu. Bu açıdan bakıldığında denilebilir ki siyasi yasaklar referandumunu kıl payı kaybeden ANAP, “seçimden anayasayı değiştirebilecek kudrette çıkma planını” da kıl payı ıskaladı. Eğer böyle bir ihtimal gerçekleşse idi, Başbakan Özal’ın 175. maddedeki esnetmeden nasıl yararlanacağı, radikal bir değişikliğe yeltenip yeltenmeyeceği bilinmez ancak seçim arifesinde Özal’ın bir konuyu tartışmaya açtığı görülüyor: başkanlık ya da yarı başkanlık. Birçok kez cumhurbaşkanının yetkilerinin azaltıldığı ve başbakanın yürütme gücünün arttırıldığı bir formül ya da cumhurbaşkanının halk tarafından seçilip yürütmeye hakim olduğu bir sisteme dikkat çeken sözleri; en hafif ihtimalle Özal’ın, kafasında böyle bir değişikliğe dair ihtimalleri canlı tuttuğuna işaret idi.¹¹⁰³ 1989’da Cumhurbaşkanı Evren’in süresinin dolmasıyla

¹¹⁰³ Özal’ın halk oylamasından sonra; cumhurbaşkanının yetkilerinin azaltıldığı ve başbakanın güçlendiği Alman sistemine benzer bir yapı ile cumhurbaşkanı yetkilerinin yürütmede daha hakim olduğu Fransız benzeri bir sistemi “konuşulması ve tartışılması” maksadıyla ortaya attığı görülüyor. Bkz. “Başbakan Sayın Turgut Özal’ın Berlin’de Gazetecilerle Yaptığı Sohbet Toplantısında Sorulan Sorulara Verdiği Cevaplar – 26 Eylül 1987”, Başbakan Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 884, 885.; “Başbakan Sayın Turgut Özal’ın Hürriyet Gazetesi Muhabiri Sayın Yavuz Gökmen’in Sorularına Verdiği Cevaplar – 6 Ekim 1987”, Başbakan Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 923, 924.; “Başbakan Sayın Turgut Özal’ın Cumhuriyet Gazetesi Genel Yayın Müdürü Sayın Hasan Cemal’in Sorularına Verdiği Cevaplar – 28 Ekim 1987”, Başbakan Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 1001, 1002.; “Başbakan Sayın Turgut Özal’ın Hürriyet Gazetesi Ankara Temsilcisi Sayın Ertuğrul Özkök, Yardımcıları Sayın Esen Ünür İle Sayın Mithat Sirmen’in Sorularına Verdiği Cevaplar – 30 Ekim 1987”, Başbakan Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 1017, 1018.; “Başbakan Sayın Turgut Özal’ın Söz Gazetesi’nden Sayın Nurcan Akad İle Yaptığı Mülakat – 2 Kasım 1987”, Başbakan Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 1039, 1040.; “Başbakan Sayın Turgut Özal’ın Tercüman Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Sayın Taha Akyol’un Sorularına Verdiği Cevaplar – 11 Kasım 1987”, Başbakan Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987), s. 1114.

Bu konudaki bazı görüşler için bkz. “Özal’ın ‘Başkanlık’ planı”, **Hürriyet**, 10.09.1987.; Uğur Mumcu, “Akıl Yolu...”, **Cumhuriyet**, 10.09.1987.; Oktay Ekşi, “Özal’ın Çankaya Planı?”, **Hürriyet**, 11.09.1987.; Yalçın Doğan, “Evren Karşı Olunca”, **Cumhuriyet**, 05.11.1987.; Uğur Mumcu, “Başkancı Sistem”, **Cumhuriyet**, 06.11.1987.

Özal’ın bir başkanlık sistemi ideali için yarı başkanlık tipi bir geçiş dönemini tasarladığı, ancak bu tartışmaların anayasa değişikliği önerisine dönüşmediği görülüyor. Şüphesiz burada 1987 seçimlerinde yeterli çoğunluğun kıl payı ıskalanması ve ANAP’ın giderek erimesi etkili oldu. Doç. Dr. Serap Yazıcı da Özal dönemindeki başkanlık-yarı başkanlık tartışmalarına yer veriyor. Bkz. Serap Yazıcı, **Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemleri: Türkiye İçin Bir Değerlendirme**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 160, 161.

Özal’ın cumhurbaşkanlığı döneminde de uygulamada başkanlık ya da yarı başkanlık eğilimlerinin görülmesi de ayrıca dikkat çekicidir. Detaylı bilgi için bkz. Tanör, Siyasal Tarih, ss. 79-83.; Akın, ss. 433-441.

birlikte Özal'ın da “belirleyici gücünü pekiştirmek suretiyle bir siyasi gelecek planı çizdiğini” düşünmek absürt gözüküyor. Siyasi yasaklar meselesinin ele alış biçimi diğer birtakım hadiselerle birleştğinde bize bu yönde ipuçları sunuyor.

Nihayetinde 1987 seçimleri ANAP'ın zaferiydi ancak sahip olduğu Meclis çoğunluğu ziyadesiyle aldattıydı; suniydi. Nitekim çok geçmeden bu sunilik gün yüzüne çıkacak, ANAP önce “yerel seçimlerin öne alınıp alınmamasıyla ilgili yapılan ve Özal'a yönelik bir güvenoyu şekline bürünen” bir referandumdan mağlup ayrılacak, sonrasındaki yerel seçimlerde kayda değer bir oy kaybı yaşayacak ve ilk genel seçimlerde de iktidardan düşecekti. Bu gelişmeler bize önemli bir tarihsel ders sunuyor. Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya'nın 1986 yılında yaptığı uyarıya kulak verelim:

Bazen bir parti mutlak çoğunluğu kazanır. Bu demektir ki istediği kanunu çıkarabilir. Fakat bu çoğunlukla, her şeyi ve her istediğini yapabilir demek değildir. Bunun tecrübesi yaşanmıştır. Mutlak çoğunlukla iktidar olanların bizim siyasal tarihimizde sonları hiç iyi gelmemiştir genellikle. İttihat Terakki böyleydi, Halk Partisi böyleydi, Demokrat Parti böyleydi, Adalet Partisi de böyleydi. Şimdi öyle görünüyor ki iktidar partisi kendi çoğunluğuna çok güvenmektedir. Fakat sadece kendi çoğunluğunun istediği, milletin iradesi demek değildir. Diğer partiler de iradenin bir kısmını temsil etmektedirler. Özellikle memleketin hayati meselelerinde onlara sormak, onlara bilgi vermek ve onların fikirlerini almak, hatta onlarla anlaşmak çok iyi sonuçlara götürebilir. Siyasal tarihimizde partilerin kazandıkları büyük çoğunlukların sonlarına bakmak iyi bir ders almak demektir.¹¹⁰⁴

Prof. Dr. Tunaya'nın uyarısına ve sözünü ettiği silsileye ANAP'ın da eklemelendiğini görmek gerekir. Buradan hareketle mutlak çoğunluğu mutlak güç olarak görmemek, siyasi hak gibi hayati sayılacak meseleyi uzlaşıyla doğal çözümüne kavuşturabilmek, demokrasi ve hukuk zeminini arka plana atmamak gerekiyor. Türkiye'nin siyasi tarih takviminde 1987 yılı bunlarla ilgili aksi örnekler sunarken, sonrası da bunun sonuçlarını ortaya koyuyor.

12 Eylül öncesinde mevcut oy oranı ile hükümeti ancak koalisyonla kurabilecek partinin, 1987 seçim sonuçlarıyla birlikte bırakın tek başına iktidar olmayı, anayasayı değiştirebilecek bir güce ulaşmasının hiç de uzak olmayacağı görülmüş idi. Prof. Dr. Rıdvan Akın 1987 seçimleri ile birlikte 2002 seçimlerinin de bunun somut örneği olduğunu vurguluyor. Yine Özal'ın açtığı kapının AKP'ye yaradığına, Özal'ın düşlediği başkanlığı ve istediklerinden fazlasını 2007 ve 2017'de AKP'nin elde ettiğine değiniyor. Bkz. Rıdvan Akın, “Özal'ın Açtığı Yoldan Kim Yürüdü?”, **Cumhuriyet**, 05.07.2021.

¹¹⁰⁴ “Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya: Bir parti tabelası indirilmekle kapatılamaz”, **Yankı**, Sayı: 789, 12-18 Mayıs 1986, s. 22.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

Anavatan Partisi İktidarı İcraatı, Gaye Matbaacılık, Ankara, 1987.

Anavatan Partisi Nedir, Ne Değildir? Anavatan Partisi Ne Yaptı? Ne Yapıyor? Ne Yapacak?, ANAP Basın, Yayın, Tanıtma ve Halkla İlişkiler Başkanlığı, Ankara, 1987.

Anavatan Partisi Programı – Anavatan Partisi 6 Kasım 1983 Seçim Beyannamesi – Hükümet Programı, Tisa Matbaası, Ankara, 1983.

Ayıplı Demokrasi Soyguncu Ekonomi (Gerileyen Türkiye 1980-1987), Doğru Yol Partisi İzmir İl Teşkilatı Yayını, İzmir, 1987.

Başbakan Turgut Özal'ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (13.12.1985 – 12.12.1986), Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1986.

Başbakan Turgut Özal'ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (13.12.1986 – 12.12.1987), Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1987.

Büyük Yalan! Eski Demokratların Affı Geciktirilmedi, Doğru Yol Partisi Basın ve Propaganda Başkanlığı, Ankara, 1987.

Doğru Yol Partisi Anayasa Mahkemesinde, Doğru Yol Partisi Yayınlar No: 5, Ankara, 1985.

Haklar ve Yasaklar, Doğru Yol Partisi Basın ve Propaganda Başkanlığı, Ankara, 1987.

Halk Oylaması Hakkında Açıklamalar, Doğru Yol Partisi Basın ve Propaganda Başkanlığı, Ankara, 1987.

Hiç Birşey Yapmadıysak,..., ANAP Basın, Yayın, Tanıtma ve Halkla İlişkiler Başkanlığı, Ankara, 1987.

Hizmet Destanı (1950-1980): “Menderes-Demirel modeli” hürriyetçi kalkınma felsefesi Türkiye’ye neler kazandırdı?, Doğru Yol Partisi Basın ve Propaganda Başkanlığı, Ankara, 1987.

İddianame (M.H.P ve Ülkücü Kuruluşlar), T.C. Ankara, Çankırı, Kastamonu İlleri Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, (Evrak No: 1980/7040, Esas No: 1980/7040, Karar No: 1981/600), Ankara, 29 Nisan 1981.

Türk Basınında Halk Oylamasının İçyüzü, Doğru Yol Partisi Basın ve Propaganda Başkanlığı, Ankara, 1987.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kenan Evren’in Söylev ve Demeçleri (9 Kasım 1986 - 9 Kasım 1987), TBMM Basımevi, Ankara, 1987.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren’in Yeni Anayasayı Devlet Adına Resmen Tanıtma Programı Gereğince Yaptıkları Konuşmalar (24 Ekim – 5 Kasım 1982), TBMM Basımevi, Ankara, 1982.

Resmi Gazete

(14.09.1980, 05.06.1981, 30.06.1981–Mükerrer, 16.10.1981–Mükerrer, 20.10.1982, 21.10.1982, 20.11.1982, 24.04.1983, 29.04.1983–2. Mükerrer, 14.11.1983, 06.12.1983–Mükerrer, 14.12.1983–Mükerrer, 29.12.1983, 08.03.1984, 18.04.1984–Mükerrer, 26.05.1984, 21.10.1984, 14.02.1985, 09.04.1986, 15.04.1986–Mükerrer, 12.07.1986, 10.10.1986, 18.05.1987–Mükerrer, 26.05.1987, 03.06.1987, 11.09.1987–Mükerrer, 29.09.1987, 19.10.1987, 09.12.1987)

Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi

Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, Cilt: 7, 118. Birleşim, 18.10.1982.

Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, Cilt: 11, 189. Birleşim, 06.12.1983.

TBMM Tutanak Dergisi

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 17, Yasama Yılı: 2, Cilt: 13, 65. Birleşim, 26.02.1985.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 17, Yasama Yılı: 3, Cilt: 19, 1. Birleşim, 01.09.1985.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 17, Yasama Yılı: 3, Cilt: 27, 86. Birleşim, 01.04.1986.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 17, Yasama Yılı: 3, Cilt: 27, 87. Birleşim, 02.04.1986.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 17, Yasama Yılı: 3, Cilt: 28, 100. Birleşim, 01.05.1986.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 17, Yasama Yılı: 3, Cilt: 30, 117. Birleşim (Olağanüstü), 10.07.1986.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 17, Yasama Yılı: 4, Cilt: 32, 18. Birleşim, 23.10.1986.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 17, Yasama Yılı: 4, Cilt: 35, 52. Birleşim, 25.12.1986.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 17, Yasama Yılı: 4, Cilt: 40, 102. Birleşim, 13.05.1987.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 17, Yasama Yılı: 4, Cilt: 40, 103. Birleşim, 14.05.1987.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 17, Yasama Yılı: 4, Cilt: 40, 106. Birleşim, 17.05.1987.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 17, Yasama Yılı: 4, Cilt: 41, 109. Birleşim, 21.05.1987.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 18, Yasama Yılı: 1, Cilt: 1, 4. Birleşim, 28.12.1987.

Sözlü Görüşmeler

Bülent Akarcalı ile 7 Haziran 2021’de e-posta aracılığıyla yapılan görüşme

Erol Tuncer ile 29 Mayıs 2021’de yapılan telefon görüşmesi

Fikri Sağlar ile 3 Temmuz 2021’de yapılan telefon görüşmesi

Halil Şıvgın ile 1 Haziran 2021’de yapılan telefon görüşmesi

Hüsnü Doğan ile 10 Haziran 2021’de yapılan telefon görüşmesi

Kemal Anadol ile 30 Mayıs 2021’de yapılan telefon görüşmesi

Mehmet Dülger ile 9 Haziran 2021’de yapılan video konferans görüşmesi

Mehmet Keçeciler ile 30 Mayıs 2021’de yapılan telefon görüşmesi

Oltan Sungurlu ile 29 Mayıs 2021’de yapılan telefon görüşmesi

Veli Özdemir ile 29 Mayıs 2021’de yapılan telefon görüşmesi

Yaşar Okuyan ile 4 Haziran 2021’de yapılan görüşme

Sürelî Yayınlar

Gazeteler

Cumhuriyet

Güneş

Hürriyet

Milliyet

Tercüman

Dergiler

Akis

Ayın Tarihi

Nokta

Yankı

Yeni Gündem

Kitaplar

Ahmad, Feroz. **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995.

Akar, Atilla. **Öteki DSP: Ecevitlerin Gayri Resmi Öyküsü**, Metis Yayınları, İstanbul, 2002.

Akar, Rıdvan ve Can Dünder. **Ecevit ve Gizli Arşivi**, 2. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008.

Akın, Rıdvan. **Türk Siyasal Tarihi (1908-2000)**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2010.

Alptemoçin, Ahmet Kurtcebe. **Özallı Yıllar: Bir Rüyanın Ardından**, Editör-Söyleşi: Semra Topçu, (Basım Bilgileri Belirtilmemiş).

Altuğ, Kurtul. **Demokrasinin Yaralı Yılları**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1993.

Arcayürek, Cüneyt. **Büyüklerle Masallar Küçüklerle Gerçekler 1: Demokrasi Dönemecinde Üç Adam**, 3. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000.

Arcayürek, Cüneyt. **Cüneyt Arcayürek Açıklıyor 5: Demirel Dönemi – 12 Mart Darbesi (1965-1971)**, 3. Basım, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1992.

Arcayürek, Cüneyt. **Hapishanedeki Ecevit**, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986.

Aslandaş, Alper Sedat ve Baskın Bıçakçı (Ed.), **Popüler Siyasi Deyimler Sözlüğü**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

Aşık, Süleyman. **Türk Siyasi Tarihinde ANAP ve Turgut Özal**, Kopernik Kitap, İstanbul, 2019.

Barlas, Mehmet. **Turgut Özal'ın Anıları**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1994.

Bila, Fikret. **Phoenix: Ecevit'in Yeniden Doğuşu**, Doğan Kitap, İstanbul, 2001.

Bilgiç, Sadettin. **Hatıralarım**, 3. Baskı, Akasya Kitap, Ankara, 2007.

Birand, Mehmet Ali. **12 Eylül: Saat 04.00**, 12. Baskı, Karacan Yayınları, İstanbul, 1985.

Birand, Mehmet Ali, Hikmet Bila ve Rıdvan Akar, **12 Eylül: Türkiye'nin Miladı**, 2. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul, 1999.

Birand, Mehmet Ali ve Soner Yalçın. **The Özal: Bir Davanın Öyküsü**, 12. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.

Bora, Tanıl ve Kemal Can. **Devlet, Ocak, Dergah: 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket**, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

Carr, Edward Hallett. **Tarih Nedir?**, çev. Misket Gizem Gürtürk, 17. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

Cemal, Hasan. **Özal Hikayesi**, 5. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1989.

Cemal, Hasan. **12 Eylül Günlüğü: Tank Sesiyle Uyanmak**, Everest Yayınları, İstanbul, 2012.

Cemal, Hasan. **12 Eylül Günlüğü 2: Demokrasi Korkusu**, Everest Yayınları, İstanbul, 2012.

Ceyhun, Ekrem. **Erzurum'dan Ankara'ya, Cilt: 2**, İltek İletişim, Ankara, 2004.

Cılızoğlu, Tanju. **Zincirbozan'dan Bugüne Demokrasi Mücadelesinde Demirel**, Matay Basım, (Basım Yeri Belirtilmemiş), 1988.

Çağlayangil, İhsan Sabri. **Anılarım**, (Ed. Tanju Cılızoğlu), 3. Baskı, Yılmaz Yayınları, İstanbul, 1990.

Çakır, Ruşen. **Ne Şeriat Ne Demokrasi: Refah Partisi’ni Anlamak**, 2. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 1994.

Çelebi, Onur. **Siyasi Yasakların Sonu: 6 Eylül 1987 Referandumu**, Kriter Yayınları, İstanbul, 2021.

Dağı, İhsan ve Fatih Uğur (Haz.). **Yalnız Demokrat Ferruh Bozbeyli**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.

Dağı, Nuran ve Belma Aktürk (Haz.). **Hükümetler ve Programları, 3. Cilt: 1980-1987**, TBMM Basımevi, Ankara, 1988.

Doğan, Yalçın. **Dar Sokakta Siyaset (1980-1983)**, 3. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1985.

Doğan, Yalçın. **Sussam Susulmaz Yazmasam Olmaz**, Sia Kitap, İstanbul, 2020.

Donat, Yavuz. **Cumhuriyetin Kara Kutusu: Süleyman Demirel Anlatıyor**, 2. Baskı, Merkez Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2005.

Donat, Yavuz. **Demirel’in Yokluk Yılları**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993.

Donat, Yavuz. **“Off The Record” Yavuz Donat Kitabı**, Söyleşi: Şebnem Bursalı, 4. Baskı, Turkuvaz Kitap, İstanbul, 2019.

Donat, Yavuz. **Yavuz Donat’ın Vitrininden 2: Buyruklu Demokrasi (1980-1983)**, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.

Donat, Yavuz. **Yavuz Donat’ın Vitrininden 3: Özal’lı Yıllar (1983-1987)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.

Dursun, Davut. **12 Eylül Darbesi: Hatıralar, Gözlemler, Düşünceler**, Şehir Yayınları, İstanbul, 2005.

Dündar, Can. **Anka Kuşu: Erdal İnönü Anlatıyor**, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2009.

Ecevit, Bülent. **Savunmam**, (Ed. Levent Cinemre), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

Erdem, Kaya. **Demokrasinin İlk 50 Yılı: 12 Seçim, 37 Hükümet, 4 Darbe**, Doğan Kitap, İstanbul, 2016.

Erdül, Mehmet. **Generallerin Gecesi Zincirbozan Kırılma Noktası**, B Yayın, İstanbul, 2010.

Ergül, Teoman. **Sosyal Demokraside Ayrışma Yılları (Sosyaldemokratların On Yılı)**, Cilt: 1, 2. Baskı, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2000.

Ergül, Teoman. **Sosyal Demokraside Bölüşme Yılları (Sosyaldemokratların On Yılı)**, Cilt: 2, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2000.

Evren, Kenan. **Kenan Evren'in Anıları**, Cilt 1-2-3-4-5-6, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1990-1991-1992.

Evren, Kenan. **Seçme Konuşmalar (12 Eylül 1980 – 6 Kasım 1989)**, Doğan Kitap, İstanbul, 2000.

Gaytancıoğlu, Kaan. **Türk Siyasal Yaşamında Hüsamettin Cindoruk**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2020.

Gökmen, Yavuz. **Özal Sendromu**, Verso Yayıncılık, Ankara, 1992.

Greene, Robert ve Joost Elffers. **İktidar: Güç Sahibi Olmanın 48 Yasası**, çev. Zeliha İyidoğan Babayigit, 6. Baskı, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2006.

Güler, Orhan. **Zor Günler: Demirel, Mitingler ve Anılarım**, Elman Basımevi, (Basım yeri ve yılı belirtilmemiş).

Gürel, Nail. **Gerçek Tanık Korkut Özal Anlatıyor**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1994.

Güven, Turgut Yılmaz. **Demirel’li Yılları: Hamzakoy’dan Demokrasi Mahzenine (12 Eylül 1980 – 24 Eylül 1987)**, (Basım Bilgileri Yok).

Heper, Metin ve Sabri Sayarı (Ed.). **Türkiye’de Liderler ve Demokrasi**, çev. Zuhal Bilgin, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008.

Heywood, Andrew. **Siyaset**, 14. Baskı, İlgili bölümü çev. Bekir Berat Özipek, Adres Yayınları, Ankara, 2014.

Ilıcak, Nazlı. **Makaleler 86**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1987.

Ilıcak, Nazlı. **Makaleler 87**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1988.

Ilıcak, Nazlı. **12 Eylül Kazanında Bir Gazeteci**, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.

İnönü, Erdal. **Anılar ve Düşünceler, Cilt 1-2**, Boyut Kitap, İstanbul, 2007.

İnönü, Erdal. **Kurultay Konuşmaları**, (Der. Birol Ertan), Boyut Yayınları, İstanbul, 1998.

Kalemli, Mustafa. **Kalemli’nin Kaleminden**, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.

Kapani, Münici. **Politika Bilimine Giriş**, 19. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007.

Kaynar, Mete Kaan (Der.), **Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri (1923-2006)**, İmge Kitabevi, Ankara, 2007.

Keçeciler, Mehmet. **Bizim Davamız**, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1987.

Mumcu, Uğur. **12 Eylül Adaleti**, 27. Baskı, UM:AG Yayınları, Ankara, 2010.

Öndiger, Seyfi (Der.). **Homopolitikus: Lider Biyografilerindeki Türkiye**, Aykırı Yayınları, İstanbul, 2001.

Özdemir, Veli. **12 Eylül Darbesi ve Özgürlüğün Bedeli: Arayış**, 3. Baskı, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2004.

Özkaya, Günseli. **Zirvedeki Siyaset ve Yamaçtaki Kadınlar**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2006.

Tanju, Sadun. **Tepedeki 4 Adam: Genel Seçim Sonuçları Işığında 1969'dan 1981'e Türkiye'nin Siyasal Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma**, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1978.

Taşcıoğlu, Mükerrrem. **Bakan Olmak!**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006.

Temuçin, Turhan. **Parti mi Marti mi?**, 2. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1985.

Toker, Metin. **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları: DP Yokuş Aşağı (1954-1957)**, 2. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991.

Tombuş, İhsan. **Politikada 41 Yıl**, İzgi Yayınları, Ankara, 1997.

Tuncer, Acar. **Belgelerle ve Olaylarla Demirel'in Gerçek Yüzü: Ne Dediler? Ne Yaptılar? Halkı Yıllarca Nasıl Kandırdılar?**, Doğruluk Matbaacılık, İzmir, 1987.

Tuncer, Erol. **Anılarım**, TESAV Yayınları, Ankara, 2021.

Tuncer, Erol. **Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002)**, 2. Baskı, TESAV Yayınları, Ankara, 2003.

Turgut, Hulusi. **12 Eylül Partileri**, ABD Ajansı Yayınları, İstanbul, 1986.

Uncular, Betül. **İşte Böyle Bir Meclis (1983-1991)**, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992.

Ünsal, Engin. **Ecevit'ten Ecevit'e (1977-1987 Yılları Arasında Sosyal Demokratların Çöküşünü Belgeleyen Anılar)**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1994.

Üskül, M. Zafer. **Bildirileriyle 12 Eylül 1980 Dönemi Sıkıyönetimi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2018.

Yalansız, Nedim. **Türkiye'de Koalisyon Hükümetleri 1961-2002**, Büke Yayınları, İstanbul, 2006.

Yalçın, Soner. **Erbakan: Eziyet Edilerek Yalnızlığa Yükseltilen İnatçı Bir Siyasal Liderin Portresi**, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2013.

Yaşar, Muammer. **Paşalar Politikası**, 3. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1990.

Yazıcı, Serap. **Başkanlık ve Yarı Başkanlık Sistemleri: Türkiye İçin Bir Değerlendirme**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002.

Makaleler

Bilimsel Makeleler

Acar, Feride. “Turgut Özal”, **Türkiye’de Liderler ve Demokrasi**, Metin Heper ve Sabri Sayarı (Ed.), çev. Zuhal Bilgin, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, ss. 185-205.

Akar, Rıdvan. “Özal’a 488 Yıl Geriden Bakmak”, **Homopolitikus: Lider Biyografilerindeki Türkiye**, Seyfi Öndiger (Der.), Aykırı Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 201-221.

Çiçek, Atıl Cem. “Türk Siyasal Hayatında ‘Toplayıcı’ Bir Parti Olarak Anavatan Partisi (1983-1989)”, **Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 4, Aralık 2018, ss. 73-98.

Daver, Bülent. “Anayasa Mahkemesi Kararları Açısından Siyasi Partiler: Birkaç Örnek Olay”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, Cilt: 2, Yıl: 1985, ss. 93-140.

Gemalmaz, Mehmet Semih. “12 Eylül Rejimi”, **Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 14, (Ed. Fahri Aral), İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, ss. 974-998.

Gözler, Kemal. “Halkoylmasının Değeri”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 40, Sayı: 1, 1988, ss. 97-113.

Kırkpınar, Nurullah ve Fevzi Çakmak. “27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesinden 15 Temmuz Darbe Girişimine Türkiye’de Siyasal Yasak ve Mahkumiyetler”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 2020, Cilt: 20, Özel Sayı: 15 Temmuz, ss. 243-280.

Köker, Levent. “Anavatan Partisi”, **Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 14, (Ed. Fahri Aral), İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, ss. 1253-1255.

Özbudun, Ergun. “Seçim Sistemleri ve Türkiye”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 44, Sayı: 1, 1995, ss. 521-539.

Özdemir, Hikmet. “Siyasal Tarih (1960-1980)”, **Türkiye Tarihi, Cilt 4: Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, (Ed. Sina Akşin), Cem Yayınevi, İstanbul, 1997, ss. 191-261.

Tanör, Bülent. “Siyasal Tarih (1980-1995)”, **Türkiye Tarihi, Cilt 5: Bugünkü Türkiye (1980-1995)**, (Ed. Sina Akşin), 3. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000, ss. 26-157.

Unat, Nermin Abadan. “Legitimacy, Participation and Restricted Pluralism: The 1987 Elections in Turkey”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 44, Sayı: 1, 1989, ss. 17-38.

Uyar, Hakkı. “Türkiye’de Askeri Darbeler ve Nedenleri Üzerine Bir Analiz Denemesi”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 2020, Cilt: 20, Özel Sayı: 15 Temmuz, ss. 77-96.

Yalansız, Nedim. “27 Mayıs Sonrası Celal Bayar ve Eski Demokrat Partililerin Türk Siyasi Hayatına Etkileri”, **Turkish Studies**, Cilt: 7, Sayı: 3, 2012, ss. 2585-2598.

Yılmaz, Erdal. “Türk Siyasi Tarihinde Askeri Müdahalelere Bir Örnek: Demokrat Partililere Siyasi Haklarının İadesi Meselesi ve 14-21 Mayıs 1969 Buhranı”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Yıl: 2017/2, Cilt: 16, Sayı: 32, ss. 21-64.

Sürelî Yayın Makaleleri

Akbal, Oktay. “SHP’nin Referandum Sınavı”, **Cumhuriyet**, 20.07.1987.

Akın, Rıdvan. “Özal’ın Açtığı Yoldan Kim Yürüdü?”, **Cumhuriyet**, 05.07.2021.

Akyol, Taha. “Referandum Kavgası”, **Tercüman**, 16.06.1987.

Akyol, Taha. “Çirkin Üslup”, **Tercüman**, 17.06.1987.

Akyol, Taha. “Komünistler ve Referandum”, **Tercüman**, 05.09.1987.

Akyol, Taha. “Sandıktan çıkan...”, **Tercüman**, 08.09.1987.

Altan, Çetin. “‘Bela’ davul çala çala geliyor”, **Güneş**, 24.08.1987.

Altan, Çetin. “Demokrasinin kilit taşı elbet de MC değildir”, **Güneş**, 26.08.1987.

Altan, Çetin. “MC’nin taşlı sopalı yöntemi yine hortluyor işte”, **Güneş**, 28.08.1987.

Altan, Çetin. “‘Hayır’”, **Güneş**, 05.09.1987.

Arcayürek, Cüneyt. “Delinmenin Öncesi”, **Cumhuriyet**, 05.05.1986.

Arcayürek, Cüneyt. “Doğal Genel Başkan”, **Cumhuriyet**, 19.05.1986.

Arcayürek, Cüneyt. “Köşk’ün Rezervi”, **Cumhuriyet**, 19.08.1987.

Barlas, Mehmet. “ANAP-İçî Demokrasi”, **Milliyet**, 04.04.1985.

Barlas, Mehmet. “Hala Orada Mıyız?”, **Milliyet**, 20.05.1986.

Barlas, Mehmet. “Evren’le Görüşürken...”, **Milliyet**, 30.07.1986.

Barlas, Mehmet. “Türkiye Sağa Kaydı”, **Milliyet**, 29.09.1986.

Belge, Murat. “Referandum”, **Yeni Gündem**, Yıl: 4, Sayı: 20, 13-19 Eylül 1987.

Bengi, Hilmi. “...Ve Kadayıf Fırında”, **Tercüman**, 26.09.1987.

Bildirici, Serpil. “SHP’de referandum çıkmazı: ‘Evet’ kayıplara karıştı”, **Yeni Gündem**, Yıl: 4, Sayı: 69, 28 Haziran-4 Temmuz 1987.

Can, Kemal. “İnönü ve Ecevit’in referandum gezileri: ‘Demokrasi için evet’”, **Yeni Gündem**, Yıl: 4, Sayı: 73, 26 Temmuz-1 Ağustos 1987.

Cem, İsmail. “‘Muzaffer’ taraf ancak seçmen olabilir”, **Güneş**, 08.09.1987.

Cem, İsmail. “Yanlış Bir Hesap Bozuldu”, **Güneş**, 30.09.1987.

Cemal, Hasan. “ANAP’lılık”, **Cumhuriyet**, 16.04.1985.

Cemal, Hasan. “Ecevit’in Konuşması...”, **Cumhuriyet**, 19.05.1986.

Cemal, Hasan. “Özal’ın işi artık zor...”, **Cumhuriyet**, 29.09.1986.

Cemal, Hasan. “Ne zaman?”, **Cumhuriyet**, 28.09.1987.

Çetinkaya, Hikmet. “Evet mi, Hayır mı?”, **Cumhuriyet**, 18.07.1987.

Çetinkaya, Hikmet. “Sandıktan kim çıkar?”, **Cumhuriyet**, 18.08.1987.

Çetinkaya, Hikmet. “Yeni Bir Dönem”, **Cumhuriyet**, 07.09.1987.

Çetinkaya, Hikmet. “Mavi İzmir”, **Cumhuriyet**, 08.09.1987.

Cıvaoğlu, Güneri. “Evren’i dinlerken”, **Güneş**, 15.08.1986.

Dilligil, Turhan. “Siyasi Haklar Mücadelesi (1960-1970)”, **Hürriyet**, 21-25 Ekim 1986.

Doğan, Yalçın. “Bütün Partiler Var ANAP Yok”, **Cumhuriyet**, 06.09.1985.

Doğan, Yalçın. “‘Politikacı’ Özal Nerede?...”, **Cumhuriyet**, 09.09.1985.

Doğan, Yalçın. “DYP 12 Eylül’le Barıştı...”, **Cumhuriyet**, 17.05.1986.

Doğan, Yalçın. “Sağa Uzaniş...”, **Cumhuriyet**, 19.05.1986.

Doğan, Yalçın. “Evren’in Formülü: Referandum”, **Cumhuriyet**, 16.08.1986.

Doğan, Yalçın. “Evren, Özal, Yasaklar”, **Cumhuriyet**, 21.11.1986.

Doğan, Yalçın. “Her Cuma Başkent”, **Cumhuriyet**, 22.11.1986.

Doğan, Yalçın. “Z5 J3 R9 Y2”, **Cumhuriyet**, 08.05.1987.

Doğan, Yalçın. “DSP’nin Maskesi”, **Cumhuriyet**, 16.06.1987.

Doğan, Yalçın. “Mavi Mavi, Masmavi”, **Cumhuriyet**, 24.06.1987.

Doğan, Yalçın. “Herkese Uyarı”, **Cumhuriyet**, 08.09.1987.

Doğan, Yalçın. “Evren Karşı Olunca”, **Cumhuriyet**, 05.11.1987.

Donat, Yavuz. “Yeni Oluşumlara Koşar Adım”, **Tercüman**, 07.09.1987.

Donat, Yavuz. “Hızlı Bir Gün”, **Tercüman**, 08.09.1987.

Donat, Yavuz. “Demirel’in Dönüşü”, **Tercüman**, 25.09.1987.

Ekmekçi, Mustafa. “Yasaklar”, **Cumhuriyet**, 04.06.1987.

Ekşi, Oktay. “Siyaset Kısıtlaması”, **Hürriyet**, 20.10.1982.

Ekşi, Oktay. “Kimlere yasak, kimlere değil”, **Hürriyet**, 02.05.1983.

Ekşi, Oktay. “İlk günkü gibi...”, **Hürriyet**, 02.05.1986.

Ekşi, Oktay. “Ortalık daha da karıştı” **Hürriyet**, 02.05.1987.

Ekşi, Oktay. “Tutarlı olunacaksa...”, **Hürriyet**, 02.06.1987.

Ekşi, Oktay. “Kerhen evet...”, **Hürriyet**, 08.09.1987.

Ekşi, Oktay. “Özal’ın Çankaya Planı?”, **Hürriyet**, 11.09.1987.

Ilıcak, Nazlı. “Büyük Türkiye Sevdası”, **Tercüman**, 02.08.1984.

Ilıcak, Nazlı. “Büyük Türkiye’yi inançla, ısrarla, sabırla aramalıyız”, **Tercüman**, 03.08.1984.

Ilıcak, Nazlı. “Korkunun ecele faydası yoktur”, **Tercüman**, 10.08.1984.

Kazan, Turgut. “Referandum Anayasa Mahkemesinde”, **Cumhuriyet**, 08.06.1987.

Kırca, Coşkun. “Halkoylamasına gerek yok!”, **Hürriyet**, 08.05.1987.

Kırca, Coşkun. “6 Eylül Anayasaya Uygun mu?”, **Hürriyet**, 22.06.1987.

Kışlalı, Mehmet Ali. “Emanetin Sahibi Kim?...”, **Hürriyet**, 07.06.1985.

Mumcu, Uğur. “Geçmişe Saygı...”, **Cumhuriyet**, 22.07.1984.

Mumcu, Uğur. “Neye Borçluyuz?”, **Cumhuriyet**, 24.08.1985.

Mumcu, Uğur. “Taban ve Çatı”, **Cumhuriyet**, 23.10.1985.

Mumcu, Uğur. “Amnezi lakuner...”, **Cumhuriyet**, 07.05.1986.

Mumcu, Uğur. “Kim Kazandı?”, **Cumhuriyet**, 30.09.1986.

Mumcu, Uğur. “Yazdık; Oldu...”, **Cumhuriyet**, 06.06.1987.

Mumcu, Uğur. “Senaryo!”, **Cumhuriyet**, 15.08.1987.

Mumcu, Uğur. “Pirüs Zaferi!”, **Cumhuriyet**, 08.09.1987.

Mumcu, Uğur. “Akıl Yolu...”, **Cumhuriyet**, 10.09.1987.

Mumcu, Uğur. “Başkancı Sistem”, **Cumhuriyet**, 06.11.1987.

Mumcu, Uğur. “Noktalar...”, **Cumhuriyet**, 08.05.1988.

Öymen, Altan. “TRT’ye gözdağı...”, **Milliyet**, 23.06.1986.

Öymen, Örsan. “Dağı, çağı, yasağı delmek”, **Milliyet**, 04.05.1986.

Öymen, Örsan. “Fırat’ın Suyu Kırat’ın Huyu”, **Milliyet**, 06.05.1986.

Özkök, Ertuğrul. “Ekrandaki ‘Acaba’lar”, **Hürriyet**, 16.06.1986.

Özkök, Ertuğrul. “Siyasi yasaklar gündemde”, **Hürriyet**, 30.09.1986.

Pulur, Hasan. “Ah şu Siyaset Rasim ah!” **Hürriyet**, 05.04.1986.

Pulur, Hasan. “Haydi mübarek ola!”, **Güneş**, 08.09.1987.

Saydamer, Hilkat. “TRT’nin Basiretsizliği: TeReTandum”, **Nokta**, Yıl: 5, Sayı: 37, 20.09.1987.

Selçuk, İlhan. “Demirel’in Sayısal Eleştirileri”, **Cumhuriyet**, 09.08.1987.

Selçuk, İlhan. “Yarısı Boş, Yarısı Dolu Bir Kadeh...”, **Cumhuriyet**, 08.09.1987.

Selçuk, İlhan. “Cindoruk Örneği...”, **Cumhuriyet**, 10.09.1987.

Soysal, Mümtaz. “Ek Koşul”, **Milliyet**, 09.06.1987.

Tamer, Rauf. “Referandum”, **Tercüman**, 14.08.1987.

Tamer, Rauf. “Düşündürdükleri”, **Tercüman**, 08.09.1987.

Tamer, Rauf. “Emanet”, **Tercüman**, 09.09.1987.

Tamer, Rauf. “Öyle Zor Ki”, **Tercüman**, 25.09.1987.

Toker, Metin. “Susan Türkiye mi Konuşan Türkiye mi?”, **Milliyet**, 08.09.1985.

Türk, Hikmet Sami. “Siyasal Yasaklar ve Anayasa Mahkemesi”, **Yankı**, Sayı: 845, 8-14 Haziran 1987.

Türk, Hikmet Sami. “YSK Kararı ve Sonuçları”, **Cumhuriyet**, 03.10.1987.

Türk, Hikmet Sami. “YSK Kararı ve Sonuçları - 2”, **Cumhuriyet**, 04.10.1987.

Türk, Hikmet Sami. “YSK’nın Yeni Kararı”, **Cumhuriyet**, 05.10.1987.

Ulagay, Osman. “Erken Seçim Özal İçin Neden Çok Önemli?”, **Cumhuriyet**, 12.10.1987.

Ülman, Haluk. “Özal’ın saptadığı denge”, **Hürriyet**, 16.04.1985.

Ülman, Haluk. “Seçmenin verdiği ders”, **Hürriyet**, 30.09.1986.

Tezler

Baykal, Ömer. **Türk Siyasetinde Refah Partisi Deneyimi: Gelenek, İdeoloji ve Politika**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017.

Çavuşoğlu, Hüseyin. **Türk Siyasal Yaşamında Doğru Yol Partisi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2009.

İnternet

<https://www.sozluk.gov.tr>, (05.01.2021)

<https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/nonbookmaterials/catalog/details/56287>,
(10.03.2021)

<https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/nonbookmaterials/catalog/details/63932>,
(10.03.2021)

<https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/nonbookmaterials/catalog/details/67747>,
(10.03.2021)

<https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/nonbookmaterials/catalog/details/60126>,
(10.03.2021)

<https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/nonbookmaterials/catalog/details/56310>,
(10.03.2021)

<https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/nonbookmaterials/catalog/details/63973>,
(10.03.2021)

<https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/nonbookmaterials/catalog/details/79227>,
(10.03.2021)

<https://www.ismetinonu.org.tr/husamettin-cindoruk-erdal-inonu/>, (20.06.2021)

EKLER

ÖZAL'dan, Yurda Gelen Gurbetçi Kardeşlerimize!

Değerli Vatandaşlarım,
Siz,
Türkiye'nin Avrupa'daki ve
diğer ülkelerdeki temsilcileriniz.
Çok uzun bir zamandır
arzu ettiğiniz
bir isteğinizi yerine getirdik.
Yurtdışındaki vatandaşımıza
seçimlerde ve
halkoylamalarında
oy hakkı verilmiştir.
Bu konuda
ilk vereceğiniz oy
28 Temmuz 1987'den itibaren
6 Eylül 1987'ye kadar olacaktır.
Yurda girerken veya çıkarken,
sınırdan size sandık sunulacak.
Sorumluluk alacaksınız.
Oy kullanacaksınız.

Ne için?
Türkiye'de,
başta Sayın Demirel,
Sayın Ecevit,
Sayın Erbakan,
Sayın Türkeş olmak üzere
bazı siyasiler
hukukten 10 yıl politika yapmaktan,
parti kurmaktan men edilmişlerdir.

Ne ile?
1982'de Türk halkının
% 92 oy çokluğunu kazanmış bir
halkoylaması, yani
Referandum ile.
Neden Türk halkı,
böylesine ezici bir çoğunlukla
bu kimseleri politikadan
dışlamak dahil,
yeni bir Anayasa'yı onaylamıştır?
Nedenini, tahmin ediyorum,
hepiniz biliyorsunuz.

Değerli Vatandaşlarım,
Son 4 yılda,
Türkiye'nin nereden nereye
geldiğine,
en iyi tanık sizlersiniz.
Çünkü yılda en az 1 kez
vatana geliyor,
kentinde, köyünde hasret
gideriyorsunuz.

4 yıl önce Kapıkule'de
maruz kaldığımız muamele ile
bugünkü davranış aynı mı?
Artık dik durmuyor mu
başınız yad ellerde?

İftihar etmiyor musunuz,
her alanda Avrupa'ya meydan okuyan,
Avrupa ile yarışan ve
Avrupa ailesinin gücünden korkulan
yeni ferdî Türkiye ile?..

İftihar etmiyor musunuz,
vatana geldiğinizde karşılaştığınız
bolluk ile?..

Alman vitrininde ne varsa,
bugün Türkiye'nin vitrininde de
hepsi var.

Üstelik,
size daha ucuz geliyor.

Ya telefon?..
Hemen her köyünüzde mevcut.

Kolayca arıyor,
kolayca araniyoruz.

Ya elektrik?..
Ya su?..

Artık Türkiye'de elektriksiz,
susuz köy kalmıyor.

Bizim ihtirasımız,
geçmişle hesaplaşmak değil.

2000 yılında,
Avrupa Topluluğu'nun
en güçlü üyesi olacak
Türkiye'yi hazırlamaktır.

Değerli Vatandaşlarım,

Şimdi şunu açık, seçik
bilmenizi istiyorum:

Şu şekilde oy kullanırsan,
demokrasiye hizmet edersin.
Bu şekilde oy kullanırsan,
demokrasiye hizmet etmezsin,
propagandasına inanmayınız!

Vereceğiniz her çeyit
oy mukaddesdir ve
demokrasiye hizmettir.

Zaten halkoylaması bizzat
demokrasinin en önemli
uygulanmasıdır.

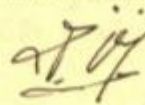
Halkoylamasında
karar senindir.

Tabiatı ile
sorumluluk da senindir.

Saygılarımla,

Turgut Özal

T.C. Başbakanı ve
Anavatan Partisi Genel Başkanı

Yeni bir çağın eşiğinde Türkiye

Değerli Vatandaşlarım,
Yepyeni, daha aydınlık bir
dönemin başlangıcındayız.
Kim ne derse desin...
Türkiye'miz her alanda ve her anlamda
hızlı kalkınma yoluna girmiştir.
Daha da ötede,
Türkiye'miz tüm kurumlarıyla,
kendi örf, adet ve inançları içinde,
bir Avrupa ülkesi olma süreci içindedir.

Bilindiği gibi,
Avrupa Topluluğu'na tam üye
olmamız için, tarihi başvuru yapmak
iktidarımıza nasip olmuştur.

Türkiye, yakın gelecekte,
Avrupa ailesinin fertleri arasına
katılacak ve Topluluk'taki seçkin
yerini alacaktır.

Nasıl alması ki?

1979'larda, adı yeniden
"Avrupa'nın hasta adamı"na
çıkması Türkiye'miz,
bugün Avrupa ile heyecan verici
bir rekabet içindedir.

Nasıl alması ki?

Bugün Türkiye'mizin ihracatının
% 75'i sanayi ürünleridir.

Nasıl alması ki?

Bu yıl başlayan turizm patlaması
Avrupa insanı ile Türk insanının
hangi kaynaşma içine girdiğinin
en belirgin göstergesidir.

Bugün Türkiye'miz turizmde,
Avrupa'nın en gözde ülkesidir.

Unutulmasın ki,
önce insanlar kaynaşır,
sonra milletler ve devletler!...

Dışarda, yalnız ekonomik gücümüze değil
tabii ki ekonomik, askeri ve
her türlü diğer gücümüze,
ama esas Türk milletinin yaratıcı
gücüne istinad eden itibarımız tamdır.

Bu başarıyı yaratan sizlersiniz.
Başarıya sahip çıkınız.
Yarınlarınıza umut, iyimserlik ve
inançla bakınız.

Bir daha kimsenin bizi,
geçmişte olduğu gibi siyasal
kargaşalara sürüklemesine izin
vermeyiniz.

Bizim yolumuz barış ve
beraberlik yoludur.

Laf üretmek değil,
arı gibi çalışarak iş üretme yoludur.

Değerli Vatandaşlarım,

6 Eylül'de bir halkoylaması yapılacaktır,
fazla uzamış bir konu,
sizin oylarınızla,
kökünden kestirilip atılacaktır.

Mesele nedir?

Kimin kimsen alıp veremediği ne?

1982'de, başta Sayın Demirel,
Sayın Ecevit, Sayın Erbakan,
Sayın Türkeş olmak üzere,
bazı siyasiler, hukuken 10 yıl
politika yapmaktan, parti kurmaktan
men edilmişlerdir.

1982 halkoylamasında
%92'lik bir oy çokluğuyla
yeni Anayasa'yı onaylayan da,
Cumhurbaşkanı'nı seçen de,
bu siyasetçileri 10 yıl süre ile
politikadan men eden de sizlersiniz.

Bir kere bunu böylece bilelim.

Daha sonra, politikadan men edilenlerin
yandaşları parti kurmuşlar,
Meclise girmişler, Grup oluşturmuşlardır.

Ve bu siyasetçilere verilen
10 yıl süre ile politikadan men
tartışması başlatılmıştır.

Bu tartışmaya iktidarımız son vermiştir.

Bu kimselerin, 5 yıl kalan politik
kısıtlamalarının devam edip etmeyeceği
konusunda yeniden sizler karar
vereceksiniz. Mesele kapanacak.

Yaptığımız kanuni düzenleme
sizin "evet" ya da "hayır" deme
hakkınızı savunmak içindir.

Halkoylamasında kullanacağımız oy
ne yönde olursa olsun kutsaldır.

Bunu böylece bilirsiniz.

Oyunuzu şöyle kullanırsanız
demokrasi olur, böyle kullanırsanız
demokrasi olmaz kandırmacalarına
inanmayınız.

Sizin oyunuzdan başka
demokrasi yolu olur mu?

Halkoylaması bir demokrasinin
en yetkin ve en etkili
müessesesi değil midir?

6 Eylül'de elinizi viodanınıza koyunuz.
Türkiye'nin geleceğini düşününüz,
vicdanınızın sesine uyarak, oyunuzu veriniz.

Saygılarımla,

Turgut Özal

T.C. Başbakanı ve
Anavatan Partisi Genel Başkanı

EK 3: ANAP'ın Halk Oylaması İlanı -3

Sevgili Vatandaşlarım,
6 Eylül 1987 Pazar günü, biliyorsunuz, halkoylaması yapılacaktır.

Bir konuda yeniden sizin oyunuza başvurulacaktır.

Nedir mesele?

1982'de, başta Sayın Demirel, Sayın Ecevit, Sayın Erbakan, Sayın Türkeş olmak üzere, bazı siyasiler, hukuken 10 yıl politika yapmaktan, parti kurmaktan men edilmişlerdir.

Ne ile?

1982'de, %92'lik bir oy çokluğu kazanan Yeni Anayasa Halkoylaması ile.

Yani sizin oylarınız ve sizin iradenizle.

Şimdi, bu kimselerin 5 yıl kalan politik kısıtlamalarının devam edip etmeyeceği konusunda, yeniden sizler karar vereceksiniz. Mesele kapanacaktır.

"Evet" dersanız, bu kimselerin siyasi kısıtlamaları kalkacak, "Hayır" dersanız bu kısıtlama 5 yıl daha devam edecektir.

Değerli Vatandaşlarım,
Halkoylaması Kanunu, Yüce Mecliste 371 oy ile kabul edilmiştir.

Tabii ki, bu oyların büyük çoğunluğu iktidar partisine, yani Anavatan Partisi'ne aittir.

Bu kanun, halkımızın, yani sizin "Evet" ya da "Hayır" deme hakkınızı korumak için çıkarılmıştır.

Dün Mecliste bu kanuna oy verenler, bugün meydanlarda halkoylamasının haksızlık olduğunu iddia etmektedirler.

Şunu biliniz ki, demokrasilerde sizin oyunuzun üstünde, sizin oyunuzdan daha kutsal hiç bir güç yoktur.

Bunun aksini söylemek, demokrasiyi de, halkın iradesini de hiçe saymaktır.

"Oyunuzu şöyle kullanırsanız demokrasi olur, oyunuzu böyle kullanırsanız demokrasi olmaz" diye bir mantık nasıl yürütülür?

Sizin oyunuzdan başka demokratik güç var mıdır?

Halkoylaması, bir demokrasinin en yetkin ve en kesin müessesesi değil midir?

Anavatan Partisi iktidarı, halkoylamasında sizin "Hayır" deme hakkınızı da savunmak için, halkoylaması kanununa "Evet" demiştir.

Mesele budur.

Herkes 6 Eylül'de oyunu dilediği gibi kullanmakta özgürdür.

Değerli Vatandaşlarım,
Meseleye bu gerçekçi ışık altında bakınız.

6 Eylül'de elinizi vicdanınıza koyunuz. Türkiye'nin geleceğini düşününüz.

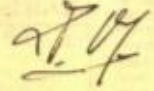
"Evet" dersanız Türkiye ne kazanır, ne kaybeder? "Hayır" dersanız Türkiye ne kazanır, ne kaybeder?...

Bunun hesabını iyi yapınız.

Halkoylamasında karar sizindir. Tabiatı ile sorumluluk da sizindir.

Hiç bir etki altında kalmadan, vicdanınızın sesine uyarak oyunuzu veriniz.

Saygılarımla,
Turgut Özal
T.C. Başbakanı ve
Anavatan Partisi Genel Başkanı

Demokraside Halkoyundan Büyük Güç Var mıdır?

Evet mi? Hayır mı?

Cumhuriyet, 23.08.1987.

EK 4: ANAP'ın Halk Oylaması İlanı -4

Sevgili Vatandaşlarım,
Önce şunu bilelim.
6 Eylül'deki halkoylaması bir genel seçim değildir.
Ne Yüce Meclisin yapısı değişecek, ne de iktidar...

6 Eylül'de, sandık başına gitme görevini yerine getirdiğinizde, ne diyeceksiniz?
Ya "Evet" diyeceksiniz, ya da "Hayır"...

"Evet" derseniz...

6 Eylül'de, "Evet" derseniz, Türk siyasi hayatına 1980 öncesinin düzeni ya da düzensizliği gelecektir.

Sayın Necmettin Erbakan'ıyla, Sayın Alparslan Türkeş'yle, Sayın Süleyman Demirel'yle, Sayın Bülent Ecevit'yle... eski siyasi hayatımız ve eski siyasi kavgalarımız bırakıldığı yerden ve yeniden başlatılacaktır.

"Hayır" derseniz...

Eğer "Hayır" derseniz, bu kim-seler bir 5 yıl daha fiilen politika yapamayacaklar, (sanki yapmıyorlar) hukuken, zaten kurulmuş bulunan partilerinin başına geçemeyecekler ve televizyonda boy gösteremeyeceklerdir.

Bir 5 yıl daha başımızı dinleriz. Mesele, özette bundan ibarettir.

Şimdi, ortada sizlere, Türk aydınlarına, Türk kamuoyuna yapılan ağır ve haksız bir tazyik var.

Deniyor ki, "Eğer Evet derseniz demokrasi olmaz... Eğer Hayır derseniz gene demokrasi olmaz..."

Şimdi sizin vicdanınıza, aklınıza ve sağduyunuza soruyorum.

Yüce Mecliste Halkoylaması Kanunu, bütün partilerin onayı ile çıkmıştır.

O zaman akılları neredeydi?

Biz, Anavatan İktidarı olarak, bu kanunu, sizin "Evet" ya da "Hayır" deme hakkınızı korumak için çıkardık.

Demokrasiyi bir kere daha korumak için halkoylaması yolunu açtık.

Oyunuzu hangi yönde kullanırsanız kullanırsanız, kutsaldır. Mübarektir.

"Evet" derseniz demokrasi olur, "Hayır" derseniz demokrasi olmaz kandırmacalarına aldanmayınız.

Bunlar yalandır.

Demokraside halkın oyundan üstün güç, kural, kaide var mı?

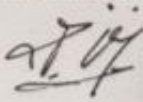
Halkoylaması, demokrasinin ta kendisi değil mi?

Kim, kimin oyuna peşinen haciz koyuyor?

Ohur mu öyle saçma şey?

Konuya bu açıdan bakınız. 6 Eylül günü vicdanınızın sesine uyarak oyunuzu kullanınız.

Saygılarımla,
Turgut Özal
T.C. Başbakanı ve
Anavatan Partisi Genel Başkanı

6 Eylül'de, Milletçe...

Neye "Evet"?
Neye "Hayır"?

EK 5: Çeşitli Meslek Gruplarından “Evet” Çağrısı

HALKIMIZA AÇIKLAMA NEDEN EVET DEMELİYİZ

1- Mahkeme yargısı olmadan, parlamento onayı olmadan, herhangi bir hukuksal kurumun kararı da olmadan, birtakım insanlara siyaset yapma yasağı koymak, insan haklarına, demokrasiye, hukuka aykırı olduğu için, halkoylamasına Evet demeliyiz.

2- Sevelim sevmeyelim, yandaş ya da karşıt olalım, beğenelim ya da beğenmeyelim, başkalarına yapılan haksızlıklara göz yummanın, günün birinde aynı haksızlıkların bize de yapılabileceğini kabul ettiğimiz anlamına geleceği için halkoylamasına Evet demeliyiz.

3- Halkoylamasının gerekçesinin, kanunsuzca kapatılmış partilerin, siyaset yapmaları haksızca yasaklanmış yöneticilerine bu hakların geri verilmesi diye gösterilmesinin göstermelik bir dış gerekçe olduğunu, oysa asıl amacı bu olmayıp, 1982 Anayasası'na hayır demek olduğunu bilerek halkoylamasına Evet demeliyiz.

4- Yasaklı parti yöneticilerine siyaset yapma hakları geri verilirse onların iktidarda olduğu zamanlardaki gibi, yine terör ve anarşinin hortlayacağı yolundaki propagandanın doğru olmadığı, çünkü onların iktidarda olmadığı günümüzde de terör ve anarşinin bulunduğu bilerek halkoylamasına Evet demeliyiz.

5- Bu halkoylamasında oy vermemenin ve çekimser kalmamanın, yani edilgin tepkinin kamuoyunda hiçbir yansıması olmayacağından, hayır oyu verenlere katılmak olduğunu düşünerek Evet demeliyiz.

6- Herhangi bir kişinin anayasaya kefil olmasının ve bu anayasayı deldirmeyeceği iddiasının demokrasiye aykırı olduğunu kanıtlamak için halkoylamasında Evet demeliyiz.

7- Antidemokratik ve antisosyal olan 1982 Anayasası'nda, ilk deliğin bu halkoylaması ile açılacağını ve delinen 82 Anayasasının sökülerek demokratik bir anayasanın oluşumuna yol açacağını bilerek halkoylamasına Evet demeliyiz.

8- Yasaklı parti yöneticilerinin siyaset yapma yasasının kalkmasıyla, 1982'den sonraki haksızlıklar kargaşasının bir genel afı az çok giderilmesi yolunun da açılacağını düşünerek, halkoylamasında Evet demeliyiz.

9- 1982 Anayasası'nın ve anayasa doğrultusunda çıkarılmış yasaların bir sivil idareyi yönetmek olduğunu bilerek, gerçek demokrasinin yolunu açmanın başlangıcı olarak, halkoylamasına Evet demeliyiz.

10- Hangi koşullarda olursa olsun, bir ya da birkaç kişinin parlamentodan üstün olamayacağını, keyfi yönetimin ve keyfiliğin Türkiye'de artık yürümeceğini, politikanın sivil bir görev olduğunu, bir kez daha sivil yönetimin kesintisi uğramasını istemediğimizi, Türk halkı olarak demokratik yönetime layık olduğumuzu ve demokrasiyi hak ettiğimizi kanıtlamak için halkoylamasında Evet demeliyiz.

Sodika Su
Adnan Özyalçın (Yazar)
Alpay Kabacalı (Yazar)
Prof. Dr. Aydın Aybay
Aziz Nesin (Yazar)
Ali Özgentürk (Sanatçı)
Argun Mücellid (Sendikacı)
Ahmet Soner (Yazar)
Dr. Ahmet Ekinci
Arif Damar (Yazar)
Ahmet Mısıroğlu (Yazar)
Atilla Sıralar (Gazeteci)
Aytil Örkən (Sanatçı)
Ali Taygun (Sanatçı)
Ali İnce (Gazeteci)
Atilla Karaduman (Gazeteci)
Atilla Aju (Gazeteci)
Ahmet Hulusi İnce (Eğitimci)
Ayta Erkan (Avukat)
Ali Rüzgâr (Mimar)
Akif Tayan (Gazeteci)
Aziz Çalçılar (Yazar)
A. Hicri Dügören (Eğitimci)
Doç. Dr. Ataman Tangör
Ali Kurt (Avukat)
Arif Merdöl (Mühendis)
Prof. Dr. Bahri Savaş
Bülent Kayabaşı (Sanatçı)
Burak Eldem (Yazar)
Bedrettin Çalçır (Avukat)
Bekir Güngör (Antropolog)
Cengiz Bektaş (Yazar)
Celile Toyon (Sanatçı)
Cihat Barışta (Gazeteci)
Dr. Cengiz Yurtbun (Yazar)
Demirtaş Ceyhan (Yazar)
Demir Özü (Yazar)
Derya Sürekli (Psikolog)
Edip Akbayram (Sanatçı)
Emil Galip Sandalcı (Yazar)
Erdal Öz (Yazar)
Erdal Özyağcılar (Sanatçı)
Ender Kamil Boyacı (Avukat)
Esat Timur (Sendikacı)
Erdogan Karapet (Sanatçı)
Ekrem Aşkan (Gazeteci)
Erkan Uysal (Sanatçı)
Esat Papila (Sanatçı)
Erdogan Arık (Sosyolog)

Ejnan Çelik (Avukat)
Fatma Markoç (Avukat)
Fatih Apoz (İktisatçı)
Genço Erkal (Sanatçı)
Prof. Dr. Gencay Gürsoy
Güler Uluç (Sanatçı)
Güngör Gökten (Gazeteci)
Gülten Taşdemir (Ekonomist)
Halit Çelenk (Avukat)
Hasan İzzettin Dinomo (Yazar)
Doç. Dr. Haluk Genger
Hafiz Kurt (Avukat)
Hasan Güllan (Avukat)
Harice Çetina (Mimar)
Hakkı Örkən (Yazar)
Hüseyin Başaran (Sanatçı)
Hüseyin Deniz (Gazeteci)
Halil Zor (Gazeteci)
Haymet Zeybek (Yazar)
Hasan Fehmi Aksekioglu (Yazar)
İşıl Özgentürk (Yazar)
İsmet Kemal Karadağ (Yazar)
İdris Atmaca (Yazar)
Aşık İhsani (Sanatçı)
Kemal Süker (Yazar)
Kadir İnanc (Sanatçı)
Kayhan Keskinok (Sanatçı)
K.Deniz Ögüt (Gazeteci)
Kemal Engin (Mühendis)
Lebibe Perinçek
Lutfi Öztürk (Yazar)
Prof. Dr. Metin Özek
Murat Belge (Yazar)
Muzaffer İzgü (Yazar)
Majdat Gezen (Sanatçı)
Metin Bozdemir (Mühendis)
Muzaffer Altay (Eğitimci)
Muzaffer Vanu (Yazar)
Muharrem Küçük (Eğitimci)
Mehmet Akan (Sanatçı)
Metin Cengiz (Yazar)
Mehmet Tokluk (Sendikacı)
Mustafa Ekmeççi (Gazeteci)
Mustafa Dilmen (Sendikacı)
Mustafa Kemal Demirean (Sanatçı)
Muzaffer Aytan Kars (Sosyolog)
Mene Göktaş (Mimar)
Mehmet Önder (İşletmecisi)
Nurullah Kurum (Bilin Adama)

Nagihan Bayram (Milli Artler)
Nur Sürer (Sanatçı)
Nesrin Arman (Yazar)
Nida Çağlar (Eğitimci)
Dr. Nazım Destanoğlu
Nejla Velidedeoğlu
Onat Kuslar (Yazar)
Osman Şahin (Yazar)
Orhan İyler (Yazar)
Öksey Sevim (Sendikacı)
Dr. Özen Ağut
Öner Dery (Sendikacı)
Pınar Kır (Yazar)
Perihan Savaş (Sanatçı)
Perihan Ergun (Eğitimci)
Rahmi Saluk (Sanatçı)
Prof. Dr. Rona Aybay
Reçin Teksoy (Avukat)
Remzi Tarcan (Gazeteci)
Remzi İnanc (Yazar)
Sennur Sezer (Yazar)
Sadettin Malkoç (Gazeteci)
Sabahattin Tosun (Sanatçı)
Süleyman Coşkun (Gazeteci)
Sait Tanaçan (E.Bürokrat)
Salih Kalyon (Sanatçı)
Seyyit Nezir (Yazar)
Saniim Akay (Gazeteci)
Sezai Gülşen (Sanat Tarihçisi)
Doç. Servet Tanilli
Sabahattin Çetin (Prodüktör)
Saffet Nezihi Bölükbaşı (Avukat)
Serif Gören (Sanatçı)
Doç. Şirin Tekeli
Tariş Akan (Sanatçı)
Timur Selçuk (Sanatçı)
Tanju Gürsu (Sanatçı)
Prof. Dr. Tark Zafer Tunaya
Türkan Erkin (Eğitimci)
Turan Candan (Mühendis)
Ufuk Engin (Mühendis)
Yasar Kemal (Yazar)
Yavuz Top (Sanatçı)
Yılmaz Zafer (Sanatçı)
Zeki Ökten (Sanatçı)

NOT: Çağrımıza yurdun dört bir yanından çok sayıda katılma dileği bildirilmiştir. Yer darlığı nedeniyle isimlerini yayımlayamadığımız binlerce işçi, memur, öğrenci, esnaf, mühendis, avukat, eğitimci, bilim adamı ve işsiz EVET yandaşlarına teşekkür ederiz.

Cumhuriyet, 03.09.1987.

Bu sese kulak verin!

Bu ses, işçisinden mühendisine, doktorundan öğretmene, işadamlarına kadar yıllardır gurbette çalışan bir grup vatanseverin sesidir.

Vatanından uzakta, ama aklı ve gönlü hep yurdunda olan, içlerinde daima Türkiye'yi yaşayan bizlerin sesi...

Siz Türkiye'de aksırsanız, biz nezle oluruz gurbette...Türkiye'deki her olaya, her gelişmeye bu kadar duyarlıyız. Şimdi, lütfen biraz da siz bizi dinleyin. Bizim sesimize kulak verin.

TÜRKİYE KABUĞUNU YIRTI

Eğri oturup doğru konuşalım: Nereden nereye geldi Türkiye ? Anarşi, terör, karga ortamından huzurlu, istikrarlı ve aydınlık bugünlere...

Darlık, yokluk, karaborsa, kuyruk ve kaçakçılık dönemlerinden, "70 sente muhtaç" kalınan günlerden; her malın, her çeşit dövizin bulunduğu günlere...

GÜNEŞ BALÇIKLA SIVANMAZ

İflasın eşğine kadar gelmiş Türkiye'nin üzerinden ölü toprağı kalktı. Türkiye, yeni kadrolarıyla kabuğunu yırttı. Dışa açıldı. Kısır döngüleri kırdı. Her şey rayına oturdu. Sokakları geride bırakan Türkiye'de kalkınmanın çarkları dönüyor artık. Türkiye gelişiyor, büyüyor. Siz günlük telaşınızda bunu belki tam fark edemeyebilirsiniz. Biz ise, Türkiye'ye her gelişimizde bu çarpıcı tabloyu gururla izliyoruz. Siz bakmayın içindeki yaygaraya, şamataya... Bunların hepsi kasıtlı, hepsi yanıltıcı. Güneş balçıkla sıvanmaz ki!

İnanınız, çalıştığımız yabancı ülkelerde çok kişi Türkiye'yi konuşuyor şimdi. Batı bizi takdirle izliyor. Tüm dünyada sözü geçen, saygın bir ülkemiz artık.

Ama, içinde yine bir ağız dalışı başladı. Türkiye'yi 12 Eylül'e getirenler şimdi post kavgası içinde... Yine kuzu postuna bürünüp karşımıza çıktılar. Hangi yüzle ?..

KURT DUMANLI HAVAYI SEVER

Kendileri bitti, hırsları bitmedi! Meydanlara döküldüler, katliam ve terör başladı. Kurt,dumanlı havayı sever çünkü...

Kendi ikballeri için 55 milyonluk Türkiye'nin kaderine ipotek koymaya kalkanlara, "Artık yeter!" demenin zamanı geldi. Bu fırsat önümüzde şimdi!

Bu fırsatı milletçe iyi kullanalım. "Demokratik düşünceye ters mi düşer?" gibi bir tereddüte asla kapılmayalım. Oy kullanmanın en demokratik yol olduğunu bilelim.

KENDİ KUYUMUZU, KENDİ OYUMUZLA KAZMAYALIM

Eskilere, yanıp da fırsat vermeyelim! Türkiye'yi, geçmişte olduğu gibi, kendi hırsları için yine hallaç pamuğu gibi atmak isteyenlerini unutmayalım. Kendi kuyumuzu, kendi oyumuzla kazmayalım. Vebal altında kalmayalım.

Türkiye'nin kaderine kâbus gibi çökmek isteyenlere yolu açmayalım.

Biz,Türkiye'ye girişte veya çıkışta Referandum için oy kullandık. "HAYIR" dedik. Türkiye'deki yakınlarımız da "HAYIR" diyecek.

Siz de "Tercih" damgasını "HAYIR" için kullanın. Bu kâbusu milletçe defedelim. Bitsin bu fitne, bu küfür, bu kavg...

Milletçe yolumuz aydınlık, geleceğimiz HAYIRLI olsun.

GURBETÇİLER

Yarın...

**Sayın Necmettin Erbakan'a
Sayın Alpaslan Türkeş'e
Sayın Süleyman Demirel'e
Sayın Bülent Ecevit'e
Ve... 1980 öncesine
Evet mi? Hayır mı?**

Sevgili Vatandaşlarım,
Yarınki halkoylaması bir genel seçim değildir.
Yarın, ne Yüce Meclisin yapısı değişecektir,
ne de iktidar. Bugünkü demokratik düzenimiz
aynen devam edecektir.
Yarınki halkoylamasının konusu da, amacı da
tek bir şeydir:
Ya "Evet" diyeceksiniz:
Yukarıda adı geçen bu eski politikacılara, siyasi
kavgalarını bıraktıkları yerden devam ettirme
iznini vereceksiniz... Kendi ellerinizle...
Ya da "Hayır" diyeceksiniz:
Bu kimseler bir 5 yıl daha kendi partilerinin
başına geçemeyecekler. Televizyonda görüne-
meyecekler...
Bunu sağlayacaksınız... Kendi ellerinizle...

* * *

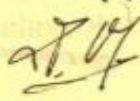
Şimdi elinizi vicdanınıza koyup bir düşünün.
Bu kimseler 7 yıldır siyasetin dışında kaldılar da,
ülke olarak ne kaybettik? Neyimiz eksik kaldı?
Son 3 aydır siyasetin içine güya kenarından
girdiler de, siyaset meydanları neredeyse yangın
yerine döndü.
Yarın "Evet" dersanız, bu kimselerin, bu 1980
öncesinin politikacılarının, memleketin siyasi
havasını ne hale getireceklerini çok iyi dü-
şünelim.

Başka bir bilgileri var mı? Eğer olsaydı,
1980'de memleket uçurumun kenarına sürük-
lenmezdi.
Bilgileri, kavga bilgisidir, uzmanlıkları da siyasi
kavga uzmanlığı.

* * *

Yarın vicdanınıza ve hafızanıza iyi danışın.
Memleket çıkarlarını ve bizi bekleyen aydınlık
geleceği düşünün.
Oyunuzu bu ışık altında kullanın.
Halkoylaması bütün milletimize hayırlı olsun.

Saygılarımla,
Turgut Özal
T.C. Başbakanı ve
Anavatan Partisi Genel Başkanı

*Bu akşam, halkoylamasına ilişkin son televiz-
yon konuşmamı saat 17.30'da yapacağım.
Hepinizden izlemenizi özellikle rica ediyorum.*

Cumhuriyet, 05.09.1987.

DEMOKRASİYE İNANAN BÜYÜK TÜRK MİLLETİ...

6 Eylül 1987 halk oylaması Siyasi bir sorun değildir.
Parti sorunu da değildir. Bir hukuk sorunudur. Hak, adalet ve vicdan sorunudur.

Eğer,
Ortada ne suç, ne suçlu
ne de bir mahkeme kararı olmadan
sana ya da başkasına
ceza verilmesini istemiyorsan

MÜHÜRÜ MAVİ'YE BAS

Eğer,
bu şekilde verilmiş
haksız ve adaletsiz yasakların
kalkmasını istiyorsan

MÜHÜRÜ MAVİ'YE BAS

Eğer,
bugünkü keyfi idareye,
rüşvete, yolsuzluğa,
partizanca tehditlere
dur demek ve
hesap sormak istiyorsan

MÜHÜRÜ MAVİ'YE BAS

Eğer,
senin en tabii insanlık ve
vatandaşlık hakkın olan
seçme ve seçilme hürriyetinin
haksız yere bir daha elinden
alınmasını istemiyorsan

MÜHÜRÜ MAVİ'YE BAS.

Eğer,
hür ve demokrat bir Türkiye ve
başı göklere deyecek kadar hür
bir Türk vatandaşı olarak
yaşamak istiyorsan

MÜHÜRÜ MAVİ'YE BAS

Sözün kısası,
Eğer,
barış, kardeşlik,
huzur ve güven istiyorsan.

Eğer,
karnı tok, sırtı pek bir
Türkiye istiyorsan.
6 Eylül 1987 halk oylamasına
katıl.

MÜHÜRÜ MAVİ'YE BAS

DYP

EVET

MÜHÜRÜ MAVİ'YE BAS